

**Ilmiy amaliy
jurnal
№ 3 (5)
2026**

**YANGI
O'ZBEKISTON
IQTISODIYOTI**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI
Farg‘ona davlat universiteti uchun
MAXSUS SON

3

ISBN 978-9943-5256-3-4

Toshkent – 2026

UDK: 818.213

BBK: 84.61

B- 29

Butun kuch va salohiyatimizni yagona ulug‘ maqsadimiz – Yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaratamiz.

Yangi O‘zbekiston – bu, avvalo, yangi iqtisodiy munosabatlar, yangi iqtisodiy dunyoqarash demakdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti
Shavkat Mirziyoyev

Все свои силы и потенциал мы направим на достижение нашей общей великой цели - построение нового Узбекистана. Новый Узбекистан – это, прежде всего, новые экономические отношения, новое экономическое мировоззрение.

Президент Республики Узбекистан
Шавкат Мирзиёев

© Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti

© «KLASSIC PRINT» nashriyoti

Ilmiy-uslubiy jurnal 1.09.2022-yildan boshlab chiqa boshlagan, yiliga 6 marta chop etiladi.

Ta’sischi:

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

Bosh muharrir

Bosh muharrir o‘rinbosari

Mas’ul kotib

i.f.d., prof. A.Qodirov

DSc, prof. X.X.Rejapov

DSc. K.A.Muxitdinova

Jamoatchilik kengashi:

Prof. I.U.Madjidov (rais), prof. Sh.Toshmatov, PhD E.Yodgorov, i.f.n., dots. A.T.Umarov, i.f.d., prof. A.Qodirov

Tahrir hay’ati:

Prof. Sh.O.Toshmatov, prof. A.Qodirov, prof. A.V.Vaxabov, prof. F.T.Egamberdiyev, prof. Sh.G.Yo‘ldashev, prof. Q.Muftaydinov, prof. K.Ubaydullayev, prof. Q.K.Mambetjanov, prof. I.Y.Umarov, prof. X.X.Rejapov, prof. G.Sh. Xonkeldiyeva, prof. A.T. Mirzayev, i.f.d. B.Tagayev, i.f.d. A.T.Umarov, i.f.d. B.B.Baxtiyorov, i.f.d. K.A.Muxitdinova, prof. A.M. Tursunov, prof. A.Boboyev, i.f.b.f.d. Q.Q.Xomidov, dots. Sh.S.Nasretdinova, dots. B.B.Mullaboyev, dots. Z.Jumaqulov, dots. N.A.Artaqov, dots. D.I.Ro‘ziyeva, dots. A.Ambartsumyan, dots. R.Abdullayeva, dots. N.A.Kudratxodjayeva, dots. A.Q.Isxakov, dots. M.I.Saidkarimova, dots. D.M.Yakubova, dots. N. Umarova, dots. M.M.Turg‘unov, dots. N.Q. Jo‘rayeva, dots. A.A. Oripov

Tahririyat manzili:

10095, Toshkent - 95, Universitet ko‘chasi, 4. tel: (+99899) 821-20-72

Журнал сайти: <https://journal.econuu.uz>

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administrasiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikasiyalar agentligi tomonidan 17.07.2022-yilda № 4715-son bilan ro‘yxatga olingan.

Buyurtma: ISSN 978-9943-5256-3-4

Jurnal OAK ro‘yxatiga 2023 yil 1 iyuldan kiritilgan (OAK rayosat qarori 04.07.2023 yil № 340/5).

Jurnalda ma’lumotlar bosilganda dalillar ko‘rsatilishi shart. Jurnalda chop etilgan ma’lumot va keltirilgan dalilarning aniqligi uchun muallif javobgardir.

MUNDARIJA

Abduvoxidov A.A. Moliyaviy bilim va ko‘nikmalarning iqtisodiy mazmuni hamda nazariy tamoyillari.	7
Olimova N.X. Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan samarali foydalanishni rivojlantirish strategiyalari.	11
Эргашев А.Х. Исследование текущих тенденций и ограничений инвестиционной активности предприятий в стране.....	15
Yulchiyev A.O. Turistik destinatsiya tabiati va rivojlanish omillari: taklif va talabga asoslangan yondashuvlar.....	19
Mirzayev A.T., Ne‘matova D.A. Sanoatning bazaviy tarmoqlarini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish.....	23
Karimov Sh.X. Turizm faoliyatini boshqarish jarayoniga hududiy salohiyatning ta’sirini baholash.....	30
O‘rinboyev D.B. Qurilish materiallari sanoati korxonalarida inqirozning shakllanish bosqichlari va diagnostik ko‘rsatkichlari tahlili.....	34
Goziyev M.Sh., Bahodirova M.R. Digital transformation of corporate governance in developing economies (case of Uzbekistan).....	44
Israilova M.V. Sanatoriya-kurort sohasida mulkchilik munosabatlarini transformatsiyalashning ayrim masalalari.....	48
Turg‘unov M.M. Milliy iqtisodiyotda oziq-ovqat sanoati rivojlanishining tarmoq xususiyatlari.....	53
Raximova K.N. Raqamli iqtisodiyot sharoitida axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish masalalari.....	58
Mannopova M.S. Agrar sohaning barqaror rivojlanishida meva-sabzavotchilik klasterlari: tuzilma, yo‘nalishlar va asosiy tamoyillar.....	63
Nematova Sh.E. Raqamli transformatsiya sharoitida xizmatlar sifat menejmenti va kichik biznes subyektlarining iqtisodiy barqarorligi.....	68
Rasulov U.A. Raqamli iqtisodiyot — yangi O‘zbekiston iqtisodiy islohotlarining tayanch omili.....	72
Raximov D.Sh. Sanoat ishlab chiqarishini diversifikatsiya qilish jarayonlari va qayta ishlash tarmog‘ining raqobatbardoshlikka ta’siri.....	77
Teshabayeva O.N. Turkiya tajribasi asosida turizm infratuzilmasini rivojlantirish yo‘nalishlari.....	81
Jumakulov Z.I., Tursunaliyeva K. O‘zbekiston Respublikasi bank tizimi: holati, rivojlanish tendentsiyalari va islohotlar samarasi.....	85
Jaksimova Z.R. Ko‘lam samarasi turlari, ularning tavsifi va ko‘lam samarasi asosida samaradorlikni oshirishning nazariy modellari.....	88
Yunusov A.R. "Green economy" - the problem of teaching at universities in Central Asia using the experience of european union universities.....	92
Юнусов Ш. Роль цифровизации и искусственного интеллекта в углублении региональных экономических отношений в Центральной Азии.....	95
Xalmatjanova G.D. Klasterlarni boshqarishning samaradorligini oshirish va resurslardan optimal foydalanish.....	104
Xomidov Q.Q. O‘zbekistonda turistik majmualar faoliyatini boshqarishning nazariy jihatlarini.....	109
Jo‘rayev H.Q. Oziq-ovqat sanoati korxonalarining strategik salohiyatini baholashning jarayon va tizimli yondashuvlari	114
Xakimov D.R. Oliy ta’lim sohasida bozor munosabatlari rivojlanishining asosiy omillari.....	117
To‘xtasinova D. Xalqaro hamkorlikning eksport-import oqimlarini tartibga solishdagi roli.....	123
Xolmatov B.A. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida tejamkorlik darajasini statistik baholash.....	127
Jumakulov Z.I., Baxromov B. O‘zbekiston davlat byudjetini shakllantirishda soliqlarning roli.....	131
To‘ychiyeva B.V. Oziq-ovqat sanoati korxonalarining barqarorligini ta’minlashda strategik boshqaruvning ilmiy-nazariy asoslari.....	133
Abdisamatov Sh.A. Makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar va iqtisodiy o‘shish barqarorligining asoslari hamda zamonaviy muammolari.....	141
Asraqulov A.S. Turistik xizmatlar bozorining rivojlanish xususiyatlari va turistik xizmat turlari diversifikatsiyalashuviga yondashuvlar.....	145
Rakhimova K.N., Mrs. Oubih Warda Institutional and innovative mechanisms for the development of digital tourism in Uzbekistan.....	151
Muxtorov A.A., Mirzayev A.T. Turizm sohasiga investitsiyalarni jalb etish jarayonlarini boshqarishning omilli tahlili.....	154
Usibjonova G.U., Mannopova M.S. Milliy iqtisodiyotda tadbirkorlik faoliyati va uning barqarorligini ta’minlashning ilmiy asoslari.....	161

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 3-son 2026 yil

Oltiboyeva M.A., Teshabayeva O.N. O‘zbekiston turizm logistikasini rivojlantirishda raqamli innovatsiyalarning roli.....	166
Ximmatova G.K., To‘xtasinova D. Xizmatlar bozorida korxonalarning raqobat ustunligini barqarorlashtirish.....	170
Oltiyeva M.A., Mirzayev A.T. Hududlar resurs salohiyatini baholash orqali potensial turistik resurslarni turistik faoliyatga kiritish imkoniyatlarini modellashtirish.....	174
Xasanova R., Teshabayeva O.N. Qishloq xo‘jaligi tarmoqlarida diversifikatsiyaning hududiy jihatlari.....	180
Zufarova G.A. Ta‘lim bitiruvchilarining ko‘nikmalari va mehnat bozori ehtiyojlari o‘rtasidagi nomuvofiqlik muammosi.....	184
Ergashev J.S. "Yashil marketing" konsepsiyasi asosida energiya tejamkor qurilish materiallari bozorini rivojlantirish	187
O‘rinov A.A. Tikuv-trikotaj mahsulotlariga talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirish tizimining o‘ziga xos xususiyatlari.....	192
Uzganbayeva D.T., Mo‘ydinov A. Sut va sut mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarida innovatsion salohiyatini iqtisodiy-matematik va faoliyatni boshqaruv mexanizmlari takomillashtirish.....	197
Саиджоновна З.Б. Ўзбекистонда саноат корхоналарига инвестиция жалб қилишнинг иқтисодий самарадорлиги.....	201
Qodirov Z.E. Fermer xo‘jaliklari faoliyatini rivojlantirishning imitatsion modellar tizimi.....	205
Ahmadaliyeva R.A., O‘rinov A.A. Qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilishning iqtisodiy ahamiyati.....	210
Хайдаров Х. Сугурта муносабатларида сугурта тариф ставкаларини ахамияти ва муаммолари.....	214
Maxamadiyev M.M. Iqtisodiy tarmoqlarda innovatsion g‘oyalar bankidan foydalanishning tahliliy asoslari..	217
Madaminov G‘.M. Harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirishda qo‘shimcha to‘lovlar tizimining iqtisodiy va institutsional asoslari.....	222
Nazirboyev D.D. Moliyaviy siyosat va ijtimoiy barqarorlik omillari.....	227
Хасанова С.И. Ишлаб чиқариш корхоналари бошқаруви назарий асослари.....	232
Teshaboyev B.A. Econometric analysis of internal and external factors affecting the management efficiency of tourism enterprises.....	237
Mustafoyeva Z.A. Fintech texnologiyalarining moliya tizimi rivojlanishidagi o‘rni va istiqbollari.....	242
Xolmirzayev U.A., Muradova N.R. Rivojlanish strategiyalarida raqobat va hamkorlik o‘rtasidagi muvozanat: nazariy yondashuv va amaliy tahlil.....	245
Sadullayev R.P. Ekologik vaziyatni barqarorlashtirishda soliq mexanizmidan samarali foydalanish metodologiyasi: xorij tajribasi.....	249
Мурадов Б.Х., Аширов Д.Ф., Бахтиёрв Т.Д., Собиров Х.С. Қудратов М.Н. Основные факторы инновационных процессов АЭС, устойчивых источников энергии и перехода к «Зелёной» экономике.....	258
Tursunov O.B. Transport-logistika tizimini rivojlantirish orqali iqtisodiy o‘rishni ta‘minlash.....	269
Sayitbayev Sh.D. Yangi O‘zbekistonda moliyaviy barqarorlik va iqtisodiy o‘rish.....	274
Ibodulloyeva Z.S. Aligning energy systems engineering education with Uzbekistan’s renewable energy transition: rethinking curriculum reform through a policy–education lens.....	278
Salimova Z.S. Investitsiyalar va aholi daromadlari o‘rtasidagi mutanosiblikni ta‘minlashning konseptual asoslari.....	282
G‘aybullayeva Z.R., Oxunjonova K.K. Respublika tijorat banklari operatsiyalari va ularni rivojlantirish masalalari.....	286
Абдуллоев А.Ж. Ўзбекистонда маҳсулот сифатини бошқариш амалиётини давлат томонидан тартибга солиш йўналишлари.....	289
Rahimova M.I. O‘zbekistonda ayollar rahbarligidagi korxonalarning eksport faoliyati va hududiy rivojlanish tendensiyalari.....	294
Rahmatullayeva D.O. Bandlik tuzilmasining o‘zgarishi va iqtisodiy samaradorlikka ta‘siri.....	299
Valikulov Sh.Z. “O‘zbekneftgaz” AJ da investitsion faoliyatning iqtisodiy samaradorligini oshirish omillari va ularni tizimli tahlil qilish.....	305
Турабекова Г.И. Яшил иқтисодиёт ва инсониятнинг барқарор келажаги учун йўл.....	312
Tajiboyev S.O. Xalqaro investitsiyalar va kapital oqimlari.....	316
Madaminov A.M. Sanoat korxonalari faoliyatida zamonaviy boshqaruv mexanizmlaridan foydalanish iqtibollari (oziq-ovqat sanoati misolida).....	319

**MOLIYAVIY BILIM VA KO‘NIKMALARNING IQTISODIY MAZMUNI HAMDA
NAZARIY TAMOYILLARI**

**ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ
ФИНАНСОВЫХ ЗНАНИЙ И НАВЫКОВ**

**ECONOMIC CONTENT AND THEORETICAL PRINCIPLES OF FINANCIAL
KNOWLEDGE AND SKILLS**

Abduvoxidov A.A. Guliston, GDU, dotsent

Annotatsiya

Ushbu maqolada moliyaviy bilim va ko‘nikmalarning iqtisodiy mazmuni, ularning shaxs va jamiyat iqtisodiy barqarorligidagi o‘rni hamda nazariy tamoyillari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Moliyaviy savodxonlik iqtisodiy ong, ratsional qaror qabul qilish va resurslardan samarali foydalanish omili sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda moliyaviy xulq-atvor nazariyalari, inson kapitali konsepsiyasi hamda institutsional yondashuv asosida masala yoritiladi. Shuningdek, moliyaviy bilimlarning iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy farovonlik va moliyaviy xavfsizlikni ta’minlashdagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: moliyaviy savodxonlik, moliyaviy bilim, iqtisodiy mazmun, nazariy tamoyillar, inson kapitali, moliyaviy xulq-atvor, iqtisodiy qarorlar, moliyaviy barqarorlik.

В данной статье научно анализируется экономическое содержание финансовых знаний и навыков, их роль в обеспечении экономической устойчивости личности и общества, а также их теоретические основы. Финансовая грамотность рассматривается как фактор формирования экономического сознания, рационального принятия решений и эффективного использования ресурсов. Исследование базируется на теориях финансового поведения, концепции человеческого капитала и институциональном подходе. Раскрывается значение финансовых знаний в обеспечении экономического развития, социального благополучия и финансовой безопасности.

Ключевые слова: финансовая грамотность, финансовые знания, экономическое содержание, теоретические принципы, человеческий капитал, финансовое поведение, экономические решения, финансовая устойчивость.

This article examines the economic content of financial knowledge and skills, their role in ensuring individual and societal economic stability, and their theoretical foundations. Financial literacy is analyzed as a factor influencing economic awareness, rational decision-making, and efficient resource allocation. The study is based on financial behavior theories, human capital theory, and institutional approaches. Particular attention is given to the role of financial knowledge in promoting economic development, social welfare, and financial security.

Keywords: financial literacy, financial knowledge, economic content, theoretical principles, human capital, financial behavior, economic decision-making, financial stability.

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy bilim va ko‘nikmalar shaxs va jamiyat iqtisodiy barqarorligi uchun muhim omil hisoblanadi. Globallashuv, moliyaviy instrumentlar turining kengayishi va bozorlarning murakkablashuvi aholidan qarorlarni ongli va samarali qabul qilishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, moliyaviy savodxonlikni ilmiy jihatdan tahlil qilish, uning nazariy tamoyillari va iqtisodiy xulq-atvordagi o‘rni dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu esa inson kapitali, ratsional tanlov nazariyasi va institutsional yondashuvlar doirasida kompleks tadqiqotni taqozo etadi.

Iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va aholi farovonligi fuqarolarning iqtisodiy jarayonlarga ongli munosabati va rivojlangan tafakkuriga bog‘liq. Moliyaviy savodxonlik darajasi oshishi shaxslarning qarorlarini samaraliroq qabul qilishni ta‘minlab, tadbirkorlik muhitini rivojlantiradi. Zamonaviy murakkab moliyaviy sharoitda u qarzlarni boshqarish, investitsiya va moliyaviy rejalashtirish hamda xatarlardan himoyalashning muhim omiliga aylanadi, ya‘ni faqat ma‘lumotga ega bo‘lish emas, balki uni amalda qo‘llay olishni ham o‘z ichiga oladi.

Moliyaviy savodxonlik rejalashtirish, daromad va xarajatlarni hisobga olish, moliyaviy balanslarni shakllantirish, axborot oqimlarini tahlil qilish, zamonaviy moliyaviy instrumentlardan samarali foydalanish hamda baholangan xatarlar asosida qaror qabul qilish kabi kompleks ko‘nikmalarni qamrab oladi. Shuningdek, u noqonuniy moliyaviy faoliyatdan himoyalash va turli darajada — shaxsiy, oilaviy, korporativ va davlat miqyosida — yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan salbiy moliyaviy oqibatlarni oldindan baholash qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. Umuman olganda, moliyaviy savodxonlik moliyaviy mustaqillikka erishish, moliyaviy kategoriyalar mazmunini anglash va hisobdorlik madaniyatini shakllantirishning muhim institutsional asosi hisoblanadi [4]. Moliyaviy savodxonlikning muhim jihatlaridan biri moliyaviy mahsulot va xizmatlarni tanqidiy baholay olish qobiliyatidir. Bu esa shaxsdan turli xil investitsiya variantlarining risk va foydalarini baholash, moliyaviy mahsulotlarning shartlarini tushunish va uzoq muddatli moliyaviy maqsadlariga mos keladigan qarorlar qabul qilishni talab qiladi. Idrokning bunday darajasi odamlarni noiqtisodiy sxemalar va vijdotsiz moliyaviy amaliyotlarning qurboni bo‘lishidan himoya qilishi mumkin [1].

Keng jamoatchilik o‘rtasida moliyaviy xabardorlik va moliyaviy xulq-atvorni o‘rganish ilmiy tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu sohada, avvalo, aholining moliyaviy savodxonligi va kompetentligini o‘lchash, moliyaviy xulq-atvor xususiyatlarini tahlil qilish, uning gender va yosh jihatlarini aniqlash hamda moliyaviy savodxonlikning moliyaviy qarorlarga ta‘sirini baholash kabi yondashuvlar shakllangan. Ilmiy adabiyotlarda moliyaviy savodxonlikning jamg‘arma, investitsiya va kredit qarorlariga ijobiy ta‘sirini asoslovchi tadqiqotlar mavjud. Shuningdek, moliyaviy bilimlarning shaxslarning moliyaviy faollik darajasi va xulq-atvor strategiyasiga ta‘siri ham keng yoritilgan. Qator izlanishlarda moliyaviy savodxonlik, riskka bardoshlilik va shubhali moliyaviy operatsiyalarni aniqlash qobiliyatining o‘zaro bog‘liq ta‘siri tahlil etilgan bo‘lsa, ayrim tadqiqotlar moliyaviy savodxonlikni baholashning uslubiy masalalariga yoki turli demografik guruhlar kesimida uni standart mezonlar asosida o‘lchashga qaratilgan [5].

2010-2011 yillarda Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) va Moliyaviy ta‘lim agentliklari xalqaro tarmog‘i (INFF) ekspertlari tomonidan 14 mamlakatda tadqiqotlar olib borildi. Loyiha respondentlarning moliyaviy bilimlari, xulq-atvor afzalliklari va shaxsiy moliyaga munosabatini baholashga qaratilgan. Natijalar aksariyat respondentlarning moliyaviy savodxonlik darajasi past ekanligini ko‘rsatdi [2]. O‘zbekiston sharoitida o‘tkazilgan tadqiqotlar ham moliyaviy savodxonlikning aholining moliyaviy xizmatlarga munosabati va bozor takliflarini o‘z ehtiyojlariga mos ravishda tanlash qobiliyatiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi. Mualliflar xulosasiga ko‘ra, mamlakat fuqarolarining moliyaviy savodxonlik darajasi hozircha nisbatan pastligicha qolmoqda. Shu bilan birga, ayrim tadqiqotchilar moliyaviy savodxonlikni oshirish va raqamli moliyaviy ko‘nikmalarni rivojlantirish zarurati, avvalo, aholi daromadlarining past darajasi bilan bog‘liq ekanini ta‘kidlaydilar [3;6]. Moliyaviy savodxonlik bo‘yicha gender tafovutlarni o‘rgangan olimlar erkaklar ayollarga nisbatan ko‘proq moliyaviy bilimga ega ekanliklarini aniqladilar. Shu bilan birga, tadqiqotchilar xulosa qiladiki, ayollar o‘zlarining bilim yetishmasligini tan olishga ko‘proq moyil, bu esa ularga moliyaviy ta‘lim dasturlarini muvaffaqiyatli yakunlashda yordam beradi [7].

Turli yosh guruhlari kesimida moliyaviy savodxonlikning gender farqlarini aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar alohida ilmiy yo‘nalish sifatida shakllangan. Xususan, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti tomonidan 2012 va 2015 yillarda Belgiya, Italiya va Ispaniyada o‘tkazilgan davriy so‘rovlar natijalari o‘g‘il va qiz bolalar o‘rtasida moliyaviy savodxonlik darajasida sezilarli tafovut mavjudligini ko‘rsatgan. Ayni paytda, ayrim mamlakatlarda, jumladan Latviya va Sloveniyada, qizlar o‘rtasida savodxonlik ko‘rsatkichlari nisbatan yuqori ekani aniqlangan. Shuningdek, qator tadqiqotlar katta yosh toifasida erkaklar ayollarga nisbatan moliyaviy savodxonlik bo‘yicha yuqoriroq natijalarga ega ekanini qayd etadi.

Ota-onalarning o‘quvchilar moliyaviy bilimlari va xulq-atvoriga ta’siri ham ilmiy jihatdan o‘rganilgan. Natijalarga ko‘ra, o‘quvchilar dolzarb moliyaviy masalalarda ko‘pincha ota-onalar maslahatiga tayanadilar. Biroq ota-onalarning moliyaviy savodxonlik darajasi past bo‘lsa, bu holat farzandlar moliyaviy kompetensiyasining shakllanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ayrim mamlakatlarda esa ota-onalar farzandlarini ta’lim uchun shaxsiy qarz olish yoki uni qaytarish bilan bog‘liq murakkab moliyaviy qarorlardan himoya qilishga intilmoqda.

Bir qator tadqiqotlar yoshlarning moliyaviy xulq-atvoriga madaniy omillar ta’sirini o‘rganishga bag‘ishlangan. Ularda moliyaviy savodxonlik darajasi turli til va madaniy guruhlarda moliyaviy ijtimoiylashuv bilan bog‘liqligi ta’kidlanadi. Masalan, Germaniya va Fransiya talabalarini o‘rganish natijasida nemis talabalarining savodxonlik darajasi yuqori ekani, ular yoshroq yoshda cho‘ntak pullari va bank hisoblariga mustaqil kirish imkoniyatiga ega bo‘lish ehtimoli ko‘proq ekanligi aniqlangan. Shu bilan birga, tadqiqotlar shaxslarning xulq-atvor xususiyatlari va moliyaviy savodxonligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni, shuningdek, bu omillarning moliyaviy qarorlarga ko‘rsatadigan umumiy ta’sirini tahlil qiladi. Natijalar moliyaviy bilimlar, xavf-xatarga ijobiy munosabat va investitsiya qarorlari o‘rtasida sezilarli ijobiy aloqani ko‘rsatadi, biroq riskni idrok etish omillari hisobga olinsa, bu bog‘liqlik nisbatan past darajada namoyon bo‘ladi.

Boshqa tadqiqotlar moliyaviy tushunchalarni yaxshi anglaydigan shaxslar oddiy aholiga nisbatan raqamli moliya xizmatlaridan ko‘proq foydalanishini ko‘rsatdi, ammo ularning kibr firibgarlikka uchrash xavfi ham yuqori. Olimlar moliyaviy bozorda muvaffaqiyatga erishish uchun faqat moliyaviy savodxonlik yetarli emas, raqamli texnologiyalar va kiberxavfsizlik bilimlari ham zarurligini ta’kidlaydilar. Shuningdek, o‘zini o‘zi nazorat qila oluvchi shaxslar moliyaviy vaziyatlari bo‘yicha ishonchliroq qaror qabul qiladi. Zamonaviy dunyoda moliyaviy bilimlar, ayniqsa, murakkab moliyaviy mahsulotlardan foydalanishda va pensiya tizimidagi o‘zgarishlar hamda bank va kredit xizmatlarini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi [4].

Janubiy Afrikadagi bir universitetning iqtisodiyot va menejment yo‘nalishi bo‘yicha bakalavr talabalari o‘rtasida o‘tkazilgan tadqiqot moliyaviy savodxonlik darajasi past bo‘lgan talabalar ko‘proq tavakkalchilikka moyil, o‘ziga ishonchi yuqori va sabrsizroq bo‘lishini ko‘rsatdi. Tadqiqotchilar shuni aniqladiki, haddan tashqari ishonch yoki o‘ziga ishonchsizlik bozor signallarini e’tiborsiz qoldirib, asosli qarorlar qabul qilish imkoniyatini kamaytiradi. Natijada, talabalarining o‘ziga ishonchi va sabrsizligi Ponzi sxemalari kabi yuqori foizli investitsiya firibgarliklarining qurboni bo‘lish xavfini oshiradi. Shu tadqiqot shuni ham ko‘rsatdiki, moliyaviy savodxonlik darajasi bir xil bo‘lgan talabalar moliyaviy xulq-atvorini ularning e’tiqodi, qadriyatlar va ijtimoiy me’yorlari belgilaydi. Yoshlarning moliyaviy xulq-atvorini shakllantirishda kognitiv qobiliyatlar va ishonch darajalari muhim rol o‘ynaydi, biroq tavakkalchilikning ta’siri asosan umumiy qarz xatti-harakatlariga taalluqlidir, kundalik moliyaviy qarorlarga emas [8].

Tadqiqotchilar, shuningdek, shaxslarning faqat moliyaviy savodxon bo‘lishi emas, balki bu bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyati ham muhimligini ta’kidladilar. Bugungi dunyoda moliyaviy cheklovlar asosiy to‘siq bo‘lmagani uchun yoshlar moliyaviy muvaffaqiyatga erishish uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va ortiqcha xarajat qilish vasvasasiga qarshi qo‘shimcha harakat qilishlari zarur. Aholi moliyaviy savodxonligi pastligi moliyaviy ta’lim dasturlarining samaradorligining pastligi bilan bog‘liq. Empirik tadqiqotlar ko‘rsatdiki, ishtirokchilarning moliyaviy bilimlariga moslashtirilgan ma’lumotlar ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishga yordam beradi, shu bilan birga moliyaviy savodxonlik va ishonch o‘rtasidagi bog‘liqlik ham muhim omil ekani aniqlandi. M.Kramer o‘z tadqiqotida moliyaviy savodxonlikning pastligi salbiy oqibatlarini bartaraf etish uchun faqat moliyaviy maslahat berish emas, balki shaxslarga o‘z bilim va ko‘nikmalarini tanqidiy baholash imkonini beruvchi dasturlarni ishlab chiqish zarurligini ta’kidlaydi [4].

Boshqa tadqiqotlar ko‘rsatdiki, shaxsning moliyaviy bilimlarini idrok etishini o‘lchovchi o‘z-o‘zidan hisobot beradigan moliyaviy savodxonlik darajasi ehtiyotkor munosabat va pensiyaga tayyorgarlik tufayli jamg‘armalar shakllantirish bilan ijobiy korrelyatsiyaga ega. Mualliflar moliyaviy savodxonlikning o‘zi yetarli emasligini ta’kidlaydilar, chunki o‘z savodxonligini idrok etishdagi xatolar qaror qabul qilish jarayoniga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Boshqa tadqiqotlar

o‘z-o‘zini nazorat qilish qobiliyati va moliyaviy farovonlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqladi va to‘g‘ri moliyaviy qarorlar qabul qilish uchun nafaqat moliyaviy bilim, balki o‘z-o‘zini tarbiyalash qobiliyati ham zarurligini ko‘rsatdi.

Moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish uchun o‘quvchilarning intellektual darajasiga mos va tushunarli manbalarni taqdim etish muhim sanaladi; bu uy xo‘jaliklariga ichki impulsni samarali boshqarish va o‘z moliyaviy rejalarini amalga oshirish imkonini beradi. Avvalgi tadqiqotlar moliyaviy savodxonlikka ijtimoiy, gender va yosh omillari, shuningdek, tavakkalchilikka chidamlilik, o‘z-o‘ziga ishonch va o‘zini o‘zi tartibga solish kabi omillar ta‘sirini ham ko‘rsatgan. Ushbu xususiyatlar va ularning o‘zaro bog‘liqligini o‘rganish moliyaviy xatti-harakatlarning turli xillarini va ularning kuchli hamda zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi, shuningdek, moliyaviy tizimga yoki fond bozori institutlariga ishonchsizlikka asoslangan xulq-atvor stereotiplarini bartaraf qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu tadqiqotlar asosida xulosa qilinishicha, moliyaviy savodxonlik faqat moliyaviy bilimlarga ega bo‘lish emas, balki bu bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda samarali qo‘llay olish qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. Moliyaviy qarorlarning to‘g‘ri va samarali qabul qilinishi shaxsning o‘z-o‘zini nazorat qilish, tanqidiy fikrlash va xavf-xatarga munosabat kabi psixologik va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog‘liq. Shuningdek, moliyaviy savodxonlikning gender, yosh va madaniy xususiyatlari, ijtimoiy me‘yorlar hamda raqamli moliya xizmatlaridan foydalanish qobiliyati uning samaradorligini belgilaydi. Shu nuqtai nazardan, moliyaviy savodxonlikni rivojlantirishda ta‘lim, huquqiy targ‘ibot va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi, bu esa shaxs va jamiyatning moliyaviy barqarorligi va farovonligini ta‘minlashda asosiy rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Астанакулов О. Молиявий саводхонлик: аҳоли фаровонлигини ошириш йўли. // Nashrlar. - 2024. - 355-3606.
2. Atkinson A., Messy F.A. Promoting financial inclusion through financial education: OECD/INFE evidence, policies and practice. - 2013.
3. Дусмухамедов О. Ўзбекистонда молиявий хизматлар оммабоплигини оширишда аҳолининг молиявий саводхонлигини оширишнинг муҳим жиҳатлари. // Iqtisodiyot va ta‘lim. - 2021. - №. 4. - 113-1246.
4. Lusardi A., Mitchell O. S. The economic importance of financial literacy: Theory and evidence. // American Economic Journal: Journal of Economic Literature. - 2014. - T. 52. - №. 1. - p. 5-44.
5. Stolper O.A., Walter A. Financial literacy, financial advice, and financial behavior // Journal of business economics. - 2017. - T. 87. - p. 581-643.
6. Тешабаева О.Н. и др. Аҳоли молиявий саводхонлиги ўсишининг тадбиркорлик фаолияти ва даромадлар даражасининг ошишига таъсири. // Gospodarka i Innowacje. - 2022. - T. 29. - 348-3556.
7. Fonseca R. et al. What explains the gender gap in financial literacy? The role of household decision making. // Journal of Consumer Affairs. - 2012. - T. 46. - №. 1. - p. 90-106.
8. Okicic Jasmina & Kokorovic Jukan, Meldina & Herić Mensur. (2021). Some Insights Into Financial Literacy Among Undergraduate Students: A Case of Bosnia and Herzegovina. International Journal of Financial Research. 12. 103. 10.5430/ijfr.v12n3p103.

**QAYTA TIKLANADIGAN ENERGIYA MANBALARIDAN SAMARALI
FOYDALANISHNI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI**

**СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ**

**EFFECTIVE STRATEGIES FOR THE DEVELOPMENT OF EFFICIENT USE OF
RENEWABLE ENERGY SOURCES**

Olimova N.X. Farg‘ona, FDU, i.f.n., prof.

Annotatsiya

Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan samarali foydalanish global energiya xavfsizligi, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqtisodiy barqarorlik nuqtai nazaridan dolzarbdir. Tadqiqotda ularning hozirgi holati, ishlab chiqarish va iste'moldagi samaradorligi hamda rivojlanish strategiyalari tahlil qilinadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, resurslarni optimallashtirilgan foydalanish, texnologik yangilanishlar va davlat siyosatining integratsiyasi qayta tiklanadigan energiya samaradorligini oshiradi hamda uzoq muddatli barqaror rivojlanish uchun iqtisodiy-ekologik muvozanatni ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: qayta tiklanadigan energiya, energiya samaradorligi, rivojlantirish strategiyalari, ekologik barqarorlik, energiya xavfsizligi

Эффективное использование возобновляемых источников энергии имеет ключевое значение для глобальной энергетической безопасности, охраны окружающей среды и экономической стабильности. В исследовании анализируются текущее состояние возобновляемой энергетики, эффективность её производства и потребления, а также стратегии развития. Результаты показывают, что оптимизированное использование ресурсов, технологические инновации и интеграция государственной политики повышают эффективность возобновляемой энергии и обеспечивают экономико-экологический баланс для долгосрочного устойчивого развития.

Ключевые слова: возобновляемая энергия, эффективность использования энергии, стратегии развития, экологическая устойчивость, энергетическая безопасность

Efficient utilization of renewable energy sources is critical for global energy security, environmental protection, and economic stability. This study analyzes the current state of renewable energy, its production and consumption efficiency, and development strategies. The results indicate that optimized resource use, technological innovation, and integration of government policies enhance the efficiency of renewable energy while ensuring economic and environmental balance for long-term sustainable development.

Keywords: renewable energy, energy efficiency, development strategies, environmental sustainability, energy security

Zamonaviy dunyoda energiya manbalaridan samarali foydalanish global iqtisodiy barqarorlik, ekologik muhofaza va energetik xavfsizlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Qayta tiklanadigan energiya manbalari - quyosh, shamol, suv va biomassa kabi resurslar - energetika tizimining barqarorligini oshirish, tabiiy resurslarni tejash va uglerod emissiyasini kamaytirish imkonini beradi. Shu bilan birga, texnologik yangilanishlar, davlat siyosati va iqtisodiy rag'batlar qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni samarali rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Bugungi kunda jahon hamjamiyati uchun eng dolzarb masala — energiya resurslaridan oqilona foydalanish va ekologik barqarorlikni ta’minlashdir. An’anaviy manbalar - neft, gaz va ko‘mir - chegaralangan, ularning iste’moli iqlim o‘zgarishi va tabiiy ofatlar sonining ortishiga olib keladi. Shu sababli dunyo davlatlari qayta tiklanadigan va muqobil energiya manbalariga - quyosh, shamol, gidroenergiya, geotermal va biomassa - talabni oshirmoqda, ular tez tiklanadi va atrof-muhitga minimal zarar yetkazadi.

O‘zbekiston ham ushbu global jarayonlardan chetda qolmayapti. So‘nggi yillarda mamlakatimizda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan - quyosh, shamol, gidra hamda biomassa energiyasidan foydalanishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu yo‘nalishda bir qator davlat dasturlari tasdiqlanib, yirik investitsiya loyihalari amalga oshirilmoqda va zamonaviy innovatsion texnologiyalar keng tatbiq etilmoqda. 2030-yilgacha qayta tiklanadigan energiya ulushini kengaytirish, energiya samaradorligini oshirish va “yashil iqtisodiyot” tamoyillariga bosqichma-bosqich o‘tish maqsadida izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, davlatimiz tomonidan “Yashil energiya” strategiyasi ishlab chiqilib, quyosh hamda shamol elektr stansiyalarini qurish loyihalari amaliyotga joriy etilmoqda.

Qayta tiklanuvchi resurslardan foydalanish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki ekologik muhitni muhofaza qilish, aholi sog‘lig‘ini saqlash va kelajak avlod uchun barqaror yashash sharoitlarini yaratishda ham muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli tadqiqot mamlakatimiz energetika salohiyatini kengaytirish, energiya xavfsizligini mustahkamlash va “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini ilmiy asoslashga yo‘naltirilgan. So‘nggi yillarda global miqyosda qayta tiklanuvchi energiyaga talab ortib, 2023-yilgi ma’lumotlarga ko‘ra, bu manbalar global energiya ishlab chiqarishining 30 foizdan ortig‘ini tashkil qilgan. Ayniqsa, quyosh va shamol energetikasi eng tez rivojlanayotgan tarmoqlar bo‘lib, Xitoy, AQSh, Germaniya, Hindiston va Ispaniya ushbu sohada yetakchi pozitsiyalarda turadi.

O‘zbekiston sharoitida qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish sohasida so‘nggi yillarda sezilarli ijobiy o‘sinh tendensiyasi kuzatilmoqda. Xususan, mamlakatda energetika tizimini diversifikatsiya qilish, an’anaviy energiya manbalariga bo‘lgan qaramlikni kamaytirish hamda ekologik barqarorlikni ta’minlash maqsadida quyosh va shamol energetikasini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda Navoiy viloyati, Buxoro viloyati hamda Jizzax viloyati hududlarida zamonaviy quyosh fotoelektr stansiyalarining ishga tushirilishi mamlakat energetika infratuzilmasini modernizatsiya qilish jarayonida muhim bosqich hisoblanadi.

Mazkur loyihalar nafaqat elektr energiyasi ishlab chiqarish hajmini oshirish, balki energiya ta’minoti barqarorligini kuchaytirish, investitsiya muhitini yaxshilash hamda hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Shuningdek, bunday loyihalar orqali xalqaro investitsiyalarni jalb qilish, ilg‘or texnologiyalarni joriy etish va “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini amaliyotga keng tatbiq etish imkoniyatlari kengaymoqda. Mamlakat energetika strategiyasiga muvofiq, 2030-yilga qadar elektr energiyasi ishlab chiqarishda qayta tiklanadigan energiya manbalarining ulushini 25 foizga yetkazish rejalashtirilgan. Ushbu maqsadga erishish uchun quyosh va shamol elektr stansiyalarini qurish, energiya samaradorligini oshirish, energiya tejavchi texnologiyalarni keng joriy etish hamda energiya bozorida institutsional islohotlarni amalga oshirish ko‘zda tutilgan. Natijada, qayta tiklanadigan energiya manbalari mamlakat energetika xavfsizligini mustahkamlash, ekologik muammolarni kamaytirish va barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi [11;1].

Mamlakatimizda keyingi yillarda qayta tiklanadigan energiya manbalariga e’tibor kuchaymoqda. Shu jihatdan qator yirik loyihalar amalga oshirilmoqda:

- 2023-yilda Navoiy, Buxoro va Jizzax viloyatlarida umumiy quvvati qariyb 1 GVt bo‘lgan zamonaviy quyosh fotoelektr stansiyalari ishga tushirildi. Ushbu stansiyalar yiliga taxminan 2–2,5 milliard kVt-soat elektr energiyasi ishlab chiqarish imkoniyatiga ega bo‘lib, bu esa yuz minglab xonadonlarning elektr energiyasiga bo‘lgan ehtiyojini qoplashga xizmat qiladi. Mazkur loyihalar natijasida har yili yuzlab million kub metr tabiiy gaz iqtisod qilinishi hamda million tonnagacha issiqxona gazlari chiqindilarining kamayishi kutilmoqda.

Shuningdek, quyosh energetikasi loyihalarining ishga tushirilishi mamlakat energetika tizimida “yashil energiya” ulushini oshirishga, elektr energiyasi ishlab chiqarish manbalarini diversifikatsiya qilishga va energetika xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Natijada, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan olinadigan elektr energiyasi hajmi yildan-yilga ortib bormoqda va 2023-yilda mamlakatda quyosh elektr stansiyalari tomonidan ishlab chiqarilgan energiya hajmi 576,9 million kVt·soatni tashkil etgan;

- 2030-yilgacha mamlakatimizda qayta tiklanadigan energiya manbalarini keng rivojlantirish doirasida umumiy quvvati 8 GVtdan ortiq bo‘lgan quyosh va shamol elektrostansiyalarini ishga tushirish rejalashtirilgan. Mazkur loyihalar to‘liq amalga oshirilgach, yiliga qariyb 30 milliard kVt·soat “yashil” elektr energiyasi ishlab chiqarish imkoniyati yaratiladi. Natijada har yili taxminan 9–10 milliard kub metr tabiiy gaz tejalishi hamda 13–15 million tonnagacha karbonat angidrid (CO_2) chiqindilarining oldi olinishi kutilmoqda. Shuningdek, ushbu loyihalar mamlakat elektr energiyasi ishlab chiqarish tarkibida qayta tiklanadigan energiya ulushini sezilarli darajada oshirishga xizmat qilib, 2030-yilga borib uning ulushini 25 foizdan ortiq darajaga yetkazishga imkon yaratadi.

Bundan tashqari, quyosh va shamol energetikasi loyihalarini amalga oshirish jarayonida xalqaro investitsiyalarni jalb qilish, zamonaviy energiya texnologiyalarini joriy etish hamda energetika infratuzilmasini modernizatsiya qilish ko‘zda tutilgan bo‘lib, bu jarayon mamlakat energetika xavfsizligini mustahkamlash, energiya manbalarini diversifikatsiya qilish va “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi;

- “Yashil energiya” sertifikatlari tizimini joriy etish maqsadida davlat tomonidan muhim institutsional choralar ko‘rilmoqda. Xususan, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan “Yashil energiya” sertifikatlari tizimini joriy etish bo‘yicha Prezident qarori qabul qilinib [2], qayta tiklanadigan energiya manbalaridan ishlab chiqarilgan elektr energiyasining kelib chiqishini tasdiqlovchi maxsus sertifikatlar mexanizmi yo‘lga qo‘yildi. Ushbu tizim orqali korxonalar va investorlar iste‘mol qilayotgan elektr energiyasining qayta tiklanadigan manbalardan olinganligini rasman tasdiqlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Mazkur qaror doirasida investorlar uchun bir qator iqtisodiy rag‘batlar ham belgilangan. Jumladan, qayta tiklanadigan energiya loyihalarini amalga oshirayotgan investorlar uchun ayrim turdagi soliq imtiyozlari, bo‘xona preferensiyalari hamda yer uchastkalarini ajratishda soddalashtirilgan tartiblar joriy etilgan. Natijada so‘nggi yillarda mamlakat energetika sohasiga milliardlab dollar miqdorida xorijiy investitsiyalar jalb qilinib, quyosh va shamol energetikasi bo‘yicha o‘nlab yirik loyihalar amalga oshirilmoqda. “Yashil energiya” sertifikatlari tizimi energiya bozorida shaffoflikni ta‘minlash, ekologik barqarorlikni oshirish hamda korxonalarni qayta tiklanadigan energiya manbalaridan kengroq foydalanishga rag‘batlantirishda muhim iqtisodiy instrument sifatida xizmat qilmoqda. Шу билан бирга, мазкур тизим мамлакатда “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini keng joriy etish va 2030-yilgacha qayta tiklanadigan energiya ulushini sezilarli darajada oshirish bo‘yicha strategik maqsadlarga erishishda muhim аҳамият касб этади.

Oxirgi o‘n yillikda qayta tiklanadigan energiya turlarining iqtisodiy samaradorligi sezilarli oshdi. Quyosh va shamol energiyasida ishlab chiqarish xarajatlari 60-80 foizgacha kamayib, masalan, 1 kVt/soat quyosh energiyasi an‘anaviy gaz elektr stansiyalariga nisbatan 1,5-2 barobar arzon tushadi. Biroq samaradorlik quyidagi omillarga bog‘liq: o‘rnatilgan uskunalarning sifati va texnologiya darajasi, elektr tarmoqlariga ulanish imkoniyatlari, iqlim sharoiti (quyosh nuri kuchi, shamol tezligi va barqarorligi) hamda moliyaviy va institutsional muhitning barqarorligi. Ushbu omillar qayta tiklanadigan energiya manbalarining rivojlanish sur‘ati va ishlab chiqarish samaradorligiga bevosita ta‘sir qiladi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishga katta e‘tibor qaratilmoqda. Quyosh va shamol energetikasini rivojlantirish, yangi elektr stansiyalarini qurish hamda “yashil” tashabbuslarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha bir qator dolzarb chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, sohada hal etilishini kutayotgan muammolar ham mavjud, jumladan: asosiy texnologiya va uskunalarning importga yuqori darajada bog‘liqligi, malakali mutaxassislar yetishmasligi, elektr tarmoqlarining texnik tayyor emasligi hamda jamoatchilikning yetarlicha xabardor emasligi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi amaliy taklif va chora-tadbirlar ko‘rilishi mumkin:

1. Mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish, ya’ni quyosh panellari, shamol turbinalari va inverterlar kabi asosiy uskunalarni O‘zbekistonda ishlab chiqarish orqali importga bo‘lgan bog‘liqlikni kamaytirish.

2. Mutaxassislar tayyorlash tizimini kuchaytirish, ya’ni oliy ta’lim muassasalari va kollejlarda “yashil energetika” yo‘nalishi bo‘yicha zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega kadrlarni tayyorlash.

3. Infratuzilmani rivojlantirish, ya’ni qayta tiklanadigan energiya manbalarini milliy elektr tarmoqlariga samarali ulash imkoniyatlarini yaratish.

4. Investitsiya muhitini yaxshilash, ya’ni xususiy sektorni jalb qilish uchun yengil shartlarda kreditlar, moliyaviy kafolatlar va subsidiyalar taqdim etish.

5. Aholini xabardor qilish ishlarini kuchaytirish, ya’ni qayta tiklanadigan energiya manbalari va ularning afzalliklari haqida keng jamoatchilikni ma’lumot bilan ta’minlash va targ‘ibot ishlarini olib borish.

O‘zbekistonda qayta tiklanadigan energiya manbalaridan (quyosh, shamol, biomassa, geotermal) samarali foydalanish mamlakatning ekologik, iqtisodiy va energetik barqarorligi uchun muhimdir.

Samaradorlikni oshirish uchun quyidagi ustuvor yo‘nalishlar tavsiya etiladi: zamonaviy energiya tejamkor uskunalari va yuqori samarali texnologiyalarni joriy etish; quyosh panellari, shamol generatorlari va batareya tizimlarining samaradorligini oshirish; “aqli energiya” tizimlari orqali tarmoq nazorati va energiya taqsimotini optimallashtirish; uskunalarni mahalliyashtirish va sanoatni rag‘batlantirish orqali import xarajatlarini kamaytirish; markazlashmagan mikro-energetika tizimlarini rivojlantirish va milliy tarmoqqa ulash imkoniyatlarini kengaytirish; oliy ta’lim va texnikumlarda “yashil energetika” bo‘yicha ta’lim dasturlari va maxsus kurslarni tashkil etish; subsidiyalar, soliq imtiyozlari, lizing va yengil kreditlarni taklif qilish; aholi va tadbirkorlarni qayta tiklanadigan energiya foydalari haqida xabardor qilish hamda qishloq joylarda uskunalaridan foydalanishni o‘rgatish; “yashil energiya” va energiya samaradorligi bo‘yicha qonunchilikni amaliyotga joriy etish va b.

Mazkur yo‘nalishlar O‘zbekistonning qayta tiklanuvchi energiya imkoniyatlaridan samarali foydalanishi, energetik mustaqillikka erishishi va barqaror iqtisodiy taraqqiyotga intilishida muhim ahamiyat kasb etadi. Qayta tiklanuvchi energiya turlarini rivojlantirish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki ekologik muvozanatni saqlash, energetika mustaqilligini ta’minlash va yangi bandlik imkoniyatlarini yaratishda ham katta rol o‘ynaydi. O‘zbekiston bu sohada muntazam islohotlar olib borayotgan mamlakat bo‘lib, belgilangan maqsadlarga erishishda innovatsion qarashlar, ichki resurslardan oqilona foydalanish va fuqarolarning faol ishtiroki asosiy omil sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. “Yashil iqtisodiyot”ga o‘tish bo‘yicha 2023-2030-yillarga mo‘ljallangan strategiya to‘g‘risida”. 04.10.2023-yil, PQ-4477-son
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. “Yashil energiya” sertifikatlari tizimini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida. 12.05.2023-yil, PQ-156-son
3. Abduvaliyev A. Qayta tiklanadigan energiya manbalarini iqtisodiy baholashning uslubiy asoslari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. - 2022. - №6. - B. 103-110.
4. Jo‘rayev I., Qurbonova N. O‘zbekistonda «yashil» energetikani rivojlantirishning huquqiy va iqtisodiy asoslari // Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar. - 2023. - №2. - B. 45-50.
5. Rahimov J., Sattorov SH. Quyosh energetikasi va uning rivojlanish istiqbollari // Ilmiy amaliy tadqiqotlar jurnali. - 2021. - №4. - B. 52-57.
6. O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. O‘zbekistonda qayta tiklanadigan energiya manbalari rivoji to‘g‘risida ma’lumot. - Toshkent, 2023. - Режим доступа: <https://minenergy.uz> (murojaat sanasi: 29.03.2025).

**ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕКУЩИХ ТЕНДЕНЦИЙ И ОГРАНИЧЕНИЙ
ИНВЕСТИЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ В СТРАНЕ**

**MAMLAKATDA KORXONALAR INVESTITSION FAOLIGINING JORIY
TENDENSIYALARI VA CHEKLOVLARINI TADQIQ ETISH**

**RESEARCH ON CURRENT TRENDS AND CONSTRAINTS OF ENTERPRISE
INVESTMENT ACTIVITY IN THE COUNTRY**

Эргашев А.Х. ФГУ, PhD., доц.

Аннотация

В статье исследуются современные тенденции и ключевые ограничения инвестиционной активности предприятий в стране. Анализируются факторы, влияющие на динамику инвестиций, включая макроэкономическую среду, институциональные условия, доступ к финансовым ресурсам и уровень деловой активности. Особое внимание уделяется выявлению системных барьеров, сдерживающих инвестиционные процессы, а также разработке направлений их преодоления. Результаты исследования могут быть использованы при формировании эффективной инвестиционной политики и стратегии устойчивого развития экономики.

Ключевые слова: инвестиционная активность, предприятия, инвестиционная политика, экономическое развитие, институциональные ограничения.

Mazkur maqolada mamlakatda korxonalar investitsion faoligining joriy tendensiyalari va asosiy cheklovlari tahlil qilinadi. Investitsiya jarayonlariga ta'sir etuvchi omillar, jumladan makroiqtisodiy muhit, institutsional sharoit, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati va biznes faolligi darajasi o'rganiladi. Shuningdek, investitsion jarayonlarni sekinlashtirayotgan tizimli to'siqlar aniqlanib, ularni bartaraf etish yo'nalishlari asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari samarali investitsiya siyosatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: investitsion faollik, korxonalar, investitsiya siyosati, iqtisodiy rivojlanish, institutsional cheklovlar.

This article examines the current trends and key constraints affecting enterprise investment activity in the country. It analyzes factors influencing investment dynamics, including the macroeconomic environment, institutional conditions, access to financial resources, and the level of business activity. Particular attention is given to identifying systemic barriers that hinder investment processes and to proposing measures to overcome them. The findings can contribute to the development of an effective investment policy and a strategy for sustainable economic growth.

Keywords: investment activity, enterprises, investment policy, economic development, institutional constraints.

Стратегической особенностью инвестиционной политики Узбекистана является ориентация на структурную трансформацию внутреннего ресурсного потенциала и создание высокотехнологичных производств, что повышает эффективность привлечённых инвестиций. В то же время, несмотря на разработку подходов к оценке инвестиционной привлекательности регионов, отраслей и проектов, для предприятий отсутствует единая теоретико-методологическая база и общепринятое определение категории «инвестиционная привлекательность предприятия». Это обосновывает актуальность исследования, направленного на систематизацию существующих подходов и проверку их практической применимости. Финансовая устойчивость предприятия определяется соответствием

ключевых показателей нормативам и достаточностью собственного капитала, тогда как кризисное состояние характеризуется отклонением индикаторов и высокой долей заемных средств, повышающей финансовые риски и снижающей инвестиционную привлекательность. [1]

В качестве ключевых проблемами и диспропорциями динамики и структуры инвестиционных потоков можно выделить следующие:

1. Недостаток инвестиций остаётся одним из ключевых факторов, сдерживающих устойчивое экономическое развитие Узбекистана. По оценкам международных экономических организаций, уровень накопления основного капитала в расчёте на душу населения в стране составляет лишь около 20 % от среднемирового показателя и примерно 25 % от среднего уровня стран СНГ. Это свидетельствует о сохраняющемся дефиците долгосрочных инвестиционных ресурсов и необходимости дальнейшего расширения инвестиционной активности в экономике.

По данным макроэкономической статистики, в последние годы в Узбекистане предпринимаются меры по увеличению объёмов инвестиций в основной капитал. В частности, общий объём инвестиций в основной капитал в экономике страны в последние годы превышает 30-35 % валового внутреннего продукта, что соответствует примерно 30-35 млрд долларов США ежегодно. Однако, несмотря на сравнительно высокую долю инвестиций в структуре ВВП, уровень капиталообеспеченности на душу населения остаётся значительно ниже, чем в большинстве развивающихся и индустриально развитых стран.

Сравнительный анализ показывает, что в ряде стран с формирующейся экономикой показатели накопления основного капитала на душу населения в несколько раз выше. Например, в странах Восточной Европы и Азии данный показатель может превышать уровень Узбекистана в 3-5 раз, что обеспечивает более высокие темпы модернизации производственной инфраструктуры, технологического обновления предприятий и роста производительности труда.

2. Объёмы привлекаемых прямых иностранных инвестиций недостаточны, а их источники не диверсифицированы.

3. Высокий уровень присутствия государства в экономике. Государственные предприятия продолжают доминировать в национальной экономике, занимая значительную долю в топливно-энергетическом, горнодобывающем комплексах, сферах машиностроения, транспорта, химической промышленности и телекоммуникаций.

4. Уровень привлечения инвестиций на модернизацию, техническое и технологическое перевооружение недостаточен для обеспечения эффективного воспроизводственного процесса. [2]

5. Структура инвестиционных ресурсов не соответствует сложившейся структуре в развитых странах. Рынок капитала (инвестиции в корпоративные ценные бумаги) обеспечивает в настоящее время всего немногим более 0,4% объёма инвестиций, что гораздо меньше чем в ряде стран СНГ.

6. Ухудшение финансового состояния ведущих предприятий вследствие незавершённости процесса изменения налоговой нагрузки, сдерживания роста тарифов и поддержания ряда предприятий с большим объёмом накопленной задолженности.

7. Рост уровня инфляции. Как отмечалось выше, в последние годы наблюдается повышение среднемесячного роста цен, что в свою очередь приводит как к росту стоимости заёмного капитала (кредиты банков), так и росту потребности в капитале для реализации инвестиционных проектов и мероприятий, сложности оценки рентабельности вложений в перспективе.

8. Недостаточный уровень развития инфраструктуры и коммуникаций. В некоторых районах сохраняется большое число неиспользуемых производственных мощностей, проблемы с обеспечением электричеством, слабая инженерная и коммуникационная инфраструктура в сельских районах.

9. Низкий уровень активности процессов обновления и модернизации основных фондов остаётся одной из существенных проблем структурного развития экономики Узбекистана, особенно в производственных отраслях. Состояние производственной базы характеризуется сравнительно высоким уровнем физического и морального износа оборудования, что сдерживает рост производительности труда и внедрение современных технологий.

По статистическим данным, коэффициент обновления основных средств в экономике составляет около 17,4 %, тогда как в промышленности данный показатель несколько ниже - 15,9 %. Одновременно коэффициент износа основных фондов достигает 40,4 % по экономике и 38,3 % в промышленности, что свидетельствует о значительной доле устаревших производственных активов. Особенно сложная ситуация наблюдается в отношении активной части основных фондов - машин и оборудования, которые непосредственно формируют производственный потенциал предприятий. Так, коэффициент их обновления составляет 16,8 % по экономике и 16,6 % по промышленности, тогда как уровень износа достигает 49,7 % и 45,9 % соответственно, что фактически означает, что почти половина используемого оборудования находится на стадии значительного физического износа.

Дополнительным индикатором устаревания производственного капитала является средний срок службы основных фондов, который составляет 15,9 года в целом по экономике и 20,7 года в промышленности. При этом по наиболее технологически значимой категории активов - машинам и оборудованию - данный показатель ещё выше: 22,2 года по экономике и 29,1 года в промышленности. Для сравнения, в большинстве индустриально развитых стран средний срок эксплуатации производственного оборудования обычно не превышает 10-12 лет, после чего оно заменяется более современными технологическими решениями.

10. Отсутствие собственного инжиниринга и НИОКР, собственных разработок и технологий. Отрасли во многом зависят от внешних партнеров, их технологий (включая проектирование, модернизацию продуктов) и маркетинговой стратегии.

11. Низкий уровень технологичности производства. В странах-членах ОЭСР доли высоко- и средневысокотехнологичного секторов в структуре обрабатывающей промышленности в среднем составляют соответственно 19% и 28%, а в странах ориентирах (Китай, Корея, Малайзия, Сингапур, Таиланд, Финляндия, Индонезия) - 19,2% и 31,5% и др.

В современных условиях инновационное развитие выступает системообразующим фактором социально-экономической трансформации стран и регионов мировой экономики. Динамика экономического роста США, государств Европейского союза, Японии, Республики Корея, Китая и Индии во многом определяется опережающим развитием наукоемких отраслей, активным внедрением результатов научных исследований и технологических инноваций в производственный сектор. Инновационная модель развития становится ключевым условием повышения конкурентоспособности национальных экономик в глобальном пространстве.

В Республике Узбекистан последовательно реализуется политика модернизации промышленности, направленная на техническое и технологическое обновление производственных мощностей, а также на интеграцию академической и отраслевой науки в процессы структурной трансформации экономики. В данном контексте инвестиции приобретают стратегическое значение как основной источник финансирования инновационных преобразований, обеспечивающих ускорение социально-экономического развития страны, повышение эффективности производства и рост уровня и качества жизни населения. [3]

В рамках реализуемых и перспективных инвестиционных проектов в экономике Узбекистана в период 2019-2025 гг. предусматривалось значительное расширение инвестиционной активности. В частности, планируется освоение нецентрализованных инвестиций в объёме свыше 80 млрд. долларов США, из которых около 30 % будет профинансировано за счёт собственных средств предприятий, а оставшаяся часть - за счёт привлечённых средств коммерческих банков, иностранных инвесторов и других финансовых институтов. Реализация данных проектов направлена на модернизацию производственной

инфраструктуры, развитие промышленности, энергетики, транспорта и других стратегически важных отраслей экономики. В целом ежегодный объём инвестиций в основной капитал в стране в последние годы превышает 30-35 млрд. долларов, что свидетельствует о постепенном усилении инвестиционной активности и расширении масштабов экономической модернизации.

В результате реализации указанных мер ожидается повышение инвестиционной роли капитальных вложений в структуре национальной экономики. В частности, доля инвестиций в основной капитал в валовом внутреннем продукте (ВВП) прогнозируется на уровне 28-30 % к 2025 году, тогда как в 2019 году данный показатель составлял около 26 %. Рост инвестиционной активности будет способствовать ускорению темпов экономического роста, обновлению основных производственных фондов, расширению промышленного производства и повышению технологического уровня национальной экономики. Кроме того, увеличение объёмов инвестиций позволит создать новые рабочие места, повысить производительность труда и укрепить экспортный потенциал страны.

Особое значение в структуре инвестиционных ресурсов отводится прямым иностранным инвестициям (ПИИ), которые играют важную роль в трансфере современных технологий, управленческих практик и инновационных решений. Таким образом, ожидается почти трёхкратное увеличение притока иностранных инвестиций, что свидетельствует о постепенном улучшении инвестиционного климата, либерализации экономической политики и повышении привлекательности страны для международных инвесторов [4].

Анализ макроэкономических условий и динамики инвестиционной активности промышленных предприятий Узбекистана показывает существенный потенциал для привлечения инвестиций. Последовательная реализация структурных реформ, направленных на либерализацию экономики, улучшение инвестиционного климата и интеграцию в международные рынки, создаёт благоприятные предпосылки для устойчивого развития промышленного сектора. Ключевыми факторами являются макроэкономическая стабильность, рост экономики, эффективное государственное регулирование, поддержка предпринимательства и модернизация инфраструктуры. Вместе с тем сохраняются ограничения: дефицит квалифицированных кадров, бюрократические барьеры, ограниченный доступ к финансированию и несовершенство нормативно-правовой базы. Внешние риски, включая колебания цен на сырьё и геополитическую нестабильность, дополнительно увеличивают неопределённость инвестиционных решений.

Для промышленных предприятий Узбекистана стратегическими вызовами остаются модернизация производственных мощностей, повышение качества и технологичности продукции, а также укрепление конкурентных позиций на международных рынках. Преодоление указанных ограничений предполагает углубление структурных преобразований, дальнейшее совершенствование делового и инвестиционного климата, а также активизацию механизмов привлечения прямых иностранных инвестиций в промышленный сектор.

Список использованной литературы:

1. Кузнецов А.Л., Севрюгин А.С., Севрюгин Ю.В. Инвестиционная привлекательность предприятия: понятие и классификация. // Реальный сектор экономики: теория и практика управления. – 2004. – № 1. – с. 56-58
2. Винокуров Е. и др. Инвестиции в водно-энергетический комплекс Центральной Азии (Investment in the Water and Energy Complex of Central Asia). – 2022.
3. Абдуразакова Н.Р. Приток прямых иностранных инвестиций в Узбекистан. // Международный научно-инновационный журнал “Экономика и туризм”. – 2023. – Т. 2. – №. 10.
4. kun.uz/ru/news/2019/05/13/minekonomiki-nazvalo-klyuchevyye-problemy-investitsionnoy-privlekatelnosti-uzbekistana

TURISTIK DESTINATSIYA TABIATI VA RIVOJLANISH OMILLARI: TAKLIF VA TALABGA ASOSLANGAN YONDASHUVLAR

ПРИРОДА ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕСТИНАЦИИ И ФАКТОРЫ ЕЁ РАЗВИТИЯ: ПОДХОДЫ, ОСНОВАННЫЕ НА СПРОСЕ И ПРЕДЛОЖЕНИИ

THE NATURE OF TOURIST DESTINATION AND ITS DEVELOPMENT FACTORS: SUPPLY- AND DEMAND-BASED APPROACHES

Yulchiyev Asiljon Ortiqali o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti, katta o‘qituvchisi, i.f.f.d

Annotatsiya

Turistik destinatsiya (turizm manzili) faqat sayyohlar kelib ko‘radigan joylar yoki u yerdagi alohida ko‘ngilochar xizmatlar majmui sifatida emas, balki tashrif buyuruvchining destinatsiyada bo‘lgan davrida boshdan kechiradigan barcha tajribalari yig‘indisi sifatida talqin etiladi. Destinatsiya haqidagi umumiy taassurot sayyohning qayta kelish istagi va boshqalarga tavsiya qilish qaroriga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: turistik destinatsiya, destinatsiya tajribasi, turizm taklifi, talabga asoslangan rivojlanish, taklifga asoslangan rivojlanish, infratuzilma.

Туристская дестинация (туристическое направление) рассматривается не только как место, которое посещают туристы, или совокупность отдельных развлекательных услуг, предоставляемых на данной территории, но как совокупность всех впечатлений и опыта, которые посетитель получает в период пребывания в дестинации. Общее впечатление о дестинации непосредственно влияет на намерение туриста повторно посетить её и рекомендовать другим.

Ключевые слова: туристская дестинация, опыт дестинации, туристское предложение, развитие, ориентированное на спрос, развитие, ориентированное на предложение, инфраструктура.

A tourism destination is interpreted not merely as a place visited by tourists or as a set of individual recreational services provided in a particular area, but as the totality of experiences encountered by visitors during their stay. The overall perception of a destination directly influences tourists’ intention to revisit and to recommend it to others.

Keywords: tourism destination, destination experience, tourism supply, demand-driven development, supply-driven development, infrastructure.

Turizm ko‘pincha “sayyohlar uchun nima taqdim etiladi?” degan savol bilan izohlanadi. Biroq turistik destinatsiyaning muvaffaqiyati faqat attraksionlar yoki mehmonxona xizmatlari bilan cheklanmaydi. Sayyoh destinatsiyada bo‘lganida ko‘rgan-kuzatgan, his qilgan, muloqot qilgan, xavfsizlik va qulaylikni qanday sezgan bo‘lsa — bularning barchasi uning umumiy qoniqishini belgilaydi. Natijada u bu tajribani yaqinlariga aytadi, ijtimoiy tarmoqlarda baholaydi va shu orqali destinatsiyaning bozordagi obro‘si hamda raqobatbardoshligiga ta‘sir qiladi.

Demak, destinatsiya — bu “faqat ko‘rish joylari majmui” emas, balki tajriba iqtisodiyoti nuqtayi nazaridan “to‘liq xizmat va muhit”dir. Shuning uchun destinatsiya boshqaruvi (DMO) va mahalliy hokimiyatlar turizmni rejalashtirishda “faoliyatlar + xizmatlar + infratuzilma + idrok (perception)” tizimini bir butun sifatida ko‘rishi lozim.

Sayyoh tavsiya qiladigan va qayta keladigan destinatsiya odatda quyidagi asosiy elementlar uyg‘unligiga ega bo‘ladi:

Kirish va infratuzilma. Destinatsiyaga yetib borish qulayligi, yo‘llarning ishonchliligi, transport bog‘lanishlari, sanitariya, suv ta‘minoti, aloqa tarmoqlari kabi omillar sayyoh tajribasining poydevoridir. Masalan, yo‘llar yomon bo‘lsa yoki sanitariya talab darajasida bo‘lmasa, hatto eng kuchli atraksion ham salbiy taassurot bilan yakunlanishi mumkin.

Xizmatlar. Xizmatlar personal, samimiy, mehmon do‘st va “mahalliy ruh”ni aks ettiruvchi bo‘lsa, sayyohning qoniqishi oshadi. Bu yerda inson omili (xushmuomalalik, hurmat, yordamga tayyorlik) muhim. Xizmat sifati destinatsiyaning “dignity” (qadr-qimmat) va “equity” (tenglik) tamoyillarini ham ifodalaydi.

Sayyoh uchun “xavfsiz” va “hamyonbop” (affordable) bo‘lish — qayta tashrif va tavsiyaning asosiy shartlaridan. Bu nafaqat real xavfsizlik, balki sayyohning subyektiv idroki: tozalik, tartib, narxlarning adolatiligi, muhitning osoyishtaligi.

Turizmni rivojlantirish amaliyotida ikki asosiy yo‘l ajratiladi: Taklifga asoslangan rivojlanish. Bu yondashuvda destinatsiya avvalo mavjud resurslar va turistik mahsulotlarni (tabiat, iqlim, tarix, madaniyat, landshaft, an‘analari) aniqlaydi va ular uchun mos bozor topadi. Buning uchun:

- mavjud takliflar bo‘yicha aniq ma‘lumotlar bazasi,
- bozor segmentatsiyasi,
- qaysi segment qaysi resursga qiziqishini chuqur bilish zarur.

Taklifga asoslangan yondashuvning xavfi shundaki, bozor ehtiyoji hisobga olinmasa, qurilgan obyektlar “oq fil” (white elephants) — ya‘ni foyda bermaydigan, “stranded development”ga aylanishi mumkin. Talabga asoslangan rivojlanish. Bu model avval maqsadli bozorlarni tanlaydi (masalan: oilaviy turizm, eco-turizm, ziyorat turizmi, MICE, gastro-turizm), so‘ng ana shu segmentlar talab qiladigan mahsulot va xizmatlar ishlab chiqiladi. Bu yondashuvda bozor segmentatsiyasi — markaziy mexanizm: kim keladi, nimani xohlaydi, qancha to‘laydi, qaysi mavsumda keladi, qaysi kanallardan axborot oladi va h.k.

Yuqoridagi tahlildan ko‘rinadiki, destinatsiya rivoji “alohida loyiha”lar orqali emas, balki tizimli yondashuv orqali muvaffaqiyatli bo‘ladi. Taklif va talab o‘rtasidagi muvozanat buzilsa, destinatsiya barqaror bo‘la olmaydi. Shuning uchun rejalashtirishda quyidagi tamoyillar muhim (1-jadval):

Izchillik (consistent): xizmat va tajriba standartlari bir xil bo‘lishi.

Tanlov (choices): turli segmentlar uchun turli paketlar.

Xavfsizlik va hamyonboplik (safe & affordable): real va idrok darajasida.

Mahalliy g‘urur va mehmondo‘stlik (pride, welcoming): inson omili.

Izchillik — destinatsiya brendi va va‘da qilingan qiymatning (value proposition) turli aloqa nuqtalarida bir xil tasdiqlanishidir. Turist tajribasi “parchalangan” bo‘lsa (masalan, onlayn bron qilish yaxshi, lekin joyida xizmat sust; yoki transport qulay, lekin gigiyena talabga javob bermaydi), umumiy qoniqish pasayadi. Izchillikni ta‘minlash ilmiy nuqtayi nazardan xizmat sifati boshqaruvi va tajriba dizayni konsepsiyalariga tayanadi. Izchillikni ta‘minlash mexanizmlari: destinatsiya bo‘yicha minimal servis standartlari (tozalik, xavfsizlik, navigatsiya, axborot)ni ishlab chiqish;

“customer journey” xaritasi orqali turistning barcha bosqichdagi ehtiyojini aniqlash (kelish–joylashish–harakatlanish–dam olish–ketish);

monitoring va audit: mehmon fikrlari (review) tahlili, “mystery guest”, NPS/CSI kabi ko‘rsatkichlar; xizmat ko‘rsatuvchilar uchun o‘qitish va sertifikatlash: til, etikett, konfliktlarni boshqarish, raqamli ko‘nikmalar.

Tanlov tamoyili destinatsiya taklifining diversifikatsiyasi va bozor segmentatsiyasiga asoslanadi. Turistlar bir xil motivatsiyaga ega emas: kimdir madaniy meros, kimdir gastronomiya, kimdir ekstremal turizm yoki oilaviy dam olishni afzal ko‘radi. Shu sababli “bitta universal mahsulot” modeli samarasiz bo‘lib, segmentlar kesimida moslashtirilgan paketlar barqaror talab yaratadi.

Tanlovni kengaytirish mexanizmlari: bozorni segmentatsiya qilish (demografik, psixografik, motivatsion, xarajat darajasi, safar maqsadi);

har bir segment uchun turistik paketlar: “economy”, “standard”, “premium”; “weekend”, “7-day cultural”, “eco-trail”, “family-friendly”; mavsumiylikni kamaytirish uchun “tematik

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 3-son 2026 yil

mahsulotlar” (qishki festival, bahorgi flora marshrutlari, gastronomik haftalik); xizmatlar integratsiyasi: transport + joylashtirish + gid + muzey + ovqatlanish = “tayyor qiymat”.

Xavfsizlik destinatsiya raqobatbardoshligining “bazaviy sharti” bo‘lib, turist qarorida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bu yerda ikki qatlam mavjud:

1-jadval

Turistik destinatsiyani rivojlantirish tamoyillari [1]

Tamoyil	Mazmuni	Amalga oshirish mexanizmlari
Izchillik (Consistency)	Destinatsiya brendi va turistga berilgan qiymat va’dasi barcha aloqa nuqtalarida bir xil bo‘lishi kerak. Agar xizmatlar sifati turli bosqichlarda farq qilsa (masalan, onlayn bron qilish qulay, ammo joyida xizmat past darajada), turistning umumiy qoniqish darajasi pasayadi.	Minimal servis standartlarini ishlab chiqish (tozalik, xavfsizlik, navigatsiya, axborot); “customer journey” xaritasini tuzish (kelish–joylashish–harakatlanish–dam olish–ketish); monitoring va audit (mehmon sharhlari, “mystery guest”, NPS/CSI ko‘rsatkichlari); xizmat ko‘rsatuvchilarni o‘qitish va sertifikatlash (til, etikett, raqamli ko‘nikmalar).
Tanlov (Choices)	Turistlarning ehtiyojlari va motivatsiyalari turlicha bo‘lganligi sababli destinatsiya takliflari diversifikatsiya qilinishi kerak. Turli segmentlar uchun moslashtirilgan paketlar yaratilsa, talab barqaror bo‘ladi.	Bozor segmentatsiyasi (demografik, psixografik, motivatsion); turistik paketlar yaratish (“economy”, “standard”, “premium”, “weekend”, “family-friendly”, “eco-tour”); mavsumiylikni kamaytirish uchun tematik mahsulotlar (festival, gastronomik tur, ekologik marshrut); xizmatlar integratsiyasi (transport + joylashtirish + gid + muzey + ovqatlanish).
Xavfsizlik va hamyonboplik (Safe & Affordable)	Turist qaror qabul qilish jarayonida xavfsizlik asosiy omil hisoblanadi. Bu ikki darajada namoyon bo‘ladi: real xavfsizlik va turist tomonidan idrok qilinadigan xavfsizlik. Shu bilan birga xizmatlar narxi turist uchun hamyonbop bo‘lishi ham muhim.	Jamoat xavfsizligi choralarini kuchaytirish (nazorat, favqulodda xizmatlar); sanitariya va transport xavfsizligini ta’minlash; turistlar uchun aniq axborot tizimlari (navigatsiya, til xizmatlari); narx shaffofligi va turli byudjet paketlari yaratish.
Mahalliy g‘urur va mehmondo‘stlik (Pride & Welcoming)	Destinatsiya muvaffaqiyatida inson omili muhim rol o‘ynaydi. Mahalliy aholining o‘z hududi, madaniyati va turistik resurslariga nisbatan ijobiy munosabati turist tajribasini boyitadi.	Mahalliy hamjamiyatni turizm jarayoniga jalb qilish; mahalliy madaniyat va an‘analarni targ‘ib qilish; xizmat ko‘rsatish xodimlarini kommunikatsiya va mehmondo‘stlik bo‘yicha tayyorlash; mahalliy tadbirkorlik va hunarmandchilikni rivojlantirish.

Real xavfsizlik: jinoiy holat, favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik, sanitariya, transport xavfsizligi, tibbiy yordam.

Idrok (perception) xavfsizligi: turistning o‘zini xavfsiz his qilishi, axborotning aniqligi, yo‘l-yo‘riq, til to‘siqlarining kamaytirilishi.

Destinatsiya tajribasida “inson omili” ko‘pincha infratuzilmadan ham kuchliroq ta’sir qiladi. Mahalliy g‘urur — bu hudud aholisining o‘z madaniyati, qadriyati va turistik resurslariga nisbatan

ijobiy identifikatsiyasi bo‘lib, mehmondo‘stlik esa shu identifikatsiyaning xizmat jarayonidagi amaliy ko‘rinishidir. Agar mahalliy hamjamiyat turizmdan manfaat ko‘rsa va o‘zini jarayonning subyekti deb bilsa, turizm barqaror va ijtimoiy qabul qilingan bo‘ladi.

Mazkur maqolada turistik destinatsiya tushunchasi an‘anaviy “ko‘rish joylari” yoki alohida xizmatlar majmui sifatidagi talqindan kengroq — tashrif davomida shakllanadigan kompleks tajriba (destination experience) sifatida asoslab berildi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, destinatsiyaning bozordagi raqobatbardoshligi va barqarorligi, avvalo, sayyohning umumiy qoniqishiga ta‘sir qiluvchi omillar — infratuzilma qulayligi, xizmat sifati, xavfsizlik darajasi, narxning adolatligi hamda mahalliy hamjamiyatning turizm jarayonidagi ishtiroki bilan chambarchas bog‘liqdir.

Shuningdek, maqolada destinatsiyani rejalashtirish va boshqarishda muhim bo‘lgan to‘rtta tamoyil (1-jadval) ilmiy jihatdan asoslandi. Birinchidan, izchillik (consistency) tamoyili destinatsiya brendi va qiymat va‘dasining turli aloqa nuqtalarida (bron qilish, transport, joylashtirish, xizmat, ketish) bir xil tasdiqlanishini talab qiladi. Bu borada minimal servis standartlari, “customer journey” xaritasi, audit va NPS/CSI kabi ko‘rsatkichlar asosida monitoring tizimlari muhim vosita ekanligi ko‘rsatildi. Ikkinchidan, tanlov (choices) tamoyili segmentatsiyaga tayangan holda turli paketlar va mahsulotlar yaratish orqali talabni barqarorlashtirish, mavsumiylikni yumshatish va daromadlarni diversifikatsiyalash imkonini beradi. Uchinchidan, xavfsizlik va hamyonboplik (safe & affordable) destinatsiyaning “bazaviy ishonch” omili bo‘lib, u real xavfsizlik bilan bir qatorda sayyoh idroki darajasida ham ta‘minlanishi lozim; narx shaffofligi va qiymat–narx muvozanati esa qoniqish va tavsiya qilish niyatini kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hall, C. M., & Page, S. J. (1999). *The Geography of Tourism and Recreation*.
2. Yulchiyev, A. (2023). Turizm sohasida xizmatlar sifatining mohiyati va uni baholash uslubiyotining nazariy jihatlar. *Science and innovation in the education system*, 2(8), 64- 69.
3. Yulchiyev, A. (2026). Mehmonxona sanoatida mijozlarning qoniqishi va xizmatlar sifatini oshirishda raqamli xizmatning ta‘siri. *Xorazm ma‘mun akademiyasi axborotnomasi*, 2026-2/2
4. Yulchiyev, A. (2025). Turizmda xizmatlar sifati: funksional va texnik komponentlarning integratsiyasi, “Raqamli iqtisodiyot” Ilmiy elektron jurnali, 13-son, 2025-yil
5. Yulchiyev, A. (2025). Turistik xizmatlar sifatini va samaradorligini boshqarishda davlatning institutsional asoslari tarkibidagi elementlarning optimal me‘yorlarini belgilash yo‘llari, “Raqamli iqtisodiyot” Ilmiy elektron jurnali, 13-son, 2025-yil.

**SANOATNING BAZAVIY TARMOQLARINI RIVOJLANTIRISH MEKANIZMLARINI
TAKOMILLASHTIRISH**

**УЛУЧШЕНИЕ МЕХАНИЗМОВ РАЗВИТИЯ ОСНОВНЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ
СЕКТОРОВ**

**IMPROVEMENT OF MECHANISMS FOR DEVELOPMENT OF BASIC INDUSTRIAL
SECTORS**

Mirzayev Abdullajon Topilovich

Farg‘ona davlat universiteti “Iqtisodiyot va turizm”

Iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Ne'matova Diyoraxon Anvarjon qizi

FDU Iqtisodiyot fakulteti 2 bosqich magistranti

Anatatsiya

Ushbu maqolada sanoatning bazaviy tarmoqlarini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Sanoat tarmoqlarining iqtisodiy barqarorligi, innovatsion yondashuvlar, davlat siyosati va raqobatbardoshlikni oshirishdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini ta'minlashda texnologik modernizatsiya va investitsiya strategiyalarining o'rni ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari sanoat siyosatini takomillashtirish va strategik rivojlantirishga yo'naltirilgan tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: sanoat tarmoqlari, bazaviy sanoat, rivojlantirish mexanizmlari, innovatsiyalar, raqobatbardoshlik, investitsiya strategiyalari

В данной статье анализируются теоретические и практические аспекты совершенствования механизмов развития основных промышленных секторов. Подчеркивается важность промышленных секторов в повышении экономической стабильности, инновационных подходов, государственной политики и конкурентоспособности. Также рассматривается роль технологической модернизации и инвестиционных стратегий в обеспечении конкурентоспособности экономики страны. Результаты исследования включают рекомендации, направленные на совершенствование промышленной политики и стратегического развития.

Ключевые слова: промышленные сектора, основные отрасли, механизмы развития, инновации, конкурентоспособность, инвестиционные стратегии

This article analyzes the theoretical and practical aspects of improving the mechanisms for developing basic industrial sectors. The importance of industrial sectors in increasing economic stability, innovative approaches, state policy and competitiveness is highlighted. The role of technological modernization and investment strategies in ensuring the competitiveness of the country's economy is also considered. The results of the study include recommendations aimed at improving industrial policy and strategic development.

Keywords: industrial sectors, basic industries, development mechanisms, innovations, competitiveness, investment strategies

Sanoatning bazaviy tarmoqlari – iqtisodiyotning poydevorini tashkil etuvchi sektorlardir. Ular qiyin texnologik jarayonlarni talab qiluvchi ishlab chiqarish tarmoqlarini o'z ichiga oladi: energetika, metallurgiya, neft-gaz sanoati, kimyo va mashinasozlik. Ushbu tarmoqlar milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishi, strategik xavfsizlik va ishchi kuchi bandligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Hozirgi global iqtisodiy sharoitda bazaviy tarmoqlarni rivojlantirish samaradorligini oshirish, ularni modernizatsiya qilish va innovatsion texnologiyalar bilan jihozlash dolzarb masala hisoblanadi. Bu esa o‘z navbatida, davlat siyosati, investitsiya mexanizmlari, ilmiy-texnikaviy rivojlanish va xususiy sektorning faol ishtirokini talab qiladi.

Sanoatning bazaviy tarmoqlari iqtisodiyotning rivojlanishiga sezilarli hissa qo‘shadi. Ularning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash: Energetika va metallurgiya kabi tarmoqlar boshqa sektorlar uchun zarur resurslarni yetkazib beradi. Masalan, energetika sanoati mamlakatning barcha ishlab chiqarish tarmoqlari uchun elektr energiyasini ta‘minlaydi.

- Strategik xavfsizlik: Neft-gaz, metallurgiya va kimyo sanoatlari davlatning iqtisodiy va harbiy xavfsizligini mustahkamlaydi.

- Raqobatbardoshlikni oshirish: Bazaviy tarmoqlarda yuqori texnologiyali mahsulotlar ishlab chiqarish eksport salohiyatini oshiradi va ichki bozorni barqarorlashtiradi.

- Ishchi kuchi bandligi: Ushbu tarmoqlar ko‘plab mutaxassislarni jalb qilishi va malakali ishchi kuchini shakllantirishi bilan ajralib turadi.

Bundan tashqari, bazaviy tarmoqlar boshqa sanoat sohalarining rivojlanishiga turtki beradi. Masalan, mashinasozlikning rivojlanishi transport, qurilish va qishloq xo‘jaligi sektorlariga bevosita ta‘sir qiladi [1].

Zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida sanoat tarmoqlarini rivojlantirish har bir mamlakat iqtisodiy siyosatining muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Sanoat iqtisodiyotning tayanch sektorlaridan biri bo‘lib, u mamlakatning ishlab chiqarish salohiyatini oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish, eksport hajmini kengaytirish va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu sababli sanoat tarmoqlarining barqaror rivojlanishini ta‘minlash uchun turli iqtisodiy, tashkiliy va boshqaruv mexanizmlaridan foydalanish zarur hisoblanadi.

Sanoatni rivojlantirish mexanizmlari ko‘p qirrali va murakkab tizim bo‘lib, ular iqtisodiy siyosat, investitsiya jarayonlari, innovatsion rivojlanish, inson kapitalini takomillashtirish, texnologik modernizatsiya hamda ekologik barqarorlikni ta‘minlash kabi omillar bilan uzviy bog‘liqdir. Ushbu omillar o‘zaro integratsiyalashgan holda ishlagan taqdirdagina sanoat ishlab chiqarishining samaradorligi oshadi va milliy iqtisodiyotning umumiy rivojlanish sur‘atlari tezlashadi. Sanoat tarmoqlarining samarali rivojlanishida davlat siyosati hal qiluvchi omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Davlat tomonidan ishlab chiqiladigan strategik rivojlanish dasturlari, iqtisodiy islohotlar va institutsional mexanizmlar sanoatning uzoq muddatli istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlarini belgilab beradi. Sanoat siyosati orqali mamlakat iqtisodiyotida ustuvor hisoblangan tarmoqlar aniqlanadi va ushbu yo‘nalishlarga investitsiya resurslari, texnologiyalar hamda ilmiy salohiyat yo‘naltiriladi.

Davlat tomonidan amalga oshiriladigan iqtisodiy rag‘batlantirish choralarining muhim elementlaridan biri bu soliq va bojxona imtiyozlari tizimidir. Ushbu mexanizmlar orqali sanoat korxonalariga qulay iqtisodiy sharoitlar yaratiladi, ishlab chiqarish xarajatlari kamaytiriladi hamda investitsiya faolligi oshiriladi. Ayniqsa, yangi ishlab chiqarish korxonalarini tashkil etish yoki mavjudlarini modernizatsiya qilish jarayonida soliq yengilliklari muhim rol o‘ynaydi.

Shuningdek, davlat tomonidan subsidiyalar, grantlar va imtiyozli kreditlar ajratilishi ham sanoat rivojlanishini rag‘batlantiruvchi muhim omillardan hisoblanadi. Bunday qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari orqali innovatsion loyihalarni amalga oshirish, yangi texnologiyalarni joriy etish hamda ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirish imkoniyatlari kengayadi.

Davlat siyosatining yana bir muhim jihat bu normativ-huquqiy bazani takomillashtirishdan iboratdir. Sanoat korxonalarining samarali faoliyat yuritishi uchun qonunchilik bazasining barqarorligi va shaffofligi muhim ahamiyatga ega. Shu bois tadbirkorlik subyektlari huquqlarini himoya qilish, raqobat muhitini rivojlantirish hamda bozor infratuzilmasini mustahkamlash davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Sanoat tarmoqlarining rivojlanishida investitsiya jarayonlari alohida o‘rin tutadi. Investitsiyalar ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, yangi texnologiyalarni joriy etish, mahsulot sifatini oshirish hamda ishlab chiqarish samaradorligini yaxshilash imkonini beradi. Ayniqsa, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar sanoat rivojlanishining muhim manbalaridan biri hisoblanadi.

Xorijiy investitsiyalar nafaqat moliyaviy resurslarni jalb etadi, balki ilg‘or texnologiyalar, zamonaviy boshqaruv tajribasi va xalqaro marketing strategiyalarini ham olib kiradi. Bu esa milliy sanoat korxonalarining xalqaro bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Investitsiya jarayonlarini rivojlantirish uchun qulay investitsiya muhitini shakllantirish muhim hisoblanadi. Buning uchun davlat tomonidan iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash, biznes yuritish sharoitlarini soddalashtirish hamda investorlar uchun kafolatli huquqiy himoya tizimini yaratish zarur. Shuningdek, sanoat infratuzilmasini rivojlantirish ham investitsiya jarayonlarining samaradorligini oshiradi. Transport tizimi, logistika markazlari, energetika ta‘minoti va raqamli infratuzilma sanoat korxonalarining barqaror faoliyat yuritishi uchun muhim omil hisoblanadi.

Bugungi kunda sanoat tarmoqlarining raqobatbardoshligini ta‘minlashda innovatsion rivojlanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Innovatsiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, mahsulot sifatini oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi.

Ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari sanoat rivojlanishining asosiy drayverlaridan biri hisoblanadi. Ushbu faoliyat orqali yangi texnologiyalar yaratiladi, ishlab chiqarish jarayonlari optimallashtiriladi va yangi turdagi mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyati paydo bo‘ladi.

So‘nggi yillarda dunyo sanoatida Sanoat 4.0 konsepsiyasi keng tarqalmoqda. Ushbu konsepsiya ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish, avtomatlashtirish hamda sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishga asoslanadi. Sanoat 4.0 doirasida ishlab chiqarish tizimlari o‘zaro integratsiyalashgan bo‘lib, real vaqt rejimida ma‘lumotlar almashinuvi amalga oshiriladi. Sun‘iy intellekt texnologiyalari ishlab chiqarish jarayonlarini tahlil qilish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hamda xatoliklarni oldindan aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, katta hajmdagi ma‘lumotlarni qayta ishlash texnologiyalari orqali ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish mumkin. Raqamlashtirish jarayoni ishlab chiqarish jarayonlarini yanada shaffof va samarali qilishga xizmat qiladi. Masalan, ishlab chiqarish liniyalarida sensorlar va aqlli monitoring tizimlaridan foydalanish orqali uskunalarning ishlash holatini doimiy nazorat qilish mumkin.

Sanoat tarmoqlarining muvaffaqiyatli rivojlanishi ko‘p jihatdan ularning raqobatbardoshligiga bog‘liqdir. Raqobatbardoshlik korxonalarining mahsulot sifatini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarish samaradorligini yaxshilash orqali ta‘minlanadi.

Mahsulot sifati sanoat korxonalarining asosiy raqobat ustunliklaridan biri hisoblanadi. Yuqori sifatli mahsulotlar ishlab chiqarish orqali korxonalar ichki va tashqi bozorlarda mustahkam pozitsiyaga ega bo‘lishi mumkin.

Narx siyosati ham raqobatbardoshlikni ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi. Ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish orqali mahsulot tannarxini kamaytirish va bozor talablariga mos narx siyosatini yuritish mumkin.

Shuningdek, marketing strategiyalarini takomillashtirish ham sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshiradi. Zamonaviy marketing usullaridan foydalanish orqali yangi bozorlarni egallash va iste‘molchilar talabini chuqur o‘rganish mumkin.

Sanoat rivojlanishida inson kapitali muhim omillardan biri hisoblanadi. Malakali mutaxassislar mavjud bo‘lmasa, eng zamonaviy texnologiyalar ham kutilgan samarani bermaydi. Shu sababli kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish sanoat rivojlanishining muhim shartlaridan biridir.

Ta‘lim tizimi sanoat ehtiyojlariga mos ravishda rivojlantirilishi zarur. Oliy ta‘lim muassasalari, ilmiy tadqiqot markazlari va sanoat korxonalari o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirish orqali yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash mumkin.

Kasbiy ta‘lim tizimini rivojlantirish ham sanoat tarmoqlari uchun zarur bo‘lgan texnik mutaxassislarni tayyorlashga yordam beradi. Zamonaviy sanoat korxonalari uchun muhandislar, texnologlar va IT mutaxassislarga bo‘lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda.

Zamonaviy sanoat rivojlanishida ekologik barqarorlik masalasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Atrof-muhitni muhofaza qilish hamda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish sanoat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Yashil texnologiyalarni joriy etish orqali sanoat korxonalari ekologik ta‘sirni kamaytirishi mumkin. Energiya tejamkor uskunalardan foydalanish, chiqindilarni qayta ishlash va qayta

tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish ekologik barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. Shuningdek, ekologik standartlarga rioya qilish xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni oshirishga ham xizmat qiladi. Ko'plab mamlakatlarda ekologik talablar tobora kuchayib borayotganligi sababli sanoat korxonalari ushbu talablarni hisobga olishi zarur.

Ya'ni, sanoat tarmoqlarini rivojlantirish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u turli iqtisodiy va boshqaruv mexanizmlarining uyg'unlashuviga asoslanadi. Davlat siyosati, investitsiya jarayonlari, innovatsion rivojlanish, raqobatbardoshlikni oshirish, inson kapitalini rivojlantirish hamda ekologik barqarorlikni ta'minlash sanoat rivojlanishining asosiy omillari hisoblanadi.

Ushbu omillar o'zaro integratsiyalashgan holda amalga oshirilgan taqdirda sanoat ishlab chiqarishining samaradorligi oshadi, yangi ish o'rinlari yaratiladi va milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishi ta'minlanadi. Zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish, innovatsion faoliyatni rag'batlantirish hamda investitsiya muhitini yaxshilash orqali sanoat tarmoqlarining raqobatbardoshligini oshirish mumkin [3].

Natijada sanoat tarmoqlarining barqaror rivojlanishi mamlakat iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlash, eksport salohiyatini kengaytirish hamda aholining turmush darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Investitsiya mexanizmlari sanoat tarmoqlarini rivojlantirishda muhim moliyaviy asos vazifasini bajaradi. Ichki va tashqi investitsiyalarni jalb qilish ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va infratuzilmani modernizatsiya qilish imkonini beradi. Davlat va xususiy sektor o'rtasidagi sheriklik asosidagi loyihalar sanoat rivojida samarali mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda. Bunday hamkorlik davlat resurslari va xususiy kapitalning uyg'unlashuvini ta'minlab, yirik va strategik loyihalarni amalga oshirishga zamin yaratadi. Kredit resurslari, imtiyozli moliyalashtirish dasturlari va investitsion fondlar orqali ishlab chiqarishni moliyaviy qo'llab-quvvatlash sanoat tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Sanoat tarmoqlarining raqobatbardoshligini oshirish rivojlanish mexanizmlarining muhim yo'nalishlaridan biridir. Mahsulot sifatini yaxshilash, innovatsion va yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish korxonalar uchun raqobat ustunligini ta'minlaydi. Bozorni diversifikatsiya qilish, yangi eksport yo'nalishlarini o'zlashtirish va tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi. Tarmoqlararo integratsiya va sanoat klasterlarini rivojlantirish esa ishlab chiqarish zanjirlarining samaradorligini oshirib, resurslar va bilimlar almashinuvini jadallashtiradi.

Bazaviy sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish jarayoni zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish bilan chambarchas bog'liqdir. Masalan, metallurgiya sanoatida raqamli monitoring tizimlari, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish liniyalari va energiya tejamkor uskunalarni qo'llash orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish mumkin. Energetika sohasida esa yuqori samarali gaz-turbina stansiyalarini qurish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish va energiya yo'qotishlarini kamaytirish muhim vazifalardan hisoblanadi. Bunday modernizatsiya jarayonlari ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish va ekologik ta'sirni kamaytirishga xizmat qiladi.

Investitsiyalarni jalb qilishning samarali mexanizmlariga davlat kafolati ostida xususiy investorlarni jalb etish, strategik tarmoqlarga uzoq muddatli moliyaviy qo'llab-quvvatlash va xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish kiradi. Davlat kafolatlari investorlar uchun xavflarni kamaytirib, yirik loyihalarga sarmoya kiritish imkoniyatini oshiradi. Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik esa nafaqat moliyaviy resurslar, balki ilg'or tajriba va texnologiyalarni jalb qilish imkonini ham beradi.

Sanoat tarmoqlarini barqaror rivojlantirish uchun malakali ishchi kuchini tayyorlash muhim ahamiyatga ega. Inson kapitaliga sarmoya kiritish sanoat samaradorligini oshirishning asosiy omillaridan biridir. Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimida zamonaviy texnologiyalar asosida kadrlar tayyorlash, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish va sanoat ehtiyojlariga mos mutaxassislar yetishtirish zarur. Korxonalarda professional rivojlanish va qayta tayyorlash dasturlarini joriy etish xodimlarning malakasini doimiy ravishda oshirib borishga imkon beradi. Ilmiy-texnikaviy markazlar va sanoat klasterlari orqali tajriba almashish esa innovatsion faoliyatni jadallashtiradi.

Bazaviy sanoat tarmoqlarini rivojlantirish jarayonida atrof-muhitni muhofaza qilish mexanizmlarini joriy etish alohida e’tiborni talab qiladi. Energiya samarador texnologiyalarni qo‘llash, chiqindilarni qayta ishlash, chang va zararli gazlarni nazorat qilish orqali ekologik xavfsizlikni ta’minlash mumkin. Barqaror ishlab chiqarish amaliyotlari sanoatning uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlab, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga xizmat qiladi.

Bazaviy sanoat tarmoqlari mamlakat iqtisodiyotining barqaror ishlashini ta’minlovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu tarmoqlar iqtisodiy tizimning tayanch segmenti hisoblanib, ular boshqa ishlab chiqarish sohalari uchun zarur bo‘lgan xom ashyo, energiya resurslari va texnologik komponentlar bilan ta’minlaydi. Shu sababli bazaviy sanoat tarmoqlarining barqaror rivojlanishi nafaqat sanoat sektorining, balki butun milliy iqtisodiyotning samarali faoliyat yuritishida muhim rol o‘ynaydi.

Bazaviy sanoat tarmoqlari iqtisodiy tizimda ko‘p qirrali funksiyalarni bajaradi. Avvalo, ular ishlab chiqarish jarayonlari uchun zarur bo‘lgan asosiy resurslarni yetkazib berish orqali boshqa tarmoqlar faoliyatining uzluksizligini ta’minlaydi. Masalan, metallurgiya sanoati mashinasozlik va qurilish sohalari uchun zarur bo‘lgan metall mahsulotlarini ishlab chiqaradi, kimyo sanoati esa turli ishlab chiqarish jarayonlarida qo‘llaniladigan kimyoviy komponentlar bilan ta’minlaydi. Energetika sektori esa barcha ishlab chiqarish tarmoqlarining barqaror ishlashi uchun zarur bo‘lgan elektr energiyasi va yoqilg‘i resurslarini yetkazib beradi.

Shu jihatdan qaraganda, bazaviy sanoat tarmoqlarining rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotining mustahkamligini ta’minlaydi hamda ishlab chiqarish tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Agar ushbu tarmoqlar yetarli darajada rivojlanmagan bo‘lsa, boshqa ishlab chiqarish sohalarining ham samarali faoliyat yuritishi qiyinlashadi.

Sanoat tarmoqlarining rivojlanishi milliy iqtisodiyotga ko‘plab ijobiy iqtisodiy ta’sirlarni keltirib chiqaradi. Avvalo, sanoat ishlab chiqarishining kengayishi iqtisodiyotda mahsulot yetkazib berish barqarorligini ta’minlaydi. Bu esa ishlab chiqarish zanjirlarining uzluksiz ishlashiga imkon yaratadi hamda iqtisodiy jarayonlarning izchil davom etishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, sanoat rivojlanishi innovatsion va yuqori texnologiyali mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bunday mahsulotlar nafaqat ichki bozorda, balki xalqaro bozorlarda ham yuqori talabga ega bo‘ladi. Natijada mamlakat eksport salohiyati oshib, tashqi savdo balansi yaxshilanadi. Eksport hajmining ortishi esa milliy iqtisodiyotga qo‘shimcha valyuta tushumlarini ta’minlaydi va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi.

Sanoat sektorining rivojlanishi mehnat bozoriga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Yangi ishlab chiqarish korxonalari tashkil etilishi natijasida yangi ish o‘rinlari yaratiladi. Bu esa aholi bandligini oshirishga va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, yuqori texnologiyali sanoat tarmoqlarida yuqori malakali mutaxassislar uchun keng imkoniyatlar yaratiladi.

Bundan tashqari, sanoat ishlab chiqarishining kengayishi mamlakat yalpi ichki mahsuloti hajmining oshishiga olib keladi. Sanoat iqtisodiyotning eng muhim drayverlaridan biri sifatida iqtisodiy o‘sish sur’atlarini tezlashtiradi hamda mamlakatning global iqtisodiyotdagi o‘rnini mustahkamlaydi.

Sanoat tarmoqlari o‘zaro chambarchas bog‘liq tizimni tashkil etadi. Bir tarmoqning rivojlanishi boshqa tarmoqlarning ham rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu jarayon iqtisodiyotda multiplikativ effekt deb ataladi.

Masalan, avtomobil sanoatining rivojlanishi ko‘plab boshqa sanoat tarmoqlarining kengayishiga sabab bo‘ladi. Avtomobil ishlab chiqarish jarayonida metallurgiya sanoati tomonidan ishlab chiqarilgan po‘lat va boshqa metall mahsulotlar keng qo‘llaniladi.

Kimyo sanoati esa avtomobil ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan plastmassa, rezina va boshqa kimyoviy materiallarni yetkazib beradi.

Elektronika sanoati ham avtomobil ishlab chiqarish jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Zamonaviy avtomobillarda turli elektron boshqaruv tizimlari, sensorlar va axborot texnologiyalari keng qo‘llanilmoqda. Shuningdek, transport-logistika tizimi ham avtomobil sanoati rivojlanishi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, tayyor mahsulotlarni iste’molchilarga yetkazib berishda muhim ahamiyatga ega.

Energetika va neft-gaz sanoati ham bazaviy tarmoqlar sifatida barcha sanoat korxonalarining barqaror ishlashini ta'minlaydi. Energiya resurslari ishlab chiqarish jarayonining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Elektr energiyasi, gaz va yoqilg'i resurslarining uzluksiz yetkazib berilishi sanoat korxonalarining samarali faoliyat yuritishini ta'minlaydi.

Shu sababli energetika va neft-gaz sanoatining barqaror rivojlanishi mamlakatning energetik xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Energetik mustaqillik esa iqtisodiy mustaqillikning muhim shartlaridan biridir.

Sanoat tarmoqlarining samarali rivojlanishini ta'minlashda strategik rejalashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Strategik rejalashtirish jarayoni sanoat sektorining mavjud salohiyatini chuqur tahlil qilish, ichki va tashqi iqtisodiy omillarni baholash hamda bozor konyunkturasidagi o'zgarishlarni oldindan prognoz qilish imkonini beradi.

Strategik rejalashtirish jarayonida sanoat tarmoqlarining ustuvor yo'nalishlari aniqlanadi hamda resurslardan samarali foydalanish mexanizmlari ishlab chiqiladi. Bunday yondashuv ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligini ta'minlashga yordam beradi.

Uzoq muddatli strategiyalar sanoat korxonalariga faqat qisqa muddatli iqtisodiy foydani ko'zlab ish yuritishdan ko'ra, uzoq istiqboldagi rivojlanish maqsadlariga e'tibor qaratish imkonini beradi. Bu esa korxonalarning raqobatbardoshligini saqlab qolish va rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Strategik rejalashtirish jarayonida bozor talabi, texnologik o'zgarishlar, xalqaro iqtisodiy tendensiyalar va raqobat muhiti kabi omillar chuqur tahlil qilinadi. Ushbu tahlillar asosida sanoat rivojlanishining optimal strategiyalari ishlab chiqiladi.

Hozirgi kunda sanoat tarmoqlarining samaradorligini oshirishda innovatsion rivojlanish muhim rol o'ynaydi. Innovatsiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, mahsulot sifatini oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi.

Ilg'or texnologiyalarni joriy etish sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy ishlab chiqarish tizimlarida avtomatlashtirilgan uskunalar, robotlashtirilgan liniyalar va raqamli boshqaruv tizimlari keng qo'llanilmoqda.

Raqamli texnologiyalar sanoat ishlab chiqarishining yangi bosqichini boshlab berdi. Avtomatlashtirish jarayonlari ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, inson omili bilan bog'liq xatoliklarni kamaytiradi va ishlab chiqarish jarayonlarining aniqligini ta'minlaydi.

Sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ham sanoat rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Sun'iy intellekt yordamida ishlab chiqarish jarayonlari tahlil qilinadi, uskunalarining ishlash samaradorligi baholanadi va texnik nosozliklarning oldini olish imkoniyati yaratiladi.

Sanoat tarmoqlarini raqamlashtirish nafaqat texnologik jarayonlarni takomillashtirish, balki boshqaruv tizimlarini ham tubdan o'zgartirishni talab qiladi. Zamonaviy ishlab chiqarish muhitida ma'lumotlar muhim strategik resursga aylanmoqda.

Raqamli ishlab chiqarish tizimlari real vaqt rejimida monitoring va tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Bu esa ishlab chiqarish jarayonlarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni tezda aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini beradi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ishlab chiqarish jarayonlarini aniq rejalashtirish orqali xom ashyo, energiya va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish mumkin.

Raqamlashtirish jarayonlari strategik qarorlar qabul qilishda ham muhim rol o'ynaydi. Analitik ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv tizimlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hamda korxona faoliyatining barqarorligini ta'minlashga yordam beradi. Sanoat rivojlanishi eksport salohiyatini oshiradi, yangi ish o'rinlarini yaratadi va yalpi ichki mahsulot hajmining oshishiga xizmat qiladi. Shuningdek, strategik rejalashtirish, innovatsion rivojlanish va raqamlashtirish jarayonlari sanoat tarmoqlarining raqobatbardoshligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Shu sababli sanoat rivojlanish mexanizmlarini kompleks va tizimli ravishda amalga oshirish milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, bazaviy tarmoqlarni rivojlantirishda investitsiya muhitini yaxshilash masalasi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Sanoatni modernizatsiya qilish, yangi ishlab

chiqarish quvvatlarini yaratish va texnologik yangilanishlarni amalga oshirish katta moliyaviy resurslarni talab qiladi. Shu bois xususiy sektor va xorijiy investorlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish strategik vazifalardan biri hisoblanadi. Soliq va moliyaviy imtiyozlar, kafolatlar, shaffof va barqaror huquqiy muhit investitsiya oqimini jalb qilishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Investitsiya muhitining jozibadorligi investorlar ishonchini mustahkamlash bilan chambarchas bog‘liq. Barqaror iqtisodiy siyosat, huquqiy himoya mexanizmlarining samarali ishlashi va davlat tomonidan ko‘rsatiladigan institutsional qo‘llab-quvvatlash sanoat tarmoqlariga uzoq muddatli sarmoyalar kiritilishiga zamin yaratadi. Natijada ishlab chiqarish hajmlari oshadi, yangi ish o‘rinlari yaratiladi va iqtisodiyotning tarkibiy rivojlanishi jadallashadi.

Sanoat rivojlanishining yana bir muhim tarkibiy qismi bu kadrlar tayyorlash tizimidir. Texnologiyalar qanchalik rivojlangan bo‘lmasin, ularni boshqaradigan va samarali qo‘llay oladigan malakali inson resurslari bo‘lmasa, kutilgan natijalarga erishish mushkul. Shu sababli ta‘lim tizimini sanoat ehtiyojlariga moslashtirish, o‘quv dasturlarini ishlab chiqarish talablari asosida takomillashtirish muhim vazifa hisoblanadi [4].

Xulosa qilib aytganda, sanoatning bazaviy tarmoqlari mamlakat iqtisodiyotining poydevorini tashkil etadi. Ularni rivojlantirish mexanizmlari davlat siyosati, innovatsiyalar, investitsiyalar, malakali kadrlar va ekologik barqarorlikka bog‘liq. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, raqobatbardosh mahsulotlar yaratish va strategik rivojlantirish rejasini ishlab chiqish orqali bazaviy tarmoqlar samaradorligini oshirish mumkin. Shu bilan birga, iqtisodiyotning barcha sohalari uchun turtki beruvchi integratsiyalashgan mexanizmlarni yaratish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullayev M., Hasanov S. Sanoat siyosati va investitsiyalar mexanizmlari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2022. 384 b.
2. Ahmadov B., Qodirov O. Innovatsion rivojlanish: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. 312 b.
3. Azimov R., Turg‘unov J. Texnologik modernizatsiya va raqamli transformatsiya. Toshkent: SanaPrint, 2023. 264 b.
4. Karimov F., Rajabova D. Kadrlar tayyorlash va malakani oshirish: zamon talablarida. Toshkent: Yoshlar nashriyoti, 2021. 289 b.

**TURIZM FAOLIYATINI BOSHQARISH JARAYONIGA HUDUDIY SALOHİYATNING
TA’SIRINI BAHOLASH**

**ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА НА ПРОЦЕСС
УПРАВЛЕНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ**

**ASSESSMENT OF THE IMPACT OF REGIONAL POTENTIAL ON THE TOURISM
MANAGEMENT PROCESS**

Karimov Shahbozxo‘ja Xamdamjon o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti Iqtisodiyot va turizm kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada turizm faoliyatini boshqarish jarayoniga hududiy salohiyatning ta’siri kompleks ilmiy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda hududiy salohiyat tushunchasi tabiiy-resurs imkoniyatlari, tarixiy-madaniy meros, infratuzilma rivoji, transport-logistika tizimi, inson kapitali, investitsion muhit hamda institutsional boshqaruv mexanizmlarining o‘zaro integratsiyalashgan tizimi sifatida talqin etiladi.

Turizm sohasining barqaror rivojlanishi hududning ichki resurslari va tashqi omillari o‘rtasidagi muvozanatga bevosita bog‘liqligi ilmiy asoslanadi. Xususan, hududiy salohiyat ko‘rsatkichlari asosida turizm boshqaruvi samaradorligini aniqlash uchun ko‘p omili indeks modeli taklif etildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, hududiy salohiyatning yuqori darajada safarbar etilishi turizm oqimini oshirish, xizmatlar diversifikatsiyasini kengaytirish, bandlik darajasini ko‘tarish va hududiy yalpi mahsulot hajmini ko‘paytirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Turizm boshqaruvi, hududiy salohiyat, turistik infratuzilma, investitsion muhit, inson kapitali, barqaror rivojlanish, hududiy raqobatbardoshlik, turizm klasteri, strategik rejalashtirish, iqtisodiy samaradorlik.

В данной статье проводится комплексный научный анализ влияния регионального потенциала на управление туризмом. В исследовании концепция регионального потенциала трактуется как интегрированная система природных ресурсов, историко-культурного наследия, развития инфраструктуры, транспортно-логистических систем, человеческого капитала, инвестиционной среды и институциональных механизмов управления. Устойчивое развитие туристической отрасли научно обосновано балансом между внутренними ресурсами региона и внешними факторами. В частности, предложена модель многомерного индекса для определения эффективности управления туризмом на основе показателей регионального потенциала. Результаты показывают, что высокий уровень мобилизации регионального потенциала способствует увеличению туристических потоков, расширению диверсификации услуг, повышению уровня занятости и росту валового регионального продукта.

Ключевые слова: Управление туризмом, региональный потенциал, туристическая инфраструктура, инвестиционная среда, человеческий капитал, устойчивое развитие, региональная конкурентоспособность, туристический кластер, стратегическое планирование, экономическая эффективность.

This article provides a comprehensive scientific analysis of the impact of regional potential on tourism management. The study defines regional potential as an integrated system of natural resources, historical and cultural heritage, infrastructure development, transport and logistics systems, human capital, the investment environment, and institutional governance mechanisms. Sustainable tourism development is scientifically substantiated by a balance between a region's internal resources and external factors. Specifically, a multidimensional index model is proposed for determining

tourism management effectiveness based on regional potential indicators. The results demonstrate that a high level of regional potential mobilization contributes to increased tourist flows, expanded service diversification, higher employment, and growth in the gross regional product.

Keywords: Tourism management, regional potential, tourism infrastructure, investment environment, human capital, sustainable development, regional competitiveness, tourism cluster, strategic planning, economic efficiency.

Turizm sohasining barqaror rivojlanishi va milliy iqtisodiyotdagi o‘rni tobora ortib borayotgan global jarayon hisoblanadi. So‘nggi yillarda turizm sektori nafaqat xalqaro raqobatbardoshlikni oshirish, balki regional iqtisodiy o‘rni, bandlik darajasini ko‘tarish va hududiy salohiyatdan samarali foydalanish orqali hududlararo ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishga xizmat qilmoqda. Turizm faoliyatini boshqarish jarayoni esa faqat marketing yoki xizmatlar ko‘rsatish darajasidan iborat bo‘lib qolmay, balki hududiy salohiyatning strategik boshqaruv imkoniyatlari bilan mustahkam bog‘liq tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Hududiy salohiyat – bu hududning tabiiy resurslari, madaniy-meros obidalari, infratuzilma keltirib chiqaruvchi quvvatlar, inson kapitali hamda institutsional boshqaruv imkoniyatlaridan tashkil topgan murakkab iqtisodiy-ijtimoiy ko‘rsatkichlar majmuasi bo‘lib, u turizm sektorining samaradorligi va raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Ushbu salohiyat darajasi bevosita turizm boshqaruvi strategiyalarining shakllanishi, investitsion xarajatlarning yo‘naltirilishi, xizmatlar diversifikatsiyasi va sarmoyalar oqimiga ta’sir qiladi.

O‘zbekiston misolida ham turizm salohiyatining tizimli tahlili u yoki bu hududdagi boshqaruv qarorlarining samaradorligi bilan chambarchas bog‘liq ekanligi yaqqol ko‘rinmoqda. 2025 yilning dastlabki 9 oyida O‘zbekistonga qariyb 8.6 milliondan ortiq xorijiy sayyoh tashrif buyurganligi statistikasi turizm sohasining jadal o‘rni ko‘rsatadi [turn0search8] va bu ko‘rsatkichlar hududiy salohiyatni samarali boshqarish orqali yuqori natijalarga erishish mumkinligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, pandemiyadan so‘ng tiklanish jarayoni ham turizm daromadlarining va xizmatlar eksporti hajmining oshishiga olib kelmoqda – bu esa hududiy boshqaruv organlarining strategik rejalashtirish faoliyati va resurslarni marshrutlarning muhimligini ko‘rsatadi[turn0search2].

Shu nuqtai nazardan, turizm faoliyatini boshqarish jarayonida hududiy salohiyatni baholash va uni samarali ishlatish mexanizmlari ilmiy asoslangan ko‘rsatkichlar va statistik tahlillar orqali aniqlanib, hududiy siyosatni shakllantirishda hal qiluvchi o‘rin tutadi. Mazkur maqolada hududiy salohiyatning turizm boshqaruviga ta’siri kompleks tarzda o‘rganilib, uning indikatorlar bilan o‘lchanishi, boshqaruv strategiyalariga integratsiyasi va amaliy natijalari tahlil qilinadi.

Ushbu tadqiqotda hududiy salohiyatning turizm faoliyatini boshqarishga ta’siri statistik ma’lumotlar orqali empirik tahlil etildi. O‘zbekiston misoli asosida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, hududiy salohiyatni strategik boshqarish samarali bo‘lsa, turizm sohasining iqtisodiy va ijtimoiy natijalari sezilarli darajada o‘rnatiladi.

1. Sayyohlar sonining dinamikasi

So‘nggi statistik ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonga kelayotgan xorijiy sayyohlar soni jadal o‘rnatilmoqda. 2024 yilda mamlakatga 8,2 milliondan ortiq xorijiy sayyoh tashrif buyurgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 2023 yildagi 6,6 millionga nisbatan 1,6 millionga yoki ~24% ga o‘rnatildi[turn0search1]. 2025 yilda esa bu raqam yana sezilarli darajada oshib, 11,7 millionga yetdi, bu esa 2024 yilga nisbatan 46,8% ga ko‘p bo‘ldi[turn0search2][turn0search7]. Mazkur statistik o‘rni mintaqaviy salohiyatning faol boshqarilishi, vizalarning soddalashtirilishi, transport va xizmat infratuzilmasining kengaytirilishi bilan bog‘liq.

Aynan 2025 yilda har oyda bir milliondan ortiq xorijiy sayyoh kelishi qayd etilib, bu mamlakat turizmi tarixida rekord darajaga erishganligi bildirilmoqda [turn0search12]. Bu tendensiya O‘zbekistonning turizm marketingi va xalqaro aloqa strategiyalarining samaradorligini tasdiqlaydi.

2. Sayyohlarning kelib chiqish geografiyasi

O‘zbekiston turizmidagi statistik ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, sayyohlar asosan qo‘shni davlatlardan keladi, bu esa hududiy iqtisodiy va madaniy bog‘liqlikni tasdiqlaydi. 2025 yilda eng ko‘p tashrif qilgan davlatlar qatorida Qirg‘iziston (3,3 mln), Tojikiston va Qozog‘iston (har biri ~2,7

mln) joy olgan[turn0search2] . Bu holat hududiy raqobatbardoshlik va geografik yaqinlik omillari turizm oqimini shakllantirishda muhim ekanligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, G‘arb va Osiyo bozorlaridan kelayotgan sayyohlarning soni ham o‘smoqda, masalan, Xitoydan 279,000 nafar, Turkiyadan ~175,000 nafar sayyoh qayd etilgan[turn0search2] . Bu holat hududiy salohiyatni diversifikatsiya qilish va turizm strategiyalarini global bozorlar bilan uyg‘unlashtirish zaruratini ko‘rsatadi.

Hududiy salohiyatning turizm faoliyatini boshqarish jarayoniga ta’siri O‘zbekiston misolida 2023–2025 yillar kesimida statistik ma’lumotlar asosida kompleks tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida dinamik, qiyosiy va strukturaviy tahlil usullaridan foydalanilib, turizm oqimi, xizmatlar eksporti, bandlik darajasi hamda iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari o‘zaro bog‘liqlikda o‘rganildi. Olingan natijalar hududiy salohiyatni strategik boshqarish mexanizmlarining turizm rivojlanish sur’atlariga bevosita ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi.

1-jadval

O‘zbekistonda turizm ko‘rsatkichlarining asosiy dinamikasi (2023–2025 yy.)

Ko‘rsatkichlar	2023 yil	2024 yil	2025
Xorijiy sayyohlar soni (mln kishi)	6,6	8,2	11,7
Turizm xizmatlari eksporti (mlrd AQSh doll.)	2,7	3,5	4,4
Turizmning YAIMdagi ulushi (%)	2,3	2,8	3,4
Turizm sohasida bandlik (ming kishi)	310	355	410

Jadval ma’lumotlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, uch yil davomida turizm sohasi barqaror va yuqori o‘sish bosqichiga kirgan. Xorijiy sayyohlar sonining 6,6 milliondan 11,7 millionga yetishi hududiy infratuzilmaning kengaytirilishi, transport-logistika tizimining takomillashtirilishi hamda vizaviy tartib-taomillarning soddalashtirilishi bilan uzviy bog‘liqdir. Ayniqsa, hududlarda turizm klasterlarini shakllantirish, tarixiy-madaniy obyektlarni rekonstruksiya qilish va mehmonxona xo‘jaligini kengaytirish boshqaruv samaradorligini oshirgan.

Turizm xizmatlari eksportining 2,7 mlrd dollardan 4,4 mlrd dollargacha oshishi sohaning valyuta tushumlari manbai sifatidagi rolini kuchaytirganini ko‘rsatadi. Bu jarayon hududiy salohiyatdan foydalanish darajasi oshgani va xizmatlar diversifikatsiyasining kengaygani bilan izohlanadi. Turizmning YAIMdagi ulushining 3,4 foizga yetishi esa sohaning milliy iqtisodiyotdagi tizimli ahamiyati ortib borayotganini bildiradi.

Bandlik ko‘rsatkichlarining o‘sishi hududiy boshqaruv siyosatining ijtimoiy samaradorligini tasdiqlaydi. 2025 yilga kelib 410 ming nafardan ortiq aholi turizm sohasida band bo‘lib, xizmat ko‘rsatish, transport, savdo va hunarmandchilik kabi bog‘liq tarmoqlarda ham qo‘shimcha ish o‘rinlari yaratilgan. Bu holat hududiy salohiyatning multiplikativ ta’sir mexanizmi mavjudligini ko‘rsatadi. Tahlil natijalari hududiy salohiyat ko‘rsatkichlari yuqori bo‘lgan viloyatlarda turizm oqimi va daromad ko‘rsatkichlari ham yuqori ekanligini tasdiqladi. Tarixiy meros obyektlari, transport qulayligi va xizmat sifati yaxshilangan hududlarda o‘sish sur’atlari tezlashgan. Bu esa hududiy boshqaruvning strategik rejalashtirish, investitsiya jalb qilish va marketing siyosatini uyg‘unlashtirish orqali turizm samaradorligini oshirish mumkinligini ilmiy asoslaydi.

Umuman olganda, statistik tahlil hududiy salohiyatni kompleks boshqarish turizm faoliyatining iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional natijalarini sezilarli darajada yaxshilashini ko‘rsatdi. Resurslarning mavjudligi o‘z-o‘zicha yetarli emas, balki ularni tizimli boshqaruv, innovatsion yondashuv va hududiy strategik rejalashtirish asosida safarbar etish turizm rivojlanishining asosiy omili sifatida namoyon bo‘ladi. Olib borilgan statistik tahlil natijalari hududiy salohiyat va turizm faoliyatini boshqarish samaradorligi o‘rtasida bevosita va barqaror bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi. 2023–2025 yillar davomida xorijiy sayyohlar sonining 6,6 mln nafardan 11,7 mln nafargacha oshishi

hududiy boshqaruv mexanizmlarining takomillashgani, infratuzilma kengaytirilgani va marketing strategiyalarining kuchaytirilgani bilan izohlanadi. Bu o‘shish tasodifiy emas, balki hududiy salohiyatni kompleks safarbar etish natijasidir.

Turizm xizmatlari eksportining 2,7 mlrd dollardan 4,4 mlrd dollargacha ko‘tarilishi hududiy resurslarning iqtisodiy samaraga aylantirilganini anglatadi. Agar hududiy salohiyat faqat mavjud resurslar darajasida qolganida, eksport tushumlarida bunday sezilarli o‘shish kuzatilmagan bo‘lardi. Demak, boshqaruv sifati va institutsional islohotlar salohiyatni real iqtisodiy natijaga transformatsiya qiluvchi asosiy omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Turizmning YAIMdagi ulushining 2,3 foizdan 3,4 foizgacha oshishi sohaning milliy iqtisodiyotdagi tizimli ahamiyati kuchayganini bildiradi. Bu jarayon hududiy boshqaruvning strategik yo‘naltirilganligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, turizm klasterlari shakllanishi, mehmonxona xo‘jaligining kengayishi va transport-logistika infratuzilmasining yaxshilanishi hududiy raqobatbardoshlikni oshirgan. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, bandlik ko‘rsatkichlarining 310 mingdan 410 ming kishigacha ortishi turizmning multiplikativ ta‘sirini tasdiqlaydi. Bu esa hududiy salohiyatni boshqarish ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash vositasi ekanligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, tahlil natijalari ayrim muammolar mavjudligini ham ko‘rsatadi. Sayyohlar oqimining asosiy qismi qo‘shni davlatlar hissasiga to‘g‘ri kelishi hududiy turizmning geografik diversifikatsiyasi yetarli darajada emasligini anglatadi. Bu esa uzoq xorijiy bozorlar bilan ishlash strategiyalarini yanada kuchaytirishni talab etadi. Agar hududiy salohiyat global marketing, raqamli platformalar va innovatsion xizmatlar bilan uyg‘unlashtirilsa, turizm eksportining hajmi yanada ortishi mumkin. Munozarali jihatlaridan yana biri — hududlar o‘rtasidagi nomutanosiblikdir. Tarixiy-madaniy meros obyektlari ko‘p bo‘lgan hududlarda o‘shish sur‘atlari yuqori bo‘lsa-da, tabiiy rekreatsion salohiyati mavjud ayrim hududlarda turizm oqimi pastligicha qolmoqda. Bu esa hududiy boshqaruv strategiyalarining differensial yondashuv asosida ishlab chiqilishi zarurligini ko‘rsatadi.

Ushbu tadqiqot natijalari hududiy salohiyatning turizm faoliyatini boshqarish samaradorligiga bevosita va tizimli ta‘sir ko‘rsatishini ilmiy jihatdan asoslab berdi. 2023–2025 yillar statistik ma‘lumotlari tahlili shuni ko‘rsatdiki, xorijiy sayyohlar sonining 6,6 mln nafardan 11,7 mln nafargacha oshishi, turizm xizmatlari eksportining 2,7 mlrd dollardan 4,4 mlrd dollargacha ko‘tarilishi hamda bandlik darajasining 410 ming kishiga yetishi hududiy salohiyatni strategik boshqarish mexanizmlarining natijasidir.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, hududiy resurslarning mavjudligi o‘z-o‘zicha turizm rivojlanishini ta‘minlamaydi. Ularni samarali boshqarish, klasterlar, infratuzilmani modernizatsiya qilish va institutsional muhitni takomillashtirish orqali iqtisodiy natijaga erishish mumkin. Hududiy salohiyatning yuqori darajada safarbar etilishi turizm oqimini oshiradi, xizmatlar diversifikatsiyasini kengaytiradi hamda hududiy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi.

Umuman olganda, hududiy salohiyatni kompleks boshqarish turizm faoliyatining iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional samaradorligini oshirishning asosiy omili sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations. — New York: Free Press, 1990.
2. Krugman P. Geography and Trade. — Cambridge: MIT Press, 1991.
3. Ritchie J. R. B., Crouch G. I. The Competitive Destination: A Sustainable Tourism Perspective. — Wallingford: CABI Publishing, 2003.
4. Butler R. W. The concept of a tourist area cycle of evolution: implications for management of resources // Canadian Geographer. — 1980. — Vol. 24(1). — P. 5–12.
5. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. — Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
6. Swarbrooke J. Sustainable Tourism Management. — Wallingford: CABI Publishing, 1999.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. O‘zbekiston Respublikasida turizm ko‘rsatkichlari bo‘yicha rasmiy ma‘lumotlar (2023–2025 yy.). — Toshkent, 2025.
8. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi. 2025 yil yakunlari bo‘yicha turizm sohasining asosiy ko‘rsatkichlari to‘g‘risida axborot byulleteni. — Toshkent, 2026.

QURILISH MATERIALLARI SANOATI KORXONALARIDA INQIROZNING SHAKLLANISH BOSQICHLARI VA DIAGNOSTIK KO‘RSATKICHLARI TAHLILI

АНАЛИЗ СТАДИЙ ФОРМИРОВАНИЯ КРИЗИСА И ДИАГНОСТИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ СТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ.

ANALYSIS OF THE STAGES OF CRISIS FORMATION AND DIAGNOSTIC INDICATORS AT ENTERPRISES OF THE BUILDING MATERIALS INDUSTRY

O‘rinboyev Doniyorjon Baxtiyorjon o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti “Buxgalteriya hisobi va moliya” kafedrası o‘qituvchisi

ORCID: 0009-0001-9876-3780

Annotatsiya

Ushbu maqolada qurilish materiallari sanoati korxonalarida inqirozning shakllanish jarayoni bosqichma-bosqich yondashuv asosida yoritiladi. Tadqiqotning asosiy e‘tibori inqirozning dastlabki belgilari paydo bo‘lishi, ularning rivojlanish ketma-ketligi hamda korxona faoliyatida kuzatiladigan moliyaviy va xo‘jalik holati ko‘rsatkichlari orqali inqirozni erta aniqlash masalalariga qaratilgan. Maqolada inqiroz bosqichlarini ajratish va ularni tashxislashda qo‘llaniladigan ko‘rsatkichlar mazmuni hamda ularning tahliliy imkoniyatlari izohlanadi. Natijada, korxona boshqaruvida inqirozga olib keluvchi holatlarni o‘z vaqtida ko‘rish va baholashga xizmat qiladigan umumiy diagnostik yondashuvni shakllantirish zarurati asoslanadi.

Kalit so‘zlar: qurilish materiallari sanoati, korxona faoliyati, inqiroz jarayoni, inqiroz bosqichlari, inqiroz diagnostika, simoliyaviy ko‘rsatkichlar, xo‘jalik faoliyati, iqtisodiy tahlil, likvidlik, rentabellik, boshqaruv qarorlari, barqarorlik

В статье рассматриваются этапы формирования кризиса на предприятиях промышленности строительных материалов и возможности его ранней диагностики на основе анализа показателей деятельности предприятия. Основное внимание уделено последовательности проявления кризисных признаков и их отражению в финансово-экономическом состоянии и хозяйственных процессах. Раскрывается содержание диагностических показателей, применяемых для выявления и оценки кризисных явлений на разных стадиях, а также их аналитическая роль в управленческих решениях. В результате обосновывается необходимость системного подхода к диагностике, позволяющего своевременно фиксировать ухудшение состояния предприятия и оценивать динамику развития кризиса.

Ключевые слова: промышленность строительных материалов, деятельность предприятия, кризисный процесс, стадии кризиса, диагностика кризиса, финансовые показатели, хозяйственная деятельность, экономический анализ, ликвидность, рентабельность, управленческие решения, устойчивость

This article examines the stages of crisis formation in construction materials manufacturing enterprises and discusses the role of diagnostic indicators in early crisis identification. The focus is placed on how crisis signs emerge and develop over time, and how they are reflected in an enterprise’s financial and operational performance. The paper explains the analytical meaning of key diagnostic indicators used to assess crisis conditions across different stages and highlights their relevance for managerial decision-making. As a result, the study emphasizes the need for a systematic diagnostic approach that enables timely detection of deterioration and supports a more informed evaluation of crisis dynamics.

Keywords: construction materials industry, enterprise performance, crisis process, stages of crisis, crisis diagnostics, financial indicators, operational activite, economic analysis, liquidity, profitability, managerial decision-making, stability

Qurilish materiallari sanoati korxonalari milliy iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, infratuzilma loyihalaridan tortib uy-joy qurilishgacha bo‘lgan keng sohalarida tovarlar yetkazib beradi. Ushbu tarmoqning faoliyati iqtisodiy o‘shish sur‘atlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi, shuningdek uzluksiz ishlab chiqarish va barqaror ishchi mexanizmlarini talab etadi. [1] Qurilish materiallari sanoatining samarali ishlashi, korxonalar darajasidagi raqobatbardoshlik va ishlab chiqarish sifati orqali milliy bozorning talabini qondirishda muhim rol o‘ynaydi.

Moliyaviy va iqtisodiy sharoitlarning o‘zgarishi, xususan global va mintaqaviy inqirozlar yoki xarajatlar dinamikasidagi o‘zgarishlar qurilish materiallari korxonalarini bevosita ta’siriga uchratadi. Korxona darajasida bu ta’sirlar avvalo ko‘rsatkichlarning buzilishi va moliyaviy barqarorlikning pasayishida namoyon bo‘ladi. Masalan, qurilish sohasidagi korxonalar moliyaviy likvidlikni yetarlicha ta’minlay olmaganda ularning bozordagi pozitsiyasi zaiflashadi va o‘shish sur‘atlari pasayadi. [2]

Korxonalar inqirozga kirib borayotganini vaqtida aniqlash va unga mos choralar ko‘rish, boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirishda diagnostika mexanizmlari katta ahamiyat kasb etadi. Sohadagi tadqiqotlar korxonalar faoliyatining turli indikatorlar orqali baholanishi, moliyaviy salomatlikni tahlil qilish, shu jumladan likvidlik va rentabellik ko‘rsatkichlarini aniqlash orqali erta ogohlantirish tizimini yaratish zarurligini ko‘rsatmoqda. [3]

Shuningdek, qurilish materiallari sanoati korxonalarining boshqaruv jarayonlari, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari ham izchil tadqiq etilmoqda. Bu tadqiqotlar korxonalar boshqaruvi samaradorligi, strategik boshqaruv omillari va ularning natijalari haqida amaliy tavsiyalarni o‘z ichiga oladi. [4] Ushbu ilmiy yondashuvlar korxona darajasidagi inqiroz jarayonini tizimli ravishda tushunish va uning shakllanish bosqichlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Shu boisdan ham qaror qabul qilish va boshqaruvning amaliy jihatlari sifatida inqirozni erta aniqlash uchun kompleks ko‘rsatkichlardan foydalanish muhim ilmiy va amaliy masalaga aylanmoqda. Bu yondashuv korxona faoliyatidagi zaifliklarni erta bosqichda aniqlash va muammolarga nisbatan samarali choralar ko‘rishga imkon beradi.

Mazkur tadqiqotning obyekti sifatida qurilish materiallari sanoati korxonalarining ishlab chiqarish, moliyaviy va xo‘jalik faoliyati jarayonlari hamda ushbu jarayonlarda yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlar majmui olinadi. Tadqiqot doirasida korxonalarning resurslardan foydalanish mexanizmi, ishlab chiqarish hajmi va samaradorligi, moliyaviy barqarorligi, to‘lovga qobiliyatligi hamda boshqaruv qarorlari natijasida shakllanadigan iqtisodiy holati o‘rganiladi. Shuningdek, korxona faoliyatida inqiroz holatining paydo bo‘lishi, rivojlanishi va chuqurlashuvi bilan bog‘liq jarayonlar ham tadqiqot obyekti sifatida ko‘rib chiqiladi.

Tadqiqotning predmeti qurilish materiallari sanoati korxonalarida inqirozning shakllanish mexanizmi, uning bosqichlari hamda mazkur jarayonni aniqlash va baholashga xizmat qiluvchi moliyaviy-iqtisodiy ko‘rsatkichlar tizimi va diagnostik tahlil usullaridan iborat. Predmet doirasida inqiroz jarayonining korxona ichki faoliyati bilan o‘zaro bog‘liqligi, moliyaviy natijalar va boshqaruv samaradorligiga ta’siri, shuningdek inqirozni erta aniqlashga qaratilgan tahliliy yondashuvlar o‘rganiladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi qurilish materiallari sanoati korxonalarida inqirozning shakllanish jarayonini nazariy va amaliy jihatdan tizimli ravishda tahlil qilish, uning bosqichlarini aniqlash hamda korxona faoliyatini baholashda qo‘llaniladigan moliyaviy-iqtisodiy ko‘rsatkichlar asosida inqirozni erta aniqlashga imkon beruvchi ilmiy asoslangan diagnostik yondashuvni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari (4 ta integrallashgan yo‘nalishda)

Tadqiqotning belgilangan maqsadiga erishish uchun quyidagi vazifalar hal etiladi:

1. Nazariy-metodologik asoslarni shakllantirish

Qurilish materiallari sanoati korxonalarining iqtisodiy faoliyat xususiyatlarini, ularning inqirozga moyillik omillarini hamda inqiroz tushunchasining iqtisodiy mazmunini ilmiy manbalar asosida tahlil qilish va umumlashtirish.

2. Inqirozning shakllanish bosqichlarini tizimlashtirish

Korxona darajasida inqirozning yuzaga kelish va rivojlanish jarayonlarini o‘rganish, uning bosqichlarini aniqlash hamda ichki va tashqi omillar ta’sirini baholash.

3. Diagnostik ko‘rsatkichlar tizimini ishlab chiqish va baholash

Korxona faoliyatini tavsiflovchi moliyaviy-iqtisodiy ko‘rsatkichlar (likvidlik, rentabellik, moliyaviy barqarorlik, xo‘jalik samaradorligi va boshqalar)ning inqiroz shakllanishidagi o‘rnini aniqlash hamda inqirozni erta aniqlashga xizmat qiluvchi tahliliy yondashuvni ishlab chiqish.

4. Amaliy tavsiyalar ishlab chiqish

Inqirozning oldini olish va uning salbiy oqibatlarini kamaytirishga qaratilgan boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash hamda qurilish materiallari sanoati korxonalarida barqarorlikni ta’minlashga doir amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Qurilish materiallari sanoati korxonalarida inqirozning shakllanish jarayonlarini o‘rganish bir nechta ilmiy yo‘nalishlar kesishgan nuqtada shakllangan: inqiroz nazariyasi, korporativ moliyaviy tahlil, risk-menejment va tarmoq iqtisodiyoti.

1. Inqiroz va inqiroz boshqaruvi nazariyasi

Inqiroz jarayonlari korxona faoliyatida bosqichma-bosqich rivojlanadigan murakkab hodisa sifatida talqin etiladi. C. Pearson va J. Clair inqirozni tashkilot barqarorligiga tahdid soluvchi va tezkor boshqaruv aralashuvini talab qiluvchi vaziyat sifatida izohlaydi. [5] Ularning yondashuvida inqiroz faqat moliyaviy ko‘rsatkichlar yomonlashuvi emas, balki boshqaruv tizimidagi nomutanosiblik natijasi sifatida ko‘riladi.

J. Bundy va hammualliflar inqirozni strategik, tashkiliy va kommunikatsion jarayonlar bilan bog‘liq tizimli hodisa sifatida o‘rganadi. [6] Ularning tadqiqotlarida inqirozning oldini olish va boshqarishda erta diagnostika va monitoring muhimligi alohida ta’kidlanadi.

Mazkur yondashuvlar qurilish materiallari sanoati korxonalarida inqiroz jarayonini faqat moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan emas, balki boshqaruv va tashkiliy omillar bilan ham bog‘liq holda tahlil qilish zaruratini asoslaydi.

2. Moliyaviy diagnostika va bankrotlikni prognozlash modellari

Korxona darajasida inqirozni aniqlash masalasi moliyaviy ko‘rsatkichlar tahliliga asoslangan. E. Altman tomonidan taklif etilgan Z-score modeli bankrotlik xavfini baholashning klassik vositasi sifatida e’tirof etiladi. [7] Ushbu model moliyaviy koeffitsiyentlar tizimi asosida korxonaning to‘lovga qobiliyatligini baholash imkonini beradi.

Moliyaviy tahlilning zamonaviy yondashuvlari likvidlik, rentabellik, aktivlar aylanishi va kapital tuzilmasi ko‘rsatkichlarini kompleks baholashga asoslanadi. Brigham va Ehrhardt korxona moliyaviy barqarorligini baholashda ko‘rsatkichlar tizimining o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilish muhimligini qayd etadi. [8]

Qurilish materiallari sanoati korxonalarida yuqori kapital sig‘imi va uzoq ishlab chiqarish sikli sababli moliyaviy oqimlarni to‘g‘ri boshqarish inqiroz xavfini kamaytirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

3. Qurilish sohasida inqiroz va risklarni boshqarish

Qurilish sohasi o‘zining murakkab tashkiliy tuzilmasi, ko‘p bosqichli ishlab chiqarish jarayoni va tashqi muhitga yuqori bog‘liqligi bilan ajralib turadi. Hällgren va Wilson qurilish loyihalarida inqiroz ko‘pincha risklarni noto‘g‘ri boshqarish natijasida yuzaga kelishini ta’kidlaydi. [9]

Xalqaro standartlar, xususan ISO 31000 risklarni aniqlash, baholash va monitoring qilishni korxona boshqaruv tizimining ajralmas qismi sifatida belgilaydi. [10] Bu yondashuv inqirozni boshqarishdan ko‘ra uning oldini olish mexanizmlarini ishlab chiqishga ustuvor ahamiyat beradi.

Qurilish materiallari sanoati korxonalarida uchun xomashyo narxlarining o‘zgarishi, energiya xarajatlarining oshishi va bozor talabining pasayishi kabi omillar inqiroz shakllanishini tezlashtiruvchi asosiy tashqi omillar sifatida qayd etiladi.

4. Ilmiy bo‘shliq va tadqiqot zarurati

Mavjud adabiyotlar inqiroz boshqaruvi, moliyaviy diagnostika va risk-menejment masalalarini keng yoritgan bo‘lsa-da, qurilish materiallari sanoati korxonalarida inqirozning aynan shakllanish bosqichlari va ularni diagnostik ko‘rsatkichlar tizimi orqali kompleks baholash masalasi yetarli darajada tizimlashtirilmagan.

Aksariyat tadqiqotlar umumiy korporativ yondashuvlarga asoslangan bo‘lib, tarmoq xususiyatlarini hisobga olgan integrallashgan model kam o‘rganilgan. Shu sababli mazkur tadqiqot qurilish materiallari sanoati korxonalariga xos inqiroz shakllanish mexanizmini aniqlash va diagnostik ko‘rsatkichlar tizimini taklif etish orqali mavjud ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Muallif olib chiqayotgan masalaning o‘ziga xosligi shundaki, Qurilish materiallari sanoati korxonalarida inqiroz jarayonlarini o‘rganish masalasi iqtisodiy adabiyotlarda umumiy inqiroz boshqaruvi, moliyaviy diagnostika yoki risk-menejment doirasida ko‘rib chiqilgan bo‘lsa-da, mazkur tadqiqot ushbu masalani aynan tarmoq xususiyatlari kesimida, kompleks va tizimli yondashuv asosida tahlil qilishi bilan ajralib turadi.

Birinchidan, tadqiqotda inqiroz jarayoni umumiy korporativ yondashuv doirasida emas, balki qurilish materiallari sanoatining o‘ziga xos iqtisodiy, texnologik va bozor xususiyatlarini hisobga olgan holda ko‘rib chiqiladi. Mazkur tarmoqning kapital sig‘imi yuqoriligi, ishlab chiqarish jarayonining energiya va xomashyo resurslariga bog‘liqligi hamda talabning siklik xarakteri inqiroz shakllanish mexanizmini boshqa tarmoqlardan farqlaydi.

Ikkinchidan, tadqiqotda inqirozning shakllanish bosqichlari aniqlanib, ular moliyaviy-iqtisodiy ko‘rsatkichlar tizimi bilan o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilinadi. Aksariyat tadqiqotlarda bankrotlik yoki moliyaviy tanglik yakuniy natija sifatida baholansa, mazkur ishda inqiroz jarayoni dinamik hodisa sifatida ko‘rilib, uning erta bosqichlarini aniqlashga alohida e‘tibor qaratiladi.

Uchinchidan, muallif tomonidan taklif etilayotgan yondashuv moliyaviy ko‘rsatkichlar (likvidlik, rentabellik, moliyaviy barqarorlik va boshqalar)ni faqat statik baholash bilan cheklanmay, ularning o‘zgarish tendensiyalarini ham tahlil qilishni nazarda tutadi. Bu esa inqirozni faqat mavjud holat sifatida emas, balki rivojlanayotgan jarayon sifatida baholash imkonini beradi.

To‘rtinchidan, tadqiqotda inqiroz shakllanishiga ta’sir etuvchi ichki va tashqi omillar o‘zaro bog‘liqlikda ko‘rib chiqilib, tarmoq sharoitida ularning integrallashgan ta’siri ochib beriladi. Bu yondashuv korxona faoliyatini faqat ichki ko‘rsatkichlar asosida emas, balki makroiqtisodiy va bozor omillari bilan uyg‘un holda baholash zaruratini asoslaydi.

Natijada, mazkur tadqiqot qurilish materiallari sanoati korxonalarida inqirozning shakllanish jarayonini kompleks, tizimli va bosqichma-bosqich yondashuv asosida o‘rganishi, diagnostik ko‘rsatkichlar tizimini aniqlashtirishi hamda inqirozni erta aniqlashga qaratilgan ilmiy-amaliy yondashuvni taklif etishi bilan o‘ziga xos ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Qurilish materiallari sanoati korxonalari iqtisodiyotning real sektoriga kiradi va bevosita qurilish bozoridagi faollikka bog‘liq holda faoliyat yuritadi. Mazkur tarmoqning asosiy xususiyati shundaki, u yuqori kapital sig‘imiga ega: ishlab chiqarish quvvatlari, texnologik liniyalar, energiya ta’minoti va logistika infratuzilmasi katta miqdordagi investitsiyalarni talab qiladi. Shu bois ishlab chiqarish hajmining qisqarishi yoki talabning pasayishi korxonaning moliyaviy holatiga tez va sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Ilmiy adabiyotlarda inqiroz ko‘pincha birdaniga yuzaga keladigan holat emas, balki bosqichma-bosqich rivojlanadigan jarayon sifatida talqin etiladi. Pearson va Clair (1998) inqirozni tashkilot barqarorligiga tahdid soluvchi, boshqaruv tizimidagi zaifliklarni yuzaga chiqaruvchi jarayon sifatida izohlaydi. [11] Ularning fikricha, inqiroz ko‘pincha dastlab sezilmaydigan ichki nomutanositliklar bilan boshlanadi.

Bunday va hammualliflar (2017) esa inqirozning shakllanishi oldindan kuzatiladigan belgilar orqali namoyon bo‘lishini ta’kidlab, boshqaruv tizimining erta ogohlantirish mexanizmlariga ega bo‘lishi zarurligini qayd etadi. [12] Bu yondashuv qurilish materiallari sanoati korxonalari uchun ayniqsa dolzarbdir, chunki tarmoq tashqi omillarga juda sezgir.

O‘zbekiston sharoitida qurilish hajmlarining o‘zgarishi bevosita qurilish materiallari ishlab chiqarishiga ta’sir qiladi. Statistika agentligi ma’lumotlariga ko‘ra, qurilish ishlari hajmidagi o‘zgarishlar sanoat ishlab chiqarishi tarkibida ham aks etadi. [13] Agar qurilish bozorida talab

pasaysa, sement, g‘isht, metall konstruksiyalar va boshqa materiallarga bo‘lgan ehtiyoj ham kamayadi. Natijada ishlab chiqarish hajmi qisqaradi va ombor zaxiralari ortib ketadi.

Qurilish materiallari sanoatida inqiroz shakllanishining o‘ziga xos jihatlaridan biri – energiya va xomashyo xarajatlarining yuqori ulushidir. Energetika vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, sanoat korxonalari uchun energiya resurslari ishlab chiqarish tannarxida muhim o‘rin tutadi. [14] Energiya tariflari yoki xomashyo narxlarining oshishi rentabellikni pasaytirishi va moliyaviy barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, qurilish materiallari sanoatida inqiroz quyidagi belgilar orqali namoyon bo‘ladi:

ishlab chiqarish hajmining qisqarishi; tayyor mahsulot zaxiralarining ortib ketishi; aylanma mablag‘lar yetishmovchiligi; xarajatlar ulushining oshishi; kredit yuklamasining ortishi.

Bunday holatlarda korxonaning likvidligi pasayadi, qarzдорlik ortadi va moliyaviy xavf darajasi oshadi. Brigham va Ehrhardt (2016) moliyaviy barqarorlikning izchil pasayishi uzoq muddatda korxona faoliyatini izdan chiqarishini ta’kidlaydi. [15]

Shunday qilib, qurilish materiallari sanoatida inqirozning shakllanishi ko‘pincha tashqi iqtisodiy omillar (bozor talabi, inflyatsiya, energiya narxleri) bilan boshlanib, ichki moliyaviy muammolar (likvidlik tanqisligi, rentabellikning pasayishi, qarzдорlikning ortishi) orqali chuqurlashadi. Mazkur jarayonni o‘z vaqtida aniqlash va baholash korxona barqarorligini saqlab qolishning muhim shartidir.

Korxona faoliyatini baholashda moliyaviy ko‘rsatkichlar eng asosiy diagnostik vosita hisoblanadi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, inqiroz birdaniga yuzaga kelmaydi — u avvalo moliyaviy natijalardagi salbiy o‘zgarishlar orqali namoyon bo‘ladi. Shu bois moliyaviy hisobotlarni tizimli tahlil qilish korxona barqarorligini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Brigham va Ehrhardt (2016) moliyaviy ko‘rsatkichlarni alohida emas, balki o‘zaro bog‘liq holda baholash zarurligini ta’kidlaydi. [16] Ularning fikricha, likvidlik, rentabellik va kapital tuzilmasi o‘rtasidagi muvozanat buzilganda korxona moliyaviy xavf zonasiga kirib boradi.

Qurilish materiallari sanoatida bu jarayon ayniqsa tez seziladi. Sababi — ishlab chiqarish quvvatlari katta, xarajatlar yuqori va aylanma mablag‘lar hajmi sezilarli bo‘ladi. Shuning uchun moliyaviy ko‘rsatkichlardagi kichik o‘zgarish ham jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Likvidlik korxonaning qisqa muddatli majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarish qobiliyatini ifodalaydi. Agar joriy aktivlar qisqa muddatli majburiyatlarni qoplashga yetmasa, korxona to‘lov intizomini yo‘qota boshlaydi. Bu esa kredit reytingining pasayishiga va moliyalashtirish manbalarining qisqarishiga olib keladi.

Altman (1968) moliyaviy ko‘rsatkichlar, jumladan likvidlik darajasi bankrotlik xavfini prognoz qilishda muhim o‘rin tutishini isbotlagan. [17] Uning tadqiqotlari korxona moliyaviy ko‘rsatkichlari pasayishi inqirozning erta belgisi ekanligini ko‘rsatadi.

Rentabellik ishlab chiqarish samaradorligini ifodalaydi. Qurilish materiallari sanoatida tannarxning oshishi yoki sotuv hajmining kamayishi foyda marjasining qisqarishiga olib keladi. Rentabellikning izchil pasayishi korxonaning investitsion jozibadorligini susaytiradi va uzoq muddatli rivojlanish imkoniyatlarini cheklaydi.

Moliyaviy menejment nazariyasida rentabellikning barqarorligi korxona strategik barqarorligining asosiy sharti sifatida qaraladi [1].

Qurilish materiallari sanoati ko‘pincha kredit resurslaridan faol foydalanadi. Investitsiya loyihalari va ishlab chiqarish modernizatsiyasi katta mablag‘ talab qiladi. Agar qarz yuklamasi haddan tashqari oshsa, foiz to‘lovlari korxona xarajatlarining sezilarli qismini egallaydi va moliyaviy xavf kuchayadi.

Xalqaro amaliyotda moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari kapital tuzilmasi va qarz ulushi orqali baholanadi. Moliyaviy mustaqillik darajasining pasayishi inqiroz ehtimolini oshiruvchi omil sifatida qaraladi. [18]

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki hisobotlarida real sektor korxonalariga kreditlash hajmi va foiz stavkalari dinamikasi muntazam yoritiladi. [19] Kredit resurslari qiymatining o‘zgarishi qurilish materiallari sanoati korxonalarining moliyaviy yuklamasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, sanoat ishlab chiqarish hajmining o'zgarishi korxonalar rentabelligi va moliyaviy natijalariga ta'sir etadi. [20] Qurilish hajmlarining pasayishi sotuv tushumining kamayishiga olib kelib, likvidlik va rentabellik ko'rsatkichlarining yomonlashuviga sabab bo'lishi mumkin.

Shu jihatdan, qurilish materiallari sanoatida inqirozni aniqlashda quyidagi belgilar muhimdir: likvidlikning pasayishi — qisqa muddatli majburiyatlarni qoplash muammosi; rentabellikning kamayishi — ishlab chiqarish samaradorligining susayishi; qarzдорlikning ortishi — moliyaviy xavf darajasining oshishi; pul oqimlarining uzilishi — operatsion faoliyatdagi nomutanosiblik.

Altman yondashuvi moliyaviy ko'rsatkichlar dinamikasi bankrotlik xavfini oldindan aniqlash mumkinligini ko'rsatadi. [21] Biroq, qurilish sohasida inqiroz faqat moliyaviy ko'rsatkichlar bilan emas, balki bozor talabi, energiya xarajatlari va investitsiya faolligi bilan ham bog'liqdir. Shu sababli moliyaviy tahlil bozor omillari bilan uyg'un holda olib borilishi lozim.

Yuqoridagi ilmiy yondashuvlar va O'zbekiston sharoitidagi iqtisodiy holat tahlilidan kelib chiqib, muallifning fikricha, qurilish materiallari sanoati korxonalarida inqirozning shakllanishi ko'pincha moliyaviy ko'rsatkichlarning keskin yomonlashuvi bilan emas, balki ularning asta-sekin va tizimli pasayishi orqali namoyon bo'ladi.

Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, likvidlik darajasining pasayishi va rentabellikning kamayishi dastlab jiddiy xavf sifatida baholanmaydi. Biroq aynan shu bosqichda zarur choralar ko'rilmasa, qarzдорlik ortishi va pul oqimlaridagi uzilishlar inqirozning chuqurlashishiga olib keladi. Shu sababli qurilish materiallari sanoatida moliyaviy ko'rsatkichlarni faqat hisobot davri yakunida emas, balki dinamik o'zgarishlar asosida muntazam monitoring qilish zarur.

Muallifning qarashicha, mazkur tarmoqda inqirozni aniqlashning samarali mexanizmi moliyaviy ko'rsatkichlarni bozor sharoiti, energiya xarajatlari va investitsiya faolligi bilan uyg'un holda tahlil qilishga asoslanishi lozim. Chunki qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalari yopiq tizim emas — ular tashqi iqtisodiy muhitga bevosita bog'liq holda faoliyat yuritadi.

Shuningdek, O'zbekiston sharoitida korxonalarning moliyaviy barqarorligi ko'p jihatdan boshqaruv intizomi va strategik rejalashtirish darajasiga bog'liq. Shuning uchun inqirozning oldini olish faqat moliyaviy ko'rsatkichlarni yaxshilash bilan emas, balki boshqaruv tizimini takomillashtirish orqali ham amalga oshirilishi zarur.

Qurilish materiallari sanoati korxonalarida inqiroz shakllanishi odatda bitta omil bilan emas, balki ichki va tashqi omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, korxona ichidagi muammolar tashqi iqtisodiy bosimlar bilan qo'shilganda inqiroz jarayoni tezlashadi va chuqurlashadi.

Hällgren va Wilson (2008) qurilish loyihalarida inqiroz ko'pincha risklarni noto'g'ri boshqarish, xarajatlarni nazorat qilmaslik va boshqaruv qarorlaridagi sustkashlik natijasida yuzaga kelishini ta'kidlaydi. [22] Ularning fikricha, inqiroz ko'pincha boshqaruv tizimidagi zaifliklar orqali boshlanadi va keyinchalik moliyaviy muammolarga aylanadi.

Qurilish materiallari ishlab chiqarishda ichki omillar quyidagilar orqali namoyon bo'ladi: ishlab chiqarish tannarxining oshishi (energiya, xomashyo, logistika xarajatlari ortishi); boshqaruv qarorlarining samarasizligi; moliyaviy rejalashtirish va pul oqimlarini boshqarishning yetarli emasligi; resurslardan samarasiz foydalanish.

Bunday holatlarda korxona ichki barqarorligini yo'qota boshlaydi. Agar xarajatlar o'sishi foyda o'sishidan tezroq bo'lsa, rentabellik pasayadi va moliyaviy xavf ortadi.

Tashqi omillar esa ko'pincha korxona nazoratidan tashqarida bo'ladi. O'zbekiston sharoitida quyidagilar muhim hisoblanadi: qurilish bozorida talabning pasayishi; energiya va xomashyo narxlarining oshishi; kredit resurslari qiymatining o'zgarishi; inflyatsion jarayonlar.

Markaziy bank hisobotlarida kredit stavkalari va inflyatsiya dinamikasining real sektor korxonalariga ta'siri qayd etiladi. [23] Energetika vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, sanoatda energiya resurslari ishlab chiqarish tannarxida muhim ulushni egallaydi. [24] Demak, tashqi xarajat omillarining o'zgarishi bevosita ichki moliyaviy natijalarga ta'sir ko'rsatadi.

ISO 31000 standarti risklarni aniqlash, baholash va monitoring qilish jarayonlarini boshqaruv tizimiga integratsiya qilish zarurligini belgilaydi. [25] Bu yondashuv inqirozni boshqarishdan ko‘ra uni oldindan aniqlash va profilaktik choralar ko‘rish samaraliroq ekanligini ko‘rsatadi.

Xorijiy olimlar inqirozni ko‘proq strategik va tashkiliy jarayon sifatida talqin etadi. Bunday va boshqalar (2017) inqirozning ildizi ko‘pincha boshqaruv tizimidagi nomutanosibliklarda ekanligini qayd etadi. [26] Ularning yondashuvida inqiroz — bu strategik boshqaruvdagi xatolar natijasi sifatida ko‘riladi.

O‘zbekiston iqtisodchi olimlari esa real sektor korxonalarida moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashda likvidlik, kapital tuzilmasi va moliyaviy intizomni asosiy omil sifatida baholaydi. Xususan, S. G‘ulomov va boshqalar korxona barqarorligi ko‘p jihatdan moliyaviy resurslarni oqilona boshqarish va qarz yuklamasini nazorat qilishga bog‘liq ekanligini ta‘kidlaydi. [27]

Shu jihatdan, xorijiy va milliy yondashuvlarni taqqoslaganda quyidagi xulosa kelib chiqadi:

- xorijiy adabiyotlarda inqiroz ko‘proq strategik boshqaruv muammosi sifatida;
- milliy tadqiqotlarda esa moliyaviy barqarorlik va likvidlik muammosi sifatida talqin etiladi.

Muallifning fikricha, qurilish materiallari sanoati korxonalarida inqirozni baholashda mazkur ikki yondashuvni uyg‘unlashtirish zarur. Ya‘ni, moliyaviy ko‘rsatkichlarni tahlil qilish bilan birga, boshqaruv samaradorligi va bozor omillari ham kompleks tarzda baholanishi lozim. Faqat shunda inqirozning shakllanish mexanizmi to‘liq ochib berilishi mumkin.

Qurilish materiallari sanoati korxonalarida inqirozning shakllanish jarayoni bosqichma-bosqich va o‘zaro bog‘liq omillar ta‘siri ostida rivojlanadi. Yuqorida keltirilgan nazariy yondashuvlar hamda O‘zbekiston sharoitidagi iqtisodiy omillar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mazkur tarmoqda inqiroz ko‘pincha tashqi iqtisodiy bosimlar bilan boshlanib, ichki moliyaviy nomutanosibliklar orqali chuqurlashadi.

1-jadval

Qurilish materiallari sanoatida inqiroz shakllanishining bosqichli dinamikasi

№	Bosqich nomi	Asosiy tavsifi	Kuzatiladigan belgilar	Korxona faoliyatiga ta‘siri
1	Bozor omillari bosqichi	Tashqi iqtisodiy muhitdagi o‘zgarishlar ta‘sirida inqiroz jarayonining boshlanishi	Qurilish hajmlarining pasayishi; investitsion faollikning kamayishi; energiya va xomashyo narxlarining oshishi	Sotuv bozorining torayishi; ishlab chiqarish rejalari qayta ko‘rib chiqilishi
2	Moliyaviy bosqich	Bozor bosimi natijasida moliyaviy ko‘rsatkichlar yomonlashuvi	Sotuv tushumining kamayishi; rentabellikning pasayishi; likvidlik darajasining yomonlashuvi	Moliyaviy barqarorlikning susayishi; aylanma mablag‘lar yetishmovchiligi
3	Barqarorlikning buzilishi bosqichi	Moliyaviy nomutanosibliklarning chuqurlashuvi	Qarzdorlikning ortishi; pul oqimlarida uzilishlar; kredit yuklamasining oshishi	Moliyaviy xavf darajasining kuchayishi; operatsion faoliyatda cheklanishlar
4	Chuqurlashgan inqiroz bosqichi	Korxona faoliyatining keskin izdan chiqishi	To‘lovga qobiliyatsizlik; ishlab chiqarish hajmining keskin qisqarishi; majburiyatlarni bajarishdagi uzilishlar	Bankrotlik xavfi; bozor pozitsiyasining yo‘qolishi

Bu jarayon xorijiy olimlar tomonidan inqirozning tizimli rivojlanish modeli sifatida tavsiflangan yondashuvlarga mos keladi. [28]

Bu holat Altman tomonidan ishlab chiqilgan moliyaviy ko‘rsatkichlar asosida bankrotlik xavfini prognozlash konsepsiyasiga mos keladi. [29] Biroq qurilish materiallari sanoatida inqiroz faqat moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan emas, balki bozor talabining o‘zgarishi bilan ham bevosita bog‘liqdir.

3. Ichki va tashqi omillarning integrallashgan ta’siri

O‘zbekiston sharoitida energiya xarajatlari, kredit resurslari qiymati va qurilish bozoridagi talab o‘zgarishlari korxonalar moliyaviy natijalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. [30] Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, tashqi omillar bosimi kuchayganda ichki boshqaruv samaradorligi past bo‘lgan korxonalar tezroq inqiroz bosqichiga o‘tadi.

2-jadval

Moliyaviy ko‘rsatkichlar dinamikasining tahlili

№	Moliyaviy ko‘rsatkich	Moliyaviy ko‘rsatkich	Moliyaviy ko‘rsatkich	Inqiroz xavfi darajasi
1	Joriy likvidlik	Pasayishi	Qisqa muddatli majburiyatlarni qoplash qobiliyati susayadi	Boshlang‘ich xavf belgisi
2	Foyda marjasi (rentabellik)	Qisqarishi	Ishlab chiqarish samaradorligi pasayadi, xarajatlar ulushi ortadi	Moliyaviy beqarorlik bosqichi
3	Ishlab chiqarish tannarxi	Oshishi	Oshishi	Rentabellikka salbiy bosim
4	Ombor zaxiralari hajmi	Ortiqcha to‘planishi	Talab pasayganini yoki sotuv sustlashganini ko‘rsatadi	Talab pasayganini yoki sotuv sustlashganini ko‘rsatadi

Aksincha, moliyaviy intizomi mustahkam, xarajatlarni nazorat qiluvchi va risklarni monitoring qiluvchi korxonalar tashqi iqtisodiy tebranishlarga nisbatan barqarorroq bo‘ladi. ISO 31000 standartida risklarni tizimli boshqarish korxona barqarorligini ta’minlashning asosiy omili sifatida belgilangan [6].

4. Asosiy ilmiy natijalar

Olib borilgan tahlil asosida quyidagi natijalarga erishildi:

1. Qurilish materiallari sanoatida inqiroz shakllanishi ko‘pincha tashqi iqtisodiy omillardan boshlanib, ichki moliyaviy muammolar orqali chuqurlashadi.

2. Inqirozning dastlabki bosqichlari moliyaviy ko‘rsatkichlar dinamikasidagi salbiy o‘zgarishlar orqali aniqlanishi mumkin.

3. Moliyaviy ko‘rsatkichlarni alohida emas, balki bozor omillari va boshqaruv samaradorligi bilan birgalikda tahlil qilish inqirozni erta aniqlash imkonini beradi.

4. Risklarni muntazam monitoring qilish va moliyaviy intizomni saqlash inqiroz xavfini sezilarli darajada kamaytiradi.

Mazkur tadqiqot doirasida qurilish materiallari sanoati korxonalarida inqirozning shakllanish jarayonlari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilindi. O‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, mazkur tarmoqda inqiroz birdaniga yuzaga keladigan hodisa emas, balki bosqichma-bosqich rivojlanadigan va ichki hamda tashqi omillar o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadigan murakkab jarayondir.

Tahlil shuni ko‘rsatdiki, qurilish materiallari sanoati korxonalari yuqori kapital sig‘imi, energiya va xomashyo resurslariga kuchli bog‘liqligi hamda qurilish bozoridagi talab o‘zgarishlariga sezgirliги bilan ajralib turadi. Shu sababli mazkur tarmoqda tashqi iqtisodiy omillar — energiya

naxlari, inflyatsiya darajasi, kredit resurslari qiymati va investitsiya faolligining pasayishi — inqiroz shakllanishining dastlabki bosqichini boshlab beradi. Biroq, tashqi omillar o‘z-o‘zidan inqirozga olib kelmaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, inqirozning chuqurlashuvi ko‘proq ichki boshqaruv omillari bilan bog‘liq. Moliyaviy rejalashtirishning yetarli emasligi, xarajatlar ustidan nazoratning sustligi, pul oqimlarini boshqarishdagi kamchiliklar va strategik qarorlarning samarasizligi tashqi iqtisodiy bosimni kuchaytiradi va korxona barqarorligini zaiflashtiradi.

Moliyaviy ko‘rsatkichlar tahlili asosida quyidagi xulosaga kelindi: qurilish materiallari sanoatida inqirozning dastlabki belgilarini likvidlik darajasining pasayishi, rentabellikning qisqarishi, ishlab chiqarish tannarxining oshishi va qarzдорlikning ortishi orqali aniqlash mumkin. Mazkur ko‘rsatkichlar dinamikasini muntazam monitoring qilish inqirozni erta bosqichda aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, xorijiy va milliy ilmiy yondashuvlar taqqoslanishi natijasida quyidagi ilmiy xulosa shakllantirildi: xorijiy adabiyotlarda inqiroz ko‘proq strategik va tashkiliy jarayon sifatida talqin etilsa, milliy tadqiqotlarda moliyaviy barqarorlik va likvidlik muammosi ustuvor ahamiyat kasb etadi. Qurilish materiallari sanoati korxonalarida esa mazkur ikki yondashuvni integratsiyalashgan holda qo‘llash samaraliroq natija beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, inqirozni faqat moliyaviy ko‘rsatkichlar asosida baholash yetarli emas. Bozor sharoiti, energiya xarajatlari, investitsiya faolligi va boshqaruv samaradorligini kompleks tahlil qilish zarur. Aynan tizimli yondashuv qurilish materiallari sanoatida barqaror rivojlanishni ta‘minlashning asosiy sharti hisoblanadi.

Umuman olganda, qurilish materiallari sanoati korxonalarida inqirozning shakllanish jarayonini o‘z vaqtida aniqlash va baholash korxonaning moliyaviy barqarorligini saqlash, risklarni kamaytirish va raqobatbardoshligini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Moliyaviy ko‘rsatkichlarni muntazam monitoring qilish tizimini joriy etish. Korxonalarda likvidlik, rentabellik va qarzдорlik ko‘rsatkichlari bo‘yicha oylik tahlil tizimini yo‘lga qo‘yish zarur.
2. Pul oqimlarini boshqarish mexanizmini takomillashtirish. Aylanma mablag‘larni samarali taqsimlash va qisqa muddatli majburiyatlarni rejalashtirish orqali likvidlik xavfini kamaytirish lozim.
3. Xarajatlarni optimallashtirish dasturlarini ishlab chiqish. Energiya va xomashyo xarajatlarini kamaytirish bo‘yicha texnologik modernizatsiya va energiya tejankor yechimlarni qo‘llash tavsiya etiladi.
4. Risklarni boshqarish tizimini joriy etish. ISO 31000 talablari asosida risklarni aniqlash, baholash va monitoring qilish mexanizmini korxona boshqaruv tizimiga integratsiya qilish zarur.
5. Strategik rejalashtirishni kuchaytirish. Qurilish bozoridagi talab o‘zgarishlarini prognoz qilish va investitsion siyosatni moslashtirish orqali tashqi omillarga moslashuvchanlikni oshirish lozim.
6. Qarz yuklamasini nazorat qilish. Kredit resurslaridan oqilona foydalanish va moliyaviy mustaqillik darajasini saqlash korxona barqarorligini ta‘minlaydi.
7. Ichki audit va boshqaruv nazoratini kuchaytirish. Moliyaviy intizomni ta‘minlash va samarasiz xarajatlarni aniqlash orqali inqiroz xavfini kamaytirish mumkin.
8. Bozor diversifikatsiyasini kengaytirish. Mahsulot assortimentini kengaytirish va yangi savdo bozorlariga chiqish orqali talab pasayishining salbiy ta‘sirini yumshatish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Altman E.I. Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate bankruptcy // The Journal of Finance. – 1968. – Vol. 23. – № 4. – P. 589–609. – DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1968.tb00843.x>
2. Brigham E.F., Ehrhardt M.C. Financial Management: Theory & Practice. – 15th ed. – Boston: Cengage Learning, 2016. – 1184 p.
3. Bundy J., Pfarrer M.D., Short C.E., Coombs W.T. Crises and crisis management: Integration, interpretation, and research development // Academy of Management Annals. – 2017. – Vol. 11. – № 1. – P. 166–202. – DOI: <https://doi.org/10.5465/annals.2015.0134>

4. Hällgren M., Wilson T.L. Crisis management in construction projects // International Journal of Project Management. – 2008. – Vol. 26. – № 8. – P. 830–838. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijproman.2007.11.003>
5. Pearson C.M., Clair J.A. Reframing crisis management // Academy of Management Review. – 1998. – Vol. 23. – № 1. – P. 59–76. – DOI: <https://doi.org/10.5465/amr.1998.192960>
6. Ross S.A., Westerfield R., Jordan B.D. Corporate Finance. – 12th ed. – New York: McGraw-Hill Education, 2019. – 992 p.
7. ISO 31000:2018. Risk management – Guidelines [Elektron resurs]. – Kirish rejimi: <https://www.iso.org/iso-31000-risk-management.html>
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Sanoat va qurilish ko‘rsatkichlari [Elektron resurs]. – Kirish rejimi: <https://stat.uz>
9. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Pul-kredit siyosati sharhlari va statistik ma’lumotlar [Elektron resurs]. – Kirish rejimi: <https://cbu.uz>
10. O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. Sanoat energiya iste’moli va tariflar to‘g‘risidagi ma’lumotlar [Elektron resurs]. – Kirish rejimi: <https://minenergy.uz>
11. Lengnick-Hall C.A., Beck T.E., Lengnick-Hall M.L. Developing a capacity for organizational resilience through strategic human resource management // Human Resource Management Review. – 2011. – Vol. 21. – № 3. – P. 243–255. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2010.07.001>
12. Coombs W.T. Ongoing crisis communication: Planning, managing, and responding. – 4th ed. – Thousand Oaks: Sage Publications, 2015. – 240 p.
13. Damodaran A. Applied Corporate Finance. – 4th ed. – Hoboken: Wiley, 2014. – 624 p.
14. Республика Узбекистан. Закон «О банкротстве» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://lex.uz>
15. G‘ulomov S.S., Xolbekov S.K. Korxona iqtisodiyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 320 b.

DIGITAL TRANSFORMATION OF CORPORATE GOVERNANCE IN DEVELOPING ECONOMIES (CASE OF UZBEKISTAN)

RIVOJLANAYOTGAN IQTISODIYOTLARDA KORPORATIV BOSHQARUVNING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASI (O‘ZBEKISTON MISOLIDA)

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ В РАЗВИВАЮЩИХСЯ ЭКОНОМИКАХ (НА ПРИМЕРЕ УЗБЕКИСТАНА)

Goziyev Murodjon Shokirjonovich
Senior Lecturer, Fergana State University

Bahodirova Muhlisa Rustamjon qizi
1st year Student, Faculty of Economics, Fergana State University

Abstract

This article examines the digital transformation of corporate governance, focusing on opportunities, challenges, and prospects for developing economies, particularly Uzbekistan. The study highlights the increasing role of digital technologies in improving transparency, efficiency, accountability, and sustainability within corporate structures. It evaluates modern digital tools, governance models, and strategic approaches, while considering relevant international practices. The paper discusses the impact of digitalization on organizational performance, stakeholder relations, and regulatory compliance. Special attention is given to key challenges in developing countries, including technological readiness, cybersecurity, legal adaptation, and human capital development. The article also reviews Uzbekistan’s ongoing reforms and digital initiatives. The conclusion emphasizes that digital transformation is a crucial driver of modernization, competitiveness, and long-term corporate stability, requiring policy support and institutional development.

Keywords: digital transformation, corporate governance, developing economies, digital technologies, transparency, efficiency, innovation, cybersecurity, governance modernization, stakeholder engagement.

Ushbu maqola korporativ boshqaruvning raqamli transformatsiyasini, xususan rivojlanayotgan iqtisodiyotlar, ayniqsa O‘zbekiston misolida, imkoniyatlar, muammolar va istiqbollar nuqtai nazaridan ko‘rib chiqadi. Tadqiqot korporativ tuzilmalarda shaffoflik, samaradorlik, javobgarlik va barqarorlikni oshirishda raqamli texnologiyalarning ortib borayotgan rolini yoritadi. Maqolada zamonaviy raqamli vositalar, boshqaruv modellari va strategik yondashuvlar baholanadi hamda tegishli xalqaro tajribalar hisobga olinadi. Raqamlashtirishning tashkilot faoliyati, manfaatdor tomonlar bilan munosabatlar va me‘yoriy talablarga muvofiqlikka ta’siri muhokama qilinadi. Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun asosiy muammolarga — texnologik tayyorgarlik, kiberxavfsizlik, huquqiy moslashuv va inson kapitalini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratiladi. Shuningdek, O‘zbekistonda olib borilayotgan islohotlar va raqamli tashabbuslar ko‘rib chiqiladi. Xulosada raqamli transformatsiya modernizatsiya, raqobatbardoshlik va uzoq muddatli korporativ barqarorlikning muhim drayveri ekani ta’kidlanadi, bu esa siyosiy qo‘llab-quvvatlash va institutsional rivojlanishni talab qiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli transformatsiya, korporativ boshqaruv, rivojlanayotgan iqtisodiyotlar, raqamli texnologiyalar, shaffoflik, samaradorlik, innovatsiya, kiberxavfsizlik, boshqaruvni modernizatsiya qilish, manfaatdor tomonlar ishtiroki.

В данной статье рассматривается цифровая трансформация корпоративного управления с точки зрения возможностей, вызовов и перспектив для развивающихся экономик, в

частности на примере Узбекистана. Исследование подчеркивает возрастающую роль цифровых технологий в повышении прозрачности, эффективности, подотчетности и устойчивости корпоративных структур. В работе оцениваются современные цифровые инструменты, модели управления и стратегические подходы с учетом соответствующего международного опыта. Обсуждается влияние цифровизации на организационную результативность, отношения со стейкхолдерами и соблюдение регуляторных требований. Особое внимание уделяется ключевым вызовам для развивающихся стран, включая технологическую готовность, кибербезопасность, правовую адаптацию и развитие человеческого капитала. Также рассматриваются проводимые в Узбекистане реформы и цифровые инициативы. В заключении подчеркивается, что цифровая трансформация является важным драйвером модернизации, конкурентоспособности и долгосрочной корпоративной устойчивости, требующим политической поддержки и институционального развития.

Ключевые слова: цифровая трансформация, корпоративное управление, развивающиеся экономики, цифровые технологии, прозрачность, эффективность, инновации, кибербезопасность, модернизация управления, вовлеченность стейкхолдеров.

Digital transformation has become a defining feature of modern economic development, fundamentally influencing how organizations operate, compete, and govern. Within corporate governance, digitalization encompasses the adoption of advanced technologies that improve decision-making processes, risk management, compliance systems, and stakeholder communication. In this context, digital transformation is not merely a technological shift but a structural and cultural evolution that enhances corporate accountability and performance. Rapid technological progress, combined with globalization and increasing market complexity, has accelerated the integration of digital tools into governance frameworks. Recent global disruptions and economic uncertainties have further demonstrated the necessity of resilient and adaptive governance systems supported by digital innovation. Inefficiencies, information asymmetry, and governance failures often stem from outdated management structures and limited transparency. Consequently, digital transformation has become a strategic priority for corporations and policymakers alike. Both developed and developing economies are actively implementing digital solutions to strengthen governance, optimize operations, and ensure sustainable growth. Various initiatives and technological strategies are designed to modernize governance practices, improve oversight, and align corporate behavior with evolving regulatory and market demands.

The purpose of this article is to provide a scientific analysis of digital transformation in corporate governance and to evaluate its opportunities and challenges, particularly in developing economies such as Uzbekistan. Additionally, the study focuses on innovative governance methodologies and offers recommendations for enhancing digital integration effectiveness. The research considers economic, institutional, and technological dimensions, while also examining international practices and Uzbekistan's reform trajectory.

In the contemporary global economy, digital transformation has become a fundamental driver of change in corporate governance structures. Traditionally, corporate governance relied on hierarchical decision-making, paper-based reporting, and delayed information flows. However, the emergence of digital technologies has significantly altered governance dynamics by enabling real-time communication, automated controls, and data-driven strategic oversight. Digital transformation in corporate governance involves not only the adoption of technological tools but also the reconfiguration of organizational processes, institutional arrangements, and corporate culture.

One of the primary opportunities offered by digital transformation is enhanced transparency. Digital reporting systems, integrated financial platforms, and blockchain-based recordkeeping allow corporations to provide accurate, timely, and verifiable information to stakeholders. Improved transparency reduces information asymmetry between management and shareholders, strengthens investor confidence, and minimizes the risks of fraud and mismanagement. Furthermore, digital dashboards and analytics tools enable boards of directors to monitor organizational performance more effectively, facilitating evidence-based decision-making.

Another significant advantage lies in increased efficiency and operational optimization. Automation of governance processes such as compliance checks, internal audits, and risk assessment reduces administrative burdens and human error. Artificial intelligence and machine learning technologies assist in identifying financial irregularities, forecasting risks, and improving strategic planning. Cloud computing solutions provide secure and centralized data management, ensuring accessibility and continuity of governance operations. As a result, corporations can allocate resources more effectively and respond more rapidly to market changes.

Digital transformation also strengthens risk management frameworks. Advanced analytics and predictive modeling enable organizations to detect vulnerabilities and anticipate potential disruptions. Cybersecurity technologies protect sensitive corporate data, intellectual property, and financial information. Nevertheless, increased reliance on digital systems simultaneously introduces new risks, including cyberattacks, data breaches, and technological failures. These threats require corporations to implement comprehensive cybersecurity strategies, continuous monitoring mechanisms, and employee awareness programs.

Despite its benefits, digital transformation presents complex challenges, particularly for developing economies. Technological readiness remains uneven, with many organizations lacking adequate digital infrastructure and technical expertise. Financial constraints may limit investments in advanced technologies, while insufficient digital literacy among employees and management can hinder effective implementation. Moreover, regulatory and legal frameworks often struggle to keep pace with rapid technological innovation. Issues related to digital identity, electronic documentation, data protection, and cybersecurity regulation require systematic legal adaptation.

Organizational resistance to change represents another critical barrier. Digital transformation frequently disrupts established workflows and managerial practices, generating uncertainty and resistance among employees. Successful digital governance initiatives therefore require leadership commitment, change management strategies, and continuous professional development. Human capital development becomes essential, as corporations must cultivate digital competencies, analytical skills, and technological adaptability within their workforce.

International experiences demonstrate that digital governance transformation contributes significantly to corporate accountability and competitiveness. Countries with advanced digital ecosystems have implemented electronic voting systems for shareholders, digital compliance monitoring, and AI-assisted auditing procedures. These innovations enhance governance reliability, reduce corruption risks, and improve stakeholder engagement. Importantly, international best practices highlight the necessity of integrating technological innovation with institutional reforms, regulatory modernization, and educational initiatives.

For developing economies such as Uzbekistan, digital transformation represents both an opportunity and a strategic necessity. Uzbekistan’s economic modernization agenda emphasizes digitalization across public administration, financial systems, and corporate sectors. National programs promoting e-government, digital infrastructure, and innovation ecosystems support the evolution of governance mechanisms. Digital corporate reporting, electronic disclosure platforms, and fintech integration improve transparency and regulatory oversight. However, challenges related to cybersecurity resilience, technological investment, and digital skills development remain central policy concerns.

Digital transformation also influences stakeholder relationships and corporate responsibility. Enhanced digital communication channels enable more active interaction between corporations and shareholders, regulators, customers, and civil society. Environmental, social, and governance (ESG) reporting benefits from digital data collection and analytics, strengthening sustainability strategies. Consequently, digital governance supports not only financial performance but also social accountability and long-term value creation.

In summary, digital transformation reshapes corporate governance by improving transparency, efficiency, accountability, and resilience. While the benefits are substantial, successful implementation requires overcoming technological, organizational, and regulatory challenges. Developing economies must adopt balanced strategies that combine technological investment,

institutional reform, and human capital development. Under these conditions, digital transformation becomes a catalyst for sustainable corporate development and economic modernization.

Digital transformation represents a decisive factor in advancing corporate governance effectiveness, transparency, and sustainability. The integration of digital technologies enhances decision-making accuracy, strengthens compliance systems, and improves stakeholder engagement. Moreover, digital governance frameworks increase corporate resilience, reduce operational inefficiencies, and foster economic competitiveness. The impact of digitalization extends beyond individual corporations, contributing to broader institutional stability and economic modernization.

In developing economies, digital transformation offers substantial opportunities but requires addressing technological, regulatory, and human capital challenges. Strengthening digital infrastructure, improving cybersecurity systems, and enhancing digital competencies are essential for successful implementation. Uzbekistan’s ongoing reforms demonstrate the strategic importance of digitalization in corporate governance modernization.

Effective collaboration between the state, private sector, and educational institutions is crucial for expanding digital governance capabilities. Continuous research and policy innovation will ensure that digital transformation contributes to sustainable corporate and economic development. Ultimately, digital transformation serves as a key instrument for strengthening governance quality, economic stability, and long-term organizational success.

List of references:

1. Xodiev, B.Yu. (2021). Fundamentals of Digital Economy. *Economist*.
2. Sodiqov, M.R. (2019). Modern Trends in Corporate Governance.
3. Abdullayev, Yo.A. (2021). Effectiveness of Digital Transformation in Corporate Governance. *Economy and Innovations*, 6(4), 60–66.
4. Rasulov, B.Sh. (2020). Digital Transformation and Corporate Governance Systems. *Economy and Education*, 3, 45–50.
5. Ergashev, D.Q. (2023). Risk Management in the Context of Digital Economy. *Finance and Banking*, 2, 17–22.

**SANATORIYA-KURORT SOHASIDA MULKCHILIK MUNOSABATLARINI
TRANSFORMATSIYALASHNING AYRIM MASALALARI**

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ТРАНСФОРМАЦИИ ОТНОШЕНИЙ СОБСТВЕННОСТИ В
СЕКТОРЕ САНАТОРИЕВ-КУРОРТОВ**

**SOME ISSUES OF TRANSFORMATION OF OWNERSHIP RELATIONS IN THE
SANATORIUM-RESORT SECTOR**

Israilova Maksuda Valeriyevna

Farg‘ona davlat universiteti “Jahon va mintaqa iqtisodiyoti” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada sanatoriy-kurort sohasini isloh qilishning asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan sohada mulkchilik munosabatlarini o‘zgartirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Hozirgi bosqichda barqaror rivojlanish konsepsiyasiga muvofiq sog‘lomlashtirish turizmi sohasi faoliyati mulkdorlarning iqtisodiy manfaatlari, davlatning ijtimoiy maqsadlari va ekologik maqsadlar muvozanatini ta‘minlashi lozim. Bundan tashqari, tarmoqda mulkchilik shakllarining xilma-xilligi butun tarmoq faoliyatini yagona strategik yo‘nalishda muvofiqlashtiruvchi, sanatoriy va kurortlar faoliyati uchun qulay bozor muhitini yaratuvchi yangi boshqaruv tizimiga o‘tishni taqozo etadi.

Kalit so‘zlar: mulkchilik munosabatlari, mulkchilik shakllari, sanatoriy-kurort sohasi, barqaror rivojlanish.

В статье рассматриваются вопросы изменения отношений собственности в сфере, что является одним из основных направлений реформирования санаторно-курортной сферы. На современном этапе, в соответствии с концепцией устойчивого развития, деятельность сферы оздоровительного туризма должна обеспечивать баланс экономических интересов собственников, социальных целей государства и экологических целей. Кроме того, многообразие форм собственности в отрасли обуславливает необходимость перехода к новой системе управления, координирующей деятельность всей отрасли в едином стратегическом направлении, создающей благоприятную рыночную среду для деятельности санаториев и курортов.

Ключевые слова: отношения собственности, формы собственности, санаторно-курортная сфера, устойчивое развитие.

This article examines changes in property relations in the industry, which is one of the key areas of reform in the health resort industry. Currently, in accordance with the concept of sustainable development, health tourism activities must balance the economic interests of owners, the state's social goals, and environmental objectives. Furthermore, the diversity of ownership structures within the industry necessitates a transition to a new management system that coordinates the entire industry's activities within a single strategic direction and creates a favorable market environment for health resorts and resorts.

Keywords: property relations, ownership structures, health resort industry, sustainable development.

Mulkchilik instituti har qanday davlatning iqtisodiy munosabatlari tizimida fundamental ahamiyatga ega. Mulkchilik munosabatlari mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etishni tartibga soluvchi iqtisodiy va huquqiy me‘yorlar asosida shakllanadi hamda ko‘p jihatdan mamlakatda moddiy va nomoddiy ne‘matlarni ishlab chiqarish va iste‘mol qilish xarakterini oldindan belgilab beradi. Iqtisodiyotning o‘tish davridagi institutsional o‘zgarishlar sharoitida mulkchilik

institutining transformatsiyasi ro‘y berib, u iqtisodiyotning turli tarmoqlarida, jumladan, sanatoriy-kurort sohasida mulkchilik shakllari, aktivlarni boshqarish va iqtisodiy resurslarni taqsimlash mexanizmlarining o‘zgarishida namoyon bo‘ladi.

O‘zbekistonda bozor munosabatlarining shakllanishi sanatoriy va kurortlar sohasida turli mulk shakllarining paydo bo‘lishi va rivojlanishini taqozo etdi. Sog‘lomlashtirish turizmi sektorining yangi tuzilmasini shakllantirishga ham iqtisodiy, ham institutsional omillar ta’sir ko‘rsatdi [3]. Ular orasida quyidagilar eng muhim hisoblanadi:

- sanatoriy-kurort sohasiga jamoatchilikning tarixan shakllangan iste’molchilik munosabati,
- mustaqillikning ilk yillarida davlatning sanatoriy-kurort sohasidagi siyosati amalda yo‘lga qo‘yilmagani va turg‘unlik holatida bo‘lgani;
- shifobaxsh tabiiy resurslarning respublika hududida notekis taqsimlangani;
- sanatoriy-kurort tarmog‘i obyektlarining asosiy qismiga kasaba uyushmalari va yirik sanoat korxonalarining tarixan shakllangan mulk huquqi saqlanib qolgani;
- tijorat korxonalari, xususiy va xorijiy investorlarning sanatoriy-kurort sohasiga biznes yo‘nalishi sifatida qiziqish bildirayotgani.

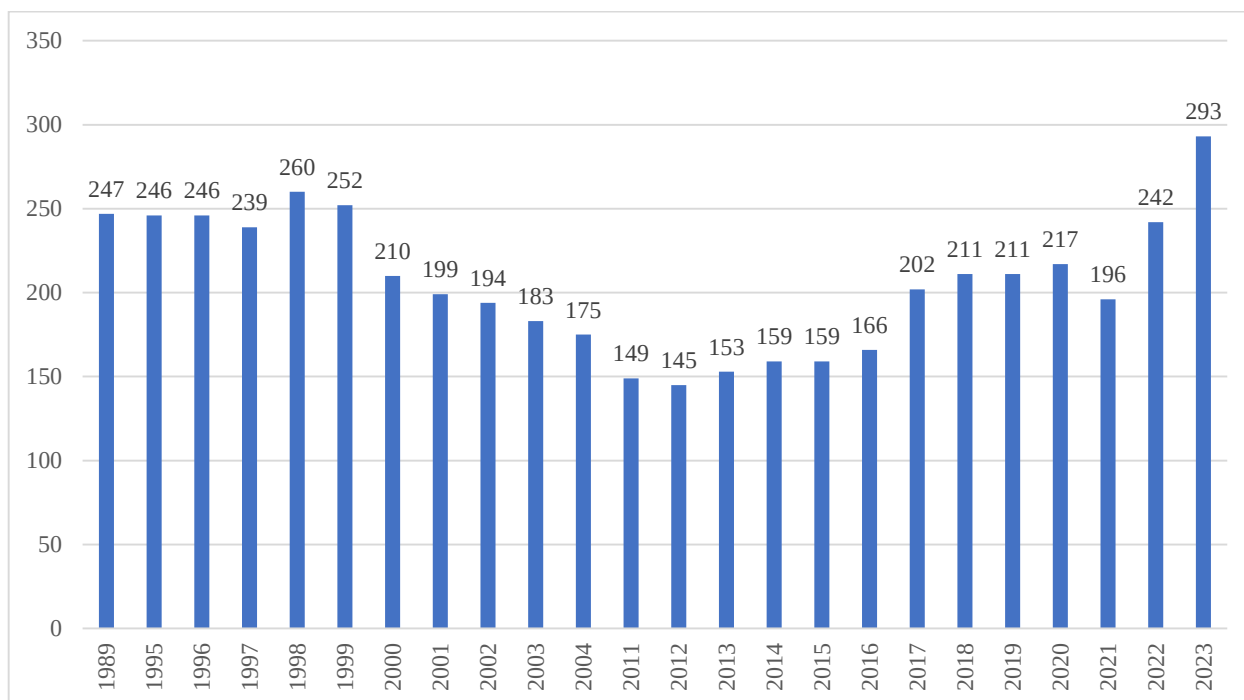
Sanatoriy-kurort sohasidagi korxona va tashkilotlarning mulkchilik shakllari tarkibini tahlil qilinganda, shuni ta’kidlash joizki, u O‘zbekistonda tarixan butun jahon sog‘liqni saqlash va sog‘lomlashtirish turizmi amaliyotida noyob hodisa bo‘lgan Sovet Ittifoqining "poliklinika-statsionar-sanatoriy" yagona sog‘liqni saqlash tizimining elementi sifatida shakllangan. Biroq, sohani tashkil etishning ushbu xususiyatiga qaramay, idoraviy va sil kasalliklaridan tashqari barcha sog‘lomlashtirish muassasalari Kasaba uyushmalari markaziy kengashi huzuridagi Sanatoriy-kurort bosh boshqarmasi tasarrufida bo‘lgan va umumxalq boyligi hisoblangan. Sanatoriy-kurort sohasida xususiy mulkchilik bo‘lmagan. Sanatoriy-kurortlar davolash-profilaktika muassasalari sifatida faoliyat ko‘rsatib, aholini sog‘lomlashtirishda muhim o‘rin tutgan.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgan paytda mamlakatda rivojlangan sanatoriy-kurort xo‘jaligi tizimi mavjud edi. Statistik ma’lumotnomalarga ko‘ra, 1989-yilga kelib O‘zbekistonda 89 ta sanatoriy, 18 ta dam olish uyi va 158 ta sanatoriy-profilaktoriylar faoliyat ko‘rsatgan bo‘lib, ulardagi o‘rinlar umumiy soni 54,5 mingtani tashkil etgan. 1989-yilda respublika sanatoriylarida 434 ming kishi dam oldi, ularga ko‘rsatilgan sanatoriy-kurort xizmatlari qiymati 42 million so‘mni yoki aholi jon boshiga 2,1 so‘mni tashkil etdi. [1] Biroq sovet davrining so‘nggi yillarida ushbu tizim iqtisodiy turg‘unlik ta’siriga uchradi: markazlashgan moliyalashtirish mablag‘lari hajmi qisqardi, eskirgan uskunalar deyarli yangilanmadi, xizmat ko‘rsatish darajasi esa zamonaviy talablarga javob bermay qo‘ydi. Ayni paytda, idoraviy tashkilotlar va yirik korxonalar tasarrufidagi sanatoriy-prafilaktoriylar, nisbatan yaxshiroq ahvolda edi.

Statistik ma’lumotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mustaqillikning dastlabki yillarida (1991–1999-yillar) sanatoriy-kurort sohasining rivojlanishi turg‘unlik holatida bo‘lgan. Bu davrda sohaning davlat va idoraviy tashkilotlar tomonidan yetarlicha moliyalashtirilmagan, bu esa moddiy-texnika bazasining holatiga hamda ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifati darajasiga salbiy ta’sir ko‘rsatgan. Bozor iqtisodiyotiga o‘tish sharoitida sanatoriy-kurort tashkilotlari faoliyatini tartibga soluvchi me’yoriy-huquqiy bazaning shakllanmaganligi jiddiy cheklovchi omil bo‘ldi. Mamlakatda bu davrda mulkchilik shakllarini transformatsiya jarayonlari boshlangan bo‘lsa-da, dastlabki bosqichda ular sanatoriy-kurort muassasalari faoliyatiga deyarli ta’sir ko‘rsatmadi. Bu xususiylashtirish jarayonlarining o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liq edi. Ular dastlab uy-joy fondini, maishiy xizmat ko‘rsatish va savdo korxonalarini qamrab olib, faqat keyingi yirik korxonalarga tarqaldi.

Sohadagi jiddiy o‘zgarishlar 2000-yildan boshlanib, ular qonunchilikdagi o‘zgarishlar, davlat mulkini xususiylashtirish jarayonlari, idoraviy boshqaruv tizimining isloh qilinishi, shuningdek, yirik sanoat korxonalariga qarashli ijtimoiy infratuzilma obyektlarining tugatilishi, davlat mulkiga o‘tkazilishi yoki sotilishi bilan bog‘liq bo‘ldi. Bu davrda yirik ishlab chiqarish korxonalariga qarashli sanatoriy-profilaktoriylar soni keskin kamayib, 1989-yildagi 179 tadan 2012-yilga kelib 51 taga tushib qoldi (1-rasm). Aksincha, sanatoriy va pansionatlar soni 1999-yildagi 79 tadan 2012-yilda 94 taga yetdi. Shuni ta’kidlash joizki, sanatoriylar soni ortganiga qaramay, bu davrda ulardagi o‘rinlar miqdori deyarli o‘zgarmagan, bu esa bozorda mikrofirmalar va kichik korxonalar paydo bo‘lganidan

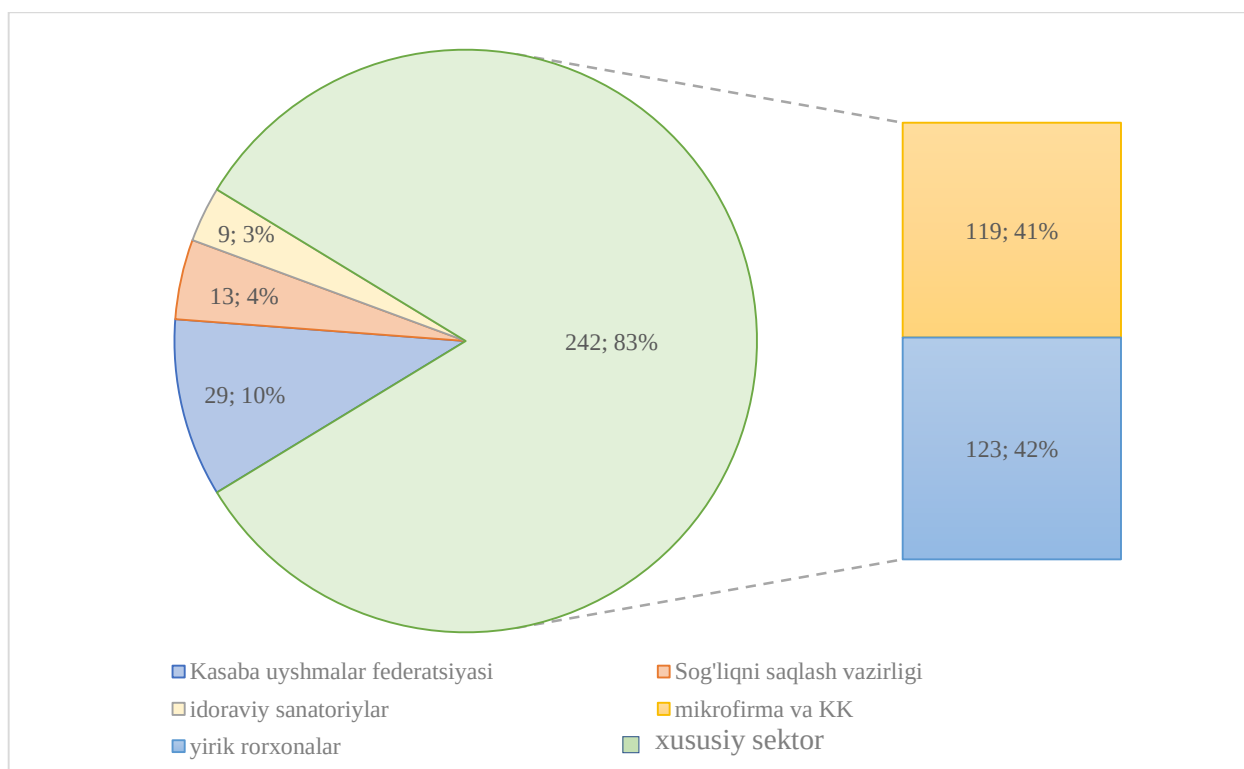
dalolat beradi. Bu tendensiya bozor rivojlanishining butun davri davomida saqlanib kelmoqda: agar sovet davrida sanatoriylardagi o‘rtacha o‘rinlar soni 250-300 tani tashkil etgan bo‘lsa, 2023-yilga kelib bu ko‘rsatkich 108 tani tashkil etdi. Bu davrda "Oltinsoy" (2009), "Xonqa" (2002), "Termiz marvaridi" (2015), "Havotog‘ gulshani" (2015) kabi yirik sanatoriylar qayta qurildi va barpo etildi.

1-rasm. O‘zbekiston Respublikasida sanatoriy-kurort tashkilotlari soni dinamikasi [2]

Sohaning eng yuqori o‘shish sur‘ati 2020-yildan keyin, sanatoriy-kurort xizmatlari bozorida birinchi yirik sanatoriylar va SPA-kurortlar paydo bo‘lganidan so‘ng kuzatildi. Sanatoriylar sonining o‘shishiga O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 5-dekabrda PF-5273-son "Chorvoq" erkin turistik zonasini tashkil etish to‘g‘risida"gi Farmoni va O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 15-mayda 365-son "Chorvoq" erkin turistik zonasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qarori ko‘rinishidagi davlat tomonidan tartibga solish choralari ijobiy ta‘sir ko‘rsatdi. 2020-2023-yillar davomida Toshkent viloyatining Chimyon-Chorvoq kurort-rekreatsion zonasi hududida "Sevarsoy" (2022), "Tibet mounts flora" (2020), "Fanat Resort" (2021), "Oqtosh shabada" (2020) sanatoriy-kurortlari ochildi. Faqatgina 2021-yilda sanatoriylar soni 23 foizga oshgan bo‘lsa, 2023-yilda o‘tgan yilga nisbatan o‘shish sur‘ati 131 foizni tashkil etdi. Bu davrda O‘zbekistonning boshqa hududlarida Surxondaryo viloyatida "Sangardak" (2021) va Xo‘jaipok (2020), Toshkent shahrida "Chinobod Plaza" (2021) kabi yirik sanatoriy va SPA-kurortlar ishga tushirildi. Respublikaning barcha viloyatlarida bu davrda yangi sanatoriylar ochildi. Masalan, faqat Farg‘ona viloyatining Farg‘ona tumanida "Chimyon chashmasi" (2020-yil), "Koinot kavsari" (2020-yil), "Shifobaxsh Chimyon" (2019-yil), "Chimyon shifo sihatgohi" (2017-yil) sanatoriylari faoliyat boshladi.

So‘nggi yillarda sanatoriy-kurort tashkilotlari sonining sezilarli o‘shishi mikrofirmalar va kichik korxonalar hisobiga amalga oshirilmoqda, yirik kurortlar va sanatoriylar soni esa sezilarli darajada o‘zgarmayapti. Agar 2018-yilda sohada yirik biznes va kichik biznesning ulushi 46 foizga 54 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2023-yilda bu ko‘rsatkich 34,8 foizga 65,2 foizga teng bo‘ldi. 2023-yilda sanatoriy-kurort tashkilotlarining umumiy soni 293 tani tashkil etib, ulardan 29 tasi O‘zbekiston Respublikasi kasaba uyushmalari markaziy kengashi tizimiga, 13 tasi Sog‘liqni saqlash vazirligiga, 9 tasi turli idoralarga qarashli va 242 tasi yoki 83 foizi yakka tartibdagi yoki jamoaviy mulk bo‘lgan xususiy korxonalardir.

«2-rasm. 2023-yilda O‘zbekiston Respublikasi sanatar-kurort tashkilotlarining mulkchilik va idoraviy tegishliligi bo‘yicha tuzilmasi» [3]

Sanatoriy-kurort sohasida mulkchilikning turli shakllarining paydo bo‘lishi O‘zbekistonning o‘tish davri iqtisodiyoti sharoitida bozor o‘zgarishining qonuniy va ijobiy ko‘rinishidir. Mulchilik shakllarini diversifikatsiyasi investitsiyalarni jalb qilish, raqobatni rivojlantirish va xizmatlar sifatini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, sanatoriy-kurort faoliyati davlat, jamiyat, xususiy sarmoyadorlar, idoraviy va jamoat tashkilotlari manfaatlarini kesishadigan ijtimoiy va ekologik jihatdan ta’sirchan sohalar qatoriga kiradi. Ushbu manfaatlar muvozanati asosida mulchilik munosabatlari va tabiiy shifobaxsh resurslardan foydalanish va ularni asrab-avaylash bo‘yicha funksiyalarning taqsimlanishi turadi. Mazkur resurslarning ijtimoiy ahamiyati va tarmoq bajaradigan ijtimoiy vazifalarni inobatga olgan holda, to‘liq tijoratlashtirish va boshqaruvda davlat ishtirokini chetlashtirish institutsional jihatdan maqsadga muvofiq emas. Aynan shu sababli sanatoriy-kurort boyliklari tarkibida ularning ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik tabiatiga ko‘ra turli guruhlarini ajratish maqsadga muvofiqdir.

Birinchi guruhga sanatoriy-kurort faoliyatining asosi hisoblangan tabiiy davolovchi resurslar kiradi. Ular ijtimoiy va milliy boylik sifatida alohida maqomga ega bo‘lib, davlat muhofazasiga olinadi. Bu resurslardan foydalanish oqilona, ekologik xavfsiz va avlodlararo mas’uliyat tamoyillari asosida amalga oshirilishi lozim, bu esa barqaror rivojlanishning ekologik platformasiga mos keladi.

Ikkinchi guruhga sog‘lomlashtirishning kafolatlangan ijtimoiy standartlarini ta’minlovchi sanatoriy-kurort xizmatlari kiradi. Bunday xizmatlar ijtimoiy ehtiyojlarga yo‘naltirilgan bo‘lib, to‘lov qobiliyati cheklangan talab tufayli to‘liq tijorat asosida faoliyat yuritish olmaydi. Ularning rivojlanishi asosan davlat va jamoat mulchilik shakllari bilan bog‘liq bo‘lib, barqaror rivojlanishning ijtimoiy platformasini aks ettiradi.

Uchinchi guruhga kafolatlangan standartlardan yuqori darajada xizmat ko‘rsatuvchi va shaxsiy iste’molga yo‘naltirilgan sanatoriy-kurort tashkilotlari kiradi. Bu obyektlar tijorat jozibadorligiga ega, o‘zini o‘zi qoplash qobiliyatiga ega va ko‘pincha xususiy yoki aralash mulchilik shakllarida faoliyat yuritadi. Ular sohaning barqaror rivojlanishining iqtisodiy platformasini shakllantiradi.

To‘rtinchi guruh idoraviy va korporativ sog‘lomlashtirish muassasalarini o‘z ichiga oladi, ularning faoliyati bozor maqsadlaridan ko‘ra ko‘proq institutsional va ijtimoiy maqsadlar bilan belgilanadi.

Shunday qilib, sanatoriy-kurort sohasidagi mulkchilik tuzilmasi sanatoriy-kurort resurslarining ijtimoiy ahamiyati, tijorat samaradorligi va ekologik qiymati nisbati ta‘sirida shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, sanatoriy-kurort sohasining rivojlanishi mulkchilik shakllarining xilma-xilligi sharoitida davlat, idoraviy va xususiy xo‘jalik yuritish shakllari o‘rtasida institutsional jihatdan qurilgan muvozanatni talab etadi. Tabiiy shifobaxsh resurslarning ijtimoiy ahamiyatini va aholini sog‘lomlashtirishning ijtimoiy funksiyasini hisobga olgan holda, sohani to‘liq tijoratlashtirish maqsadga muvofiq emas.

Sohani barqaror rivojlantirishni faollashtirishning maqbul usullari quyidagilardan iborat: yagona strategik yo‘nalishdagi faoliyatni davlat tomonidan muvofiqlashtirish va normativ-huquqiy tartibga solish, turizm bo‘yicha vakolatli organ tuzilmasida sog‘lomlashtirish turizmini rivojlantirish bo‘yicha ixtisoslashtirilgan bo‘linmani tashkil etish, mulkchilik shakllari va faoliyat yo‘nalishini hisobga olgan holda sanatoriy-kurort tashkilotlarining yagona milliy reyestrini shakllantirish va yuritish, shuningdek, sog‘lomlashtirish turizmining yagona milliy brendini yaratish. Bunda sog‘liqni saqlash tizimidagi sanatoriylar, ixtisoslashtirilgan (shu jumladan, sil kasalligiga qarshi) muassasalar, imtiyozli sog‘lomlashtirish tashkilotlari, idoraviy va kasaba uyushmalari sog‘lomlashtirish muassasalarini saqlab qolish sohaning ijtimoiy funksiyasini amalga oshirishning zarur sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2030-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida" 2018-yil 20-oktyabrdagi 841-son qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "O‘zbekiston Respublikasida tibbiyot va sog‘lomlashtirish turizmini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida" 2024-yil 23-sentyabrdagi PQ-335-son qarori
3. Mirzayev A.T.O‘zbekistonda turistik-rekreatsiya faoliyatini boshqarish metodologiyasini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari doktori (Doctor of Science) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan Dissertatsiya/ Fargona 2021 y
4. Ignateva, T. A. Turizmning barqaror rivojlanishi: mazmuni va afzalliklari / T. A. Ignateva // Интеграция туризма в экономическую систему региона: перспективы и барьеры: Материали ИИ Международной научно-практической конференции, Орёл, 24-25 апреля 2020 года. - Орёл: И.С. Тургенев номидаги Орёл давлат университети, 2020. - S. 259-264.
5. K. X. Ilyasova, Ye. S. Aysxanova, A. E. Xasuyev Turizmni barqaror rivojlantirish konsepsiyasi // Vestnik Akademii znaniy. 2020. No5 (40).
6. Leonov V.A., Bokacheva E.I., Vinokurov V.I. i dr. 1993. Analiz istochnikov proishozhdeniya imushchestva sanatorno-kurortnyh uchrezhdenij i razrabotka koncepcii povysheniya jeffektivnosti ego ispol'zovaniya. T. 1. Sochi, 51.
7. Karpova G.A., Dolmatenya Yu.V., Tkachev V.A. 2018. Rossiya iqtisodiyoti transformatsiyasi sharoitida sanatoriy-kurort kompleksini rivojlantirish muammosi. Servis v Rossii i za rubejom, t. 12, 1 (79): 52-59.

**MILLIY IQTISODIYOTDA OZIQ-OVQAT SANOATI RIVOJLANISHINING TARMOQ
XUSUSIYATLARI**

**ОСОБЕННОСТИ ОТРАСЛЕВОГО РАЗВИТИЯ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В
НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ**

**SECTORAL CHARACTERISTICS OF FOOD INDUSTRY DEVELOPMENT IN THE
NATIONAL ECONOMY**

Turg‘unov Muxriddin Mo‘ydinjon o‘g‘li
Farg‘ona davlat universiteti dotsenti (DSc)

Annotatsiya

Ushbu maqolada milliy iqtisodiyot tarkibida oziq-ovqat sanoatining tutgan o‘rni, uning tarmoq sifatidagi o‘ziga xos xususiyatlari hamda rivojlanish tendensiyalari tahlil qilingan. Oziq-ovqat sanoatining boshqa sanoat tarmoqlari bilan o‘zaro bog‘liqligi, xomashyo bazasiga qaramligi, ichki va tashqi bozor omillari ta’siri hamda qo‘shilgan qiymat yaratish jarayonidagi ahamiyati ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, tarmoq rivojlanishiga ta’sir etuvchi institutsional, investitsion va innovatsion omillar baholanib, uning barqaror rivojlanishini ta’minlash yo‘nalishlari asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari oziq-ovqat sanoatini strategik boshqarish va uning milliy iqtisodiyotdagi raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan taklif va tavsiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: oziq-ovqat sanoati, boshqaruv, strategik boshqarish, boshqarish mexanizmi, boshqaruv strukturasi, inson omili.

В данной статье проанализированы роль пищевой промышленности в структуре национальной экономики, её отраслевые особенности и тенденции развития. Научно обоснованы взаимосвязи пищевой промышленности с другими отраслями экономики, её зависимость от сырьевой базы, влияние внутренних и внешних рыночных факторов, а также значение в процессе создания добавленной стоимости. Кроме того, дана оценка институциональным, инвестиционным и инновационным факторам, оказывающим воздействие на развитие отрасли, и обоснованы направления обеспечения её устойчивого развития. Результаты исследования направлены на разработку предложений и рекомендаций по стратегическому управлению пищевой промышленностью и повышению её конкурентоспособности в национальной экономике.

Ключевые слова: пищевая промышленность, менеджмент, стратегический менеджмент, механизм управления, структура управления, человеческий фактор, разделение труда.

This article analyzes the role of the food industry in the national economy, its sectoral characteristics, and development trends. It provides a scientifically substantiated explanation of the food industry's relationships with other economic sectors, its dependence on raw materials, the influence of internal and external market factors, and its role in creating added value. Furthermore, it assesses the institutional, investment, and innovation factors influencing the industry's development and substantiates strategies for ensuring its sustainable development. The study's results are aimed at developing proposals and recommendations for the strategic management of the food industry and enhancing its competitiveness in the national economy.

Keywords: food industry, management, strategic management, governance mechanism, governance structure, human factors, division of labor.

Milliy iqtisodiyot tarkibida oziq-ovqat sanoati strategik ahamiyatga ega tarmoqlardan biri hisoblanadi. Mazkur tarmoq aholi oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, ichki bozor barqarorligini saqlash hamda eksport salohiyatini oshirishda muhim o'rin tutadi. Oziq-ovqat sanoatining rivojlanishi qishloq xo'jaligi, logistika, savdo va xizmat ko'rsatish sohalari bilan chambarchas bog'liq holda amalga oshadi. Shu bois, uning tarmoq xususiyatlarini chuqur o'rganish va iqtisodiy tizimdagi o'rnini aniqlash dolzarb ilmiy masalalardan biridir. Tarmoqning xomashyo bazasiga bog'liqligi, mavsumiylik omili hamda qo'shilgan qiymat zanjiridagi o'rni uning rivojlanish mexanizmlarini o'ziga xos shakllantiradi. Zamonaviy sharoitda innovatsion texnologiyalarni joriy etish va samarali boshqaruv mexanizmlarini qo'llash tarmoq raqobatbardoshligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Bugungi kunda mamlakatimizda oziq-ovqat sanoati faoliyatini rivojlanishi va uni boshqarish yo'nalishida ilmiy tadqiqotlar jadal xolatda olib borilmoqda. Amalga oshirilayotgan tadqiqot doirasida oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini strategik boshqarish bo'yicha mahalliy olimlarimizdan N.M.Ziyavitdinovanning tadqiqotlarida oziq-ovqat sanoati korxonalarida bozor strategiyasini shakllantirishda, ularni rivojlantirish yo'nalishlarini ishlab chiqish va tarmoq boshqaruvining tashkiliy tuzilishi takomillashtirilgan [1].

Xorijiy tadqiqotchi olimlardan Шаталова А.Н., Ангелина И.А., Салита С.В., Архипов В.М., Афанасьев В.Г. va Баранчев В va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan. Jumladan oziq-ovqat sanoati faoliyatini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishga hamda soha faoliyatini vertikal va gorizontal klasterli yondashuv asosida rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan [2].

Sanoat tarmoqlarini kompleks rivojlantirish jarayonida ularning o'ziga xos xususiyatlarini, milliy iqtisodiyotdagi ahamiyati hamda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan strategiya va dasturlar bilan uyg'unligi muhim omil sifatida e'tiborga olinadi. Y.Polojensova, N.Klevsova hozirgi vaqtda sanoat rivojlanishining o'zgarishi sharoitida rivojlangan mamlakatlar sanoat ishlab chiqarish texnologiyalari kengayib boradigan holatga o'tdilar va korxonalarda nafaqat texnologiyalarni, balki ushbu texnologiyalarni yangi rejimda ishlashga imkon beradigan boshqaruv tizimini ham joriy etdilar. “Shu asosda boshqa davlatlarda ham shu kabi tajribani qo'llash kelajakda sanoat rivojlanishiga katta turtki bo'lishini ta'kidlaganlar” [3].

E.Vetrova va L.Lapochkina esa tadqiqotlarida sanoat rivojlanishining zamonaviy nazariyasi asosiy qoidalari davlat darajasida strategik qarorlar qabul qilishda ham hisobga olinishi yaxshi samara berishiga e'tibor qaratilgan. Sanoatni rivojlantirishning tobora kuchayib borayotgan muammolari nazariya va uning amalga oshirilishida ba'zi qarama-qarshiliklar mavjudligini ko'rsatmoqda. “Shuningdek, sodir bo'layotgan o'zgarishlarni nazariy va amaliy jihatdan baholash va ularni muvofiqlashtirish yo'nalishlarini aniqlash zarurligini ta'kidlaganlar”.

Bizningcha, yuqoridagi tadqiqot natijalariga asoslanib, fikrlarni umumlashtirgan holda, sanoat bu insoniyatni barcha ehtiyojlarini qondirish va aholini turmush darajasini yaxshilash uchun xizmat qiladigan bir nechta tarmoq jamlanmasidir.

Hozirgi paytda barcha mamlakatimizdagi sanoat tarmoqlari 18 kompleks tarmoqni o'z ichiga oladi: Ushbu tarmoqlar o'z navbatida kompleks tarmoq tarkibiga kiruvchi kichik tarmoqlarni qamrab oladi. Kompleks tarmoqlarning umumiy tarkibi va ularga tegishli kichik tarmoqlar soni 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

“O‘zbekiston sanoatining kompleks tarmoqlari” [1]

№	Kompleks tarmoqlari	Kompleks tarmoqqa kiruvchi tarmoqlar soni
1	Elektroenergetika sanoati	3
2	Ko'mir sanoati	2
3	Gaz sanoati	2
4	Neft va neftni qayta ishlash sanoati	2
5	Qora metallurgiya sanoati	2
6	Rangli metallurgiya sanoati	4
7	Mashinasozlik va metallni qayta ishlash	40

8	Kimyo va neft-kimyo sanoati	12
9	O‘rmonchilik, yog‘ochni qayta ishlash va qog‘oz sanoati	3
10	Qurilish materiallari sanoati	14
11	Oyna va chinni-fayans sanoati	2
12	Mikrobiologiya sanoati	12
13	Farmakevtika sanoati	3
14	Poligrafiya sanoati	1
15	Yengil sanoat	18
16	Oziq-ovqat sanoati	22
17	Un, yorma va yem sanoati	3
18	Qolgan tarmoqlar	21

Sanoatning kompleks tarmog‘i mamlakat iqtisodiyotiga turlicha yo‘nalishlarda ta’sir o‘tkazadi:

- infratuzilmalarni shakllanishi;
- iqtisodiy xavfsizlik;
- texnologik yangilanish;
- iqtisodiy rivojlanish;
- bandlik.

Yuqorida keltirilgan sanoatning mamlakat iqtisodiyotiga ta’sir doirasida mamlakatdagi sanoat tarmoqlarining umumiy infratuzilmasini rivojlanishi, sanoat mahsulotlari importiga qaramlikni oldini olish hamda texnik va texnologik jihatdan rivojlanishni amalga oshirish mumkin [7.8].

Iqtisodiyotda sanoatning rivojlanishi mamlakatdagi qonun va qonunosti hujjatlarining mavjudligiga ham bog‘liq hisoblanadi. Sanoatning rivojlanib ravnaq topishida qabul qilinayotgan qonunlar katta ahamiyatga ega. Qonun hujjatlari sanoatning barcha sohalarini tartibga solib, ularning barqaror va samarali faoliyatini ta’minlaydi. Mamlakatda sanoat tarmog‘ining rivojlanish jarayonida amal qilayotgan soliq qonunchiligi, mehnatga oid huquqiy normalar va atrof muhitni muhofaza qilish bo‘yicha belgilangan talablar muhim ahamiyat kasb etadi.

Fikrimizcha, yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan qonun hujjatlari va ularning amaliy natijalari O‘zbekiston sanoatining jadal rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu qonuniy hujjatlar mamlakatning sanoat salohiyatini oshirish va iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlashga zamin bo‘lmoqda.

Iste’molchilarning eng zarur ehtiyojlarini qondirish oziq-ovqat sanoati mahsulotlari orqali amalga oshadi. Natija samarasi o‘laroq mamlakat aholisining hayot tarzi yaxshilanadi. “Jahon mamlakatlaridagi hozirgi vaziyat, bir tomondan, uchinchi dunyo mamlakatlarida juda ko‘p sonli och odamlarning mavjudligi bilan, boshqa tomondan, rivojlangan mamlakatlarda ortiqcha oziq-ovqat ishlab chiqarish va uning iste’molidagi isrofgarchilik bilan xarakterlanadi” [2].

Oziq-ovqat sanoati faoliyatini quyida keltirilgan 4 ta asosiy omillarni e’tiborga olgan holda yo‘lga qo‘yish tavsiya etiladi:

1. Aholi soni ko‘p bo‘gan hududlarda oziq-ovqat sanoati korxonalarini joylashtirish maqsadga muvofiq sanaladi, chunki bu hududlarda xaridorgirlik darajasi nisbatan yuqoriroq bo‘ladi. Ayniqsa, tezda yaroqsiz holga keladigan mahsulotlarni ishlab chiqaruvchi subyektlar uchun bu omil muhim ahamiyat kasb etadi.

2. Oziq-ovqat sanoati subyektlarini joylashtirishda logistika bilan bog‘liq xarajatlar muhim omil sifatida qaraladi. Masalan, konservalangan mahsulotlar ishlab chiqaruvchi korxonalarni dengiz mahsulotlari manbalariga yaqin hududlarda tashkil etish orqali transport xarajatlarini kamaytirish mumkin.

3. Oziq-ovqat sanoati korxonalari boshqa sanoat korxonalariga nisbatan ko‘proq ishchi kuchini talab etadi. Shu bois, bu kabi ishlab chiqarish obyektlarini mehnat resurslari ko‘p bo‘lgan va aholi zich yashaydigan yirik hududlarda joylashtirish afzal hisoblanadi.

4. Turli xil assortimentdagi ichimlik mahsulotlarini ichlab chiqaruvchi korxonalarni tabiiy suv zaxiralari mo‘l hududlarda joylashtirish madsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, ishla chiqarish jarayonini rejalashtirishda bu soha bilan bog‘liq bo‘lgan boshqa tarmoqlarning texnologik va

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 3-son 2026 yil

tashkiliy xususiyatlarini ham hisobga olish muhim. Ushbu sanoatning ayrim yo‘nalishlari mamlakat bo‘ylab barcha iqtisodiy hududlarda joylashtirilishi lozim bo‘lsa, ba’zi tarmoqlar esa faqat muayyan hududlarda tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir. Bundan korxonalar qatoriga qandolat, un va un mahsulotlari va makaron mashsulotlari ishlab chiqaruvchilar kiradi.

Oziq-ovqatni belgilangan me‘yorlar asosida iste‘mol qilish zarurligi. Kelajakda import mahsulotlariga qaram bo‘lib qolishlikni oldini olish uchun oziq-ovqat mahsulotlarini belgilangan me‘yorlar asosida ishlab chiqarish zarur. Hozirgi kunda oziq-ovqat isrofgarchiligi va noto‘g‘ri oziqlanish global muammoga aylanib bormoqda. Boshqaruv me‘yorlari va sog‘lom oziqlanish tartiblarini joriy etish orqali resurslarni tejash va sog‘lom hayot tarzini ta‘minlash mumkin.

Kelajakda oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashning muhim jihatlaridan biri qishloq xo‘jaligi mahsuldorligini oshirish va yangi texnologiyalarni joriy qilishdir. Bu, ayniqsa, intensiv qishloq xo‘jaligi texnologiyalari yordamida ko‘proq mahsulot olish va ekologik zararlarni kamaytirishni o‘z ichiga oladi. Oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash aholining o‘sishi, resurslarning cheklanganligi va iqlim o‘zgarishlari sharoitida global ustuvor yo‘nalish bo‘lib qoladi. Bu esa jaxon bozoridagi oziq-ovqat mahsulotlariga bog‘lanib qolishni oldini olishga yordam beradi. Shu bilan birga, davlat siyosati va global hamkorlik oziq-ovqat yetkazib berish iqtisodiy zanjir barqarorligini saqlashda muhim rol o‘ynaydi.

Shuningdek, oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashda mamlakat aholi soni va ishlab chiqarilayotgan oziq-ovqat mahsulotlari hajmi o‘rtasidagi muvozanatni saqlash zarur hisoblanadi (2-jadval).

Tahlil natijalarining ko‘rsatishicha, mamlakatimizda 2010-2024-yillarda aholi jon boshiga yillik o‘rtacha to‘g‘ri keluvchi oziq-ovqat mahsulotlari hajmi o‘sish tendensiyasini saqlab qolgan. Xususan, 2010-yilda aholi jon boshiga yillik o‘rtacha to‘g‘ri keluvchi oziq-ovqat mahsulotlari hajmi 187,0 ming so‘m miqdorni tashkil qilgani holda, 2024-yilda bu ko‘rsatkich 2 736, 4 ming so‘mga yetgan. Lekin 2017- va 2018-yillarda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi aholi sonining o‘sish sur‘atidan sezilarli darajada past bo‘lgan.

2-jadval

O‘zbekiston Respublikasida 2010-2024-yillarda aholi jon boshiga yillik o‘rtacha to‘g‘ri keluvchi oziq-ovqat mahsulotlari hajmi [3]

№	Yillar	Aholi soni (ming kishi)	Oziq-ovqat mahsulotini ishlab chiqarish hajmi (mlrd. so‘m)	Aholi jon boshiga yillik o‘rtacha to‘g‘ri keluvchi oziq-ovqat mahsulotlari hajmi(ming so‘m)	Aholi jon boshiga yillik o‘rtacha to‘g‘ri keluvchi oziq-ovqat mahsulotlari hajmining nisbiy o‘zgarishi (foizda)
1	2010	28 001,4	5 236,0	187,0	-
2	2011	29 123,4	7 501,6	257,6	37,8
3	2012	29 555,4	8 610,6	291,3	13,1
4	2013	29 993,5	11 373,7	379,2	30,2
5	2014	30 492,8	14 387,2	471,8	24,4
6	2015	31 022,5	18 511,6	596,7	26,5
7	2016	31 575,3	22 405,5	709,6	18,9
8	2017	32 120,5	23 217,7	722,8	1,9
9	2018	32 656,7	25 256,0	773,4	7,0
10	2019	33 255,5	35 337,3	1 062,6	37,4
11	2020	33 905,2	42 314,9	1 248,0	17,5
12	2021	34 558,9	48 643,3	1 407,5	12,8
13	2022	35 271,3	57 547,3	1 631,6	15,9
14	2023	36 024,9	65 174,7	1 809,2	10,9
15	2024	37 543,2	102 732,6	2 736, 4	51,2

Milliy iqtisodiyot tarkibida oziq-ovqat sanoati agrar sektor bilan uzviy bog‘langan, yuqori ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan hamda aholi farovonligini ta‘minlashda strategik rol o‘ynaydigan tarmoqlardan biri hisoblanadi. Ushbu tarmoqning nazariy asoslari sanoat iqtisodiyoti, agrar iqtisodiyot va institutsional iqtisodiyot konsepsiyalari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, uning rivojlanish xususiyatlari ishlab chiqarish jarayonining biologik omillarga tayanishi, xomashyo bazasining mavsumiyligi hamda iste‘mol bozorining doimiy talabiga asoslanadi.

Oziq-ovqat sanoati milliy iqtisodiyotda qo‘shilgan qiymat yaratish zanjirining muhim bo‘g‘ini sifatida namoyon bo‘ladi. U qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash orqali ularning iste‘mol qiymatini oshiradi, saqlash muddatini uzaytiradi va logistika xarajatlarini optimallashtiradi. Shu jihatdan, oziq-ovqat sanoati agrar ishlab chiqarish bilan sanoat ishlab chiqarishi o‘rtasida integratsion ko‘prik vazifasini bajaradi. Nazariy jihatdan bu jarayon vertikal integratsiya va klasterlashuv konsepsiyalari orqali izohlanadi, bunda xomashyo yetishtirish, qayta ishlash, saqlash va realizatsiya jarayonlari yagona tizim doirasida boshqariladi.

Tarmoqning muhim xususiyatlaridan biri – ishlab chiqarishning ijtimoiy yo‘naltirilganligidir. Oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talab nisbatan elastik bo‘lmaganligi sababli, ushbu tarmoq iqtisodiy inqiroz sharoitida ham barqaror faoliyat ko‘rsatish salohiyatiga ega. Shu bilan birga, narxlarning o‘zgarishi aholining real daromadlariga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Demak, oziq-ovqat sanoati makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda ham muhim omil sifatida qaraladi.

Nazariy yondashuvlarda oziq-ovqat sanoatining rivojlanishi innovatsion omillar bilan ham izohlanadi. Texnologik modernizatsiya, raqamli boshqaruv tizimlari, sifat menejmenti standartlarini joriy etish (masalan, HACCP tamoyillari) mahsulot raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Bu jarayonlar sanoatni yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishga yo‘naltiradi hamda eksport salohiyatini kengaytiradi.

Bundan tashqari, oziq-ovqat sanoatining rivojlanishida institutsional muhit muhim ahamiyat kasb etadi. Davlat tomonidan soliq imtiyozlari, subsidiyalar, investitsion dasturlar hamda oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashga qaratilgan strategiyalar tarmoq barqarorligini mustahkamlaydi. Oziq-ovqat xavfsizligi konsepsiyasi nazariy jihatdan mamlakatning iqtisodiy mustaqilligi va milliy xavfsizligi bilan bog‘lanadi, chunki ichki bozorni sifatli va yetarli miqdordagi mahsulot bilan ta‘minlash ijtimoiy barqarorlikning muhim sharti hisoblanadi.

Yuqoridagilardan quyidagicha xulosa qilish mumkinki, mamlakatimizda mustaqillik yillaridan keyingi bosqichda sanoatning rivojlanib borishi hamda mamlakat yalpi ichki mahsulotida uning ulushini orttirib borishi iqtisodiyotning ravnaq topib borayotganini ko‘rsatib beradi. Shuningdek, oziq-ovqat mahsulotlari importini umumiy import mahsulotlari tarkibida qisqarib borishi ham iqtisodiy, ham oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash borasidagi qilinayotgan ishlarning natijasi sifatida qaraladi.

Oziq-ovqat mahsulotlarining sanoat ishlab chiqarishidagi hissasini bosqichma-bosqich oshirish nafaqat aholining sifatli mahsulotlarga bo‘lgan ehtiyojini qondiradi, balki yashash darajasi va turmush sifati yaxshilanishiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bundan tashqari jaxon bozoriga oziq-ovqat mahsulotlari eksportini xam oshirib borish uchun mavjud resurslardan maksimal darajada foydalanish hisobiga erishilishi mumkin bo‘lgan jarayon hisoblanadi. Buning uchun mamlakatimizda oziq-ovqat sanoati va uning rivojiga hissa qo‘shadigan qonunchilik bazasi yetarlicha shakllangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ziyavitdinova N.M. Oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini iqtisodiy samaradorligini oshirish. Diss. i.f.n. Bux oz.ov YeSTI 155 b. B. – 2006.
2. Шаталова А.Н. Особенности формирования стратегии устойчивого развития предприятий пищевой промышленности // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия Экономика и экологический менеджмент № 2, 2020.
3. Ангелина И.А., Салита С.В. Оценка конкурентоспособности предприятий пищевой промышленности: методический аспект. Вестник института экономических исследований 2018, № 4(12). 34-41 стр.

4. Umarov I.Yu. Oziq-ovqat sanoatida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish (Andijon viloyati misolida). Diss. i.f.n. AMII 149 b. A. – 2009. Полухин А.А. Организационно-экономический механизм модернизации сельского хозяйства России/ А.А. Полухин// Аграрная Россия. – 2012 - №5 с. 23-29.
5. Архипов В.М. Стратегический менеджмент. Учебное пособие. - СПб: Изд-во СПб гос. ин-та экономики и финансов, 1998. - 161 с.
6. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление. - М.: Политиздат, 1981. - 432 с.

UDK:330.342

**RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA
KOMMUNIKATSIYALARINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI**

**ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И
КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ**

**ISSUES OF DEVELOPING INFORMATION TECHNOLOGIES AND
COMMUNICATIONS IN THE CONTEXT OF THE DIGITAL ECONOMY**

Raximova Kizlarxon Ne'matjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti, Iqtisodiyot fakulteti iqtisodiyot
Iqtisodiyot va turizm kafedrası o‘qituvchisi, Iqtisodiyot fanlar falsafa doktori

Annotatsiya

Ushbu maqola hozirgi rivojlangan davlatlarda faol muomalada bo‘lgan raqamli iqtisodiyot haqida yozilgan bo‘lib, unda raqamli iqtisodiyot nima ekanligi, unday foydalanish yo‘riqnomalari va tartibi haqida yozilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, kompyuter, AKT, internet, investitsiya.

В данной статье рассматривается цифровая экономика, которая активно используется в развитых странах мира. В ней раскрывается сущность цифровой экономики, а также описываются принципы, методы и порядок ее применения.

Ключевые слова: цифровая экономика, компьютер, ИКТ, интернет, инвестиции.

This article discusses the digital economy, which is widely used in developed countries today. It explains the essence of the digital economy and describes the principles, methods, and procedures of its application.

Keywords: digital economy, computer, ICT, internet, investment.

Hozirgi davrda raqamli iqtisodiyot va u bilan bog‘liq bo‘lgan bir qancha samarador texnologiyalar, shu jumladan, elektron tijorat va elektron biznes hayotimizga shiddat bilan kirib kelmoqda. Xuddi shuning uchun ham, davlat va jamiyat taraqqiyotini yanada jadallashtirish maqsadida, respublikamiz rahbariyati bir qancha muhim qarorlarni qabul qildi. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi prezidenti 2020 yil 25 yanvardagi 2020 yil uchun eng muhim ustivor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida ham mamlakatimizda raqamli iqtisodning rivojlanishi bo‘yicha quyidagilarni aytib o‘tdi: “Mamlakatimizda ilm-fanni yanada ravnaq toptirish, yoshlarimizni chuqur bilim, yuksak ma’naviyat va madaniyat egasi etib tarbiyalash, raqobatbardosh iqtisodiyotni shakllantirish borasida boshlagan ishlarimizni jadal davom ettirish va yangi, zamonaviy bosqichga ko‘tarish maqsadida men yurtimizda 2020 yilga “Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”, deb nom berishni taklif etaman”.

Undan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 fevraldagi PF-5349 sonli “Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmonini ijro etish borasida respublikamizda raqamli iqtisodiyotni davlat boshqaruv tizimiga tatbiq qilish uchun zamonaviy axborot texnologiyalarni jadal rivojlantirish bo‘yicha sharoitlar yaratish, shuningdek, axborot xavfsizligini ta‘minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasi 2018 yil 31 avgustda raqamli iqtisodiyotning maqsad va vazifalarini belgilab beradigan “O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni joriy qilish va yanada rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” Qaror qabul qildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3832 03.07.2018 dagi “O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlarini ham shu tadbirlar jumlasiga kiritish mumkin. Ushbu qaror bo‘yicha quyidagilar O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotni yanada rivojlantirish bo‘yicha eng muhim vazifalar deb ko‘rsatilgan:

Investitsiya va tadbirkorlikni diversifikatsiya qilish uchun kriptoaaktivlar aylanmasi sohasidagi faoliyatni, jumladan, mayining, smart kontrakt konsalting, emissiya, ayriboshlash, saqlash, taqsimlash, boshqarish, sug‘urtalash, kraud-funding (jamoaviy moliyalashtirish), shuningdek, blokcheyn texnologiyalarni joriy etish va rivojlantirish.

➤ Blokcheyn texnologiyalarni ishlab chiqarish va ulardan foydalanish sohasida amaliy ish ko‘nikmalariga ega bo‘lgan malakali kadrlarni tayyorlash.

➤ Raqamli iqtisodiyotni yanada rivojlantirish uchun innovatsion g‘oyalar, texnologiyalar va ishlanmalarni joriy etish sohasida davlat organlari va tadbirkorlik subyektlarining yaqin hamkorligini ta‘minlash.

➤ Kriptoaaktivlar bo‘yicha faoliyat va blokcheyn texnologiyalari sohasida halqaro va horijiy tashkilotlar bilan hamkorlikni har tomonlama rivojlantirish va ishlab chiqarish sohasida faoliyat ko‘rsatadigan yuqori malakali horijlik mutaxassislarni jalb qilish.

➤ Horij tajribasini hisobga olgan holda blokcheyn texnologiyalarini joriy etish uchun huquqiy baza yaratish.

Hozirda bu istilohni butun dunyodagi siyosatchilar, iqtisodchilar, jurnalistlar, tadbirkorlar – deyarli barcha qo‘llamoqda. 2016 yilda Butunjahon banki dunyodagi raqamli iqtisodiyotning ahvoli haqida ilk marta ma‘ruza e‘lon qildi (“Raqamli dividendlar”). Nufuzli xalqaro tashkilotlar olib borgan tahlillar natijalariga ko‘ra, raqamli iqtisodiyot yalpi ichki mahsulotni kamida 30 foizga oshiradi, shuning barobarida, xufyona iqtisodiyotga barham beradi. Xalqaro amaliyotga yuzlanadigan bo‘lsak, hozirgi kunda raqamli iqtisodiyot elektron tijorat va xizmatlar sohasi bilan cheklanib qolmay, balki hayotning har bir jabhasiga, xususan, sog‘liqni saqlash, fan-ta‘lim, qurilish, energetika, qishloq va suv xo‘jaligi, transport, geologiya, kadastr, arxiv, internet-banking va boshqa sohalarga jadal kirib bormoqda va ularning har birida o‘zining yuqori samaralarini bermoqda.

Hozirgi davrda mamlakatning rivojlanishi faqat mavjud tabiiy boyliklar yoki aholi soniga bog‘liq bo‘lmay qoldi, jahon bankining ma‘lumotlariga ko‘ra, kurrayi zaminimiz umumiy boyligining 66 foizi — 365 trillion AQSH dollari inson kapitaliga, ya‘ni asosan shaxsning ilm darajasiga to‘g‘ri kelmoqda. AQSHda ushbu ko‘rsatkich milliy boyligining 77 foizi — 95 trillion dollarga yetgan. Shuning uchun davlatimiz rahbari joriy yil Murojaatnomada “Eng katta boylig – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros — bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik — bu bilimsizlikdir”degan fikrni alohida keltirib o‘tdi. Aql-zakovat va ilm — taraqqiyot qanotidir.

O‘zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi axborot xizmati bergan ma‘lumotlarga ko‘ra, telekommunikatsiya infratuzilmasini rivojlantirish yo‘nalishida ham bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Internet tarmog‘iga ulanishning umumiy o‘tkazuvchanlik qobiliyati 1 200 Gbit/s.ni tashkil etib, kommutatsiya markazi orqali 750 Gbit/s tezlikda Internet tarmog‘iga chiqish imkoniyati yaratildi va tarmoqning yuklanish darajasi 76,6 foizni tashkil etmoqda. 2021 yilning 1 yanvaridan operator va provayderlarga Internet xizmatlari uchun tarif o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 34 foizga arzonlashtirilib, 1 Mbit/s uchun 56,0 ming so‘mni tashkil etdi. Internet xizmatidan foydalanuvchilar soni 22 mln.dan ortdi, shundan mobil Internet foydalanuvchilari soni 19 mln.ni tashkil etdi. Respublika bo‘yicha 237 ta obyektida magistral telekommunikatsiya tarmoqlari kengaytirilib, telekommunikatsiya uskunalari modernizatsiya qilinib,

magistral telekommunikatsiya tarmoqlari o‘tkazuvchanlik qobiliyati viloyatlararo darajada 200 Gbit/s.ga, tumanlararo darajada esa 40 Gbit/s.ga yetkazildi. Ijobiy natijalar bor, biroq bu yetarli degani emas. Zero, raqamli iqtisodiyot aql bovar qilmas katta hajmda raqamli ma’lumotlarni to‘plashda davom etmoqda. 2022 yilda global IP trafik hajmi 150 700 Gbit/s(solishtirish uchun 2017 yil 45 000 Gbit/s) chiqishi kutilayotgani davrdan ortda qolmaslikka chaqiradi.

Yurtimizda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qanchalik e’tibor qaratilayotgan bo‘lsa, kiberxavfsizlikni ta’minlash ham shuncha dolzarblik kasb etmoqda. O‘zbekiston kiberxavfsizlik global indeksida o‘zi pozitsiyasini mustahkamlab bormoqda. 2017 yilda mamlakatimiz bu reytingda 93-o‘rinni egallagan bo‘lsa, 2018 yilda 52-o‘ringa ko‘tarildi. Kiberxavfsizlik axborot xavfsizligining bir ko‘rinishi bo‘lish bilan axborotlarni saralab olishga xizmat qiluvchi yuksak ma’naviyatdan o‘zgacharoq tushuncha. U ko‘proq texnik jarayonlarga oid bo‘lib oddiy foydalanuvchi uchun pochta, ijtimoiy tarmoqlar, to‘lov tizimlarida ishonchli va mustahkam parollarni o‘rnatish, o‘z shaxsiy kompyuteri va smarfonini viruslardan himoyalashni anglatadi. Kengroq ma’noda esa kiberxavfsizlik tarmoqlar, mobil ilovalar va qurilmalarning himoyasiga qaratilgan chora-tadbirlar majmuidir. Bu ma’lumotlar konfidensialligini saqlash, ularning butunligini himoyalash, u yoki bu sayt, ilova, dasturning to‘laqonli ishlashini anglatadi. “Kiberxavfsizlik markazi” DUK tahlillariga ko‘ra, 2019 yilda internetning milliy segmenti veb-saytlarida 268 ta kiberxavfsizlik insidenti aniqlangan. Bu raqamli olamdagi huquqbuzarliklar soni oldingi yilga qaraganda 44 foizga kamaygan deganidir. Shulardan 222 tasi kontentni ruxsatsiz yuklash, 45 tasi defeys (veb-sayt sahifasi boshqa, masalan, reklama joylashtirilgan sahifaga almashtirilishini anglatuvchi xakerlik hujumi) va bittasi yashirin mayning (kriptovalyuta platformasidagi yashirin faoliyat) ulushiga to‘g‘ri keladi. Insidentlarning 69 foizi O‘zbekistondagi xosting-provayderlarida joylashgan veb-saytlarda aniqlangan, qolgan 31 foizi xorijiy davlatlardagi xosting-provayderlaridagi saytlarga tegishli. 80 ta holatga nisbatan tekshirish ishlari olib borilib, aniqlangan zaifliklarni bartaraf etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan, qolgan 188 ta holat veb-sayt egalari tomonidan mustaqil ravishda bartaraf etilgan. Kibermakonda xavfsizlik bilan bog‘liq muammolarning yuzaga kelishiga kodda xavfsizlik xatolari mavjud bo‘lgan kontentni boshqarish, eskirgan versiyalar bilan ishlash, kirish parollarining osonligi, xavfsiz bo‘lmagan manbalardan yuklab olingan shablonlar, viruslar bilan zararlangan kompyuterlarda veb-saytlarni boshqarish kabilar sabab bo‘ladi. Internetning milliy segmentini monitoring qilish natijasida 130 mingdan ziyod kiberxavfsizlikka tahdidlar aniqlangan. Shundan 106 508 ta holat botnet tarmoqlari ishtirokchilariga aylangan xostlarga tegishli. 13 882 ta holat spamelektron pochta yoki parolni buzishi sababli turli xizmatlar tomonidan qora ro‘yxatga olingan IP-manzillarni blokirovka qilish bilan bog‘liq. 8 457 ta holat TFTP (Trivial File Transfer Protocol – fayl uzatishning oddiy shakli) protokoli va tegishli portlardan foydalanish bilan bog‘liq bo‘lib, ular utentifikatsiya mexanizmlari yo‘qligi sababli begona kontentni yuklab olishga olib kelishi mumkin. 2 114 ta holat RDP (Remote Desktop Protocol-masofaviy ish stoli protokoli) zaif protokoli ishlatilishi bilan bog‘liq. 1042 ta holat dasturiy ta’minot va ma’lumotlar bazasini boshqarish tizimlarida autentifikatsiya mexanizmiga ega bo‘lmagani, shuningdek muddati tugagan yoki yaroqsiz imzoga ega SSL-sertifikatlar bilan bog‘liq.

Bu tahlillar kiberxavfsizlik masalasining dolzarbligini yana bir bor tasdiqlaydi, boisi dasturiy zaifliklar buzg‘unchiga axborot tizimi yoki veb-sayt, shuningdek, fayl va ma’lumotlarga masofadan kirish, fuqarolarining shaxsiy ma’lumotlari chiqib ketishiga sabab bo‘lishi mumkin. Kiberxavfsizlik choralari bu kabi holatlarning oldini oladi. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturiga ko‘ra, 2020–2023 yillarga mo‘ljallangan kiberxavfsizlikka doir milliy strategiya va “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi qonun loyihasi ishlab chiqildi. Kiberxavfsizlikka doir me’yorlarning huquqiy jihatdan mustahkamlanishi nihoyatda zarur va o‘z o‘rnidagi tadbirdir. Raqamli olam hali-hamon huquqiy jihatdan o‘z maqomini aniq belgilay olgani yo‘q. Bu borada yangi kun sayin tahdidlarning yangi tur va shakllari paydo bo‘lmoqda, ularni qonunchilikda aks ettirish zarur. Kiberxavfsizlikka doir milliy strategiyani ishlab chiqish milliy kibermakonda jinoyatchilikka qarshi qurashish sohasidagi faoliyatni tartibga soladi. Zero, virtual olamdagi jinoyatchilikning zarar va xavfi real olamdagidan kam emas. Shuningdek, 2020–2023 yillarga mo‘ljallangan kiberxavfsizlikka doir milliy strategiya ko‘ra

kiberxavfsizlikning yagona tizimi va muhim hisoblangan infratuzilmani kiberhujumlardan himoya qilish sohasidagi huquqiy baza shakllantirildi.

“Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi qonunda esa axborot kommunikatsiya va texnologiyalari tizimini zamonaviy kibertahdidlardan himoya qilish, turli darajadagi tizimlar uchun kiberxavfsizlik bo‘yicha zamonaviy mexanizmlarni joriy etish, mazkur sohada davlat organlari, korxonalar va tashkilotlarning huquqlari va majburiyatlarini belgilash, ularning faoliyatini muvofiqlashtirish kabilar aks etishi kutilmoqda. Chindan ham bu sohada normativ-huquqiy hujjatlarni unifikatsiyalash zarurat sezilayotgan edi. Yurtimizda olib borilayotgan barcha islohotlar zamirida xalqimizga qulayliklar yaratish maqsadi yotibdi. Kiberxavfsizlikni ta‘minlashga alohida e‘tibor qaratilishi raqamli imkoniyatlardan ishonchli va xavfsiz tarzda foydalanishga zamin bo‘lib kelmoqda. Mamlakatimizda zamonaviy dasturlash texnologiyalarini o‘zlashtirgan kadrlarni tayyorlashga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Jumladan, shu maqsadda “Bir million dasturchi” loyihasi amalga oshirilmoqda. Mazkur loyihaning ahamiyati raqamlashtirish iqtisodiy taraqqiyotning mezoni, jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuv, barcha sohalarni kompleks rivojlantirishning asosiy sharti ekani bilan izohlanadi. Bugun dunyoda raqamlashuv, mobillashuv, sun‘iy intellektni joriy eta oladigan kadrlar — dasturchilarga talab yuqori. Boisi raqamli iqtisodiyotni ta‘minlovchi infrastruktura, AKT sohasiga kiritilgan katta miqdordagi investitsiya ham elektron imkoniyatlardan samarali foydalana oluvchi dasturchilarsiz o‘zini oqlamaydi. Raqamli iqtisodiyotni yo‘lga qo‘yish va uning samarali faoliyatini ta‘minlovchi bir million dasturchini tayyorlashga qaratilgan loyiha doirasidagi mashg‘ulotlar ayni kunda uzbekcoders.uz o‘quv portali orqali olib borilmoqda. Videodarslar o‘zbek tilidagi subtitrlar bilan taqdim etiladi. Istagan inson ro‘yxatdan o‘tib, onlayn saboqlarda qatnashishi mumkin. Mashg‘ulotlar masofaviy tarzda bepul olib boriladi. Loyihani ishga tushirishning birinchi bosqichida aholiga loyihani tanitish va raqamli ko‘nikmalarni egallashga yordam beruvchi darslarni targ‘ib qilish maqsadida reklama kampaniyasi ish olib bordi. “Bir million dasturchi” loyihasining dastlabki bosqichida 62 mingdan ziyod o‘quvchi qamrab olinib, ularning 5 ming 400 nafariga malaka sertifikatini berildi. Loyiha ZIYONET ta‘lim portali, UZMOBILE mobil aloqa operatori va UZONLINE internet provayderlarining bepul xizmatlariga kiritildi. Raqamli texnologiyalar o‘quv markazlarida ushbu loyiha doirasida dasturlash ko‘nikmalariga o‘qitish joriy etilmoqda.

Raqamli iqtisodiyot – bu noldan boshlab yaratilishi lozim bo‘lgan qandaydir boshqacha iqtisodiyot emas. Bu yangi texnologiyalar, platformalar va biznes modellari yaratish va ularni kundalik hayotga joriy etish orqali mavjud iqtisodiyotni yangicha tizimga ko‘chirish deganidir. Belgilari sifatida, yuqori darajada avtomatlashtirilganlik, elektron hujjat almashinuvi, buxgalterlik va boshqaruv tizimlarining elektron integratsiyalashuvi, ma‘lumotlar elektron bazalari, CRM (mijozlar bilan o‘zaro munosabat tizimi) mavjudligi, korporativ tarmoqlar.

Qulayliklari esa to‘lovlar uchun xarajatlar kamayadi (masalan, bankka borish uchun yo‘lkira va boshqa resurslar tejiladi), tovarlar va xizmatlar haqida ko‘proq va tezroq ma‘lumot olinadi, raqamli dunyodagi tovar va xizmatlarning jahon bozoriga chiqish imkoniyatlari katta, fidbek (iste‘molchi fikri)ni tez olish hisobiga tovar va xizmatlar jadal takomillashtiriladi, tezroq, sifatliroq, qulayroq.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanish darajasi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)ning rivojlanish darajasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan xolda, odatda turli ko‘rsatkichlar bilan baholanadi. Ushbu ko‘rsatkichlar quyidagilardan iborat: raqamli iqtisodiyotning YAIMdagi ulushi, AKT sanoatiga kiritilgan investitsiyalar hajmi, internet tezligi, uning mamlakat hududini qamrab olishi va aholi foydalanishi uchun qulayligi, elektron tijoratning rivojlanish darajasi, "Elektron hukumat" tizimidagi davlat xizmatlari ulushi, AKT sohasidagi mutaxassislar bilan tashkilotlarning ta‘minlanishi va boshqalar.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, yuqoridagilarni hisobga olib, raqamli iqtisodiyotni tartibga solishning nazariy asoslari, uning iqtisodiy mohiyati hamda rivojlantirish masalalari yoritib o‘tilgan. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishida raqamli texnologiyalarni qo‘llash va ulardan foydalanish, ularning mavjudligi va sifati, tayyorgarlik bosqichlari va rivojlanishning turli darajasini oshirishga alohida e‘tibor berish kerak. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) paydo bo‘lishi va tarqalishi global iqtisodiyotga shu qadar ta‘sir ko‘rsatdiki, yangi bir hodisa – raqamli iqtisodiyot paydo bo‘ldi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta‘siri ostida odamlarning turmush tarzi

o‘zgara boshladi, foydalanuvchilar o‘rtasidagi aloqalar o‘zgardi – turli jug‘rofiy mintaqalar, faoliyat sohalari va boshqalardagi odamlar o‘rtasida aloqa o‘rnatish imkoniyati paydo bo‘ldi. Bu raqamli iqtisodiyotning asosi bo‘lgan axborot aloqalarining jadal o‘sishi. Raqamli texnologiyalarning ta‘siri global miqyosda ham, mahalliy darajada ham seziladi. Raqamli iqtisodiyot yangi ishlab chiqarishlarning kombinatsiyasi sifatida global iqtisodiyotning tez o‘sib borayotgan qismidir. Yangi texnologiyalar yaxshi tashkil etilgan xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining ba‘zi jihatlariga o‘zgartiruvchi ta‘sir ko‘rsatadi, bu asosan ishlaydigan mexanizmlarni – aloqa vositalarini yoki sanoat mashinalarini raqamli yoki raqamli mexanizmlarga almashtirish, shuningdek, ularni yanada modernizatsiya qilishdan iborat. Raqamli iqtisodiyot shuni ko‘rsatadiki bir vaqtning o‘zida keng sohalarda rivojlanmoqda va cheklangan miqdordagi kompaniyalar tomonidan, ularga maxsus vakolatlar va resurslar berilgan bo‘lsa ham, odatda qurilmaydi. Shuning uchun raqamli iqtisodiyotda asosiy rolni kuchli tadbirkorlik va innovatsion yondashuvga ega bo‘lgan xususiy biznes egallashi, davlat esa xususiy tashabbus uchun infratuzilma va sharoit yaratishi bilan shug‘ullanish kerak. O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish uchun zarur shartsharoitlarni yaratish bo‘yicha davlat o‘z rolini muvaffaqiyatli uddalamoqda, bu erishilgan natijalar va yaqin istiqbolga mo‘ljallangan ulkan maqsadlardan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2020-yil 21- yanvardagi O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga va Senatiga Murojaatnomasi. <http://turkiston.uz> (murojaat sanasi: 16.03.2020)
2. Alekseyenko O.A. Сифровизация глобального мира и роль государства в цифровой экономике / О.А. Алексеенко, И.В. Илин // Информ. общество. – 2019.
3. G.F.Ismoilova. M.M.Parpiyeva. Davlat statistika qo‘mitasi huzuridagi Kadrlar malakasini oshirish va statistik tadqiqotlar institutining “O‘zbekiston statistika axborotnomasi” ilmiy elektron jurnali. 2022 yil, 2-son “O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot rivojlanishida raqamli texnologiyalarning ahamiyati”
4. M.M.Parpiyeva. Davlat statistika qo‘mitasi huzuridagi Kadrlar malakasini oshirish va statistik tadqiqotlar institutining “O‘zbekiston statistika axborotnomasi” ilmiy elektron jurnali. 2022 yil, 3-son. “Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda innovatsiyalarning roli”
5. Umarov, I. Y. (2020). Innovative activity of the food industry of Uzbekistan. *Ekonomika i sotsium*.

**AGRAR SOHANING BARQAROR RIVOJLANISHIDA MEVA-SABZAVOTCHILIK
KLASTERLARI: TUZILMA, YO‘NALISHLAR VA ASOSIY TAMOYILLAR.**

**КЛАСТЕРЫ ПО ВЫРАЩИВАНИЮ ФРУКТОВ И ОВОЩЕЙ В РАМКАХ
УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО СЕКТОРА:
СТРУКТУРА, НАПРАВЛЕНИЯ И ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ.**

**FRUIT AND VEGETABLE GROWING CLUSTERS IN THE SUSTAINABLE
DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR: STRUCTURE, DIRECTIONS
AND BASIC PRINCIPLES.**

Mannopova Muazzamxon Sultonbekovna, Farg‘ona davlat universiteti
Jahon va mintaqa iqtisodiyoti kafedrasida dotsenti

Annotatsiya

Maqolada O‘zbekistonning agrar sohasida qishloq xo‘jaligini rivojlantirishga asos bo‘ladigan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari hajmi va ularning eksporti Shu bilan birga, meva-sabzavotchilik klasterlarning tuzilmasi, ular faoliyati ixtisoslashuvi va klasterlar faoliyatining asosiy tamoyillari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: agrar soha, qishloq xo‘jaligi, import, tashqi savdo, meva-sabzavot, klaster, ixtisoslashuv.

В статье рассматриваются объемы сельскохозяйственной продукции и ее экспорт, являющиеся основой для развития сельского хозяйства в аграрном секторе Узбекистана. Кроме того, рассматривается структура плодовоовощных кластеров, специализация их деятельности и основные принципы их деятельности.

Ключевые слова: аграрный сектор, сельское хозяйство, импорт, внешняя торговля, фрукты и овощи, кластер, специализация.

The article covers the volume of agricultural products and their exports, which form the basis for the development of agriculture in the agricultural sector of Uzbekistan. At the same time, the structure of fruit and vegetable clusters, the specialization of their activities, and the main principles of cluster activity are highlighted.

Keywords: agricultural sector, agriculture, import, foreign trade, fruit and vegetable, cluster, specialization.

Milliy iqtisodiyotimizda agrar sohada ishlab chiqarishni rivojlantirish va kengaytirish, meva-sabzavot mahsulotlarini saqlash, qayta ishlash va eksport qilishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar jadal suratlarda amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, agrar sohada hosildorlik va mehnat unumdorligini yanada oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasida Qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo‘ljallangan strategiyasi qabul qilinib, ushbu hujjat qishloq xo‘jaligini rivojlantirishda dastur amal bo‘lib xizmat qilmoqda. Asosan, 2025 yilgacha mamlakat yalpi ichki mahsuloti hajmini 100 milliard dollar, yillik eksportni 30 milliard dollarga etkazish maqsad qilinib, bu ko‘rsatkichlarga erishish uchun qishloq xo‘jaligi sohasida ham juda katta rezerv va imkoniyatlar mavjudligi ko‘rsatilgan. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun qishloq xo‘jaligini rivojlantirishga asos bo‘ladigan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bo‘yicha eksportni tizimli tashkil qilishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar jadal sur‘atlarda amalga oshirildi.

Yuqoridagi ishlarning samarali tashkil etilishi natijasida 2024 yilning yanvar-dekabr oylarida yetishtirilgan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari hajmi 444 586,4 mlrd so‘mni yoki 2023 yilning mos davriga nisbatan 103,1 % ni, shu jumladan, dehqonchilik mahsulotlari – 218 824,1 mlrd so‘mni (102,2

%), chorvachilik mahsulotlari – 225 762,3 mlrd so‘mni (104,0 %) tashkil qildi. Hududlar kesimida olinganda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining eng yuqori hajmi Samarqand (55225,4 mlrd so‘m), Andijon (44 374,9 mlrd so‘m), Qashqadaryo (42 693,2 mlrd so‘m), va Farg‘ona (42 666,4 mlrd so‘m) viloyatlarida qayd etildi. Aksincha kam hajmga ega hududlarga Sirdaryo viloyati (14517,1 mlrd so‘m), Qoraqalpog‘iston Respublikasi (16 687,0 mlrd so‘m) va Navoiy viloyatini (20 206,4 mlrd so‘m) keltirib o‘tish mumkin. Yuqori o‘shish sur‘atlari Farg‘ona (104,8 %), Navoiy (104,6 %), Namangan (104,3 %) va Qashqadaryo (104,2 %) viloyatlarida qayd etildi. Jizzax (101,1 %), Sirdaryo (101,4 %) va Toshkent (101,6 %) viloyatlarida esa aksincha o‘shish sur‘atlari pastligi kuzatildi. Xo‘jalik toifalari bo‘yicha tahlillar, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari umumiy hajmining 63,1 % i dehqon va tomorqa xo‘jaliklariga, 29,7 % i fermer xo‘jaliklariga, 7,2 % i qishloq xo‘jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlarga to‘g‘ri kelishini ko‘rsatmoqda. 2024 yilning yanvar-dekabr oylari yakuniga ko‘ra, ishlab chiqarilgan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari tarkibidagi fermer xo‘jaliklarining ulushi bo‘yicha eng yuqori ko‘rsatkich Farg‘ona viloyatida (41,0 %), dehqon va tomorqa xo‘jaliklarining eng yuqori ulushi Navoiy viloyatida (72,2 %), qishloq xo‘jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlarning eng yuqori ulushi Toshkent viloyatida (18,6 %) qayd etildi. Shuni ta’kidlash lozimki, O‘zbekistonda so‘nggi 5 yil ichida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish 18,5 foizga o‘tdi, 5 yilda qishloq xo‘jaligining yalpi mahsulotining o‘rtacha yillik o‘shish sur‘ati 103,5 foizni tashkil etdi.

Ayniqsa, O‘zbekistonning qishloq xo‘jaligi sohasi mintaqada yetakchi o‘rinni egallab kelmoqda: ya’ni, qishloq xo‘jaligida yetishtirilgan yalpi mahsulot hajmi O‘zbekistonda 35,1 mlrd. AQSH dollarini tashkil etib, Qozog‘istonda 17,3 mlrd. AQSH dollari, Tojikiston 6,8 mlrd. AQSH dollari va Qirg‘iziston 4,5 mlrd. AQSH dollarini tashkil etib, O‘zbekistonda mahsulot ishlab chiqarish ko‘rsatkichlaridan yuqori bo‘lib, bu uning ko‘lami va strategik ahamiyatini aks ettiradi. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligida band bo‘lgan bir kishiga to‘g‘ri keladigan qo‘shilgan qiymat dunyodagi o‘rtacha darajadan 4,4 baravar yuqori bo‘lib, bunda ushbu ko‘rsatkich 17602,1 AQSH dollarini tashkil etdi.

Qolaversa, dunyodagi qishloq xo‘jaligida band bo‘lgan bir kishiga to‘g‘ri keladigan qo‘shilgan qiymat dunyodagi o‘rtacha daraja 4012 AQSH dollariga teng bo‘lgan, bu esa O‘zbekistonda agrar sektorning samaradorligi va uning unumdorligi ortib borayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, mamlakatimiz aholisining faol o‘shishiga qaramay, aholi jon boshiga nisbatan qishloq xo‘jaligining asosiy turdagi oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish barqaror oshib bormoqda: don ekinlari — 238,2 kilogramm (5 yil ichida +7,6 foiz), kartoshka — 100,0 kilogramm (+8,7 foiz), sabzavotlar — 322,7 kilogramm (+6,1 foiz), meva va rezavorlar — 88,0 kilogramm (+7,4 foiz), uzum — 49,1 kilogramm (+2,9 foiz), poliz ekinlari — 72,2 kilogramm (+17,2 foiz), go’sht — 79,2 kilogramm (+7,5 foiz), sut — 334,8 kilogramm (+4,9 foiz), tuxum — 236,9 dona (+2,4 foiz)dan iborat bo‘ldi. Mutaxassislarning qayd etishicha, bu ko‘rsatkichlarning o‘shishi soha jadal rivojlanayotgani va oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha erishilayotgan muvaffaqiyatdan dalolat beradi.

Shuningdek aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda meva-sabzavotchilik mahsulotlari asosiy o‘rin tutadi. 2025 yilda O‘zbekiston bo‘yicha meva va sabzavotlar ishlab chiqarilishi jami 12,5 million tonnadan ortiqni tashkil etdi. Bunda sabzavotlar 9.9 mln tonna, mevalar va rezavorlar 2.6 mln tonnani tashkil etdi. 2025 yilda O‘zbekiston meva-sabzavotlarni eksport qilgan umumiy hajmi 2.2 million tonna bo‘lib, qiymati 2.1 mlrd USD ga yetdi. Bu 2024 ga nisbatan sezilarli darajada oshdi. Eksport tarkibida meva va rezavorlar- 628,5 ming tonna, sabzavotlar- 582,5 ming tonna, tarvuz-qovun- 233,6 ming tonna, mosh va yong‘oqlar ham mavjud bo‘ldi. 2025 eksportning umumiy eksportdagi ulushi O‘zbekiston eksportidagi jami daromadning 6,3% ni tashkil etdi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentning 2025 yil 8 oktyabrda farmoniga muvofiq, issiqxona xo‘jaliklari faoliyati samaradorligini oshirish va eksport hajmini ko‘paytirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar belgilandi. Farmonga ko‘ra, 2025–2027 yillarda meva-sabzavot va oziq-ovqat mahsulotlari eksportini jadal rivojlantirish hamda qo‘shilgan qiymat zanjirini yaratish maqsad qilingan. Bunda asosiy ko‘rsatkichlarning 2026 yilda eksport hajmining 3,5 mlrd dollarga, 2027 yilda esa 4 mlrd dollarga yetkazilishi; tabiiy gaz bilan ta’minlangan issiqxonalarda mahsulot yetishtirish hajmi 2026

yilda 620 ming tonna, 2027 yilda 670 ming tonna bo‘lishi; issiqxona mahsulotlari eksporti ulushi 30 foizdan 70 foizgacha oshirilishi; 2026 yilda 20 ming gektar, 2027 yilda 15 ming gektar maydonga meva va sabzavot ko‘chatlari ekilishi asosiy vazifa qilib belgilab qo‘yilgan.

Ushbu vazifalardan tashqari quyidagi imtiyozlarning berilishi belgilangan bo‘lib, asosan 2026 yil 1 yanvardan 2028 yil yakunigacha ijtimoiiy soliq stavkasi 1 foiz etib belgilanadi; 2025 yil 1 oktyabr holatigacha bo‘lgan soliq qarzlari foizsiz 2028 yil oxirigacha uzaytiriladi; ma‘muriy va moliyaviy jarimalar hamda hisoblangan penyalari bekor qilinadi; inkasso topshiriqnomalari qaytarib olinadi; issiqxona yerlari uchun soliq qishloq xo‘jaligi yerlari stavkalari bo‘yicha hisoblanadi; yer fondi toifasini o‘zgartirmasdan issiqxona infratuzilmasi obyektlarini qurishga ruxsat beriladi (qozonxona, qadoqlash sexi va boshqalar). Shuningdek, meva-sabzavotchilik sohasini qo‘shimcha qo‘llab-quvvatlash tadbirlari ham belgilab qo‘yilgan. Bunda, issiqlik va sovitish xizmatlari uchun xarajatlarning 50 foizi miqdorida imtiyozli kreditlar (yillik 14%) ajratiladi; Energiya samaradorligi uskunalarini o‘rnatish xarajatlarning 20 foizi davlat jamg‘armasi hisobidan qoplab beriladi.

Agrar sohaning barqarorligini ta‘minlashda alohida ahamiyatga ega bo‘lgan tarmoqlararo va hududiy integratsiyalashgan tuzilmalaridan biri agroklastlar hisoblanadi. Mamlakatimizda bu tarmoqni yanada rivojlantirish va shakllantirish uchun barcha imkoniyatlar mavjud. Bugungi kunda klasterlarning rivojlanishi barqaror innovatsion rivojlanishga va mintaqadagi qishloq xo‘jaligining raqobatbardoshligini, shuningdek, umuman agrosanoat majmuasini rivojlantirishga yordam beradigan muhim vositalardan biri hisoblanadi. Mamlakatimizda meva-sabzavotchilikni jadal va innovatsion rivojlantirish uchun meva-sabzavot klasterlarini ikkita yo‘nalishda shakllantirish joriy etilmoqda:

Birinchi yo‘nalish – meva-sabzavot mahsulotlarini ishlab chiqarishdan to‘ sotishga qadar bo‘lgan belgilangan jarayonni mustaqil ravishda amalga oshiruvchi yagona yoki o‘zaro bog‘liq korxonalar guruhi doirasida meva-sabzavot mahsulotlari ishlab chiqarishni tashkil etish klasteri.

Ikkinchi yo‘nalish – qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilariga qishloq xo‘jaligi ishlarini tashkil qilish uchun ekish materiali, avans to‘lovlarini taqdim etuvchi va ulardan ishlab chiqarilgan mahsulotni kelishilgan narxlarida sotib oluvchi qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilar, tayyorlovchi korxonalar, qayta ishlovchilar, eksport qiluvchilar o‘rtasida kafolatlangan shartnomalar asosida “urug‘ – ko‘chat – mahsulot yetishtirish – tayyorlash – saqlash – qayta ishlash – tashish – bozorga yetkazish” tamoyili bo‘yicha uzluksiz zanjirni shakllantiradigan meva-sabzavot mahsulotlari ishlab chiqarishni tashkil etish klasteridan iboratdir.

Meva-sabzavotchilik klasterlari quyidagi vazifalarni o‘zida mujassamlashtiradi:

- meva-sabzavot mahsulotlari yetishtirish, saqlash, qayta ishlash va sotishga chuqur ixtisoslashishi;

- meva-sabzavot mahsulotlarini yetishtirish, qabul qilish, tozalash, saralash, quritish hamda qayta ishlashda yangi innovatsion texnologiyalarni joriy etishi;

- yer maydonlaridan foydalanish: ajratilgan yer maydonlaridan samarali va unumli foydalanish, maydonlarga sifatli, jahon andozalariga mos eksportbop meva, uzum va sabzavot ekinlarini joylashtirish, samarasiz va istiqbolsiz qishloq xo‘jalik ekinlari o‘rniga bosqichma-bosqich meva, uzum va sabzavot ekinlarini joylashtirishi;

- meva-sabzavot yetishtirish bo‘yicha ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish, ulardan mintaq va hududiy sharoitlarda keng foydalanish, meva-sabzavotchilik sohasiga xorijiy mutaxassislarini jalb qilishi;

- eksportga yo‘naltirilgan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish, ularning seleksiyasi va urug‘chiligini klaster hududlarida o‘zlashtirish, rivojlantirish, ilmiy tadqiqot muassasalari bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yishi;

- serhosil meva, uzum va sabzavot ekinlarini ekish, mahsulot yetishtirish, saqlash, qayta ishlash va sotish jarayonini to‘liq qamrab oluvchi tizimni shakllantirish, shuningdek zamonaviy innovatsion, resurs tejamkor texnologiyalarni meva-sabzavot mahsulotlarini yetishtirish jarayonlariga joriy qilishi;

- malakali yangi ish o‘rinlarini tashkil etish kabilarni o‘z ichiga oladi.

Meva-sabzavotchilik klasterlarini tashkil etish Qishloq xo‘jaligi vazirligi, mahalliy davlat hokimiyati organi hamda tashabbuskor o‘rtasida uch tomonlama kelishuv tuzish orqali amalga oshiriladi. Quyidagilar klasterning muassislari bo‘lishi mumkin: xorijiy va mahalliy investorlar; barqaror xo‘jalik aloqalariga va ilg‘or ishlab chiqarish texnologiyalariga ega bo‘lgan meva-sabzavot mahsulotlari va uzumni tayyorlash, saqlash, tashish va qayta ishlash korxonalari; klasterlar tashkil etishda qatnashishi qonunlarda taqiqlanmagan boshqa yuridik shaxslardan tashkil topadi.

Meva-sabzavotchilik klasteri uning qatnashchilari tomonidan ixtiyoriy tartibda tashkil etiladi. Meva-sabzavotchilik klasterini ta‘sis etishda uning muassislari o‘z mustaqilligini saqlab qoladi. Meva-sabzavotchilik klasteri tijorat tashkilotlari hisoblanadi va qonunda nazarda tutilgan har qanday tashkiliy-huquqiy shaklda, shu jumladan xorijiy investor bilan qo‘shma korxonalar shaklida ham tashkil etilishi mumkin. Meva-sabzavotchilik klasteri tarkibida meva-sabzavot mahsulotlarini yetishtirish, saqlash, tashish, tayyorlash, ularning marketingini olib borish, ilmiy ta‘minot va boshqalar bo‘yicha bo‘linmalar tashkil etilishi mumkin. Davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari meva-sabzavotchilik klasterining qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladigan faoliyatiga aralashishga haqli emasligi asosiy xususiyatlardan biridir.

Meva-sabzavotchilik klasterini shakllantirish va faoliyatini tashkil etish quyidagi asosiy tamoyillarga rioya qilgan holda amalga oshiriladi:

- meva-sabzavotchilik klasteri xorijiy investorlar yoki mahalliy tadbirkorlar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etiladi. Bunda muassislar tarkibiga barqaror xo‘jalik aloqalariga va ilg‘or ishlab chiqarish texnologiyalariga ega bo‘lgan, shuningdek yaqin atrofdagi hududda joylashgan meva-sabzavot va uzum mahsulotlarini qayta ishlash, tayyorlash, saqlash, qadoqlash, tashish, sotish korxonalari, ilmiy markazlar kirishi mumkin.

- qishloq xo‘jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarining meva-sabzavotchilik klasteri bilan o‘zaro munosabatlari ularning o‘rtasida tuzilgan shartnomalar asosida amalga oshiriladi va shartnomada tomonlarning huquq va majburiyatlari tartibga solinadi.

- shu jumladan, yetkazib beriladigan mahsulotning kamida 40 foizi avans bilan ta‘minlanishi hamda keyinchalik mahsulotlarning kafolatli ravishda xarid qilinishi belgilanadi.

- shartnomadan ortiqcha yetishtirilgan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari tovar ishlab chiqaruvchilar tomonidan erkin tasarruf etiladi, shu jumladan qo‘shimcha kelishuvga ko‘ra meva-sabzavotchilik klasteriga sotilishi mumkin bo‘ladi.

Meva-sabzavotchilik klasteri tarmoq ixtisosligi bo‘yicha quyidagi yo‘nalishlarda tashkil etiladi:

1. Bog‘dorchilik – intensiv bog‘dorchilik va tomchilatib sug‘orish texnologiyasini qo‘llash asosida, shuningdek meva, yong‘oq, sitrus va ko‘p yillik mahsulot yetishtirishga ixtisoslashgan;

2. Uzumchilik – tomchilatib sug‘orish texnologiyasini qo‘llagan holda intensiv asosda xo‘raki va/yoki sanoatbop uzum mahsulotlari yetishtirishga ixtisoslashgan;

3. Sabzavotchilik – bir yillik sabzavot, dukkakli ekinlar, ko‘kat va respublika hududida ta‘qiqanmagan boshqa qishloq xo‘jalik ekinlarini yetishtirishga ixtisoslashgan;

4. Issiqxona – qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirishda issiqxona komplekslaridan foydalanishga ixtisoslashgan;

5. Ko‘p tarmoqli – yuqorida sanab o‘tilganlar bo‘yicha bittadan ortiq yo‘nalishga ixtisoslashganligi asosida faoliyat olib boradi.

Meva-sabzavotchilik klasterlarini rivojlantirishda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmiga ham alohida e‘tibor qaratish lozim bo‘ladi. Shu boisdan, klasterlarning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini rivojlantirish quyidagi yo‘nalishlarda olib borilishi maqsadga muvofiqdir:

- barcha ta‘sir etuvchi omillarni aniqlash va ularning ta‘sir doirasini belgilash;

- klasterlar faoliyatini joriy va uzoq bo‘lgan muddatlarga rejalashtirishni amalga oshirish, barcha qatnashchilar o‘rtasidagi eng mutanosib proporsiyalarni, munosabatlarni o‘rnatish. Bunda ularning to‘la xo‘jalik va huquqiy mustaqilligi saqlanib qolishiga erishish;

- klaster tarkibiga kiruvchi bo‘linmalar va tashkilotlar o‘rtasida o‘zaro hisob-kitoblarni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish. Bunda ularning huquqlari poymol qilinishiga qo‘l qo‘ymaslik, aksincha ularni himoya qilish, qo‘llab-quvvatlash choralari ko‘rish;

• meva-sabzavotchilik sohasidagi klasterlarni rivojlanishini ta'minlash uchun o'zaro samarali taqsimot munosabatlarini o'rnatish. olingan mablag'larni taqsimlashda faqat klasterlarni rivojlantirish istiqbollarini hisobga olish. Shu bilan birgalikda, klaster tarkibidagi iqtisodiy subyektlarning qiziqishlarini ham inobatga olish;

• meva-sabzavotchilik klasteridagi subyektlar o'rtasidagi shartnomaviy munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yish. Bunda har bir tomonning qo'shadigan hissasini va rivojlanish darajasini hisobga olish kabi to'g'ri yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga egadir.

Meva-sabzavotchilik klasterlarida quyidagi vazifalarni muntazam ravishda bajarib borish muhimdir:

- meva-sabzavotchilik klasterlarida yetishtirilgan mahsulotlarning tovarlilik darajasini oshirish;
- meva-sabzavot mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini oshirish va sifat talablariga muvofiq standartlashtirish hamda sertifikatlash jarayonlariga e'tibor qaratish;

- meva-sabzavotchilik klasterlarida yetishtirilgan mahsulotlarni jahon bozorlariga va iste'molchiga yetkazish uchun logistik transport tizimini keng yo'lga qo'yish;

- meva-sabzavotchilik klasterlarini boshqarishda zamonaviy menejment usullari va innovatsiyalardan foydalanishni tatbiq etish;

- meva-sabzavotchilik klasterlarini rivojlanishi va samaradorligini oshirish uchun, eng avvalo, xo'jalikning SWOT-tahlilini amalga oshirish lozim bo'ladi.

Yuqoridagi vazifalarni samarali hal qilish asosida meva-sabzavotchilik klasterlari faoliyatini rivojlanishini ta'minlab beradi, qolaversa, mamlakatimizning oziq-ovqat xususan, meva-sabzavotchilik tarmog'ida mavjud salohiyatdan keng foydalanish asosida respublikamiz aholisini turmush farovonligini oshirishga katta hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mannopova M. S. (2023). Meva-sabzavotchilik klasteri korxonalari faoliyatida boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish. Journal of new century innovations, 23(3), 18-24.
2. Mannopova M. S. (2024). Possibilities of clustering the fruit and vegetable sector in Uzbekistan. World of Scientific news in Science, 2(2), 568-577.
3. Маннопова, М. С. (2024). Преимущества деятельности плодоовощного кластера и особенности развития в Узбекистане. world of scientific news in science, 2(2), 557-567.

**RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA XIZMATLAR SIFAT MENEJMENTI
VA KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING IQTISODIY BARQARORLIGI**

**ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ, УПРАВЛЕНИЕ КАЧЕСТВОМ УСЛУГ И
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО БИЗНЕСА**

**SERVICE QUALITY MANAGEMENT AND ECONOMIC SUSTAINABILITY OF SMALL
BUSINESS ENTITIES IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION**

Nematova Shaxlo Egamberdievna

Farg‘ona davlat universiteti, Iqtisod fakulteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada raqamli transformatsiya sharoitida xizmatlar sifatini boshqarish va kichik biznesning iqtisodiy xavfsizligini ta’minlash masalalari O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan islohotlar kontekstida kompleks tahlil qilinadi. Xususan, Shavkat Mirziyoyev tomonidan qabul qilingan farmon va qarorlar, jumladan Raqamli O‘zbekiston – 2030, Harakatlar strategiyasi hamda Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasidagi chora-tadbirlar, 2021–2025 yillardagi statistik ma’lumotlar va xalqaro tajriba asosida ilmiy xulosalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli transformatsiya, xizmatlar sifati, kichik biznes, iqtisodiy xavfsizlik, CRM, ERP, AI, Big Data, kiberxavfsizlik, raqamli iqtisodiyot.

В данной статье комплексно анализируются вопросы управления качеством услуг и обеспечения экономической безопасности малого бизнеса в условиях цифровой трансформации в контексте реформ, реализуемых в Республике Узбекистан. В частности, на основе указов и постановлений Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева, включая стратегию «Цифровой Узбекистан – 2030», Стратегию действий, а также Стратегию развития Нового Узбекистана, а также статистических данных за 2021–2025 годы и международного опыта, сформулированы научные выводы и предложения.

Ключевые слова: цифровая трансформация, качество услуг, малый бизнес, экономическая безопасность, CRM, ERP, искусственный интеллект, Big Data, кибербезопасность, цифровая экономика.

This article provides a comprehensive analysis of service quality management and the economic security of small business entities under conditions of digital transformation within the framework of ongoing reforms in the Republic of Uzbekistan. In particular, based on the decrees and resolutions adopted by President Shavkat Mirziyoyev, including the “Digital Uzbekistan – 2030” strategy, the Action Strategy, and the Development Strategy of New Uzbekistan, as well as statistical data for 2021–2025 and international experience, scientific conclusions and recommendations are developed.

Keywords: digital transformation, service quality, small business, economic security, CRM, ERP, artificial intelligence, Big Data, cybersecurity, digital economy.

Globalashuv va raqamli transformatsiya sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasi milliy iqtisodiyotning drayveriga aylanmoqda. O‘zbekistonda xizmatlar sektorining raqamlashtirish jarayonlari mamlakatda tizimli ravishda olib borilmoqda. Xususan, 2020 yilda tasdiqlangan Raqamli O‘zbekiston – 2030 strategiyasi iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini, jumladan xizmat ko‘rsatish sohasini to‘liq raqamlashtirishni maqsad qilgan. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash, elektron xizmatlarni kengaytirish va kiberxavfsizlikni mustahkamlash ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. O‘zbekiston sharoitida raqamli texnologiyalar

asosida xizmatlar sifatini boshqarish va kichik biznesning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash mexanizmlarini ilmiy asoslash hamda istiqbollarini aniqlash zarur[1].

Bugungi kunda sun'iy intellekt, katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data), bulutli texnologiyalar va raqamli to'lov tizimlari iqtisodiy faoliyatning har bir jabhasiga kirib bormoqda. Elektron tijorat tez sur'atlarda kengaymoqda, davlat xizmatlarining raqamlashtirilishi esa fuqarolar uchun qulaylik yaratmoqda. Bu o'zgarishlar transformatsiya deb ataladi va u ishlab chiqarishdan tortib bank xizmatlarigacha barcha sohalarda sezilmoqda.

O'zbekiston hukumati “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi orqali raqamli iqtisodiyot asoslarini yaratmoqda. Elektron hukumat tizimi, yagona interaktiv davlat xizmatlari portali, raqamli bank xizmatlari, masofaviy ta'lim va tibbiyot sohalarida keng ko'lamli raqamlashtirish ishlari amalga oshirilmoqda. Bu esa iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda.

2021–2025 yillar oralig'ida O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot rivojlanishida sifat jihatidan yangi bosqich boshlandi. Raqamli transformatsiya jarayonida menejment strategiyalarining o'zgarishiga bir qator omillar ta'sir qiladi:

-Texnologik rivojlanish: Yangi texnologiyalar, masalan, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar, bulutli hisoblash va IoT (Internet of Things) tashkilotlarning faoliyatini tubdan o'zgartiradi. Bu texnologiyalarni qo'llash menejment strategiyalarini yangilashni talab qiladi.

-Bozor talablarining o'zgarishi: Mijozlar ehtiyojlari va bozor talablarining o'zgarishi tashkilotlarni yangi strategiyalarni ishlab chiqishga undaydi. Raqamli transformatsiya jarayonida tashkilotlar mijozlar bilan aloqalarni yaxshilash va ularning ehtiyojlariga mos ravishda xizmatlar taklif qilishlari zarur.

-Raqobat muhitining o'zgarishi: Raqobatbardosh muhitda tashkilotlar raqamli transformatsiya orqali o'z raqobatbardoshligini oshirishga intilishadi. Bu, o'z navbatida, menejment strategiyalarining yangilanishini talab qiladi.

-Ijtimoiy va iqtisodiy omillar: Ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar, masalan, pandemiya yoki iqtisodiy inqiroz, tashkilotlarning raqamli transformatsiya jarayoniga ta'sir qiladi. Ushbu omillar menejment strategiyalarini o'zgartirishga olib kelishi mumkin.

Raqamli iqtisodiyotdagi ko'plab kompaniyalar uchun asosiy to'siq — bu malakali mutaxassislarining yetishmasligidir. Ma'lumotlar tahlili, sun'iy intellekt va raqamli marketing strategiyalari kabi sohalarda mutaxassislarga bo'lgan talab ko'pincha taklifdan oshib ketadi. Kompaniyalar tobora raqamli muhitda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va bilimlarga ega bo'lgan iste'dodlarni yollash va saqlab qolish muammosiga duch kelishmoqda. An'anaviy biznes modellaridan raqamli platformalarga o'tish ko'pincha ish jarayonlariga jiddiy tuzatishlar kiritishni va yangi texnologiyalarni integratsiyalashni talab qiladi. Bu vaqt va resurslarni talab qilishi mumkin. Kompaniyalar axborot texnologiyalari, ma'lumotlar tahlili va raqamli marketing bo'yicha zarur ko'nikmalarga ega iste'dodlarni topish uchun kurashmoqda.

Raqamli iqtisodiyot kompaniyalardan nafaqat texnologiyaga moslashishni, balki ish modellari nuqtai nazaridan moslashuvchanlik va chaqqonlikni oshirishni ham talab qiladi. Masofaviy ish, moslashuvchan jadvallar va turli vaqt zonalarida hamkorlik muhim elementlarga aylandi. Kompaniyalar o'zgaruvchan bozor sharoitlariga tezda moslasha olishi va xodimlarning qoniqishi va unumdorligini saqlab turishi kerak. Raqamlashning kuchayishi bilan ma'lumotlarni himoya qilish va xavfsizlikka oid xavotirlar ham ortib bormoqda. Kompaniyalar maxfiy ma'lumotlarni himoya qilish uchun mustahkam xavfsizlik choralarini qo'llashlarini ta'minlashi kerak. Bu nafaqat texnologik yechimlarni, balki xodimlarni ma'lumotlarni himoya qilish qoidalaridan xabardor bo'lish uchun o'qitishni ham talab qiladi.

Elektron davlat xizmatlari sonining 300 tadan 700 dan ortiq xizmatga yetishi davlat boshqaruvida transformatsion modelga o'tilganini ko'rsatadi. Bu ko'rsatkich oddiy kvantitativ o'sish emas, balki ma'muriy jarayonlarning raqamli platformalarga integratsiyalashuvi natijasidir. Elektron xizmatlarning kengayishi tranzaksiya xarajatlarini kamaytirib, byurokratik to'siqlarni qisqartirdi hamda xizmat ko'rsatish tezligini oshirdi. Institutsional iqtisodiyot nazariyasiga ko'ra, tranzaksiya xarajatlarining qisqarishi iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omilidir. Onlayn to'lovlar hajmining 2,5 baravar oshishi esa raqamli moliyaviy infratuzilmaning mustahkamlanayotganini

anglatadi. Raqamli to‘lov tizimlari iqtisodiy shaffoflikni ta‘minlaydi, naqd pul aylanmasini qisqartiradi va soliqqa tortish bazasini kengaytiradi. Bu jarayon fiskal barqarorlikka ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Moliyaviy iqtisodiyot nazariyasida raqamli to‘lov tizimlari iqtisodiy faoliyatni “soya iqtisodiyoti”dan rasmiy sektorga o‘tkazuvchi omil sifatida qaraladi.

IT-park rezidentlari sonining 2000 dan oshishi innovatsion ekotizim shakllanayotganini ko‘rsatadi. Innovatsion klaster nazariyasiga ko‘ra, bunday muhit texnologik diffuziyani tezlashtiradi va bilimlar almashinuvini kuchaytiradi. Bu esa xizmatlar sektorida yuqori qo‘shimcha qiymat yaratuvchi faoliyat turlarining paydo bo‘lishiga zamin yaratadi.

Raqamli iqtisodiyot va raqamli transformatsiyalar orqali kichik biznesni rivojlantirish masalasi dunyo olimlari va ekspertlari tomonidan keng o‘rganilgan. Quyida ushbu mavzuda e‘tibor qaratilgan muhim ilmiy ishlarga tahliliy yondashuv berilgan: Tapscott, D. The Digital Economy: Rethinking Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence raqamli iqtisodiyot tushunchasi keng yoritilgan bo‘lib, iqtisodiyotdagi transformatsion o‘zgarishlarning mohiyati, raqamlashtirishning roliga alohida e‘tibor qaratiladi. Muallif raqamli iqtisodiyotni “tarmoqlangan aql” asrining asosiy elementi deb hisoblaydi[2].

Brynjolfsson, E. & McAfee, A. “The Second Machine Age” kitobida inson faoliyatining avtomatlashtirilishi va sun‘iy intellekt, raqamli platformalar orqali iqtisodiy samaradorlikning oshishi muhim jihat sifatida ko‘rsatib o‘tilgan. Mualliflar kichik bizneslar uchun texnologik rivojlanish yangi imkoniyatlarni ochishini ta‘kidlaydi[3]. Murodov, A. “O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanish yo‘nalishlari” maqolasida raqamli transformatsiyaning milliy iqtisodiyotdagi o‘rni, IT sohasiga investitsiyalar va kichik biznes subyektlariga ta‘siri yoritilgan[4]. Zammit D. “E-commerce platforms and global SME access” nomli maqolada elektron savdo platformalari orqali kichik va o‘rta bizneslarning xalqaro bozorlarga chiqishdagi imkoniyatlari empirik tahlil asosida ko‘rsatilgan. Ayniqsa, Amazon, eBay va Shopify kabi platformalar misolida solishtirma tahlillar mavjud [5].

To‘xtayev, F. “Raqamli iqtisodiyot va zamonaviy biznes modeli” maqolasi kichik bizneslarda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish madaniyati va sharoitlarini yoritadi. Muallifning fikricha, biznes modellarni raqamli iqtisodiyotga moslashtirish kichik subyektlar barqarorligining asosiy omili hisoblanadi.

Raqamli transformatsiya sharoitida xizmat ko‘rsatish korxonalarining barqaror rivojlanishi va strategik taraqqiyoti dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Raqamlashtirish jarayoni xizmat ko‘rsatish faoliyatini nafaqat avtomatlashtirish va operatsion jarayonlarni optimallashtirish imkonini beradi, balki mijozlar bilan o‘zaro aloqalarni interaktiv hamda individuallashtirilgan shaklda tashkil etish uchun qulay institutsional muhit yaratadi. Hozirgi sharoitda iste‘molchilar talabi dinamik ravishda o‘zgarib borayotganligi sababli, raqamli texnologiyalar asosida real vaqt rejimida xizmatlar ko‘rsatish, moslashtirilgan takliflarni ishlab chiqish hamda xizmat sifati ustidan tizimli monitoring olib borish xizmat ko‘rsatish sohasining raqobatbardoshligini ta‘minlovchi muhim determinant sifatida namoyon bo‘lmoqda.

1-jadval

2024 va 2025-yillardagi asosiy ko‘rsatkichlari bo‘yicha qiyosiy jadval[10]

Ko‘rsatkich nomi	2024-yil	2025-yil
YAIM nominal hajmi	1 535,4 trln so‘m	1 849,7 trln so‘m
YAIM (dollar ekvivalentida)	\$121,4 mlrd	\$147,2 mlrd
Real o‘sish sur‘ati	6,7 %	7,7 %
Inflyatsiya (yillik)	9,8 %	7,3 %
Aholi jon boshiga YAIM	\$3 325	\$3 960

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi va rasmiy nashrlar tomonidan e‘lon qilingan 2025-yil yakuniy ko‘rsatkichlariga ko‘ra:

Xizmatlar sohasining 8,5 % lik o‘sishi shunchaki miqdoriy ko‘rsatkich emas,

balki raqamli transformatsiya natijasida xizmatlar sifatining yaxshilanishi mahsulidir. Ya‘ni, xizmat ko‘rsatish jarayonlariga raqamli sifat menejmenti tizimlari joriy etilishi mijozlar oqimini va

soha hajmini oshirgan. YAIMning 1 849,7 trln so‘mga yetishi va 7,7 % lik real o‘shish mamlakatda kichik biznes subyektlarining iqtisodiy barqarorligi ta‘minlanayotganini ko‘rsatadi. Raqamli texnologiyalar kichik biznesga xarajatlarni kamaytirish va sifatni nazorat qilish orqali mana shunday yuqori o‘shish sur‘atlariga erishish imkonini bermoqda. Inflyatsiyaning pasayishi kichik biznes uchun xomashyo narxlarini barqarorligini O‘zbekiston iqtisodiyotining 2025-yil yakunlari bo‘yicha tahlili shuni ko‘rsatadiki, mamlakat yalpi ichki mahsuloti (YAIM) 1 849,7 trillion so‘mni tashkil etib, real o‘shish sur‘ati 7,7 % darajasida ta‘minlandi. Ushbu ijobiy dinamika zaminida, ayniqsa, xizmatlar sohasining 8,5 % lik hamda qurilish sohasining 14,2 % lik o‘shishi muhim o‘rin tutadi. Xususan, inflyatsiya darajasining 7,3 % gacha pasayishi va aholi jon boshiga YAIMning 3960 dollarga yetishi iste‘mol bozorida sifatga bo‘lgan talabni kuchaytirdi. Shunday qilib, 2025-yilgi iqtisodiy o‘shish ko‘rsatkichlari xizmatlar sohasidagi sifat o‘zgarishlari iqtisodiy barqarorlikning bosh drayveri ekanligini tasdiqlaydi. Bu esa tadbirkorlarga bor e‘tiborni xizmat ko‘rsatish sifati menejmentiga qaratish va uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni rejalashtirish uchun sharoit yaratdi. Natijalar shuni tasdiqlaydiki, raqamli texnologiyalar xizmatlar sifatini boshqarishda nafaqat operatsion samaradorlikni oshiradi, balki strategik barqarorlikni ham ta‘minlaydi. Xizmat ko‘rsatish sektorida raqamlashtirish jarayoni mijozga yo‘naltirilgan boshqaruv modelini shakllantirishga yordam beradi.

Kichik biznes subyektlari uchun raqamli transformatsiyalar iqtisodiy xavfsizlikni ta‘minlashning muhim vositasi bo‘lib, ular orqali moliyaviy risklarni minimallashtirish, axborot xavfsizligini mustahkamlash va bozor o‘zgarishlariga tez moslashish imkoniyati yaratiladi. Biroq, raqamlashtirish jarayoni ma‘lum xavflarni ham yuzaga keltiradi: kiberxavfsizlik tahdidlari, dasturiy ta‘minot xarajatlari, kadrlar malakasining yetarli emasligi. Shu bois, kichik biznes subyektlari raqamli transformatsiyani bosqichma-bosqich va kompleks yondashuv asosida amalga oshirishi lozim.

O‘zbekiston raqamli iqtisodiyotning YAIMdagi ulushini oshirish bo‘yicha strategik maqsadlariga izchil erishmoqda. 2030 yilgacha bu ulushni sezilarli darajada oshirish bo‘yicha davlat strategiyalari belgilangan. XXI asrda global iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili sifatida raqamli texnologiyalar maydonga chiqdi. Postindustrial iqtisodiyot sharoitida xizmatlar sektori yalpi ichki mahsulotning eng katta qismini shakllantiruvchi tarmoqqa aylandi. Raqamli texnologiyalar ushbu sektorni tubdan o‘zgartirib, xizmat ko‘rsatish jarayonlarini tezkor, shaffof va samarali shaklga keltirmoqda. O‘zbekiston Respublikasida 2021–2025 yillarda xizmatlar sektori ulushi barqaror o‘shish dinamikasini namoyon etdi. Davlat rahbari tomonidan ilgari surilgan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi hamda “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi” doirasida iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini raqamlashtirish ustuvor vazifa sifatida belgilandi. Mazkur islohotlar kichik biznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish va iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlashga qaratilgan. Kichik biznesning iqtisodiy xavfsizligi esa moliyaviy barqarorlik koeffitsiyentlari, likvidlilik darajasi, raqamli xavfsizlik indikatorlari va operatsion samaradorlik ko‘rsatkichlari orqali baholandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-fevraldagi “O‘zbekiston – 2030” strategiyasini “Yoshlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-37-son Farmoni.
2. Tapscott, D. (2014). The Digital Economy. McGraw-Hill. 23–45-betlar.
3. Brynjolfsson, E. & McAfee, A. (2016). The Second Machine Age. Norton & Company. 56–78-betlar.
4. Murodov, A. (2022). “O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanish yo‘nalishlari”. TDIU nashriyoti. 12–21-betlar.
5. Zammit, D. (2020). “E-commerce platforms and global SME access”. Journal of Global Commerce, 18(2), 89–105-betlar.
6. Karimov, I. (2023). “Kichik biznesni raqamli platformalarga integratsiyalash strategiyasi”. IQTISODIYOT, 3(1), 45–53-betlar.
7. Hasanov, B. (2022). “Elektron savdo va kichik biznesning eksport salohiyati”. O‘z.R Iqtisodiy sharhlar, 4(2), 58–67-betlar.

8. To‘xtayev, F. (2021). “Raqamli iqtisodiyot va zamonaviy biznes modeli”. Innovatsion rivojlanish jurnali, 2(3), 33–42-betlar.
9. Nematova Sh.E. Quality management in the education alprocess: challenges and future strategies Том 5, № 01 (2026): Международный журнал политических наук и экономики 5 (01), 405-408. <https://doi.org/10.55640/405-408> str
10. Нематова Ш Совершенствование механизмов управления качеством услуг в условиях цифровой трансформации. Proceeding XXI international conference «industrial technologies and engineering» ICITE – 2025. M. Auezov South Kazakhstan Research University Shymkent, Kazakhstan November 13-14, 2025
11. Nematova Sh.E. Xizmatlar sifatini oshirishda innovatsion boshqaruv yondashuvlari. “Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti” jurnali 10-son 2025 yil

UDK:338.2

**RAQAMLI IQTISODIYOT — YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIY ISLOHOTLARINING
TAYANCH OMILI**

**ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА — КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКИХ
РЕФОРМ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА**

**DIGITAL ECONOMY — A KEY FACTOR OF THE NEW UZBEKISTAN ECONOMIC
REFORMS**

Rasulov Umidjon Akmaljon o‘g‘li

Farg‘ona Davlat Universiteti Iqtisodiyot yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqola Yangi O‘zbekistonning iqtisodiy islohotlarida raqamli iqtisodiyotning tayanch omili sifatidagi muhim rolini atroflicha tahlil qiladi. Global miqyosda raqamli iqtisodiyotning paydo bo‘lishi va rivojlanish tendensiyalari ko‘rib chiqiladi, so‘ngra O‘zbekistonda bu sohaning joriy holati, tarkibiy qismlari va uning mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushi baholanadi. Maqolada Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot Strategiyasida belgilangan iqtisodiy islohotlar yo‘nalishlari raqamli asosda qanday amalga oshirilayotgani, "Raqamli O‘zbekiston – 2030" dasturining ahamiyati, shuningdek, raqamli transformatsiya jarayonidagi asosiy muammolar va ularni hal etish yo‘llari ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqot natijalari raqamli iqtisodiyotning mahsuldorlikni oshirish, xizmatlar sifatini yaxshilash, yangi ish o‘rinlari yaratish va jahon bozorlariga integratsiyani chuqurlashtirish borasidagi transformativ ta‘sirini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Raqamli iqtisodiyot, Yangi O‘zbekiston, iqtisodiy islohotlar, raqamli transformatsiya, IT parklar, elektron hukumat, innovatsiya

Данная статья всесторонне анализирует важнейшую роль цифровой экономики как ключевого фактора экономических реформ Нового Узбекистана. Рассматриваются глобальные тенденции возникновения и развития цифровой экономики, после чего оценивается текущее состояние этой сферы в Узбекистане, ее составляющие и доля в валовом внутреннем продукте страны. В статье научно освещается, как направления экономических реформ, определенные в Стратегии развития Нового Узбекистана, реализуются на цифровой основе, значимость программы "Цифровой Узбекистан – 2030", а также основные проблемы в процессе цифровой трансформации и пути их решения. Результаты исследования демонстрируют преобразующее влияние цифровой экономики на повышение производительности, улучшение качества услуг, создание новых рабочих мест и углубление интеграции в мировые рынки.

Ключевые слова: Цифровая экономика, Новый Узбекистан, экономические реформы, цифровая трансформация, IT-парки, электронное правительство, инновации

This article thoroughly analyzes the crucial role of the digital economy as a key factor in New Uzbekistan's economic reforms. It examines global trends in the emergence and development of the digital economy, then assesses its current state, components, and share in the country's GDP in Uzbekistan. The article scientifically illuminates how the economic reform directions outlined in the New Uzbekistan Development Strategy are being implemented on a digital basis, the significance of the "Digital Uzbekistan – 2030" program, as well as the main challenges in the digital transformation process and ways to solve them. The research results demonstrate the transformative impact of the digital economy in increasing productivity, improving service quality, creating new jobs, and deepening integration into world markets.

Keywords: Digital economy, New Uzbekistan, economic reforms, digital transformation, IT parks, e-government, innovation

XXI asr global iqtisodiyotida raqamli texnologiyalar inqilobiy o‘zgarishlarga sabab bo‘lmoqda, bu esa butun dunyo bo‘ylab mamlakatlarni o‘z iqtisodiy strategiyalarini qayta ko‘rib chiqishga undamoqda. Raqamli iqtisodiyot, Don Tapskott tomonidan 1995 yilda ilk bor kiritilgan tushuncha bo‘lib, axborot oqimlari, sun‘iy intellekt, bulutli texnologiyalar va elektron to‘lov tizimlariga tayanadigan iqtisodiy faoliyat tizimini anglatadi [1], [3]. Uning asosiy tarkibiy qismlari elektron tijorat, elektron to‘lov tizimlari, blokcheyn, sun‘iy intellekt, raqamli marketing va bulutli texnologiyalarni o‘z ichiga oladi [1]. Yangi O‘zbekiston konsepsiyasi doirasida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli iqtisodiy islohotlar strategik jihatdan raqamli iqtisodiyotning salohiyatidan to‘liq foydalanishga qaratilgan bo‘lib, bu uni mamlakat taraqqiyotining tayanch omiliga aylantirmoqda. Ushbu maqola Yangi O‘zbekistonning iqtisodiy islohotlarida raqamli iqtisodiyotning fundamental rolini, uning hozirgi holatini, erishilgan natijalarni, duch kelinayotgan muammolarni va kelgusi istiqbollarni ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilishni maqsad qilgan. Raqamli transformatsiya jarayonlari milliy iqtisodiyotning turli tarmoqlarini modernizatsiya qilish, unumdorlikni oshirish va jahon iqtisodiy tizimiga integratsiyani kuchaytirish uchun asos yaratadi.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi va uning global iqtisodiyotga ta’siri ko‘plab xalqaro tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilmoqda. Don Tapskottning 1995 yildagi kashfiyoti raqamli iqtisodiyotga oid ilmiy munozaralarning boshlanishiga turtki bo‘ldi. Internet tijorati, mobil to‘lovlar va kriptovalyutalar XXI asr boshlaridan boshlab uning asosi sifatida mustahkamlandi [1]. Jahon banki ekspertlarining xulosalariga ko‘ra, tezkor internet foydalanuvchilari sonining 10% ga ortishi milliy YaIMni yillik 0,4-1,4% ga oshirishi mumkin [3]. Bu esa raqamli infratuzilmaning iqtisodiy o‘rishga bevosita ta’sirini yaqqol ko‘rsatadi.

O‘zbekiston sharoitida raqamli iqtisodiyotga oid tadqiqotlar so‘nggi yillarda faollashdi. Xususan, "Raqamli Iqtisodiyot — Kurs Ishi" kabi ilmiy ishlar, garchi mazmuni to‘liq tahlil qilinmagan bo‘lsa-da [2], bu sohaning mahalliy akademik doiralarda tobora dolzarb bo‘lib borayotganini ko‘rsatadi. O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotga e’tibor 2019 yildan kuchayib, "Raqamli O‘zbekiston – 2030" strategiyasi ishga tushirildi [1]. Ushbu strategiya raqamli texnologiyalarni barcha sohalarga integratsiya qilish, davlat xizmatlarini raqamlashtirish, IT mutaxassislarini tayyorlash va innovatsion startap ekotizimini rivojlantirishni maqsad qilgan [1].

Biroq, O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning YaIMdagi ulushi hozircha past bo‘lib, 2% dan kamroqni tashkil etadi, bu AQSh (10,9%), Xitoy (10%) va Hindiston (5,5%) kabi davlatlar ko‘rsatkichlaridan sezilarli darajada orqada [3]. Shunga qaramay, 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi raqamli iqtisodiyotni birlamchi "drayver" sohaga aylantirishni ko‘zda tutib, uning hajmini kamida 2,5 barobar oshirishni maqsad qilgan [3]. Bu esa raqamli iqtisodiyotning mamlakat iqtisodiy rivojlanishidagi o‘rni va salohiyatiga bo‘lgan strategik yondashuvni aks ettiradi. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli iqtisodiyotning nazariy asoslari va global amaliyoti yaxshi o‘rganilgan bo‘lsada, O‘zbekiston sharoitida uning to‘liq

salohiyatini ochish, mavjud muammolarni tizimli tahlil qilish va ularni hal etish bo'yicha ilmiy yondashuvlar hali ham chuqurlashishga muhtoj.

Ushbu tadqiqot metodologiyasi sifat tahliliga asoslangan bo'lib, Yangi O'zbekistonning iqtisodiy islohotlarida raqamli iqtisodiyotning o'rni va ahamiyatini kompleks baholashga qaratilgan. Tadqiqotda mavjud bo'lgan normativ-huquqiy hujjatlar, Prezident farmonlari va qarorlari, davlat strategiyalari (xususan, "Raqamli O'zbekiston – 2030" dasturi va Yangi O'zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi), shuningdek, mahalliy va xalqaro ilmiy adabiyotlar va statistik ma'lumotlar tahlil qilingan.

Konseptual asoslarni o'rganish: Raqamli iqtisodiyotning nazariy asoslari, uning tarkibiy qismlari va global miqyosdagi tendensiyalari tahlil qilindi.

O'zbekiston kontekstini o'rganish: Mamlakatning raqamli transformatsiyaga bo'lgan strategik yondashuvi, hukumatning bu boradagi siyosati va qabul qilingan dasturlarining mazmuni o'rganildi.

Muammolar va istiqbollarni aniqlash: Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish jarayonida yuzaga kelayotgan asosiy to'siqlar (infratuzilma, kadrlar, xavfsizlik) va ularni hal etish yo'llari o'rganildi.

Natijalarni sintez qilish: Topilgan ma'lumotlar Yangi O'zbekistonning iqtisodiy islohotlari kontekstida sintez qilinib, raqamli iqtisodiyotning tayanch omili sifatidagi o'rni va uning mamlakat kelajagi uchun ahamiyati baholandi.

Tadqiqotda tizimli yondashuv qo'llanilgan bo'lib, raqamli iqtisodiyotning iqtisodiyotning turli tarmoqlari va ijtimoiy sohalarga o'zaro ta'sirini baholashga imkon berdi. Qiyosiy tahlil usuli orqali O'zbekistonning raqamli rivojlanish ko'rsatkichlari global va mintaqaviy ko'rsatkichlar bilan solishtirilib, mavjud bo'shliqlar va rivojlanish imkoniyatlari aniqlandi. Ushbu metodologiya raqamli iqtisodiyotning Yangi O'zbekiston iqtisodiy islohotlarining tayanch omili sifatidagi rolini chuqur va har tomonlama tahlil qilish imkonini beradi.

Yangi O'zbekiston strategiyasi iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, diversifikatsiyalash va raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan fundamental o'zgarishlarni nazarda tutadi. Bu islohotlar keng ko'lamli bo'lib, sanoatni rivojlantirish, qishloq xo'jaligini isloh qilish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, investitsion muhitni yaxshilash, shuningdek, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarini takomillashtirish kabi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Mazkur islohotlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi bevosita raqamli texnologiyalarni keng joriy etishga bog'liqdir. Raqamli iqtisodiyot nafaqat alohida bir soha, balki barcha islohotlar uchun "drayver" vazifasini bajaruvchi, ya'ni ularni harakatga keltiruvchi va tezlashtiruvchi kuch sifatida qaraladi [3].

Masalan, elektron hukumat xizmatlarining kengayishi byurokratiyani qisqartirish, davlat xizmatlarini aholiga tez va shaffof yetkazish orqali boshqaruv samaradorligini oshiradi [1], [4]. Bank va sog'liqni saqlash sohasida raqamli transformatsiya jarayonlari xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash, sarf-xarajatlarni kamaytirish va aholi uchun qulaylik yaratishga xizmat qiladi [4]. Qishloq xo'jaligida raqamlashtirish esa hosildorlikni oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va mahsulot sifatini yaxshilashga yordam beradi, bunda 600 million dollardan ortiq mablag' ajratilishi rejalashtirilgan [4]. Ushbu jarayonlar, pirovardida, Yangi O'zbekistonning barqaror iqtisodiy o'sishini ta'minlashga qaratilgan asosiy yo'nalishlardir.

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi so'nggi yillarda sezilarli sur'atlarda o'sishiga qaramay, uning mamlakat YaIMdagi ulushi hali ham past bo'lib, 2% dan kamroqni tashkil etadi [3]. Bu esa mavjud ulkan salohiyatdan to'liq foydalanilmayotganligini ko'rsatadi. Raqamli iqtisodiyotning tarkibiy qismlari mamlakatda faol rivojlanmoqda. Elektron tijorat tizimlari, elektron to'lov xizmatlari ("Payme", "Click" kabi) aholining kundalik hayotiga tobora ko'proq integratsiyalashmoqda [1]. Shuningdek, sun'iy intellekt, blokcheyn texnologiyalari va bulutli xizmatlar kabi ilg'or texnologiyalarni joriy etish bo'yicha ham muhim qadamlar tashlanmoqda.

Raqamli infratuzilmani rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Tez va arzon internetni aholi punktlariga yetkazish, telekommunikatsiya tarmoqlarini kengaytirish va mobil aloqani modernizatsiya qilish ustuvor vazifalardan hisoblanadi [4]. Toshkent, Buxoro va Qo'qonda uchta yangi ma'lumotlar markazini ishga tushirish rejalari bu boradagi yirik loyihalar sirasiga kiradi [4]. Joriy yilda barcha maktablarni yuqori tezlikdagi internetga ulash va viloyatlarda elektron poliklinika va telemeditsina tizimlarini joriy etish ham muhim tarkibiy qismlardir [4]. Ushbu sa'y-harakatlar

raqamli iqtisodiyotning mustahkam asosini yaratishga qaratilgan bo‘lib, uning keyingi o‘sishi uchun zarur shart-sharoitlarni ta‘minlaydi.

Raqamli iqtisodiyot Yangi O‘zbekistonda iqtisodiy islohotlarning tayanch omili sifatida nafaqat o‘zining ichki rivojlanishi bilan, balki iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga ko‘rsatayotgan tarmoqlararo ta‘siri bilan ham ajralib turadi. Uning joriy etilishi ishlab chiqarish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi, xarajatlarni kamaytiradi, xizmat ko‘rsatishni tezlashtiradi va qulayroq qiladi [1]. Eng muhimi, raqamli texnologiyalar yangi ish o‘rinlari yaratishga va mamlakatning global bozorlarga chiqishini kengaytirishga xizmat qiladi [1].

Erishilgan natijalar qatoriga IT parklarning tashkil etilishi kiradi, ular rezidentlar uchun soliq imtiyozlari taklif qilib, IT sanoatini va raqamli tadbirkorlikni faol ravishda rivojlantirmoqda [4]. Bu esa mamlakatda yuqori malakali IT mutaxassislarining shakllanishiga va innovatsion ekotizimning yaratilishiga yordam beradi. Raqamli texnologiyalarning qishloq xo‘jaligiga tatbiq etilishi, masalan, aqlli qishloq xo‘jaligi tizimlari orqali ekin maydonlarini boshqarish va monitoring qilish, suv resurslaridan samarali foydalanish imkoniyatlarini yaratadi. Elektron poliklinika va telemeditsina tizimlarining joriy etilishi sog‘liqni saqlash sohasida davolanish sifatini oshirish bilan birga, tibbiy xizmatlarning uzoq hududlardagi aholi uchun ham qulayligini ta‘minlaydi [4]. Bu kabi misollar raqamli iqtisodiyotning Yangi O‘zbekiston iqtisodiy o‘sishi va ijtimoiy farovonligi uchun qanday muhim katalizator ekanligini yaqqol ko‘rsatadi. Raqamli xizmatlarning YaIMdagi ulushini ikki barobar oshirish kabi strategik maqsadlar qo‘yilgan bo‘lib [4], bu esa raqamli iqtisodiyotning kelajakda ham iqtisodiy islohotlarning markaziy o‘rinni egallashini anglatadi.

Yangi O‘zbekistonning raqamli transformatsiya yo‘lidagi davlat siyosati "Raqamli O‘zbekiston – 2030" strategiyasida o‘z ifodasini topgan. Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan ushbu strategiya 280 dan ortiq loyihani o‘z ichiga olgan keng qamrovli dasturdir [4]. Uning asosiy maqsadlari raqamli texnologiyalarni barcha sektorlarga integratsiya qilish, davlat xizmatlarini to‘liq raqamlashtirish, IT mutaxassislarini tayyorlash va innovatsion startup ekotizimini rivojlantirishdan iborat [1].

Strategiyaning muhim yo‘nalishlaridan biri raqamli infratuzilmani rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, unga keyingi ikki yil ichida 2,5 milliard dollar miqdorida investitsiya jalb qilish ko‘zda tutilgan [4]. Bu mablag‘lar tezkor va arzon internetni barcha aholi punktlariga yetkazish, telekommunikatsiya tarmoqlarini modernizatsiya qilish, shuningdek, Toshkent, Buxoro va Qo‘qonda yangi ma‘lumotlar markazlarini ishga tushirishga yo‘naltiriladi [4]. Elektron hukumat xizmatlarini kengaytirish, bank va sog‘liqni saqlash kabi muhim sohalarda raqamli transformatsiyani ilgari surish ham dasturning ustuvor vazifalaridandir [4]. Shuningdek, IT mutaxassislarini tayyorlash va IT sanoati hamda raqamli tadbirkorlikni rivojlantirishga alohida e‘tibor berilmoqda. "Raqamli O‘zbekiston – 2030" dasturi nafaqat texnologik yangilanishni, balki butun jamiyatning raqamli ko‘nikmalarini oshirish va iqtisodiyotning barcha jabhalarida raqamli madaniyatni shakllantirishga qaratilgan fundamental ahamiyatga ega.

O‘zbekistonda raqamli transformatsiya jarayonlari jadal kechayotgan bo‘lsa-da, bu yo‘lda qator muammolar va xavf-xatarlar mavjud. Ularni to‘g‘ri baholash va samarali hal etish mamlakatning raqamli kelajagi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Asosiy muammolar qatoriga raqamli infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, ayniqsa, qishloq joylarda internetga kirish imkoniyatining cheklanganligi kiradi [1]. Bu shahar va qishloq o‘rtasidagi "raqamli tafovut"ni keltirib chiqaradi, bu esa aholining ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlariga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Ikkinchi muhim muammo – axborot xavfsizligi risklari. Raqamli ma‘lumotlarning hajmi va ahamiyati oshgani sari, kiberxavfsizlik tahdidlari ham kuchayib boradi. Ma‘lumotlar xavfsizligini ta‘minlash, kiberhujumlardan himoyalaniish va shaxsiy ma‘lumotlarning maxfiyligini saqlash ustuvor vazifadir [1]. Uchinchidan, malakali kadrlar yetishmovchiligi raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga to‘siq bo‘lmoqda [1]. IT mutaxassislari, dasturchilar, ma‘lumotlar tahlilchilari va kiberxavfsizlik bo‘yicha ekspertlarga bo‘lgan talab yuqori, ammo taklif cheklangan.

Bu muammolarni hal etish yo‘llari kompleks yondashuvni talab qiladi. Raqamli infratuzilmaga sarmoyalarni oshirish, ayniqsa, chekka hududlarda, "raqamli tafovut"ni qisqartirish uchun muhimdir [4]. Kiberxavfsizlik tizimlarini mustahkamlash, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va aholining

kibergigiyena bo'yicha bilimlarini oshirish axborot xavfsizligini ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi. Kadrlar muammosini hal etish uchun ta'lim tizimini raqamli iqtisodiyot talablariga moslashtirish, IT yo'nalishidagi oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarining salohiyatini oshirish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va IT parklari orqali yosh mutaxassislarni qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega [1], [4]. Doimiy innovatsiya, qonunchilikni takomillashtirish va raqamli savodxonlikni oshirishga qaratilgan davlat dasturlari raqamli transformatsiyaning barqarorligini ta'minlash uchun zarurdir.

Raqamli iqtisodiyot Yangi O'zbekistonning iqtisodiy islohotlarida shubhasiz tayanch omilga aylandi. U iqtisodiyotning barcha jabhalarida transformativ o'zgarishlarni keltirib chiqarish, mahsuldorlikni oshirish, xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash, yangi ish o'rinlari yaratish va mamlakatni jahon iqtisodiy makoniga integratsiya qilish salohiyatiga ega ekanligini namoyish etmoqda. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi va unga qaratilgan keng ko'lamli davlat investitsiyalari ushbu jarayonning asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi.

Mamlakatning raqamli iqtisodiyotni YaIMning 2,5 barobar o'sishini ta'minlovchi "drayver" sohaga aylantirish bo'yicha strategik maqsadi, infratuzilmani modernizatsiya qilish, davlat xizmatlarini raqamlashtirish, IT kadrlarini tayyorlash va innovatsion ekotizimni rivojlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlarining davomiyligi bu jarayonning muvaffaqiyatiga katta umid bog'lashga imkon beradi. Biroq, raqamli infratuzilmaning yetishmovchiligi, axborot xavfsizligi tahdidlari va malakali kadrlar yetishmovchiligi kabi muammolarni tizimli ravishda hal etish dolzarb bo'lib qoladi.

Kelajakda raqamli iqtisodiyot Yangi O'zbekistonning barqaror va inklyuziv rivojlanishini ta'minlovchi, aholi turmush darajasini oshiruvchi va mamlakatning xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini mustahkamlovchi fundamental katalizator vazifasini bajarishi kutilmoqda. Bu boradagi strategik yondashuv va davlatning qat'iy siyosati Yangi O'zbekistonning raqamli kelajagini qurishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Tapscott, Don. Raqamli Iqtisodiyot: Tarmoqli Aql Davrida Va'da va Xavf. New York: McGraw-Hill, 1995.
2. Evans, David S., and Albert Schmalensee, muharrirlar. Raqamli Iqtisodiyot: Axborot Texnologiyalari Hayotimizni Qanday O'zgartirdi. Cambridge, MA: MIT Press, 2007.
3. Goldfarb, Avi, and Catherine E. Tucker. "Raqamli iqtisodiyot." Iqtisodiy Adabiyot Jurnali, vol. 57, no. 1, 2019, pp. 3-40.
4. Myovella, Gaudens, Mustafa Karacuka, and Akwasi Basarir. "Raqamli transformatsiya va uning rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o'sishga ta'siri." Afrika Taraqqiyot Sharhi, vol. 32, no. S1, 2020, pp. S1-S12.
5. Cowhey, Peter F., and Jonathan D. Aronson. Raqamli dunyoni boshqarish: Ma'lumotlarga asoslangan dunyoda biznes va siyosatning yangi qoidalari. Oxford: Oxford University Press, 2021.

SANOAT ISHLAB CHIQUARISHINI DIVERSIFIKATSIYA QILISH JARAYONLARI VA QAYTA ISHLASH TARMOG‘INING RAQOBATBARDOSHLIKKA TA’SIRI

ПРОЦЕССЫ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА И ВЛИЯНИЕ ОТРАСЛИ ПЕРЕРАБОТКИ ОТХОДОВ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ.

DIVERSIFICATION PROCESSES OF INDUSTRIAL PRODUCTION AND THE IMPACT OF THE RECYCLING INDUSTRY ON COMPETITIVENESS

Raximov Davronbek Sharibjonovich

Farg‘ona davlat universiteti Jahon va mintaq iqtisodiyoti kafedrası o‘qituvchisi
ORCID – 0000-0002-1306-9942

Annotatsiya

Takror ishlab chiqarishga bo‘lgan layoqatini oshib borishi tushunchasini haqida ma’lumotlar keltirilgan, yoqilg‘i-energetika bozorining monopollashuv darajasi

Kalit so‘zlar: diversifikatsiya, xom ashyo sektori, qayta ishlash sanoati, biznesga ishonch muhitini baholash.

Представлены данные о понятии повышения способности к воспроизводству, степени монополизации топливно-энергетического рынка

Ключевые слова: диверсификация, сырьевой сектор, перерабатывающая промышленность, оценка доверия к бизнесу.

Data on the concept of increasing reproduction capacity, the degree of monopolization of the fuel and energy market are presented.

Keywords: diversification, raw materials sector, processing industry, business confidence assessment.

Sanoatning raqobatbardoshligiga ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash va modernizatsiyalash, iste’molga tayyor va yangi mahsulot turlarini ishlab chiqarish orqali qayta ishlash sanoati tarmog‘ini xom ashyo yetishtiruvchi tarmoqlarga qaraganda, ustuvor rivojlantirish hisobiga erishildi.

Diversifikatsiyaning resurs konsepsiyasiga muvofiq, firmalar mavjud o‘shish salohiyatidan – tashkiliy qobiliyatlar yoki meros qilib olingan boshqaruv resurslaridan foydalanib, diversifikatsiya orqali o‘smoqdalar. Resurs konsepsiyasining rivojlanishi firmaning o‘shish strategiyasini uning resurs salohiyati bilan belgilagan E.Penrouz tadqiqotlaridan boshlanadi. Bu esa ushbu konsepsiya tarafdorlariga (B.Vernerfelt, D.Tis, R.Ramelt, Dj.Dozi, S.Uinter, S.Montgomeri va b.) firma tomonidan bog‘liqli va bog‘lanmagan diversifikatsiyani tanlash nima bilan belgilanishini aniqlash imkonini berdi.D.Tis, R.Ramelt, Dj.Dozi va S.Uinterlar diversifikatsiya strategiyasini tanlashni belgilovchi “korporativ ichki kelishuvchanlik” tushunchasini kiritadilar[1; 2; 3]. Masalan, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar nuqtai nazaridan bir xil, ammo resurslar turli toifalari o‘rtasida korporativ ichki kelishuvchanlik turli darajasi va tarkibiga ega bo‘lgan firmalar turli diversifikatsiya strategiyalarini amalga oshiradilar. Firmaning ichki kelishuvi mualliflar tomonidan “tayanch biznes”ga yo‘naltirilishda ko‘rildi.“Tayanch biznes” konsepsiyasi, o‘z navbatida, firmaning uni qolganlardan raqobatli farqlovchi qobiliyatlari to‘plamini ko‘zda tutadi.

Keltirilgan ma’lumotlar 2023 yilda asosiy fondlar hajmi bo‘yicha qayta ishlash sanoatining xom ashyo sektori ustidan 3 marta, investitsiyalar bo‘yicha 17,5 marta va amortizatsiya bo‘yicha 2,3 marta ortib boruvchi ustunligi tendensiyasini ifodalaydi (1-jadval).

O‘zbekiston Respublikasida xom ashyo sektori va qayta ishlash sanoati bo‘yicha asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlar dinamikasi va nisbati, mlrd.so‘mda, joriy narxlarda

	Asosiy fondlar		Asosiy fondlarga investitsiyalar		Sof foyda		Amortizatsiya	
	2020	2024	2020	2024	2020	2024	2020	2024
Xom ashyo sektoriga nisbatan qayta ishlovchi ishlab chiqarishlarning ilgarilovchi ko‘rsatkichlari, % da	184,9	210,2	86,2	237,7	404,3	1760,8	251,0	245,6
- mutlaq o‘shish, mlrd.s.	21967	63874,1	-1965,7	32408,8	10562,9	28165,1	12347,8	29035,2
- o‘simning ortishi, % da	100	290,8	100	1748,7	100	266,6	100	235,1

Natijada respublika iqtisodiyoti nafaqat tabiiy, balki o‘zlashtirilgan raqobat ustunliklarini hisobga olishga asoslangan samarali tovar ishlab chiqarish uchun sifatli o‘z-o‘zini tashkil qiluvchilarning shakllanib borayotganligi tufayli takror ishlab chiqarishga bo‘lgan layoqati oshib bormoqda. 2020 yilga nisbatan 2024 yilda iqtisodiyot raqobatbardoshligining ortishi makroiqtisodiy muhitning yaxshilanib borayotganligi bilan bog‘liqdir. Bu esa keyingi yillarda tabiiy monopoliyalarni cheklash, rag‘batlantiruvchi va aniq yo‘naltirilgan davlat sanoat-texnikaviy siyosatining olib borilayotganligi hamda iqtisodiy-ijtimoiy yo‘naltirilganlik evaziga yaratilayotgan imtiyozlardan yetarli foydalanilishida o‘z ifodasini topadi.

Kapitalning xom ashyo va qayta ishlash sektorlari o‘rtasida taqsimlanishi mamlakat iqtisodiyotining diversifikatsiyalashuviga olib keluvchi asosiy institutsional sharoitlar hisoblanadi:

- uglevodorod xom ashyosi bozorining moliya-byudjet tizimi orqali qo‘llab-quvvatlanayotganligi;

- bozor tadbirkorlik faolligiga bosim berayotgan va investitsiya qo‘shilmalarining innovatsion yo‘naltirilganligini qo‘llab-quvvatlayotgan samarali soliq-moliya tizimi;

- yangi yuzaga kelayotgan tabaqalashuv, jahon bozorlari va iqtisodiy ittifoqlarning (JST, YEOII, ATES, IHTT va b.) integratsiyalashuvi sharoitida taqqoslama raqobat ustunliklaridan foydalanish bo‘yicha ko‘rilayotgan choralar;

- ichki va tashqi bozorlardagi raqobatni hisobga olib, milliy qayta ishlovchi sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishining davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi.

Raqobatni rivojlantirish bo‘yicha boshqaruv yo‘nalishlariga qaramasdan, o‘zaro muvozanatlashgan makroiqtisodiy dinamikani ta‘minlash va ichki iqtisodiy muhitni barqarorlashtirish, bozor munosabatlarini erkinlashtirish borasidagi islohotlar orqali jamoatchilik talabiga ega bo‘lgan, milliy biznes hamjamiyati obyektiv ehtiyojlarini ham, tashqi bozor sharoitlarini ham hisobga oladigan ijobiy natijaga erishish mumkin bo‘ladi. O‘zbekiston Raqobatbardoshlik indeksida 154 davlat orasida 0,017 indeks bilan 89-o‘rinni egalladi va reytingdagi o‘rnini 5 pog‘onaga yaxshiladi, bu esa mamlakatimizga sanoat rivojlanishi kvantli o‘rtacha bo‘lgan davlatlar toifasiga kirish imkonini berdi (indeks metodologiyasiga ko‘ra). 6 ta indikator bo‘yicha ijobiy o‘zgarishlar qayd etilgan bo‘lsa, 2 ta indikator bo‘yicha ko‘rsatkichlar pasaygan.

Yoqilg‘i-energetika bozorining monopollashuv darajasi haddan tashqari yuqori: “Urgenchtransgaz” UK, “O‘zbekgidroenergo”AJ, “Issiqlik elektr stansiyalari”AJ, “O‘zbekiston milliy elektr tarmoqlari”AJ, “Hududiy elektr tarmoqlari”AJ, “O‘zbekneftgaz” AJ, “O‘ztransgaz” AJ, “Hududgazta‘minot” AJ, “Maxsusenergogaz” AJ, “O‘zbekiston temir yo‘llari”AJ, “O‘zbekiston pochtasi” AJ, “Tuyamuyun-Nukus mintaqalararo suv quvuridan foydalanish boshqarmasi”DUK,

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 3-son 2026 yil

“Damxo‘ja mintaqalararo suv quvurlaridan foydalanish boshqarmasi” DUK, Toshkent viloyati Chimgan-Chorbog‘ rekreatsion hududiy mintaqalararo suv quvurlaridan foydalanish boshqarmasi” DUK, “O‘zaeronavigatsiya” DUK yoqilg‘i-energetika xom ashyosi ichki bozorida yetakchi o‘rin egallaydi, ularning jami ulushi 70% dan ortadi. Shu singari vaziyat tashqi bozor uchun ham xosdir.

Davlat ishtirokidagi neft-gaz tarmoqlarining yuqori monopollashuv darajasiga qaramasdan, ular daromadlarining o‘sishi joriy byudjet xarajatlarini va boshqa tarmoqlardan soliq tushumlari mutlaq o‘simining pasayishini qoplashni to‘xtatdi. 2011-2022 yillarda boshqa tarmoqlardan soliq tushumlari ulushi ikki baravar kamaydi. Bu davlatning neft-gaz kompaniyalaridan soliqlar hisobiga byudjet sarflarini qoplash siyosatini davom ettirayotganidan dalolat beradi.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasiga muvofiq, 2022-2026 yillarda yuqorida ta’kidlab o‘tilgan yo‘nalishlarda hayotga tatbiq etilgan islohotlarni samarali davom ettirish, mavjud resurs va imkoniyatlarni safarbar etgan holda, aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan yalpi ichki mahsulot hajmini yanada oshirish, 2030 yilga borib esa jon boshiga hisoblaganda, O‘zbekistonning aholi daromadlari o‘rtacha ko‘rsatkichdan yuqori bo‘lgan davlatlar qatoriga kirishi maqsad qilingan.

2-jadval

2024 yilning IV-choragida biznesga ishonch muhitini baholash, % da

	O‘tgan yilning shu davriga nisbatan joriy davrdagi o‘zgarishlar		
	Ko‘payish (yaxshilanish)	o‘zgarishsiz	Kamayish (yomonlashish)
Korxonaning umumiy aylanmasi	49,4	40,0	10,6
Band bo‘lganlar soni	28,3	64,5	7,2
Sotilgan mahsulot (tovarlar, ishlar va xizmatlar) uchun narx	41,2	53,3	5,5
Moliyaviy mablag‘lar: o‘z, kredit va qarz mablag‘lari	32,0	61,0	7,0
Raqobat muhiti	41,9	53,7	4,4
	Yaqin 3 oyda o‘zgarishlar istiqboli		
Korxonaning umumiy aylanmasi	52,8	42,8	4,4
Band bo‘lganlar soni	33,3	63,0	3,7
Sotilgan mahsulot (tovarlar, ishlar va xizmatlar) uchun narx	42,7	53,6	3,7
Moliyaviy mablag‘lar: o‘z, kredit va qarz mablag‘lari	36,6	58,5	4,9
Raqobat muhiti	44,0	52,6	3,4

Jadvaldan ko‘rinadiki mamlakatda raqobat muhiti o‘tgan yilgi shu davriga nisbatan ijobiy tendensiyaga ega bo‘lgan.

Bunga esa xususiy sektorni rag‘batlantirish va uning ulushini oshirish, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish hamda drayver sohalarda klaster tizimini rivojlantirish orqali erishish ko‘zda tutilgan. O‘z o‘rnida aytish kerakki, iqtisodiyotdagi yetakchi tarmoqlarning samarali va jadal rivojlanishi mamlakatdagi YAIM hajmining ortishiga, ya’ni aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan ichki mahsulot hajmining ko‘payishiga olib keladi.

Iqtisodiyotning xom ashyo va qayta ishlovchi tarmoqlaridagi soliq bosimini tenglashtirish uchun soliq tizimi global manevri biznes hamjamiyat taklifiga ko‘ra, quyidagilardan iborat bo‘lishi kerak:

- qazib oluvchi sektorga ish haqidan sug‘urta to‘lovlarini oshirish va ushbu ko‘rsatkichni qayta ishlovchi sanoat uchun mutanosib ravishda pasaytirish hisobiga sektorlar bo‘yicha soliq stavkalarining ifodali tabaqalashuvidan;

- innovatsion yo‘nalishdagi qayta ishlovchi ishlab chiqarishda QQS ni pasaytirish, vaqt bo‘yicha emas, balki bozor raqobatbardoshligiga ega va eksport qilinayotgan mahsulotdagi ulushidan kelib chiqib, soliq ta’tillarini kiritish.

Ishlab chiqaruvchiga soliq to‘sig‘ini umumiy pasaytirish zarurati turli ishlab chiqarishlar va iqtisodiyot sektorlari uchun soliq imtiyozlari va preferensiyalarining oddiy tartiblangan taqdim etilishi bilan hal qilinmaydi. Butun soliq siyosatini uning, birinchi navbatdagi, fiskal yo‘nalishidan innovatsion tarkibiy qismiga urg‘u bergan holda biznes uchun sezilarli iqtisodiy faollikni rag‘batlantirishga tubdan qayta yo‘naltirish zarur. Statistika ma‘lumotlarga ko‘ra, biznesga jami amaldagi soliq yuki O‘zbekiston Respublikasida hozirgi vaqtda AQSH va g‘arb iqtisodiyotidagi 40-45% o‘rniga 20-25% ni tashkil etadi[1].

Jahon banki baholashlariga ko‘ra, u 50,7% oralig‘ida turibdi, bu rasmiy baholashlardan (33-35%) 1,5 martaga ortib ketadi, neft-gaz sektorini hisobga olmaganda, 24,3%, bu Kanada, Buyuk Britaniya, Yangi Zelandiya, Shveysariyadagiga nisbatan yuqori[4]. Xorijiy tajriba ko‘rsatishicha, yuqori stavkalar byudjetlarning to‘ldirilishiga to‘sqinlik qiladi va aksincha, soliqlardan qochishni rag‘batlantiradi. O‘zbekistonda biznesga soliq yuki Xitoy, Kanada, Germaniyadagiga nisbatan past, buning natijasida ishlab chiqarishni u yerda joylashtirish foydaliroq, bu esa O‘zbekistonda noxom ashyo tovarlari eksportini rag‘batlantirishga ko‘maklashadi. Jumladan, eksportyorlarni xom ashyo bilan uzluksiz ta‘minlash, aylanma mablag‘lar ajratish, kredit, bojxona va soliq bo‘yicha qo‘shimcha imtiyozlar joriy etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Raximov, D. (2024). Sanoat ishlab chiqarishda diversifikatsiyaning nazariy asoslari. YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT, 1(5).
2. Raximov, D. S. (2022). Directions Of Diversifying Innovation Processes In The Industry Network. World Economics and Finance Bulletin, 16, 107-110.
3. Raximov, D. (2023). Sanoat ishlab chiqarishda diversifikatsiyaning tarixiy rivojlanish bosqichlari. FAN JURNALI TA‘LIM VA MADANIYAT, 1(1), 4-14.
4. Rakhimov, D. S. (2023). THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN PRIORITY DIRECTIONS OF INDUSTRY DIVERSIFICATION. Publishing House “Baltija Publishing”.
5. Рахимов, Д. (2019). Свободно-экономические зоны-расширение экспортного потенциала Узбекистана. Архивариус, (12 (45)), 42-44.

**TURKIYA TAJRIBASI ASOSIDA TURIZM INFRATUZILMASINI RIVOJLANTIRISH
YO‘NALISHLARI**

**НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ НА ОСНОВЕ
ОПЫТА ТУРЦИИ**

**DIRECTIONS FOR DEVELOPING TOURISM INFRASTRUCTURE BASED ON
TURKEY’S EXPERIENCE**

Teshabayeva Odina Nasridinovna dotsent, i.f.f.d., PhD
iqtisodiyot fakulteti, FarDU

Annotatsiya

Maqolada turizm infratuzilmasini rivojlantirishda Turkiya tajribasi tahlil qilinadi. Unda davlat-xususiy sheriklik (PPP), maxsus turizm zonalar, transport infratuzilmasi va milliy brend siyosatining ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: turizm infratuzilmasi, turizm iqtisodiy zonalar, transport-logistika, brend

В статье анализируется опыт Турции в развитии туристической инфраструктуры. Рассматривается значение механизмов государственно-частного партнёрства (ГЧП), специальных туристических экономических зон, транспортной инфраструктуры и национальной бренд-политики.

Ключевые слова: туристическая инфраструктура, туристические экономические зоны, транспортно-логистическая система, бренд

The article analyzes Turkey’s experience in developing tourism infrastructure. It examines the importance of public–private partnership (PPP) mechanisms, special tourism economic zones, transport infrastructure, and national branding policy.

Keywords: tourism infrastructure, tourism economic zones, transport and logistics system, brand.

Turizm sohasi bugungi kunda jahon iqtisodiyotining eng dinamik rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Jahon turizm tashkiloti ma’lumotlariga ko’ra, turizm ko’plab mamlakatlarda yalpi ichki mahsulotning muhim qismini tashkil etib, millionlab ish o’rinlarini yaratish hamda hududiy iqtisodiy rivojlanishni rag’batlantirishda muhim omil bo’lib xizmat qilmoqda. Global miqyosda transport infratuzilmasining rivojlanishi, xizmatlar sifati, raqamli texnologiyalarning joriy etilishi hamda turistik marketing strategiyalarining takomillashuvi turizm sohasining barqaror o’sishiga sezilarli ta’sir ko’rsatmoqda. Shu bilan birga, turizm infratuzilmasini samarali boshqarish, zamonaviy xizmat turlarini joriy etish va raqobatbardosh turistik mahsulotlarni shakllantirish davlat siyosati, investitsiya muhiti hamda xalqaro hamkorlik bilan chambarchas bog’liqdir.

So’nggi yillarda ko’plab mamlakatlar turizmni milliy iqtisodiyotning strategik tarmog’i sifatida rivojlantirishga alohida e’tibor qaratmoqda. Ayniqsa, turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish, transport-logistika tizimini takomillashtirish, mehmonxona xo’jaligini rivojlantirish hamda turistik xizmatlar marketingini kuchaytirish orqali xalqaro sayyohlar oqimini oshirishga erishilmoqda. Shu nuqtai nazardan, Turkiya, Malayziya va Ispaniya kabi mamlakatlar turizmni iqtisodiy rivojlanishning muhim drayveriga aylantirgan davlatlar sifatida alohida e’tiborga loyiqdir. Ushbu mamlakatlar turizmni rivojlantirishda infratuzilmani modernizatsiya qilish, turizm zonalarini tashkil etish, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini keng qo’llash hamda milliy turizm brendini shakllantirish orqali sezilarli natijalarga erishgan.

Xususan, Turkiya turizmni rivojlantirishda davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan maxsus turizm hududlarini tashkil etish, investitsiyalarni jalb qilish va marketing strategiyalarini faol olib borish orqali jahon turizm bozorida mustahkam o‘rin egalladi. Malayziya esa ekologik turizm, madaniy turizm va sog‘lomlashtirish turizmini rivojlantirish orqali turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilishga erishdi. Ispaniya tajribasi esa yuqori darajada rivojlangan transport infratuzilmasi, mehmonxona xo‘jaligining rivojlanganligi hamda xizmatlar sifatining yuqoriligi bilan ajralib turadi.

Mazkur mamlakatlarning ilg‘or tajribasini o‘rganish O‘zbekistonda turizm infratuzilmasini rivojlantirish, xizmatlar sifatini oshirish, zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini joriy etish hamda xalqaro sayyohlar oqimini ko‘paytirish nuqtai nazaridan muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Shu bois xorijiy tajribalarni tahlil qilish va ularning samarali jihatlarini milliy sharoitga moslashtirish O‘zbekiston turizm sohasining barqaror rivojlanishini ta‘minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot jarayonida tizimli va kompleks yondashuv qo‘llanildi. Turkiya tajribasini o‘rganishda qiyosiy tahlil, statistik ma‘lumotlarni dinamik tahlil qilish hamda umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Shuningdek, turizm infratuzilmasining rivojlanish ko‘rsatkichlari asosida analitik baholash o‘tkazilib, O‘zbekiston sharoitiga mos amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Turizm infratuzilmasi tushunchasiga turli olimlar tomonidan turlicha yondashuvlar berilgan. Masalan, Michael Porter infratuzilmani mamlakatning raqobatbardoshligini belgilovchi muhim omillardan biri sifatida baholab, transport, kommunikatsiya va xizmatlar tizimining rivojlanganligi iqtisodiy ustunlikni ta‘minlashini ta‘kidlaydi [1]. Uning fikricha, infratuzilma qanchalik rivojlangan bo‘lsa, turizm sohasida investitsiya jalb qilish va turistik xizmatlar sifatini oshirish imkoniyatlari shunchalik kengayadi.

Shuningdek, Philip Kotler turizm infratuzilmasini turistik mahsulotning ajralmas tarkibiy qismi sifatida ko‘rib, mehmonxona xo‘jaligi, transport, ovqatlanish va boshqa xizmat ko‘rsatish tizimlarining o‘zaro uyg‘unligi sayyohlar ehtiyojlarini qondirishda muhim rol o‘ynashini qayd etadi [2]. U turizm marketingida infratuzilmaning rivojlanganligi turistlar oqimini jalb qilish va mamlakat turistik imijini shakllantirishda muhim omil ekanligini ta‘kidlaydi.

Ilmiy adabiyotlarda turizm infratuzilmasini rivojlantirish, davlat–xususiy sheriklik mexanizmlarini qo‘llash hamda infratuzilmani modernizatsiya qilishning iqtisodiy o‘sishga ta‘siri keng yoritilgan. Xorijiy tajribalar, xususan Turkiya modeli, strategik rejalashtirish, investitsiya siyosati va marketing strategiyalarining turizm rivojida muhim rolini ko‘rsatadi. Mahalliy tadqiqotlarda esa turizm infratuzilmasini takomillashtirish, transport-logistika tizimini rivojlantirish hamda xizmatlarni xalqaro standartlarga moslashtirish orqali turizm salohiyatini oshirish zarurligi ta‘kidlanadi.

Mazkur maqolada Turkiya tajribasi asosida turizm infratuzilmasini rivojlantirishda qo‘llanilayotgan asosiy yondashuvlar, siyosiy-iqtisodiy chora-tadbirlar hamda ularning iqtisodiy natijalari tahlil qilinadi. Ushbu tajribani o‘rganish O‘zbekiston sharoitida turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish, xizmatlar sifatini oshirish va xalqaro turistik oqimni kengaytirishga qaratilgan samarali strategiyalarni shakllantirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Turkiya turizmni milliy iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlaridan biri sifatida belgilab, 1980-yillardan boshlab uni davlat siyosati darajasida rivojlantirishga kirishdi. Ayniqsa, davlat va xususiy sektor hamkorligi asosida turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish bo‘yicha keng ko‘lamli dasturlar amalga oshirildi. Bu jarayonda davlat-xususiy sheriklik (Public–Private Partnership – PPP) mexanizmlari muhim rol o‘ynab, investorlar uchun qulay investitsiya muhiti yaratildi. Davlat tomonidan turizm obyektlari qurilishi uchun yer ajratilishi, soliq imtiyozlari berilishi, kredit va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash choralari joriy etilishi xususiy sektor faolligini oshirdi. Natijada mehmonxonalar, kurort majmualari, dam olish maskanlari va ko‘ngilochar markazlar soni keskin ortdi.

Transport va logistika infratuzilmasining rivojlantirilishi ham Turkiya turizm siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Istanbul, Antalya va Bodrum kabi yirik turistik markazlarda xalqaro aeroportlar modernizatsiya qilinib, ularning xizmat ko‘rsatish quvvati sezilarli darajada oshirildi. Shuningdek, tezyurar temiryo‘l liniyalari, zamonaviy avtomobil yo‘llari va dengiz portlari

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 3-son 2026 yil

rivojlantirilib, mamlakat ichki hududlari o‘rtasidagi transport aloqalari mustahkamlandi. Bu esa sayyohlar uchun qulay harakatlanish sharoitlarini yaratib, turizm oqimining ko‘payishiga xizmat qildi.

Turkiya tajribasida yana bir muhim yo‘nalish — maxsus turizm iqtisodiy zonalarini tashkil etishdir. “Tourism Encouragement Zones” deb ataluvchi hududlarda investorlar uchun yer ajratish, infratuzilma bilan ta‘minlash hamda soliq va bojxona imtiyozlarini berish kabi rag‘batlantiruvchi mexanizmlar joriy etilgan. Bu esa mahalliy va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga xizmat qilib, turizm infratuzilmasining tez sur‘atlarda rivojlanishiga imkon yaratdi.

Bundan tashqari, Turkiya turizm marketingiga ham alohida e‘tibor qaratdi. “Go Turkiy” milliy brendi orqali mamlakat o‘zining tarixiy-madaniy merosi, dengiz kurortlari va gastronomik turizmini xalqaro miqyosda faol targ‘ib qildi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish, jumladan onlayn viza tizimi, elektron bronlash platformalari va raqamli marketing vositalaridan foydalanish turizm xizmatlarining qulayligi va sifatini oshirdi. Natijada Turkiya qisqa vaqt ichida dunyoning eng ko‘p sayyoh qabul qiluvchi davlatlaridan biriga aylandi.

Umuman olganda, Turkiya tajribasi turizm infratuzilmasini rivojlantirishda davlat siyosati, investitsiya muhitini yaxshilash, infratuzilma modernizatsiyasi hamda samarali marketing strategiyalarining muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Bu tajriba O‘zbekiston uchun ham turizm sohasini rivojlantirishda muhim amaliy yo‘nalishlarni belgilash imkonini beradi.

1-jadval

Turkiyada turizm infratuzilmasi va iqtisodiy o‘shining 2014–2024-yillardagi asosiy ko‘rsatkichlari [5]

Yil	Turizmning YaIMga ulushi (%)	Izohlar
2014	10,0 %	Barqaror o‘sh, kuchli davlat qo‘llab-quvvatlovi
2015	10,8 %	Yangi mehmonxonalar, logistikasi rivojlandi
2016	9,5 %	Geosiyosiy inqiroz, turizm pasaydi
2017	10,2 %	Tiklanish boshlandi, davlat investitsiyasi
2018	11,0 %	“Go Turkiy” brendi joriy qilindi
2019	11,0 %	Turizm yuksalishida barqaror yil
2020	5,1 %	COVID-19 pandemiyasi
2021	7,3 %	Transport infratuzilmasi tiklandi
2022	12,0 %	Tezkor investitsiyalar va xususiy sektor roli
2023	12,3 %	Turizm eksporti va raqamli xizmatlar o‘sdi
2024	13,1 %	Barqaror o‘sh, ekologik turizm kuchaymoqda

Ushbu jadvalda turizmning yalpi ichki mahsulotga (YaIM) qo‘shgan ulushi foizlarda ifodalangan. 2014–2024-yillar davomida Turkiyada turizm infratuzilmasining rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotiga sezilarli hissa qo‘shdi. Jumladan, turizm sektoriga yo‘naltirilgan davlat-xususiy sheriklik asosidagi investitsiyalar, transport-logistika infratuzilmasining kengaytirilishi va turistik hududlarga berilgan yengilliklar tufayli turizm sohasi strategik iqtisodiy drayverga aylandi.

2014-yildan boshlab bosqichma-bosqich amalga oshirilgan islohotlar natijasida turizm sohasi yalpi ichki mahsulotdagi ulushi oshib, turistik oqimlar yil sayin o‘sib bordi. Ayniqsa, 2016–2017 yillar oralig‘ida bo‘lgan pasayishdan so‘ng, 2018-yildan boshlab barqaror tiklanish boshlangan bo‘lib, bu jarayon turistik hududlar (masalan, Antalya, Bodrum, Kapadokiya) infrastrukturasini zamonaviylashtirilishi bilan bog‘liq.

2020–2021-yillardagi global pandemiya davrida turizm sektori inqirozni boshdan kechirdi, ammo 2022-yildan boshlab Turkiya hukumati tomonidan taqdim etilgan soliq imtiyozlari, marketing

kampaniyalari va infratuzilma loyihalari yordamida tiklanish bosqichi boshlandi. Ayniqsa, "Go Turkiy" brendi ostida olib borilgan xalqaro PR va raqamli xizmatlar strategiyasi muvaffaqiyatli bo‘ldi.

2024-yilga kelib esa turizm sohasi nafaqat pandemiyadan oldingi darajaga yetdi, balki so‘nggi 10 yillikdagi eng yuqori ko‘rsatkichlarga erishdi. Turistik xizmatlar eksporti va sayyohlar soni sezilarli oshib, iqtisodiyotga kiritilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi ham ko‘paydi.

Xulosa tariqasida aytish mumkinki, Turkiya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, turizm infratuzilmasini samarali rivojlantirishda davlat tomonidan yaratilgan qulay iqtisodiy va institutsional sharoitlar muhim rol o‘ynaydi. Davlat siyosati darajasida qo‘llab-quvvatlangan investitsiya muhiti, soliq imtiyozlari, transport va logistika infratuzilmasining rivojlanishi hamda marketing strategiyalarining izchil amalga oshirilishi turizm sohasining jadal rivojlanishiga xizmat qilgan. Shu bilan birga, xususiy sektorning faol ishtiroki, yangi mehmonxona majmualari, dam olish maskanlari va ko‘ngilochar markazlarning barpo etilishi turizm xizmatlari ko‘lamini kengaytirib, sayyohlar oqimini sezilarli darajada oshirdi. Natijada turizm sohasi mamlakat iqtisodiyotining muhim daromad manbalaridan biriga aylanib, bandlikni ta‘minlash, hududiy rivojlanishni jadallashtirish hamda milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatdi.

Ushbu tajribalar O‘zbekiston uchun ham muhim amaliy ahamiyatga ega. Xususan, Samarqand, Buxoro, Xiva kabi tarixiy shaharlar hamda tog‘ va ekologik turizm salohiyatiga ega hududlar atrofida zamonaviy turizm infratuzilmasini rivojlantirish, transport-logistika tizimini takomillashtirish va xizmatlar sifatini xalqaro standartlar darajasiga yetkazish muhim hisoblanadi. Bunda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini keng qo‘llash, investitsiya muhitini yanada yaxshilash, turizm zonalarini tashkil etish hamda mahalliy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash orqali turizm sohasiga investitsiyalarni jalb qilish mumkin.

Shuningdek, raqamli texnologiyalarni joriy etish, turizm xizmatlarini onlayn platformalar orqali targ‘ib qilish, milliy turizm brendini shakllantirish hamda ekologik va madaniy barqarorlikni ta‘minlovchi strategiyalarni amalga oshirish O‘zbekiston turizm salohiyatini yanada oshirishga xizmat qiladi. Natijada mamlakat turizm sohasi xalqaro miqyosda raqobatbardosh tarmoqlardan biriga aylanib, iqtisodiy o‘sish, hududiy rivojlanish va aholi bandligini ta‘minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Porter, M. E. (1998). *Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance*. New York, NY: Free Press.
2. Kotler, P., Bowen, J. T., & Makens, J. C. (2016). *Marketing for hospitality and tourism* (6th ed.). Pearson Education Limited.
3. Nasridinova, T. O. (2026). Development process of gastronomic tourism sector with digital technologies in Ferghana valley. *Shokh Articles Library*, 1(1).
4. Statistika qo‘mitasi. (2024, 15 yanvar). In January–December 2023, 6.6 million foreign citizens visited Uzbekistan.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI BANK TIZIMI: HOLATI, RIVOJLANISH
TENDENTSIYALARI VA ISLOHOTLAR SAMARASI**

**БАНКОВСКАЯ СИСТЕМА РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН: СОСТОЯНИЕ,
ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕФОРМ**

**BANKING SYSTEM OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN: CURRENT STATE,
DEVELOPMENT TRENDS, AND REFORM OUTCOMES**

Jumakulov Zamir Islomovich

Farg‘ona davlat universiteti Buxgalteriya xisobi va moliya kafedrası dotsenti

Tursunaliyeva Kamola-talaba

Annotatsiya

Maqolada O‘zbekiston Respublikasi bank tizimi, shakllanishi, moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan tahlili, tijorat banklarining iqtisodiyotdagi o‘rni, raqamli transformatsiya, bank tizimi barqarorligini ta‘minlash choralari va sohadagi ommaviy muammolar o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: bank tizimi, bank aktivlari, kredit portfeli, depozitlar, islohotlar, moliyaviy barqarorlik.

В статье исследованы банковская система Республики Узбекистан, этапы её формирования, анализ финансовых показателей, роль коммерческих банков в экономике, процессы цифровой трансформации, меры по обеспечению устойчивости банковской системы, а также существующие системные проблемы в данной сфере.

Ключевые слова: банковская система, банковские активы, кредитный портфель, депозиты, реформы, финансовая устойчивость.

The article examines the banking system of the Republic of Uzbekistan, the stages of its formation, an analysis based on financial indicators, the role of commercial banks in the economy, digital transformation processes, measures to ensure the stability of the banking system, as well as the existing systemic challenges in the sector.

Keywords: banking system, bank assets, loan portfolio, deposits, reforms, financial stability.

Bank tizimi — mamlakat iqtisodiyotining muhim moliyaviy instituti bo‘lib, u barqaror o‘rishni ta‘minlash, kreditlash funksiyalarini amalga oshirish, pul-kredit siyosatini tatbiq etish uchun asosiy vosita hisoblanadi. O‘zbekiston bank tizimining rivojlanishi mamlakat iqtisodiyoti transformatsiyasining umumiy jarayonlarini aks ettiradi: sovet davrining markazlashgan modelidan raqobat, raqamlashuv va jahon moliya bozorlariga integratsiyaga asoslangan bozor tizimiga o‘tish jarayoni amalga oshirildi. Mustaqillikning o‘ttiz yildan ortiq davri mobaynida bank sektori bir qator izchil bosqichlarni bosib o‘tdi, ularning har biri keng ko‘lamli islohotlar va tartibga solishning maqbul modelini izlash bilan belgilandi. O‘zbekistonda bank tizimi ikki pog‘onali tuzilmaga ega bo‘lib, yuqori pog‘onada Markaziy bank, quyi pog‘onada esa tijorat banklari faoliyat ko‘rsatadi.

Markaziy bank – mamlakatdagi narx darajasi, bank tizimining barqarorligi hamda to‘lov tizimining barqaror faoliyati uchun mas‘ul bo‘lgan muassasadir. Buning uchun Markaziy bank pul-kredit siyosatini olib boradi, tijorat banklar, to‘lov tashkilotlar, hamda bir necha nobank kredit tashkilotlar (MKT, lombardlar va boshqalar) faoliyatini litsenziyalaydi, tartibga soladi va nazorat qiladi.

O‘zbekiston Markaziy bankining huquqiy maqomi, vazifalari, funksiyalari, vakolatlari, tashkil etish va faoliyat ko‘rsatish tamoyillarini belgilovchi hujjatlari bu O‘zbekiston Respublikasi

Konstitutsiyasi (XXV bob, 124-moddada), «O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki to‘g‘risida», «Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida»gi qonun va boshqa rasmiy qonun hujjatlaridir.

Tijorat banki – korxonalar, tashkilotlar, fuqarolarga universal bank xizmatlari (hisob-kitob, to‘lov operatsiyalari, qo‘shilmalarni jalb etish, omonatlarni saqlash, ssudalar berish, shuningdek, qimmatli qog‘ozlar bozoridagi operatsiyalar) ko‘rsatadigan yirik kredit muassasasi. Tijorat banki bank harakatlarini amalga oshirish uchun pul mablag‘larini, asosan, qo‘shilmalar (omonatlar), banklararo kreditlar, o‘z aksiya va obligatsiyalarini chiqarish hisobiga shakllantiradi.

O‘zbekistonda dastlabki tijorat banklari Rossiya O‘rta Osiyoni bosib olganidan keyin, 19-asr oxirlarida rus kapitali ishtirokida paydo bo‘lgan va 1917-yildagi Oktyabr to‘ntarishiga qadar faoliyat ko‘rsatgan. 20-asrning 90-yillari boshidan, mustaqillikdan keyin respublikada Tijorat banklari qayta paydo bo‘ldi.

Bugungi kunda O‘zbekiston bank sektori 30 dan ortiq bankdan iborat bo‘lib, ularning sezilarli qismi hanuz davlat ulushiga ega. Biroq xususiy va qo‘shma banklar ulushi bosqichma-bosqich ortib bormoqda. So‘nggi yillarda aktivlar, kapital va kredit portfeli barqaror o‘sish sur‘atlarini namoyon etmoqda. Banklar investitsiya, lizing, faktoring va raqamli mahsulotlarni o‘z ichiga olgan xizmatlar turini faol kengaytirmoqda.

So‘nggi yillarda bank tizimida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan:

- davlat ulushini bosqichma-bosqich kamaytirish;
- xususiy va xorijiy kapitalni jalb qilish;
- korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish;
- xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini (IFRS) joriy etish.

O‘zbekiston 2020 yilda bank sektorini transformatsiya qilish dasturi qabul qilinib, banklar faoliyatini bozor tamoyillari asosida tashkil etishga alohida e‘tibor qaratildi.

Davlat ishtirokini qisqartirish, raqamlashtirish va xalqaro standartlarga moslashish jarayonlari bank tizimining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida bank xizmatlari ham jadal raqamlashtirilmoqda. Masofaviy xizmat ko‘rsatish, mobil ilovalar, internet-banking va fintex texnologiyalari joriy etilmoqda. Bu esa:

- bank xizmatlarining ommalashuviga,
- operatsiya xarajatlarning kamayishiga,
- mijozlarga qulaylik yaratilishiga xizmat qilmoqda.

Raqamli transformatsiya bank tizimining raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Raqamli transformatsiya bank tizimini modernizatsiya qilishning asosiy drayveriga aylandi. Deyarli barcha banklar mobil ilovalar, onlayn to‘lovlar va masofaviy xizmat ko‘rsatish tizimlarini joriy etdi. Ayniqsa, COVID-19 pandemiyasi sharoitida kontaktsiz kartalar va elektron hamyonlar ommalashdi.

Raqamlashtirishning muhim elementi — fintex sohasini rivojlantirishdir. O‘zbekistonda mobil to‘lovlar, mikromoliyalashtirish va kraudfanding sohaslarida startaplar paydo bo‘lmoqda. Banklar fintex-kompaniyalar bilan faol hamkorlik qilmoqda, bu esa yangi mahsulot va xizmatlar yaratishga xizmat qilmoqda hamda aholi, jumladan qishloq hududlari uchun moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini oshirmoqda.

Fond bozorini rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Savdo maydonlarini ishga tushirish, yangi moliyaviy instrumentlarni joriy etish va xalqaro hamkorlar bilan hamkorlik moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, moliyalashtirish tuzilmasida fond bozorining ulushi hozircha past darajada qolmoqda va bu davlat tomonidan qo‘shimcha rag‘batlantirishni talab qiladi.

Rivojlanishning muhim yo‘nalishlaridan biri — islomiy moliya instrumentlarini joriy etishdir. Aholi orasida etik va shariat tamoyillariga asoslangan moliyalashtirishga qiziqish ortib borayotgan sharoitda O‘zbekistonda “islomiy oyna”lar va maxsus bank mahsulotlarini yaratish uchun sharoitlar shakllantirilmoqda. Bu Yaqin Sharq va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlaridan yangi investitsiya manbalarini jalb qilish imkonini beradi.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 3-son 2026 yil

O‘zbekiston xalqaro moliya tizimiga izchil integratsiyalashmoqda. Markaziy bank International Monetary Fund, World Bank, European Bank for Reconstruction and Development va Asian Development Bank bilan faol hamkorlik qilmoqda. Ushbu tashkilotlar bank sektorini modernizatsiya qilishga ko‘maklashuvchi maslahatlar, kreditlar va investitsiyalar taqdim etmoqda.

Amalga oshirilgan islohotlar natijasida so‘nggi yillarda O‘zbekiston bank tizimi juda jadal rivojlanmoqda, aktivlar, kredit portfeli va depozitlar o‘shish trendlarini namoyish etmoqda. (1-jadval)

1-jadval

Bank tizimi faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlari to‘g‘risida ma’lumot(mlrd.so‘m)

Kўrsatkichlar nomi	01.07.2024 й.			01.07.2025 й.			Номинал ўсиши, фоизда	Хакикий ўсиши, (девальвациян и ҳисобга олмаган ҳолда) фоизда
	жами	шундан, хорижий валютада	улуши, фоизда	жами	шундан, хорижий валютада	улуши, фоизда		
Жами активлар	690 424	296 478	43%	852 195	341 287	40%	23%	23%
Жами кредит қўйилмалари	493 952	216 728	44%	575 245	238 755	42%	16%	16%
Жами депозитлар	265 472	75 396	28%	355 621	83 992	24%	34%	34%
Жами капитал	104 158	402	0,4%	125 285	0,0	0,0%	20%	20%

Jumladan, bank sektorining aktivlari juda katta o‘shishini ko‘rsatmoqda. Masalan:

- 2024 yil 1 iyul holatiga bank aktivlari 690.4 trln so‘mga etdi, bu oldingi yilga nisbatan 15%ga ko‘pdir.

- 2025 yil 1 iyul holatiga banklar aktivlarining umumiy hajmi 852.2 trln so‘mga etdi va o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 23% o‘shishni ko‘rsatdi.

Banklar aktivlarining o‘shishi iqtisodiyotda kreditlash faoliyatining kengayishi, depozit bazasining oshishi bilan bog‘liq. Shu jixatdan kredit portfeli ham muhim o‘shishni ko‘rsatdi. Jumladan, 2025 yil 1 iyul holatiga banklarning kredit portfeli 575.3 trln so‘mga etdi va o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 16% o‘shishni ko‘rsatdi.

Sektorda korporativ, individual va ipoteka kreditlarining tarkibi ham diversifikatsiya qilinmoqda.

Shu bilan birga depozitlar darajasi xam oshib bormoqda. Jumladan, 2025 yil 1 iyul holatiga bank tizimidagi depozitlar 365.6 trln so‘mdan oshib, o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 34% o‘shishni ko‘rsatdi.

Yuqoridagilar natijasida 2025 yil 1 iyul holatiga jami kapital 125.3 trln so‘mga etdi va o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 20% o‘shishga erishildi.

Bu ko‘rsatkichlar banklar barqarorlashuvida muhim rol o‘ynaydi va ularning aktivlar bilan bog‘liq risklarni yumshatishga xizmat qiladi.

Bank tizimi rivojida ijobiy o‘zgarishlarga qaramasdan, qator muammolar saqlanib qolmoqda. Davlat banklarining ulushi yuqori ekanligi raqobat muhitini cheklamoqda va innovatsiyalarni joriy etishni sekinlashtirmoqda. Shuningdek, aholining moliyaviy savodxonlik darajasi nisbatan pastligi bank mahsulotlaridan faol foydalanishga to‘sqinlik qilmoqda.

Yuqoridagilardan xulosa qiladigan bo‘lsak, O‘zbekiston bank tizimi juda jadal rivojlanmoqda, aktivlar, kredit portfeli va depozitlar o‘shish trendlarini namoyish etmoqda. Islohotlar samarasi ko‘rinib, raqamlashtirish va xususiylashtirish jarayonlari moliyaviy barqarorlikni oshirishga xizmat

qilmoqda. Kelgusida bank tizimini xalqaro standartlarga to‘liq moslashtirish, risk-menejmentni takomillashtirish va xususiy sektorni jalb etish ustuvor vazifalardan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Bank tizimining taqqoslama ko‘rsatkichlari to‘g‘risida ma’lumot*. (2024–2025). URL: cbu.uz.
2. UzDaily. *Total Assets of Uzbek Banks Reach 863 Trillion Soums, Capital Grows by 21%*. (02.10.2025).
3. UzDaily. *State-Owned Banks Maintain Dominance in Uzbekistan’s Financial Sector*. (27.10.2025).
4. Bright Uzbekistan. *Uzbekistan’s Banking Sector Sees Asset Growth*. (08.04.2024).
5. Trend.Az. *Uzbekistan Shares Loan Portfolio Volume of Banking System*. (15.02.2024).

UDK:338.436

KO‘LAM SAMARASI TURLARI, ULARNING TAVSIFI VA KO‘LAM SAMARASI ASOSIDA SAMARADORLIKNI OSHIRISHNING NAZARIY MODELLARI

ВИДЫ ЭФФЕКТА МАСШТАБА, ИХ ОПИСАНИЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ НА ОСНОВЕ ЭФФЕКТА МАСШТАБА

THEORETICAL MODELS OF INCREASING EFFICIENCY BASED ON THE TYPES OF SCALE EFFECT, THEIR DESCRIPTION AND SCALE EFFECT

Jaksimova Zuxra Rustemovna

Farg‘ona davlat universiteti Iqtisodiyot mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada ko‘lam samarasi nazariyasida iqtisodchilar qarashlariga ko‘ra ikki asosiy turga ajratilgani ya’ni ichki ko‘lam samarasi va tashqi ko‘lam samarasiga bo‘lib o‘rganish mumkinligi, ko‘lam samarasiga erish orqali yirik ishlab chiqaruvchilar xarajatlarining kamaytirish, mahsulot sifatini oshirish va global raqobatda ustunlikka erishish imkonini berishi haqida yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar. Ko‘lam samarasi, iqtisodiy o‘shish, mahsulot sifati, ichki ko‘lam samarasi, tashqi ko‘lam samarasi, iqtisodiy samaradorlik.

В данной статье показано, что эффект масштаба можно разделить на два основных типа по взглядам экономистов в теории эффекта масштаба, то есть на эффект внутреннего масштаба и эффект внешнего масштаба, которые, достигая эффекта масштаба, позволяют крупным производителям снизить затраты, повысить качество продукции и получить преимущество в глобальной конкуренции.

Ключевые слова. Эффект масштаба, экономический рост, качество продукции, эффект внутреннего масштаба, эффект внешнего масштаба, экономическая эффективность.

This article highlights the fact that in the theory of scale effect, economists are divided into two main types according to their views, that is, it is possible to study the effect of internal scale and external scale, to reduce the costs of large producers by melting the scale, to increase the quality of products and achieve an advantage in global competition.

Keywords. Scope effect, economic growth, product quality, internal scope effect, external scope effect, economic efficiency.

Ko‘lam samarasi nazariyasida iqtisodchilar uni kelib chiqish manbasiga ko‘ra ikki asosiy turga ajratadi: ichki ko‘lam samarasi va tashqi ko‘lam samarasi [1]. Ular ishlab chiqarish jarayonidagi samaradorlikning oshish manbasiga, ya‘ni bu samaradorlik korxonaning o‘z ichida yuz berayotgan jarayonlar tufaylimi yoki tashqi omillar ta‘sirimi – shunga bog‘liq ravishda farqlanadi.

Ichki ko‘lam samarasi (Internal Economies of Scale): Ichki ko‘lam samarasi — bu korxona o‘z ichki ishlab chiqarish jarayonini, resurslardan foydalanishni va boshqaruvni samarali tashkil etishi natijasida yuzaga keladigan xarajatlar iqtisodidir [2]. Bu turdagi samaradorlik faqat bitta korxona doirasida vujudga keladi va quyidagi omillar bilan bog‘liq:

1. Texnologik samaradorlik – ishlab chiqarish hajmi ortgani sari zamonaviy texnologiyalar va uskunalar samaraliroq ishlaydi. Masalan, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish liniyalari ko‘proq mahsulot ishlab chiqarishda rentabellikni oshiradi [3].

2. Mehnat taqsimoti va ixtisoslashuv – xodimlar muayyan funksiyalar bo‘yicha ixtisoslashadi, bu esa mehnat unumdorligini oshiradi va xatolarni kamaytiradi.

3. Boshqaruv xarajatlarining pasayishi – yirik korxonalarda doimiy xarajatlar (ma‘muriy, nazorat, ofis xarajatlari) ko‘p mahsulotga taqsimlanadi.

4. Xom-ashyo va materiallarni ulgurji xarid qilish – katta miqdorda xaridlar uchun chegirmalar olinadi, bu esa o‘rtacha xarajatlarni kamaytiradi.

5. Moliyaviy afzalliklar – yirik korxonalar past foizli kredit olish imkoniyatiga ega bo‘ladi, sug‘urta, logistika va marketing xarajatlarida tejash yuzaga keladi.

Ichki ko‘lam samarasi sanoat korxonalarida ishlab chiqarish jarayonining optimallashtirilishi, xarajatlar bazasining tejalishi va resurslar taqsimotining samaradorligida muhim rol o‘ynaydi.

Tashqi ko‘lam samarasi (External Economies of Scale): Tashqi ko‘lam samarasi — bu korxonaning o‘zi emas, balki u faoliyat yuritayotgan tarmoq, hudud yoki iqtisodiy muhitdagi omillar hisobiga yuzaga keladigan xarajatlar iqtisodidir [4]. Boshqacha aytganda, korxona tashqi muhitdagi ijobiy o‘zgarishlardan foydalanib, xarajatlarini kamaytirishi mumkin. Bunga quyidagilar kiradi:

1. Sanoat klasterlari – bir hududda o‘xshash yoki o‘zaro bog‘liq sanoat korxonalarining joylashuvi mahsulot ayirboshlashni, xizmatlar ko‘rsatishni va logistika tizimini soddalashtiradi [5].

2. Infratuzilmaning rivojlanishi – yo‘llar, elektr tarmoqlari, kommunikatsiyalar va logistika tizimlarining yaxshilanishi barcha korxonalarga teng foyda keltiradi.

3. Ta‘lim va malaka markazlari – mintaqada ixtisoslashgan kadrlar tayyorlovchi muassasalarning mavjudligi korxonalarni qo‘shimcha trening xarajatlaridan xalos etadi.

4. Tahliliy va konsalting xizmatlarining mavjudligi – tashqi bozor muhitini tahlil qiluvchi tashkilotlar, ilmiy-tadqiqot institutlari, davlat yordami.

5. Bozor infratuzilmasining kengayishi – yaqin atrofda savdo markazlari, eksport-import terminallari, xalqaro savdo logistikasi mavjud bo‘lsa, bu ham xarajatlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Tashqi ko‘lam samarasi davlat siyosati, hududiy iqtisodiy infratuzilma va klasterlashuv bilan chambarchas bog‘liq. Bunday samaradorlik har bir alohida korxona tomonidan emas, balki butun soha, sanoat zonasi yoki region darajasida yuzaga chiqadi.

Ko‘lam samarasi turlarining korxona faoliyatiga ta‘siri: Ko‘lam samarasi — sanoat korxonalarining ishlab chiqarish miqyosini kengaytirgan holda xarajatlarni kamaytirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga yo‘naltirilgan muhim mexanizmdir. Bu tushuncha bevosita korxonaning hajmi, resurslardan foydalanish darajasi va tashkil etilgan ishlab chiqarish tizimi bilan bog‘liq bo‘lib, korxona faoliyatining barcha bosqichlariga ta‘sir ko‘rsatadi.

Kichik korxonalar odatda cheklangan ishlab chiqarish quvvatlari va resurslar asosida ishlaydi. Ular ko‘pincha yuqori tannarx, past miqdordagi mahsulot va nisbatan qimmat marketing, logistika, boshqaruv xarajatlari bilan to‘qnash keladi. Kichik ishlab chiqarish hajmi tufayli ichki ko‘lam samarasidan deyarli foydalana olmaydi. Shu sababli:

- mahsulot tannarxi yuqori bo‘ladi;
- raqobatbardoshlik past bo‘ladi;
- texnologik yangiliklarni joriy etish imkoniyati cheklangan.

O‘rta korxonalar hajmi jihatidan resurslardan samarali foydalanish, mehnat taqsimoti, boshqaruvni optimallashtirish kabi ichki ko‘lam samarasi elementlarini qo‘llash imkoniga ega bo‘ladi. Ular:

- o‘rtacha tannarxni pasaytiradi;
- malakali ishchi kuchi va avtomatlashtirilgan uskunalardan samaraliroq foydalanadi;
- mahsulot assortimentini kengaytirish orqali bozorni qamrab oladi.

Shu bosqichda tashqi ko‘lam samarasi ta‘siri ham sezila boshlaydi, ayniqsa sanoat zonalar yoki klasterlarda faoliyat yuritayotgan o‘rta korxonalar uchun.

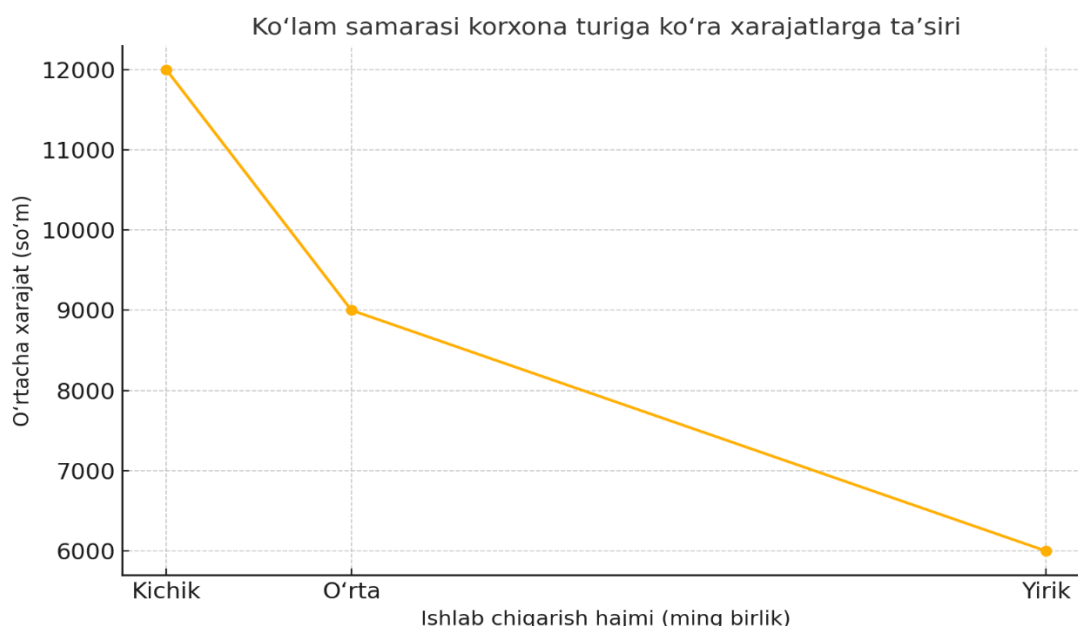
Ko‘lam samarasi turli hajmdagi korxonalar faoliyatida har xil ta‘sir kuchiga ega. U yirik ishlab chiqaruvchilarga xarajatlarni kamaytirish, mahsulot sifatini oshirish va global raqobatda ustunlikka erishish imkonini beradi. Shu sababli, O‘zbekiston sanoatini rivojlantirishda ko‘lam samarasi omilini inobatga olgan holda korxonalarni yiriklashtirish, klasterlashuvni rag‘batlantirish va infratuzilmani rivojlantirish muhim strategik yo‘nalishlardan biridir [6].

Quyidagi jadvalda va rasmda ko‘lam samarasi turli xil korxona turlarining faoliyatiga qanday ta‘sir ko‘rsatishi aks ettirilgan:

1-jadval

Ko‘lam samarasi turli xil korxona turlarining faoliyatiga qanday ta‘sir ko‘rsatishi

	Korxona turi	Ishlab chiqarish hajmi(ming birlik)	O‘rtacha xarajat (so‘m)	Ko‘lam samarasi darajasi
1	Kichik	10	12000	Past
2	O‘rta	50	9000	O‘rta
3	Yirik	200	6000	Yuqori

1-rasm. Ko‘lam samarasi korxona turiga ko‘ra xarajatlarga ta‘siri

Kichik korxonalar: ishlab chiqarish hajmi kichik, xarajatlar yuqori

→ ko‘lam samarasi past.

O‘rta korxonalar: ishlab chiqarish hajmi ortadi, xarajatlar pasaya boshlaydi → ko‘lam samarasi o‘rta.

Yirik korxonalar: ishlab chiqarish hajmi katta, xarajatlar ancha kamayadi → ko‘lam samarasi yuqori.

Sanoat tarmoqlari kesimidagi farqlari: Ko‘lam samarasi barcha sanoat tarmoqlarida bir xil darajada namoyon bo‘lmaydi. Har bir tarmoqning texnologik xususiyati, ishlab chiqarish jarayonining avtomatlashtirilgan darajasi, mehnat ulushi va resurslardan foydalanish samaradorligi ko‘lam samarasi darajasiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Misol uchun, O‘zbekistondagi yirik korxonalar, jumladan "UzAuto Motors" ishlab chiqarish hajmini oshirish orqali har yili yangi modellar ishlab chiqarishda tannarxni sezilarli darajada kamaytirmoqda. Bu ko‘lam samarasi orqali tannarxni optimallashtirishga klassik misoldir. Shu bilan birga, kichik ishlab chiqaruvchilar uchun esa ishlab chiqarish hajmini haddan ortiq oshirish salbiy oqibatlar keltirib chiqarishi mumkin: zaxira muammosi, logistika qiyinchiliklari, nazorat murakkabligi.

Ko‘lam samarasi va o‘rtacha xarajatlar o‘rtasidagi mikroiqtisodiy munosabatni tushunish orqali korxona ishlab chiqarishni optimal miqyosda tashkil etadi. Bu nafaqat samaradorlikni oshiradi, balki resurslardan foydalanish, tannarxni boshqarish va raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish imkonini ham kengaytiradi.

Ko‘lam samarasi va ishlab chiqarish funksiyasi (Cobb–Douglas modeli asosida): Ko‘lam samarasi iqtisodiy nazariyada ishlab chiqarish resurslari o‘zgarishi bilan ishlab chiqarish hajmining qanday o‘zgarishini tahlil qilishda muhim o‘rin egallaydi. Ayniqsa, bu jarayonni matematik ifodalashda Cobb–Douglas ishlab chiqarish funksiyasi asosiy vosita sifatida qo‘llaniladi [7].

Cobb–Douglas funksiyasi:

$$Q=A \times L^{\alpha} \times K^{\beta} \quad (1.8)$$

Bu yerda:

- Q – ishlab chiqarish hajmi (output);
- A – texnologik koeffitsiyent (ishlab chiqarish samaradorligi);
- L – mehnat resurslari (labour);
- K – kapital resurslari (capital);
- α, β – mehnat va kapitalga bo‘lgan elastiklik darajasi ($0 < \alpha, \beta < 1$).

Cobb–Douglas modelida $\alpha+\beta$ yig‘indisiga qarab ko‘lam samarasi aniqlanadi [8]:

3-jadval

Ko‘lam samarasi turlari– model tahlili asosida

$\alpha+\beta$ qiymati	Ko‘lam samarasi turi	Tavsif
$\alpha+\beta=1$	Doimiy ko‘lam samarasi	Resurslar 2 baravar oshsa, chiqish ham 2 baravar ortadi
$\alpha+\beta>1$	Ijobiy (o‘suvchi) ko‘lam samarasi	Resurslar 2 baravar oshsa, chiqish undan ham ko‘p ortadi
$\alpha+\beta<1$	Salbiy (kamayuvchi) ko‘lam samarasi	Resurslar 2 baravar oshsa, chiqish 2 baravardan kam ortadi

Amaliy izoh: Masalan, agar ishlab chiqarish funksiyasi quyidagicha bo‘lsa:

$$Q=1.2 \times L^{0.6} \times K^{0.5} \quad (1.9)$$

Bu yerda $\alpha+\beta=1.1$, ya’ni o‘suvchi (ijobiy) ko‘lam samarasi mavjud. Bunda resurslarni ko‘paytirish bilan ishlab chiqarish hajmi nisbatan tezroq ortadi. Bu holat yirik sanoat korxonalarida kuzatiladi, ayniqsa avtomatlashtirilgan yoki texnologik ishlab chiqarishlarda [9].

Agar esa $\alpha+\beta=0.8$ bo‘lsa, bu salbiy ko‘lam samarasini bildiradi – resurs ko‘payishi natijasida hosil qilinadigan mahsulot nisbatan sekin ortadi (masalan, mehnatga ko‘proq tayanadigan kichik korxonalarda) [10].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Boltaboyev M.R., Pardayev M.K. va boshqalar. “Sanoat iqtisodiyoti”. – T.: Iqtisodiyot, 2020.
2. Tuxliyev I.S. Korxona iqtisodiyoti va menejmenti. – T.: Iqtisodiyot, 2021.
3. Safarov B.Sh. Korxona samaradorligini oshirish usullari. – T.: IQTISOD, 2022.
4. Hamidov O.H. Sanoat klasterlari va ularning rivojlanish istiqbollari. – T.: Ilm Ziya, 2021.
5. Mirzayev A.T. Strategik menejment asoslari. – T.: Iqtisodiyot va moliya, 2021.
6. Ibragimov N.S. Raqobat ustunligini ta’minlashda ko‘lam samarasi. – T.: Innovatsiya, 2022.

"GREEN ECONOMY" - THE PROBLEM OF TEACHING AT UNIVERSITIES IN CENTRAL ASIA USING THE EXPERIENCE OF EUROPEAN UNION UNIVERSITIES

"YASHIL IQTISODIYOT" - YEVRONA ITTIFOQI UNIVERSITETLARI TAJRIBADAN FOYDALANGAN HOLDA MARKAZIY OSIYO UNIVERSITETLARINDA O‘QITISH MUAMMOSI

«ЗЕЛЕНАЯ ЭКОНОМИКА» — ПРОБЛЕМА ПРЕПОДАВАНИЯ В УНИВЕРСИТЕТАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ НА ОСНОВЕ ОПЫТА УНИВЕРСИТЕТОВ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

FSU, World and Regional Economy Department,
Assoc. Professor **Yunusov Alisher Ruzimatovich**

Abstract

Climate change and global warming have been major issues for the past decades. However, we are now increasingly aware of the seriousness of the environmental challenge. The world faces a range of unprecedented environmental, climate and sustainability challenges. These include biodiversity loss, climate change and resource depletion the problem

Key words: Green economy, European Union universities, Central Asian universities, Climate, resources, climate change

Iqlim o‘zgarishi va global isish so‘nggi o‘n yilliklar davomida asosiy muammolar bo‘lib kelgan. Biroq, biz endi ekologik muammoning jiddiyligini tobora ko‘proq anglayapmiz. Dunyo misli ko‘rilmagan ekologik, iqlim va barqarorlik muammolariga duch kelmoqda. Bularga biologik xilma-xillikning yo‘qolishi, iqlim o‘zgarishi va resurslarning kamayishi kiradi.

Kalit so‘zlar: Yashil iqtisodiyot, Yevropa Ittifoqi universitetlari, Markaziy Osiyo universitetlari, Iqlim, resurslar, iqlim o‘zgarishi

Изменение климата и глобальное потепление были серьезными проблемами на протяжении последних десятилетий. Однако сейчас мы все больше осознаем серьезность этой экологической проблемы. Мир сталкивается с целым рядом беспрецедентных экологических, климатических проблем и проблем устойчивого развития. К ним относятся утрата биоразнообразия, изменение климата и истощение ресурсов.

Ключевые слова: Зеленая экономика, университеты Европейского союза, университеты Центральной Азии, климат, ресурсы, изменение климата.

The environmental problems of Central Asia (hereinafter - CA) are closely intertwined with global ones and are characterized by significant environmental disturbances: the problem of the shrinking Aral Sea, the future impact of the Koshtepa canal (Afganistan) on the habitat of the population, the depletion of natural resources and the negative effects of environmental degradation, including desertification, drought, land degradation, lack of drinking water, increased waste and industrial air pollution.. The Central Asia, is home to about 55 million people, that is, over 20% of its population. The average population density is generally close to 100 people/square km, and in the valley plain, it is over 350 people/square km (in the Andijan region it is over 500 people/square km). Andijan, Namangan, and Fergana provinces, which occupy 4.3% of Uzbekistan's territory, are home to 27.2% of the population. Batken, Jalalabad, Osh, and Talas provinces (44.4% of the territory) have 55.9% of the population of Kyrgyzstan, and Sogd province (17.6%) has 29.9% of the population of Tajikistan.

In the Central Asia agricultural overpopulation is clearly visible, with the most fertile areas having only 0.6 ha of land per person. According to expert estimates, by 2025 the population of the Central Asian will reach 15-15.5 million people. The situation in the valley is a classic example of social tension under conditions of overpopulation, land shortages, and an overabundance of labor in agriculture. The economic situation in the region is characterized by an acute shortage of resources (land, water), poor development of small and medium-sized enterprises. It is possible to change the situation mainly with the help of environmental education, starting from preschool age and ending throughout life. The acquisition of ecological culture, ecological consciousness, ecological thinking is the only way out of the current situation.

Important legislative, organizational and socio-economic measures have been developed and introduced in Uzbekistan to ensure environmental safety and aimed at the use and protection of nature and the improvement of the environmental situation. The Presidential Decree approved the Concept for Environmental Protection of the Republic of Uzbekistan until 2030, the Concept for the Development of Environmental Education in the Republic of Uzbekistan, the Approval of the Strategy for the Conservation of Biodiversity in the Republic of Uzbekistan and other legal and regulatory documents. The New Development Strategy for Uzbekistan for 2023-2030 sets out important tasks in the area of ecology and environmental protection, improving the environmental situation in cities and districts, and implementing the nationwide "Green Space" project in Higher Education Sistem (Fergana SU, Fergana STU, Andijan Agricultural University, Namangan SU, Namangan University of Business and Science, Kokand University, TSUAM I and other)

The Government of the Kyrgyz Republic adopted several important resolutions: the Law of the Kyrgyz Republic "On Specially Protected Natural Territories", "On Atmospheric Air Protection", Amendments to the Law of the Kyrgyz Republic "On Environmental Protection", "On Production and Consumption Waste", which demonstrate the extreme urgency of environmental protection issues in the country.

Every year about 2,000 students are trained in Environmental programs in Kyrgyz universities. One of the important problems in improving environmental literacy of students and teaching environmental courses is that only half of the teachers have specialized education in the field of ecology. As a result, teachers develop curricula at their own discretion, without following a strict sequence of material presentation. This form of material presentation complicates perception and formation of ecological thinking of students and does not motivate them to deep study of ecology. Among the methods of forming ecological thinking in students, mainly theoretical training is emphasized. But this is clearly insufficient, without visual examples of solving environmental problems students will not be able to transfer their knowledge to practice.

But there is not methodical recommendations on environmental education in the state language do not exist in Kyrgyz universities (Osh SU, Manas SU, Talas SU)

Over the last years, more than 20 different resolutions and decisions have been adopted at the level of the Government of Tajikistan concerning ecology, green economy, environmental protection, preservation of rare endangered species of plants and fauna. On the basis of these resolutions of the Government of the Republic of Tajikistan, the Executive Committee of Sughd and Khatlon regions during the same period adopted 17 decisions aimed at solving problems. For example, the Law "On the State Complex Programme of Development of Environmental Education and Enlightenment of the Population of the Republic of Tajikistan for 2021-2025", the Law "On Environmental Expertise", etc.

In addition, there are legal norms regulating the relations of organizations, enterprises and individuals to the environment. These legal norms are reflected in the following government documents: the Land Code, the Nature Code, the Water Code and the Forest Code of the Republic of Tajikistan. The Development Strategy for Tajikistan for 2024-2029 sets out important tasks in the area of ecology and environmental protection in Higher Education (Hujand SU, Buston STU, Tajikistan SU, Dushanbe STU and other)

In the major corresponding discussions in Central Asia, the talks revolve largely around the scale and nature of the consequences of climate change. Within them, we can see a series of different responses, among which:

- non-action of those who lack the proper knowledge and resources;
- mitigation strategies to slow down or lessen carbon emissions and incidence of greenhouse gas;
- adaptation strategies for those who are preparing for or experiencing the destructive;
- consequences of climate change e.g., global warming, flooding, drought, and desertification, desalination.

However, in recent years environmental pollution has increased significantly, mainly due to increased industrial and agricultural production. Universities of Uzbekistan, Kyrgyzstan and Tajikistan should play a bigger role in the development of environment-focused people's behaviour. The specially designed curricula "Ecology and Environmental Protection" is taught in all Universities, according to appropriate. But the analysis of ecological education indicates deficiencies that pull back the full realization of reforms in ecological education.

This form of presentation complicates the perception and formation of environmental thinking of students and does not motivate them to deep study ecology. In the number of methods of forming environmental thinking among students, mainly theoretical training was highlighted. But this is definitely insufficient, without observing examples of solving environmental problems, students will not be able to transfer their knowledge into practice.

Due to the fact that there are no methodological guidelines for environmental education in the national language, universities develop programs themselves and approve by the university academic council. Existing BA/ MA curricula mostly consist of theoretical courses, don't have modern innovative approaches to the study, that do not fully meet the requirements of ecological organisations.

The curricula "Ecology and Environmental Protection" and related curricula are included in the curricula of all educational institutions in the country. However, this is not enough. At present, real life shows that:

- teaching the subject in the traditional way alone does not give desirable results;
- it is necessary to introduce new models of education. In the framework of the educational process, every university should be guided by a number of recommendations on the formation of an ecological world outlook- ecological education process should be personalized;
- it is necessary to form environmentally sound behavior patterns, ability to assess the environment not only from the position of own wellbeing but also harmony of relationships "nature - society";
- to introduce a system of scientific knowledge, views, and beliefs, which provide formation of responsible attitude to the environment; -----increase cooperation with environmental organizations, nature reserves and national parks.

Central Asian Universities need a common concept and methodological approach in the field of environmental education, train professional ecologists, who could adequately assess the environmental situation, conduct an environmental audit, environmental expertise, engage in environmental management and marketing, and predict the negative effect of intensive human impact on the nature. European experience in environmental issues and reasonable energy consumption are to be used as crucial practical and methodological instruments in order to improve environmental protection, modernize the teaching of environmental courses at universities and improve the professional competencies of graduates. The European Union has been a global champion in reducing the consumption of fossil fuels to power its economy and tackling climate change, a policy that was confirmed when the EU joined the 'Paris Agreement Considering the above-described situation and the current state of things, change should come mainly from the young generation and increasing their skills to reduce environmental impact and resilience will make a difference in the future.

At present, the problem of strengthening the environmental literacy of every inhabitant of the planet has come to be one of the first places in importance. This also applies to the Central Asia,

where a huge number of enterprises, plants and factories are concentrated, the waste of which pollutes the soil and the surrounding nature.

List of references:

1. Concept for Environmental Protection of the Republic of Uzbekistan until 2030, UP-5863 of October 30, 2019:
2. The Law of the Kyrgyz Republic "On Specially Protected Natural Territories", No.18 of May 3, 2011
3. The "State Complex Programme of Development of Environmental Education and Enlightenment of the Population of the Republic of Tajikistan for 2021-2025" was likely established through a Resolution (Decree) of the Government of the Republic of Tajikistan, rather than a direct "Law" passed by the parliament. No.1254 of February 6, 2020

УДК:330.3

РОЛЬ ЦИФРОВИЗАЦИИ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В УГЛУБЛЕНИИ РЕГИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

MARKAZIY OSIYODA MINTAQAVIY IQTISODIY MUNOSABATLARNI CHUQURLASHTIRISHDA RAQAMLASHTIRISH VA SUN'IY INTELLEKTNING ROLI

THE ROLE OF DIGITALIZATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN DEEPENING REGIONAL ECONOMIC RELATIONS IN CENTRAL ASIA

Шамшод Юнусов, независимый соискатель ФерДУ

Аннотация

Статья анализирует влияние цифровизации и технологий искусственного интеллекта на развитие региональных экономических связей в Центральной Азии. Казахстан и Узбекистан выделяются как лидеры цифровой трансформации, тогда как Кыргызстан, Таджикистан и Туркменистан демонстрируют более медленный прогресс. Рассматривается роль цифровых платформ и инициатив Digital CASA и CAREC Digital Strategy 2030 в снижении транзакционных издержек и развитии электронной торговли. Отмечается потенциал ИИ для углубления интеграции через интеллектуальные системы управления и аналитику данных. Определены ключевые барьеры и уроки цифрового развития в регионе.

Ключевые слова: Центральная Азия, цифровизация, электронное правительство, искусственный интеллект, региональная интеграция, цифровые платформы, CAREC, Digital CASA.

Ushbu maqolada raqamlashtirish va sun'iy intellekt texnologiyalarining Markaziy Osiyoda mintaqaviy iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishga ta'siri tahlil qilinadi. Qozog'iston va O'zbekiston raqamli transformatsiyada yetakchilar sifatida ajralib turadi, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston esa sekinroq rivojlanishni namoyish etdilar. Maqolada raqamli platformalar va Digital CASA va CAREC Digital Strategy 2030 tashabbuslarining tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish va elektron tijoratni rivojlantirishdagi roli ko'rib chiqiladi. Intellektual boshqaruv tizimlari va ma'lumotlar tahlili orqali integratsiyani chuqurlashtirish uchun sun'iy intellektning salohiyati ta'kidlangan. Mintaqada raqamli rivojlanish uchun asosiy to'siqlar va saboqlar aniqlangan.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, raqamlashtirish, elektron hukumat, sun'iy intellekt, mintaqaviy integratsiya, raqamli platformalar, CAREC, Digital CASA.

This article examines how digitalization and artificial intelligence (AI) are reshaping regional economic relations in Central Asia. Kazakhstan and Uzbekistan emerge as the digital frontrunners, while Kyrgyzstan, Tajikistan, and Turkmenistan show more gradual progress. The study highlights the role of national digital platforms and regional initiatives—such as Digital CASA and the CAREC Digital Strategy 2030—in reducing transaction costs and expanding e-commerce and cross-border logistics. The growing adoption of AI is analyzed as a driver of deeper integration, particularly through intelligent risk-management systems and data-driven planning. Key barriers and lessons for advancing digital development at both national and regional levels are identified.

Keywords: Central Asia, digitalization, e-government, artificial intelligence, regional integration, digital platforms, CAREC, Digital CASA.

Цифровая трансформация стала одним из ключевых факторов социально-экономического развития, определяя модернизацию государственных услуг, бизнес-процессов, финансовых систем и логистики. В странах Центральной Азии цифровизация приобрела системный характер и рассматривается как инструмент повышения конкурентоспособности, улучшения качества государственного управления и углубления региональной интеграции. Несмотря на различия в уровне инфраструктуры и регулирования, цифровая повестка стала общим стратегическим приоритетом для всех государств региона.

Искусственный интеллект усиливает эффект цифровизации, позволяя анализировать большие массивы данных, прогнозировать социально-экономические тенденции, оптимизировать торговые и логистические процессы и повышать эффективность государственного управления. В условиях взаимозависимости стран Центральной Азии ИИ открывает новые возможности для региональной координации — от анализа трансграничных данных до применения интеллектуальных систем в таможене, безопасности и управлении миграцией.

Изучение роли цифровизации и ИИ в развитии региональных экономических отношений приобретает стратегическое значение, поскольку позволяет определить, как цифровые технологии могут укрепить устойчивость, связность и инновационный потенциал экономик Центральной Азии.

Цифровизация в научной литературе рассматривается как переход от традиционных моделей управления и экономического взаимодействия к системам, основанным на данных, автоматизации и электронных сервисах. Она влияет на развитие экономик через сокращение транзакционных издержек, повышение прозрачности государственного управления и расширение участия граждан и бизнеса в цифровых рынках. Электронные государственные услуги, маркетплейсы, цифровые платежи и онлайн-логистика снижают стоимость операций и упрощают доступ к региональным и глобальным рынкам.

Искусственный интеллект усиливает потенциал цифровизации, предоставляя инструменты анализа больших данных, предиктивного моделирования и интеллектуальной автоматизации. Использование ИИ в таких сферах, как таможенный контроль, торговая аналитика и управление миграционными потоками, позволяет государствам переходить к более прогнозной модели развития, улучшая координацию экономических решений и управление ресурсами.

Цифровизация также формирует новую логику региональной кооперации: объединение инфраструктуры, согласование технических и правовых стандартов и создание совместных цифровых платформ становятся основой более глубоких интеграционных процессов. Синхронизация электронных документов, обмен данными и функционирование интеграционных шин формируют цифровое пространство, в котором взаимодействие между странами становится быстрее, дешевле и эффективнее, открывая возможности для формирования общего экономического пространства Центральной Азии.

Уровень цифровизации стран Центральной Азии существенно различается, что объясняется неоднородностью инфраструктуры, институциональных реформ, инвестиционных возможностей и стратегических приоритетов. Для оценки цифровой

зрелости региона наиболее репрезентативным показателем является Индекс развития электронного правительства (EGDI), ежегодно публикуемый ООН. EGDI включает три компонента:

1. Доступность и качество онлайн-услуг;
2. Телекоммуникационная инфраструктура;
3. Человеческий капитал.

Ниже представлена сравнительная таблица показателей стран Центральной Азии за 2022 и 2024 годы:

Казахстан сохраняет роль лидера цифровой трансформации в Центральной Азии благодаря раннему внедрению электронного правительства и последовательной модернизации инфраструктуры. Функционирующая с 2008 года платформа eGov, развитая телекоммуникационная среда и инвестиции в ИКТ обеспечили стране высокий уровень цифровых услуг и интеграцию ИИ в государственное управление и логистику.

Таблица 1.

Индекс развития электронного правительства (EGDI), 2022–2024 гг. [1]

Страна	EGDI 2022	Рейтинг 2022	EGDI 2024	Рейтинг 2024	Комментарий / статус
Казахстан	0.8628	28	0.9009	24	Лидер региона
Узбекистан	0.7265	69	0.7999	63	Быстрый рост цифровой зрелости
Кыргызстан	0.6977	81	0.7316	78	Умеренный прогресс
Таджикистан	0.5039	129	0.5606	123	Задержка в развитии
Туркменистан	0.4808	137	0.4757	145	Минимум прогресса

Примечание: EGDI (E-Government Development Index) — индекс, используемый United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA), оценивает уровень развития электронного правительства.

Рост индекса EGDI до 0.9009 в 2024 году подтверждает статус Казахстана как одного из наиболее продвинутых цифровых государств региона и мира.

Узбекистан демонстрирует наиболее динамичный прогресс, последовательно реализуя стратегию «Цифровой Узбекистан – 2030». Расширение функциональности портала my.gov.uz, активное развитие открытых данных и внедрение ИИ в налоговую, транспортную и социальную сферы сделали цифровизацию ключевой частью государственных реформ. Улучшение позиции в рейтинге EGDI до 63-го места свидетельствует о системном укреплении цифрового управления и значительном расширении доступности электронных услуг.

Цифровизация Кыргызстана развивается более постепенно, опираясь на международные проекты и межведомственную интеграцию. Участие в инициативе Digital CASA укрепило интернет-связность, а платформа «Түндүк» стала основой для обмена данными между государственными структурами. Несмотря на инфраструктурные ограничения, Кыргызстан последовательно расширяет систему цифровых услуг и улучшает качество электронного управления.

Таджикистан характеризуется медленными темпами цифровой трансформации из-за слабой телекоммуникационной инфраструктуры, высокой стоимости интернета и дефицита кадровых ресурсов. Ограниченность государственных электронных услуг снижает возможности формирования цифровой экономики. Однако рост EGDI до 0.5606 указывает на начавшийся процесс модернизации и постепенное расширение цифровых практик.

Таблица 2.

Основные национальные стратегии / платформы цифровизации в странах ЦА

Страна	Название стратегии / платформы	Основные функции и цели
Казахстан	Digital Kazakhstan	Автоматизация госуслуг, развитие ИКТ, стимулирование цифрового сектора [2].
Казахстан	eGov.kz (и сопутствующие сервисы)	Электронные госуслуги, онлайн-администрирование, снижение бюрократии [3].
Узбекистан	Цифровой Узбекистан – 2030	Цифровизация госуслуг, экономики, транспорта, сельского хозяйства [4].
Узбекистан	IT Park Uzbekistan / Digital Inclusion Project	Развитие IT-индустрии, ИТ-услуг, экспорт ИТ, создание рабочих мест [5].
Узбекистан	Digital CASA (проект)	Развитие интернет-инфраструктуры, подключение регионов, поддержка стартапов. [6]
Кыргызстан	Участие в Digital CASA	Повышение доступности интернета, развитие ИКТ-инфраструктуры. [7]
Регион ЦА	CAREC Digital Strategy 2030	Формирование регионального цифрового пространства, облачной инфраструктуры, трансграничного обмена данными [8].

Туркменистан остаётся наиболее отстающей страной региона: ограниченный доступ к интернету, низкая цифровая открытость и фрагментарное развитие электронных услуг сдерживают цифровизацию. Наличие отдельных инициатив не формирует системных изменений, и дальнейший прогресс требует значительных инфраструктурных и институциональных реформ.

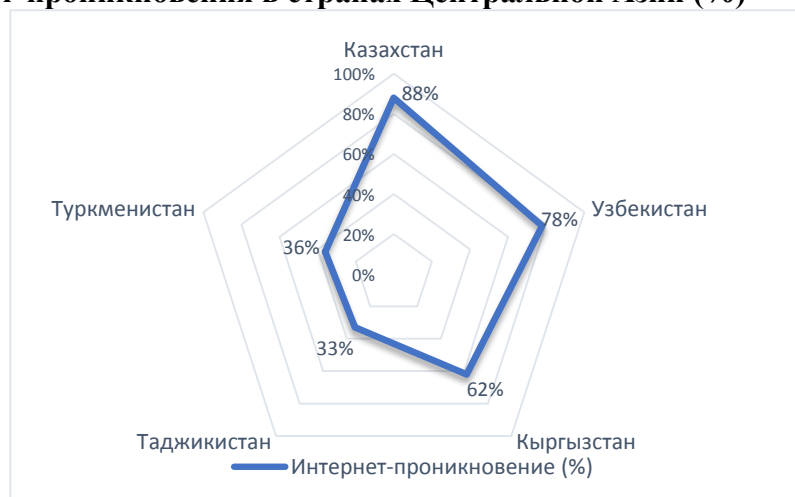
Региональный анализ демонстрирует существенные различия в уровнях цифровой зрелости стран Центральной Азии. Казахстан и Узбекистан выступают цифровым ядром региона, формируя наиболее развитые экосистемы электронных услуг, данных и цифровых решений. На этом фоне Кыргызстан, Таджикистан и Туркменистан остаются на более ранних этапах цифрового развития, что подчёркивает выраженный разрыв между лидерами и догоняющими странами. Ключевым фактором этих расхождений является уровень развития телекоммуникационной инфраструктуры: именно инфраструктурный компонент индекса EGDІ объясняет большую часть отставания стран с менее развитой цифровой средой. Вместе с тем значимую роль играет и политическая воля, поскольку там, где цифровизация закреплена как стратегический государственный приоритет, — как в Казахстане и Узбекистане — темпы реформ заметно выше. Наконец, долгосрочные перспективы регионального цифрового развития напрямую зависят от инвестиций в человеческий капитал, поскольку уровень цифровых навыков населения определяет способность государств внедрять искусственный интеллект и другие передовые технологические решения.

Инфраструктура цифровой связности является основой цифровой трансформации в странах Центральной Азии и определяет возможности внедрения информационно-коммуникационных технологий, электронного правительства и решений на базе искусственного интеллекта. Различия в уровне развития телекоммуникаций формируют неравномерность цифрового прогресса, что влияет на доступность онлайн-услуг, скорость трансформации государственных процессов и потенциал региональной интеграции. Сравнение ключевых инфраструктурных показателей позволяет определить, какие страны обладают условиями для ускоренного цифрового роста, а где формируются устойчивые структурные барьеры.

Одним из наиболее значимых индикаторов цифровой зрелости является уровень интернет-проникновения, поскольку он определяет возможности распространения электронных государственных услуг, развития финтех-сектора, функционирования электронной коммерции и внедрения ИИ-решений. Рисунок 1 демонстрирует существенные различия между странами региона, отражая устойчивое расслоение по доступу населения к интернету.

Рисунок 1. Уровень интернет-проникновения в странах Центральной Азии (%)

Рисунок отражает три отчётливые группы стран: Казахстан (88%) и Узбекистан (78%), формирующие цифровое ядро региона; Кыргызстан (62%), находящийся в промежуточной зоне; а также Таджикистан (33%) и Туркменистан (36%), где низкое интернет-проникновение существенно ограничивает развитие цифровых услуг и снижает потенциал участия в региональных цифровых инициативах. Представленные

различия указывают на формирование устойчивого цифрового неравенства, влияющего как на внутреннее социально-экономическое развитие государств, так и на возможности формирования единого цифрового пространства Центральной Азии.

Эти различия в доступности интернет-ресурсов определяют скорость и глубину цифровых реформ: Казахстан и Узбекистан благодаря высокому уровню интернет-проникновения демонстрируют расширение цифровых госуслуг, активное внедрение облачных технологий и формирование продвинутых экосистем данных. Кыргызстан постепенно улучшает цифровую связность при поддержке международных проектов, но сталкивается с неоднородностью качества связи, особенно в сельских районах. Таджикистан и Туркменистан продвигаются медленно, поскольку ограниченная доступность интернета препятствует внедрению современных цифровых платформ и снижает эффективность структурных реформ.

Развитие широкополосной инфраструктуры играет критическую роль в создании цифровых экосистем. Казахстан формирует региональные цифровые коридоры, соединяющие страну с континентальными телеком-маршрутами. Узбекистан активно расширяет оптоволоконные сети, внедряя программы FTTH и обеспечивая доступ общественных учреждений к высокоскоростному интернету. Кыргызстан в рамках проекта Digital CASA улучшает международную связность и создаёт предпосылки для роста национальных цифровых сервисов. В Таджикистане и Туркменистане ограниченные инвестиции и низкая конкуренция на телеком-рынке приводят к точечному и медленному развитию широкополосных сетей.

Аналогичная дифференциация наблюдается и в развитии электронного правительства. Казахстан и Узбекистан создали высокофункциональные цифровые государственные платформы, включающие интегрированные реестры данных, системы цифровой идентификации и сотни электронных услуг. Кыргызстан продвигает уникальную модель межведомственной интеграции посредством платформы «Түндүк», что существенно снижает административные издержки. В Таджикистане и Туркменистане цифровые государственные услуги сохраняют фрагментарный характер, что ограничивает модернизацию государственного управления.

Инфраструктурные различия прямо определяют возможности региональной цифровой интеграции. Высокоскоростной интернет и развитые цифровые государственные услуги являются основой трансграничной электронной торговли, цифровой логистики, обмена электронными документами и внедрения региональных проектов на основе искусственного интеллекта. Недостаточный уровень инфраструктуры исключает отдельные государства из участия в этих процессах, тогда как Казахстан, Узбекистан и Кыргызстан формируют ядро цифровой связности региона. Для расширения интеграции необходимы совместные телеком-проекты, цифровые коридоры, унификация технических стандартов и создание платформ для межгосударственного обмена данными.

Развитие искусственного интеллекта, электронной коммерции и цифровых экосистем становится ключевым фактором формирования экономики знаний в Центральной Азии. Эти направления усиливают конкурентоспособность государств, ускоряют модернизацию государственных услуг и создают новые формы регионального взаимодействия. Их динамика во многом определяется качеством цифровой инфраструктуры, доступностью интернет-связи и степенью институциональной готовности стран.

Искусственный интеллект постепенно становится важным инструментом административной и экономической трансформации. Он повышает эффективность государственного управления, оптимизирует таможенные процедуры, улучшает прогнозирование транспортных потоков и способствует развитию финтех-услуг и цифрового мониторинга в сельском хозяйстве. Казахстан и Узбекистан демонстрируют наиболее высокий уровень институциональной готовности к внедрению ИИ, что отражено в сравнительных данных Индекса AI-готовности (Таблица 3). Кыргызстан использует ИИ точно, в основном в финансовых онлайн-сервисах, тогда как Таджикистан и Туркменистан сталкиваются с ограничениями инфраструктурного и кадрового характера.

Таблица 3. Индекс готовности к ИИ

Страна	Индекс AI-готовности
Казахстан	62
Узбекистан	56
Кыргызстан	41
Таджикистан	29
Туркменистан	22

[9] Электронная коммерция становится быстро растущим сегментом региональной цифровой экономики, стимулируя вовлечение населения и бизнеса в онлайн-торговлю. В Казахстане и Узбекистане сформировались наиболее динамичные рынки e-commerce, поддерживаемые

развитием цифровых платежей, логистических сервисов и национальных маркетплейсов. Кыргызстан демонстрирует устойчивый рост благодаря мобильным сервисам, тогда как Таджикистан и Туркменистан сохраняют низкие показатели, отражающие ограниченность инфраструктуры и низкий уровень цифровой зрелости.

Развитие цифровых экосистем также демонстрирует разнотемную динамику. Казахстан сформировал одну из наиболее комплексных экосистем региона, опирающуюся на платформу Kaspi, GovTech-инициативы и национальные ИИ-разработки. Узбекистан активно развивает IT-парк, финтех-сектор и платформы открытых данных, создавая благоприятную среду для стартапов. Кыргызстан формирует мобильную предпринимательскую экосистему, тогда как Таджикистан и Туркменистан остаются на ранних этапах формирования цифровых платформ, преимущественно в государственном секторе.

Таблица 4. Доля электронной коммерции в ВВП

В совокупности ИИ, электронная коммерция и цифровые экосистемы создают основу для нового формата региональной интеграции. ИИ повышает точность прогнозирования торговых потоков и эффективность управления трансграничными операциями, тогда как электронная коммерция способствует развитию общего цифрового

Страна	Доля e-commerce в ВВП (%)
Казахстан	3.5%
Узбекистан	2.8%
Кыргызстан	1.4%
Таджикистан	0.9%
Туркменистан	0.6%

рынка и унификации логистических процессов. Формирование цифровых экосистем стимулирует появление совместных стартап-инициатив, интегрированных маркетплейсов и укрепляет взаимосвязанность экономик Центральной Азии, постепенно создавая необходимые предпосылки для появления общего регионального цифрового пространства.

Цифровые технологии становятся ключевым инструментом сближения экономик Центральной Азии, создавая более прозрачные, быстрые и взаимосвязанные механизмы взаимодействия. В отличие от традиционных форм интеграции, цифровая кооперация позволяет странам синхронизировать государственные услуги, унифицировать правила обмена данными и развивать трансграничную электронную торговлю. В последние годы государства региона постепенно формируют основу общего цифрового пространства, сочетая модернизацию инфраструктуры, совместные проекты и постепенную гармонизацию регуляторных норм.

Важную роль играет инициатива CAREC Digital Strategy 2030, которая стала первой региональной рамкой цифровой интеграции. Она ориентирована на развитие оптоволоконных коридоров, центров обработки данных, повышение устойчивости интернет-трафика и унификацию регуляторных стандартов, включая взаимное признание электронных подписей и цифровых сертификатов происхождения. Стратегия также продвигает цифровизацию логистики и таможни, внедрение электронных накладных и создание «единого окна» для трансграничной торговли, что значительно снижает административные издержки и способствует развитию электронной коммерции и отраслевых цифровых сервисов.

Значительным интеграционным механизмом выступает проект Digital CASA, направленный на формирование регионального цифрового коридора между Центральной и Южной Азией. Кыргызстан активно модернизирует национальные сети и развивает межведомственную платформу «Түндүк», Узбекистан расширяет инфраструктуру данных и цифровые сервисы в регионах, а Казахстан укрепляет свои позиции как узловой распределитель интернет-трафика. Совокупный эффект проекта проявляется в снижении стоимости интернета, расширении мобильной и фиксированной связи и формировании предпосылок для единого рынка электронной торговли.

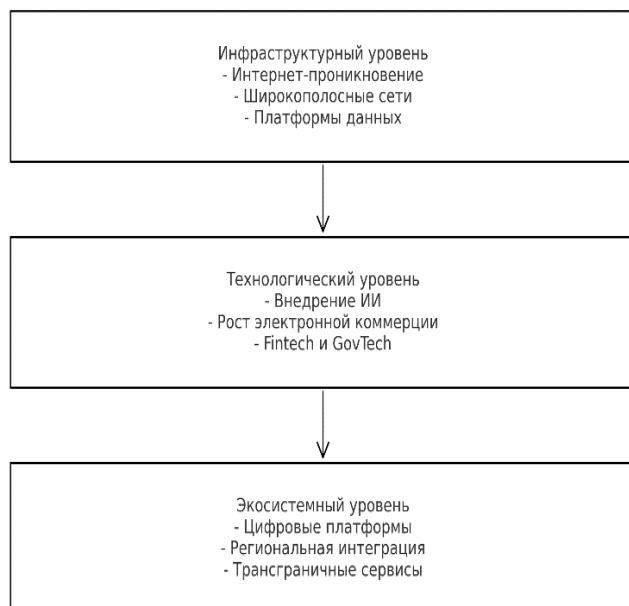
Национальные цифровые платформы стран играют растущую роль в формировании региональной цифровой экосистемы. Казахстан продвигает eGov.kz и аналитические системы данных, а частная экосистема Kaspi стала одной из наиболее успешных в Евразии. Узбекистан развивает портал my.gov.uz, систему «Единого окна» ВЭД и одну из крупнейших платформ открытых данных в регионе. Кыргызстан демонстрирует передовую модель межведомственного обмена благодаря системе «Түндүк». Таджикистан и Туркменистан пока находятся на стадии базовой цифровизации, формируя инфраструктуру реестров и государственных услуг для будущего включения в региональные цифровые проекты.

Важнейшие направления региональной цифровой интеграции включают создание трансграничной цифровой логистики, унификацию электронных накладных и сертификатов, внедрение ИИ для прогнозирования торговых потоков и оптимизации грузовых коридоров, развитие общего цифрового торгового пространства и гармонизацию стандартов кибербезопасности, цифровых подписей и обработки данных.

Модель отражает трёхуровневую структуру цифровой трансформации региона: инфраструктурный уровень обеспечивает интернет-связность, широкополосные сети и платформы данных; технологический уровень включает внедрение ИИ, рост электронной коммерции и развитие Fintech и GovTech; экосистемный уровень предполагает создание цифровых платформ, углубление региональной интеграции и развитие трансграничных сервисов.

Последовательность уровней иллюстрирует зависимость цифрового прогресса от инфраструктурной базы и показывает, почему различия в цифровом развитии стран Центральной Азии формируют асимметричный потенциал участия в региональных инициативах.

Рисунок 2. Концептуальная модель цифровой трансформации Центральной Азии

Несмотря на прогресс, цифровая интеграция региона сталкивается с рядом вызовов. Несогласованность нормативно-правовых стандартов — от цифровых подписей до защиты данных — усложняет обмен информацией между странами. Инфраструктурные различия ограничивают участие Таджикистана и Туркменистана в региональных цепочках данных. Политическая фрагментация и различия в готовности к открытости данных замедляют создание единого цифрового пространства. Существенным барьером остаётся недостаток кадров в области ИИ, архитектуры данных и кибербезопасности.

Тем не менее общие цифровые инициативы, совместные телеком-проекты и формирование синхронизированных стандартов постепенно создают условия для появления единой цифровой архитектуры Центральной Азии и

укрепления её экономической взаимосвязанности.

Опыт стран Центральной Азии показывает, что успешная цифровая трансформация в первую очередь определяется политической волей, стратегической последовательностью и системными реформами. Наибольшего прогресса добились государства, которые закрепили цифровизацию как национальный приоритет и инвестировали в инфраструктуру, человеческий капитал и модернизацию законодательства. Казахстан и Узбекистан демонстрируют, что устойчивые институциональные изменения создают базу для развития электронного правительства, цифровой экономики и инновационных экосистем.

Одним из главных уроков является то, что инфраструктура остаётся фундаментом цифрового развития. Существенные различия в интернет-проникновении и доступности телекоммуникационных услуг формируют цифровое неравенство внутри региона. Там, где отсутствует высокоскоростной интернет и широкополосные сети, невозможно обеспечить масштабируемость цифровых услуг, внедрение ИИ и развитие электронной коммерции, что препятствует созданию единого цифрового рынка Центральной Азии.

Другим ключевым вызовом является дефицит кадровых ресурсов. Недостаток специалистов в областях ИИ, анализа данных и кибербезопасности ограничивает способность государств внедрять сложные цифровые решения и снижает эффективность цифровых реформ. Развитие национальных и региональных программ подготовки кадров становится стратегической необходимостью для преодоления этого структурного барьера. Параллельно сохраняется фрагментация нормативно-правовой базы: различия в подходах к защите данных, электронным подписям и кибербезопасности затрудняют трансграничный обмен данными и интеграцию цифровых платформ.

Для ускорения цифровой интеграции региона необходима гармонизация стандартов, создание совместных дата-инфраструктур и развитие межгосударственных сервисов — от электронных транспортных документов до унифицированных таможенных систем. Инвестиции в инновационный сектор, развитие венчурной экосистемы и расширение частного участия критически важны для формирования устойчивой цифровой экономики. В долгосрочной перспективе создание общего цифрового пространства Центральной Азии — на основе региональных дата-центров, облачных платформ и цифровых коридоров — станет

фактором повышения экономической устойчивости, стимулирования инноваций и укрепления конкурентоспособности региона.

Список использованной литературы:

1. Президент Республики Узбекистан. Указ № ПФ–6079 «О стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030» и мерах по её реализации». Ташкент, 2020.
2. Министерство цифровых технологий РУз. Стратегия развития искусственного интеллекта в Узбекистане до 2030 года. Ташкент, 2021.
3. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП–3832 «О мерах по дальнейшему развитию электронной коммерции». Ташкент, 2018.
4. Постановление Кабинета Министров РУз № 710 «О мерах по ускоренному развитию цифровой инфраструктуры». Ташкент, 2022.
5. Министерство экономики и финансов. Концепция повышения эффективности государственного управления через цифровые технологии (GovTech). Ташкент, 2023.
6. Центр развития электронного правительства. Годовой отчёт о цифровых услугах my.gov.uz. Ташкент, 2023
7. Правительство Республики Казахстан. Государственная программа «Цифровой Казахстан». Астана, 2017.
8. Министерство цифрового развития РК. Концепция развития искусственного интеллекта в РК до 2030 года. Астана, 2023.
9. Агенство «Зерде». Отчёт о реализации цифровой трансформации в государственных органах РК. Астана, 2022.
10. Указ Президента Республики Казахстан № 1045 «О мерах по цифровизации государственного управления». Астана, 2018.
11. Министерство торговли и интеграции РК. Стратегия развития электронной коммерции до 2025 года. Астана, 2021
12. Правительство Кыргызской Республики. Концепция «Цифровой Кыргызстан 2019–2023». Бишкек, 2019.
13. Государственное агентство по делам ИКТ. Стратегия развития цифровой трансформации «Түндүк». Бишкек, 2021.
14. Постановление Правительства КР № 554 «О цифровой трансформации государственных услуг». Бишкек, 2020.
15. Министерство экономики КР. Доклад о развитии электронной коммерции в Кыргызстане. Бишкек, 2022.
16. Правительство Республики Таджикистан. Национальная стратегия «Цифровая экономика — 2040». Душанбе, 2021.
17. Министерство связи Таджикистана. Программа развития телекоммуникационной инфраструктуры 2021–2025. Душанбе, 2021.
18. Постановление Правительства РТ № 165 «О мерах по цифровому развитию в государственном секторе». Душанбе, 2022.
19. Правительство Туркменистана. Концепция развития цифровой экономики в Туркменистане на 2019–2025 годы. Ашхабад, 2019.
20. Министерство связи Туркменистана. Государственная программа по развитию ИКТ и электронного правительства. Ашхабад, 2021.
21. Межправительственная комиссия по торгово-экономическому сотрудничеству. Меморандум о цифровой интеграции Центральной Азии. Ташкент–Нур-Султан–Бишкек, 2022.
22. Совет сотрудничества стран Центральной Азии. План действий по цифровой интеграции до 2030 года. Самарканд, 2023.
23. Азиатский банк развития. Отчёт об интеграции транспортных цифровых коридоров Центральной Азии. Манила, 2022.
24. UNCTAD. Digital Economy in Eurasia: Opportunities for Regional Integration. Geneva, 2023.

25. Организация Объединённых Наций. E-Government Development Index Report 2022–2024. UN DESA. Нью-Йорк, 2024.
26. Asian Development Bank. CAREC Digital Strategy 2030. Manila: ADB, 2021.
27. World Bank. Digital CASA Project Overview. Washington, D.C.: World Bank Group, 2023.
28. ITU. Global Cybersecurity Index 2023. Geneva: International Telecommunication Union, 2023.
29. UNESCO. AI Readiness Index and National AI Strategies Survey 2023. Paris: UNESCO, 2023.
30. OECD. Digital Economy Outlook 2022. Paris: OECD Publishing, 2022.
31. World Bank. Central Asia Digital Development Report. Washington, D.C., 2023.
32. UNESCAP. Digital and Sustainable Trade Facilitation Report. Bangkok, 2022.
33. WTO. E-commerce and Digital Trade Annual Report 2023. Geneva: WTO Secretariat, 2023.

UDK:334

**KLASTERLARNI BOSHQARISHNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH VA
RESURSLARDAN OPTIMAL FOYDALANISH**

**ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ КЛАСТЕРАМИ И
ОПТИМАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕСУРСОВ**

**INCREASING THE EFFICIENCY OF CLUSTER MANAGEMENT AND OPTIMAL USE
OF RESOURCES**

Xalmatjanova G.D. Farg‘ona davlat universiteti dotsenti, i.f.n.

Annotatsiya

Ushbu maqolada klasterlarni boshqarishning samaradorligini oshirish hamda moddiy, moliyaviy va mehnat resurslaridan optimal foydalanish masalalari ilmiy jihatdan tadqiq etilgan. Tadqiqot jarayonida klaster tushunchasining mohiyati, boshqaruv mexanizmlarining o‘ziga xos xususiyatlari hamda resurslardan foydalanishdagi mavjud muammolar tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, klasterlarni samarali boshqarish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va raqobatbardoshlikni ta‘minlash mumkin. Maqolada klaster boshqaruvini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: klaster, boshqaruv samaradorligi, resurslar, optimallashtirish, innovatsiya, iqtisodiy rivojlanish.

В данной статье научно исследуются вопросы повышения эффективности кластерного управления и оптимального использования материальных, финансовых и трудовых ресурсов. В ходе исследования проанализированы сущность концепции кластера, специфика механизмов управления и существующие проблемы использования ресурсов. Полученные результаты показывают, что благодаря эффективному управлению кластерами возможно повышение эффективности производства, снижение издержек и обеспечение конкурентоспособности. В статье разработаны научно-практические предложения и рекомендации по совершенствованию кластерного управления.

Ключевые слова: кластер, эффективность управления, ресурсы, оптимизация, инновации, экономическое развитие.

This article scientifically studies the issues of improving the efficiency of cluster management and the optimal use of material, financial and labor resources. In the course of the research, the essence of the concept of a cluster, the specific features of management mechanisms and existing problems in the use of resources were analyzed. The results obtained show that through effective management of clusters, it is possible to increase production efficiency, reduce costs and ensure

competitiveness. The article develops scientific and practical proposals and recommendations for improving cluster management.

Keywords: cluster, management efficiency, resources, optimization, innovation, economic development.

Jahon mamlakatlarida ishlab chiqarishni klaster usulida tashkil qilish asosida hududlar tabiiy-iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish tendensiyasi kuchayib bormoqda. Rivojlangan mamlakatlarda klasterlarda ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarining integratsiyasi hamda yuqori texnologiyalarni jalb qilish hisobiga iqtisodiyot tarmoqlari va hududlarning barqaror rivojlanishi ta‘minlanmoqda. Hozirda klasterlar “...rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotining 50 foizidan ortig‘ini qamrab olgan bo‘lib, AQSHda yalpi ichki mahsulotning 60 foizi, Yevropa Ittifoqida band aholining 40 foizi ular hissasiga to‘g‘ri keladi” 1. Rivojlanayotgan mamlakatlarda ham mintaqalarning tabiiy-iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish va ularni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish klaster usulidan keng foydalanishni taqozo qilmoqda.

Jahonda iqtisodiy taraqqiyotni ta‘minlashning muhim omili sifatida klaster siyosatini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar davom etmoqda. Jumladan, klasterlarning mintaqalarda iqtisodiy o‘rnatish va tarmoqlar rivojlanishiga ta‘sirini o‘rganish, tarmoqlarning klasterlarga transformatsiyalashuvi jarayonining xususiyatlarini tadqiq etish, hududiy klasterlar faoliyatini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish, klasterlar vositasida barqaror, yashil va raqamlashtirilgan sanoat tizimlarini barpo etishga yo‘naltirilgan tadqiqotlarga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Klaster konsepsiyasining hali shakllanish bosqichida ekanligidan kelib chiqib, ular faoliyatida sinergetika samaradorlikni oshirish hamda hududlar iqtisodiyoti rivojlanishidagi muammolarni bartaraf etish yo‘llari va usullarini tadqiq etishga yo‘naltirilgan izlanishlarni kengaytirish dolzarb ahamiyatga ega.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda mamlakatlarning barqaror rivojlanishi, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va xalqaro bozorda raqobatbardosh bo‘lishi klaster yondashuvining keng qo‘llanilishi bilan bevosita bog‘liq. Klasterlar iqtisodiyotning muhim subyektlari bo‘lib, ular korxonalar, ilmiy-tadqiqot muassasalari, ta‘lim tizimi va xizmat ko‘rsatish sohalarini o‘zaro integratsiyalashgan holda rivojlantiradi.

Klaster tizimi resurslardan birgalikda foydalanish, innovatsiyalarni tezkor joriy etish va ishlab chiqarish zanjirini optimallashtirish imkonini beradi. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, klasterlarning kutilgan samaradorlikka erishishi ko‘p hollarda boshqaruv tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligi va resurslardan noo‘rin foydalanish bilan cheklanmoqda.

Shu bois, klasterlarni boshqarish samaradorligini oshirish va resurslardan optimal foydalanish mexanizmlarini o‘rganish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mazkur maqolaning maqsadi klaster boshqaruvining samaradorligini oshirish omillarini aniqlash va resurslardan oqilona foydalanish yo‘llarini asoslab berishdan iborat.

Klaster tushunchasi va ularning iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ilmiy adabiyotlarda klasterlar hududiy rivojlanish, raqobatbardoshlik va innovatsion faollikni oshirishning muhim mexanizmi sifatida talqin qilinadi.

Yevropa va OECD tadqiqotlarida klasterlar innovatsion rivojlanishning tayanch nuqtasi sifatida baholanadi. OECD hisobotlarida klasterlar doirasida resurslardan birgalikda foydalanish, bilim va texnologiyalar almashinuvi ishlab chiqarish samaradorligini sezilarli oshirishi ko‘rsatib berilgan (OECD, 2019).

MDH va Markaziy Osiyo olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda klaster tizimining milliy iqtisodiyotdagi o‘rni yoritilgan. Jumladan, A. Karimov va B.Xolmatov klasterlarni boshqarish jarayonida resurslarni rejalashtirish va muvofiqlashtirish mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligini asosiy muammo sifatida ko‘rsatadi. Ularning fikricha, klaster samaradorligini oshirish uchun strategik boshqaruv va innovatsion yondashuvlar zarur.

O‘zbekiston olimlari tadqiqotlarida klaster tizimi, ayniqsa, agroklastar va sanoat klasterlari misolida o‘rganilgan. Ilmiy ishlar shuni ko‘rsatadiki, klasterlarda resurslardan foydalanish ko‘pincha

an'anaviy boshqaruv usullari bilan cheklanib qolmoqda. Bu esa ishlab chiqarish samaradorligining to'liq namoyon bo'lishiga to'sqinlik qiladi.

Shuningdek, ilmiy adabiyotlarda raqamli texnologiyalar va klaster boshqaruvi o'rtasidagi bog'liqlik masalalari ham ko'rib chiqilgan. Tadqiqotchilar klasterlarda raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish resurslar monitoringini kuchaytirishi, boshqaruv qarorlarini tezlashtirishi va umumiy samaradorlikni oshirishini ta'kidlaydi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, klasterlarni boshqarish samaradorligi va resurslardan optimal foydalanish masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda klaster boshqaruvining kompleks modeli va resurslarni integratsiyalashgan holda boshqarish mexanizmlariga yetarli e'tibor berilmagan. Mazkur maqola aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullaridan foydalanildi. Xususan:

- nazariy tahlil – klaster tushunchasi va boshqaruv mexanizmlarini o'rganishda;
- taqqoslash usuli – turli klaster modellarini solishtirishda;
- tizimli yondashuv – klasterlarni murakkab ijtimoiy-iqtisodiy tizim sifatida baholashda;
- mantiqiy umumlashtirish – ilmiy xulosalar chiqarishda;
- ilmiy adabiyotlar va normativ-huquqiy hujjatlar tahlili – mavjud tajribani o'rganishda.

Mazkur usullar klaster faoliyatini boshqarish va resurslardan foydalanish samaradorligini kompleks baholash imkonini berdi.

Klasterlarni boshqarish samaradorligi — bu klaster a'zolarining mavjud resurslarini, ishlab chiqarish jarayonlarini va innovatsion faoliyatini maksimal darajada uyg'unlashtirish qobiliyatidir. Samarali boshqaruv nafaqat ishlab chiqarish natijalarini oshiradi, balki klasterning iqtisodiy barqarorligini, raqobatbardoshligini va innovatsion salohiyatini mustahkamlaydi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, klaster samaradorligi ularning boshqaruv tizimi va resurslarni boshqarish qobiliyati bilan chambarchas bog'liq

Klasterlarni boshqarish samaradorligini oshirishning nazariy asoslari bir necha komponentdan iborat. Birinchisi — strategik rejalashtirish, ya'ni klasterning uzoq muddatli rivojlanish maqsadlarini aniqlash va har bir ishtirokchi korxonaning vazifalari hamda resurslarini moslashtirishdir. Ikkinchisi — operatsion boshqaruv, u ishlab chiqarish jarayonlari, resurslar sarfi va logistika tizimini real vaqt rejimida nazorat qilishni o'z ichiga oladi. Uchinchisi — innovatsion boshqaruv, ya'ni ilmiy-tadqiqot ishlari, yangi texnologiyalarni joriy etish va tajriba almashuvini rag'batlantirish. Nihoyat, resurslarni integratsiyalashgan boshqarish moddiy, moliyaviy, mehnat va axborot resurslarini birlashtirib, ularni samarali taqsimlashga imkon beradi.

Amaliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, klasterlarda boshqaruv samaradorligini oshirishning asosiy usullari quyidagilardan iborat. Birinchidan, raqamli texnologiyalarni joriy etish resurslardan foydalanishni optimallashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. ERP, CRM va mahsulot zanjiri boshqaruvi tizimlari orqali klasterning har bir a'zosi ishlab chiqarish jarayonlari, resurslar sarfi va moliyaviy oqimlarni real vaqt rejimida kuzatishi mumkin. Ikkinchidan, markazlashgan boshqaruv mexanizmini tashkil etish boshqaruv samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bu markaz resurslarni taqsimlash, investitsiyalarni yo'naltirish va strategik qarorlarni qabul qilish vazifasini bajaradi. Uchinchidan, hamkorlik va axborot almashinuvi samaradorlikni oshirishning muhim omili hisoblanadi. Klaster a'zolari o'rtasida bilim, texnologiya va bozor ma'lumotlarini tezkor almashish innovatsion jarayonlarni tezlashtiradi va ishlab chiqarish xatoliklarini kamaytiradi. To'rtinchidan, kadrlar salohiyatini oshirish boshqaruv samaradorligini mustahkamlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Menejment va texnologik malakalarni oshirish orqali boshqaruv jarayoni yanada samarali bo'ladi, xodimlarni qayta tayyorlash va seminarlar o'tkazish orqali esa innovatsion tajriba almashuvi rag'batlantiriladi.

Klaster boshqaruv samaradorligini baholash uchun bir qator indikatorlardan foydalanish mumkin. Bunga hosildorlik va mahsulot hajmi, xarajatlar samaradorligi, foyda va rentabellik, innovatsion faoliyat ko'rsatkichi, shuningdek, moddiy, moliyaviy va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish darajasi kiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yuqoridagi usullarni kompleks joriy etish orqali klasterlarning samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

Shu bilan birga, amaliy tavsiyalar quyidagicha: strategik rejalashtirishni rivojlantirish, resurslarni real vaqt rejimida monitoring qilish, axborot va bilim almashinuvi platformalarini joriy etish, menejment va kadrlar salohiyatini oshirish hamda raqamli innovatsiyalarni tatbiq etish. Bu choralar klasterning ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, raqobatbardoshligini mustahkamlash va innovatsion rivojlanishini jadallashtirishga xizmat qiladi.

Klasterlarni boshqarish samaradorligini oshirish resurslardan optimal foydalanish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va innovatsion rivojlanishni jadallashtirish bilan chambarchas bog‘liqdir. Raqamli boshqaruv, markazlashgan koordinatsiya va kadrlar salohiyatini oshirish klasterlarning raqobatbardosh va iqtisodiy jihatdan samarali faoliyat yuritishiga imkon beradi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, klasterlarni boshqarish jarayonida quyidagi muammolar mavjud:

- resurslarni rejalashtirish va taqsimlashning yetarli darajada muvofiqlashtirilmaganligi;
- klaster ishtirokchilari o‘rtasida axborot almashinuvi sustligi;
- boshqaruv qarorlarining kechikib qabul qilinishi;
- innovatsion faoliyatga yetarli e‘tibor berilmasligi.

Mazkur muammolar resurslardan foydalanish samaradorligini pasaytiradi va klasterning umumiy iqtisodiy natijalariga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Resurslardan foydalanish samaradorligiga ta‘sir etuvchi omillar

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, klasterlarda resurslardan optimal foydalanish quyidagi omillarga bog‘liq:

- boshqaruv tizimining markazlashuv darajasi;
- raqamli texnologiyalarni joriy etish;
- kadrlar salohiyati va malaka darajasi;
- davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ushbu omillar uyg‘unlashgan holda rivojlangan taqdirda klaster samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

Agroklaster misolida o‘tkazilgan raqamli tahlil shuni ko‘rsatdiki, resurslardan optimal foydalanish orqali ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish, hosildorlikni oshirish va foydani ko‘paytirish mumkin. Bu esa klasterlarni boshqarish samaradorligini oshirishda resurslar optimallashtirishining hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Tadqiqot doirasida agroklaster sharoitida resurslardan foydalanish samaradorligi shartli ravishda tanlab olingan paxta–g‘alla yo‘nalishidagi agroklaster misolida tahlil qilindi. Tahlilda 2021–2024-yillar oralig‘idagi ko‘rsatkichlar solishtirildi. Agroklaster faoliyatida resurslardan optimal foydalanish joriy etilishidan oldin va keyingi holat quyidagi jadvalda aks ettirilgan.

1-jadval

Agroklasterda resurslardan foydalanish ko‘rsatkichlari

№	Ko‘rsatkichlar	2021 yil (an‘anaviy)	2024 yil (optimallashtirilgan)
1.	Ekin maydoni (ga)	5 000	5 000
2.	Umumiy xarajatlar (mlrd so‘m)	75	62
3.	1 gektarga xarajat (mln so‘m)	15,0	12,4
4.	Hosildorlik (s/ga)	45	58
5.	Yalpi mahsulot (mlrd so‘m)	90	125
6.	Foyda (mlrd so‘m)	15	63

Jadval ma‘lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, resurslardan optimal foydalanish natijasida 1 gektarga to‘g‘ri keladigan xarajatlar 17,3 % ga kamaygan, hosildorlik 28,9 % ga oshgan, foyda hajmi 4 baravardan ko‘proqqa oshgan.

Bu natijalar resurslarni rejalashtirish va boshqarish samaradorligi oshganligini ko‘rsatadi. Agroklasterda mehnat resurslarini optimallashtirish doirasida mexanizatsiya darajasi oshirildi va kadrlar qayta tayyorlandi.

Mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi

№	Ko‘rsatkich	2021 yil	2024 yil
1.	Ishchilar soni (kishi)	1 200	950
2.	1 ishchiga to‘g‘ri keladigan mahsulot (mln so‘m)	75	132
3.	Mehnat unumdorligi o‘sishi	–	+76 %

Jadval natijalarga ko‘ra, mehnat resurslaridan optimal foydalanish hisobiga ishchi kuchiga bo‘lgan ehtiyoj 20,8 % ga qisqargan, mehnat unumdorligi 76 % ga oshgan.

Agroklasterda resurslarni optimallashtirish natijasida umumiy iqtisodiy samaradorlik sezilarli darajada oshgan. Quyidagi ko‘rsatkichlar buni tasdiqlaydi: tannarxning pasayishi: –18 %, rentabellik darajasi 16 % dan 51 % gacha oshgan, investitsiya qaytimi (ROI): 1,4 → 2,8

Bu holat resurslardan optimal foydalanish klaster faoliyatining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashini ko‘rsatadi. Agroklaster misolida o‘tkazilgan raqamli tahlil shuni ko‘rsatdiki, resurslardan optimal foydalanish klaster boshqaruvining eng muhim elementi hisoblanadi. Ayniqsa, moddiy va mehnat resurslarini integratsiyalashgan holda boshqarish ishlab chiqarish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Olingan natijalar Porter va OECD tadqiqotlarida keltirilgan xulosalar bilan mos keladi, ya‘ni klasterlarda resurslarni birgalikda boshqarish raqobatbardoshlikni kuchaytiradi. Shu bilan birga, agroklaster sharoitida resurslardan optimal foydalanish nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy samaradorlikni ham ta‘minlaydi.

Olingan natijalar mavjud ilmiy tadqiqotlar bilan solishtirilganda, klasterlarni samarali boshqarishning asosiy sharti resurslarni integratsiyalashgan holda boshqarish ekanligini tasdiqlaydi. Xususan, Porter va Enright tadqiqotlarida klaster ichidagi hamkorlik va raqobat muvozanati muhim omil sifatida qayd etilgan.

Resurslardan optimal foydalanish klaster ishtirokchilarining ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi, mahsulot sifati va hajmini oshiradi hamda innovatsion faoliyatni jadallashtiradi. Shu nuqtai nazardan, klaster boshqaruvida strategik rejalashtirish, raqamli monitoring tizimlari va samarali menejment usullarini joriy etish zarur. Klasterlarda resurslardan optimal foydalanish samarali boshqaruvsiz mumkin emas. Ayniqsa, resurslarni integratsiyalashgan holda boshqarish klaster samaradorligini oshirishning asosiy sharti hisoblanadi. Raqamli boshqaruv platformalari, resurslarni baholash indikatorlari va strategik rejalashtirish mexanizmlarining joriy etilishi resurslardan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ilmiy adabiyotlar tahlili bilan solishtirilganda, mazkur tadqiqot resurslardan optimal foydalanishni klaster boshqaruvining markaziy elementi sifatida asoslab beradi.

Xulosa qilib aytganda, klasterlarni boshqarishning samaradorligini oshirish va resurslardan optimal foydalanish iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, boshqaruv tizimini takomillashtirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va resurslardan oqilona foydalanish orqali klasterlarning raqobatbardoshligini oshirish mumkin.

Mazkur ilmiy xulosalar klaster siyosatini takomillashtirishda va amaliy boshqaruv qarorlarini qabul qilishda foydalanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Porter M.E. *Clusters and the New Economics of Competition*. Harvard Business Review, 1998.
2. Enright M.J. *Regional Clusters and Economic Development*. Economic Development Quarterly, 2003.
3. “Meva-sabzavotchilik va uzumchilik tarmog‘ini yanada rivojlantirish, sohada qo‘shilgan qiymat zanjirini yaratishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. 2019-yil 11-dekabr
4. “Paxta klasterlarining faoliyatini tartibga solish choralari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. 2021-yil 17-noyabr

5. “O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish bo‘yicha strategiya (2020–2030 yillar)” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. 2019-yil 23-oktabr
6. Karimov A., Xolmatov B. *Iqtisodiy klasterlar va ularning rivojlanish mexanizmlari*. Toshkent, 2020.
7. OECD. *Innovation Clusters and Regional Development*. Paris, 2019.

UDK: 338.48:658.01(575.1)

**O‘ZBEKISTONDA TURISTIK MAJMUALAR FAOLIYATINI BOSHQARISHNING
NAZARIY JIHATLARI**

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ
ТУРИСТИЧЕСКИХ КОМПЛЕКСОВ В УЗБЕКИСТАНЕ**

**THEORETICAL ASPECTS OF MANAGING THE ACTIVITIES OF TOURIST
COMPLEXES IN UZBEKISTAN**

Xomidov Qaxxorali Qurbonali o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
ORCID - 0000-0002-5768-6010

Annotatsiya

Ushbu maqolada postindustrial jamiyatga o‘tishdan bugungi kungacha bo‘lgan o‘zgarishlar tahlili iqtisodiy tizimlarning sanoatlashgan iqtisodiyot, xizmatlar iqtisodiyoti hamda o‘zgarishlar iqtisodiyotiga o‘tib borayotgani, postindustrial jamiyat iqtisodiyotining rivojlanish bosqichlari, N.Leyperning turizm tizimi modeli tarkibi va “Turistik majmua” tushunchasiga konseptual yondashuvlarning mazmuni hamda faoliyatini boshqarishning nazariy-uslubiy jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. postindustrial jamiyat, turizm sohasi, turistik majmua, boshqaruv yondashuvlari, turizm xizmatlari, turistik majmualar boshqaruvi, rivojlanish tendensiyalari, rivojlanish qonuniyatlari.

В данной статье анализ изменений от перехода к постиндустриальному обществу до наших дней основан на том факте, что экономические системы движутся в направлении индустриализированной экономики, экономики услуг и экономики изменений, этапов развития экономики постиндустриального общества и т.д. Структура проанализированы модель туристической системы Лейпера и содержание концептуальных подходов к понятию "туристический комплекс" и теоретико-методологические аспекты управления его деятельностью.

Ключевые слова. постиндустриальное общество, индустрия туризма, туристический комплекс, подходы к управлению, туристические услуги, управление туристическими комплексами, тенденции развития, законы развития.

In this article, the analysis of changes from the transition to post-industrial society to the present day is based on the fact that economic systems are moving towards an industrialized economy, the economy of services and the economy of changes, stages of development of the economy of post-industrial society, N. The structure of the model of the tourism system of leyper and the content of conceptual approaches to the concept of a "tourist complex" and theoretical-methodological aspects of the management of its activities are analyzed.

Keywords. post-industrial society, tourism industry, tourist complex, management approaches, tourism services, management of tourist complexes, development trends, development laws.

Bugungi kunda jahonda yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar iqtisodiy munosabatlar doirasida mavjud va asoslangan qonuniyatlar insoniyatning taraqqiyoti bilan bog‘liq ravishda ma’lum bir darajada o‘zgarishi mumkinligini ko‘rsatmoqda. Ana shunday tendensiyalarning asosiy qismi moddiy ishlab chiqarish sohasining xizmatlashuv tomon yuz tutayotganligi bilan izohlanadi. XX asrning oxiridan boshlab bugungi kungacha bo‘lgan davrda jahon miqyosida moddiy ishlab chiqarish sohalari insoniyatning global darajadagi axborot kommunikatsiya sohasidagi rivojlanishi bilan bog‘liq o‘zgarishlar ta’sirida o‘z faoliyatini xizmatlar sohasi bilan biriktirgan holda olib borishga harakat qilmoqda. Bunday o‘zgarishlar ushbu sohada faoliyat olib borayotgan turli hajmdagi korxonalarning raqobat ustunligini ta’minlayotganligi korxonalar faoliyatida xizmatlashuv darajasining ortib borishiga olib kelmoqda.

Turizm sohasini rivojlantirish va boshqarish mexanizmlariga bag‘ishlangan ko‘plab tadqiqotlar amalga oshirilgan bo‘lib, ularda turizmni rivojlantirish bo‘yicha boshqaruv samaradorligini oshirish bo‘yicha turli xil qarashlar va yondashuvlar ishlab chiqilgan. Turizm xizmatlari bozorida talab va taklif o‘rtasida muvofiqlikni ta’minlash hamda turistik mahsulotlar va xizmatlar raqobatbardoshligini oshirish muhim ahamiyatga ega. Shunga ko‘ra, biz, ushbu yo‘nalishda ba’zi mualliflarning fikr va mulohazalarini o‘rganib, ularning ilmiy yondashuvlarini umumlashtirib, turizm sohasida boshqaruv samaradorligini oshirishning ustuvor yo‘nalishlari, vositalari va usullari bo‘yicha fikrlarimizni qisqacha bayon qilamiz.

O‘zbekistonda turistik majmualar faoliyatini boshqarishning nazariy jihatlarini ko‘plab iqtisodchilar tomonidan o‘rganilgan bo‘lib, bulardan iqtisodchi olim M.T.Alimova o‘zining “Hududiy turizm bozorining rivojlanish xususiyatlari va tendensiyalari” nomli doktorlik dissertatsiyasida turizm bozorida talab va taklifni muvofiqlashtirish, boshqaruv konsepsiyasi orqali turistik mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirish, turizm sohasi rivojlanishining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish hamda hududiy turistik klasterni shakllantirish bo‘yicha ilmiy mulohazalarni keltiradi[1].

Shuningdek, MDH olimlari S.G.Surkov va V.I.Krivoruchkolarning “Международный туризм в России: проблемы развития и управления” nomli asarida Rossiyada xalqaro turizm bozori rivojlanishining asosiy yo‘nalishlari va integratsion jarayonlar, turizm industriyasi subyektlari faoliyati, xalqaro turizmni tartibga solish mexanizmlari, xalqaro turistik siyosatning maqsadlari, vazifalari va ustuvor boshqaruv yo‘nalishlari bo‘yicha tadqiqotlar olib borganlar[2].

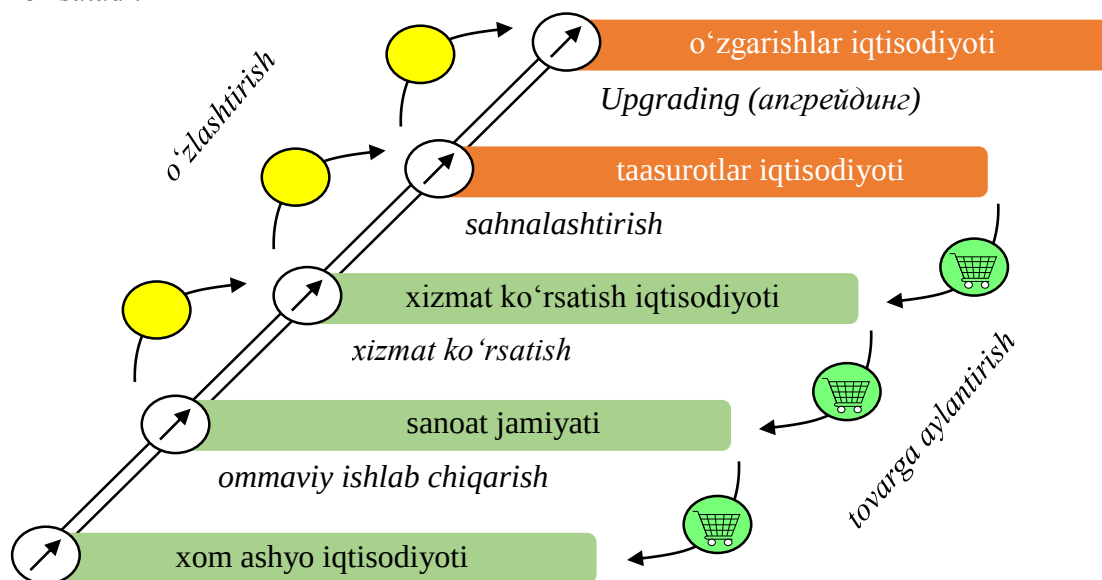
Mualliflar o‘z asarida xalqaro turizm rivojlanishining omillari, globallashuv jarayonlarining turistik majmualar boshqaruv faoliyatiga ta’siri, turizm destinatsiyasi rivojlanish xususiyatlariga alohida e’tibor qaratganlar. M.M.Ramadonova va M.A.Makarchenkolarning “Государственное регулирование туристической деятельности” nomli asarida turistik faoliyatni tartibga solish usullari, vositalari va shakllari yoritib berilgan. Bunda turizm sohasini boshqarishda davlatning rolga ham alohida e’tibor qaratilgan. Biroq asarda turistik faoliyatni boshqaruv usullari va vositalari tasnifi ishlab chiqilmagan[3].

Maqolada turistik majmualarni shakllantirish va boshqarish tahlili amalga oshirilib, mazkur yo‘nalish bo‘yicha iqtisodchi olimlar va mutaxassislarining fikrlariga tayangan holda dialektik va tizimli yondashuv, qiyoslash, empirik tadqiqot hamda qiyosiy tahlil kabi usullari orqali turistik majmualar faoliyatini boshqarishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Turizm sohasi mohiyat jihatidan bevosita xizmatlar sohasi tarkibiga kirsada, soha faoliyatining asosiy qismi bevosita moddiy ishlab chiqarish korxonalari faoliyatiga bog‘liq. Shu bilan birga turizm sohasining rivojlanishi moddiy ishlab chiqarish tarmoqlari singari juda katta hajmdagi moddiy vositalarni talab qilmasligi hamda faoliyatning tabiiy resurslar mavjudligi bilan bog‘liqligi mamlakatimizda sohani qisqa vaqtda jadal rivojlantirish imkoniyati mavjudligini ko‘rsatadi. 2016 yildan boshlab mamlakat darajasida turizm xizmatlari sohasini rivojlantirish borasida olib borilayotgan tizimli islohotlar ham sohaning mamlakat taraqqiyotini jadal rivojlantirishdagi “o‘sish” nuqtalaridan biri bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Postindustrial jamiyatga o‘tishdan bugungi kungacha bo‘lgan o‘zgarishlar tahlili iqtisodiy tizimlarning sanoatlashgan iqtisodiyot, xizmatlar iqtisodiyoti hamda o‘zgarishlar iqtisodiyotiga o‘tib borishini ko‘rsatadi (1-rasm).

Fikrimizcha, iqtisodiy o‘zgarishlarning ko‘rib o‘tilayotgan ketma-ketlikda rivojlanishining asosiy omili sifatida mahsulot yoki xizmatlarning individuallashtirishini ko‘rsatib o‘tish to‘g‘ri bo‘ladi. Chunki taraqqiyot bosqichlarida kommodizatsiya jarayonining zaiflashib borishi va, bir vaqtning o‘zida kastomizatsiya jarayonining kuchayib borishi kuzatiladi. Bu esa, jamiyatda yaratilayotgan mahsulot va xizmatlarning iste‘molchilarning xohish (istak)laridan kelib chiqib, individuallashtirish borishini ko‘rsatadi.

1-rasm. Postindustrial jamiyat iqtisodiyotining rivojlanish bosqichlari [4]

Yuqoridagi o‘zgarishlar moddiy ishlab chiqarish sohalariga qaraganda xizmatlar sohasida birmuncha yuqori ekanligini, shu bilan birga “standartlashuvdan qochish” xizmatlar sohasida avvaldan mavjud bo‘lganligini ko‘rsatadi.

Turizm xizmatlar sohasining bugungi kunda eng jadal rivojlanayotgan va yuz berayotgan o‘zgarishlarga tez moslasha oladigan tarmog‘i bo‘lganligi hamda tarmoqni hali o‘zlashtirilmagan tabiiy-iqtisodiy resurslar negizida qisqa vaqtda kengaytirish imkoniyati mavjudligini hisobga olgan holda mamlakatimizda ushbu tarmoqni rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan.

Turizm sohasining rivojlanishi ko‘p jihatdan, aytib o‘tilganidek, mavjud tabiiy-iqtisodiy resurslarning mavjudligi va ushbu resurslarning iqtisodiy faoliyatga kiritilganligiga bog‘liq. Iqtisodiy terminologiyada turistlar, ya‘ni xizmatlar iste‘molchilari tomonidan tanlanadigan va ushbu hududda yaratilgan xizmatlarni iste‘mol qilinadigan hudud “turistik destinatsiya” deb ataladi[5].

Turistik nuqtai nazardan xizmatlarni yaratish, turistik majmualardan faoliyatda samarali foydalanish va boshqarish ularning raqobat ustunliklarini belgilaydi va, bu o‘z navbatida, turistik faoliyat samaradorligini belgilaydi.

Ayrim tadqiqotchilarning talqinida “majmua” turistlarni ehtiyoji va talablariga javob beruvchi bir qator xizmatlar to‘plamini taklif etuvchi hamda aniq jalb eruvchanlik darajasiga ega bo‘lgan geografik hudud sifatida qaraladi [7].

Bir qator tadqiqotchilar tomonidan esa “turistik majmua” tushunchasi esa turistlar tomonidan borishga harakat qiluvchi, turistik oqimni shakllantiruvchi joy, qandaydir lokatsiya (hudud, makon, akvatoriya) sifatida tushuncha beriladi. Shu mazmunda turistik majmua turist tomonidan yashash manzilini tark etgan holda ushbu makonda yangi hissiyotlar va o‘ziga xos qoniqishlarni olishni rejalashtirgan joy sifatida qaraladi.

Ushbu mantiqqa suyanan va turistlarni qabul qiluvchi majmuani boshqaruvchi pozitsiyasida turgan holda turistik majmuani keng mehmondo‘stlik xizmatlarini yaratuvchi va iste‘molga taklif etuvchi majmua sifatida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

E.Louzing yondashuvlaridan tashqari turistik majmua tushunchasiga A.Lyu, V.Framke, J.Saarinena va M.Kilannenlar tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvlar ham mavjud[8]. Ushbu tadqiqotchilarning “turistik majmua” tushunchasiga konseptual yondashuvlarini o‘rganib chiqqan holda konseptual yondashuvlarni to‘rt asosiy yo‘nalishda ajratib chiqish mumkin.

1. Iqtisodiy-geografik jihatdan yo‘naltirilgan konseptual yondashuv. Ushbu yo‘nalishdagi yondashuvga K.Metelka, S.Medlik, R.Batler, N.Leyper va R.Meytlend kabi xorijiy tadqiqotchilarning ishlarini kiritish mumkin.

2. Marketing-boshqaruviga yo‘naltirilgan konseptual yondashuv. Ushbu yo‘nalishdagi yondashuvga xorijlik olimlardan F.Kotler, J.Bouen, J.Meykenz, D.Buxalis va K.Gunnlarining yondashuvlari tegishli.

3. Mijozga yo‘naltirilgan konseptual yondashuv. Ushbu konseptual yondashuvga xizmatlar marketingi, strategiyasi hamda marketing aloqalariga tegishli qarashlarni ifodalovchi J.Moysander, A.Valtonen, K.Grenroos, M.Bitner, J.Gorovits va L.Mossberglarining tadqiqotlari kiradi.

4. Ijtimoiy-madaniy konseptual yondashuv. Bu yondashuvlarning mazmuni J.Dyumazedye, N.Kolodiy, J.Urri va R.Lashlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda o‘z aksini topgan.

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan yondashuvlarning mazmuni 1-jadvaldagi talqinlar orqali aniqroq ko‘rsatib o‘tiladi.

Turistik majmua tushunchasi uzoq davr davomida shakllanganligi hamda hozirgi kunda ham tadqiq etilayotganligi sababli ushbu tushuncha mazmuniga yuqoridagi yondashuvlardan farqlanuvchi yana bir qator yondashuvlar mavjud. Shu nuqtai nazardan ayrim tadqiqotlarda “turistik majmua” konsepsiyasiga yondashuvlarni an’anaviy va zamonaviy yondashuvlarga ajratiladi.

1-jadval

“Turistik majmua” tushunchasiga konseptual yondashuvlarning mazmuni

Konseptual yondashuvlar	Tadqiqotchilar	Konseptual yondashuvlar mazmuni
Iqtisodiy-geografik jihatdan yo‘naltirilgan konseptual yondashuv	N.Leyper	Turistik majmua bu – turistlar tomonidan hududning bir yoki bir necha belgi va xususiyatlari bo‘yicha turistik tajriba olish uchun ma’lum bir vaqtga to‘xtovchi joy.
	K.Metelka	Turistik majmua – inson sayohat qiluvchi “geografik joy”, “turistik bozorning hududi”.
	S.Medlik	Turistik majmua – turistlar tomonidan tashrif buyuriladigan jalb eruvchanlik xususiyati, turistik xizmatlar ko‘rsatish infratuzilmasi va geografik jihatdan borish chegaralanmaganlik kabi asosiy omil belgilariga ega bo‘lgan hudud.
	R.Meytlend	Turistik majmua – turistlar tashrif buyuruvchi geografik chegaralarga ega bo‘lgan alohida hudud.
Marketing-boshqaruviga yo‘naltirilgan konseptual yondashuv	F.Kotler, J.Bouen, J.Meykenz	Turistik majmua – ko‘p bosqichli tarkibiy tuzilish: asosiy, yondosh va qo‘shimcha tuzilishga ega bo‘lgan moddiy yoki nomoddiy elementlardan tashkil topgan turistik mahsulot.
	D.Buxalis	Turistik majmua bu – iste‘molchiga umumlashgan tajribani o‘zlashtirish imkonini beruvchi turistik mahsulot.
Mijozga yo‘naltirilgan konseptual yondashuv	J.Moysander, A.Valtonen	Turistik majmua imij, joy, xizmatlar va mehmondo‘stlik sohasi kabi mijozga yo‘naltirilgan kengaytirilgan turistik mahsulotni ifodalovchi xizmatlar tizimi. Unda mijoz, bir tomondan, tadbirlarda ishtirok etuvchi nafaol iste‘molchi sifatida, ikkinchi

		tomondan, turistik mahsulotni iste'mol qilish uchun iqtisodiy jihatdan optimal qaror qabul qiluvchi faol subyekt sifatida qaraladi.
Ijtimoiy-madaniy konseptual yondashuv	J.Dyumazedye	Turistik majmua – jamiyatdagi ne'mat hisoblanib, “ishlab chiqarish” iqtisodiyoti o‘rniga “xizmatlar” iqtisodiyotining kelishi bilan rivojlanuvchi muhit.
	N.Kolodiy	Turistik majmua xizmatlar sohasining asosiy institutlari (universitetlar, axborot, fan, madaniyat, tibbiyot) ishtirokida nazariy va amaliy jihatdan shakllanuvchi qadriyatlar va tajribalar o‘rganiladigan joy.
	J.Urri	Turistik majmua – global bozorda raqobat muhitida foydalaniluvchi, turist tomonidan tanlanadigan va uning xohish istaklari doirasida foydalaniladigan turistik mahsulot.

An'anaviy konsepsiyada turistik majmua mijozlar (iste'molchilar)ning o'z ta'til va dam olishlarini o'tkazadigan joy sifatida talqin qilinib, uning o'ziga xos elementlari sifatida joy (turistik hudud va uning tarkibi), odamlar (iste'molchilarning demografik xususiyatlari, motivatsiya va hududning reytingi) va ta'til (ta'til davridagi turistlarning faoliyati) ajratiladi.

“Turistik majmua” tushunchasiga turli konseptual yondashuvlarni o'rganish asosida ushbu tushunchaning ko'p qirraligi va uning mazmunini qanday maqsadda foydalanilishidan kelib chiqqan holda belgilash lozimligi aniqlandi. Shu bilan birga, tadqiqot jarayonida “turistik majmua” tushunchasi aniq chegaraga ega turistik resurs; milliy, hududiy va mahalliy darajada aniq amalga oshirish mexanizmi mavjud bo'lgan yagona boshqaruv strategiyasiga ega tizim; ko'p bosqichli kompleks turistik mahsulot, turistlar, tadbirkorlar va mahalliy boshqaruv tuzilmalarining murakkab o'zaro munosabatlari natijasida foydalaniluvchi turistik resurs; faqatgina iste'mol qiymatiga ega bo'lmasdan, turistik tajribani shakllantiruvchi turistik mahsulot kabi asosiy belgilarga ega bo'lgan mahsulot, hudud, iste'mol qiymatiga ega qadriyat sifatida talqin etilishi maqsadga muvofiqligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Алимова М.Т. Худудий туризм бозорининг ривожланиш хусусиятлари ва тенденциялари (Самарқанд вилояти мисолида) // И.ф.д. дисс. – Самарқанд: СамИСИ, 2017. 25-26-б.
2. Сурков С.Г. Международный туризм в России: проблемы развития и управления / С.Г. Сурков, В.И. Криворучко. – М.: Советский спорт, 2009. – 214 с.
3. Рамадонова М.М., Макаренченко М.А. Государственное регулирование туристической деятельности // Альманах научных работ молодых ученых университета ИТМО. – 2016. – С. 211-213.
4. Pine, J. and Gilmore, J. (1999). The Experience Economy, Harvard Business School Press, Boston.
5. Гончарова Н.А. Формирование системы управления туристской дестинацией. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. –Санкт-Петербург: НОУ ВПО «БАТиП», 2014. –С. 17.
6. Морозов М.А., Морозова Н.С. Моделирование и прогнозирование развития туристских дестинаций. Сервис plus. 2014. Т. 8. №3. - С. 32-39.
7. угли Хомидов, Қ. Қ. (2024). Совершенствование институциональной базы системы государственного регулирования туристских комплексов. World of Scientific news in Science, 2(2), 262-269.
8. Homidov, K. (2023). Conceptual approaches to the formation of a model for the sustainable development of tourist complexes. Development of pedagogical technologies in modern sciences, 2(7), 33-38.
9. Homidov, K. (2023). Organizational and economic foundations of the organization of tourist complexes in the development of tourism in the regions. Journal of Agriculture & Horticulture, 3(7), 44-50.

10. Homidov Kakhkhorali Kurbonali ugli. (2023). Objective need for the formation and sustainable development of tourist complexes in the regions: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8151902>. IQRO , 4(2), 42–45.
11. Хомидов, К. (2023). О‘zbekistonda turistik majmualar faoliyatini boshqaruv samaradorligi oshirish yo‘llari. *Economics and Innovative Technologies*, 11(3), 154-160.
12. Хомидов, Х. (2023). Худудларда туристик мажмуалар фаолиятини шакллантириш ва тизимли бошқариш асосида худудлар туристик салоҳиятидан самарали фойдаланиш масалалари. " Milliy iqtisodiyotni isloh qilish va barqaror rivojlantirish istiqbollari" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to‘plami., 412-415.
13. Хомидов, Қ. Қ. Ў. (2023). Организационно-экономический механизм развития туристических комплексов. In *Новые технологии в учебном процессе и производстве* (pp. 370-372).
14. Хомидов, Қ. Қ. (2023). Инновационные преимущества использования информационных технологий в туристической деятельности. In *современные вопросы естествознания и экономики* (pp. 421-424).

UDK:338.45

**OZIQ-OVQAT SANOATI KORXONALARINING STRATEGIK SALOHİYATINI
BAHOLASHNING JARAYON VA TIZIMLI YONDASHUVLARI**

**ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ И СИСТЕМАТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ
СТРАТЕГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ПИЩЕВОЙ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

**PROCESSUAL AND SYSTEMATIC APPROACHES TO ASSESSING THE STRATEGIC
COMPETENCE OF FOOD INDUSTRY ENTERPRISES**

Jo‘rayeva Nodiraxon Qurbonovna Farg‘ona davlat universiteti
Jahon va mintaqa iqtisodiyoti kafedrasi mudirasi i.f.f.d., dotsent

Annotatsiya

Ushbu maqolada oziq-ovqat sanoati korxonalarining strategik salohiyatini baholashda qo‘llaniladigan asosiy yondashuvlar – resurs, strukturaviy (funktional) va maqsadli yondashuvlar nazariy jihatdan yoritilgan. Korxona salohiyatining mohiyati, uni rivojlantirish omillari, boshqaruv tizimining o‘rni hamda strategik salohiyatni baholash mezonlari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Shuningdek, korxonalarning strategik rivojlanishida boshqaruv salohiyatining roli va strategiyani tanlashda matritsa yondashuvining ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: strategik salohiyat, resurslar, boshqaruv tizimi, strategik rejalashtirish, korxona rivojlanishi, funktsional yondashuv.

В данной статье теоретически рассматриваются основные подходы, используемые при оценке стратегического потенциала предприятий пищевой промышленности – ресурсный, структурный (функциональный) и целевой подходы. Систематически анализируются сущность потенциала предприятия, факторы его развития, роль системы управления и критерии оценки стратегического потенциала. Также обосновывается роль управленческого потенциала в стратегическом развитии предприятий и важность матричного подхода при выборе стратегии.

Ключевые слова: стратегический потенциал, ресурсы, система управления, стратегическое планирование, развитие предприятия, функциональный подход.

This article theoretically covers the main approaches used in assessing the strategic potential of food industry enterprises - resource, structural (functional) and target approaches. The essence of the enterprise's potential, factors of its development, the role of the management system and the criteria for assessing strategic potential are systematically analyzed. The role of management potential in the strategic development of enterprises and the importance of the matrix approach in choosing a strategy are also substantiated.

Keywords: strategic potential, resources, management system, strategic planning, enterprise development, functional approach.

Globalashuv jarayonlari, bozordagi keskin raqobat va texnologik yangilanishlarning tezlashuvi sharoitida oziq-ovqat sanoati korxonalarining barqaror rivojlanishi ko‘proq darajada ularning strategik salohiyatiga bog‘liq bo‘lib qoldi. Strategik salohiyatning mavjudligi korxonaga o‘z imkoniyatlarini baholash, rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va uzoq muddatli raqobat ustunliklarini shakllantirish imkonini beradi.

Korxonaning uzoq muddatli maqsadlari samarali amalga oshirilishi uchun mavjud resurslar, boshqaruv tizimi va ichki imkoniyatlarning real holatini baholash zarur. Buning uchun ilmiy adabiyotlarda turli yondashuvlar taklif qilingan bo‘lib, ulardan eng ko‘p qo‘llaniladiganlari — resurs, strukturaviy va maqsadli yondashuvlardir.

Oziq-ovqat sanoati uchun ushbu yondashuvlar alohida ahamiyatga ega, chunki ushbu tarmoqda ishlab chiqarish jarayonlari ko‘p bosqichli, resurs talabchan va zamonaviy texnologiyalarga bog‘liqdir. Maqolada ushbu yondashuvlarning nazariy asoslari hamda ularning korxonalar faoliyatini baholashdagi roli batafsil yoritiladi

1. Korxonaning strategik salohiyati — bu korxonaning mavjud resurslari va boshqaruv imkoniyatlari majmui bo‘lib, ular korxonaning uzoq muddatli maqsadlariga erishish qobiliyatini belgilaydi. Uning tarkibi odatda quyidagi elementlardan iborat:

1. Ishlab chiqarish salohiyati – texnika, texnologiya, ishlab chiqarish quvvatlari, xom ashyo bilan ta’minlanganlik.

2. Moliyaviy salohiyat – investitsiya imkoniyatlari, kapital yetarliligi.

3. Kadrlar salohiyati – xodimlar malakasi, mehnat unumdorligi, innovatsion fikrlash darajasi.

4. Marketing salohiyati – bozorni o‘rganish, iste’molchilar bilan ishlash, reklama va brending.

5. Boshqaruv salohiyati – qaror qabul qilish tizimi, strategik boshqaruv, menejerlar kompetensiyasi.

Aynan ushbu elementlarning uyg‘unlashgan holda ishlashi korxona strategiyasining samaradorligini belgilaydi.

Resurs yondashuvi esa korxonaning salohiyatini mavjud resurslar majmuasi orqali baholaydi. Unga ko‘ra, korxona raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillar — bu noyob, takrorlanmas, qimmatli va qiyin ko‘chiriladigan resurslardir. Resurslar quyidagicha tasniflanadi:

- moddiy resurslar – uskunalar, bino-inshootlar, texnika;
- nomoddiy resurslar – intellektual kapital, brend, obro‘;
- inson resurslari – xodimlar bilim va kompetensiyasi;
- texnologik resurslar – innovatsion ishlab chiqarish texnologiyalari;
- informatsion resurslar – ma’lumotlar bazasi, bozor tahlillari.

Resurs yondashuvi amaliy jihatdan qulay bo‘lib, u korxonaning real imkoniyatlarini aniq ko‘rsatkichlar asosida baholash imkonini beradi.

Strukturaviy (funksional) yondashuvning mohiyati korxonani murakkab tizim sifatida ko‘rib, uning barcha quyi tizimlari samaradorligini baholashga qaratilgan. Bu yondashuvda:

- ishlab chiqarish bo‘limi;
 - marketing bo‘limi;
 - moliya bo‘limi;
 - logistika tizimi;
 - boshqaruv tizimi
- kabi elementlar alohida o‘rganiladi.

Har bir bo‘limning samaradorligi butun korxona salohiyatiga bevosita ta’sir qiladi. Funktsional yondashuv yordamida ichki jarayonlardagi nomutanosibliklar aniqlanadi va ularni bartaraf etish choralarini ishlab chiqish mumkin bo‘ladi. Yana bir muhim yondashuvlardan biri maqsadli yondashuvdir. Uning afzalliklari strategik salohiyatni korxonaning belgilangan maqsadlariga erishish qobiliyati nuqtai nazaridan baholaydi. Unda savol quyidagicha qo‘yiladi:

Korxonaning hozirgi salohiyati tanlangan strategiyani amalga oshirish uchun yetarlimi?

Bu yondashuv quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

- 1.Strategik maqsadlarni belgilash.
- 2.Mavjud resurslarni baholash.
- 3.Resurslarning strategiyaga mosligini aniqlash.
- 4.Yetishmayotgan resurslarni to‘ldirish bo‘yicha choralar ishlab chiqish.

Ushbu yondashuv korxonaning strategik rivojlanishida aniqlik va maqsadga yo‘naltirilganlikni ta’minlaydi.

Boshqaruv tizimi strategik salohiyatining eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. U quyidagi omillar orqali namoyon bo‘ladi:

- menejerlarning malakasi va qaror qabul qilish tezligi;
- boshqaruv jarayonlarining moslashuvchanligi;
- strategik fikrlash darajasi;
- tashkiliy madaniyat;
- innovatsion rivojlanishga tayyorlik.

I.Ansoff boshqaruv salohiyatini reaktivlik, kompetensiya va boshqaruv imkoniyatlari kabi parametrlarda baholashni tavsiya etadi. B.Karlof esa strategik boshqaruv qobiliyatini vaziyatni modellashtirish, o‘zgarishlarni boshqarish va strategiyani amalga oshirish qobiliyatlari orqali izohlaydi.

Strategik salohiyatni baholashda imkoniyatlar va xavf- xatarlar tahlili amalga oshirilganda imkoniyatlar uch turga bo‘linadi:

- a. Qo‘shimcha imkoniyatlar – mavjud resurslardan samarali foydalanish hisobiga.
- b. To‘ldiruvchi imkoniyatlar – innovatsion texnologiyalarni jalb qilish orqali.
- c. Asosiy imkoniyatlar – korxonaning iqtisodiy modelini tubdan o‘zgartirish orqali.

Shu bilan birga, foydalanilmagan imkoniyatlar raqobatchilar tomonidan o‘zlashtirilsa, ular korxona uchun tahdidga aylanishi mumkin.

Strategik salohiyatni baholashda matritsa yondashuvi ham muhim ahamiyatga egadir. Strategiyani tanlashda resurslar bilan ta’minlanganlik darajasini aniqlash uchun maxsus matritsa modeli qo‘llaniladi. Matritsa orqali quyidagilar baholanadi:

- resurslarning turli strategiyalar uchun yetarliligi;
- salohiyatni kengaytirish yo‘nalishlari;
- strategiyaning amalga oshirish ehtimoli;
- resurslar yetishmovchiligi bo‘yicha “to‘siqlar”.

Bu model korxona uchun eng maqbul strategiyani asoslashda yuqori samaradorlikka ega hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, oziq-ovqat sanoati korxonalarining strategik salohiyatini baholash ularning uzoq muddatli barqaror rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Korxona salohiyati — bu uning resurslari va boshqaruv tizimi imkoniyatlarining bir butun majmui bo‘lib, strategik maqsadlarning amalga oshirilishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Resurs, strukturaviy va maqsadli yondashuvlarning birgalikda qo‘llanilishi korxona salohiyatini har tomonlama tahlil qilish imkonini beradi. Ayniqsa, boshqaruv salohiyati strategik rivojlanishning markaziy omili sifatida alohida e’tiborga ega. Strategik salohiyatni baholash korxonaga o‘z faoliyatini optimallashtirish, resurslardan samarali foydalanish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish imkonini beradi.

Shu bois, oziq-ovqat sanoati korxonalari o‘z strategik salohiyatini muntazam tahlil qilib borishi, mavjud resurslarni takomillashtirishi va kelajakdagi strategik vazifalarga moslashtirishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish va raqobatbardoshligini oshirish to‘g‘risida”gi qarorlari. – 2017–2024 yillar.
2. Ансофф, И. Стратегическое управление / И. Ансофф. – М.: Экономика, 1989. – 350 с.
3. Герчиков, В. И. Управление организацией: учебник / В. И. Герчиков. – М.: Юрайт, 2018. – 412 с.
4. Карлофф, Б. Деловая стратегия: концепция, содержание, символы / Б. Карлофф. – М.: Экономика, 1991. – 248 с.
5. Кузнецов, В. Н. Стратегический менеджмент: учебное пособие / В. Н. Кузнецов, Ю. Н. Лапыгин. – М.: Инфра-М, 2020. – 384 с.
6. Портер, М. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов / М. Портер. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2019. – 454 с.
7. Томпсон, А. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа / А. Томпсон, А. Стрикленд. – СПб.: Питер, 2020. – 576 с.
8. Фатхутдинов, Р. А. Стратегический менеджмент: учебник / Р. А. Фатхутдинов. – М.: Дашков и К°, 2019. – 344 с.
9. Шеремет, А. Д. Финансы предприятий: учебное пособие / А. Д. Шеремет, Р. С. Сайфулин. – М.: Инфра-М, 2018. – 288 с.
10. Жумаев, Н. Стратегик бошқарув: назария ва амалиёт / Н. Жумаев, А. Абдуллаев. – Тошкент: IQTISOD-MOLIYA, 2021. – 320 б.
11. Хамидуллаев, Ш. Корхонанинг инновацион ривожланиши ва стратегик салоҳияти / Ш. Хамидуллаев. – Тошкент: Fan, 2022. – 268 б.
12. OECD. Strategic Management in Industry: Analytical Report. – Paris: OECD Publishing, 2020. – 122 p.
13. FAO. Food Industry Development Strategy and Trends. – Rome: FAO, 2022. – 98 p.
14. Grant, R. M. Contemporary Strategy Analysis / R. M. Grant. – Wiley-Blackwell, 2021. – 520p.

UDK:331.5

OLIY TA’LIM SOHASIDA BOZOR MUNOSABATLARI RIVOJLANISHINING ASOSIY OMILLARI

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

MAIN FACTORS OF THE DEVELOPMENT OF MARKET RELATIONS IN THE FIELD OF HIGHER EDUCATION

Xakimov Dilshodjon Rahmonaliyevich
i.f.n., Farg‘ona davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya

Maqolada oliy ta’lim sohasida bozor munosabatlarining rivojlanish omillari tahlil qilingan. Jamiyatda bilimlarni olish asosiy kapital sifatida va ta’limni moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish; davlatning ta’lim sohasidagi rolini o‘zgartirish; neokonservativ mafkuraning tarqalishi; yangi axborot texnologiyalarining rivojlanishi.

Kalit so‘zlar. Oliy ta’lim, ta’limni moliyalashtirish, bozor munosabatlari, bozor, neokonservativizm, davlat moliyasi, axborot texnologiyalari.

В статье анализируются факторы развития рыночных отношений в сфере высшего образования. Приобретение знаний в обществе как основного капитала и диверсификация

источников финансирования образования; изменить роль государства в сфере образования; распространение неоконсервативной идеологии; развитие новых информационных технологий.

Ключевые слова. Высшее образование, финансирование образования, рыночные отношения, рынок, неоконсерватизм, государственные финансы, информационные технологии.

The article analyzes the development factors of market relations in the field of higher education. Acquiring knowledge in society as the main capital and diversifying sources of education financing; change the role of the state in the field of education; spread of neoconservative ideology; development of new information technologies.

Keywords. Higher education, education financing, market relations, market, neoconservatism, public finance, information technology.

Ta’lim sohasida bozor munosabatlarining rivojlanishi, ta’lim faoliyatini moliyalashtirish mexanizmlarining o’zgarishi, ta’lim muassasalari o’rtasidagi raqobatning keskinlashuvi, ular faoliyatining avtonomlik tamoyilining yanada rivojlanishi — bularning barchasi ta’lim muassasasining tuzilishi, tashkil etilishi, boshqarilishiga sezilarli ta’sir ko’rsatadi, ta’lim faoliyati uslubini, unga xos bo’lgan muhitni o’zgartiradi.

Zamonaviy ta’limni boshqarish xususiyatlari ko’p jihatdan ta’lim tizimida bozor munosabatlarining rivojlanishi bilan belgilanadi. Ushbu jarayonlar ushbu maqolaning tadqiqot mavzusi bo’lib, tahlil asosan oliy kasbiy, aniqrog’i, universitet ta’limi misolida amalga oshiriladi, chunki aynan shu sohada bozor munosabatlari eng faol rivojlanmoqda.

20-asrning 80 yillaridan boshlab ko’pgina mamlakatlarda ta’lim sohasining rivojlanishi uchun bozor munosabatlarining asta-sekin qaror topishi xarakterli bo’ldi.

Bu jarayonga qanday omillar asos bo’ldi?

Zamonaviy ta’limni boshqarish xususiyatlari ko’p jihatdan ta’lim tizimida bozor munosabatlarining rivojlanishi bilan belgilanadi. Ushbu jarayonlar maqolada tadqiqot mavzusi bo’lib, tahlil asosan yuqori kasbiy, aniqrog’i universitet ta’limi misolida amalga oshiriladi, chunki aynan shu sohada bozor munosabatlari faol rivojlanmoqda.

Maqolada ushbu omillar ajratib ko’rsatilgan va ularning birgalikdagi ta’siri 80 yillarning boshlarigacha bozor mexanizmlari ta’siridan deyarli to’liq izolyatsiya qilingan oliy ta’lim misolida tahlil qilingan.

Bu jarayonlar universitet ta’limi darajasida yaqqol namoyon bo’ladi.

Maqolada oliy ta’lim sohasida bozor munosabatlari rivojlanishining asosiy omillari ta’kidlangan va ularning 80-yillarning boshlariga qadar bozor mexanizmlari ta’siridan deyarli butunlay ajralib turadigan oliy ta’lim misolida ularning birgalikdagi ta’siri tahlil qilingan. Ammo vaziyat sezilarli darajada o’zgardi. 90-yillarning boshlarida bir qator tadqiqotchilar bozorni "Yevropa oliy ta’lim siyosatining asosiy elementi" deb hisoblash kerak degan xulosaga kelishdi» [5]. Xuddi shu tendensiya Shimoliy Amerika universitetlari evolyutsiyasida ham kuzatila boshlandi [1]. So’nggi yillarda ta’lim sohasida bozor rivojlanishining ushbu tendensiyasi kuchayib, yangi mamlakatlarga tarqaldi, O‘zbekiston oliy ta’limini rivojlantirishda asosiy faktorlardan biriga aylandi.

Universitetni moliyalashtirishning bozor modelining rivojlanishi kollegial demokratiyaning torayishi bilan birga kechadi. G.Niv bu jarayonni ham, universitetlar tomonidan avtonomiyani amalga oshirish mexanizmlarida "geterogenlik" (xilma-xillik, bir xil emaslik) deb atagan narsani ham qayd etadi [5].

Ishning ilmiy va pedagogik qimmatini ko’pincha mablag’larni tejashdagi muvaffaqiyat bilan qoplanadi. "Universitet ishining akademik tizimi korporativ mulkdorlar tizimi bilan almashtirilmoqda" [1].

Vaqt o’tishi bilan bilimlar sanoatining o’sishi universitetlardan tashqaridagi tashkilotlarga bu monopoliyalarni yo’q qilish imkonini beradi" [3].

Ijtimoiy rivojlanish jarayonida axborot va bilimlar asosiy kapital maqomini oladi [7]. Bilim va ta’lim foyda keltirar ekan, ular uchun kerak bo‘lgan to‘lovlar qay darajada taqsimlanishi kerak va imtiyozlar ajratilishi kerak xamda bu imtiyozlarni qanday aniqlash mumkin. Ta’limning afzalliklari butun jamiyat tomonidan, korxonalar va odamlarning o‘zlari tomonidan ta’lim olishlari natijasida olinadi. Ushbu imtiyozlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri bo‘lishi mumkin, ya’ni pul shaklida, ish haqida ifodalangan yoki ular bilvosita, ish haqidani tashqi bo‘lishi mumkin. Ta’lim ishchilarning mahsuldorligini oshirishga, ularning milliy daromadga qo‘shgan hissasining oshishiga olib keladi, bu ish haqining oshishida aks etadi – ta’limdan to‘g‘ridan-to‘g‘ri foyda shu bilan bog‘liq. Ta’limdan bilvosita, tashqi foyda-bu odamlarning umumiy madaniyatini oshirish, jinoyatchilikning kamayishi, ko‘proq ijtimoiy uyg‘unlikka erishish, texnologik yangiliklarning tarqalishi va boshqalar.

Bilimning asosiy ijtimoiy kapitalga aylanishi, bilim olish, ta’lim olish bilan bog‘liq imtiyozlarning ko‘payishi ta’limni tovar sifatida ma’qullashga yordam beradi. Shu bilan birga, ta’limning tovar sifatida o‘ziga xosligi namoyon bo‘ladi, bu undan foyda ushbu mahsulotni iste’mol qiladigan shaxs va umuman jamiyat va aniq korxonalar tomonidan olinishidan iborat [6].

Ta’limning tovar sifatida o‘ziga xosligi ta’limni aralash moliyalashtirishni sof davlat yoki sof xususiy bilan taqqoslaganda afzal ko‘rish uchun asosdir. Shu bilan birga, davlat va xususiy ta’lim muassasalarida aralash moliyalashtirishga ustunlik beriladi. Davlat tuzilmalari tomonidan to‘liq subsidiyalangan davlat ta’lim muassasalarini va xususiy manbalardan to‘liq moliyalashtiriladigan xususiy muassasalarni, ya’ni o‘quv to‘lovlarini o‘z ichiga olgan ikki tomonlama tizim aslida juda kam qo‘llaniladi. Ta’limning tovar sifatida o‘ziga xosligi, uni iste’mol qilishdan shaxslar ham, korxonalar ham, jamiyat ham umuman foyda ko‘radi, moliyalashtirish manbalarini kengaytirish va diversifikatsiya qilishni oqlaydi.

Bunday vaziyatda davlat ta’lim oluvchi shaxslar (talabalar), korxonalar, turli jamoat tashkilotlari bilan bir qatorda ushbu mahsulotning xaridorlaridan biri bo‘lib chiqadi. Boshqacha aytganda, ta’limda bozor munosabatlarining ishtirokchilari nafaqat ta’lim muassasalari, korxonalar va talabalar, balki davlat hamdir.

Axborot jamiyatining shakllanishi sharoitida shaxslar, jamoalar, tashkilotlarning ta’limidan olinadigan foyda ortib borayotganiga qaramay (ayniqsa, oliy ma’lumot darajasida) va shunga mos ravishda ularning ta’lim xarajatlaridagi ulushi ortib bormoqda. Davlat xarajatlari ulushini kamaytirish chegaralari davlat hali ham xarajatlarning bir qismini o‘z zimmasiga olishi va shu bilan ijtimoiy adolat funksiyasini bajarilishini ta’minlashi, umumiy madaniyatni yaxshilashga hissa qo‘shishi, jinoyatchilik va boshqa tashqi ijtimoiy nafaqalarni kamaytirishi bilan belgilanadi.

Davlatning ta’lim sohasidagi rolini o‘zgartirish unda bozor munosabatlarini rivojlantirishning eng muhim omilidir. So‘nggi yigirma yil ichida ta’limni davlat tomonidan moliyalashtirishning qisqarishi dunyoning deyarli barcha mamlakatlarida asta-sekin haqiqatga aylandi va ta’limni davlat tomonidan moliyalashtirishning yangi mexanizmlarini ishlab chiqish bilan birga keladi [2]. Ushbu mexanizmlarni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishi-bu davlatning ta’lim sohasida raqobatbardosh bozor munosabatlarini shakllantirishga yordam berish, ya’ni yuqori sifatli ta’lim xizmatlari va mahsulotlarini yetkazib berishni ko‘paytirish, talabalar va ularning oilalari va korxonalaridan ularga bo‘lgan samarali talabni oshirish, rivojlanayotgan bozorda raqobatni kuchaytirish.

Ta’lim sohasida bozor munosabatlari rivojlanishining asosiy omillari quyidagilardan iborat:

* jamiyatda asosiy kapitalning holati va ta’limni moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish bo‘yicha bilimlarni egallash;

* davlatning ta’limdagi rolini o‘zgartirish;

* neokonservativ mafkurani tarqatish;

* yangi axborot texnologiyalarini rivojlantirish.

Ta’lim sohasida bozor munosabatlari rivojlanishining muhim omili liberalizm mafkurasi va siyosatidan neokonservatizmga o‘tish bo‘ldi.

"Qizil g‘isht" oliy o‘quv yurtlari asosiy o‘sish 1960 yilda sodir bo‘ldi, iqtisodiy fikr intervensionizm g‘oyalari asoslangan edi, paternatsionalizm, korporatizm va Keynesianizm..."[3]. Natijada quyidagi holat yuzaga keldi: "... Britaniyaning aksariyat universitetlari davlat sektoriga tegishli bo‘lib, ilmiy biznesning asosiy qismi xususiy sektorda. Xususiy sektor davlat sektorining eng

kuchli monopoliyalariga tahdid soladi. Universitetlar haqli ravishda o‘zlari ko‘rib chiqadigan faoliyat sohalaridan majburan chiqib ketmaslik uchun universitetlar nima qilishlarini va buni qanday qilishlarini sezilarli darajada o‘zgartirishga majbur bo‘ladilar." [3]. Zamonaviy sharoitda liberalizm davridagi universitetlarni "ilm-fan sohasidagi biznes kabi tashkil etilgan va ishlaydigan" universitetlar bilan almashtirish kerak. [3].

Neokonservatizm mafkurasida bozor tushunchasi davlatga qarama-qarshi bo‘lgan xususiy sektor tushunchasi bilan chambarchas bog‘liq. Shu bilan birga, bozor va xususiy mulk hayotiylik va rivojlanish manbai sifatida, davlat mulki esa "bo‘g‘uvchi", fuqarolik jamiyati sohalariga davlat aralashuvi vositasi sifatida taqdim etiladi. An‘anaviy universitet ba‘zan davlat sektorida ishlaydigan muassasa sifatida qaraladi va neokonservatizm mafkurasi universitetlarda bozorni moliyalashtirish mexanizmlaridan foydalanishni ham, ularni xususiylashtirishni ham qo‘llab-quvvatlaydi, ya‘ni davlat sektoridan xususiy sektorga o‘tkazish.

Ammo aksariyat mamlakatlarning universitetlarida bozor mexanizmlari tobora ko‘proq qo‘llanilayotgan bo‘lsa-da, ko‘plab mamlakatlar universitetlarni xususiylashtirish istiqbollari shubha bilan qarashmoqda. Masalan, Finlyandiya uchun. Tadqiqotchilar: "ilgari Finlyandiyada bir nechta oliy o‘quv yurtlari "xususiy", ya‘ni buyuk Britaniya va boshqa mamlakatlardagi imtiyozli universitetlarga o‘xshash huquqiy maqomga ega avtonom korporatsiyalar bo‘lgan. Va shunga qaramay, ushbu "xususiy" universitetlar davlat byudjetidan 75-95% moliyaviy resurslarni olishdi, natijada avtonomiya juda katta darajada kosmetik bo‘lib chiqdi. 70-yillarda ushbu universitetlarda moliyaviy qiyinchiliklar tobora kuchayib borayotgani sababli ham, teng huquqlilikka va oliy ta‘lim tizimini yanada mantiqiy tashkil etishga qaratilgan davlat siyosati tufayli ham xususiy universitetlar davlat tasarrufiga uning mulki sifatida o‘tkazildi. Shu sababli, oliy ta‘lim sohasida joriy istiqbollari (bir yoki bir necha "xususiylashtirish" orqali bo‘lsin) mavjud oliy o‘quv yurtlari yoki Finlyandiya yangi "super kollejlari" yaratish orqali ishonchsizlik ma‘lum bir darajada qaralgan. Davlat universitetlari bilan raqobatlashadigan va faqat boylar uchun ochiq bo‘lgan elita universitetlarini yaratish Finlyandiyaning fundamental ta‘lim doktrinasidan tubdan chiqib ketish bo‘ldi." [4].

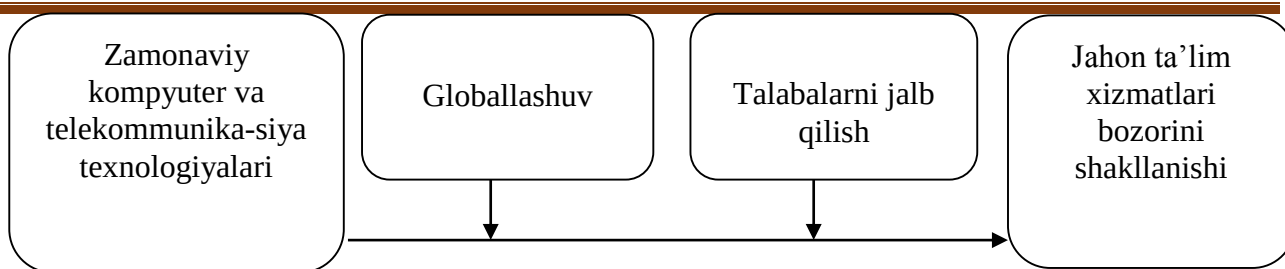
Shunday qilib, neokonservatizm mafkurasi ta‘lim-tarbiya sohasiga taalluqli bo‘lsa-da, ko‘pincha tanqidiy tahlilga tortildi, shunga qaramay, bu mafkuraning yoyilishi albatta ta‘lim sohasida bozor munosabatlarining rivojlanishiga omil bo‘ldi.

Ta‘lim sohasida bozor munosabatlarini rivojlantirishning asosiy omillaridan biri unda yangi kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bo‘lib, uning asosida yangi ta‘lim texnologiyalari va ta‘lim xizmatlarini ko‘rsatishning yangi modellari rivojlana boshladi.

Yangi axborot texnologiyalari ta‘lim sohasida bozor munosabatlarining rivojlanishiga sezilarli hissa qo‘shadi, chunki ularni qo‘llash ta‘lim xizmatlari bozorining jadal kengayishiga olib keladi. Ish joyida, uyda yoki uy yaqinidagi o‘quv markazida va ish joyida ta‘lim olish imkoniyatini yaratib, yangi texnologiyalar ta‘lim olish imkoniyatini ancha kengaytiradi, yashash joyidan qat‘i nazar, ushbu kirishning tengligiga erishishga yordam beradi, o‘qish paytida daromaddan voz kechish imkoniyati yo‘qoladi. Ular odamlarga ta‘lim olish uchun "ikkinchi yo‘l" va "ikkinchi imkoniyat" beradi. Shunday qilib, ta‘lim xizmatlari iste‘molchilari soni keskin ortib bormoqda.

Bundan tashqari, zamonaviy kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalari tabiiy ravishda ta‘lim makonini kengaytirishga, uning globallashuviga, hududiy bo‘linmalari va milliy chegaralaridan qat‘i nazar talabalarni jalb qilishga, jahon ta‘lim xizmatlari bozorini shakllantirishga yordam beradi.

Agar an‘anaviy ta‘lim tizimida ma‘lum bir hududda yashovchi odamlar faqat o‘sha hududda joylashgan ta‘lim muassasalarida o‘qishlari mumkin bo‘lsa va boshqa muassasada o‘qish uchun ular joylashgan joyga ko‘chib o‘tishlari kerak bo‘lsa, unda yangi ta‘lim tizimida odam ta‘lim muassasalariga emas, balki ko‘pchilik turli xil ta‘lim muassasalari o‘z xizmatlarini iste‘molchiga o‘zi uchun qulayroq bo‘lgan joyda, aslida istalgan joyga yetkazib berishadi.

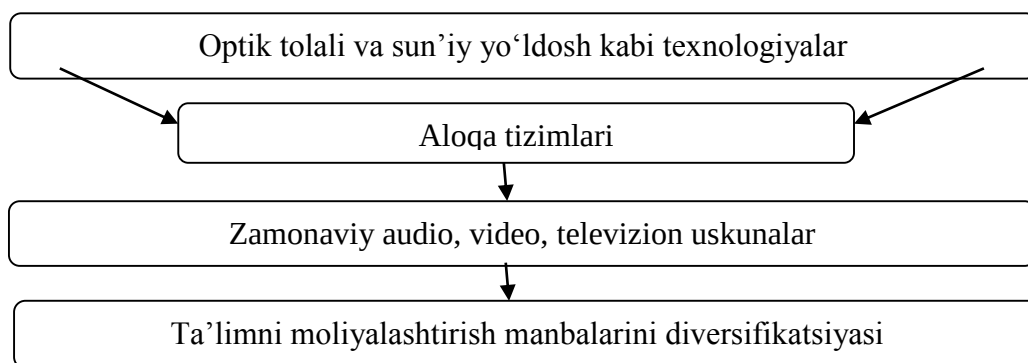
1-rasm. Jahon ta'lim xizmatlari bozorini shakllanishi

Shunday qilib, ta'lim muassasalari o'rtasidagi raqobat va ta'lim xizmatlarining iste'molchisi uchun kurash keskin o'sib bormoqda, bu ta'lim sohasida bozor munosabatlarini rivojlantirish uchun juda zarurdir. Turli xil ta'lim muassasalari o'rtasidagi raqobat yangi ta'lim texnologiyalarining rivojlanishi bilan keskin o'sib bormoqda, chunki ushbu texnologiyalarga asoslangan ta'lim samaradorligi zamonaviy kompyuter va telekommunikatsiya tizimlari asosida ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlarining ma'lum miqyosida an'anaviy ta'lim samaradorligidan sezilarli darajada oshib ketishi mumkin. Agar yuqori malakali ishchi kuchidan foydalanishning keng tabiati tufayli an'anaviy ta'lim xarajatlari o'sib boradigan bo'lsa, unda zamonaviy axborot texnologiyalariga asoslangan ta'lim samaradorligi miqyosi tejamkorligi, ko'rsatilayotgan xizmatlar ko'lamini kengaytirish jarayonida xarajatlarni tejash hisobiga ortadi.

Yangi texnologiyalar norasmiy ta'limni rivojlantirishga yordam beradi, ya'ni Ta'lim muassasasidan tashqarida ta'lim xizmatlarini ko'rsatish — ta'lim muammolarini hal qilish uchun maxsus yaratilgan ijtimoiy muassasa. Yangi texnologiyalar asosida ta'lim vazifalari korxonalar va boshqa ijtimoiy institutlar tomonidan tobora ko'proq bajarilmoqda. Yangi axborot texnologiyalari ta'lim ularning asosiy maqsadi bo'lishidan qat'iy nazar, turli xil ijtimoiy muassasalarga ta'lim xizmatlarini ko'rsatishga imkon beradi. Shunday qilib, ta'lim xizmatlarini taklif qiluvchi tashkilotlar soni keskin ko'payib, bu xizmatlar ta'minoti o'sib bormoqda, bu esa ularning sotuvchilari o'rtasidagi raqobatning kuchayishiga, ta'lim sohasida bozor munosabatlarining rivojlanishiga olib keladi.

Yangi texnologiyalar ta'lim xizmatlari bozorining rivojlanishiga hissa qo'shadi, chunki o'quv jarayonida murakkab texnik vositalar va tizimlardan foydalanish — optik tolali va sun'iy yo'ldosh kabi kompyuterlar, aloqa tizimlari, zamonaviy audio, video, televizion uskunalar va boshqalar. — ta'limni moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilishga, o'quv maqsadlarida murakkab texnologiyalardan foydalanganlik uchun to'lovlarni amalga oshirish uchun tinglovchilarning o'zlari, korxonalar, keng ishbilarmon doiralarning mablag'larini faol jalb qilishga yordam beradi.

Davlat tomonidan moliyalashtirishni qisqartirish va uni ta'minlash mexanizmlarining o'zgarishi, ijtimoiy rivojlanishdagi asosiy kapital maqomini bilish, neokonservativ mafkurani tasdiqlash kabi bir qator boshqa omillar bilan birgalikda yangi axborot texnologiyalarini rivojlantirish omili davlat tomonidan moliyalashtirishning tarqalishi va mustahkamlanishiga yordam beradi, ta'lim sohasida bozor munosabatlarini rivojlantiradi.

2-rasm. Yangi texnologiyalar ta'lim xizmatlari bozorining moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiyasi

Ta’lim xizmatlari bozorining rivojlanishi

Turli ta’lim muassasalari, ta’lim xizmatlarini taklif etuvchilarning barchasi o’rtasida raqobatni rivojlantirish, ularning iste’molchi uchun kurashi;
Norasmiy ta’limning yangi shakllarini rivojlantirish jarayonida ta’lim xizmatlarini yetkazib berishning sezilarli o’sishi;
Ta’lim samaradorligini oshirish, ta’lim xizmatlarini iste’mol qilish natijasida xarajatlarni qoplash;
Ta’limni moliyalashtirish manbalarini kengaytirish va diversifikatsiya qilish.

Shunday qilib, texnologik omil-yangi kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi-boshqa omillar bilan yaqin aloqada bo’lib, ta’lim xizmatlari bozorining rivojlanishiga yordam beradi, chunki zamonaviy axborot texnologiyalari:

Ish joyida yoki ish joyida o’qitish, ta’lim olish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytirish va ushbu kirishning tengligini mustahkamlash, ta’lim makonining kengayishi va globallashuvi tufayli ushbu xizmatlarning iste’molchilari sonining keskin o’sishi yuzaga keladi, eng xilma – xil xarakterdagi bir qator omillar-iqtisodiy, ijtimoiy – siyosiy, mafkuraviy, texnologik-ta’lim sohasida bozor munosabatlarini o’rnatish va rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu jarayon davomida ta’lim tizimida yangi iqtisodiy mexanizmlar shakllanmoqda.

Ta’lim xizmatlari va ilmiy tadqiqotlar bozorining kengayishi universitetlarni raqobat kurashiga jalb qiladi. Shunday qilib, ta’lim sohasida bozor munosabatlarining rivojlanishi ta’lim muassasasini boshqarish xususiyatiga sezilarli ta’sir ko’rsatadi, bu oliy ta’lim darajasida yaqqol namoyon bo’ladi.

Bozor munosabatlarini rivojlantirish sharoitida, ya’ni bozor modeli asosida universitetni boshqarishni takomillashtirish quyidagilarni nazarda tutadi:

- Markaziy ma’muriyat tomonidan qo’shimcha moliyalashtirish manbalarini olish maqsadida bo’linmalar faoliyatini rivojlantirish strategiyasining universitetning strategik vazifalari va maqsadlariga muvofiqligini ta’minlash;

- Universitetning umumiy tizimida mustaqil ravishda faoliyat yuritadigan va universitet bo’linmalari tomonidan ta’lim mahsulotlari va xizmatlarini ishlab chiqarish ko’lamini kengaytirish va hajmini oshirishga hissa qo’shadigan yangi tashkiliy tuzilmalarni rivojlantirishga ko’maklashish;

- Ta’lim va ilmiy tadqiqotlarning fundamentallik darajasini qo’llab-quvvatlash;

- Universitetni boshqarishning asosiy usuli sifatida kollegiallikni rivojlantirish;

- Universitetlarda faoliyat natijalarini patentlash va litsenziyalash orqali intellektual mulk huquqlarini amalga oshirish, ushbu natijalarga bo’lgan huquqlarni himoya qilish va ularni bozor sharoitida sotish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Buchbinder H. The market oriented university and the changing role of knowledge. / Higher education – Dordrecht etc, 1993, vol.26, №3, p.331-347.
2. Балашов Г.В., Беляков С.А., Виноградов Н.М. Экономика высшей школы: проблемы и перспективы. – СПб.: Изд-во СПб. Университета экономики и финансов, 1996.
3. Hague Sir D. Beyond Universities. – Institute of Economic Affairs – L, 1991.
4. Кивинен О., Ринне Р. Инвестиции в высшее образование: финский опыт // Высшее образование в Европе, т. 17, №1. – М., 1992, с. 138-153.
5. Neave G. On preparing for markets: trends in higher education in Western Europe, 1998-1990. / European Journal of Education, 1990, 25(2), p. 195-222.
6. Тихонов А. и др. Управление современным образованием: социальные и экономические аспекты. – М: Вита – Пресс, 1998. – 256 с.
7. Якобсон Л.И. Экономика общественного сектора. – М.: Аспект Пресс, 1996.

**XALQARO HAMKORLIKNING EKSPORT-IMPORT OQIMLARINI TARTIBGA
SOLISHDAGI ROLI**

**РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В РЕГУЛИРОВАНИИ
ЭКСПОРТНО-ИМПОРТНЫХ ПОТОКОВ**

**THE ROLE OF THE ROLE OF INTERNATIONAL COOPERATION IN REGULATING
EXPORT-IMPORT FLOWS**

To‘xtasinova Dildora dotsent (PhD), FarDU

Annotatsiya

Ushbu maqolada xalqaro hamkorlikning eksport–import oqimlarini tartibga solishdagi o‘rni va ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Jahon iqtisodiyoti sharoitida savdo munosabatlarini muvofiqlashtirish, tashqi iqtisodiy siyosatni takomillashtirish hamda milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirishda xalqaro institutlar va ikki tomonlama kelishuvlarning ta’siri yoritib berilgan

Kalit so‘zlar: Xalqaro bojxona hamkorligi, Jahon Savdo Tashkiloti, import, eksport, bojxona, funksiya, logistika

В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируются роль и значение международного сотрудничества в регулировании экспортно-импортных потоков. Освещается влияние международных институтов и двусторонних соглашений на координацию торговых отношений в условиях мировой экономики, совершенствование внешнеэкономической политики, а также повышение конкурентоспособности национальной экономики.

Ключевые слова: Международное таможенное сотрудничество, Всемирная торговая организация, импорт, экспорт, таможня, функция, логистика

This article provides a scientific and theoretical analysis of the role and importance of international cooperation in regulating export–import flows. It highlights the impact of international institutions and bilateral agreements on coordinating trade relations in the global economy, improving foreign economic policy, and enhancing the competitiveness of the national economy.

Keywords: International customs cooperation, World Trade Organization, import, export, customs, function, logistics

Jahon iqtisodiyotida globallashuv jarayonlarining kuchayib borishi mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarning yanada kengayishiga olib kelmoqda. Xususan, xalqaro savdo munosabatlari davlatlar iqtisodiy taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Eksport va import operatsiyalari orqali mamlakatlar o‘zaro tovar va xizmatlar almashinuvini amalga oshiradi, bu esa milliy iqtisodiyotning rivojlanishi, ishlab chiqarish samaradorligining oshishi hamda yangi bozorlarning shakllanishiga xizmat qiladi. Hozirgi kunda eksport–import oqimlarini samarali tartibga solishda xalqaro hamkorlik muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni muvofiqlashtirish, tashqi savdo siyosatidagi to‘siqlarni kamaytirish va savdo jarayonlarini tartibga solishda xalqaro tashkilotlar, mintaqaviy iqtisodiy birlashmalar hamda ikki tomonlama va ko‘p tomonlama kelishuvlar muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, zamonaviy sharoitda jahon bozorida raqobatning kuchayishi, global ta’minot zanjirlarining shakllanishi va iqtisodiy integratsiya jarayonlarining rivojlanishi eksport–import munosabatlarini yanada samarali boshqarishni talab etmoqda. Shu jihatdan xalqaro hamkorlik mexanizmlaridan samarali foydalanish tashqi savdo

oqimlarini tartibga solish, milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish va barqaror iqtisodiy o‘rnatishni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Jahon iqtisodiyotining globallashtirish sharoitida mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlar tobora chuqurlashib bormoqda. Bu jarayonda milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, xalqaro institutlar bilan hamkorlikni rivojlantirish va ikki tomonlama iqtisodiy kelishuvlarni kengaytirish mamlakat iqtisodiy taraqqiyotiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Xalqaro iqtisodiy institutlar jahon savdosi va investitsiya jarayonlarini tartibga solishda muhim o‘rin tutadi. Jumladan, xalqaro moliyaviy tashkilotlar, iqtisodiy hamkorlik institutlari hamda mintaqaviy tashkilotlar mamlakatlarning iqtisodiy islohotlarini qo‘llab-quvvatlaydi, investitsiya muhitini yaxshilashga ko‘maklashadi va tashqi savdo munosabatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu institutlar orqali davlatlar iqtisodiy siyosatni muvofiqlashtirish, zamonaviy texnologiyalar va innovatsion tajribalarni joriy etish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirishda xalqaro institutlar va ikki tomonlama kelishuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Global iqtisodiy integratsiya sharoitida mamlakatlar o‘rtasidagi savdo-iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish, investitsiya muhitini yaxshilash va tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirishda xalqaro tashkilotlar hamda davlatlararo shartnomalar muhim mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Xalqaro institutlar jahon iqtisodiyotida barqarorlikni ta’minlash, savdo munosabatlarini tartibga solish va iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ikki tomonlama iqtisodiy kelishuvlar mamlakatlar o‘rtasida savdo to‘siqlarini kamaytirish, investitsiyalarni jalb etish va texnologiya almashinuvini rag‘batlantirishda muhim omil hisoblanadi. Bunday kelishuvlar orqali eksport-import operatsiyalari tartibga solinadi, tovar va xizmatlar harakati erkinlashtiriladi hamda tadbirkorlik faoliyati uchun qulay shart-sharoitlar yaratiladi. Natijada milliy ishlab chiqaruvchilar tashqi bozorlarda faol ishtirok etish imkoniga ega bo‘ladi.

Bugungi kunimizda xalqaro savdo global iqtisodiyotning ajralmas qismiga aylangan. Eksport va import vositalari orqali ishlab chiqarilgan tovarlar va xizmatlar bir davlatdan boshqasiga o‘tadi va shu bilan milliy iqtisodiyotlar o‘sadi, ish o‘rinlari yaratiladi hamda bozorlar yanada kengayadi. Ammo bu jarayon samarali bo‘lishi bojxona tizimi va xalqaro bojxona hamkorligiga bevosita bog‘liq. Jahon bozorida bojxona hamkorliging bir nechta funksiyalari mavjud:

- bojxona jarayonlarini soddalashtirish,
- tartibga solish
- xavfsizlikni ta’minlash orqali eksport va import oqimlarini samarali boshqarish.

Shu munosabat bilan, bojxona hamkorligi global savdo jarayonlarini qo‘llab-quvvatlovchi asosiy mexanizm hisoblanadi.

Eksport va import davlatlar iqtisodiyotining hayoti bo‘lib, ular orqali tovarlar o‘zaro almashiladi. Bu jarayonni tartibga soluvchi asosiy vositalardan biri bojxona tizimidir. Bojxona orqali harakatlanayotgan tovarlarni qay darajada samarali tartibga solish, to‘g‘ri rasmiylashtirish va shaffof tartiblarni ta’minlash mamlakatlar orasidagi savdoning barqarorligini kafolatlaydi. Shuni yodda tutish kerakki, bojxona xizmatlari tashqi iqtisodiy faoliyatni yo‘lga qo‘yishda muhim rol o‘ynaydi — ular import va eksport jarayonlarini soddalashtirish, tartibga solish, shuningdek biznes uchun qulay sharoit yaratish orqali milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta’minlaydi. Bu haqda Shoirat Ismatullayeva o‘z maqolasida bojxona xizmatlarining iqtisodiy ahamiyati to‘g‘risida batafsil ma’lumot beradi va rasmiylashtirish samaradorligi hamda raqamli yechimlarni joriy etishning zarurligini ta’kidlaydi. Bundan tashqari, bojxona xizmatlari orqali eksport-import protsessini soddalashtirish milliy tadbirkorlar uchun raqamli deklaratsiya, shaffoflikni oshirish va risklarni boshqarish imkonini beradi, bu esa ichki ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi. [1] Eksport va import orqali bozorlar kengayadi, tovarlar tez yetkaziladi va ishlab chiqaruvchilar global bozor bilan integratsiyalanadi. Bojxona tizimining samarali ishlashi esa shu jarayonni bosqichma-bosqich qo‘llab-quvvatlaydi

O‘zbekiston bugungi kunda transport yo‘laklari bo‘yicha eksport-import va tranzit aloqalarini takomillashtirmoqda. Transport va logistika soddalashtirilishi orqali bojxona jarayonlari ham tezlashmoqda, bu esa xalqaro savdoni rivojlantirishga xizmat qiladi. [2] Bundan tashqari O‘zbekiston

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 3-son 2026 yil

bojxona organlari AI va raqamli tizimlarni joriy etib, bojxona kuzatuvini takomillashtirish bo'yicha yangicha mexanizmlarni joriy qilmoqda. Bunda sun'iy intellekt orqali risklarni aniqlash va nazoratni kuchaytirish eksport-import jarayonlarida tezkorlik va shaffoflikni oshiradi. [3]

1-jadval

O'zbekistonning tashqi savdo aylanmasi tahlili

Ko'rsatkich	2023 (mln \$)	2024 (mln \$)	O'zgarish
Tashqi savdo aylanmasi (FTT)	62 567.4	65 934.0	+5.4%
Eksport	24 426.2	26 948.2	+10.3%
Import	38 141.2	38 985.8	+2.2%

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston tashqi savdo aylanmasi 2024 yilda 65,9 mlrd AQSH dollariga yetdi va 2023 yilga nisbatan 5,4 foizga o'sdi. Ayniqsa eksport hajmining 10,3 foizga oshgani ijobiy tendensiya sifatida baholanadi. Bu holat xalqaro hamkorlik doirasida amalga oshirilayotgan savdo kelishuvlari, mintaqaviy integratsiya jarayonlari hamda tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarining kengayishi bilan izohlanadi.

Jahon Savdo Tashkiloti (JST) Trade Facilitation Agreement – Savdoni soddalashtirish bitimi global savdoni tartibga solish va bojxona jarayonlarini yengillashtirishga yo'naltirilgan asosiy xalqaro hujjatlardan biridir. Bu bitim bojxona rasmiylashtiruvini, ma'lumot almashish, shuningdek tovarlarni chegara orqali tez, xavfsiz va samarali o'tkazish bo'yicha qoidalarni belgilaydi. Bitim to'la ijrosi xalqaro savdo xarajatlarini taxminan 14,3% ga kamaytirishi va global savdoning yillik o'sishini taxminan 1 trillion dollar ga oshirishi mumkinligi JST tomonidan ta'kidlangan. [4] Bu shuni anglatadiki, davlatlar bojxona jarayonlarini soddalashtirgan sari eksport va import oqimlari osonlashadi, bu esa milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshiradi va investorlar uchun qulay sharoit yaratadi.

Shuningdek, JST va Jahon bojxona tashkiloti (WCO) hamkorligi bojxona bo'yicha texnik yordam, ma'lumot almashinuvi va bozor kirish sharoitlarini yaxshilash ustida olib boriladi. Bu hamkorlik bojxona qiymati, tovar tasnifi va kelib chiqish qoidalari bo'yicha bir xil me'yorlarni tatbiq etishda muhim rol o'ynaydi. 2025-yilda JST va WCO o'rtasida imzolangan yangi hamkorlik memorandumini bo'yicha bojxona masalalaridagi hamkorlik yanada chuqurlashtiriladi va bojxona qarorlariga ko'proq texnik ekspertiza va xavfsizlik integratsiyasi kiritiladi. Bu esa eksport-import jarayonlarining tartibga solinishini osonlashtiradi hamda xavfsizligini oshiradi. [5]

O'zbekiston amaliyotida bojxona tizimi nafaqat milliy huquqiy bazani takomillashtirmoqda, balki xalqaro talablarni ham joriy etmoqda. JST(Jahon Savdo Tashkiloti)ga a'zo bo'lish jarayonida O'zbekiston bojxona bojlari va tartib-qatnashuvlarini JST me'yorlariga moslashtirish bo'yicha qat'iy chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda. Misol uchun, 2024–2025 yillarda bojxona bojlarini GATT 1994 talablariga moslashtirish bo'yicha qarorlar qabul qilindi. Bu eksport va import xarajatlarini kamaytirishga va savdoni soddalashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, O'zbekiston eksport-import va tranzit aloqalari 9 ta xalqaro transport yo'lagi orqali amalga oshirilmoqda, bu bojxona soddalashtirilgan tartiblar orqali savdo oqimlarini kengaytiradi. Transport va logistika hamkorligini kengaytirish eksport-import oqimlarini yanada samarali qiladi. [6]

Xalqaro bojxona hamkorligining eksport va importga bevosita ta'siri quyidagi yo'nalishlarda amalga oshadi:

-Ma'lumot almashish va AQSh misoli:

Zamonaviy bojxona tizimlari ma'lumot almashinuvi orqali tovarlar haqida tezkor axborot oladi va risklarni aniqlaydi. Bu jarayon chegara rasmiylashtiruvini vaqtini sezilarli darajada qisqartiradi va eksport-import oqimlarini mustahkamlaydi. Tizimlar o'rtasida avtomatik axborot almashish bojxona organlari o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi. [7]

- Mutual Recognition Agreements (MRA) – O'zaro tan olish bitimlari:

Bunday bitimlar bojxona tekshiruvlari hamda hujjatlar tan olinishi orqali eksport va import jarayonlarini soddalashtiradi. Masalan, tovar tasniflash va qadriyat bahosi bo'yicha bir mamlakatda

olingan sertifikatlar boshqa davlat bojxonalari tomonidan tan olinadi. Bu eksport-import jarayonlarini sezilarli tezlashtiradi va tranzit xarajatlarini kamaytiradi. [8]

- Risklarni boshqarish va noqonuniy savdoni oldini olish:

Xalqaro bojxona hamkorligi kontrabanda, firibgarlik, noqonuniy tovarlar oqimini aniqlash va oldini olishda ham yordam beradi. Ma'lumotlarni birgalikda tahlil qilish avtomatlashtirilgan risk tizimlarini yaratadi va bojxona resurslarini samarali joylashtiradi.

- Zamonaviy texnologiyalar va Smart Bojxona:

Bojxona hamkorligi raqamli texnologiyalar orqali ham kuchaymoqda. Smart bojxona konsepsiyasi bojxona jarayonlarini avtomatlashtirish, IoT, blokcheyn va sun'iy intellekt kabi texnologiyalarni joriy etishni o'z ichiga oladi. Bu esa eksport-import jarayonlaridagi kechikishlarni bartaraf etadi, xavfsizlikni oshiradi va bojxona ma'lumotlarining shaffofligini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, Xalqaro bojxona hamkorligi har bir davlat uchun ko'plab imkoniyatlar yaratadi. Chunonchi, ular uchun barqaror boj to'lovlari davlatlarda tadbirkorlarni ma'lum ma'noda yuqori riskdan himoya qiladi va ularda tadbirkorlik qobiliyatini va aniq prognozlash va yuqori foydaga erishish imkonini beradi. Shuningdek davlatlar orasida eksport va import hajmini barqarorlashtiradi va iqtisodiy-ijtimoiy o'sishni yuqori sur'atlarda amalga oshiradi. Tovar aylanmasi va valyuta muammolari hal bo'lishida yetakchi mavqeni egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. zamtadqiqot.uz
2. <https://kun.uz/news/2022/11/08/ozbekiston-eksport-import-va-tranzit-aloqalari-9-ta-xalqaro-transport-yolagi-boylab-amalga-oshirilmoqda>
3. <https://qalampir.uz/en/news/uzbekistonda-bozhkhona-kuzatuvida-sun-iy-intellektdan-foydalaniladi-114989>
4. https://www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/tradfa_e.htm
5. https://www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/tradfa_e.htm
6. <https://uz24.uz/uz/articles/jst-6-5>
7. <https://factlineup.com/international-customs-cooperation>
8. <https://factlineup.com/international-customs-cooperation>

**QISHLOQ XO‘JALIGI ISHLAB CHIQUARISHIDA TEJAMKORLIK DARAJASINI
STATISTIK BAHOLASH**

**СТАТИСТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА УРОВНЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА**

**STATISTICAL ASSESSMENT OF THE LEVEL OF ECONOMY IN AGRICULTURAL
PRODUCTION**

Xolmatov Baxtiyor Abdumutalovich

FarDU jahon va mintaqa iqtisodiyoti kafedrasida dotsenti

Annotatsiya

Mazkur maqolada Farg‘ona viloyati misolida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida tejamkorlik darajasi statistik ko‘rsatkichlar asosida baholandi. Tadqiqotda 2024–2025-yillar ma’lumotlari asosida ishlab chiqarish hajmi, hosildorlik, resurs samaradorligi, suvdan foydalanish darajasi hamda iqtisodiy rentabellik ko‘rsatkichlari tahlil qilindi. Natijalar viloyatda agrar sektor barqaror rivojlanayotganini va resurslardan foydalanish samaradorligi ortib borayotganini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, tejamkorlikni yanada oshirishning ustuvor yo‘nalishlari ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: qishloq xo‘jaligi, tejamkorlik, resurs samaradorligi, hosildorlik, rentabellik, suv tejash texnologiyalari, agrar iqtisodiyot.

В данной статье на основе статистических показателей на примере Ферганской области была проведена оценка уровня экономики в сельскохозяйственном производстве. В исследовании проанализированы показатели объема производства, производительности, ресурсоэффективности, уровня водопотребления и экономической рентабельности на основе данных за 2024–2025 годы. Результаты показали, что сельскохозяйственный сектор в регионе стабильно развивается, а ресурсоэффективность повышается. Одновременно были научно обоснованы приоритетные направления дальнейшего повышения экономики.

Ключевые слова: сельское хозяйство, экономика, ресурсоэффективность, производительность, рентабельность, водосберегающие технологии, аграрное хозяйство.

In this article, the level of economy in agricultural production was assessed on the basis of statistical indicators using the example of the Fergana region. The study analyzed production volume, productivity, resource efficiency, water use level, and economic profitability indicators based on data for 2024–2025. The results showed that the agricultural sector in the region is developing steadily and resource efficiency is increasing. At the same time, priority areas for further increasing economy were scientifically substantiated.

Keywords: agriculture, economy, resource efficiency, productivity, profitability, water saving technologies, agrarian economy.

O‘zbekiston iqtisodiyotida agrar sektor strategik ahamiyat kasb etadi. Qishloq xo‘jaligi yalpi ichki mahsulot tarkibida sezilarli ulushga ega bo‘lib, mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Aholi zich joylashgan hududlardan biri bo‘lgan Farg‘ona viloyatida yer va suv resurslarining nisbatan cheklanganligi ishlab chiqarishda tejamkorlik masalasini dolzarb etadi.

So‘nggi yillarda respublikada agrar sohani modernizatsiya qilish, klaster tizimini rivojlantirish va suv tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi tomonidan ilgari surilgan dasturlar agrar ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Tejamkorlik iqtisodiy kategoriya sifatida ishlab chiqarish jarayonida cheklangan resurslardan maksimal natijaga erishish tamoyiliga asoslanadi. U samaradorlik, iqtisodiy ratsionallik va optimallik tushunchalari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ayniqsa agrar sohada alohida ahamiyat kasb etadi.

Tejamkorlik (iqtisodiy tejam) — bu resurslar sarfini kamaytirgan holda yoki o‘zgartirmagan holda ishlab chiqarish natijalarini oshirish jarayonidir.

Nazariy jihatdan tejamkorlik quyidagi uch asosiy prinsipga tayangan:

1. Resurslar cheklanganligi prinsipi. Iqtisodiyot nazariyasiga ko‘ra, yer, kapital, mehnat va suv kabi resurslar cheklangan bo‘lib, ularni optimal taqsimlash zarur.

2. Muqobil xarajatlar (opportunity cost) prinsipi. Har qanday resursdan foydalanish boshqa imkoniyatdan voz kechishni anglatadi. Shuning uchun resursdan eng yuqori foyda beruvchi variant tanlanishi lozim.

3. Optimal nisbat prinsipi. Ishlab chiqarish omillari o‘rtasidagi nisbat iqtisodiy samaradorlikni belgilaydi.

Tejamkorlik va samaradorlik tushunchalari bir-biriga yaqin, biroq aynan bir xil emas.

- Samaradorlik — natija va xarajat nisbatini ifodalaydi.
- Tejamkorlik — resurslardan oqilona va minimal yo‘qotish bilan foydalanishni anglatadi.

Nazariy jihatdan iqtisodiy samaradorlik quyidagicha ifodalanadi:

$$\text{Samaradorlik} = \text{Natija} / \text{Xarajat}$$

Agar natija bir xil qolgan holda xarajat kamaytirilsa yoki xarajat o‘zgarmagan holda natija oshirilsa — bu tejamkorlikdir.

Qishloq xo‘jaligida tejamkorlikning o‘ziga xos jihatlari mavjud:

1. Yer asosiy ishlab chiqarish omili — yer unumdorligi tejamkorlik darajasini belgilaydi.
2. Tabiiy omillarga bog‘liqlik — iqlim va suv resurslari ta’siri yuqori.
3. Biologik jarayonlar mavjudligi — hosil yetishtirish vaqt omiliga bog‘liq.

Shuning uchun agrar tejamkorlik quyidagi ko‘rsatkichlar bilan baholanadi:

- hosildorlik (ga/ts),
- 1 m³ suvga to‘g‘ri keladigan mahsulot,
- 1 ishchiga to‘g‘ri keladigan ishlab chiqarish hajmi,
- tannarx va rentabellik.

Nazariy jihatdan tejamkorlik quyidagi model orqali tushuntiriladi:

$$TR = Y / R$$

Bu yerda:

- TR — tejamkorlik darajasi,
- Y — yakuniy mahsulot hajmi,
- R — jami resurs sarfi.

TR ko‘rsatkichi qanchalik yuqori bo‘lsa, ishlab chiqarish shunchalik tejamkor hisoblanadi.

Zamonaviy iqtisodiy nazariyada tejamkorlik faqat iqtisodiy ko‘rsatkich emas, balki ekologik va ijtimoiy omillarni ham qamrab oladi.

World Bank va Food and Agriculture Organization konsepsiyalariga ko‘ra, resurslarni qayta tiklanadigan tarzda boshqarish, suv va yer degradatsiyasini kamaytirish, ekologik barqarorlikni ta’minlash tejamkorlikning ajralmas qismidir.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — Farg‘ona viloyatida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida tejamkorlik darajasini statistik tahlil asosida baholash hamda uning rivojlanish istiqbollarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotda iqtisodiy-statistik tahlil, taqqoslash, dinamik qatorlar tahlili hamda nisbiy ko‘rsatkichlar usullaridan foydalanildi. Ma’lumotlar manbai sifatida O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi va Farg‘ona viloyati statistika boshqarmasi rasmiy ma’lumotlaridan foydalanildi.

Tejamkorlik darajasi quyidagi indikatorlar orqali baholandi:

- ishlab chiqarish hajmining o‘sish sur’ati;
- hosildorlik (sentner/ga);
- mehnat unumdorligi;

- fond qaytimi;
- mahsulot tannarxi va rentabellik darajasi.

Ochiq ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, 2025-yil yakunlari bo'yicha viloyatda qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etdi. Rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi umumiy hajmi 2024-yilga nisbatan 105,6 foizni tashkil etdi. Mazkur ko'rsatkich agrar sektorda ishlab chiqarish hajmining kengaygani va resurslardan foydalanish samaradorligi oshganini ko'rsatadi.

Viloyatda g'alla yetishtirish yetakchi yo'nalishlardan biri bo'lib, 2025-yilda 776,6 ming tonna g'alla hosili yig'ib olindi. Ushbu natija viloyatni respublika miqyosida yetakchi hududlar qatoriga olib chiqdi. Agar o'rtacha hosildorlik ko'rsatkichlari tahlil qilinsa, sug'oriladigan yer maydonlaridan yuqori hosil olinayotgani kuzatiladi. Bu esa yer resurslaridan foydalanish samaradorligining oshganini bildiradi.

Sabzavotchilik va kartoshkachilik ham viloyat agrar ishlab chiqarishida muhim o'rin tutadi. 2025-yilda sabzavot yetishtirish hajmi 30,5 ming tonnani, kartoshka 15,1 ming tonnani tashkil etdi. Meva va rezavorlar yetishtirish hajmi 24,7 ming tonnaga yetdi. Ushbu ko'rsatkichlar viloyatda ekinlar diversifikatsiyasi kuchayganini va yer resurslaridan kompleks foydalanish yo'lga qo'yilganini ko'rsatadi.

Tejamkorlik darajasini baholashda iqtisodiy ko'rsatkichlar ham muhim o'rin tutadi. Qishloq xo'jaligida tejamkorlik, avvalo, mahsulot tannarxining pasayishi va rentabellik darajasining oshishida namoyon bo'ladi. So'nggi yillarda viloyatda zamonaviy agrotexnologiyalar, jumladan, suv tejovchi sug'orish tizimlari, yuqori hosilli urug'lik navlari va mexanizatsiya darajasining oshirilishi ishlab chiqarish xarajatlarini nisbatan kamaytirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, tomchilatib sug'orish texnologiyalarining keng joriy etilishi suv sarfini 25–30 foizgacha qisqartirish imkonini bermoqda.

Mehnat resurslari samaradorligi ham ijobiy dinamikani ko'rsatmoqda. Bir ishchiga to'g'ri keladigan yalpi mahsulot hajmi ortib bormoqda, bu esa qishloq xo'jaligida mexanizatsiya va texnik ta'minot yaxshilanayotganini anglatadi. Fond qaytimi ko'rsatkichlari ham o'sish tendensiyasiga ega bo'lib, asosiy vositalardan foydalanish samaradorligi oshayotganini tasdiqlaydi. Mehnat unumdorligi o'sishi mexanizatsiya darajasining ortishi bilan izohlanadi. Asosiy fondlardan foydalanish samaradorligi ham oshgan bo'lib, fond qaytimi ko'rsatkichlari ijobiy dinamikaga ega.

Rentabellik darajasi ayrim yo'nalishlarda 18–22 foiz atrofida shakllangan. Bu ko'rsatkich agrar ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi ortib borayotganini tasdiqlaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, viloyatda agrar ishlab chiqarish intensiv rivojlanish bosqichiga o'tmoqda. Resurslardan oqilona foydalanish, ayniqsa suv va yer resurslarini boshqarish samaradorligi tejamkorlik darajasini belgilovchi asosiy omillardir.

Ko'rinib turibdiki, Farg'ona viloyatida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida tejamkorlik darajasi ijobiy o'sish tendensiyasiga ega. Ishlab chiqarish hajmi, hosildorlik va rentabellik ko'rsatkichlarining yaxshilanishi agrar sohada samarali boshqaruv mexanizmlarining shakllanayotganini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, mavjud muammolar ham saqlanib qolmoqda. Ayrim hududlarda yer unumdorligining pasayishi, suv resurslarining cheklanganligi va yoqilg'i-energetika xarajatlarining ortishi ishlab chiqarish tannarxiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shuning uchun tejamkorlikni yanada oshirish uchun ilmiy asoslangan almashlab ekish tizimini keng joriy etish, raqamli monitoring tizimlaridan foydalanish va logistika infratuzilmasini rivojlantirish zarur.

Shuningdek, energiya narxlarining o'zgaruvchanligi, iqlim omillari va logistika xarajatlari ishlab chiqarish samaradorligiga ta'sir ko'rsatmoqda. Kelgusida raqamli agrotexnologiyalarni joriy etish, aqlli sug'orish tizimlarini kengaytirish va ilmiy asoslangan agrotexnik tadbirlarni qo'llash tejamkorlikni yanada oshirishi mumkin.

Kelgusida resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ilmiy yondashuvni kuchaytirish viloyat agrar sektorining barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Umuman olganda, qishloq xo'jaligida tejamkorlikni oshirish — resurslardan oqilona foydalanish, tannarxni kamaytirish va rentabellikni ko'paytirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni talab etadi. Quyida tashkiliy-iqtisodiy, texnologik va institutsional yo'nalishlar kesimida takliflar beramiz.

1. Yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish
 - ilmiy asoslangan almashlab ekish tizimini joriy etish.
 - agrokimyoviy tahlillar asosida o‘g‘itlashni optimallashtirish.
 - yuqori hosilli va iqlimga mos navlarni keng joriy etish.
 2. Suv resurslaridan tejamkor foydalanish
 - tomchilatib va yomg‘ir latib sug‘orish texnologiyalarini kengaytirish.
 - aqlli sug‘orish tizimlari (sensorli monitoring).
 - irrigatsiya infratuzilmasini modernizatsiya qilish.
 3. Mehnat va texnika samaradorligini oshirish
 - mexanizatsiya va avtomatlashtirish darajasini oshirish.
 - raqamli agroteknologiyalar (precision farming) gps, dron va agro-monitoring tizimlari orqali resurs sarfini optimallashtirish.
 - fermerlar malakasini oshirish dasturlarini kuchaytirish.
 4. Moddiy-texnika resurslari va energiya tejamkorligi
 - energiya tejamkor uskunalarga o‘tish.
 - mahalliy xomashyodan foydalanishni kengaytirish.
 - kooperatsiya va klaster tizimini rivojlantirish.
 5. Moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish
 - xarajatlarni boshqarish tizimini joriy etish (cost management).
 - raqamli buxgalteriya va boshqaruv hisobini kengaytirish.
 - investitsiyalarni jalb qilish va davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlaridan foydalanish.
 6. Ekologik va barqaror rivojlanish yo‘nalishlari
- Food and Agriculture Organization va World Bank tavsiyalariga ko‘ra:
- suv va yer resurslarini qayta tiklanadigan asosda boshqarish,
 - ekologik toza ishlab chiqarishni rivojlantirish,
 - iqlim o‘zgarishiga moslashuv strategiyalarini ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Qishloq xo‘jaligi statistik to‘plami. Toshkent, 2025.
2. Farg‘ona viloyati statistika boshqarmasi. Hududiy statistik hisobotlar. Farg‘ona, 2025.
3. O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi. Agrar sohani rivojlantirish strategiyasi. Toshkent, 2024.
4. Abdug‘aniyev A. Agrar iqtisodiyot asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.
5. Karimov Sh. Qishloq xo‘jaligida resurslardan samarali foydalanish. Toshkent: Fan, 2021.

O‘ZBEKISTON DAVLAT BYUDJETINI SHAKLLANTIRISHDA SOLIQLARNING ROLI

**РОЛЬ НАЛОГОВ В ФОРМИРОВАНИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН**

**THE ROLE OF TAXES IN THE FORMATION OF THE STATE BUDGET OF THE
REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

Jumakulov Zamir Islomovich

FarDU. Buxgalteriya xisobi va moliya kafedrası dotsenti

Baxromov Bexruz-talaba

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekiston davlat byudjetini shakllantirishda soliqlarning o‘rni va ahamiyati ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilingan. Soliqlarning fiskal, tartibga soluvchi va ijtimoiy funksiyalari ochib berilgan hamda davlat byudjeti daromadlarini ta‘minlashdagi ulushi statistik ma‘lumotlar asosida o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: davlat byudjeti, soliqlar, soliq siyosati, byudjet daromadlari, iqtisodiy o‘rish, fiskal siyosat, ijtimoiy barqarorlik, QQS, daromad solig‘i.

В данной статье исследуется роль налогов в формировании государственного бюджета Республики Узбекистан с теоретической и практической точек зрения. Раскрываются фискальные, регулирующие и социальные функции налогов, а также анализируется их удельный вес в доходах государственного бюджета на основе статистических данных.

Ключевые слова: государственный бюджет, налоги, налоговая политика, доходы бюджета, экономический рост, фискальная политика, социальная стабильность, НДС, подоходный налог.

This article analyzes the role of taxes in the formation of the State Budget of the Republic of Uzbekistan from both theoretical and practical perspectives. The fiscal, regulatory, and social functions of taxes are examined, and their share in state budget revenues is analyzed based on statistical data.

Keywords: state budget, taxes, tax policy, budget revenues, economic growth, fiscal policy, social stability, VAT, income tax.

Davlat byudjeti — bu davlatning iqtisodiy faoliyatini moliyalashtirish uchun mablag‘larni shakllantiruvchi asosiy instrument bo‘lib, uning barqarorligi va samaradorligi milliy iqtisodiyotning rivojlanishi bilan uzviy bog‘liq. Soliqlar esa davlat daromadlarining asosiy manbai hisoblanadi va byudjetning shakllanishi hamda ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbekistonda soliqlar orqali davlat byudjetini moliyalashtirish 1991 yildan keyin mustaqil iqtisodiy siyosatning muhim yo‘nalishiga aylandi. Soliq siyosatining asosiy maqsadi — byudjet daromadlarini ko‘paytirish, ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash va biznes muhitini tartibga solishdir.

Soliqlarning davlat byudjetini shakllantirishdagi umumiy roli uning davlatga quyidagi asosiy vazifalarni bajarish imkonini berishda namoyon bo‘ladi:

1. Davlat daromadlarini ta‘minlash: Soliqlar byudjetga doimiy va barqaror daromad olib keladi. Masalan, 2025 yilda O‘zbekiston davlat byudjeti daromadlarining 82,6% soliqlar hisobiga to‘ldirilgan.(1-jadval)

2. Iqtisodiy tartibga solish: Soliqlar orqali davlat iqtisodiy faoliyatni nazorat qiladi, investitsiyalarni jalb qiladi va inflyatsiyani tartibga solishga yordam beradi.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 3-son 2026 yil

3. Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash: Soliqlar orqali olib kelingan mablag'lar ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya sohalariga yo'naltiriladi.

1-jadval

O'zbekiston Respublikasining respublika byudjeti daromadlari [1]

Trln.so'm

TG'r	Ko'rsatkichlar	2025 yil		2026 yil (prognoz)
		Summa	%	
	O'zbekiston Respublikasining respublika byudjeti daromadlari	247,8	100,0	292, 9
1.	Bevosita soliqlar	114,7	46,3	80, 3
1.1	Foyda solig'i	72,3	29,2	59, 6
1.2	Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i	42,4	17,1	20, 7
2.	Bilvosita soliqlar	65,2	26,3	114 ,2
2.1	Qo'shilgan qiymat solig'i	45,2	18,2	84 ,6
2.2	Aktsiz solig'i	20,0	8,1	16 ,6
3.	Resurs to'lovlari	25,8	10,0	24 ,3
3.1	Er qa'ridan foydalanganlik uchun soliq	25,8	10,4	24 ,3
4.	Boshqa daromadlar va soliq bo'lmagan boshqa tushumlar	42,1	17,0	87,1

O'zbekistonda soliqlar bir necha turga bo'linadi: daromad solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i (QQS), aktsizlar, er solig'i va boshqa majburiy to'lovlar. Har bir soliq turi byudjetga o'z hissasini qo'shadi. Daromad solig'i (soliq to'lovchilardan shaxsiy daromadlardan olinadi). Bu soliq turi asosan aholining shaxsiy daromadlaridan olinadi. Masalan, 2025 yilda davlat byudjetiga aholi daromad solig'i hisobiga 42,4 trln so'mdan ortiq mablag' tushgan. Bu mablag' ijtimoiy infratuzilmalar, pensiyalar va tibbiyotni moliyalashtirishda qo'llaniladi.

QQS (tovar va xizmatlardan). QQS davlatga doimiy daromad keltiradi va ichki bozordagi faoliyatni ham tartibga solishga xizmat qiladi. Masalan, 2025 yilda QQS hisobiga 45,2 trln so'mdan ziyod mablag' byudjetga tushgan.

Aktsizlar va maxsus soliqlar. Aktsizlar neft mahsulotlari, spirtli ichimliklar va tamakidan olinadi. Masalan, 2025 yilda aktsizlar hisobiga 20,0 trln so'mdan ziyod mablag' byudjetga tushgan. Bu soliqlar nafaqat byudjet daromadini ta'minlaydi, balki iste'molni tartibga solish orqali aholi salomatligiga ta'sir ko'rsatadi.

Soliq siyosatining samaradorligi asosan uchta asosiy ko'rsatkich bilan baholanadi:

1. Byudjetning daromadlarini ta'minlash quvvati soliqlarning umumiy byudjet daromadlariga nisbati.

2. Iqtisodiy o'sishga ta'sir- soliq yuki va investitsiya jalb qilish orasidagi muvozanat.

3. Ijtimoiy barqarorlik-soliqlar orqali ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish imkoniyati.

Masalan, 2025 yilda O'zbekistonda soliq tushumlari 2024 yilga nisbatan 24% ga o'sgan, bu iqtisodiy faoliyatning jonlanishi va soliq to'lovchilar sonining ko'payishi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, soliq tizimida elektron hisob-faktura va avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari joriy etilishi byudjet tushumlarini yanada oshirishga yordam berdi.

Yuqoridagilardan xulosa qilganimizda, soliqlar O'zbekistonda davlat byudjetini shakllantirishda markaziy rol o'ynaydi. Ular orqali davlat daromadlari ta'minlanadi, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlik saqlanadi, shuningdek, inflyatsiya va iste'molni tartibga solishda yordamchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Soliq siyosatidagi zamonaviy islohotlar va raqamli texnologiyalarni joriy

qilish orqali soliq tushumlarini yanada oshirish, byudjetni barqarorligini ta'minlash va aholi farovonligini ko'tarish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ўзбекистон Республикасининг “2026 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида”ги Қонуни.
2. Ахмадов Ш. Солиқ сиёсати ва бюджет даромадлари, Тошкент, 2023.
3. Мирзоева Л. Ижтимоий барқарорлик ва солиқ сиёсати, Ўзбекистон иқтисодиёти журнали, 2024.
4. <https://t.me/fiskaltahlil/1408>

UDK:338.45

**OZIQ-OVQAT SANOATI KORXONALARINING BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA
STRATEGIK BOSHQARUVNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI**

**НАУЧНЫЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ В
ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ПИЩЕВОЙ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

**SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS OF STRATEGIC MANAGEMENT IN
ENSURING THE SUSTAINABILITY OF FOOD INDUSTRY ENTERPRISES**

To'ychiyeva Begoyim Vohidjon qizi
FarDU o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekiston oziq-ovqat sanoati korxonalarining barqarorligini ta'minlashda strategik boshqaruvning ilmiy-nazariy asoslari statistik tahlillar asosida o'rganilgan. Tadqiqotda 2019-2024 yillardagi rasmiy statistik ma'lumotlar (ishlab chiqarish hajmi, investitsiyalar, eksport-import ko'rsatkichlari) tahlil qilingan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, 2017-2024 yillarda ishlab chiqarish hajmi 48,1 foizga, investitsiyalar 2,9 barobarga, eksport 3,8 barobarga o'sgan. Biroq hududiy nomutanosiblik (Toshkent, Toshkent viloyati va Samarqand 46,5 foiz ulushga ega), xomashyo samaradorligining pastligi (sut mahsuldorligi 2310 kg – xorijiy davlatlardan 2-5 barobar past) va import hajmining eksportdan 1,5 barobar yuqoriligi muammolar saqlanmoqda. Maqolada ushbu muammolarni hal etish bo'yicha strategik yo'nalishlar va 2030 yilgacha bo'lgan prognoz ko'rsatkichlar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: soliq tizimi, soliq ma'muriyatchiligi, soliq yukining taqsimlanishi, norasmiy iqtisodiyot, raqamlashtirish, soliq siyosati, soliq islohotlari, soliq nazorati, soliq imtiyozlari, soliq bazasi, kichik biznes, byudjet tushumlari, fiskal barqarorlik.

В данной статье на основе статистического анализа изучены научно-теоретические основы стратегического управления в обеспечении устойчивости предприятий пищевой промышленности Узбекистана. В исследовании проанализированы официальные статистические данные за 2019-2024 гг. (объем производства, инвестиции, показатели экспорта-импорта). Результаты показывают, что в 2017-2024 гг. объем производства вырос на 48,1%, инвестиции – в 2,9 раза, экспорт – в 3,8 раза. Однако сохраняются проблемы: региональная диспропорция (г. Ташкент, Ташкентская область и Самарканд имеют 46,5% доли), низкая эффективность сырьевой базы (удой молока 2310 кг – в 2-5 раз ниже зарубежных стран), превышение импорта над экспортом в 1,5 раза. В статье разработаны стратегические направления решения этих проблем и прогнозные показатели до 2030 года.

Ключевые слова: налоговая система, налоговое администрирование, распределение налоговой нагрузки, неформальная экономика, цифровизация, налоговая политика, налоговые реформы, налоговый контроль, налоговые льготы, налоговая база, малый бизнес, бюджетные поступления, фискальная стабильность

This article examines the scientific and theoretical foundations of strategic management in ensuring the sustainability of food industry enterprises in Uzbekistan based on statistical analysis. The study analyzed official statistical data for 2019-2024 (production volume, investments, export-import indicators). The results show that in 2017-2024, production volume increased by 48.1%, investments by 2.9 times, and exports by 3.8 times. However, problems remain: regional imbalance (Tashkent city, Tashkent region and Samarkand account for 46.5% of production), low raw material efficiency (milk yield 2310 kg – 2-5 times lower than foreign countries), and import volume 1.5 times higher than exports. The article develops strategic directions to address these problems and forecast indicators until 2030.

Keywords: tax system, tax administration, distribution of the tax burden, informal economy, digitalization, tax policy, tax reforms, tax control, tax incentives, tax base, small business, budget revenues, fiscal stability.

Oziq-ovqat sanoati har qanday mamlakat iqtisodiyotining strategik tarmoqlaridan biri hisoblanadi, chunki u aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, sog'lom ovqatlanish imkoniyatlarini yaratish va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash orqali qo'shimcha qiymat zanjirini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda ham so'nggi yillarda oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish, uning eksport salohiyatini oshirish va ichki bozorni sifatli mahsulotlar bilan ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi (ITIM) ma'lumotlariga ko'ra, 2017–2024 yillarda mamlakatda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 48,1 foizga oshgan. Bu o'sishga tarmoqqa yo'naltirilayotgan investitsiyalar muhim rol o'ynagan. 2017 yilda oziq-ovqat sohasiga 231 million dollar sarmoya kiritilgan bo'lsa, 2024 yilda ushbu ko'rsatkich 674 million dollarga yetgan.

Biroq, oziq-ovqat sanoati korxonalarining barqaror rivojlanishi nafaqat investitsiyalar hajmiga, balki ularni strategik boshqarish tizimining samaradorligiga ham bevosita bog'liq. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarning raqobatbardoshligini ta'minlash, ularning tashqi va ichki muhit o'zgarishlariga moslashish qobiliyatini oshirish strategik boshqaruvning asosiy vazifalaridan hisoblanadi.

Mazkur maqolada O'zbekiston oziq-ovqat sanoati korxonalarining barqarorligini ta'minlashda strategik boshqaruvning ilmiy-nazariy asoslari statistik tahlillar asosida o'rganiladi. Tadqiqot davomida so'nggi besh yil (2019-2024) davomida oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatiga oid rasmiy statistik ma'lumotlar tahlil qilinadi.

1. Oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishning umumiy hajmi va dinamikasi. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda O'zbekistonda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish sanoati hajmi 103,7 trillion so'mni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich 2023-yilning mos davri bilan solishtirilganda 4,5 foizga oshganligini ko'rish mumkin. 2020-2024 yillarda O'zbekistonda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining o'zgarish dinamikasini pastdagi jadvalda keltirildi.

1-jadval

O'zbekistonda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi dinamikasi (2020-2024 yillar)

[1]

Yillar	Ishlab chiqarish hajmi (trillion so'm)	O'tgan yilga nisbatan o'sish (%)
2020	65,8	-

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 3-son 2026 yil

Yillar	Ishlab chiqarish hajmi (trillion so‘m)	O‘tgan yilga nisbatan o‘shish (%)
2021	74,2	12,8
2022	86,4	16,4
2023	99,2	14,8
2024	103,7	4,5

Jadval ma’lumotlaridan qarasak, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 2020-2023 yillarda barqaror o‘shish sur’atlariga ega bo‘lgan. 2024 yilda esa o‘shish sur’ati nisbatan pasaygan (4,5 foiz), bu turli omillar, jumladan, inflyatsiya, xomashyo narxlarining o‘zgarishi va tashqi bozor konyunkturasi ta’siri bilan izohlanishi mumkin.

2. Hududlar kesimida oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish tahlili. Oziq-ovqat sanoati korxonalarining hududiy joylashuvi va ularning ishlab chiqarish hajmlari tahlili muhim ahamiyatga ega, chunki bu strategik boshqaruv qarorlarini qabul qilishda, logistika va resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlarini baholashda asos bo‘lib xizmat qiladi. 2024-yilda O‘zbekiston hududlari kesimida oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi va uning respublika umumiy hajmidagi ulushi:

2-jadval

Hududlar kesimida oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi (2024-yil) [2]

T/r	Hudud nomi	Ishlab chiqarish hajmi (trillion so‘m)	Respublika umumiy hajmidagi ulushi (%)
1	Toshkent shahri	18,8	18,1
2	Toshkent viloyati	15,9	15,3
3	Samarqand viloyati	13,6	13,1
4	Buxoro viloyati	8,1	7,8
5	Farg‘ona viloyati	6,8	6,6
6	Xorazm viloyati	5,5	5,3
7	Andijon viloyati	5,1	4,9
8	Namangan viloyati	5,0	4,8
9	Navoiy viloyati	4,6	4,4
10	Qoraqalpog‘iston Respublikasi	4,6	4,4
11	Qashqadaryo viloyati	3,9	3,8

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 3-son 2026 yil

T/r	Hudud nomi	Ishlab chiqarish hajmi (trillion so‘m)	Respublika umumiy hajmidagi ulushi (%)
12	Sirdaryo viloyati	3,7	3,6
13	Jizzax viloyati	2,6	2,5
14	Surxondaryo viloyati	2,2	2,1

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi bo‘yicha Toshkent shahri (18,8 trillion so‘m) yetakchilik qilmoqda. Undan keyingi o‘rinlarda Toshkent viloyati (15,9 trillion so‘m) va Samarqand viloyati (13,6 trillion so‘m) joylashgan. Ushbu uch hududning umumiy ishlab chiqarishdagi ulushi 46,5 foizni tashkil etadi, bu esa oziq-ovqat sanoatining hududiy konsentratsiyasi yuqori ekanligidan dalolat beradi.

Eng past ko‘rsatkichlar Surxondaryo (2,2 trillion so‘m), Jizzax (2,6 trillion so‘m) va Sirdaryo (3,7 trillion so‘m) viloyatlarida qayd etilgan. Bu hududlarning oziq-ovqat sanoati salohiyatidan to‘liq foydalanilmayotganligini va bu yerda strategik boshqaruvni takomillashtirish orqali ishlab chiqarish hajmini oshirish imkoniyatlari mavjudligini ko‘rsatadi.

3. Ayrim mahsulot turlari bo‘yicha ishlab chiqarish dinamikasi. Oziq-ovqat sanoati korxonalari barqarorligini baholashda ayrim muhim mahsulot turlari bo‘yicha ishlab chiqarish dinamikasini tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Pastdagi jadvalda 2017 va 2024 yillarda asosiy oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi va o‘zgarish dinamikasi keltirilganman:

3-jadval

Asosiy oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish dinamikasi (2017 va 2024 yillar) [3]

Mahsulot turi	2017 yil	2024 yil	O‘zgarish (%)
Bug‘doy uni (mln tonna)	2,6	3,3	+26,9
Sut va sut mahsulotlari (ming tonna)	-	673,2	-
Shakar (ming tonna)	473,3	474,4	+0,2

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, bug‘doy uni ishlab chiqarish 2017 yildagi 2,6 million tonnadan 2024 yilda 3,3 million tonnaga yetgan (26,9 foiz o‘shish). Sut va sut mahsulotlari ishlab chiqarish 2024 yilda 673,2 ming tonnani tashkil etgan. Shakar ishlab chiqarish esa deyarli barqaror holatda qolgan (473,3 ming tonnadan 474,4 ming tonnaga).

Oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatining yana bir muhim ko‘rsatkichi bu ularning eksport salohiyatidir. 2017–2024 yillar davomida oziq-ovqat mahsulotlari eksporti 3,8 barobarga ko‘paygan. Bu strategik boshqaruvning eksportga yo‘naltirilgan siyosati samaradorligidan dalolat beradi.

4. Oziq-ovqat sanoatiga investitsiyalar va ularning tarkibi. Oziq-ovqat sanoati korxonalarining barqaror rivojlanishida investitsiyalarning o‘rni beqiyos. Quyidagi jadvalda 2017-2024 yillarda oziq-ovqat sanoatiga kiritilgan investitsiyalar hajmi dinamikasi keltirilgan.

4-jadval

Oziq-ovqat sanoatiga kiritilgan investitsiyalar dinamikasi (2017-2024 yillar) [4]

Yillar	Investitsiya hajmi (million dollar)	O‘tgan yilga nisbatan o‘zgarish (%)
2017	231	-

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 3-son 2026 yil

Yillar	Investitsiya hajmi (million dollar)	O‘tgan yilga nisbatan o‘zgarish (%)
2018	280	+21,2
2019	345	+23,2
2020	410	+18,8
2021	485	+18,3
2022	550	+13,4
2023	615	+11,8
2024	674	+9,6

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, 2017 yildan 2024 yilgacha oziq-ovqat sanoatiga kiritilgan investitsiyalar hajmi 231 million dollardan 674 million dollargacha o‘sgan (qariyb 2,9 barobar). Bu o‘shish, garchi yillar davomida o‘shish sur’ati nisbatan pasaygan bo‘lsa-da, sohaga bo‘lgan qiziqish va ishonchning barqarorligini ko‘rsatadi.

5. Oziq-ovqat mahsulotlari importi va eksporti tahlili. Oziq-ovqat sanoati korxonalari barqarorligiga tashqi savdo ko‘rsatkichlari ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Quyidagi jadvalda 2023-2024 yillarda oziq-ovqat mahsulotlari importi va eksporti dinamikasi keltirilgan.

5-jadval

Oziq-ovqat mahsulotlari importi va eksporti dinamikasi (2023-2024 yillar) [5]

Ko‘rsatkichlar	2023 yil	2024 yil	O‘zgarish (%)
Oziq-ovqat mahsulotlari eksporti (mlrd dollar)	1,77	2,17	+22,4
Oziq-ovqat mahsulotlari importi (mlrd dollar)	3,49	3,69	+5,7
Shu jumladan: meva-sabzavot eksporti (mlrd dollar)	1,19	1,58	+32,5
Shu jumladan: shakar importi (mln dollar)	558,5	621,4	+11,3

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, 2024 yilda oziq-ovqat mahsulotlari eksporti 2,17 milliard dollarni tashkil etib, 2023 yilga nisbatan 22,4 foizga oshgan. Ayniqsa, meva-sabzavot mahsulotlari eksporti 32,5 foizga o‘sgan. Bu oziq-ovqat sanoati korxonalarining eksport salohiyati oshib borayotganidan dalolat beradi.

Shu bilan birga, oziq-ovqat mahsulotlari importi ham 5,7 foizga oshib, 3,69 milliard dollarni tashkil etgan. Ayniqsa, shakar importi 11,3 foizga oshgan. Bu ayrim mahsulot turlari bo‘yicha ichki ishlab chiqarishni rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi.

6. Strategik boshqaruv orqali barqarorlikni ta’minlash yo‘llari.

6.1. Hududiy nomutanosiblikni bartaraf etish strategiyasi. Tahlillardan ko‘rinib turibdiki, Toshkent shahri, Toshkent viloyati va Samarqand viloyati jami ishlab chiqarishning 46,5 foizini ta’minlaydi. Surxondaryo (2,1 foiz), Jizzax (2,5 foiz) va Sirdaryo (3,6 foiz) viloyatlarining ulushi esa juda past. Bu nomutanosiblikni bartaraf etish uchun asosiy strategik choralar:

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 3-son 2026 yil

1. Hududlarning qishloq xo‘jaligi ixtisoslashuvidan kelib chiqib, klaster tizimini rivojlantirish
2. Investitsiyalarni hududlar kesimida diversifikatsiya qilish
3. Logistika infratuzilmasini rivojlantirish orqali xomashyo yetkazib berish zanjirini optimallashtirish

6.2. Xomashyo bazasi samaradorligini oshirish strategiyasi. Strategik islohotlar agentligi ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda bir sigirdan sog'ib olinadigan yillik o'rtacha sut miqdori 2 310 kg ni tashkil etadi. Bu ko'rsatkich Rossiyadan 2,2 barobar, Belarusdan 2,3 barobar, Avstriyadan 3,1 barobar, Niderlandiyadan deyarli 4 barobar, Isroildan esa 5,5 barobar past. Xomashyo samaradorligini oshirish uchun bir nechta strategik yo'nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi.

1. Naslchilik ishlarini takomillashtirish va yuqori mahsuldor zotlarni ko'paytirish
2. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish (avtomatlashtirilgan sog'ish tizimlari, ozuqa tayyorlash sexlari)

3. Veterinariya xizmati va ozuqa bazasini yaxshilash

4. Xorijiy tajribani o'rganish va mahalliy sharoitga moslashtirish

6.3. Import o'rnini bosish va eksportni diversifikatsiya qilish strategiyasi. 2024 yilda oziq-ovqat mahsulotlari importi 3,69 milliard dollarni tashkil etib, 2023 yilga nisbatan 5,7 foizga oshgan. Ayniqsa, shakar importi 11,3 foizga o'sib, 621,4 million dollarga yetgan. Shu bilan birga, eksport 22,4 foizga o'sgan bo'lsada, import hajmi eksportdan 1,5 barobar yuqori. Bu nomutanosiblikni bartaraf etish uchun:

1. Import qilinayotgan mahsulotlar (ayniqsa, shakar) bo'yicha ichki ishlab chiqarishni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish

2. Qayta ishlash chuqurligini oshirish orqali qo'shimcha qiymat yaratish

3. Yangi bozorlarga chiqish strategiyasini ishlab chiqish (sertifikatsiya, standartlashtirish, marketing)

6.4. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish strategiyasi. 2024 yilda ishlab chiqarish o'sish sur'ati 4,5 foizgacha pasaygan. Bu pasayish tendensiyasini bartaraf etish va barqaror o'sishni ta'minlash uchun innovatsion texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Qayta ishlash korxonalarida energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish

2. "Aqlli qishloq xo'jaligi" va "Aqlli sanoat" konsepsiyalarini joriy etish

3. Raqamli texnologiyalar asosida ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish

4. Ilmiy-tadqiqot institutlari bilan hamkorlikni kuchaytirish

Jadvalda taklif etilgan strategik yo'nalishlarni amalga oshirish natijasida 2030 yilgacha bo'lgan davrda oziq-ovqat sanoati korxonalari barqarorligining asosiy ko'rsatkichlari bo'yicha prognoz keltirilgan:

6-jadval

Oziq-ovqat sanoati korxonalari rivojlanishining strategik prognozi (2025-2030 yillar)

Ko'rsatkichlar	2024 yil (bazaviy)	2026 yil (prognoz)	2028 yil (prognoz)	2030 yil (prognoz)	O'zgarish (2030/2024)
Ishlab chiqarish hajmi (trillion so'm)	103,7	118,5	138,5	165,8	+59,9%
O'sish sur'ati (%)	4,5	7,0	8,5	10,0	+5,5 p.p.
Investitsiyalar hajmi (million dollar)	674	820	1050	1400	+107,7%
Eksport hajmi (milliard dollar)	2,17	2,8	3,8	5,2	+139,6%

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 3-son 2026 yil

Ko‘rsatkichlar	2024 yil (bazaviy)	2026 yil (proqnoz)	2028 yil (proqnoz)	2030 yil (proqnoz)	O‘zgarish (2030/2024)
Import hajmi (milliard dollar)	3,69	3,9	4,1	4,3	+16,5%
Import qilinadigan mahsulotlar ulushi (shakar misolida, %)	100	85	65	40	-60 p.p.
Sut mahsuldorligi (kg/sigir)	2 310	2 800	3 600	4 800	+107,8%
Hududiy nomutanosiblik koeffitsiyenti*	0,42	0,38	0,32	0,25	-40,5%
Qayta ishlash chuqurligi darajasi (%)	45	52	62	75	+30 p.p.
Yangi ish o‘rinlari (ming kishi)	-	15	28	45	45 ming

Olib borilgan tadqiqot natijasida O‘zbekiston oziq-ovqat sanoati so‘nggi yillarda jiddiy o‘shishga erishgani aniqlandi. Xususan, 2017–2024 yillarda ishlab chiqarish hajmi 48,1 foizga oshib, 2024 yilda 103,7 trillion so‘mni tashkil etgan. Shu davrda investitsiyalar 2,9 barobarga (674 million dollargacha), eksport esa 3,8 barobarga (2,17 milliard dollargacha) ko‘paygan. Bu ko‘rsatkichlar sohada amalga oshirilayotgan islohotlarning ijobiy samarasini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, statistik tahlillar bir qator tizimli muammolar mavjudligini ko‘rsatdi. Birinchidan, hududiy nomutanosiblik saqlanib qolmoqda – Toshkent shahri, Toshkent viloyati va Samarqand viloyati jami ishlab chiqarishning 46,5 foizini ta‘minlagan holda, Surxondaryo (2,1 foiz), Jizzax (2,5 foiz) va Sirdaryo (3,6 foiz) viloyatlarining ulushi nihoyatda past. Ikkinchidan, xomashyo bazasi samaradorligi pastligicha qolmoqda – bir sigirdan sog‘ib olinadigan sut miqdori 2 310 kg bo‘lib, bu Rossiya (2,2 barobar), Belarus (2,3 barobar), Avstriya (3,1 barobar), Niderlandiya (4 barobar) va Isroildan (5,5 barobar) sezilarli darajada past. Uchinchidan, tashqi savdo balansida nomutanosiblik mavjud – import hajmi (3,69 mlrd dollar) eksportdan (2,17 mlrd dollar) 1,5 barobar yuqori bo‘lib, shakar importi 621,4 million dollarni tashkil etadi. To‘rtinchidan, ishlab chiqarish o‘shish sur‘ati pasaygan – 2020-2023 yillardagi o‘rtacha 14-16 foizdan 2024 yilda 4,5 foizga tushgan.

Aniqlangan muammolarni hal etish uchun to‘rtta strategik yo‘nalish taklif etildi: hududiy nomutanosiblikni bartaraf etish (klaster tizimini rivojlantirish, investitsiyalarni diversifikatsiya qilish, logistikani yaxshilash); xomashyo bazasi samaradorligini oshirish (naslchilik ishlarini takomillashtirish, zamonaviy texnologiyalar joriy etish, xorijiy tajribani o‘rganish); import o‘rni bosish va eksportni diversifikatsiya qilish (shakar kabi strategik mahsulotlarni mahalliy ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish, qayta ishlash chuqurligini oshirish); innovatsion texnologiyalarni joriy etish (energiya tejankor texnologiyalar, "Aqlli qishloq xo‘jaligi", raqamlashtirish).

Taklif etilgan strategiyalar amalga oshirilsa, 2030 yilga borib ishlab chiqarish hajmi 165,8 trillion so‘mga (+59,9 foiz), investitsiyalar 1,4 mlrd dollarga (+107,7 foiz), eksport 5,2 mlrd dollarga (+139,6 foiz) yetadi. Shakar importi 40 foizga kamayib, sut mahsuldorligi 4 800 kg/sigirga (+107,8 foiz) oshadi, hududiy nomutanosiblik 40,5 foizga kamayadi va 45 ming yangi ish o‘rni yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining "Oziq-ovqat xavfsizligi to‘g‘risida"gi Qonuni. 2024-yil 23-yanvarda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati tomonidan ma’qullangan. – Qonunda oziq-ovqat xavfsizligi sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari, vakolatli organlarning funksiyalari, oziq-ovqat mahsulotlari tanqisligiga yo‘l qo‘ymaslik choralari belgilangan.
2. O‘zbekiston Respublikasining "Oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligi to‘g‘risida"gi Qonuni. – Mazkur qonun oziq-ovqat mahsulotlarining xavfsizlik talablariga muvofiqligi, ularni ishlab chiqarish, qayta ishlash va realizatsiya qilish bosqichlaridagi nazorat mexanizmlarini tartibga soladi.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 20-iyundagi PQ-227-son "Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat sohasidagi islohotlarni jadallashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi Qarori. // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 21.06.2024. – Ushbu qaror bilan qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat sohasidagi loyihalar markazi (Loyiha ofisi) tashkil etilib, sohani 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi doirasida amalga oshiriladigan chora-tadbirlar "Yo‘l xaritasi" shaklida tasdiqlangan.
4. Mirziyoyev Sh.M. Oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash va ichki bozorda narx-navo barqarorligini saqlash masalalari bo‘yicha videoselektor yig‘ilishidagi nutqi. 2024-yil. – Prezident tomonidan barcha oziq-ovqat mahsulotlarining zaxirasi bo‘lishi kerakligi, bu davlat siyosatiga aylanishi lozimligi ta’kidlangan.
5. Turg‘unov M.M. O‘zbekistonda oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini strategik boshqarish metodologiyasini takomillashtirish. – Farg‘ona davlat universiteti, 2025. – Mazkur tadqiqotda global oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, resurslardan samarali foydalanish va bozordagi raqobatbardoshlikni oshirishda strategik boshqaruvning ahamiyati tahlil qilingan.
6. Abdullaev A., Kurpayanidi K. Covid-19 pandemic in central Asia: policy and environmental implications and responses for SMES support in Uzbekistan. // E3S Web of Conferences. – 2021. – Vol. 258, p. 05027. – Pandemiya sharoitida O‘zbekistonda kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash masalalari tahlil qilingan.
7. Kodirov S. Issues of business cooperation in the national economy of Uzbekistan. // Экономика и социум. – 2021. – №7. – С. 79-88. – O‘zbekiston milliy iqtisodiyotida biznes hamkorlik masalalari yoritilgan.
8. Kurpayanidi K., Abdullaev A., Muhsinova Sh. Analysis of the macroeconomic policy of the Republic of Uzbekistan. // Общество и инновации. – 2021. – Т. 2, №6/S. – С. 248-252. – O‘zbekiston makroiqtisodiy siyosati tahlili amalga oshirilgan.
9. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi rasmiy sayti. – 2020-2024 yillarda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi dinamikasi, hududlar kesimida ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari. – URL: <https://stat.uz> (murojaat sanasi: 2025-yil fevral). [citation: Maqoladagi 1,2-jadvallar]
10. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi (ITIM) ma’lumotlari. 2017–2024 yillarda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi o‘sishi (48,1 foiz) va investitsiyalar dinamikasi to‘g‘risidagi hisobot. – URL: <https://cer.uz> (murojaat sanasi: 2025-yil yanvar). [citation: Maqoladagi 3,4-jadvallar]
11. Strategik islohotlar agentligi ma’lumotlari. 2023-2024 yillarda oziq-ovqat mahsulotlari importi va eksporti dinamikasi, sut mahsuldorligi bo‘yicha qiyosiy tahlillar. – URL: <https://strategy.uz> (murojaat sanasi: 2025-yil fevral). [citation: Maqoladagi 5-jadval]

**MAKROIQTISODIY KO‘RSATKICHLAR VA IQTISODIY O‘SISH
BARQARORLIGINING ASOSLARI HAMDA ZAMONAVIY MUAMMOLARI**

**МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ, А ТАКЖЕ ОСНОВЫ И
СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА**

**MACROECONOMIC INDICATORS AND THE FOUNDATIONS AND CONTEMPORARY
PROBLEMS OF ECONOMIC GROWTH SUSTAINABILITY**

Abdisamatov Sh.A. (katta o‘qituvchi, FarDU)

Annotatsiya

Maqolada makroiqtisodiyotning nazariy asoslari, uning rivojlanish bosqichlari va evolyutsiyasi ko‘rib chiqilgan. Barqaror iqtisodiy o‘shishni ta‘minlash nuqtai nazaridan asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar tahlil qilingan. Uzoq muddatli o‘shish barqarorligini ta‘minlash uchun kompleks institutsional va tarkibiy yondashuv zarurligi haqida tegishli xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: makroiqtisodiyot, iqtisodiy o‘shish, YaIM, inflyatsiya, ishsizlik, byudjet taqchilligi, to‘lov balansi, barqaror rivojlanish.

В статье рассматриваются теоретические основы макроэкономики, этапы ее развития и эволюции. Анализируются основные макроэкономические показатели с точки зрения обеспечения устойчивого экономического роста. Делаются соответствующие выводы о необходимости комплексного институционального и структурного подхода к обеспечению долгосрочной стабильности роста

Ключевые слова: макроэкономика, экономический рост, ВВП, инфляция, безработица, бюджетный дефицит, платежный баланс, устойчивое развитие.

The article examines the theoretical foundations of macroeconomics, its stages of development and evolution. The main macroeconomic indicators are analyzed from the point of view of ensuring sustainable economic growth. Relevant conclusions are drawn about the need for a comprehensive institutional and structural approach to ensuring long-term growth stability.

Keywords: macroeconomics, economic growth, GDP, inflation, unemployment, budget deficit, balance of payments, sustainable development.

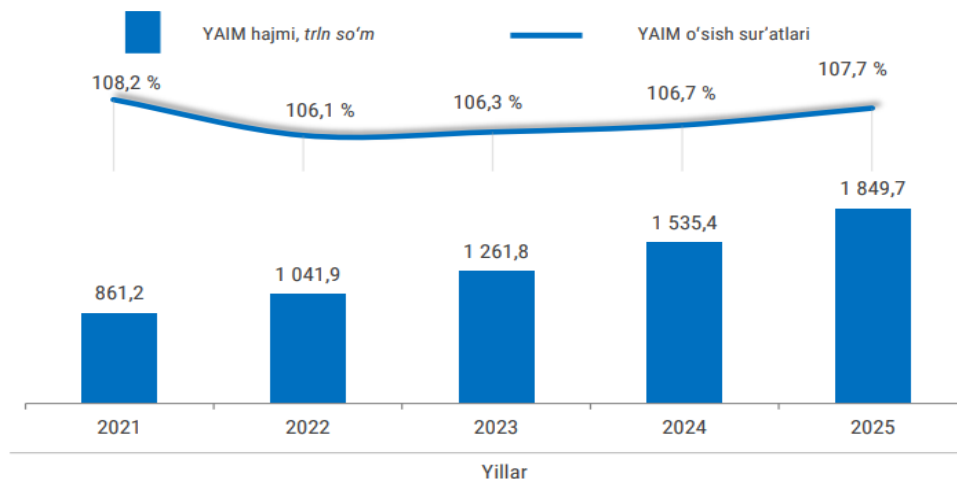
Bugungi kunda iqtisodiy o‘shishning barqarorligi zamonaviy iqtisodiyot va davlat boshqaruvida markaziy o‘rinda turuvchi masala hisoblanadi. Milliy iqtisodiyotlarning o‘zaro bog‘liqligini kuchaytiradigan globallashuv sharoitida makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash strategik ustuvor vazifaga aylanib bormoqda.

Iqtisodiy o‘shishning o‘zi barqaror rivojlanishni kafolatlamaydi. Ishlab chiqarish hajmining qisqa muddatli o‘shishi inflyatsiya bosimi, davlat qarzining ortishi, savdo nomutanosibligi va moliyaviy inqirozlar bilan birga bo‘lishi mumkin. Shuning uchun ham makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni tahlil qilish samarali iqtisodiy siyosatni ishlab chiqish uchun juda muhimdir.

Ma‘lumki, makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar — bu mamlakat iqtisodiyotining umumiy holatini aks ettiruvchi va uning rivojlanish dinamikasini baholash, tendensiyalarni aniqlash va asosli strategik qarorlar qabul qilish imkonini beruvchi umumlashtirilgan miqdoriy xususiyatlar to‘plamidir.

Makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarga ya‘ni ichki mahsulot (YaIM), inflyatsiya, ishsizlik, byudjet taqchilligi, to‘lov balansi, iqtisodiy o‘shish va barqaror rivojlanish kiradi. Bu ko‘rsatkichlarning barchasi birgalikda milliy iqtisodiyotning holatini yaxlit tushunishga, uning barqarorligini baholashga va uzoq muddatli va muvozanatli o‘shishni ta‘minlash uchun iqtisodiy siyosat yo‘nalishini aniqlashga imkon beradi[1].

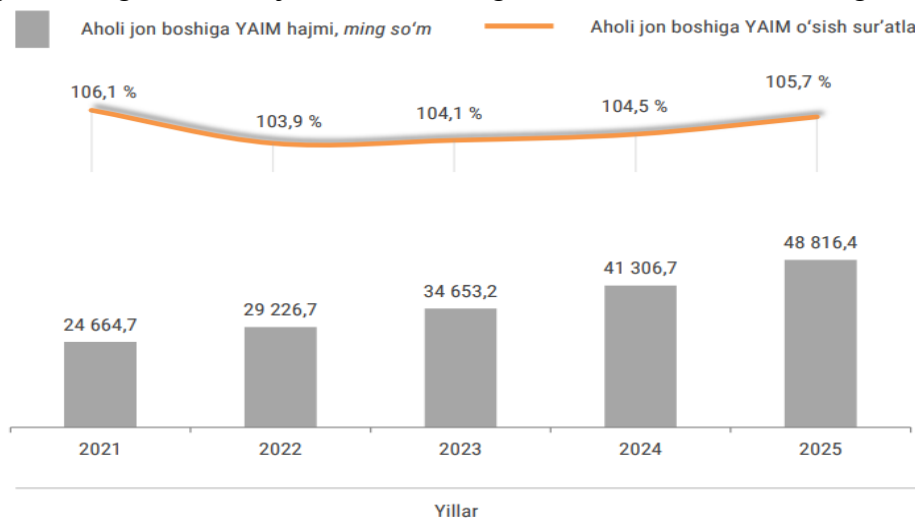
O‘zbekiston milliy iqtisodiyotining makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari so‘nggi yillarda barqaror o‘shishni ko‘rsatdi va mamlakatning hozirgi rivojlanish tendensiyalarini aks ettiradi. Dastlabki statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2025-yilning yanvar-dekabr oylarida O‘zbekiston Respublikasining yalpi ichki mahsuloti (YAIM) hajmi joriy narxlarida 1849,7 trln. so‘mni hamda 2024-yilning mos davri bilan taqqoslaganda real o‘shish sur‘ati 7,7 % ni tashkil etdi. Bu mamlakat iqtisodiy siyosatining samaradorligini ta’kidlaydi.

1-rasm. YAIM hajmi va o‘shish sur‘atlari[4]

Aholi jon boshiga YAIM muayyan davrda joriy narxlardagi YAIM hajmini mamlakatning o‘rtacha aholisi soniga bo‘lish orqali aniqlanadi.

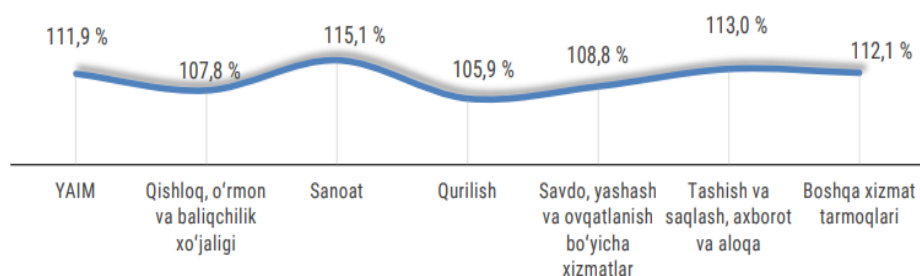
Shuningdek, 2025-yil yakunlariga ko‘ra, aholi jon boshiga YAIM hajmi 48816,4 ming so‘mni hamda 2024-yilning mos davriga nisbatan real o‘shish sur‘ati 5,7 % ni tashkil etdi. Taqqoslash uchun: 2024-yilda aholi jon boshiga YAIM hajmi 41306,7 ming so‘mni tashkil etib, 4,5 % ga o‘sgan edi.

2-rasm. Aholi jon boshiga YAIM hajmi va o‘shish sur‘atlari, [3]

YAIM deflyator indeksi iqtisodiyotda narxlarning o‘rtacha o‘zgarishini ifodalaydi va nominal YAIM (joriy narxlardagi hisobot davri YAIM)ning real YAIMga nisbati orqali hisoblanadi.

Bu ko‘rsatkich 2025-yildagi narxlarga nisbatan 111,9 %ni tashkil etdi. YAIM deflyator indeksining eng yuqori ko‘rsatkichlari sanoat tarmog‘ida – 115,1 %, tashish va saqlash, axborot va aloqada – 113,0 % va boshqa xizmat tarmoqlarida – 112,1 % qayd etildi. Respublikaning o‘rtacha darajasidan past bo‘lgan deflyator indeksleri qurilishda – 105,9 %, qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligida – 107,8 % hamda savdo, yashash va ovqatlanish bo‘yicha xizmatlarda – 108,8 % qayd etildi.

3-rasm. YaIMning iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha deflyator indeksleri[2]

Iqtisodiy o'sish sur'ati iqtisodiyotning asosiy tarmoqlarida kuzatilgan ijobiy dinamika bilan bog'liqdir. Iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha YaIMni ishlab chiqarish quyidagi jadvalda keltirilgan ma'lumotlar bilan ifodalanadi:

1-jadval

Iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha YaIMni ishlab chiqarish[2]

	Hajmi, mlrd so'm		O'sish sur'atlari, % da	YAIM o'sishidagi hisssasi, f.p. da
	2024- yil yanvar-dekabr	2025- yil yanvar-dekabr		
YAIM – jami	1 535 431,7	1 849 650,0	107,7	x
<i>shu jumladan:</i>				
Tarmoqlarning yalpi qo'shilgan qiymati	1 475 010,2	1 768 139,4	107,7	7,4
qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi	272 224,4	306 294,2	104,4	0,8
sanoat	384 377,6	472 729,7	106,8	1,7
qurilish	107 113,9	129 224,1	114,0	1,0
savdo, yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlar	176 808,3	215 494,4	112,0	1,4
tashish va saqlash, axborot va aloqa	115 533,9	149 508,8	114,5	1,1
boshqa xizmat tarmoqlari	418 952,1	494 888,2	105,4	1,4
Mahsulotlarga sof soliqlar	60 421,5	81 510,6	107,4	0,3

Iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida yaratilgan yalpi qo'shilgan qiymat hajmi YAIM umumiy hajmining 95,6 % ini tashkil etdi va 7,7 % ga o'sdi (YAIM mutlaq o'sishiga ta'siri 7,4 foiz punktni tashkil etdi). Mahsulotlarga sof soliqlarning YAIM tarkibidagi ulushi 4,4 % ni tashkil etdi va 7,4 % darajasida o'sish qayd etildi.

O'tgan yil yakunlariga ko'ra, O'zbekistonda yillik inflyatsiya darajasi 7,3 foizni tashkil etdi, bu 2024-yildagi 9,8 foizlik ko'rsatkichga nisbatan sezilarli darajada past bo'lgan. Narxlarning o'rtacha oylik o'sishi 0,6 foizni qayd etgan bo'lsa, aholi tomonidan sezilgan yillik inflyatsiya esa 12,0 foiz atrofida bo'lgan.

2025-yil davomida inflyatsiya pasayib borishi bilan real samarali almashuv kursi o'zining o'rta muddatli trendiga qaytishi kutilgan. Bu o'z navbatida norasmiy sektorning saqlanib qolishiga qaramay, ish o'rinlarini yaratish va iqtisodiy faollikning oshishini aks ettiradi.

Iqtisodiy o'sish — bu iqtisodiy rivojlanishning asosiy ko'rsatkichi bo'lib, mamlakatning turmush darajasini yaxshilash, bandlikni oshirish va global bozorlarda raqobatbardosh mavqeyini mustahkamlash qobiliyatini aks ettiradi.

O‘zbekistonda iqtisodiy o‘shish barqaror ijobiy dinamika bilan tavsiflanadi. YaIMning real o‘shishi 2024-yilda taxminan 6,5% ni tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yilda 5,9% va 2026-yilda 5,8% ni tashkil etishi prognoz qilinmoqda, bu iqtisodiy faollikning davom etishi va ichki va tashqi qiyinchiliklarga asta-sekin moslashishdan dalolat beradi. Inflyatsiya 2024-yilda taxminan 9,8% ni tashkil etgani holda, 2025-yilda esa 8-9% gacha pasayishi kuzatildi, bu esa narxlar bosimini jilovlash bo‘yicha olib borilayotgan siyosatni aks ettiradi.

Mehnat bozorida ham ijobiy dinamika kuzatilmoqda: ishsizlik darajasi 2020-yildagi 10% dan ortiqdan 2024-yil oxiriga kelib 6,8% gacha pasaydi, garchi norasmiy bandlikning katta qismi saqlanib qolsa ham. Davlat qarzi o‘rtacha darajada qolmoqda — YaIMning taxminan 32-33% — bu nisbiy moliyaviy barqarorlikni va investitsiyalar va ijtimoiy dasturlar uchun imkoniyatlarni ta’minlaydi.

Iqtisodiyotdagi tarkibiy o‘garishlar ham o‘shishning barqarorligini mustahkamlashga hissa qo‘shadi. Sanoat va qishloq xo‘jaligining rivojlanishi bilan birga, ishlab chiqarishning mavqeyi mustahkamlanmoqda, xizmat ko‘rsatish va transport sohalari kengayib bormoqda, bu esa iqtisodiy rivojlanishning yanada muvozanatli modelini yaratmoqda.

Globallashgan dunyoda milliy iqtisodiy o‘shishning barqarorligi ularning tashqi va ichki qiyinchiliklarning uyg‘unligiga moslashish qobiliyati bilan belgilanadi. Zamonaviy global iqtisodiyot yuqori darajadagi o‘zaro bog‘liqlik bilan tavsiflanadi, bu esa alohida mamlakatlarning global moliyaviy, geosiyosiy, energetika va texnologik o‘zgarishlarga sezgirligini oshiradi.

Geosiyosiy beqarorlik ham iqtisodiy rivojlanishga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Savdo cheklovlari, sanksiyalar va xalqaro siyosiy muhitdagi o‘zgarishlar ta’minot zanjirlarini buzishi, tashqi bozorlarga kirishni cheklashi va eksport daromadlarini kamaytirishi mumkin. Bunday sharoitda moslashuvchan tashqi savdo strategiyasini ishlab chiqish va savdo sheriklarini diversifikatsiya qilish barqaror o‘shishni ta’minlash uchun juda muhimdir.

Energetika shoklari makroiqtisodiy barqarorlikka jiddiy tahdid solishda davom etmoqda. Global energiya narxlarining o‘zgarishi ishlab chiqarish xarajatlari, inflyatsiya va to‘lov balansiga bevosita ta’sir qiladi. Mahalliy energiya quvvatlarining rivojlanishi bilan ham iqtisodiyot tashqi muhitdagi o‘zgarishlarga sezgir bo‘lib qolmoqda, bu esa energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan keng foydalanishni talab qiladi.

Iqlim o‘zgarishi muhim omilga aylanib bormoqda. Ekstremal ob-havo hodisalari, qurg‘oqchilik va beqaror suv resurslari, ayniqsa yirik qishloq xo‘jaligi sektoriga ega mamlakatlarda qishloq xo‘jaligi, oziq-ovqat xavfsizligi va daromadlarga ta’sir qiladi. O‘zbekiston uchun iqlim xavflari qishloq xo‘jaligi texnologiyalarini modernizatsiya qilish, suv resurslarini oqilona boshqarish va barqaror ishlab chiqarish usullarini joriy etishni talab qiladi.

Raqamli texnologiyalarni joriy etish, elektron tijoratni rivojlantirish, katta ma’lumotlar va sun’iy intellektdan foydalanish unumdorlikni oshirishga va tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishga hissa qo‘shmoqda. Shu bilan birga, raqamlashtirish infratuzilma va inson kapitaliga katta investitsiyalarni talab qiladi. IT sektori, elektron hukumat va raqamli biznes platformalarining rivojlanishi iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish uchun asos yaratadi, ammo ta’lim va o‘qitishda tizimli islohotlarni ham talab qiladi.

Bunday sharoitda barqaror iqtisodiy o‘shishni ta’minlash bir qator o‘zaro bog‘liq chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab qiladi. Huquqiy tizimni mustahkamlash, davlat boshqaruvining shaffofligini oshirish va tartibga solishni takomillashtirishga qaratilgan institutsional islohotlar investitsiyalar va tadbirkorlik uchun qulay muhit yaratadi. ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va professional qayta tayyorlash dasturlari orqali inson kapitalini rivojlantirish unumdorlik va innovatsiyalarni oshirishga yordam beradi.

Ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash, texnoparklarni rivojlantirish va startaplarni rag‘batlantirishga qaratilgan innovatsion siyosat iqtisodiyotni tarkibiy modernizatsiya qilish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Shu bilan birga, fiskal, pul-kredit va tashqi iqtisodiy siyosatni muvofiqlashtirish tashqi zarbalarning ta’sirini yumshatishga va makroiqtisodiy barqarorlikni saqlashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi sharoitda iqtisodiy o‘shishning barqarorligi davlatning institutsional islohotlar, inson kapitaliga investitsiyalar, raqamli transformatsiya va innovatsion

rivojlanishni birlashtirgan izchil va muvofiqlashtirilgan siyosatni amalga oshirish qobiliyati bilan belgilanadi. Iqtisodiy boshqaruvga kompleks yondashuv global beqarorlik xavfini minimallashtirishga va uzoq muddatli, muvozanatli rivojlanishni ta'minlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Macroeconomics — makroiqtisodiyot bo'yicha zamonaviy darslik.
2. O'zbekiston Iqtisodiyot va moliya vazirligining “Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish to'g'risida”gi hisobotlari.
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining yillik hisobotlari.

UDK:338.48

**TURISTIK XIZMATLAR BOZORINING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI VA
TURISTIK XIZMAT TURLARI DIVERSIFIKASIYALASHUVIGA YONDASHUVLAR**

**ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЫНКА ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ И ПОДХОДЫ К
ДИВЕРСИФИКАЦИИ ВИДОВ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ**

**FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE TOURIST SERVICES MARKET AND
APPROACHES TO THE DIVERSIFICATION OF TYPES OF TOURIST SERVICES**

Asraqulov Abduraxmon Sultonovich

Farg'ona davlat universiteti Buxgalteriya hisobi va moliya kafedrasida dotsenti

Annotatsiya

Maqolada turistik xizmatlar bozorining rivojlanish xususiyatlari hamda turistik xizmat turlari diversifikatsiyalashuviga nazariy yondashuvlar turli rakurslar bo'yicha o'rganib chiqilib, xususiyatlardan kelib chiqqan holda qo'llaniladigan diversifikatsiya turlari va ulardan foydalanish ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: turistik xizmatlar, xizmatlar bozori, turistik xizmatlar bozori, diversifikatsiya, turizm industriyasi.

В статье рассматриваются особенности развития рынка туристических услуг и теоретические подходы к диверсификации видов туристических услуг на различных конкурсах, рассматриваются виды диверсификации и их использование, которые используются исходя из характеристик.

Ключевые слова: туристские услуги, рынок услуг, рынок туристских услуг, диверсификация, индустрия туризма.

The article examines the features of the development of the tourist services market and theoretical approaches to the diversification of types of tourist services in various competitions, considers the types of diversification and their use, which are used based on the characteristics.

Keywords: tourist services, services market, tourist services market, diversification, tourism industry.

Jahon miqyosida ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarda yuz berayotgan global o'zgarishlar ta'sirida bugungi kunda mavjud tizimlardagi bog'liqliklar hamda tendensiyalar yangicha asosga o'zgarmoqda. Turli mamlakatlarni o'ziga birlashtirgan mintaqalar darajasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarda iqtisodiy faoliyatning ustuvor yo'nalishlari o'zgarib, moddiy ishlab chiqarish tuzilmalari ustuvorlikni xizmatlar yo'nalishiga bo'shatib bermoqda. Ushbu o'zgarishlar iste'molchilarning mulk va

tadbirkorlik, shu bilan birga, mehnatdan olinayotgan daromadlar hajmining ortib borishi natijasida daromadlarning eng zaruriy ehtiyojlarni qoplaydigan qismidan qolgan qismining ortib borishi bilan, iste'molchilarning ikkilamchi va undan keyingi zarur bo'lgan ne'matlarga bo'lgan talabi hajmining ortib borishiga olib kelmoqda. Bu esa, birinchi navbatda, iste'molchilarning turli xizmatlarga bo'lgan ehtiyojining talab darajasiga o'tishiga olib keladi. O'z navbatida, bu o'zgarishlar iqtisodiy tizimlar tarkibidagi tarmoq va sohalaridagi jarayonlarning yangi asosga ko'chishiga olib kelmoqda.

Xizmatlar sohasining eng jadal rivojlanayotgan yo'nalishi turizm industriyasi hisoblanib, iste'molchilar daromadlarining ortgan qismini atrof-muhit, tarixiy yodgorliklar, yashayotgan joylaridan ma'lum bir uzoqlikdagi mavjud an'analar va qadriyatlarni o'rganish, sayohat vositasida yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish, salomatlikni tiklash, dam olish va boshqa turdagi xizmatlar iste'moliga yo'naltirmoqdalar.

Soha rivojlanishining bugungi kungacha bo'lgan o'zgarishlari asosida ta'kidlash mumkinki, turizm sohasini rivojlantirish aholi bandligini oshirish, tadbirkorlikni rag'batlantirish, daromadni oshirish va buning natijasida hududlar byudjetining daromad qismini oshirish kabi keng ko'lamli ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni hal etish imkonini beradi. Turizm sohasi odamlar va ularning guruhlari o'zlarining ijtimoiy, iqtisodiy, ekologik, madaniy, ma'rifiy va boshqa manfaatlarini ro'yobga chiqaradigan hamda tegishli ehtiyojlarni qondiradigan ijtimoiy-iqtisodiy tizimdir.

“Turizm” atamasining noaniqligi bu tushunchani turizm tizimining uyushgan elementlari majmuini nazarda tutuvchi tizim sifatida o'rganishga imkon beradi. Bu elementlar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin [1]:

- turizm subyektlari (turistlar va ularning birlashmalari, turizm subyektlari faoliyat turlari, sohada turistlar harakatini ijtimoiy tartibga solish bo'yicha davlat organlari faoliyati);
- turizm obyektlari va vositalari (turistik resurslar, turizm industriyasi va infratuzilmasi obyektlari).

Turizm tizimiga har biri o'zining ichki murakkab tuzilishi va maqsadlariga ega bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy kichik tizimlar kiradi va amalda ular bir kichik tizimdan ikkinchisiga o'tishi mumkin. Jahonda turizmning asosiy quyi tizimi ijtimoiy hisoblanadi, chunki u asosiy huquqlarni amalga oshirishni boshlaydi (dam olish huquqi, harakat erkinligi huquqi, kurort davolash huquqi, madaniy qadriyatlarga kirish huquqi va boshqalar). Ijtimoiy tizimga davlatning turizmni boshqarish organlari, turizm sohasida ijtimoiy xizmat ko'rsatuvchi davlat va kommunal korxona va muassasalar, nodavlat ilmiy-ma'rifiy tashkilotlar, sog'liqni saqlash kurort tashkilotlari, bolalar uchun dam olish va sog'liqni saqlash muassasalari va boshqalar kiradi.

Turistik xizmatlar ham boshqa xizmatlar singari moddiy ko'rinishga ega bo'lmasa-da, aholining hayot farovonligi, yashash darajasi va sifatiga muayyan ta'sir ko'rsatadi. Chunki mazkur xizmatlar ham boshqa bir qancha xizmatlar singari odamlar ruhiyatining o'zgarishiga yashashdan qoniqish hosil qilishiga olib keladi. Turistik xizmatlarning ham o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, ushbu xususiyatlar iqtisodiyotning boshqa tarmoq va sohalaridan farqlanadi (1-jadval).

Sohani barqaror rivojlantirishning yana bir muhim shartlaridan biri bir qancha tarmoqlarni ham baravar rivojlantirishga erishishdan iborat. Chunki sohaning barqaror faoliyati unga tegishli bo'lgan ayrim tarmoqlar faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir. Boshqacha aytganda, milliy iqtisodiyotlarning alohida soha va tarmoqlari alohida holda rivojlana olmaydi, ya'ni tarmoq va sohalar o'zaro bir-biri bilan bog'liq holda taraqqiy etadi. Chunki bir tarmoq yoki soha o'zining asosiy faoliyati jarayonida boshqa tarmoq yoki soha uchun iste'molchi bo'lishi, etkazib beruvchi bo'lishi, har ikki holat ham yuz bermaganda, ushbu soha iste'molchilari boshqa tarmoq yoki sohada yaratilgan ne'matlarni yondosh mahsulot sifatida iste'mol qilishi mumkin.

1-jadval

Turistik xizmatlarning o'ziga xos xususiyatlari va ularning mazmuni [2]

#	Xizmatlarning o'ziga xos xususiyatlari	Xizmatlar o'ziga xos xususiyatlarning mohiyati
1.	Turistik xizmatlarning bir vaqtning o'zida ham	Turistik xizmatlarning ijtimoiy ahamiyati bevosita aholining ish bilan ta'minlashi, daromadlarning oshirishi, hayot sifati va darajasining oshirilishi bilan belgilanadi. Iqtisodiy

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 3-son 2026 yil

	ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega ekanligi	ahamiyati bevosita uning hudud va mamlakat iqtisodiyotiga (YaHM va YaIM) qo‘shayotgan hissasi, xizmatlar sohasidagi o‘rni (YaQQ dagi ulushi), turistik mahsulotlar ishlab chiqarishi va boshqalar bilan belgilanadi.
2.	Turistik xizmatlarning oldi-sotdi jarayonida moddiy shaklda namoyon bo‘lmasligi	Turistik xizmatlar ham boshqa xizmatlar singari oldi-sotdi jarayonida moddiy shaklda namoyon bo‘lmaydi, balki bir vaqtning o‘zida iste‘mol qilinadi. Xizmat ko‘rsatuvchining xizmati uning professionalligiga mos ravishda iste‘molchining ham mazkur xizmatdan qanchalik manfaatdor bo‘lishligini nazarda tutadi va natijada ularning umumiy saviyasiga bog‘liq bo‘ladi.
3.	Turistik xizmatlarni saqlash imkoniyatining yo‘qligi	Turistik xizmatlarni ham boshqa xizmatlar singari saqlash imkoniyati yo‘q, chunki u bevosita ko‘rsatilayotgan jarayonda iste‘mol qilinadi, uning sifati ham shu jarayonning o‘zida iste‘molchi tomonidan baholanadi.
4.	Turizm xizmatlarining xizmat joyida ko‘rsatilishi va boshqa joyga olib ketilishining imkoni yo‘qligi	Turizm xizmatlari nomoddiy bo‘lishi, uni saqlash va tashish imkoniyatining yo‘qligi hamda mazkur xizmat iste‘mol qilinadigan payt va joyida ko‘rsatilishi uni boshqa joyga olib ketilishining imkoni yo‘qligi bilan xarakterlanadi.
5.	Turistik xizmatlarni ko‘rsatishda iste‘molchi, xizmat ko‘rsatuvchi va turistik mahsulot bir vaqtning o‘zida hozir bo‘lishligi	Turistik xizmatlarning yana bir muhim xususiyati uni ko‘rsatish jarayonida iste‘molchi, xizmat ko‘rsatuvchi va turistik mahsulot (xizmat) bir vaqtning o‘zida hozir bo‘lishi zarurligi bilan xarakterlanadi.
6.	Turizm xizmatlar sifati va raqobatbardoshligi	Turistik xizmatlarni ko‘rsatuvchi korxona va firmalar juda yuqori tavakkalchilik (risk) sharoitida ishlaydi. Agar sifatli xizmatni ta‘minlay olmasa, raqobatda imkoniyatni boy berib qo‘yishlari ehtimoli juda baland bo‘ladi.

Turizm sohasini milliy iqtisodiyotning mustaqil tarmog‘i sifatida tasniflash masalasini asoslashda uning ishlab chiqarish xususiyatlarini shakllantirishning asosiy omillarini, ularning ma‘lum tasniflash mezonlariga muvofiqligini, unga ko‘ra tashkilotlar milliy iqtisodiyot tegishli tarmog‘ining bir qismi ekanligini, ularning ishlab chiqarish xususiyatlariga bog‘liqligini hisobga olish kerak. Bundan tashqari, erishilgan natijalarni, shuningdek, ularning rivojlanish istiqbollarini hisobga olish tavsiya etiladi. Alohida sohani tashkil etuvchi tashkilotlar to‘plami quyidagi asosiy xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

- iqtisodiy munosabatlarning o‘xshash turi bilan shug‘ullanuvchi mustaqil korxona va tashkilotlar sonining ko‘pligi;

- milliy iqtisodiyotning boshqa tarmoq va sohalari bilan barqaror iqtisodiy munosabatlarning shakllanganligi;

- iqtisodiy faoliyatni muvofiqlashtiruvchi aniq boshqarish tizimining mavjudligi.

Turistik xizmatlar bozori – turistik mahsulotni realizatsiya qilish sohasi va shu bilan birga ushbu bozor subyektlari o‘rtasida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlar shakllanuvchi makondir. Turistik bozorning subyektlari sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin [3]:

- turistik agentliklar va turoperatorlar, ya‘ni turistik xizmatlarni yaratuvchilar;

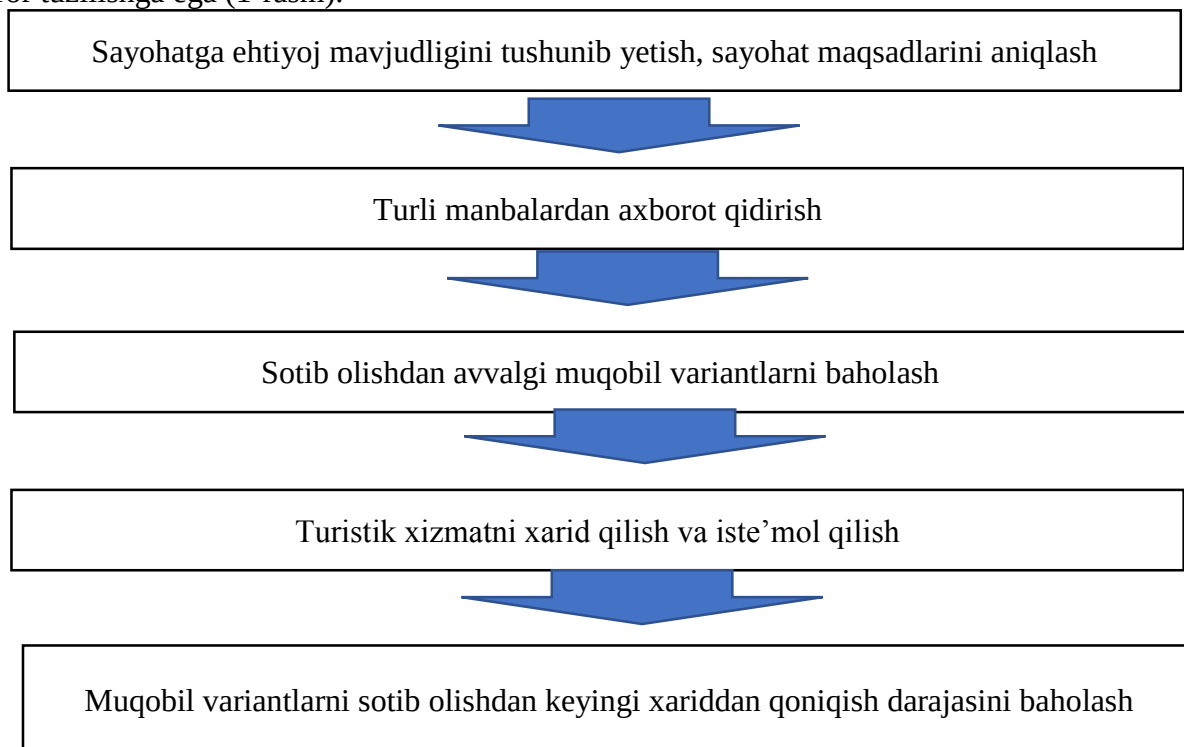
- turistlar, ya‘ni turistik xizmatlarning bevosita iste‘molchilari;

- davlat siyosatiga muvofiq turistik bozor faoliyatini tartibga soluvchi davlat organlari.

Boshqacha qilib aytganda, turistik bozor tushunchasi turistik mahsulot bo‘lgan bitimlar tuzish joyi sifatida qaralishi mumkin. Turistik mahsulot deganda turlar, individual turizm xizmatlari va turistlar uchun turli xil tovarlar tushuniladi. Shuni ta‘kidlash kerakki, turistik xizmatlarni ishlab

chiqaruvchilar faoliyatining asosiy vazifasi mijozning dam olish, sayohat qilish va hokazolarga bo‘lgan ehtiyojlarini qondira oladigan yuqori sifatli va arzon turistik mahsulotni taqdim etishdir.

Turistik xizmatlar bozorida muayyan turistik mahsulotni sotib olish jarayoni sotib olish va sotish harakatidan ancha oldin boshlanadi. Iste’molchining qaror qabul qilishi bir qator omillarga bog‘liq va bu qaror turli muammolarni hal qiladi, ammo ma’lum bosqichlarni o‘z ichiga olgan barqaror tuzilishga ega (1-rasm).

1-rasm. Turistik mahsulotni iste’mol qilishning asosiy bosqichlari [4]

Pandemiyadan keyingi sharoitda turizm xizmatlari bozoridagi ko‘p sonli turistik tashkilotlarning qayta shakllanayotgan talab uchun raqobat kurashi ham ular tomonidan o‘z faoliyatlarini talabni rag‘batlantirgan holda diversifikasiyalashtirishlariga majbur etdi. Bundan tashqari normal bozor iqtisodiyoti sharoitida global o‘zgarishlar ta’sirida turistik xizmatlarga bo‘lgan raqobatning ortib borishi raqobat risklaridan zarar ko‘rmaslik uchun turistik xizmatlar bozori ishtirokchilarini o‘z faoliyatlarini diversifikasiyalashni talab etadi[5].

“Diversifikatsiya” atamasi (lot. “diversificatio”) lotincha so‘zdan olingan bo‘lib, “o‘zgarish, xar xillik” ma’nosini anglatadi. Iqtisodiy jihatdan “diversifikatsiya” so‘zi “... ixtisoslashgan (sanoat, transport, qurilish) korxonalarining boshqa sohalarga kirib borishi, taqdim etilayotgan mahsulotlar va xizmatlar turlarini o‘zgartirish va kengaytirish, sotish bozorlarini qayta yo‘naltirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, iqtisodiy foyda olish va bankrotlikning oldini olish maqsadida yangi ishlab chiqarish turlarini rivojlantirish” ma’nosini anglatadi [6].

Quyida turistik xizmatlar bozorida “diversifikatsiya” konsepsiyasining talqiniga turli tadqiqotchilarning yondashuvlarini ko‘rib chiqaylik. E.G.Novitskiy “diversifikatsiya” atamasini aniqlashda “asosiy faoliyatga qaramlik” va “yangi sohalar” kabi iboralardan foydalanadi, bu diversifikatsiya turlaridan birining xususiyatini ko‘rsatadi [7].

M.V.Gusev diversifikatsiya tushunchasiga turli investitsiyalarni diversifikatsiya qilish orqali turistik tashkilotning mumkin bo‘lgan faoliyat yo‘nalishini tarmoqlantirishning strategik turi sifatida ham yondashadi. Biroq, diversifikatsiyaning o‘zi ma’lum risk va xarajatlarni o‘z ichiga oladi.

Yuqoridagi fikr va yondashuvlar asosida “diversifikatsiya” tushunchasining asosini tashkil etuvchi muhim xususiyatlarni quyidagilar orqali ko‘rsatish maqsadga muvofiq:

- diversifikatsiya – bu raqobatbardoshlikni oshirish bilan birga sotishning yangi darajasiga chiqish imkonini beruvchi strategiya;

- diversifikatsiya – ishlab chiqarishning yangi turlarini rivojlantirish, iqtisodiy risklarni kamaytirish maqsadida uni iste’molchilarning kengaytirilgan toifasiga yo‘naltirish;

- diversifikatsiya – qisqa muddatda boshqa turdagi tovar (xizmat)larni ishlab chiqarish uchun zarur resurslarga ega bo‘lgan kompaniya tomonidan bir vaqtning o‘zida bir nechta bozorlarga xizmat ko‘rsatish;

- diversifikatsiya – bu risklarni minimallashtirish va tarqatishning bevosita usuli.

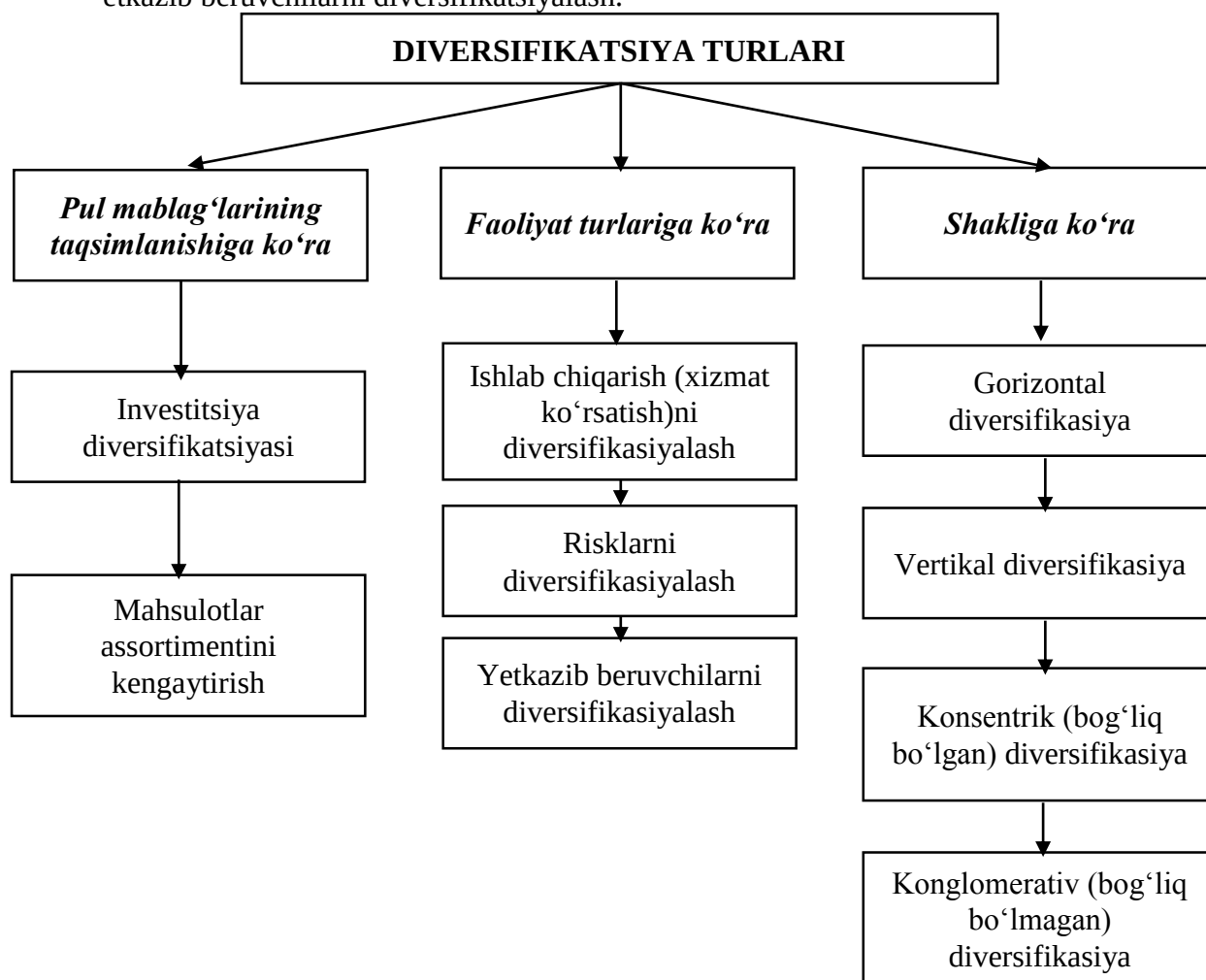
Bugungi kungacha amalga oshirilgan tadqiqot ishlarida diversifikatsiya turlarini tasniflashda uchta belgi (xususiyat)ga tayaniladi – pul mablag‘larini taqsimlash, faoliyat turlari hamda diversifikatsiya shakli (2-rasm).

1. Pul mablag‘larining taqsimlanishiga ko‘ra diversifikatsiya quyidagi turlarga ajratiladi:

- investitsiya diversifikatsiyasi – pul mablag‘larini minimal risk natijasiga nisbatan taqsimlash;
- mahsulot (xizmat)lar assortimentini kengaytirish.

2. Faoliyat turlariga ko‘ra diversifikatsiya turlari:

- ishlab chiqarish (xizmat ko‘rsatish)ni diversifikatsiyalash;
- risklar (boshqariladigan va boshqarilmaydigan)ni diversifikatsiyalash;
- etkazib beruvchilarni diversifikatsiyalash.

2-rasm. Diversifikatsiyaning tasniflanishi

3. Shakliga ko‘ra diversifikatsiya turlari:

- gorizontal diversifikatsiya – assortimentda mavjud bo‘lgan mahsulotlardan farq qiladigan va iste’molchilar uchun qiziqarli bo‘lgan mahsulot (xizmat)larni yaratish;

- vertikal diversifikatsiya – barcha ishlab chiqarish (xizmat ko‘rsatish) jarayonlarini yagona boshqaruv doirasida tarmoqlantirish;

- konsentrik (bog‘liq bo‘lgan) diversifikatsiya – tashkilotning mavjud tovar (xizmat)lari yoki texnologiyalari bilan bog‘liq mahsulot (xizmat)larni yaratishni o‘z ichiga oladi;

- konglomerativ (bog‘liq bo‘lmagan) diversifikatsiya – tashkilotda mavjud bo‘lgan mahsulot (xizmat) va texnologiyalarga bog‘liq bo‘lmagan yangi tarmoq (soha)dagi faoliyatni rivojlantirish.

Diversifikatsiya turistik firmalarga iste’molchilar uchun mo‘ljallangan noyob mahsulotni yaratish orqali qiyin iqtisodiy vaziyatda raqobatbardoshlikni saqlashga imkon beradi. Diversifikatsiyaning barcha sabablari nafaqat hozirgi paytda yoki yaqin kelajakda, balki uzoq muddatli istiqbolda ham turistik tashkilotlar samaradorligini oshirish istagi bilan bog‘liq.

Tashqi muhit noaniqligining mavjud shartlari turistik tashkilot faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda, uning turistik xizmatlar bozorida samaradorligi va samaradorligini pasaytirmoqda. Shu sababli, turistik xizmatlar bozorida o‘z faoliyatini samarali davom ettirish uchun turistik xizmatlar bozorida turistik mahsulotni diversifikatsiyalash lozim.

Yuqoridagi fikrlar va yondashuvlardan kelib chiqib, bugungi kunda turistik xizmatlar bozorida faoliyat ko‘rsatuvchi subyektlar, shu bilan birga mintqa va hududlarda turistik faoliyatni diversifikatsiyalash sohaning turli ko‘zda tutilmagan vaziyatlardagi yo‘qotishlarini minimallashtirish, shu bilan birga, tez o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Пенкина, Н.В. Туристско-рекреационный комплекс: теоретико-методологические подходы к анализу: Учебно-методическое пособие / Н.В. Пенкина. – Нижневартовск: Изд-во Нижневарт. гос. ун-та, 2017. – С.7-11.
2. Мирзаев А.Т. Ўзбекистонда туристик-рекреация фаолиятини бошқаришнинг илмий-методологик асослари. Иқтисодийёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация автореферати. –Т.: ТДИУ, 2021. –15-б.
3. Мусаева Б.М. Специфика функционирования рынка туристических услуг / Деловой вестник предпринимателя, №7 (1), 2022. –С. 159-163.
4. Видищева, Е. В. Направления регулирования туристских потоков в целях обеспечения устойчивости развития туристской территории / Е. В. Видищева, А. С. Копырин, Е. К. Воробей // Вестник Академии знаний. – 2021. – № 3(44). – С. 65-69.
5. Стрелков М. А. Управление диверсификацией предпринимательской деятельности российских корпораций. автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – Москва, 2008. – С. 9.
6. Современный словарь иностранных слов. –СПб.: “Дуэт”, 1994. –С. 198. –752 с. –ISBN 5-7116-0022-2.
7. Новицкий Е. Г. Проблемы стратегического управления диверсифицированными корпорациями. – Москва: Буквица, 2001. – 256 с.

**INSTITUTIONAL AND INNOVATIVE MECHANISMS FOR THE
DEVELOPMENT OF DIGITAL TOURISM IN UZBEKISTAN**

**O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI TURIZMNI RIVOJLANTIRISH UCHUN
INSTITUTIONAL VA INNOVATION MECHANISMS**

**ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ
ЦИФРОВОГО ТУРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ**

Rakhimova Kizlarkhon Ne’matjon qizi

Lecturer, Department of Economics and Tourism Faculty of Economics,
Fergana State University Doctor of Philosophy (PhD) in Economics

Mrs. Oubihi Warda

Master, Department of Economics and Tourism
Faculty of Economics, Fergana State University

Abstract

This article examines the institutional and innovative mechanisms for the development of digital tourism in Uzbekistan. The study analyzes the processes of digital transformation within the tourism services market and evaluates the role of digital technologies in enhancing national competitiveness. Special attention is given to online booking systems, digital platforms, smart tourism technologies, and electronic government services. Based on analytical assessment, practical recommendations are proposed to strengthen digital infrastructure, improve service quality, and ensure sustainable growth of the tourism sector.

Keywords: digital tourism, smart tourism, online booking, tourism platforms, innovation, digital transformation, competitiveness, Uzbekistan.

Ushbu maqolada O‘zbekistonda raqamli turizmni rivojlantirishning institutsional va innovatsion mexanizmlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda turizm xizmatlari bozorida raqamli transformatsiya jarayonlari tahlil qilinadi va milliy raqobatbardoshlikni oshirishda raqamli texnologiyalarning roli baholanadi. Onlayn bron qilish tizimlari, raqamli platformalar, aqlli turizm texnologiyalari va elektron hukumat xizmatlariga alohida e’tibor qaratilgan. Analitik baholash asosida raqamli infratuzilmani mustahkamlash, xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash va turizm sohasining barqaror o‘rinishini ta’minlash bo‘yicha amaliy tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli turizm, aqlli turizm, onlayn bron qilish, turizm platformalari, innovatsiya, raqamli transformatsiya, raqobatbardoshlik, O‘zbekiston.

В данной статье рассматриваются институциональные и инновационные механизмы развития цифрового туризма в Узбекистане. Анализируются процессы цифровой трансформации на рынке туристических услуг и оценивается роль цифровых технологий в повышении национальной конкурентоспособности. Особое внимание уделяется системам онлайн-бронирования, цифровым платформам, технологиям «умного туризма» и электронным государственным услугам. На основе аналитической оценки предлагаются практические рекомендации по укреплению цифровой инфраструктуры, повышению качества обслуживания и обеспечению устойчивого роста туристического сектора.

Ключевые слова: цифровой туризм, «умный туризм», онлайн-бронирование, туристические платформы, инновации, цифровая трансформация, конкурентоспособность, Узбекистан.

Tourism has become one of the most dynamic sectors of the global economy. Rapid technological advancement has significantly transformed the structure of tourism services worldwide. Digital technologies have reshaped how tourists search for information, book services, and share experiences. In recent years, the government of Uzbekistan has prioritized tourism as a strategic sector of economic development. Large-scale reforms aimed at modernization and digital transformation have accelerated the integration of innovative technologies into the tourism industry. According to the United Nations World Tourism Organization (UNWTO), digitalization plays a crucial role in improving service quality, enhancing destination visibility, and increasing international competitiveness. Despite significant progress, challenges remain in the development of digital tourism infrastructure, particularly in regional areas.

Digital tourism is widely defined as the integration of information and communication technologies (ICT) into tourism services, marketing, and management processes. Researchers emphasize that smart tourism ecosystems rely on big data, artificial intelligence, mobile applications, cloud computing, and digital platforms.

The concept of “smart tourism destinations” has been actively studied in countries such as Spain, South Korea, and Singapore. These destinations use integrated digital systems to optimize tourist flows, personalize services, and enhance sustainability. In Central Asia, research on digital tourism is still developing, and there is a need for systematic analysis of institutional mechanisms in Uzbekistan.

The research is based on comparative analysis of international digital tourism practices and Statistical data analysis of tourism development in Uzbekistan, and Review of national development strategies and digital economy programs. Systematic and structural analysis of tourism digitalization mechanisms is recommended as well.

The study applies qualitative and analytical approaches to assess the current state and prospects of digital tourism development.

Digitalization not only increases operational efficiency of tourism enterprises But also raises accessibility of services for foreign tourists and marketing reach through global platforms, moreover it improves investment attractiveness of tourism regions and the multiplier effect of tourism becomes stronger when digital systems reduce transaction costs and improve service quality.

1-Table

Digital tourism development indicators (2020–2024) [1]

№	Indicators name	Unit of measurement	2020	2022	2024
1	Electronic booking share	%	25	45	70
2	Share of online payment	%	30	55	75
3	Number of digital tourists	Million people	1.2	3.1	5.0
4	Number of IT platforms in tourism	piece	15	35	80
5	Number of mobile tourism apps	piece	10	28	60

The data in Table 1 show that the digital tourism infrastructure in Uzbekistan has been steadily developing.

The share of electronic bookings increased from 25% in 2020 to 70% in 2024. This 45% growth indicates a significant rise in demand for digital services, as well as the widespread implementation of online booking systems for hotels, airline tickets, and travel packages. The share of online payments rose from 30% to 75%. This growth can be explained by the development of digital payment infrastructure, the expansion of mobile banking services, and the widespread use of electronic wallets. The number of digital tourists increased from 1.2 million to 5 million, growing by nearly 4.2 times. This demonstrates that Uzbekistan is actively integrating into the global digital tourism market. The number of IT platforms in tourism increased from 15 to 80. This indicates the emergence of digital startups, online services, and the formation of a tourism ecosystem.

The number of mobile tourism applications grew from 10 to 60, increasing sixfold, which shows that mobile technologies are becoming the main means of communication in tourism.

These indicators confirm the rapid development of digital tourism infrastructure and the increasing level of digitalization in the tourism sector.

2-Table

Institutional development indicators (2020–2024) [2]

№	Indicator	2020	2022	2024
1	Number of documents regulating digital tourism	5	12	20
2	Number of government programs	2	5	9
3	Number of IT centers	8	22	45
4	Number of startup projects	15	40	95

2-The data in Table 2 show that the role of the state and institutions in developing digital tourism is increasing. The number of regulatory and legal documents has grown from 5 to 20. This fourfold increase indicates that government mechanisms for regulating and supporting digital tourism are being improved. The number of government programs increased from 2 to 9, demonstrating that the digitalization of tourism has become an important priority in state policy. The number of IT centers rose from 8 to 45, increasing by 5.6 times. This reflects the expansion of the innovation environment and technological infrastructure. The number of startup projects increased from 15 to 95, marking a sixfold growth. This indicates rising private sector activity in digital tourism and growing interest in innovative ideas.

Overall, the data in this table show the strengthening of the institutional environment, increased cooperation between the public and private sectors, and the formation of an innovation ecosystem.

3-Table

Indicators of innovation mechanisms (2022–2024) [3]

№	Indicator	2022	2024
1	Artificial intelligence-based services	5	20
2	Share of VR/AR technologies	3	15
3	Marketing based on Big Data	7	25
4	Blockchain payment systems	2	10

3-The data in Table 3 reflect the level of implementation of modern technologies in digital tourism.

The share of services based on Artificial Intelligence (AI) increased from 5% to 45%. This indicates the widespread use of personalized recommendations, chatbots, and intelligent search systems. The share of VR/AR technologies rose from 3% to 35%. This shows the development of virtual tours, 3D museums, and interactive excursions. Big Data–based marketing increased from 7% to 50%. This means that digital analytics, customer behavior forecasting, and personalized advertising mechanisms have been actively introduced. Blockchain-based payment systems grew from 2% to 25%, contributing to secure and transparent transactions. These indicators demonstrate that advanced technologies are being actively implemented in digital tourism, leading to improvements in service quality and security. In Uzbekistan, during 2020–2024, the development of digital tourism progressed through the harmonious interaction of institutional reforms, innovative mechanisms, and digital infrastructure. As a result, service quality improved, the number of tourists increased, innovative products emerged, and cooperation between the public and private sectors was strengthened.

To enhance digital tourism in Uzbekistan, the following measures are recommended:

1. Creation of a unified national digital tourism platform.
2. Development of regional smart tourism ecosystems.
3. Strengthening digital skills training for tourism professionals.
4. Expanding international cooperation in digital tourism innovation.

Conclusion

Digital tourism represents a strategic direction for increasing the competitiveness of Uzbekistan’s tourism industry. Institutional support, innovative technologies, and integrated digital platforms are key drivers of sustainable development in this sector.

The successful implementation of digital transformation strategies will not only strengthen Uzbekistan’s position in the global tourism market but also contribute to broader economic modernization.

List of references:

1. United Nations World Tourism Organization reports on digital transformation.
2. National tourism development strategies of Uzbekistan (2019–2025).
3. Research articles on smart tourism destinations and ICT in tourism.
4. National statistics data on tourism performance.

UDK:338.48

**TURIZM SOHASIGA INVESTITSİYALARNI JALB ETISH JARAYONLARINI
BOSHQARISHNING OMILLI TAHLILI**

**ФАКТОРНЫЙ АНАЛИЗ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССАМИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ
ИНВЕСТИЦИЙ В СФЕРУ ТУРИЗМА**

**FACTOR ANALYSIS OF THE MANAGEMENT OF PROCESSES FOR ATTRACTING
INVESTMENTS INTO THE TOURISM SECTOR.**

Mirzayev Abdullajon Topilovich

Farg‘ona davlat universiteti “Iqtisodiyot va turizm” kafedrası professori,
Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc)

Muxtorov Akmaljon Akbarjon o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti,
Turizm va mehmondo‘stlik mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya

Maqolada turizm sohasiga investitsiyalarni jalb etish jarayonlarini boshqarishning omili tahlili nazariy va amaliy jihatdan tadqiq etilgan. Tadqiqot jarayonida turizm sohasida investitsiya jarayonlarini boshqarish darajalari bo‘yicha omillar tasniflangan hamda respublikamizning uchta shahar hududi (Farg‘ona, Namangan va Toshkent shaharlari) da tanlov asosida turizm sohasida faoliyat yurituvchi 120 nafar investitsiya faoliyatining ishtirokchilari (75 nafar yuridik shaxslar, 45 nafar jismoniy shaxslar) orasida so‘rovnomma o‘tkazilgan va uning natijalari tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: turizm, investitsiya, investitsion faoliyat, boshqaruv, turistik resurslar, turizm resurs salohiyati, turizm bozori, turistik faoliyat, turizm sohasidagi investitsiya faoliyati.

В статье теоретически и практически исследован факторный анализ управления процессами привлечения инвестиций в сферу туризма. В ходе исследования классифицированы факторы по уровням управления инвестиционными процессами в сфере туризма, а также на основе выборки в трёх городах республики — Фергана, Наманган и Ташкент — проведён опрос среди 120 участников инвестиционной деятельности в сфере туризма (75 юридических лиц и 45 физических лиц), результаты которого были проанализированы.

Ключевые слова: туризм, инвестиции, инвестиционная деятельность, управление, туристические ресурсы, ресурсный потенциал туризма, туристический рынок, туристическая деятельность, инвестиционная деятельность в сфере туризма.

The article theoretically and practically examines the factor analysis of managing the processes of attracting investments into the tourism sector. In the course of the research, factors were classified according to the levels of management of investment processes in the tourism sector, and a survey was conducted among 120 participants in investment activities in the tourism sector (75 legal entities

and 45 individuals) selected from three cities of the republic – Fergana, Namangan, and Tashkent – and the results were analyzed.

Keywords: tourism, investment, investment activity, management, tourism resources, tourism resource potential, tourism market, tourism activity, investment activity in the tourism sector.

O‘zbekiston iqtisodiyotining o‘shida investitsion jarayonlar rag‘batlantiruvchi ta’sir ko‘rsatgani holda iqtisodiyotning texnik-texnologik holatini raqobatbardosh darajada barqaror saqlab turish, hukumatimiz tomonidan o‘tkaziladigan investitsion siyosatni sifat jihatidan rivojlanishning yangi bosqichiga olib chiqish, investitsion va tadbirkorlik iqlimini, xususan, milliy iqtisodiyotning strategik sektori bo‘lgan turizm sohasida tubdan yaxshilashda alohida ahamiyat kasb etadi.

Jahon iqtisodiyotida ro‘y berayotgan tezkor o‘zgarishlar, yangilanishlar va rivojlanishlar har bir davlatdan faol iqtisodiy rivojlanishni ta‘minlashga qaratilgan samarali islohotlarni amalga oshirish va uni takomillashtirib borishni taqozo etadi. Bunday yuqori darajadagi e’tibor va mas’uliyatni talab etgan holda olib boriladigan ichki hamda tashqi siyosatda milliy iqtisodiyotning ustuvor strategik manfaatlarini joriy davr va uzoq istiqbolda ham ro‘yobga chiqarish shuningdek himoyalashga erishish keng ko‘lamli chora-tadbirlarni izchil amalga oshirish bilan ta‘minlanadi, biroq, bu tadbirlarni iqtisodiyot tarmoqlari va sohalariga ichki hamda tashqi sarmoyalarni faol jalb etmasdan turib amalga oshirib bo‘lmazligini nazarda tutsak, jahonda investitsiyalar iqtisodiyotning bugungi barqarorligi va jadal o‘shini ta‘minlovchi bosh omil sifatida e’tirof etilayotganligi bejizga emasligini anglash mumkin.

Turizm sohasiga investitsiyalarni jalb etish jarayonlarini boshqarish innovatsion rivojlanishining turli jihatlari ularga ta’sir etuvchi omillarni, shuningdek, ularning innovatsion faoliyat samaradorligiga ta’siri darajasini o‘rganish zarurligini anglatadi. Turizm sohasiga investitsiyalarni jalb etish jarayonlarining samaradorligi ushbu muammoning muvaffaqiyatli hal qilinishiga bog‘liqdir. Boshqacha aytganda, aniq ilmiy asoslangan omillar tizimining yo‘qligi samaradorlikni kamaytiradi va sifatli innovatsiyalarning yaratilishi, natijadorligi hamda muassasaga muvaffaqiyatli joriy etilishini cheklaydi.

Birinchi o‘rinda, turizm sohasiga investitsiyalarni jalb etish jarayonlarini boshqarishning innovatsion rivojlanishi omillari sharti yoki sababi turistik korxona faoliyati bilan bog‘liq yoki bog‘liq bo‘lmagan, innovatsion rivojlanishga ta’sir qiladigan va uning innovatsion strategiyasini yaratish hamda amalga oshirishda hisobga olinadigan shartlar yoki sabablardir.

Turizm sohasiga investitsiyalarni jalb etish jarayonlarini boshqarishning innovatsion rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar tasnifi ularni muntazam tizimli o‘rganish nuqtai nazaridan alohida e’tiborga loyiqdir. Bundan tashqari, tadqiqot jarayonida turistik korxonalarning innovatsion rivojlanishida tashqi va ichki omillarini hisobga olish hal qiluvchi ahamiyat kasb etishi ko‘rsatib o‘tiladi.

Turizm sohasiga kiritiladigan investitsiyalar va investitsiya faoliyatning mohiyati to‘g‘risida yaxlit ilmiy tasavvurni shakllantirish maqsadida ularning talqinlari mazmunini taqqoslash maqsadga muvofiq. Investitsion faoliyat aslida investitsiyalarni amalga oshirish jarayoni bo‘lgani sababli, ushbu tushunchalarning iqtisodiy mazmuni o‘zaro chambarchas bog‘liq va bir-birining mantiqiy davomi bo‘lishi lozim.

Mualliflar B.S.Mamatov, D.Y.Xujamkulov, O.SH.Nurbekovlar esa turizm sohasida investitsiya faoliyati mazmunini xos uslubda tadqiq etishga muvaffaq bo‘lgan. Ular tomonidan berilgan ta’rifga ko‘ra, “Keng ma’noda, turizm sohasidagi investitsiya faoliyati – bu g‘oyalarni ishlab chiqish va investitsiya loyihalarini asoslash, ularni moddiy-texnik va moliyaviy ta‘minlash, buning natijasida barpo etilayotgan obyekt faoliyatini boshqarish va investorlarning o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlariga erishish imkoniyatlarini ham aks ettiradi” — deb ta’riflashadi [1].

Mamlakatimiz iqtisodchi olimlaridan D.G‘.G‘ozibekov “investitsiyalarning mazmuni aniq va ishonchli manbalardan mablag‘lar olish, ularni asosli holda safarbar etish, risklar darajasini hisobga olgan holda kapital qiymatini saqlash shuningdek ko‘zlangan samarani olishdan iborat bo‘ladi”- kabi ta’rif bergan.

Shuningdek, F.O‘.Dodiyeu investitsiya faoliyatida tijorat banklarining o‘rni haqida tadqiqotlar

amalg'a oshirib uning fikricha “banklarning investitsiya faoliyati – bu bank investor sifatida daromad olish maqsadida moliyaviy aktivlarni sotib olishi, real aktivlarni yaratishi va tashkil qilishi uchun mablag‘larni joylashtirishi bilan bog‘liq faoliyatidir” — deb ta’kidlab o‘tgan [2].

N.R.Qo‘ziyevaning fikricha “Investitsiyalar bu – davlat yuridik va jismoniy shaxslarning daromad olish va boshqa ijobiy samaradorlikka erishish maqsadida mamlakat ichkarisida va tashqarisida yangi korxonalar tashkil etish, faoliyat ko‘rsatayotgan korxonalarni kengaytirish, qayta ta’mirlash va texnik jihatdan qayta qurollantirish, ko‘chmas mulk, aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa qimmatli qog‘ozlar hamda aktivlarni sotib olishga yo‘naltirilayotgan moliyaviy mablag‘lari, mulkiy va intellektual boyliklaridir” deb ta’rif bergan [3].

Fikrimizcha, turizm sohasidagi investitsiya faoliyatiga berilgan tariflar, uning mohiyatini to‘la ochib berolmaydi. Chunki, turizm sohasi investitsiya faoliyatida investitsiyalarning ketma-ketligi va ularning o‘zgaruvchanligi, ya’ni resurslar (qiymatliklar) qo‘yish (xarajatlar) va investitsiya natijasida samara (foyda, daromad) olish yotishi kerak. Agar samara olinmasa investitsiyalashga rag‘bat ham bo‘lmaydi. Turizm sohasidagi investitsiya faoliyati investitsiyalashning eng asosiy markaziy bo‘g‘ini hisoblanadi, chunki aynan ana shu jarayonda investitsiya bir ko‘rinishdan ikkinchi ko‘rinishga o‘tadi, ya’ni jamg‘armalar (resurslar), qo‘shilmalar (xarajatlar), kapital mulk (tayyor mahsulot), iqtisodiy yoki ijtimoiy samara (daromad, foyda) shaklini oladi.

Mamlakat siyosiy jarayonlarining muvozanati, investitsiya muhitini shakllantirish, investitsiyalarni huquqiy ta‘minlash, iqtisodiyotning noaniqligini hisobga olish va uni barqarorlashtirish, investitsiya bozorlari, infratuzilmasini rivojlantirish kabi asosiy tarkibiy qismlarni shakllantirish asosida investitsiyalarni boshqarishning ushbu omillari tizimini amalga oshirish investitsiya jarayonlarini barqaror rivojlantirishning fundamental asosini ta‘minlaydi.

Turistik korxonalarda mablag‘larni joylashtirish bo‘yicha qaror qabul qilishda, investor nafaqat investitsiya salohiyatining hajmi va rivojlanish darajasini belgilovchi ko‘plab omillarni, balki milliy, hududiy, tarmoq darajalarida va bevosita korxonada investitsiyalash jarayonlarining rivojlanishini inobatga olgan holda kelajakdagi sarmoyalarning samaradorligini ham baholashi zarur. Turli sohalarda ushbu omillarning har xil qiymatlarini uyg‘unlashtirish variantlari ko‘lamini, ularning umumiy ta’siri va o‘zaro ta’sir natijalarini baholash zarurligini hisobga olgan holda, turizm sohasiga investitsiya kiritishning asosiy omillari aniqlandi (1-rasm).

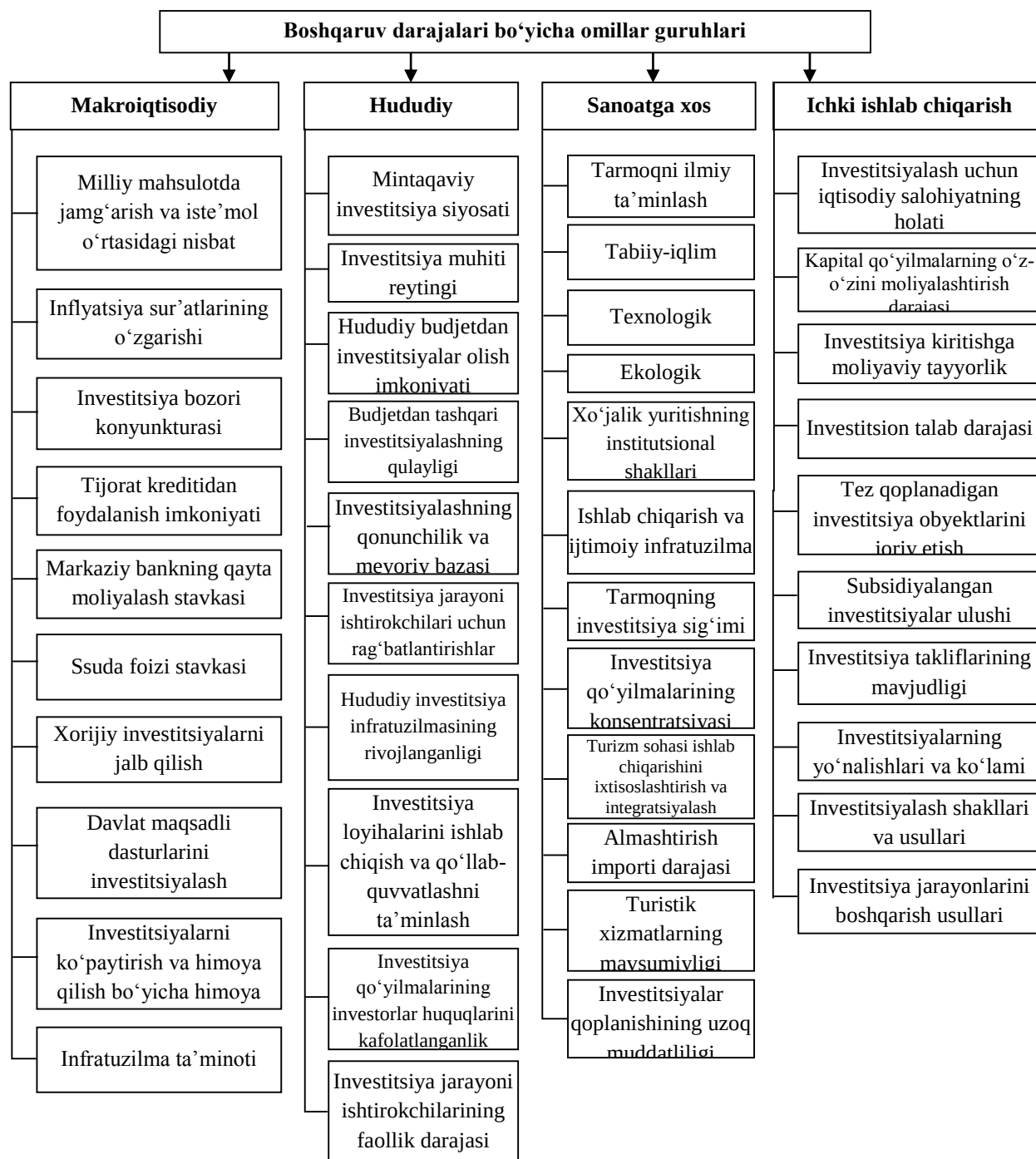
Turizm sohasining hozirgi sharoitida ushbu omillarni baholash va tipologiyasini tahlil qilishning to‘liq mohiyatini ochib berish uchun ularning eng muhim xususiyatlariga e’tibor qaratish lozim.

Ajratib ko‘rsatilgan alohida muhim omillarning mazmuniy jihatini ko‘rib chiqish, turizm sohasini investitsion ta‘minlashni yanada chuqurroq va maqsadli o‘rganish hamda uning investitsion rivojlanishining konseptual yo‘nalishlarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Shunday qilib, turizm sohasini investitsiyalash tizimini shakllantirishda o‘ziga xos poydevor sifatida asosiy makroiqtisodiy omillar xizmat qiladi. Investitsiya savdosini rivojlantirish va makrodarajada investitsiyalarni jalb etishni ta‘minlovchi asosiy omillar qatoriga mamlakatning ko‘lami (aholisi, resurslari) va uning bozor hajmi, siyosiy va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash, investorlar uchun umumiy qulay muhitni yaratish, davlat siyosati va investitsiyalash strategiyasini belgilash, investitsiya infratuzilmasini shakllantirish hamda qonunchilik bazasini takomillashtirish yo‘nalishlarini kiritish mumkin.

Investitsiyalarni baholashni tahlil qilishga oid turli xil uslubiy yondashuvlarning barcha jihatlarini o‘rganish natijasida, turizm sohasini investitsion ta‘minlashni baholashning eng muhim afzalliklari va kamchiliklari orasida asosiy mezon hamda investitsiyalarni baholashning alohida ko‘rsatkichlari uchun mahalliy usullarni ajratib ko‘rsatish zarur, degan xulosaga keldik.

Turizm sohasiga jalb qilinayotgan investitsiya faoliyatini xolisona baholash uning natijalarini baholash mezonini talab etadi. Bunda mezon yagona bo‘lishi, uni belgilovchi ko‘rsatkichlar esa ko‘p bo‘lishi mumkin. Tadqiqotlar natijasida investitsion salohiyatni oshirish va takomillashtirish asosida turizm sohasini boshqarishning barqarorligi va samaradorligini ta‘minlash ana shunday mezon bo‘la oladi degan xulosaga kelish mumkin.

1-rasm. Turizm sohasida investitsiya jarayonlarini boshqarish darajalari bo'yicha omillarni tasniflash [1]

Yuqorida keltirilgan tasniflardan kelib chiqqan holda turizm sohasiga investitsiyalarni jalb etish jarayonlarini boshqarishga ta'sir etuvchi omillarni tizimlashtirish va tavsiflash ularning uzoq va qisqa muddatli istiqbolda sohaning rivojlanishiga ta'sirini baholashga imkon beradi, shuningdek, sohani turli darajalarda rivojlantirish siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish, rivojlanishni strategik va taktik rejalashtirish sifatini yaxshilash imkonini beradi.

Iqtisodiy-matematik nuqtai nazardan omili tahlillarning maqsadi – omillarga mos ustunlar soni parametrlarga mos satrlar sonidan ancha kam bo'lgan omillar vaznlari matritsasini topishdan iborat bo'lib, u tanlangan to'plam uchun parametrlar orasidagi korrelyatsiya koeffitsiyentlarini zarur aniqlik bilan tiklash imkonini berishi kerak [4].

Bu usuldan foydalangan holda omili bog‘lanishlarni modellashtirish asosida eng zarur omil bog‘lanishlari aniqlanadi va ushbu bog‘lanish zichligiga tayangan holda zaruriy tadbirlarni belgilash mumkin bo‘ladi.

Hududning turizm sohasiga investitsiyalarni boshqarish samaradorligi bo‘yicha umumlashgan ko‘rsatkichini alohida olingan ko‘rsatkichlardan foydalangan holda quyidagi (1) formula yordamida aniqlanadi.

$$F_0 = \sum_{i=1}^n G_i \cdot F_i$$

Bu yerda:

F_0 – yo‘nalishlar bo‘yicha turizm sohasiga investitsiyalarni boshqarish samaradorligi ko‘rsatkichining 10 balli shkaladagi qiymati;

G_i — ko‘rsatkichning vazn koeffitsiyenti qiymati.

Tadqiqot jarayonida respublikamizning uchta shahar hududi (Farg‘ona, Namangan va Toshkent shaharlari) da tanlov asosida turizm sohasida faoliyat yurituvchi 120 nafar investitsiya faoliyatining ishtirokchilari (75 nafar yuridik shaxslar, 45 nafar jismoniy shaxslar) orasida so‘rovnoma o‘tkazildi. So‘rovnoma o‘tkazishdan asosiy maqsad – yuqorida biz tomonimizdan taklif etilayotgan hududning turizm sohasiga investitsiyalarni jalb etish jarayonlarini boshqarish samaradorligi bo‘yicha umumlashgan ko‘rsatkichini aniqlash formulasidagi vazn koeffitsiyenti qiymatini aniqlashdan iborat [5, 6].

O‘tkazilgan so‘rovnomada respondentlarga har 6 ko‘rsatkichning hududda turizm sohasini rivojlantirishda investitsiyalarni ta‘minlash ahamiyati va turizm sohasiga investitsiyalarni jalb etish jarayonlarini boshqarishning samaradorlik darajasidan kelib chiqqan holda ko‘rsatkichning ahamiyatini 100 balli shkaladan kelib chiqib 5 ta oraliqda baholab berish so‘raldi.

O‘tkazilgan so‘rovnomada hududlardagi turizm sohasiga investitsiyalarni jalb etish jarayonlarini boshqarish samaradorligi xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ko‘rsatkichlar variatsiyasi turlicha bo‘lgan va ushbu ko‘rsatkichlarni umumlashtirish asosida yuqorida ko‘rib o‘tilgan yo‘nalishlar bo‘yicha samaradorlik ko‘rsatkichlarining vazn qiymati aniqlashtirildi (1-jadval).

1-jadval

Farg‘ona, Namangan va Toshkent shaharlarida investitsiya faoliyati ishtirokchilari orasida yo‘nalishlar bo‘yicha turizm sohasiga investitsiyalarni jalb etish jarayonlarini boshqarish samaradorligi vazn koeffitsiyenti ahamiyati bo‘yicha o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalari [2]

№	Ko‘rsatkichlarning ahamiyati chegarasi (100 balli shkala asosida)	Respondentlar soni		
		Jami (120 nafar)	Shundan	
			Yuridik shaxslar (45 nafar)	jismoniy shaxslar (75 nafar)
1.	Turizm xizmatlari sifati ko‘rsatkichlarining ahamiyatini qanday baholaysiz?			
	80-100 ball	20	6	14
	60-80 ball	30	9	21
	40-60 ball	57	24	33
	20-40 ball	10	4	6
	0-20 ball	3	2	1
Ko‘rsatkich bo‘yicha umumiy vazn		0,39	0,37	0,41
2.	Sohaga kiritilayotgan investitsiyalar hajmi ko‘rsatkichlari ahamiyatini qanday baholaysiz?			
	80-100 ball	11	2	9
	60-80 ball	18	4	14
	40-60 ball	34	13	21
	20-40 ball	48	19	29
	0-20 ball	9	7	2

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 3-son 2026 yil

Ko‘rsatkich bo‘yicha umumiy vazn		0,27	0,25	0,29
3.	Mahalliy investorlarning sohaga kiritayotgan investitsiya hajmi ko‘rsatkichlari ahamiyatini qanday baholaysiz?			
	80-100 ball	4	1	3
	60-80 ball	11	2	9
	40-60 ball	27	11	16
	20-40 ball	46	18	28
	0-20 ball	32	13	19
Ko‘rsatkich bo‘yicha umumiy vazn		0,18	0,19	0,17
4.	Xorijiy investorlarning kiritayotgan investitsiya hajmi ko‘rsatkichlari ahamiyatini qanday baholaysiz?			
	80-100 ball	3	1	2
	60-80 ball	8	1	7
	40-60 ball	22	9	13
	20-40 ball	49	20	29
	0-20 ball	38	14	24
Ko‘rsatkich bo‘yicha umumiy vazn		0,11	0,09	0,13
5.	Investitsiyalarni kiritish jarayonidagi tashkiliy-iqtisodiy jarayonlarni boshqarish samaradorligi ko‘rsatkichlari ahamiyatini qanday baholaysiz?			
	80-100 ball	0	0	0
	60-80 ball	5	1	4
	40-60 ball	15	4	11
	20-40 ball	30	12	18
	0-20 ball	70	28	42
Ko‘rsatkich bo‘yicha umumiy vazn		0,01	0,01	0,01
6.	Sohaga kiritilayotgan investitsiyalarning foydalilik ko‘rsatkichlari ahamiyatini qanday baholaysiz?			
	80-100 ball	1	0	1
	60-80 ball	9	2	7
	40-60 ball	19	7	12
	20-40 ball	32	13	19
	0-20 ball	59	23	36
Ko‘rsatkich bo‘yicha umumiy vazn		0,04	0,03	0,05

So‘rovnoma natijalarini qayta ishlash jarayonida O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi huzuridagi Turizm qo‘mitasining Farg‘ona viloyatida faoliyat olib boruvchi yetakchi mutaxassis (ekspert)lar xulosalari asosida turizm sohasiga investitsiyalarni jalb etish jarayonlarini boshqarish samaradorligi koeffitsiyentining vaznlari aniqlandi va ushbu koeffitsiyent vaznlari 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Turizm sohasiga investitsiyalarni jalb etish jarayonlarini boshqarish samaradorligi koeffitsiyentlari vaznlari [7, 8]

№	Turizm sohasiga investitsiyalarni jalb etish jarayonlarini boshqarish samaradorligi ko‘rsatkichlari turi	Koeffitsiyentlar vazni
1.	Turizm xizmatlari sifati ko‘rsatkichlari	0,39
2.	Sohaga kiritilayotgan investitsiyalar hajmi ko‘rsatkichlari	0,27
3.	Mahalliy investorlarning sohaga kiritayotgan investitsiya hajmi ko‘rsatkichlari	0,18
4.	Xorijiy investorlarning kiritayotgan investitsiya hajmi ko‘rsatkichlari	0,11

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 3-son 2026 yil

5.	Investitsiyalarni kiritish jarayonidagi tashkiliy-iqtisodiy jarayonlarni boshqarish samaradorligi ko‘rsatkichlari	0,01
6.	Sohaga kiritilayotgan investitsiyalarning foydalilik ko‘rsatkichlari	0,04

Yuqorida tahlil qilingan jarayonlardan kelib chiqib, so‘rovnoma o‘tkazilgan Farg‘ona, Namangan va Toshkent shaharlaridagi respondentlarning turizm sohasida investitsiyalarni boshqarish samaradorligining hududiy umumlashgan ko‘rsatkichini (1)-formula asosida quyidagicha aniqlash mumkin:

$$F_0 = 0,39F_1 + 0,27F_2 + 0,18F_3 + 0,11F_4 + 0,01F_5 + 0,04F_6$$

Umuman olganda, turizm sohasiga investitsiyalarni jalb etish jarayonlarini boshqarish samaradorligini baholash quyidagilarga ega bo‘lish imkonini beradi:

- turistik korxonalarning mulklarini boshqarish va turistik xizmatlar va mahsulotlarni yetkazib berish sifati bo‘yicha faoliyat samaradorligini aniqlash;

- taqdim etilayotgan turizm sohasiga investitsiyalarni jalb etish jarayonlarini boshqarish samaradorligini muntazam baholab borish sohadagi lider turistik korxonalar aniqlash va qolgan turistik korxonalar faoliyati maqsadli parametrlarini ushbu turistik korxonalar ko‘rsatkichlari asosida rejalashtirish;

- yaratilayotgan turistik xizmatlar va mahsulotlardan to‘liq qoniqish hosil qilishda asosiy o‘rin tutadigan iste‘molchi va turistik korxona o‘rtasidagi teskari aloqani shakllantirish;

- turistik korxonalarda xizmatlar sifatini yaxshilash va qo‘llab-quvvatlash jarayoni samaradorligini oshiruvchi tadbirlarni belgilash va amalga oshirish.

Yuqoridagi tadqiqotlarga asoslangan holda kelgusida turizm sohasiga investitsiyalarni jalb etish jarayonlarini boshqarish jarayonidagi tarkibiy o‘zgarishlarni quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

- turistik korxonalarda tarmoqda resurs yo‘qotilishiga olib keluvchi eskirgan jihozlar va tarmoq qismlarini almashtirish;

- yo‘qotishlar darajasini pasaytirish hamda turistik xizmatlar va mahsulotlarni zamonaviy turlari orqali iste‘molchilarning turistik xizmatlar va mahsulotlar iste‘moli darajasini maqbul darajada oshirish;

- tarmoqlar va binolarning issiqlik himoyasini oshirish;

- turistik korxona xodimlarini zamonaviy xizmat turlarini yaratish bo‘yicha malakasini oshirib borish hamda iste‘molchilar orasida targ‘ibot ishlarini kengaytirish;

- turistik korxonalar samaradorligi, ulardagi boshqaruv jarayonlari hamda xizmatlar sifatiga ta‘sir ko‘rsatuvchi omillarni aniq baholagan holda ijobiy ta‘siriga erishish bo‘yicha faoliyat olib borish.

Taklif etilayotgan yo‘nalishlarning sohada kelgusida to‘laqonli amalga oshirilishi turizm xizmatlari bozorida faoliyat ko‘rsatayotgan turistik korxonalarda qisqa vaqt ichida bozor munosabatlarini chuqurlashtirish, ularni rivojlantirish va boshqarishda mavjud omillarni samarali boshqarish va muvofiqlashtirish, yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatarlar darajasini pasaytirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mamatov B.S., Xujamkulov D.Y., Nurbekov O.SH. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. Darslik. – T.: Iqtisod-moliya, 2014. – S. 52.
2. Dodiye F.O‘. Investitsion faoliyatini moliyaviy rag‘batlantirish: iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya avtoreferati. –Toshkent. 1998. -22 b.
3. Kuziyeva N.R. Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar faoliyatini rag‘batlantirishning moliya-kredit mexanizmini takomillashtirish yo‘nalishlari. Iqtisod fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun ëzilgan dissertatsiya. – T., 2008.

4. A.T.Mirzayev. O‘zbekistonda turistik-rekreatsiya faoliyatini boshqarish metodologiyasini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc.) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –T.: TDIU. 2021. – 254-b.
5. Arzimatov B.Z. Turizm sohasida investitsiyalarni boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. – Toshkent. 2025-yil. -151-bet.
6. Мирзаев А.Т. Оценка использования рекреационных возможностей на рынке туристических услуг // Региональная экономика: теория и практика. – 2019. – Т. 17, № 5. – С. 990 – 1002. <https://doi.org/10.24891/re.17.5.990>.
7. Mirzaev A. T. Evaluation of innovation capacity resource components in effective management of recreational clusters on the basis of econometric analysis // EPRA International Journal of Research and Development (IJRD). – 2020. – pp.131-137. <https://doi.org/10.36713/epra4790>.
8. Mirzaev, A. T. (2020). Assessment of cluster formation in management of recreational activity. ISJ Theoretical & Applied Science, 04 (84), 605-610. <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2020.04.84.101>

UDK:334.02

**MILLIY IQTISODIYOTDA TADBIRKORLIK FAOLIYATI VA UNING
BARQARORLIGINI TA’MINLASHNING ILMIY ASOSLARI**

**НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В
НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЕЕ УСТОЙЧИВОСТЬ**

**SCIENTIFIC BASES OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN THE NATIONAL
ECONOMY AND ENSURING ITS SUSTAINABILITY**

Mannopova Muazzamxon Sultonbekovna

Farg‘ona davlat universiteti Jahon va mintaqaviy iqtisodiyoti kafedrasida dotsenti.

Usibjonova Gulsanamxon Ulug‘bek qizi

Farg‘ona davlat universiteti, inson resurslarini rivojlantirish yo‘nalishi 1-kurs talabasi.

Annotatsiya

Ushbu maqolada iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida tadbirkorlik rivojlantirishning ilmiy asoslari, uning salohiyatini oshirishning ahamiyati, amalga oshirilgan vazifalar va rivojlantirish istiqbollari o‘rganilib chiqilgan. Tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishga yo‘naltirilayotgan investitsiyalar, kreditlar, soliq imtiyozlari hamda erishilayotgan yutuqlar tahlil qilinib, ishbilarmonlik muhiti yaxshilanishi, kichik biznes va xususiy tadbirkorlar uchun keng imkoniyatlar yaratilganligi to‘g‘risida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar. Ishbilarmonlik, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, o‘rta tadbirkorlik, kredit, soliq, soliq imtiyozlari, tadbirkorlik muhiti, xususiy mulk.

В данной статье рассматриваются научные основы развития предпринимательства в условиях либерализации экономики, значение повышения его потенциала, реализованные задачи и перспективы развития. Проанализированы инвестиции, направляемые на осуществление предпринимательской деятельности, кредиты, налоговые льготы и достигнутые успехи, высказаны мнения об улучшении деловой среды, создании широких возможностей для малого бизнеса и частных предпринимателей.

Ключевые слова. Предпринимательство, малый бизнес, частное предпринимательство, среднее предпринимательство, кредит, налоги, налоговые льготы, предпринимательская среда, частная собственность.

This article examines the scientific foundations of entrepreneurship development in the context of economic liberalization, the importance of increasing its potential, implemented tasks, and development prospects. Investments, loans, tax benefits, and achievements directed towards the implementation of entrepreneurial activity are analyzed, and opinions are expressed about the improvement of the business environment and the creation of broad opportunities for small businesses and private entrepreneurs.

Keywords. Business, small business, private entrepreneurship, medium-sized entrepreneurship, credit, tax, tax benefits, business environment, private property.

Tadbirkorlikning rivojlanishi jamiyat farovonligiga, xususiyl mulk daxlsizligining ta'minlanishi fuqarolik jamiyatining iqtisodiy asoslari mustahkamlanishiga bevosita xizmat qiladi. U iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish, yangi ish o'rinlarini yaratish hamda innovatsion faoliyatni rivojlantirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Tadbirkorlik faoliyati jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Tadbirkorlik jarayoni milliy iqtisodiyotning umumiy iqtisodiy salohiyatini mustahkamlab, uning xalqaro miqyosdagi raqobatbardoshligini oshiradi. So'nggi yillarda O'zbekistonda milliy iqtisodiyotni erkinlashtirish va modernizatsiyalash sharoitida tadbirkorlik muhitini yaxshilash, raqobatni rivojlantirish va xususiyl mulkni himoya qilishga qaratilgan tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish natijasida eksportga yo'naltirilgan tadbirkorlik subyektlarining eksport hajmining o'sishiga qo'shayotgan hissasi ortmoqda. Tadbirkorlik muhitini yaxshilash, raqobatni rivojlantirish va xususiyl mulkni himoya qilishga qaratilgan tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish natijasida tadbirkorlikning jamiyatda ijtimoiy — iqtisodiy barqarorlikka erishishning muhim omili ekanligini amaliyotda isbotlab bermoqda. Bu borada Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev, "...tadbirkorlar safini kengaytirish, jumladan, yuqori texnologiyalar, ilm-fanning eng so'nggi yutuqlariga asoslangan texnika va asbob-uskunalarni mamlakatimizga olib kelish va joriy etish uchun ularga munosib sharoitlar yaratish bizning birinchi galdagi vazifamiz bo'lishi shart. Kerak bo'lsa, xorijdagi yetakchi kompaniya va tashkilotlarda tajriba orttirishi, o'zaro manfaatli hamkorlik qilishi uchun ularga har tomonlama imkoniyat tug'dirib berishimiz lozim", deb ta'kidlaydilar.

Tadbirkorlik faoliyati orqali resurslarni samarali iqtisodiy faoliyatga aylantirilishida muhim rol o'ynaydi. Tadbirkorlar bozor imkoniyatlarini aniqlaydi, tavakkalchilikka boradi va o'sishni rag'batlantiruvchi innovatsiyalarni joriy etadi.

Umuman tadbirkorlik faoliyati va uning milliy iqtisodiyotda barqarorligini saqlash muammosi uzoq yillardan buyon iqtisodiyot nazariyasi fanining predmeti bo'lib kelgan. Shuningdek, kichik biznes va xususiyl tadbirkorlikning ilmiy asoslari iqtisodchi olimlardan Smit A., Sey J.B., Keyns Dj.M., Shumpeter Y., asarlarida o'z ifodasini topgan. O'zbekistonda esa, ko'pgina iqtisodchi olimlardan O'lmasov A., G'ulomov S.S., Abdullaev Y.A., Husanov R.X kabi olimlarning ilmiy ishlarida tadbirkorlikning shakllanishi va rivojlanishi, kichik biznes va xususiyl tadbirkorlikni yuritish shakllari samaradorligi, shuningdek kichik biznes va xususiyl tadbirkorlikni tegishli mol-mulki va daromadini oshirish yo'llarining ayrim jihatlari yoritilgan.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev 2024 yil 20 dekabr kuni mamlakatimizdagi faol tadbirkorlar bilan videoselektor shaklida o'tgan muloqotda so'zlagan nutqida, "Keng ko'lamli islohotlarimizning ilk kunlaridan boshlab, men bir fikrni doim ta'kidlab kelaman, tadbirkorlikni rivojlantirish-biz uchun strategik vazifa. Bizning tayanchimiz ham, suyanchimiz ham, eng katta kuchimiz ham shu sohada mujassam... Biz katta iqtidor egalari bo'lgan biznes vakillarini asrab-avaylashimiz zarur. Ular biz uchun juda qadrlil insonlar", deb ta'kidlab o'tganligi mamlakatimizda tadbirkorlikni rivojlantirish va tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan siyosatning ustuvor ahamiyatga ega ekanligidan dalolat beradi.

Tadbirkorlar tomonidan tashkil etilgan ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish korxonalari Ular bandlikni ta‘minlash, daromadlarni shakllantirish va hududiy rivojlanishga katta hissa qo‘shadi. Shu bilan birga, xorijiy tajribalarni tahlilining ko‘rsatishicha, iqtisodiyotni isloh qilish va aholi daromadlarining yuqori darajasini ta‘minlashda tadbirkorlik subyektlarining ahamiyati va roli muhim o‘ringa ega. Hozirgi vaqtda dunyo mamlakatlarida tadbirkorlikning ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning aksariyat qismi oilaviy korxona shaklida ish yuritmoqda. Yevropa davlatlari yalpi milliy mahsulotining 40-50 foizini, Osiyo mamlakatlarida 65 foizdan 82 foizgachasini, Lotin Amerikasida 70 foizga yaqinini oilaviy biznes ishlab chiqaradi. AQSH iqtisodiyotida uning ulushi 95 foizdan ziyod miqdorni tashkil etadi. Iqtisodiyoti rivojlangan ko‘plab mamlakatlarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasidagi tadqiqotlarni olib boruvchi, uning manfaatlarini himoyalovchi hamda kichik biznes va xususiy korxonalarining faoliyat ko‘rsatishi borasida tajriba almashish uchun munozara maydonlarini tashkil etuvchi maxsus birlashmalar mavjud. Bunday yondashuv aholini tadbirkorlik faoliyatiga faol jalb qilishni kengaytirish, oilaviy an‘analarni oilaviy tadbirkorlar sulolasini shakllantirish va rivojlantirish imkonini beradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 19.03.2025 yildagi PF-50-sonli Farmoni bilan iqtisodiyotda kichik va o‘rta biznesning o‘rnini oshirish, hududlarda biznes muhitini yanada yaxshilash va yangi biznes tashabbuslarni amalga oshirishga ko‘maklashishga yo‘naltirilgan chora-tadbirlar belgilandi. Bunda 2025 yilda kichik va o‘rta biznesni rivojlantirishning asosiy maqsadli ko‘rsatkichlari belgilangan bo‘lib, asosan, kichik va o‘rta biznesning yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 55 foizga, sanoatda – 34 foizga, eksportda – 34 foizga, aholi bandligini ta‘minlashda – 75 foizga etkazish; kamida 600 nafar kichik va o‘rta biznes subyektlarining yiriklashishiga ko‘maklashish orqali ularni "champion" tadbirkorlarga aylantirish; ichimlik va oqova suv, yo‘l, qurilish, kommunal xo‘jalik, utilizatsiya, migratsiya, madaniyat va ijtimoiy xizmatlarda kichik biznes ulushini kamida 2 baravarga oshirish; kamida 100 ta kichik va o‘rta biznes subyektlarida brend mahsulotlar ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish; kichik biznes subyektlari ishtirokida kamida 200 ta startap loyihalarni amalga oshirish kabilar ko‘rsatib o‘tilgan. Jumladan, 2025 yil 1 maydan boshlab "o‘zini o‘zi band qilgan shaxs – yakka tartibdagi tadbirkor – kichik biznes – o‘rta biznes – yirik korxona" zanjiri asosida tadbirkorlik subyektlarining yiriklashuvini rag‘batlantirish bo‘yicha bir qator mexanizmlar joriy etiladi. Bunda, o‘zini o‘zi band qilgan shaxslar yakka tartibdagi tadbirkor yoki yuridik shaxs sifatida davlat ro‘yxatidan o‘tkazilganda, davlat boji undirilmasligi; o‘z faoliyatini tegishincha yakka tartibdagi tadbirkor, mikrofirma yoki kichik korxona toifasigacha yiriklashtirgan o‘zini o‘zi band qilgan shaxslar va tadbirkorlik subyektlariga Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturi doirasida 50 million so‘mgacha, Kichik biznesni uzluksiz qo‘llab-quvvatlash kompleks dasturi doirasida – 150 million so‘mgacha garovsiz kreditlar berilishi; o‘z faoliyatini tegishincha o‘rta yoki yirik biznes toifasigacha yiriklashtirgan tadbirkorlik subyektlariga – bir yil davomida qo‘shilgan qiymat solig‘i summasi o‘rnini qoplash (qaytarish) yetti kun muddatda amalga oshirilishi belgilab qo‘yilgan.

Bunda Qoraqalpog‘istonda yangidan tashkil etilgan va hisob raqamida yetarli mablag‘lar aylanmasiga ega bo‘lmagan kichik va o‘rta biznes subyektlariga ularning garov ta‘minotidan kelib chiqib kredit ajratishga ruxsat berilgan. Shuningdek, tez va yuqori sur‘atlarda o‘sayotgan tadbirkorlik subyektlarini "champion" tadbirkorlarga aylantirish dasturini amalga oshirish rejalashtirilgan. Bunda quyidagi mezonlarga javob beradigan tashkilotlar ro‘yxati shakllantirilishi ko‘rsatilgan. Bunda tuman (shahar) darajasida – har bir tuman (shahar)da kamida 2 tadan yillik aylanmasi 10 milliard so‘mdan yuqori bo‘lgan va 50 tadan ortiq ish o‘rni yaratgan tadbirkorlik subyektlari; Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida – har bir hududda kamida 5 tadan yillik aylanmasi 100 milliard so‘mdan yuqori bo‘lgan va 500 tadan ortiq ish o‘rni yaratgan tadbirkorlik subyektlari; respublika darajasida – yillik aylanmasi 1 trillion so‘mdan yuqori bo‘lgan va 5 mingdan ortiq ish o‘rnini yaratgan tadbirkorlik subyektlarini mezonni ishlab chiqilishi ko‘zda tutilgan. Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Markaziy bank 2025 yilda kichik va o‘rta biznesni rivojlantirish uchun 120 trillion so‘m, shu jumladan, tadbirkorlik dasturlari doirasida 22 trillion so‘m miqdoridagi kredit mablag‘lari ajratilishini ta‘minlashi ko‘zda tutilgan. 2025 yil 1 maydan boshlab 20 ta tumanda Sanoatni jadal rivojlantirish bo‘yicha loyiha ofislari (ro‘yxat bo‘yicha) tashkil etiladi. Ular kichik va

o‘rta biznes subyektlariga konsultatsiya xizmatlarini ko‘rsatadi va ular uchun muhandis, texnolog, dizayner, buxgalter, marketologlarni hamda boshqa malakali xorijiy va mahalliy mutaxassislarni jalb qilish kabi ishlar amalga oshirilishi rejalashtirilgan. Yuqoridagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 19.03.2025 yildagi PF-50-sonli Farmoni kichik va o‘rta biznesning jadal rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, hududlarda biznes muhitini yanada yaxshilash, iqtisodiy o‘rta biznesga turtki beruvchi yangi biznes tashabbuslarni amalga oshirishga ko‘maklashish, raqobatbardosh mahsulotlar bilan yangi tashqi bozor segmentlariga chiqishni qo‘llab-quvvatlash maqsadida qabul qilingan bo‘lib, ushbu farmon tadbirkorlik salohiyatini oshirishda salohiyat ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, Tadbirkorlik bilan shug‘ullanish istagida bo‘lgan aholining tashabbuslarini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularga imtiyozli kreditlar ajratish hamda ishbilarmonlik faoliyatini tashkil etish va amalga oshirishda amaliy yordam ko‘rsatish belgilangan. Iqtisodiyotning turli tarmoqlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish milliy iqtisodiyotimiz barqarorligini ta‘minlashning muhim makroiqtisodiy omillaridan biri hisoblanadi. Keyingi yillarda kichik biznes taraqqiyoti natijasida ularning mamlakatda yaratilayotgan yalpi ichki mahsulot salmog‘idagi ulushining ortib borayotganligi bilan izohlash mumkin.

2025 yilning 1 may holatiga ko‘ra, O‘zbekistonda fermer va dehqon xo‘jaliklaridan tashqari jami 381 ming 890 ta tadbirkorlik subyekti faoliyat ko‘rsatmoqda. Bu haqda Milliy statistika qo‘mitasi tomonidan ma‘lum qilindi.

Yil boshidan beri tadbirkorlik subyektlari soni yanada oshgani kuzatilmoqda. Aniqroq aytganda, so‘nggi to‘rt oy ichida bu ko‘rsatkich 20 ming 97 taga ko‘paygan. Bu mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning jadal rivojlanib borayotganidan dalolat beradi. Statistika tahlil qilinganda, tadbirkorlar orasida eng katta qismini savdo sohasida faoliyat yuritayotganlar tashkil qilayotgani ma‘lum bo‘ldi. Hozirgi vaqtda savdo bilan shug‘ullanayotgan korxonalarning ulushi 38,2 foizni tashkil etadi. Bu esa respublikamizda tadbirkorlikning asosiy qismi aynan savdo sohasiga yo‘naltirilganidan dalolat beradi. Hozircha bu yo‘nalishda jami 145 ming 939 ta subyekt faoliyat olib bormoqda. Tijorat bilan bir qatorda, sanoat sohasida ham tadbirkorlar soni ortib bormoqda. Bugungi kunda bu tarmoqda faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlari soni 56 ming 440 taga etgan. Bu esa respublikamiz sanoatidagi kichik biznes va xususiy sektorning rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar soni ham salmoqli ko‘rsatkichlarni qayd etmoqda. Bu tarmoqda hozirda 32 ming 242 ta tadbirkorlik subyekti faoliyat yuritmoqda. Ayniqsa, bu sohada tabiiy resurslarni samarali boshqarish, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish hamda eksport salohiyatini oshirish yo‘lida kichik biznes katta ahamiyat kasb etmoqda. Qurilish sohasida esa 28 ming 107 ta subyekt ish olib boryapti. Yangi binolar, turar joylar va infratuzilma obyektlari qurishda tadbirkorlarning ishtiroki tobora ortib bormoqda. Bu sohada tadbirkorlar faolligi shaharlarning zamonaviy qiyofasini shakllantirishga katta hissa qo‘shmoqda. Yashash va ovqatlanish bo‘yicha xizmat ko‘rsatish sohasida ham tadbirkorlik subyektlari soni tobora ko‘paymoqda. Hozirgi vaqtda bu yo‘nalishdagi korxonalar soni 27 ming 784 tani tashkil etadi. Bunda asosan mehmonxonalar, restoranlar, kafe va boshqa turdagi umumiy ovqatlanish obyektlari nazarda tutilmoqda.

Transport, tashish va saqlash sohasida 16 ming 188 ta tadbirkorlik subyekti mavjud bo‘lib, ular ham iqtisodiyotimizning muhim qismiga aylanib bormoqda. Axborot va aloqa sohasidagi tadbirkorlar soni esa 10 ming 16 tani tashkil qilmoqda. Sog‘liqni saqlash va ijtimoiy xizmat ko‘rsatish sohasi ham tadbirkorlarni jalb qilishda jadal sur‘atlarda o‘tib, hozirgi vaqtda 9 ming 532 ta subyekt faoliyat ko‘rsatmoqda. Davlat tomonidan tadbirkorlarga yaratilayotgan imtiyozlar, moliyaviy ko‘mak va sharoitlar bu sohaning yanada rivojlanishi uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, aholining ish bilan bandligini ta‘minlash, iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va mamlakat taraqqiyotini yuqori bosqichga ko‘tarishga xizmat qilmoqda.

Tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlashda biznes va boshqaruv faoliyatini tartibga soluvchi qarorlarni qabul qilinishida ularning fikrini to‘laroq hisobga olish muhim hisoblanadi. Ayniqsa iqtisodiyotimizdagi yetakchi tarmoqlarni modernizatsiyalashda va innovatsion rivojlanish

jarayonida kichik biznesning faol ishtirokini ta’minlash chora-tadbirlari sifatida quyidagilarni tavsiya etish maqsadga muvofiqdir:

1. Kichik biznesning tarkibiy tuzilmasini takomillashtirish. Ma’lumki, mamlakatimizdagi kichik biznes tarkibida asosiy salmoqni qishloq xo’jaligi, savdo va umumiy ovqatlanish, sanoat, qurilish va aholiga maishiy xizmat ko’rsatish korxonalari egallaydi. Biroq ushbu korxonalarning aksariyat qismi xomashyoni birlamchi qayta ishlaydigan oddiy ishlab chiqarishga asoslangan bo’lib, bu mazkur sohaning yanada rivojlanishiga to’sqinlik qilmoqda. Bu borada klaster usuliga o’tish, kichik biznes tarkibini, uning texnik va texnologik tuzilmasini, yaxshilash, xomashyoni birlamchi qayta ishlaydigan oddiy ishlab chiqarishdan yuksak texnologik ishlab chiqarishga o’tish hamda ilg’or g’oyalar, “smart” texnologiyalar va nou-xouvlarga asoslangan innovatsion taraqqiyotning yangi modeliga bosqichma-bosqich o’tishni tezlashtirish zarur bo’ladi.

2. Kichik korxonalarning sekin-asta yirik korxonalarga o’sib o’tishini rag’batlantiruvchi mexanizmning ishlab chiqilishi va yo’lga qo’yilishi. Zero, kichik biznes korxonalari qanchalik keng imkoniyat va afzalliklarga ega bo’lmasin, iqtisodiyot uchun tarmoqlarni tashkil etuvchi yirik korxonalar ham shunchalik zarurdir. Chunki, fan-texnika taraqqiyoti yutuqlarini qo’llash, “miqyos samarasi” orqali mahsulot tannarxini pasaytirish imkoniyatlariga ega bo’lish, raqobatbardoshlikni ta’minlashda muhim o’rin tutuvchi ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik ishlanmalarini zarur mablag’ va texnik shart-sharoitlar bilan ta’minlash yirik korxonalarda nisbatan samarali amalga oshadi. Shunga ko’ra, kichik biznes korxonalarining sekin-asta moliyaviy jihatdan mustahkamlanib, o’z ish faoliyatini kengaytirib, yirik korxonalarga aylanishini rag’batlantirib borish muhim hisoblanadi. Shu o’rinda Yaponiyadagi Masusiti firmasining bundan 85 yil oldin tashkil topgan chog’idagi narxi atigi 100 iena bo’lib, uning jamoasi 3 kishidan iborat bo’lganligi, bugungi kunda ushbu firma asosida tarkib topgan “Panasonic” kompaniyasining sotuv hajmi yiliga 72 mlrd.doll.ni tashkil etishi, korporatsiyada, shu jumladan jahondagi 46 mamlakatning 230 ta shu’ba korxonasida 290493 kishi ishlashini misol qilib keltirish mumkin.

3. Yirik korxonalarning kichik biznes bilan kooperatsiya aloqalarini mustahkamlash. Yirik korxonalar uchun o’z faoliyatida zarur bo’lgan barcha mahsulot, butlovchi qism yoki ehtiyot qismlarni o’zi ishlab chiqarishi, yoki turli xizmatlarni o’zi tashkil qilishi.

Bizning fikrimizcha, tadbirkorlikni yanada rivojlantirish bo’yicha davlat tomonidan qo’llab-quvvatlashda quyidagilarga alohida e’tibor qaratish lozim. Birinchidan, tadbirkorlik subyektlari mahsulotlarini eksportga chiqarishda logistik markazlar xizmatidan samarali foydalanish, ya’ni marketing xizmatini sifatli rivojlantirish va shu orqali jahon bozorlarida milliy mahsulotlarimiz raqobatbardoshligini ta’minlash; ikkinchidan, tadbirkorlarga «bir darcha» tamoyili asosida eksportni rivojlantirish uchun davlat xizmatini takomillashtirish; uchinchidan, tadbirkorlik uchun ilmiy tadqiqot va innovatsion faoliyatni rag’batlantirishga katta e’tibor qaratish lozimdir. Bunda davlat va xususiy tadbirkorlik sektorining o’zaro (korporativ) hamkorligiga asoslanish, ya’ni ilm-fan yutuqlaridan keng va samarali foydalanish; tadbirkorlik faoliyatida yangi innovatsion texnologiyalarni qo’llash; ishlab chiqarishga eng zamonaviy texnologiyalarini joriy etish; milliy iqtisodiyotning barcha tarmoq va sohalarini modernizatsiyalash muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023 yildagi ““O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 19.03.2025 yildagi “Kichik va o‘rta biznesning iqtisodiyotdagi o‘rnini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-50-sonli Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistikasi qo‘mitasi ma’lumotlari

**O‘ZBEKISTON TURIZM LOGISTIKASINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI
INNOVATSIYALARNING ROLI**

**РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ИННОВАЦИЙ В РАЗВИТИИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ЛОГИСТИКИ
УЗБЕКИСТАНА**

**THE ROLE OF DIGITAL INNOVATIONS IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM
LOGISTICS IN UZBEKISTAN**

Teshabayeva Odina Nasridinovna dotsent, i.f.f.d., PhD
Oltiboyeva Mehribon Allamurot qizi magistrant,
iqtisodiyot fakulteti, FarDU

Annotatsiya

Ushbu maqola O‘zbekistonda turizm sohasida logistika biznes jarayonlarini raqamli va innovatsion mexanizmlar asosida takomillashtirish masalasiga bag‘ishlangan. Unda turizm va transport-logistika infratuzilmasining joriy holati tahlil qilinib, so‘nggi statistik ma’lumotlar keltirilgan. Shuningdek, mobil ilovalar, elektron bron tizimlari, IoT, AI, blockchain va Big Data kabi texnologiyalarning turizm logistikasida qo‘llanishi yoritilib, transport-logistika jarayonlarini integratsiyalash hamda xizmatlar sifatini oshirish bo‘yicha amaliy takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: turizm, logistika, raqamli texnologiyalar, innovatsion mexanizmlar, smart tourism, e-Visa, Big Data

Данная статья посвящена вопросам совершенствования логистических бизнес-процессов в сфере туризма Узбекистана на основе цифровых и инновационных механизмов. В ней проанализировано текущее состояние туристической отрасли и транспортно-логистической инфраструктуры, а также приведены последние статистические данные. Кроме того, в статье рассматривается применение таких технологий, как мобильные приложения, системы электронного бронирования, IoT, AI, blockchain и Big Data в туристической логистике, а также предлагаются практические рекомендации по интеграции транспортно-логистических процессов и повышению качества услуг.

Ключевые слова: туризм, логистика, цифровые технологии, инновационные механизмы, smart tourism, e-Visa, Big Data

This article is devoted to improving logistics business processes in Uzbekistan’s tourism sector through digital and innovative mechanisms. It analyzes the current state of the tourism industry and transport-logistics infrastructure, and presents recent statistical data. The article also examines the application of technologies such as mobile applications, electronic booking systems, IoT, AI, blockchain, and Big Data in tourism logistics. In addition, it provides practical recommendations for integrating transport and logistics processes and improving service quality.

Keywords: tourism, logistics, digital technologies, innovative mechanisms, smart tourism, e-Visa, Big Data

Raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm sohasi jahon xo‘jaligining eng jadal rivojlanayotgan tarmoqlaridan biriga aylanib bormoqda. Xususan, turizm logistikasini samarali tashkil etish va boshqarish turistik xizmatlar sifati, sayyohlar oqimi hajmi hamda hududlarning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Ushbu jarayonda raqamli texnologiyalar transport, joylashtirish, axborot almashinuvi, bronlash va xizmat ko‘rsatish zanjirlarini optimallashtirish orqali turizm logistikasining yangi bosqichga ko‘tarilishiga xizmat qilmoqda.

O‘zbekistonda turizmni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan bo‘lib, jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining, 2020–2025-yillarga mo‘ljallangan turizmni rivojlantirish konsepsiyasi doirasida elektron bronlash tizimlari, mobil ilovalar, “aqlli logistika” (smart logistics), GIS texnologiyalar, big data va sun‘iy intellekt asosida sayyohlar oqimini boshqarish mexanizmlarini joriy etish ustuvor yo‘nalish sifatida e‘tirof etilgan. Bu esa turizm logistikasida vaqt va xarajatlarni qisqartirish, xizmatlar shaffofligini oshirish hamda sayyohlar uchun qulay muhit yaratishga xizmat qilmoqda.

Bundan tashqari, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida transport va logistika tizimlarini raqamlashtirish, elektron to‘lovlar, onlayn monitoring va integratsiyalashgan axborot platformalarini joriy etish belgilangan bo‘lib, mazkur vazifalar turizm logistikasining innovatsion rivojlanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, turistik yo‘nalishlar bo‘yicha transport harakatini optimallashtirish, elektron chipta va yagona axborot tizimlari orqali xizmatlar ko‘rsatish turizmning barqaror rivojlanishini ta‘minlashga xizmat qiladi. Shu boisdan, O‘zbekistonda turizm logistikasini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni va ahamiyatini ilmiy jihatdan tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ilg‘or xorijiy tajribalar asosida taklif va tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.[2]

Turizm logistikasi — bu turistlarning harakati, ularni tashish, joylashtirish, oziqlantirish, axborot bilan ta‘minlash va boshqa xizmatlarni muvofiqlashtirishga qaratilgan kompleks tizimdir. U nafaqat transport tarmoqlarini, balki xizmat ko‘rsatish, kommunikatsiya va axborot infratuzilmasini ham o‘z ichiga oladi. Bugungi kunda raqamli va innovatsion yechimlar ushbu jarayonlarni optimallashtirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda.

O‘zbekistonning turizm sohasi so‘nggi yillarda tez rivojlanmoqda. 2023-yil statistikasiga ko‘ra, mamlakatga tashrif buyurgan chet ellik sayyohlar soni 8,3 millionni tashkil etdi. Ichki turizmda qatnashgan fuqarolar soni esa 15 millionni tashkil qilgan. Bu ko‘rsatkichlar turizm infratuzilmasining, jumladan, transport-logistika xizmatlarining ahamiyatini oshiradi.[5]

Turizm turlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi: dam olish (rekreatsion) turizm, madaniy (kognitiv) turizm, diniy (ziyosat) turizm, biznes turizm (MICE), ekstremal turizm, sog‘lomlashtirish (meditsina) turizmi, sport turizm, agrar (qishloq) turizmi, ta‘limiy (education) turizm.

Logistika jarayonlari turizm sohasida quyidagi yo‘nalishlarda muhim ahamiyatga ega:

- sayyohlarning transport vositalari orqali harakatlanishini samarali tashkil etish, ya‘ni avia, temir yo‘l va avtomobil transporti xizmatlari o‘rtasidagi muvofiqlikni ta‘minlash;
- joylashtirish vositalari faoliyatini logistika nuqtai nazaridan boshqarish, mehmonxona va dam olish maskanlarida xizmatlar uzluksizligini ta‘minlash;
- turistik marshrutlarni rejalashtirish va optimallashtirish, sayyohlar oqimini hududlar bo‘yicha muvozanatli taqsimlash;
- turistik xizmatlar ko‘rsatish jarayonida axborot oqimlarini boshqarish, elektron bronlash, onlayn to‘lov va raqamli axborot tizimlaridan samarali foydalanish;
- logistika xarajatlarini kamaytirish va xizmatlar sifatini oshirish orqali turistik mahsulotning raqobatbardoshligini kuchaytirish;
- turizm infratuzilmasi obyektlari o‘rtasida o‘zaro integratsiyani kuchaytirish hamda hududiy rivojlanishni rag‘batlantirish.

Turizm logistikasining nazariy va amaliy jihatlarini ko‘plab xorijiy hamda mahalliy olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyot sharoitida logistika jarayonlarini optimallashtirish, turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish va xizmatlar samaradorligini oshirish masalalari ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan.

Turizm logistikasining nazariy asoslari logistika fanining umumiy konsepsiyalariga tayanadi. Logistika tizimlari samaradorligini oshirish, xizmat ko‘rsatish zanjirlarini optimallashtirish hamda transport va axborot oqimlarini boshqarish masalalari D. Bowersox, D. Closs va M. Cooper tadqiqotlarida integratsiyalashgan boshqaruv tizimi sifatida izohlangan. Ularning fikriga ko‘ra, logistika tizimining samaradorligi transport, axborot va xizmat ko‘rsatish jarayonlari o‘rtasidagi muvofiqlikni ta‘minlash orqali erishiladi.

Turizm sohasida logistika jarayonlarini tashkil etish masalalari P. Kotler, J. Bowen va J. Makens tomonidan turizm marketingi nuqtai nazaridan tahlil qilingan.

Ular turistik xizmatlar tizimini transport, joylashtirish, ovqatlanish va axborot xizmatlaridan iborat o‘zaro bog‘liq kompleks tizim sifatida talqin qilib, logistika jarayonlari turistik mahsulot raqobatbardoshligini oshirishda muhim rol o‘ynashini ta’kidlaydilar.

Turizm logistikasining zamonaviy rivojlanishi raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog‘liq. UNWTO tadqiqotlariga ko‘ra, elektron bronlash tizimlari, mobil ilovalar, big data va sun‘iy intellekt texnologiyalari sayyohlar oqimini boshqarish, transport harakatini optimallashtirish hamda logistika xarajatlarini kamaytirishda muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, ilmiy manbalar tahlili turizm logistikasining samarali tashkil etilishi transport, axborot va xizmat ko‘rsatish tizimlarining integratsiyasiga asoslanishini ko‘rsatadi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarni joriy etish turizm logistikasini modernizatsiya qilish, xizmatlar sifatini oshirish va hududlarning turistik salohiyatini samarali boshqarishda muhim omil hisoblanadi.

O‘zbekistonda turizm logistikasini rivojlantirish jarayonlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalarni joriy etish borasida sezilarli ijobiy o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Elektron bronlash tizimlari, onlayn to‘lov platformalari va raqamli axborot resurslarining kengayishi turistik xizmatlar logistikasini soddalashtirib, xizmatlar ko‘rsatish tezkorligi va qulayligini oshirdi va ayniqsa, xalqaro va ichki turizm oqimini boshqarishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Biroq amalga oshirilayotgan raqamlashtirish jarayonlari hali to‘liq va tizimli xarakterga ega emasligini ko‘rsatadi. Tahlillar natijasiga ko‘ra, turizm logistikasida raqamli texnologiyalar asosan bronlash va to‘lov bosqichlarida faol qo‘llanilayotgan bo‘lsa-da, transport harakati monitoringi, yuklama prognozi, turistik marshrutlarni intellektual boshqarish kabi yo‘nalishlarda ularning imkoniyatlari yetarlicha to‘liq ishga solinmagan. Bu esa logistika tizimining umumiy samaradorligini cheklovchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

1-jadval ma’lumotlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda turizm logistikasini raqamlashtirish jarayoni boshlangan bo‘lsa-da, u hali to‘liq va tizimli xarakter kasb etmagan. Ayni paytda raqamli texnologiyalar asosan elektron chipta va bronlash xizmatlarida qo‘llanilmoqda, biroq logistika zanjirining barcha bosqichlarini qamrab oluvchi integratsiyalashgan tizimlar yetarlicha shakllanmagan.

Hududlar kesimida tahlil shuni ko‘rsatadiki, yirik turistik markazlarda raqamli logistika elementlari faol joriy etilayotgan bo‘lsa, chekka hududlarda bu jarayon sekin kechmoqda. Bu holat turistik oqimlarning notekis taqsimlanishiga va mavjud turistik salohiyatdan to‘liq foydalanilmasligiga olib kelmoqda.

1-jadval

Raqamli texnologiyalar asosida turizm logistikasini takomillashtirish yo‘nalishlari [3]

No	Raqamli texnologiya	Qo‘llanish sohasi	Asosiy funksiyasi	Kutilayotgan natija
1	Mobil ilovalar	Sayyohlar oqimini boshqarish	Onlayn bron, navigatsiya, xizmatlar haqida axborot	Sayyohlar uchun qulaylik va tezkorlik
2	Elektron bron tizimlari (E-booking)	Mehmonxona va transport xizmatlari	Real vaqt rejimida band qilish va to‘lov	Xizmatlar samaradorligini oshirish
3	AI (Sun‘iy intellekt)	Talab prognozi va marshrut optimallashtirish	Ma’lumotlar tahlili va prognozlash	Xarajatlarni kamaytirish va sifatni oshirish
4	Big Data	Turistlar xulq-atvorini tahlil qilish	Katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash	Marketing va logistika qarorlarini takomillashtirish
5	Blockchain	To‘lov va shartnomaviy jarayonlar	Shaffof va xavfsiz tranzaksiyalar	Ishonchlilik va xavfsizlikni ta’minlash
6	CRM tizimlari	Mijozlar bilan ishlash	Mijozlar ma’lumotlar bazasi dasturlari	Mijoz qoniqishini oshirish
7	Raqamli xaritalar, GPS	Transport-logistika boshqaruvi	Marshrutlarni optimallashtirish	Vaqt va yoqilg‘i tejilishi

Shu bilan birga, jadvalda keltirilgan raqamli texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlari turizm logistikasini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish salohiyatiga ega ekanligini ko‘rsatadi. Xususan, big data va sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali sayyohlar oqimini prognozlash, transport yuklamasini muvozanatlashtirish va logistika xarajatlarini kamaytirish imkoniyati mavjud. Olib borilgan tahlil O‘zbekistonda turizm logistikasini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarni kompleks va tizimli joriy etish zarurligini ko‘rsatadi. Ushbu yo‘nalishda amalga oshiriladigan islohotlar turizm sohasining raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlanishini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonda turizm logistikasini rivojlantirish va takomillashtirishda raqamli hamda innovatsion mexanizmlarning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Turizm sohasida transport, joylashtirish, axborot va xizmat ko‘rsatish jarayonlarining murakkablashuvi logistika tizimlarini zamonaviy boshqaruv yondashuvlari asosida tashkil etishni talab etadi. Ushbu jarayonda raqamli texnologiyalar logistika zanjirlarining uzviyligini ta‘minlash, xizmatlar sifati va tezkorligini oshirish hamda xarajatlarni optimallashtirish imkonini bermoqda.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, mamlakatda turizm logistikasini raqamlashtirish bo‘yicha muayyan huquqiy, institutsional va texnologik asoslar shakllangan bo‘lsa-da, ularning amaliy tatbiqi hali yetarli darajada tizimli va kompleks tus olmagan. Hududlar o‘rtasida raqamli logistika infratuzilmasining rivojlanish darajasidagi tafovutlar, axborot tizimlari integratsiyasining sustligi hamda kadrlar salohiyatining yetarli emasligi mazkur sohaning to‘liq rivojlanishiga to‘sqinlik qiluvchi omillar sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Djalilov, R., & Turaeva, N. (2022). Digital Transformation in Uzbekistan’s Tourism Industry., Vol. 4(2), pp. 55–64.
2. Mirzayev A.T., Oltiboyeva M.A. O‘zbekistonda transport-logistika tizimining turizm sohasidagi o‘rni va istiqbollari. — Farg‘ona: FarDU nashriyoti, 2023.
3. Teshabayeva, O., & Hamidova, S. (2023). The Importance of Labor Productivity in Increasing the Economic Efficiency of Industrial Enterprises. Journal of Marketing and Emerging Economics.
4. Nasriddinovna, T. O. (2024). Prospects for the growth of tourism in uzbekistan and the use of organizational and economic methods in the management of tourist complexes. International journal of artificial intelligence, 4(07), 98-103.
5. Statistika qo‘mitasi. (2024, 15 yanvar). In January–December 2023, 6.6 million foreign citizens visited Uzbekistan.

**XIZMATLAR BOZORIDA KORXONALARNING RAQOBAT USTUNLIGINI
BARQARORLASHTIRISH**

**СТАБИЛИЗАЦИЯ КОНКУРЕНТНОГО ПРЕИМУЩЕСТВА ПРЕДПРИЯТИЙ НА
РЫНКЕ УСЛУГ**

**STABILIZING THE COMPETITIVE ADVANTAGE OF ENTERPRISES IN THE
SERVICES MARKET**

To‘xtasinova Dildora dotsent (PhD), FarDU

Ximmatova Gulnozaxon Komiljon qizi
FarDU Iqtisodiyot fakulteti 2-kurs magistranti.

Annotatsiya

Ushbu maqolada xizmatlar bozorida faoliyat yurituvchi korxonalarning raqobat ustunligini shakllantirish va uni uzoq muddat davomida barqarorlashtirish masalalari kompleks tarzda tadqiq etilgan. Xizmatlar sohasining o‘ziga xos xususiyatlari, raqobat muhitining murakkablashuvi hamda globallashuv sharoitida korxonalarning strategik boshqaruvga bo‘lgan ehtiyoji ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida raqobat ustunligining asosiy manbalari, jumladan, inson kapitali, xizmat sifati, innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalar va mijozlarga yo‘naltirilgan boshqaruv mexanizmlarining ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, raqobat ustunligini barqarorlashtirishda brend qiymati va mijozlar sodiqligining o‘rni asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: xizmatlar bozori, raqobat ustunligi, barqaror raqobatbardoshlik, strategik boshqaruv, inson kapitali, xizmat sifati, innovatsiyalar, raqamli texnologiyalar, mijozlar sodiqligi, brend qiymati.

В данной статье всесторонне исследуются вопросы формирования конкурентного преимущества предприятий, работающих на рынке услуг, и его долгосрочной стабилизации. Научно и теоретически анализируются особенности сектора услуг, сложность конкурентной среды и необходимость стратегического управления предприятиями в условиях глобализации. В исследовании подчеркивается важность основных источников конкурентного преимущества, включая человеческий капитал, качество услуг, инновационные подходы, цифровые технологии и клиентоориентированные механизмы управления. Также обосновывается роль ценности бренда и лояльности клиентов в стабилизации конкурентного преимущества.

Ключевые слова: рынок услуг, конкурентное преимущество, устойчивая конкурентоспособность, стратегическое управление, человеческий капитал, качество услуг, инновации, цифровые технологии, лояльность клиентов, ценность бренда.

This article comprehensively studies the issues of forming competitive advantage of enterprises operating in the services market and stabilizing it in the long term. The specific characteristics of the service sector, the complexity of the competitive environment and the need for strategic management of enterprises in the conditions of globalization are scientifically and theoretically analyzed. The study highlights the importance of the main sources of competitive advantage, including human capital, service quality, innovative approaches, digital technologies and customer-oriented management mechanisms. The role of brand value and customer loyalty in stabilizing competitive advantage is also substantiated.

Keywords: services market, competitive advantage, sustainable competitiveness, strategic management, human capital, service quality, innovation, digital technologies, customer loyalty, brand value.

Zamonaviy iqtisodiyotda xizmatlar sohasi yetakchi tarmoqlardan biriga aylanib bormoqda. Jahon miqyosida yalpi ichki mahsulot tarkibida xizmatlar ulushining ortib borishi, mehnat bozorida xizmatlar sektori bandligining kengayishi va raqamli texnologiyalar asosida yangi xizmat turlarining vujudga kelishi ushbu sohaning strategik ahamiyatini yanada oshirmoqda. Ayniqsa, globallashuv va raqobatning kuchayishi sharoitida xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar nafaqat raqobat ustunligini shakllantirish, balki uni uzoq muddat davomida barqaror saqlab qolish muammosi bilan yuzlashmoqda.

Xizmatlar bozori o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, xizmatlarning nomoddiyligi, iste‘molchi bilan bevosita aloqadorligi, sifatning subyektiv baholanishi va tezkorlik talabi raqobat strategiyalarini ishlab chiqishda alohida yondashuvni talab qiladi. Shu bois xizmatlar sohasida raqobat ustunligini barqarorlashtirish masalasi ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Raqobat ustunligi — bu korxonaning bozor sharoitida raqobatchilarga nisbatan yuqori iqtisodiy natijalarga erishishini ta‘minlovchi afzalliklar majmuasidir. Iqtisodiy nazariyada raqobat ustunligi tushunchasi ko‘plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan bo‘lib, uning eng mashhur yondashuvlaridan biri strategik menejment sohasida faoliyat yuritgan Michael Porter tomonidan ishlab chiqilgan konsepsiyalardir.

Raqobat ustunligi quyidagi asosiy manbalardan shakllanishi mumkin:

- xarajatlar bo‘yicha ustunlik;
- xizmat sifati va qiymati bo‘yicha ustunlik;
- innovatsion imkoniyatlar;
- brend;
- mijozlar bilan mustahkam aloqalar.

Ushbu konsepsiyalarga ko‘ra, korxona bozorda muvaffaqiyatga erishishi uchun aniq strategik pozitsiyani egallashi va raqobatchilardan farqlanishi lozim. Raqobat ustunligi bir martalik emas, balki doimiy ravishda rivojlantirib boriladigan jarayon hisoblanadi. Bozor talablari, texnologik o‘zgarishlar va iste‘molchi xatti-harakatlarining tezkor o‘zgarishi sharoitida korxona o‘z ustunliklarini yangilab borishga majbur bo‘ladi. Aks holda, mavjud afzalliklar qisqa muddatli bo‘lib qolishi mumkin.

Raqobat ustunligining shakllanishi bir qator asosiy manbalar orqali amalga oshadi. Ulardan eng muhimlaridan biri xarajatlar bo‘yicha ustunlikdir. Ushbu ustunlik korxonaning mahsulot yoki xizmatlarni raqobatchilarga nisbatan kamroq xarajatlar evaziga ishlab chiqish yoki taqdim etish qobiliyati bilan bog‘liq. Xarajatlarni optimallashtirish, resurslardan samarali foydalanish, jarayonlarni avtomatlashtirish va boshqaruv xarajatlarini qisqartirish orqali korxona bozorda narx jihatidan raqobatbardosh bo‘lishi mumkin. Biroq xizmatlar sohasida bu ustunlik ko‘pincha ishlab chiqarish sohasiga nisbatan murakkabroq shakllanadi, chunki xizmatlar ko‘p hollarda inson omiliga bog‘liq bo‘ladi.

Xizmatlar sohasida brend nafaqat nom yoki logotip, balki xizmat ko‘rsatish madaniyati, xodimlarning xulq-atvori va mijozlar bilan muloqot uslubi orqali ham ifodalanadi. Shu bois brendni rivojlantirish uzoq muddatli strategik jarayon bo‘lib, u korxona uchun barqaror raqobat ustunligini ta‘minlaydi.

Mijozlar bilan mustahkam aloqalarni yo‘lga qo‘yish ham xizmatlar sohasida raqobat ustunligining muhim omillaridan biridir. Mijozlarga yo‘naltirilgan yondashuv, ularning ehtiyoj va istaklarini doimiy o‘rganib borish, shikoyat va takliflarga tezkor javob berish orqali korxona mijozlar ishonchini qozonadi. Bunday aloqalar uzoq muddatli hamkorlikka asos bo‘lib, raqobatchilar uchun kirib borish qiyin bo‘lgan ustunlikni shakllantiradi.

Xizmatlar sohasida raqobat ustunligining shakllanishi moddiy ishlab chiqarish sohasidan tubdan farq qiladi. Bu sohada inson kapitali, xodimlarning malakasi, kasbiy mahorati va motivatsiyasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shuningdek, xizmat ko‘rsatish madaniyati, tashkilot ichki muhitining sog‘lomligi va boshqaruv samaradorligi ham raqobatbardoshlik darajasini belgilaydi. Shu sababli

xizmat ko‘rsatish korxonalari o‘z strategiyalarini ishlab chiqishda inson resurslarini rivojlantirish va boshqaruv tizimini takomillashtirishga alohida e‘tibor qaratishi lozim.

Shuningdek, raqobat ustunligi korxonaning bozor iqtisodiyotida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishini ta‘minlovchi murakkab va ko‘p omilli tushuncha hisoblanadi. U xarajatlar, sifat, innovatsiya, brend va mijozlar bilan munosabatlar kabi omillarning uyg‘unlashuvi natijasida shakllanadi. Ayniqsa, xizmatlar sohasida ushbu omillar inson kapitali va boshqaruv samaradorligi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularni izchil rivojlantirish korxonaning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta‘minlaydi.

Xizmatlar bozori bir qator o‘ziga xos belgilar bilan ajralib turadi. Birinchidan, xizmatlar nomoddiy xarakterga ega bo‘lib, ularni oldindan sinab ko‘rish yoki omborga joylashtirish imkoniyati mavjud emas. Ikkinchidan, xizmat ko‘rsatish jarayoni ko‘pincha ishlab chiqarish va iste‘molning bir vaqtning o‘zida amalga oshirilishi bilan tavsiflanadi. Uchinchidan, xizmat sifati ko‘p jihatdan xodimlarning malakasi, munosabati va muloqot madaniyatiga bog‘liq.

Xizmatlar sohasining o‘ziga xos jihatlari — ya‘ni xizmatlarning nomoddiyligi, iste‘molchi bilan bevosita aloqada amalga oshirilishi, sifatning subyektiv baholanishi va natijaning tezkor kutilishi — raqobat jarayonini yanada keskinlashtiradi. Ushbu xususiyatlar xizmat ko‘rsatuvchi korxonalardan an‘anaviy boshqaruv yondashuvlaridan voz kechib, moslashuvchan, innovatsion va uzoq muddatga yo‘naltirilgan strategiyalarni ishlab chiqishni talab etadi.

Xizmatlar bozorida raqobat bir nechta asosiy shakllarda namoyon bo‘ladi. Avvalo, narx bo‘yicha raqobat muhim o‘rin tutadi. Bunda korxonalar xizmatlar narxini pasaytirish orqali ko‘proq mijozlarni jalb qilishga intiladi. Biroq faqat narxga asoslangan raqobat uzoq muddatda barqaror natija bermasligi mumkin, chunki bu holat foyda marjasining kamayishiga va moliyaviy barqarorlikning izdan chiqishiga olib keladi. Shu sababli zamonaviy xizmatlar bozorida narx omili bilan bir qatorda boshqa raqobat vositalariga ham katta e‘tibor qaratilmoqda.

Ikkinchi muhim yo‘nalish sifat va tezkorlik bo‘yicha raqobat hisoblanadi. Mijozlar xizmatdan foydalanishda nafaqat uning narxiga, balki xizmat ko‘rsatish tezligi, aniqligi va qulayligiga ham katta ahamiyat beradi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar keng joriy etilgan sharoitda iste‘molchilarning kutish darajasi sezilarli darajada oshgan. Shu bois xizmat ko‘rsatish jarayonlarini optimallashtirish, ortiqcha vaqt yo‘qotishlarini kamaytirish va xizmat sifatini barqaror yuqori darajada ta‘minlash korxonalar uchun muhim raqobat ustunligiga aylanmoqda.

Xizmatlar bozorida raqobatning yana bir muhim shakli servis darajasi va qo‘shimcha qiymat yaratish orqali amalga oshiriladi. Qo‘shimcha xizmatlar, individual yondashuv, qulay muhit va mijozlar bilan samarali muloqot xizmatning umumiy qiymatini oshiradi. Bunday yondashuv mijozlarda ijobiy tajriba shakllanishiga olib keladi va ularning korxonaga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi. Natijada, korxona nafaqat yangi mijozlarni jalb qiladi, balki mavjud mijozlarni saqlab qolish imkoniyatiga ham ega bo‘ladi.

Innovatsion xizmatlar orqali raqobat esa xizmatlar bozorida ustunlikka erishishning eng istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Yangi texnologiyalar, raqamli platformalar, avtomatlashtirilgan tizimlar va sun‘iy intellekt asosidagi yechimlar xizmatlar ko‘rsatish jarayonini tubdan o‘zgartirmoqda. Innovatsiyalar yordamida korxonalar xizmatlarni yanada qulay, tezkor va shaffof shaklda taklif etishi mumkin. Shu bilan birga, innovatsion yondashuv raqobatchilar tomonidan tezda takrorlanishi qiyin bo‘lgan noyob ustunliklarni yaratishga xizmat qiladi [3].

Raqobat ustunligini barqarorlashtirish deganda korxonaning mavjud afzalliklarini uzoq muddat davomida saqlab qolish, ularni raqobatchilar tomonidan tezda nusxalanishidan himoyalash hamda bozor sharoitlaridagi o‘zgarishlarga moslashtirish jarayoni tushuniladi. Barqaror raqobat ustunligi korxonaga bozor ulushini saqlab qolish va kengaytirish, moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash, mijozlar sodiqligini mustahkamlash hamda investitsiyalarni jalb etish imkonini beradi.

Ayniqsa, xizmatlar sohasida barqarorlik masalasi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki xizmat sifati ayrim jihatlari bo‘yicha tezda takrorlanishi mumkin bo‘lsa-da, mijozlarning ishonchi va brend obro‘cini qisqa muddatda shakllantirish ancha murakkab jarayon hisoblanadi.

Xizmat ko‘rsatish jarayonida asosiy qiymat, avvalo, inson omili orqali yaratiladi. Xodimlarning kasbiy bilim va ko‘nikmalari, muloqot madaniyati, mas‘uliyati va xizmatga bo‘lgan munosabati

xizmat sifati va mijozlar qoniqishining hal qiluvchi omiliga aylanadi. Shu sababli kadrlarni tanlash, ularni tayyorlash va malakasini oshirish, shuningdek, samarali rag‘batlantirish tizimini yo‘lga qo‘yish raqobat ustunligini barqarorlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Inson kapitaliga yo‘naltirilgan investitsiyalar xizmatlar sifati oshirish bilan birga, korxonaning ichki muhitini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida innovatsion xizmatlar va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish raqobat ustunligini mustahkamlovchi asosiy omillardan biriga aylanmoqda. Onlayn platformalar, mobil ilovalar, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va sun‘iy intellekt asosidagi yechimlar xizmat ko‘rsatish jarayonini yanada samarali tashkil etishga yordam beradi. Innovatsiyalar orqali korxonalar xarajatlarni kamaytirish, xizmat ko‘rsatish tezligini oshirish va mijozlar tajribasini yaxshilash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Natijada, xizmatlar bozorida korxonaning raqobatbardoshligi sezilarli darajada ortadi.

Strategik boshqaruv doirasida raqobat ustunligini barqarorlashtirishga xizmat qiluvchi bir qator mexanizmlar mavjud. Jumladan, mijozga yo‘naltirilgan strategiya xizmatlar sohasida eng muhim yondashuvlardan biri hisoblanadi. Ushbu strategiya mijozlarning ehtiyoj va kutishlarini chuqur o‘rganish, xizmatlarni individual yondashuv asosida taklif etishni nazarda tutadi. Differensiallash strategiyasi esa korxonaga o‘z xizmatlarini raqobatchilarnikidan farqlash orqali bozorning muayyan segmentida ustunlikka erishish imkonini beradi. Xarajatlarni optimallashtirish strategiyasi moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashga xizmat qilsa, xizmat portfelini diversifikatsiya qilish bozor tavakkalchiliklarini kamaytiradi va daromad manbalarini kengaytiradi.

Xizmatlar bozorida mijozlar sodiqligi barqaror raqobat ustunligining eng muhim tayanchlaridan biri hisoblanadi. Sodiqlik mijozlar korxona xizmatlaridan muntazam foydalanadi, yangi xizmatlarni sinab ko‘rishga moyil bo‘ladi va ijobiy tajribasini boshqalar bilan baham ko‘radi. Bu esa korxona obro‘sin mustahkamlash va marketing xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi. Mijozlar sodiqligini oshirish uchun xizmat sifati, qulaylik, ishonchlilik va samarali kommunikatsiya muhim ahamiyatga ega.

Brend qiymati esa xizmatlar bozorida uzoq muddatli raqobat ustunligini ta‘minlovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Kuchli brand xizmat sifati, korporativ madaniyat va ijtimoiy mas‘uliyat bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, mijozlar ongida ijobiy tasavvur shakllantiradi. Brend obro‘sin shakllantirish va mustahkamlash uzoq vaqt talab etadi, biroq u korxonaga barqaror raqobat ustunligini ta‘minlaydi [5].

Xulosa qilib aytganda, xizmatlar bozorida korxonalarning raqobat ustunligini barqarorlashtirish murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u strategik rejalashtirish, inson kapitaliga sarmoya kiritish, innovatsion yondashuv va mijozlarga yo‘naltirilgan boshqaruvni talab etadi. Raqobat ustunligi faqatgina narx yoki xizmat sifati bilan emas, balki korxonaning umumiy boshqaruv madaniyati va moslashuvchanligi bilan belgilanadi.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar uchun raqobat ustunligini barqarorlashtirish uzoq muddatli rivojlanish va bozor barqarorligining muhim omili bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abduqodirov A. A. Xizmatlar iqtisodiyoti va menejmenti. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. – 312 b.
2. Karimov B. X., Raximova M. S. Raqobatbardoshlik va strategik rivojlanish nazariyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 280 b.
3. Normatov D. N. Xizmat ko‘rsatish sohasida innovatsion boshqaruv. – Toshkent: Innovatsiya, 2022. – 295 b.
4. Xudoyberdiyev O. S. Raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmatlar bozori rivoji. – Toshkent: Yangi nashr, 2021. – 260 b.
5. To‘xtayeva Z. R. Strategik menejment: nazariya va amaliyot. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020. – 340 b.

**HUDUDLAR RESURS SALOHİYATINI BAHOLASH ORQALI POTENSIAL TURISTIK
RESURLARNI TURISTIK FAOLIYATGA KIRITISH IMKONIYATLARINI
MODELLASHTIRISH**

**ВОЗМОЖНОСТИ ВКЛЮЧЕНИЯ ПОТЕНЦИАЛЬНЫХ ТУРИСТСКИХ РЕСУРСОВ В
ТУРИСТСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПУТЕМ ОЦЕНКИ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА
ТЕРРИТОРИЙ**

**THE POSSIBILITY OF INCLUDING POTENTIAL TOURIST RESOURCES IN TOURISM
ACTIVITIES BY ASSESSING THE RESOURCE POTENTIAL OF TERRITORIES**

Mirzayev Abdullajon Topilovich Farg‘ona davlat universiteti
“Iqtisodiyot va turizm” kafedrası professori, Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc)

Oltiyeva Mexribon Allamurot qizi
Farg‘ona davlat universiteti, Turizm va mehmondo‘stlik mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya

Maqolada hududlar darajasida turistik resurs salohiyatni baholash orqali turistik resurs imkoniyatlaridan samarali foydalanish yo‘nalishlari nazariy va ilmiy jihatdan tadqiq etilgan. Shu bilan birga potensial turistik resurslarni turistik faoliyatga kiritishga qaratilgan resurs salohiyatini shakllantirishning konseptual modeli shakllantirilgan, turistik resurs salohiyatidan foydalanish darajasiga ko‘ra hududlarning tipologik guruhlariga tasniflangan va hudud rivojlanishining turistik resurs salohiyatini strategik boshqarish algoritmi ishlab chiqilgan hamda amaliyotda foydalanish uchun tavsiya qilingan.

Kalit so‘zlar: turizm, turistik resurslar, turizm resurs salohiyati, turizm bozori, turistik faoliyat, potensial turistik resurslar.

В статье теоретически и научно исследуются направления эффективного использования возможностей туристских ресурсов путем оценки потенциала туристского ресурса на уровне территории. При этом сформирована концептуальная модель формирования ресурсного потенциала, направленная на внедрение потенциальных туристских ресурсов в туристскую деятельность, проведена классификация регионов по типологическим группам в зависимости от степени использования туристско-ресурсного потенциала и разработан алгоритм стратегического управления туристско-ресурсным потенциалом развития территории и рекомендован для использования на практике.

Ключевые слова: туризм, туристские ресурсы, ресурсный потенциал туризма, туристский рынок, туристская деятельность, потенциальные туристские ресурсы.

The article theoretically and scientifically examines the directions of effective use of the possibilities of tourist resources by assessing the potential of a tourist resource at the territorial level. At the same time, a conceptual model of resource potential formation was formed, aimed at introducing potential tourist resources into tourism activities, regions were classified into typological groups depending on the degree of use of the tourist resource potential, and an algorithm for strategic management of the tourist resource potential of the territory was developed and recommended for use in practice.

Keywords: tourism, tourist resources, resource potential of tourism, tourist market, tourist activity, potential tourist resources.

Jahon mamlakatlarida turizm sohasini jadal rivojlantirish, ekologiya va bioxilma-xillikni saqlash, atmosfera havosining ifloslanishini kamaytirish maqsadida «yashil» turizmni rivojlantirish, barqaror va umri boqiy turizmni rivojlantirish, sohada resurs komponentlardan maqsadli va samarali foydalanish, turistik xizmatlar nomenklaturasini ko‘paytirish kabi yo‘nalishidagi tadqiqotlarga ustuvorlik berilmoqda. Bu borada mamlakatimizda xalqaro integratsiyalashuvning natijadorligi asosidagi turizm xizmatlari bozorini jadal rivojlantirish, turizm faoliyatini samarali tashkil qilish, hududlarning turistik jozibadorligini oshirish, turizm infratuzilmalarini innovatsion asosda rivojlantirish bo‘yicha chuqur ilmiy-tadqiqotlarni amalga oshirish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Yangi O‘zbekistonni barpo etish sharoitida turizmni, avvalambor, xususiyl sektorida rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, ko‘rsatilayotgan xizmatlarning raqobatbardoshligini va sifatini oshirish, milliy turizm mahsulotini dunyo bozorida faol va kompleks ravishda targ‘ib qilish, turizm xizmatlarining bozor tarmog‘idagi sohasi bo‘lmish strategik menejment va marketingni o‘z ichiga olgan boshqaruvning kreativ usullarini qo‘llash, turistik salohiyatdan maqsadli foydalanish hamda xalqaro integratsiyalashuv asosida xorijiy mamlakatlardan ko‘p qiymatli turistik xizmatlar va mahsulotlar samarasini o‘zlashtirish kabi tadbirlar yuzasidan keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Turizm sohasi bugungi kunda global darajada jadal rivojlanib borayotgan xizmatlar sohasining alohida tarkibiy qismi bo‘lib, uning rivojlanish sur‘ati va katta hajmdagi valyuta tushumlari alohida mamlakatlar milliy iqtisodiyoti rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Bozor munosabatlari tizimida turistik tashkilotlarning barqaror ishlashi va ularning ijtimoiy-madaniy maqsadlarni bajarish qobiliyati, avvalambor, aholiga taqdim etilayotgan turistik xizmatlarning ko‘lami, sifati va xizmat ko‘rsatish darajasiga bog‘liq bo‘lib, ular iste’molchilarning xizmatlar iste’molidan shakllanuvchi umidlari va kutilmalariga javob berishi kerak.

Hududlarning turistik salohiyatini baholashga yondashuvlar alohida turistik hududlarda turizm xizmatlarini rivojlantirish imkoniyatlarini tahlil qilish yo‘nalishlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Turistik hududlarda turizm xizmatlarini rivojlantirishning asosiy omili ushbu hududlarning turistik resurs komponentlari mavjudligi hamda ularning tarkibi hisoblanadi. Hududlarning turistik resurs salohiyatini baholash uslubiyoti bugungi kunga qadar bir qator tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilib, mavjud uslubiyotlar takomillashib bormoqda.

Hududning turistik resurs salohiyati tushunchasi mazmunini ochiqlashda “turizm”, “turistik resurs”, “rekreatsiya”, “turistik-rekreatsioon resurs” va “turistik salohiyat” tushunchalariga aniqlik kiritish lozim bo‘ladi, chunki ushbu atamalar turli manbalar va adabiyotlardan aniq chegara bilan ajratilmagan holda berilgan. Ko‘pgina olimlar buni turistik terminologiya rekreatsioon geografiya negizida paydo bo‘lganligi bilan izohlaydilar, bu yerda “dam olish” atamasi tez-tez ishlatilgan va “turizm” atamasi turistlar (aniqrog‘i, turizm xodimlari) orasida ko‘proq “mashhur” bo‘lgan, shuning uchun ushbu ikkita atama tez-tez birgalikda ishlatiladi.

Rus tadqiqotchilarining ilmiy izlanishlari hisoblangan manbalardan olingan ma’lumotlarni tahlil qilish asosida “Worldwide Destinations” kitobidagi “rekreatsiya” va “turizm” atamalarining ma’nosini talqin qilishda o‘ziga xos qiziq jihatlar mavjud. Ularni tushuntirish uchun “bo‘sh vaqt” atamasi kiritilgan. Bo‘sh vaqt – bu, odatda, ishni tugatgandan keyin qoladigan va odam uyqu, shaxsiy va maishiy ehtiyojlariga sarflaydigan vaqt davri hisoblanadi. Boshqacha aytganda, bo‘sh vaqt – bu odam o‘z xohishiga ko‘ra sarflashi mumkin bo‘lgan vaqt. Dam olish bo‘sh vaqt davomida mumkin bo‘lgan turli xil tadbirlarni anglatadi hamda bo‘sh vaqt va dam olish bo‘sh vaqtdagi faoliyat, turizm, sodda qilib aytganda, dam olish turlaridan biridir [1]. Ushbu atamalarning oddiy ko‘rinishiga qaramay, mualliflar amalda ularni farqlash juda qiyinligini tan olishadi.

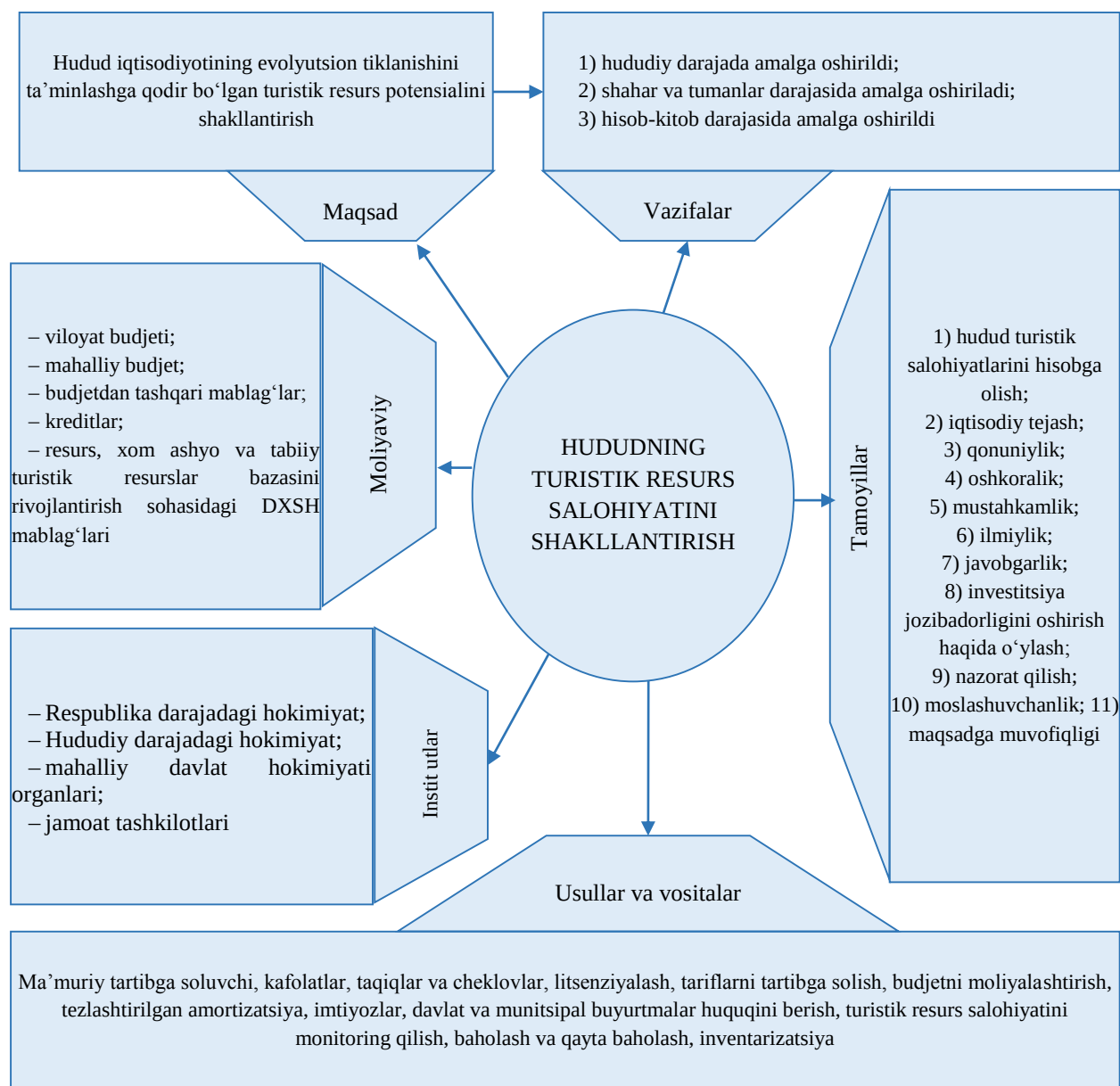
T.D.Burmenko tomonidan “turistik salohiyat” tushunchasiga o‘ziga xos yondashuv taklif etiladi, ya’ni bu yerda hal qiluvchi omil – xizmat ko‘rsatish sohasining salohiyati bo‘lib, uning tarkibida turli xil murakkab resurslar, masalan, mehnat resurslari, tabiiy resurslar o‘zaro bog‘liq va bir-birini to‘ldiradi [2].

E.I.Bogdanov va boshqa bir qator tadqiqotchilar hududning turistik salohiyati turistik va rekreatsioon resurslarni turizmni barqaror rivojlantirish uchun asos sifatida belgilaydi, deb hisoblaydi va quyidagi ta’rifni beradi: “...turistik va rekreatsioon resurslar – bu sayohat uchun qiziqish va turtki

uyg‘otadigan, turistik mahsulotni yaratishga tayyor bo‘lgan tabiiy va texnogen obyektlar to‘plamidir” [3].

“Turistik salohiyat” tushunchasi “turistik resurs” tushunchasiga nisbatan kengroq bo‘lib, u turistik resursni ham o‘z ichiga oladi. Boshqacha qilib aytganda, mavjud mulohazalarga asoslangan hududning turizm salohiyatini turistik resurslardan tashqari, turizmning rivojlanishiga ta’sir qilishi mumkin bo‘lgan hayotiy faoliyatning barcha sohaları va tabiatning tarkibiy qismlari, ya’ni ishlab chiqarish, atrof-muhitni boshqarish, madaniyat va ta’lim, sog‘liqni saqlash, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy vaziyat tashkil etadi.

Tabiiy-tarixiy va siyosiy-iqtisodiy omillar hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish imkoniyatlarini belgilaydi. Mamlakatning hududiy iqtisodiy tabaqalanishi — bu hududlarning iqtisodiy hayotining obyektiv rivojlangan haqiqati va globallashuv talab qiladigan resurslarning mavjudligi bilan tasniflanadi. Har qanday davlat yoki mintaqada “boy” (iqtisodiy rivojlangan), “kambag‘al” (iqtisodiy jihatdan orqada qolgan), “yaxshi (siyosiy jihatdan ishonchli) va “yomon” (ijtimoiy beqaror) hududlar mavjud. Hududiy rivojlanishdagi tabiiy farqlar hatto foydali deb tan olinadi, chunki ular ish joylarini iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan asosli joylashtirishga, aholi tarkibiga va hokazolarga dinamizm olib keladi.

1-rasm. Potensial turistik resurslarni turistik faoliyatga kiritishga qaratilgan resurs salohiyatini shakllantirishning konseptual modeli [1]

Resurs potensialini baholash masalalari ilmiy adabiyotlarda keng ko‘rib chiqilgan, biroq, resurs salohiyatini baholash nimani anglatishini aniqlashtirish kerak.

Hududning turistik resurs salohiyatini shakllantirishning taklif etilayotgan konseptual modeli uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi konsepsiyasining ajralmas qismi bo‘lishi va uchta, hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining ichki va tashqi omillarini har tomonlama tahlil qilish moduli, shuningdek turistik resurslar xavfsizligi va hududning ishlash qiymati, hududning turistik resurslari va xarajatlarini yakuniy natijani taqsimlash bilan muvozanatlash uchun modul — hududning real va yashirin turistik resurs salohiyati, hududning turistik resurs salohiyati ko‘rsatkichlarini monitoring qilish, nazorat qilish va tuzatish moduli kabi qo‘llab-quvvatlovchi modullarni o‘z ichiga oladi. Umuman olganda, investitsion jozibadorlikni oshirishga qaratilgan hududning turistik resurs salohiyatini shakllantirishning konseptual modelini quyidagicha tasniflash maqsadga muvofiq [4] (1-rasm). Hududiy rivojlanishning turistik resurs salohiyatini baholashda uslubiy yondashuvlarni tanlash va qo‘llash uchun hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish amaliyotida eng ko‘p qo‘llaniladigan usullarni tanqidiy tahlil qilish, ularning afzalliklari va kamchiliklarini aniqlaydi. Tahlil shuni ko‘rsatdiki, tegishli ma’lumotlarni olish nuqtai nazaridan hudud iqtisodiyotining turistik resurs salohiyati darajasini integral ko‘rsatkichni hisoblashga asoslangan usullar bilan ajratish mumkin. Hududning turistik resurs potensialining tarkibiy qismlarining holati ulardan foydalanishni baholash mezonlarini aniqlaydi va tizimlashtiradi, bu esa subyektlarning turistik resurslar bilan ta’minlanishini har tomonlama tahlil qilish va uni baholashning obyektivligini oshirish imkonini beradi [5].

Hududlarning turistik resurs potensialidan foydalanish darajasi va ularni qutb zonalar bo‘yicha keyingi reytingi bo‘yicha farqlash darajasini baholash uchun hududning aniqlangan tegishli tipologik xususiyatlarini aks ettiruvchi ko‘rsatkichlarning ko‘p o‘lchovli iqtisodiy va statistik tahlildan foydalanishni va ularni ekspert baholari yordamida tuzatishni nazarda tutuvchi tasniflash modelini qo‘llash maqsadga muvofiq. Olingan intervallik guruhlar, turistik resurs potensialidan foydalanishning murakkab ko‘rsatkichi qiymatiga muvofiq, to‘rt turdagi hududlarni aniqlashga imkoniyat yaratiladi: o‘z-o‘zini ta’minlaydigan, rivojlangan, rivojlanmagan va depressiv (1-jadval).

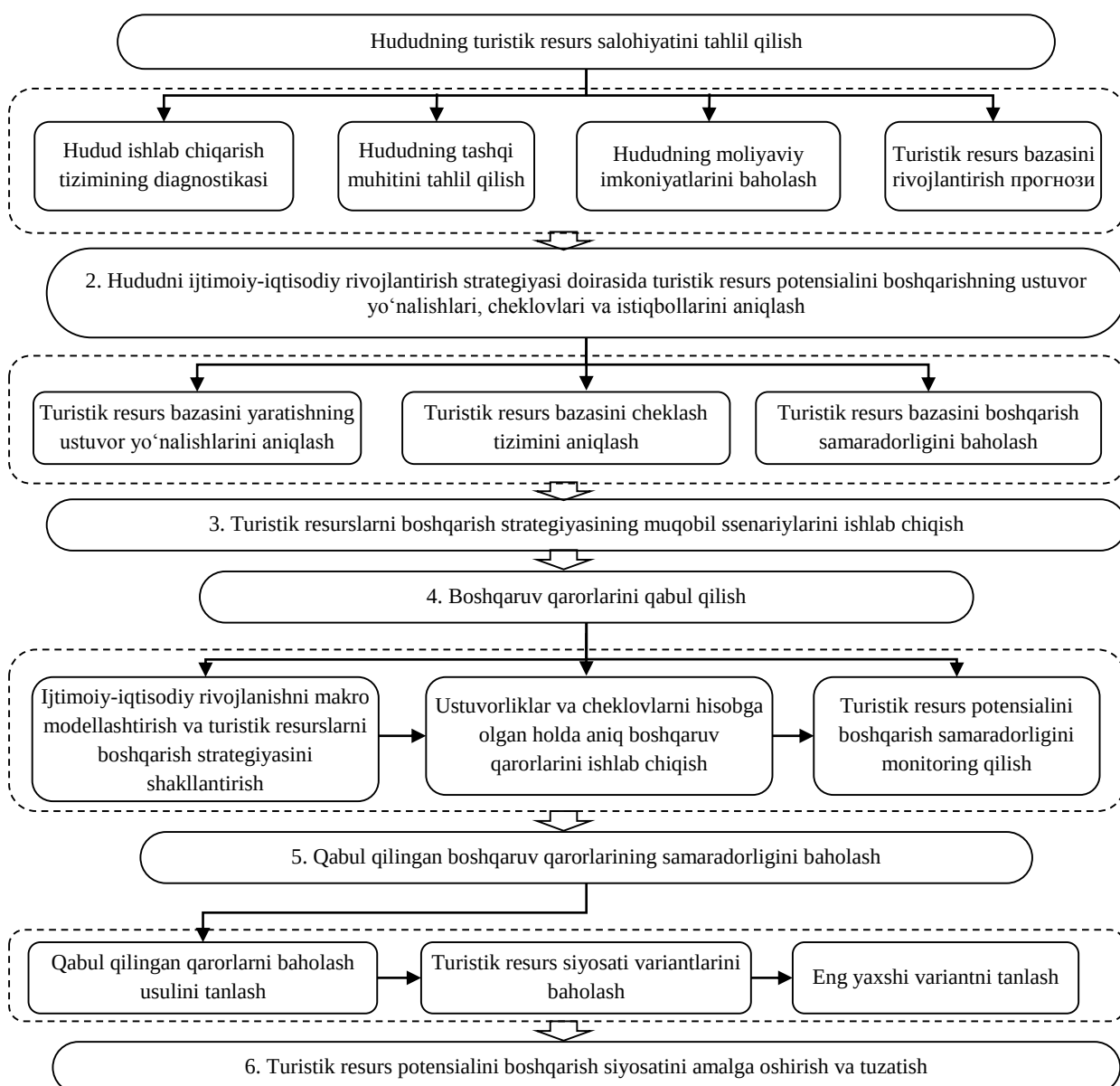
1-jadval

Turistik resurs salohiyatidan foydalanish darajasiga ko‘ra hududlarning tipologik guruhlarini
[2]

Tip	Turistik resurs potensialidan foydalanishning kompleks ko‘rsatkichining qiymati	Tipologik guruh nomi	Tipologik guruhning xususiyatlari
I	0,85-1	O‘z-o‘zini ta’minlash	Turistik resurs potensialidan foydalanish darajasi yuqori. Hududlar mintaqaviy o‘z-o‘zini ta’minlash uchun turistik resurs bazasining yetarliligi bilan ajralib turadi, bu rivojlanishning eng yaxshi ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlarini olish, shuningdek, turistik resurs bazasining ko‘payishini ta’minlash imkonini beradi. Ushbu guruh hududlarining rivojlanishi muvozanatli va yuqori raqobatbardoshligi bilan ajralib turadi
II	0,6-0,85	Rivojlangan	Bu turistik resurs bazasini shakllantirishga reproduktiv yondashuv bilan tavsiflanadi. Turistik resurs salohiyatidan samarali foydalanilmoqda, bu esa hududiy rivojlanish va ustuvor ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarni amalga oshirishda ijobiy o‘zgarishlarni ta’minlashga imkon beradi
III	0,4-0,6	Rivojlanmagan	Hududlarda turistik resurslar taqchilligi kuzatilmoqda. Iqtisodiy rivojlanish darajasi past va ushbu tipologik guruh hududlarida resurs

			potensialining samaradorligini oshirish juda qiyin. Raqobat afzalliklari deyarli yo‘q. To‘liq amalga oshirilmagan turistik resurs salohiyati YAHMni shakllantirish sur‘atlariga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda
IV	0-0,4	Depressiv	Turistik resurs potensialidan samarasiz foydalaniladi. Hududlar subsidiyalanadi va butunlay respublika miqyosida moliyalashtirishga bog‘liq. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy ko‘rsatkichlariga ko‘ra, ushbu tipologik guruhning hududlari orqada qolgan pozitsiyalarni egallaydi

Tadqiqotlarga ko‘rsa, hududning boy turistik resurs salohiyatining mavjudligi har doim ham aholining yuqori hayot darajasi, sifati va mamlakatning tegishli subyektning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining kafolati emas. O‘shishning asosiy omili samarali strategik boshqaruvdir, bu hududning turistik resurs salohiyatini strategik boshqarishning zamonaviy moslashtirilgan mexanizmsiz mumkin emas.

2-rasm. Hudud rivojlanishining turistik resurs salohiyatini strategik boshqarish algoritmi [3]

Shunday qilib, turistik resurs potensialini strategik boshqarish mexanizmi ma’lum bir maqsadga erishishda birlashtirilgan o‘zaro ta’sir qiluvchi elementlarning (shakllar, usullar, yo‘nalishlar, vositalar) tegishli kombinatsiyasi ta’siri orqali iqtisodiy faoliyatda hududlarning turistik resurs potentsiallari to‘plamining hozirgi yoki kelajakda ishtirok etishidir.

Repyunning turistik resurs potensialidan samarali foydalanishni boshqarish ushbu jarayonni amalga oshirish strategiyasini ishlab chiqish asosida amalga oshirilishi, evolyutsion, uzoq muddatli, muvozanatli, tabiiy va barqaror xarakterga ega bo‘lishi va turistik resurslarni boshqarishning mavjud tajribasini hisobga olishi kerak [6].

Hududni rivojlantirishning turistik resurs potensialini strategik boshqarish mexanizmini shakllantirish oltita tarkibiy va mantiqiy bloklarni amalga oshirishning algoritmlagan tartibi doirasida amalga oshiriladi, ular turistik resurs potensialini boshqarish siyosatini shakllantirish jarayonida takrorlanuvchi xarakterga ega bo‘lishi kerak. Ushbu yondashuvga muvofiq qurilgan hududning turistik resurs salohiyatini strategik boshqarish mexanizmi beqaror makroiqtisodiy muhitda strategik boshqaruv qarorlarining adaptogen xususiyatlarini sezilarli darajada oshirishga imkon beradi (2-rasm).

Hududiy subyektlarning cheklangan turistik resurslarini boshqarish jarayonlarini intensivlashtirishning zamonaviy sharoitida turistik resurslar mavjudligi muammolari bo‘yicha boshqaruv qarorlarini qabul qilishning mavjud mexanizmlarini takomillashtirish zarur. Bunday mexanizmning elementlaridan biri monitoringni tashkil etishdir.

Shu bilan birga, hududning turistik resurs potensialidan foydalanishni monitoring qilish hududiy davlat organlari tomonidan amalga oshiriladigan, kuzatish, yig‘ish, nazorat qilish, diagnostika, hisobga olish, tahlil qilish, baholash va prognoz qilish kabi vositalardan foydalanish orqali amalga oshiriladigan tahliliy faoliyatning o‘ziga xos turi sifatida tushuniladi. Bu subyektning turistik resurs potensialidan foydalanish samaradorligi tendensiyalarini kuzatish, olingan ma’lumotlarni hisobga olgan holda hududni rivojlantirish ehtiyojlari va istiqbollari o‘z vaqtida aniqlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Worldwide Destinations. The geography of travel and tourism. Fourth edition by B.G.Boniface, C.C.Elsevier. Butterworth-Heinemann. –515 p.
2. Бурменко Т.Д., Даниленко Н.Н., Туренко Т.А. Сфера услуг: экономика: учеб, пособие. –М.: КНОРУС, 2007. –328 с.
3. Богданов Е.И., Кострюкова О.Н., Орловская В.П., Фенин П.М. Планирование на предприятии туризма: учеб, пособие для вузов. –СПб.: Изд. дом Бизнес-пресса 2, 2003. – 288 с.
4. Мирзаев А.Т. Оценка использования рекреационных возможностей на рынке туристических услуг // Региональная экономика: теория и практика. – 2019. – Т. 17, № 5. – С. 990 – 1002. <https://doi.org/10.24891/re.17.5.990>.
5. Mirzaev A. T. Evaluation of innovation capacity resource components in effective management of recreational clusters on the basis of econometric analysis // EPRA International Journal of Research and Development (IJRD). – 2020. – pp.131-137. <https://doi.org/10.36713/epra4790>.
6. Mirzaev, A. T. (2020). Assessment of cluster formation in management of recreational activity. ISJ Theoretical & Applied Science, 04 (84), 605-610. <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2020.04.84.101>
7. Oltiboeva M.A., Teshabaeva O.N. The role of digital technologies in developing tourism logistics in Uzbekistan. The Journal of Applied Science and Social Science. Volume 16, Issue 02. – Pg 357-361. <http://www.internationaljournal.co.in/index.php/jasass>.

QISHLOQ XO‘JALIGI TARMOQLARIDA DIVERSIFIKATSIYANING HUDUDIIY JIHATLARI

РЕГИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ДИВЕРСИФИКАЦИИ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОТРАСЛЯХ

REGIONAL ASPECTS OF DIVERSIFICATION IN AGRICULTURAL SECTORS

Teshabayeva Odina Nasridinovna dotsent, i.f.f.d., PhD
Xasanova Ruxsora magistrant, iqtisodiyot fakulteti, FarDU

Annotatsiya

Mazkur maqolada qishloq xo‘jaligida diversifikatsiya jarayonining hududiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Turli hududlarda diversifikatsiyaning samaradorligi va yo‘nalishlari mavjud resurslar, iqlim sharoiti, mehnat bozori hamda infratuzilma salohiyati asosida o‘rganilgan. Ilmiy tahlil natijasida hududiy diversifikatsiya modellari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: qishloq xo‘jaligi, diversifikatsiya, hududiy rivojlanish, agrar sektor, resurslar, bozor infratuzilmasi.

В данной статье анализируются региональные особенности процесса диверсификации в сельском хозяйстве. Эффективность и направления диверсификации в различных регионах изучены с учетом имеющихся ресурсов, климатических условий, состояния рынка труда и инфраструктурного потенциала. На основе научного анализа предложены модели региональной диверсификации.

Ключевые слова: сельское хозяйство, диверсификация, региональное развитие, аграрный сектор, ресурсы, рыночная инфраструктура.

This article analyzes the regional characteristics of the diversification process in agriculture. The effectiveness and directions of diversification across various regions have been studied based on available resources, climatic conditions, the labor market, and infrastructure potential. Based on scientific analysis, regional diversification models have been proposed.

Keywords: agriculture, diversification, regional development, agrarian sector, resources, market infrastructure

Bugungi globallashuv sharoitida qishloq xo‘jaligini diversifikatsiya qilish agrar sohani barqaror rivojlantirishning muhim strategik yo‘nalishi hisoblanadi. U mahsulot turlarini kengaytirish, hududlarning tabiiy-iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish hamda ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

O‘zbekistonda agrar islohotlar, klaster tizimi va suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish diversifikatsiyani qo‘llab-quvvatlamogda. Hududlar o‘rtasidagi tabiiy sharoitlar farqi sababli diversifikatsiya hududiy ixtisoslashuv asosida amalga oshirilishi lozim. Bu esa iqtisodiy samaradorlikni oshirish, bandlikni kengaytirish va raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni ta’minlaydi.

Xorijiy tadqiqotchilar qishloq xo‘jaligini diversifikatsiya qilishni hududiy rivojlanish, raqobatbardoshlik va barqaror agrar iqtisodiyotning muhim omili sifatida baholaydilar. Jumladan, Michael Porter milliy raqobatbardoshlik nazariyasida har bir hudud o‘z tabiiy resurslariga tayangan holda ixtisoslashgan tarmoqlarni rivojlantirishi zarurligini ta’kidlaydi. John Dixon esa iqlimga mos ekin turlarini tanlash va suv tejovchi agrotexnologiyalarni joriy etish samarali diversifikatsiyaning muhim sharti ekanligini qayd etadi. Ushbu ilmiy qarashlar O‘zbekistonda hududiy diversifikatsiya strategiyasini ishlab chiqish uchun nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Maqolada qishloq xo‘jaligini hududiy diversifikatsiya qilish jarayoni tizimli, qiyosiy va statistik tahlil usullari asosida o‘rganildi. Diversifikatsiya mahsulot turlarini ko‘paytirish bilan birga, hududlarning iqlimiy, resurs va bozor sharoitlariga mos ixtisoslashuvni ta‘minlash jarayoni sifatida talqin etildi.

Qishloq xo‘jaligini diversifikatsiya qilish masalalari agrar iqtisodiyot va hududiy rivojlanish nazariyalarida keng o‘rganilgan. Ilmiy adabiyotlarda diversifikatsiya agrar ishlab chiqarishning barqarorligini ta‘minlash, resurslardan samarali foydalanish va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining raqobatbardoshligini oshirishning muhim omili sifatida talqin etiladi.

Agrar sohada diversifikatsiya jarayonlarining nazariy asoslari ko‘plab iqtisodchi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan. Xususan, M. Porter hududiy raqobatbardoshlik nazariyasida har bir hudud o‘z tabiiy resurslari va iqtisodiy salohiyatiga tayangan holda ixtisoslashgan tarmoqlarni rivojlantirishi zarurligini ta‘kidlaydi. Uning fikricha, hududiy ixtisoslashuv va diversifikatsiya o‘zaro uyg‘un holda amalga oshirilganda iqtisodiy samaradorlik va barqaror rivojlanish ta‘minlanadi[1; 2; 3].

Qishloq xo‘jaligida diversifikatsiya masalalari J. Dixon hamda boshqa agrar iqtisodiyot tadqiqotchilari tomonidan ham o‘rganilgan. Ularning tadqiqotlarida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini diversifikatsiya qilish ekin turlarini ko‘paytirish, iqlim sharoitiga mos agroteknologiyalarni joriy etish va suv-resurslardan samarali foydalanish orqali agrar tizimning barqarorligini oshirishga xizmat qilishi qayd etiladi.

1-jadval

O‘zbekiston hududlarida diversifikatsiya salohiyati va yo‘nalishlari tahlili[4]

№	Hudud	Tabiiy-iqlimiy sharoit	Asosiy resurs salohiyati	Diversifikatsiya yo‘nalishlari	Kutilayotgan natija
1	Qoraqalpog‘iston	Qurg‘oqchil, sho‘rlanish yuqori	Yaylovlar, chorva uchun yer	Chorvachilik, sho‘rga chidamli ekinlar	Oziq-ovqat xavfsizligi va bandlik
2	Xorazm viloyati	Sug‘oriladigan yerlar	Suv resurslari cheklangan	Sabzavotchilik, intensiv bog‘dorchilik	Eksport salohiyatini oshirish
3	Farg‘ona vodiysi	Serhosil yerlar	Mehnat resurslari ko‘p	Bog‘dorchilik, uzumchilik, issiqxona xo‘jaligi	Yuqori qo‘shimcha qiymat
4	Samarqand viloyati	Mo‘tadil iqlim	Agroqayta ishlash bazasi	Meva-sabzavot yetishtirish va qayta ishlash	Ichki va tashqi bozorni kengaytirish
5	Surxondaryo viloyati	Iliq iqlim	Erta hosil imkoniyati	Erta sabzavotchilik, sitrus ekinlar	Raqobatbardoshlikni oshirish
6	Jizzax viloyati	Qisman qurg‘oqchil	Bo‘sh yer maydonlari	Donchilik, chorvachilik	Resurslardan samarali foydalanish
7	Buxoro viloyati	Qurg‘oqchil	Keng yaylovlar	Chorvachilik va yem-xashak ekinlari	Mahsulot turlarini ko‘paytirish
8	Toshkent viloyati	Mo‘tadil	Infratuzilma rivojlangan	Intensiv dehqonchilik va agroklastar	Innovatsion agribiznes rivoji

Shuningdek, zamonaviy ilmiy adabiyotlarda qishloq xo‘jaligini diversifikatsiya qilish jarayoni hududiy rivojlanish, oziq-ovqat xavfsizligi va qishloq aholisining bandligini ta‘minlash bilan uzviy bog‘liq ekanligi ta‘kidlanadi. Diversifikatsiya nafaqat mahsulot turlarini kengaytirish, balki hududlarning tabiiy-iqtisodiy sharoitlariga mos ishlab chiqarish tuzilmasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Mahalliy olimlarning tadqiqotlarida ham qishloq xo‘jaligini diversifikatsiya qilish, agroklaster tizimini rivojlantirish va hududiy ixtisoslashuvni takomillashtirish masalalari keng yoritilgan. Ular agrar tarmoqlarda diversifikatsiyani rivojlantirish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, eksport salohiyatini kuchaytirish hamda hududiy iqtisodiy rivojlanishni ta‘minlash mumkinligini ta‘kidlaydilar.

Umuman olganda, ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, qishloq xo‘jaligini hududiy diversifikatsiya qilish agrar sohaning barqaror rivojlanishini ta‘minlash, resurslardan samarali foydalanish hamda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish uchun muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekiston hududlarida qishloq xo‘jaligini diversifikatsiya qilish jarayonida tabiiy-iqlimiy, iqtisodiy va ijtimoiy omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Mamlakat hududlari o‘rtasidagi tabiiy sharoitlarning farqlanishi, jumladan iqlim, tuproq unumdorligi, suv resurslari bilan ta‘minlanganlik darajasi hamda yer fondining tarkibi agrar ishlab chiqarishni hududiy ixtisoslashuv asosida tashkil etishni talab qiladi. Shu sababli qishloq xo‘jaligi faoliyatini har bir hududning geografik va resurs salohiyatidan kelib chiqib rivojlantirish, mavjud tabiiy imkoniyatlardan samarali foydalanish orqali mahsulot yetishtirish hajmini va sifatini oshirish muhim hisoblanadi.

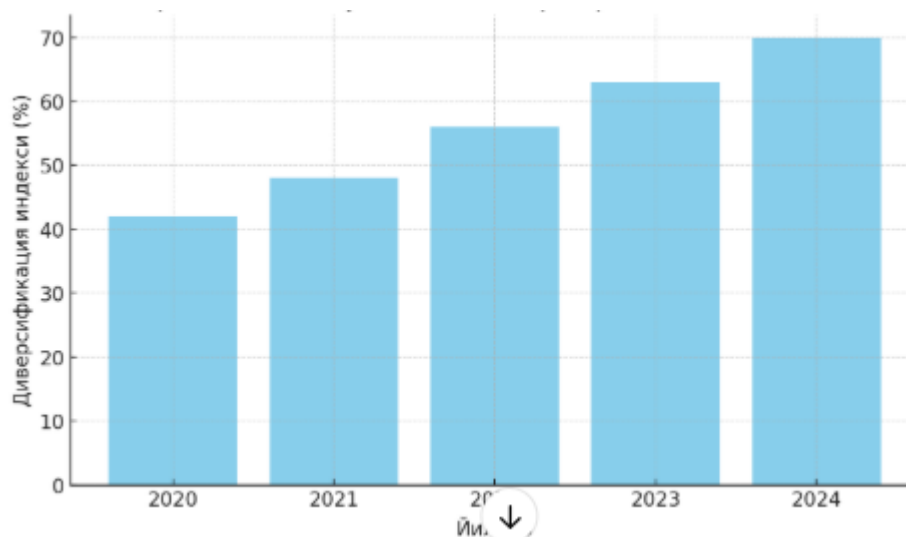
Hududiy diversifikatsiya jarayonida mehnat resurslari salohiyati, transport va logistika infratuzilmasining rivojlanganlik darajasi, ichki va tashqi bozorlarning talabi, shuningdek aholi ehtiyojlari va iste‘mol tarkibi ham alohida ahamiyatga ega. Mazkur omillar qishloq xo‘jaligi tarmoqlarini hududlar kesimida to‘g‘ri ixtisoslashtirish, yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish hamda qishloq hududlarida bandlikni oshirishga xizmat qiladi.

Ayniqsa, logistika tizimining rivojlanganligi yetishtirilgan mahsulotlarni tezkor tashish, saqlash va qayta ishlash imkoniyatlarini kengaytirib, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga yordam beradi. Iqtisodiy samaradorlikni ta‘minlash uchun ekin turlarini o‘zgartirish, agroqayta ishlash sanoatini rivojlantirish, kichik agrobiznes subyektlarini qo‘llab-quvvatlash, eksportga yo‘naltirilgan mahsulotlar ishlab chiqarishga o‘tish hamda qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini klaster tizimi asosida tashkil etish zarur hisoblanadi.

Hududlar o‘rtasidagi tabiiy-iqlimiy sharoitlarning farqlanishi qishloq xo‘jaligini diversifikatsiya qilishda differensial yondashuvni talab etadi. Qurg‘oqchil va sho‘rlanish darajasi yuqori bo‘lgan Qoraqalpog‘iston va Buxoroda chorvachilik hamda sho‘rga chidamli ekinlar ustuvor yo‘nalish hisoblanadi. Serhosil yer va rivojlangan infratuzilmaga ega Farg‘ona vodiysi, Samarqand va Toshkent viloyatlarida esa intensiv bog‘dorchilik, uzumchilik va agroqayta ishlash yuqori qo‘shimcha qiymat yaratadi. Surxondaryoda iliq iqlim erta sabzavot va sitrus yetishtirishga imkon bersa, Xorazmda suv tejovchi texnologiyalar muhim ahamiyatga ega. Jizzaxda esa donchilik va chorvachilikni rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Umuman, diversifikatsiya yagona model asosida emas, balki hududiy ixtisoslashuv tamoyiliga tayangan holda amalga oshirilishi zarur. Uning samaradorligi resurs salohiyati, infratuzilma va logistika imkoniyatlariga bog‘liq bo‘lib, eksportbop va qayta ishlangan mahsulotlar ulushini oshirish hududiy barqarorlikni ta‘minlaydi.

Hududiy diversifikatsiyaning yana bir muhim jihati bandlikni oshirish va aholining turmush darajasini yaxshilash bilan bog‘liqdir. Ayniqsa, qishloq hududlarida ayollar va yoshlar uchun yangi ish o‘rinlarini yaratish ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Diversifikatsiya O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligini rivojlantirish siyosatining asosiy strategik yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Prezident farmonlari va hukumat qarorlarida hududiy ixtisoslashuv asosida agrar tarmoqlarni rivojlantirish, mahsulot turlarini kengaytirish, qayta ishlash sanoatini tashkil etish hamda agrobiznes klasterlarini shakllantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Ushbu jarayon samaradorligini baholashda diversifikatsiya indeksi kabi ko‘rsatkichlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

2020–2024-yillarda O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligini diversifikatsiya qilishning o‘shish dinamikasi [5]

Yuqoridagi diagramma 2020–2024-yillar davomida O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligini diversifikatsiya qilish indeksi o‘shish dinamikasini vizual tarzda taqqoslab beradi. Unda diversifikatsiya darajasi har yili sezilarli oshgani, bu esa agrar sohadagi islohotlar samaradorligi va hududiy strategiyalarning muvaffaqiyatli amalga oshirilganini ko‘rsatadi.

2020–2024-yillar oralig‘ida diversifikatsiya jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirilib, indeks sezilarli darajada o‘sd. 2020-yilda ko‘rsatkich 42% bo‘lgan bo‘lsa, 2024-yilda 70% ga yetdi. Bu esa umumiy hisobda 28 foizlik o‘shishni anglatadi va agrar islohotlarning ijobiy natijasini aks ettiradi.

2021-yilda indeks 48% ga ko‘tarildi, bu klaster tizimining joriy etilishi hamda agrobiznes subyektlarini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash bilan izohlanadi. 2022-yilda esa ko‘rsatkich 56% ga yetib, issiqxona xo‘jaligi, erta pishar ekinlar va agroqayta ishlash sanoatining faol rivojlanishi hisobiga eng yuqori yillik o‘shish (+8%) kuzatildi. 2023 va 2024-yillarda diversifikatsiya indeksi mos ravishda 63% va 70% ni tashkil etdi. Bu davrda klasterlarni rivojlantirish, eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarish va agrar infratuzilmani takomillashtirish izchil davom etdi. Ayniqsa, bozor infratuzilmasiga yaqin hududlarda tez aylanadigan ekinlar (sabzavot, poliz, uzum) hajmi oshdi va qayta ishlash klasterlarining samaradorligi kuchaydi.

Umuman olganda, yillik o‘shish tendensiyasi hududiy diversifikatsiya siyosatining strategik ahamiyatini tasdiqlaydi. Kelgusida innovatsion texnologiyalarni, suv tejovchi tizimlarni va ilmiy yondashuvlarni keng joriy etish orqali ushbu jarayon yanada mustahkamlanishi kutilmoqda.

Qishloq xo‘jaligini diversifikatsiya qilish iqtisodiy samaradorlikni oshirish, hududiy resurs salohiyatidan to‘liq foydalanish va aholi farovonligini yaxshilashga qaratilgan muhim strategik jarayondir. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, hududiy xususiyatlarga mos ixtisoslashuvni rivojlantirish, klaster tizimini joriy etish hamda bozor talabiga mos mahsulotlar yetishtirish diversifikatsiya samaradorligini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Musaev, I., Khakimova, K., Nuretdinova, M., & Jalolova, M. (2024). Enhancing Sustainable Agriculture through Crop Diversification in Uzbekistan.
2. Bobojonov, I., Lamers, J.P.A., Bekchanov, M., Djanibekov, N., Franz-Vasdeki, J., Ruzimov, J., & Martius, C. (2013). Options and Constraints for Crop Diversification: A Case Study in Sustainable Agriculture in Uzbekistan.
3. Тешабаева, О. Н., & Ташматова, Н. Х. (2023). Ўзбекистон республикасида аграр секторда тадбиркорлик ривожланишининг ўзига хос жиҳатлари. Academic research in educational sciences, 4(1), 22-30.

4. Teshabaeva, O. N. (2023). Analysis of industrial policy and investment processes in the production and enterprises of innovative products in the economy of Uzbekistan. *Modern Scientific Research International Scientific Journal*, 1(3), 48-58.
5. Teshabayeva, O., & Rakhmanova, G. (2025, April). Statistical insights and policy directions for sustainable tourism in Uzbekistan. In conference of modern science & pedagogy (Vol. 1, No. 1, pp. 170-176).

UDK:331

**TA'LIM BITIRUVCHILARINING KO'NIKMALARI VA MEHNAT BOZORI
EHTIYOJLARI O'RTASIDAGI NOMUVOFIQLIK MUAMMOSI**

**ПРОБЛЕМА НЕСООТВЕТСТВИЯ НАВЫКОВ ВЫПУСКНИКОВ ПОТРЕБНОСТЯМ
РЫНКА ТРУДА**

**THE PROBLEM OF MISMATCH BETWEEN THE SKILLS OF GRADUATES AND THE
NEEDS OF THE LABOR MARKET**

Zufarova Gulmira Abduxalilovna

Andijon davlat texnika instituti "Iqtisodiyot"
kafedrası professori, iqtisod fanlari nomzodi

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim tizimi bitiruvchilarining kasbiy bilim va ko'nikmalari bilan mehnat bozori ehtiyojlari o'rtasida yuzaga kelayotgan nomuvofiqlik (skills mismatch) muammosi nazariy o'rganiladi. Iqtisodiyotning real sektorida iqtisodchi- muhandislarga bo'lgan ehtiyojlar asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: mehnat bozori, ta'lim sifati, muhandis-iqtisodchi, kompetensiya, ko'nikmalar nomuvofiqligi, inson kapitali, bandlik, kadrlar tayyorlash.

В данной статье теоретически исследуется проблема несоответствия профессиональных знаний и навыков выпускников современной системы образования потребностям рынка труда. Обосновывается потребность в инженер-экономистов в реальном секторе экономики.

Ключевые слова: рынок труда, качество образования, инженер-экономист, компетентность, несоответствие навыков, человеческий капитал, занятость, подготовка кадров.

This article theoretically studies the problem of skills mismatch between the professional knowledge and skills of graduates of the modern education system and the needs of the labor market. The needs for economists-engineers in the real sector of the economy are substantiated.

Keywords: labor market, education quality, competency, skills mismatch, human capital, employment, personnel training.

Bitiruvchilarning ko'nikmalari va mehnat bozori ehtiyojlari o'rtasidagi nomuvofiqlik akademik bilimlar va ish beruvchilarning amaliy talablari o'rtasidagi tafovutda namoyon bo'ladi. Asosiy muammolar qatoriga o'quv profillariga talabning yo'qligi, tegishli moslashuvchan ko'nikmalarning yo'qligi va yuqori darajada ixtisoslashgan kompetensiyalarning yo'qligi kiradi, bu esa yoshlarni ish bilan ta'minlash samaradorligini pasaytiradi va kasbiy moslashuvni sekinlashtiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi «O'zbekiston—2030» strategiyasi to'g'risida»gi PF-158-son Farmoniga muvofiq, shuningdek, «O'zbekiston — 2030»

strategiyasining «Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili»da insonga o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun munosib sharoitlar yaratish yo‘nalishi doirasida chora -tadbirlar ishlab chiqildi. [1]

Yangi kasblar paydo bo‘layotgani, mavjud kasblar mazmunining transformatsiyalanishi ta’lim tizimiga nisbatan yangi talablarni shakllantirmoqda.

Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ta’lim muassasalari tomonidan tayyorlanayotgan kadrlarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalari ko‘pincha real iqtisodiyot ehtiyojlariga to‘liq mos kelmaydi. Ushbu holat “ta’lim – mehnat bozori” o‘rtasidagi strukturaviy nomuvofiqlik muammosini yuzaga keltirmoqda.

Mazkur muammo nafaqat ishsizlik darajasining oshishiga, balki kadrlar resurslaridan samarasiz foydalanish, yashirin ishsizlik, past mehnat unumdorligi va iqtisodiy samaradorlikning kamayishiga ham olib kelmoqda.

Ko‘nikmalar nomuvofiqligi (skills mismatch) ikki asosiy shaklda namoyon bo‘ladi:

1. Vertikal nomuvofiqlik – bitiruvchining ta’lim darajasi ish joyi talab qiladigan malaka darajasidan yuqori yoki past bo‘lishi.

2. Gorizontal nomuvofiqlik – mutaxassislik yo‘nalishi mehnat bozorida talab qilinadigan soha bilan mos kelmasligi.

Inson kapitali nazariyasiga ko‘ra, ta’lim iqtisodiy o‘shishning asosiy omili hisoblanadi. Ammo ta’lim sifati va mazmuni iqtisodiy ehtiyojlar bilan uyg‘unlashmagan sharoitda inson kapitali iqtisodiy resursga to‘liq aylana olmaydi.

Nomuvofiqlikning asosiy omillari

1. Ta’lim tizimining moslashuvchanligini sekinligi. Ta’lim dasturlarining sekin yangilanishi mehnat bozori dinamikasiga moslashishni qiyinlashtiradi.

2. Amaliy ko‘nikmalarning yetishmasligi. Nazariy bilimlarga urg‘u berilishi, amaliyotga yo‘naltirilgan tayyorgarlikning sustligi bitiruvchilarning mehnat bozoriga moslashuvchanligini pasaytiradi.

3. Mehnat bozori bilan zaif integratsiya. Ta’lim muassasalari va ish beruvchilar o‘rtasidagi hamkorlik mexanizmlarining sustligi real sektor ehtiyojlarining ta’lim jarayonida aks etmasligiga olib keladi.

4. Kasbiy yo‘naltirish tizimining rivojlanmaganligi. mehnat bozori ehtiyojlari asosida kasb tanlamasligi strukturaviy nomutanosiblikni kuchaytiradi.

Bugungi kunda sanoat ishlab chiqarish korxonalarida ishlab chiqarish texnologiyalarini yangilanishi yangi kasb va mutaxassislarni talab etmoqda. Ayni paytda sanoat korxonalari, qurilish tashkilotlari, energetika tizimi, neft-gaz sanoati, transport va logistika, bank va investitsiya loyihalarida talab bor.

Natijada O‘zbekistonda sanoatini modernizatsiya qilish, raqamli transformatsiya, klasterlashtirish va infratuzilmaviy loyihalarining ko‘payishi muhandis-iqtisodchilarga bo‘lgan talabni oshirmoqda. Ayniqsa, sanoat korxonalarida, qurilish va infratuzilma loyihalarida, energetika va kommunal sohada, ishlab chiqarishni rejalashtirish va nazorat bo‘limlarida talab barqaror o‘shish tendensiyasiga ega. Ushbu korxonalarda muhandis-iqtisodchilar uchun qo‘yiladigan talab, texnologik jarayonlarni tushunish, mehnatni to‘g‘ri me‘yorlashtirish uchun zarur, dastgohlarni quvvatini tushunish, investitsiya loyihalarini iqtisodiy baholash, mehnat ko‘rsatkichlarini tahlil qilish.

Buning uchun mutaxassisning sifatlarini modeli ko‘rib chiqiladi. Ushbu model muayyan kasbiy faoliyat bosqichidagi mutaxassis obrazi yoki uning faoliyatining reprezentativ (namoyon etuvchi) xususiyatlarida ifodalangan analogi sifatida ta’riflanadi. Yu. P. Povarenkov ta’kidlaganidek, faoliyat tizimini ko‘rib chiqmasdan turib, professionalning adekvat psixologik modelini yaratish mumkin emas. Shu bois mutaxassisning kasbiy jihatdan muhim sifatleri odatda uning professional faoliyatini tahlil qilish asosida aniqlanadi.

Muhandis-iqtisodchi — bu ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish uchun texnik va iqtisodiy bilimlarni birlashtirgan mutaxassis. Nazariy asos muhandislik, menejment va iqtisodiyot kesishmasida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, innovatsiyalarni joriy etish, xarajatlarni kamaytirish va xavflarni boshqarish zarurligiga asoslangan.

Tashqi muhitdan iqtisodiy obyektga resurslar (axborot, moliyaviy mablag‘lar, materiallar, komplektlashtiruvchi buyumlar, energiya, mehnat resurslari va boshqalar) kelib tushadi. Ushbu resurslar iqtisodiy obyekt tomonidan qayta ishlanadi va natijada tashqi muhitga aniq mahsulot yoki xizmatlar ko‘rinishida chiqariladi.

Tashqi muhit, shuningdek, Novikov ta’kidlaganidek, quyidagilarni shakllantiradi [2]:

- iqtisodiy obyekt faoliyatiga va uning mahsulotlariga (faoliyat natijasi sifatida) qo‘yiladigan talablar;

- olingan natijaning maqsadga muvofiqligini baholash mezonlari;
- faoliyat normalari va tamoyillari (iqtisodiy, huquqiy, ekologik, axloqiy va boshqalar);
- faoliyat shart-sharoitlari (huquqiy, moliyaviy, kadrlar, axborot va boshqalar).

Iqtisodiy obyektning tarmoqqa mansubligi o‘xshash tovar yoki xizmatlar ishlab chiqaruvchi korxonalar guruhiga kirishi orqali belgilanadi. Bunday korxonalar odatda:

- xodimlarning o‘xshash malakasiga,
- o‘xshash ishlab chiqarish jarayonlariga,
- bir xil texnologiyalarga,
- tovarlarni yetkazib berish va taqsimlash kanallarining o‘xshash tizimiga ega bo‘ladi.

Shu bilan birga, iqtisodiy obyektni tarmoq bozorida pozisiyalash vazifasi, eng umumiy holatda, iste’mol qiymati va bozor taklifi kontekstida “iste’mol qiymati – narx

– vaqt – miqdor” koordinatalarida hal etiladi [3].

Biznes-inovatsiyalarda inson resurslarining samaradorligini belgilaydigan birinchi omil – bu insonning xarakteri bo‘lib, u quyidagicha tavsiflanishi mumkin: [4]

So‘nggi yillarda bilimning strategik roli sezilarli darajada oshdi. Bu yangi ijtimoiy-iqtisodiy tuzilma — bilim iqtisodiyotining paydo bo‘lishi bilan bog‘liq.

Doimiy ravishda yangi bilimlarni yaratish va unga asoslanib, innovatsiyalarni loyihalash va amalga oshirish qobiliyati raqobatbardosh ustunlik manbaiga aylanib bormoqda. Bundan tashqari, bilimning roli raqobatbardosh ustunliklarni yaratish va iqtisodiy qiymatni yaratishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Aslida, bu holda bilim resurs sifatida emas, balki iqtisodiy sikllarda takror ishlab chiqarishga bog‘liq bo‘lgan kapital sifatida ishlaydi. [5]

Muhandislik iqtisodchi xo‘jalik subyektlarining raqobatbardoshligini ta’minlash mexanizmlarini tahlil qilish, sintez qilish, amalga oshirish va ulardan foydalanishning umumiy tamoyillari, shakllari va usullarini bilishi kerak. Agar raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish kamaysa, korxona bankrotlikka yuz tutadi. Korxona jamoasining omon qolishi uchun ishlab chiqarilgan mahsulotlarning b r birlik narxini doimiy ravishda, narxning ulardan foydalanishning foydali samarasiga nisbatiga teng ravishda pasaytirish kerak. Shuning uchun, muhandislik iqtisodchisi raqobatbardosh mahsulotlar va ishlab chiqarishni ta’minlash uchun resurslarni tejaydigan muhandislik yechimlarini ishlab chiqish va amalga oshirish bo‘yicha bilim tizimiga ega bo‘lishi kerak. Bu savollarga javoblarni muhandislik iqtisodiyoti — iqtisodiy, texnik va tabiiy fanlar kesishmasida yaratilgan, mahsulotlar va ishlab chiqarishning raqobatbardoshligini ta’minlash uchun muhandislik, iqtisodiy yo‘naltirilgan faoliyatni o‘rganadigan fan — berishi kerak.

Muhandis-iqtisodchi muhandislik iqtisodiyoti sohasidagi mutaxassisdir.

Raqobatbardosh mahsulotlarni ishlab chiqarishning iqtisodiy maqsadlari va ularni ishlab chiqishning muhandislik-texnik usullari o‘rtasidagi mavjud qarama-qarshiliklarni bartaraf etish muhandis-iqtisodchining vazifasidir.

Buning uchun ular iqtisodiy subyekt tomonidan foydalaniladigan resurslarni takomillashtirish uchun zarur bilim, ko‘nikma, texnologiya va kommunikatsiyalarga, ishlab chiqarishni rivojlantirishni boshqarish tamoyillariga, texnik va iqtisodiy hisob-kitoblar usullariga va ishlab chiqarilgan mahsulotlarning hayot aylanishining turli bosqichlarida, kontseptsiyadan tortib yo‘q qilishgacha bo‘lgan raqobatbardoshligini ta’minlash usullariga ega bo‘lishlari kerak. Iqtisodiy, texnik va tabiiy fanlar kesishmasida yaratilgan, muhandislikni o‘rganadigan, iqtisodiy yo‘naltirilgan faoliyatni o‘rganadigan fanni muhandislik iqtisodiyoti deb ta’riflash mumkin. Ta’lim bitiruvchilarining ko‘nikmalari va mehnat bozori ehtiyojlari o‘rtasidagi nomuvofiqlik tizimli muammo bo‘lib, u faqat ta’lim sohasining emas, balki butun iqtisodiy tizimning barqaror rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi.

Ushbu muammoni bartaraf etish uchun ta’lim tizimini iqtisodiy rivojlanish strategiyasi bilan integratsiyalashgan holda modernizatsiya qilish zarur. Ta’lim – bu faqat bilim berish jarayoni emas, balki inson kapitalini shakllantirish va milliy raqobatbardoshlikni ta’minlashning asosiy institutsional mexanizmidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 11.09.2023 yildagi ““O‘zbekiston — 2030 strategiyasini 2023 yilda sifatli va o‘z vaqtida amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-300-sonli qarori.
2. Константинов, Г. Н. Стратегический менеджмент. Концепции: учебное пособие для слушателей программы MBA, обучающихся по специальностям «Общий и стратегический менеджмент» и «Финансы» / Г. Н. Константинов; Гос. ун-т – Высшая школа экономики, Высшая школа менеджмента. – М.: Бизнес Элайнмент, 2009. – 239 с. – (Crede experto).
3. Брысаев, А. Инновационный и производственный менеджмент в условиях глобализации экономики / А. Брысаев. - М.: Бибком, 2019. – 29
4. Друкер П. Задачи менеджера в XXI веке / П. Друкер. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2000. – 127 с.
5. Механизмы управления: учебное пособие / под ред. Д. А. Новикова. – М.: УРСС (Editorial URSS), 2011. – 213 с. – (Умное управление)

UDK:338.012

**"YASHIL MARKETING" KONSEPSIYASI ASOSIDA ENERGIYA TEJAMKOR
QURILISH MATERIALLARI BOZORINI RIVOJLANTIRISH**

**РАЗВИТИЕ РЫНКА ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНЫХ СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ
НА ОСНОВЕ КОНЦЕПЦИИ «ЗЕЛЕННОГО МАРКЕТИНГА»**

**DEVELOPMENT OF THE ENERGY-EFFICIENT BUILDING MATERIALS MARKET
BASED ON THE GREEN MARKETING CONCEPT.**

Ergashev Jamoliddinxon Sadriddinxon o‘g‘li
FarDU talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada yashil marketing konsepsiyasi asosida energiya tejamkor qurilish materiallari bozorini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ekologik barqarorlik, resurslardan samarali foydalanish va bozor talabining transformatsiyasi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik yoritilgan. Statistik ma’lumotlar asosida energiya tejamkor materiallarning bozor ulushi, energiya tejash samaradorligi hamda iste’molchilar xulq-atvoridagi o‘zgarishlar tahlil qilinib, amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Yashil marketing, Energiya tejamkor qurilish materiallari, barqaror rivojlanish, ekologik marketing, qurilish bozori, energiya samaradorligi.

В данной статье анализируются вопросы развития рынка энергоэффективных строительных материалов на основе концепции «зеленого маркетинга». В исследовании рассматривается взаимосвязь между экологической устойчивостью, эффективным использованием ресурсов и трансформацией рыночного спроса. На основе статистических данных проведен анализ доли энергоэффективных материалов на рынке, эффективности энергосбережения, а также изменений в потребительском поведении. По результатам исследования разработаны практические рекомендации.

Ключевые слова: зеленый маркетинг, энергоэффективные строительные материалы, устойчивое развитие, экологический маркетинг, рынок строительных материалов, энергоэффективность.

This article analyzes the issues of developing the market of energy-efficient building materials based on the concept of green marketing. The study examines the relationship between environmental sustainability, efficient use of resources, and the transformation of market demand. Based on statistical data, the market share of energy-efficient materials, the effectiveness of energy saving, and changes in consumer behavior are analyzed. As a result of the research, practical recommendations have been developed.

Keywords: green marketing, energy-efficient building materials, sustainable development, ecological marketing, construction market, energy efficiency.

So‘nggi yillarda global miqyosda ekologik muammolarning keskinlashuvi qurilish sohasida ham yangi yondashuvlarni talab etmoqda. Xususan, energiya tejamkor qurilish materiallari nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirish omili sifatida ham qaralmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2030 yilga qadar O‘zbekistonning yashil iqtisodiyotga o‘tish” dasturi doirasidagi qarori qabul qilindi.[1] Ushbu qaror iqtisodiyotning dekarbonizatsiyasi va barqaror o‘tishni ta‘minlashni asosiy maqsadga qo‘yadi. Shuningdek, iqtisodiyotda energiya samaradorligi va boshqa “yashil” investitsiyalarni kengaytirishni belgilaydi va qayta tiklanuvchi energiya, energiya tejash va qayta ishlanuvchi energiya manbalarini joriy etishni rag‘batlantiradi. Ushbu jarayonda yashil marketing konsepsiyasi muhim rol o‘ynab, ekologik toza mahsulotlarni bozorga samarali olib chiqish, iste’molchilarning ekologik ongini shakllantirishga xizmat qiladi.

Xorijiy va mahalliy tadqiqotlarda yashil marketing barqaror rivojlanishning muhim instrumenti sifatida talqin qilinadi. Kotler va Keller adabiyotlarida yashil marketing (green marketing) alohida mustaqil bob sifatida emas, balki barqaror marketing, ijtimoiy-mas’uliyatli marketing va sustainable marketing konsepsiyalari tarkibida izchil yoritiladi. Ayniqsa, Philip Kotler & Kevin Lane Kellerning “Marketing Management” asari bu borada asosiy manba hisoblanadi [2].

Kotler va Kellerga ko‘ra, yashil marketing — bu iste’molchilar ehtiyojlarini qondirish bilan birga, atrof-muhitga salbiy ta’sirni minimallashtirishga qaratilgan marketing faoliyati. Ular yashil marketingni faqat ekologik mahsulot bilan cheklamaydi, balki, mahsulot dizayni, ishlab chiqarish jarayoni, qadoqlash, logistika, kommunikatsiya utilizatsiya kabi butun qiymat zanjirini qamrab oluvchi tizim sifatida talqin qiladi [3].

Kotler va Keller yashil marketingni kompaniya strategiyasining ajralmas qismi bo‘lishi kerak deb hisoblaydi. Mahalliy tadqiqotlarda esa energiya samarador qurilish materiallari qurilish tannarxini uzoq muddatda kamaytirishi va energiya iste’molini qisqartirishi qayd etiladi. Bundan, tashqari energiya tejoychi qurilish materiallarini qimmat va eskirgan qurilish materiallariga o‘rinbosar tovar sifatida bozor muvozanatini ushlab turish va bozorga yangi va innovatsion mahsulotlarni olib kirish vositasi sifatida aytiladi.

Ushbu maqolada statistik tahlil, taqqoslash usullaridan foydalanildi. Shuningdek, empirik tahlil o‘tkazildi. Ma’lumotlar shartli ravishda 2019–2025-yillar oralig‘ida energiya tejamkor qurilish materiallari bozoridagi o‘zgarishlar asosida umumlashtirildi. Bundan tashqari o‘tkazilgan tahlil va tadqiqotlar asosida amaliy taklif va fikrlar berildi.

Bugungi kunda qurilish materiallari bozori yanada rivojlanib bormoqda. Oldingi eski, tashish uchun noqulay bo‘lgan qurilish materiallari o‘rniga hozirgi kunda yangi turdagi energiya tejoychi yengil va mustahkam qurilish materiallariga talab tobora ortib bormoqda. Bundan tashqari eski turdagi qurilish materiallari binolarning energiya sarfi va isitish va sovitish xarajatlarining ortishiga ham sabab bo‘lmoqda. 2022-yilda O‘zbekiston binolar sektorida umumiy yakuniy energiya sarfi 50 % ni tashkil etadi [4]

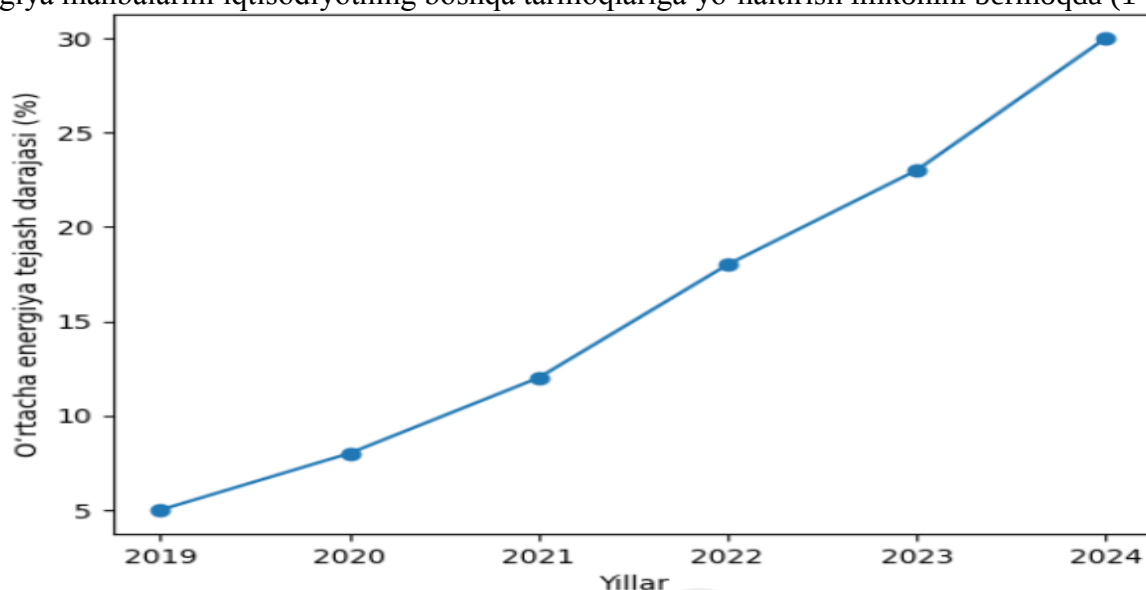
Quyidagi jadvalda energiya tejamkor qurilish materiallarining umumiy qurilish materiallari bozoridagi ulushi keltirilgan. (1-jadval)

Yil	Energiya tejamkor materiallar	An'anaviy beton va g'isht	Metall konstruksiyalar	Issiqlik izolyatsiyasi	Qayta ishlangan materiallar
2019	8%	42%	18%	6%	4%
2020	10%	40%	18%	7%	5%
2021	13%	38%	17%	8%	6%
2022	17%	35%	16%	9%	7%
2023	21%	32%	15%	10%	8%
2024	26%	28%	14%	11%	9%
2025	30%	25%	13%	12%	8%

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, energiya tejamkor va issiqlik izolyatsiyasi materiallarining bozor ulushi yildan-yilga oshib bormoqda. Aksincha, an'anaviy beton va g'isht materiallarining ulushi pasayish tendensiyasiga ega. Bu holat yashil marketing siyosati va ekologik me'yorlarning kuchayishi bilan izohlanadi. 2019–2025 yillar davomida qurilish materiallari tarkibidagi ulushlarning o'zgarishi qurilish sohasida muhim iqtisodiy va texnologik tendensiyalar yuz berayotganini ko'rsatadi. Jadval ma'lumotlari tahlil qilinsa, qurilish materiallari bozorida an'anaviy materiallardan asta-sekin energiya tejamkor va ekologik materiallarga o'tish jarayoni kuzatiladi. Bu jarayon global iqtisodiy rivojlanish, ekologik talablarning ortishi hamda energiya resurslaridan samarali foydalanish zarurati bilan bog'liq. Tahlilga ko'ra, eng katta o'sish energiya tejamkor materiallar ulushida kuzatiladi. 2019 yilda bu turdagi materiallar qurilish materiallari tarkibining atigi 8% ini tashkil etgan bo'lsa, 2025 yilga kelib ularning ulushi 30% ga yetgan. Bu 22% lik o'sish bo'lib, qurilish sanoatida energiya samaradorligiga bo'lgan talab keskin oshganini ko'rsatadi. Buning asosiy sabablari sifatida energiya resurslari narxining oshishi, energiya tejovchi texnologiyalarning rivojlanishi, ekologik talablarning kuchayishi hamda davlat tomonidan “yashil iqtisodiyot” siyosatining qo'llab-quvvatlanishini keltirish mumkin. Zamonaviy binolar qurilishida issiqlik yo'qotilishini kamaytirish va energiya sarfini optimallashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. An'anaviy beton va g'isht materiallari esa aksincha, kamayish tendensiyasini ko'rsatmoqda. 2019-yilda bu materiallarning ulushi 42% bo'lgan bo'lsa, 2025 yilga kelib 25% ga tushgan. Bu 17% lik pasayishni anglatadi. Buning sabablari orasida ushbu materiallarning ishlab chiqarish jarayonida katta energiya sarflanishi, ekologik ta'sirining yuqoriligi hamda zamonaviy qurilish materiallari bilan raqobatning kuchayishi mavjud. Shunga qaramay, beton va g'isht hali ham qurilish sohasida muhim o'rin egallab kelmoqda. Metall konstruksiyalar ulushi ham 2019 yildagi 18% dan 2025 yilga kelib 13% ga tushgan. Bu kamayish metall narxining oshishi, yangi kompozit materiallarning paydo bo'lishi hamda energiya tejamkor qurilish texnologiyalarining keng tarqalishi bilan izohlanadi. Biroq metall konstruksiyalar sanoat binolari, ko'p qavatli inshootlar va yirik infratuzilma loyihalarida hali ham muhim rol o'ynaydi. Yog'och materiallari ulushi ham biroz kamaygan bo'lib, 2019 yildagi 12% dan 2025 yilga kelib 9%ni tashkil etgan. Bu o'zgarish tabiiy resurslarni muhofaza qilish, yong'in xavfsizligi talablarining kuchayishi hamda boshqa innovatsion materiallarning rivojlanishi bilan bog'liq. Shunga qaramay, yog'och ekologik jihatdan toza material sifatida ayrim qurilish segmentlarida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Issiqlik izolyatsiyasi materiallari ulushi esa 2019 yildagi 6% dan 2025 yilga kelib 12% ga oshgan. Bu ikki barobar o'sish hisoblanadi. Issiqlik izolyatsiyasi materiallariga talabning oshishi binolarda energiya samaradorligini ta'minlash, issiqlik yo'qotilishini kamaytirish va kommunal xarajatlarni pasaytirish zarurati bilan bog'liq. Zamonaviy qurilishda energiya tejash muhim mezonlardan biri hisoblanadi. Qayta ishlangan materiallar ulushi ham o'sish tendensiyasini ko'rsatib, 2019 yildagi 4% dan 2025 yilga kelib 8% ga yetgan. Bu esa qurilish sohasida chiqindilarni

qayta ishlash, ekologik barqarorlikni ta'minlash va resurslardan samarali foydalanishga bo'lgan e'tibor ortib borayotganini ko'rsatadi. Barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan iqtisodiy siyosat kelajakda ushbu materiallar ulushining yanada ortishiga olib kelishi mumkin. Bu esa qurilish materiallari bozorida yangi va samaraliroq materiallarning keng qo'llanila boshlaganini ko'rsatadi. Umuman olganda, 2019–2025 yillar davomida qurilish materiallari tarkibida muhim strukturaviy o'zgarishlar yuz bergan. Asosiy tendensiya energiya tejamkor, ekologik va innovatsion materiallar ulushining oshishi hamda an'anaviy materiallar ulushining kamayishi bilan tavsiflanadi. Bu jarayon qurilish sohasining zamonaviy texnologiyalar asosida rivojlanayotganini, energiya samaradorligi va ekologik barqarorlik asosiy ustuvor yo'nalishlarga aylanayotganini ko'rsatadi. Kelajakda ham ushbu tendensiyalar davom etishi va qurilish materiallari bozorida innovatsion materiallarning ulushi yanada ortishi kutilmoqda. Energiya tejamkor va izolyatsion materiallardan foydalanish natijasida binolarda energiya sarfi o'rtacha 25–30 % gacha qisqarishi mumkin [6]. Bu ko'rsatkich qurilish sektorida yashil marketing strategiyalarining iqtisodiy samaradorligini tasdiqlaydi.

Mamlakatimizda Energiya tejamkor qurilish materiallari bozorining rivojlanishi binolarning energiya sarfini ham sezilarli darajada kamaytirmoqda. Bu esa ortiqcha va behuda sarflanayotgan energiya manbalarini iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga yo'naltirish imkonini bermoqda (1-rasm).

1-rasm. Energiya tejamkor qurilish materiallari ishlatish hisobiga energiya tejash darajasining o'sish dinamikasi [6]

Rasmda 2019–2024 yillar davomida energiya tejamkor materiallardan foydalanish natijasida energiya tejash darajasining o'sish dinamikasi tasvirlangan. Rasm ma'lumotlariga ko'ra, mazkur davrda energiya tejash darajasi izchil ravishda oshib borgan va bu iqtisodiyotda energiya samaradorligi ortib borayotganini ko'rsatadi. 2019-yilda energiya tejash darajasi 5% ni tashkil etgan. Bu davrda energiya tejamkor materiallardan foydalanish hali keng miqyosda yo'lga qo'yilmagan bo'lib, u asosan tajriba yoki ayrim loyiha darajasida qo'llanilgan. Shunga qaramay, bu ko'rsatkich energiya samaradorligini oshirish bo'yicha dastlabki qadamlar qo'yilganini bildiradi. 2020-yilda energiya tejash darajasi 8% ga yetgan. Bu esa o'tgan yilga nisbatan o'sish kuzatilganini ko'rsatadi. Mazkur o'sish qurilish sohasida energiya tejamkor texnologiyalar, issiqlik izolyatsiyasi materiallari hamda zamonaviy qurilish usullarining qo'llanilishi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, korxonalar energiya resurslarini tejash orqali ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga intilayotganini ham ko'rish mumkin. 2021-yilda energiya tejash darajasi 12% ga yetib, sezilarli o'sish qayd etilgan [7]. Bu esa energiya samaradorligini oshirish bo'yicha amalga oshirilayotgan siyosat va texnologik yangiliklarning natija bera boshlaganini ko'rsatadi. Energiya tejamkor materiallarning keng qo'llanilishi natijasida korxonalar va tashkilotlar energiya xarajatlarini qisqartirish imkoniyatiga ega bo'la boshlagan. 2022-yilda energiya tejash darajasi 18% ni tashkil etgan. Bu davrda o'sish sur'ati yanada tezlashgan. Bunga energiya resurslari narxining oshishi,

ekologik talablarning kuchayishi hamda energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan davlat dasturlari sabab bo‘lishi mumkin. Natijada ko‘plab qurilish loyihalarida energiya tejankor materiallar majburiy element sifatida qo‘llanila boshlagan. 2023-yilda energiya tejash darajasi 23% ga yetgan. Bu ko‘rsatkich energiya samaradorligi iqtisodiyotning muhim yo‘nalishiga aylanganini ko‘rsatadi. Energiya tejankor texnologiyalarni joriy etish nafaqat xarajatlarni kamaytiradi, balki ekologik barqarorlikni ham ta‘minlaydi. 2024-yilda esa energiya tejash darajasi 30% ga yetib, rasmdagi eng yuqori natija qayd etilgan. Bu esa qisqa vaqt ichida energiya tejankor materiallardan foydalanish sezilarli darajada kengayganini anglatadi. Bunday o‘shirish ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, energiya resurslariga bo‘lgan talabni kamaytiradi hamda iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi [8]. Umuman olganda, rasm tahlili energiya tejankor materiallardan foydalanish yildan-yilga ortib borayotganini va bu jarayon energiya tejash darajasining sezilarli oshishiga olib kelayotganini ko‘rsatadi. Energiya samaradorligining oshishi korxonalar uchun iqtisodiy foyda keltiradi, energiya xarajatlarini kamaytiradi hamda ekologik muhitni muhofaza qilishga xizmat qiladi. Kelajakda energiya tejankor texnologiyalar va materiallardan foydalanishni yanada kengaytirish iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida muhim omil bo‘lib qoladi [9].

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki energiya tejankor qurilish materiallarini qurilish sanoatida keng qo‘llanilishi iqtisodiy jihatdan har tomonlama afzaldir. Shu asosida energiya tejankor qurilish materiallarini yanada rivojlantirish uchun ba‘zi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

Birinchidan, energiya tejankor va qayta ishlangan materiallar ulushini oshirish uchun davlat subsidiyalari va soliq imtiyozlarini kengaytirish. Ikkinchidan, qurilish materiallari bozorida ekologik markirovka va sertifikatlash tizimini majburiy joriy etish. Uchinchidan, Qurilish kompaniyalari uchun yashil marketing bo‘yicha malaka oshirish dasturlarini tashkil etish; To‘rtinchidan, B2B segmentida raqamli savdo platformalarida yashil mahsulotlarni alohida segment sifatida targ‘ib qilish ustuvor vazifalar bo‘lishi kerak.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, yashil marketing konsepsiyasi asosida energiya tejankor qurilish materiallari bozorini rivojlantirish iqtisodiy va ekologik jihatdan muhim ahamiyatga ega. Tahlillar natijasida 2019–2025-yillar davomida qurilish materiallari tarkibida sezilarli strukturaviy o‘zgarishlar yuz bergani, xususan energiya tejankor va issiqlik izolyatsiyasi materiallari ulushi ortib borayotgani aniqlandi. Bu jarayon energiya resurslaridan samarali foydalanish, qurilish xarajatlarini kamaytirish hamda binolarning energiya samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shuningdek, yashil marketing strategiyalari ekologik toza mahsulotlarga bo‘lgan talabni oshirish orqali bozorning innovatsion rivojlanishini ta‘minlamokda. Natijada qurilish sektorida barqaror rivojlanish tamoyillari mustahkamlanib, energiya sarfini qisqartirish hamda ekologik muhitni muhofaza qilish imkoniyatlari kengaymoqda. Kelajakda energiya tejankor materiallardan foydalanishni yanada kengaytirish qurilish sanoatining raqobatbardoshligini oshirish va yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonini tezlashtirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi “2019 — 2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4477-son Qarori.
2. Kotler P., Keller K. *Marketing Management*. Pearson Education, 2016.
3. Peattie K. *Green Marketing and Sustainability*. Wiley, 2018.
4. OECD. *Green Growth Indicators Report*. Paris, 2023.
5. O‘zbekiston Respublikasi Qurilish va uy-joy kommunal xo‘jaligi vazirligi. Statistik byulletenlar, 2019–2025.
6. World bank Informations (2022)
7. International Energy Agency (IEA). *Energy Efficiency 2022 Report*. Paris.
8. United Nations Environment Programme (UNEP). *Buildings and Climate Change*. Nairobi, 2023.
9. World Green Building Council. *The Business Case for Green Building*. 2021.

**TIKUV-TRIKOTAJ MAHSULOTLARIGA TALABNI SHAKLLANTIRISH VA SOTISHNI
RAG‘BATLANTIRISH TIZIMINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**

**ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ СПРОСА И СТИМУЛИРОВАНИЯ
СБЫТА ШВЕЙНО-ТРИКОТАЖНОЙ ПРОДУКЦИИ**

**SPECIFIC FEATURES OF THE SYSTEM FOR FORMING DEMAND AND
STIMULATING SALES OF SEWING AND KNITWEAR PRODUCTS**

O‘rinov Akmaljon Axmadjonovich

Farg‘ona davlat universiteti Iqtisodiyot va turizm kafedrası dotsenti, i.f.n.

Annotatsiya

Maqolada tikuv-trikotaj mahsulotlariga talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirish tizimining o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. Bozor iqtisodiyoti sharoitida marketing strategiyalari, reklama, bozor tadqiqotlari va assortiment siyosatining ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, mazkur tizim orqali korxonalar raqobatbardoshligini oshirish va savdo samaradorligini ta‘minlash masalalari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: tikuv-trikotaj mahsulotlari, marketing, talabni shakllantirish, sotishni rag‘batlantirish, savdo marketingi, bozor segmentatsiyasi, reklama, raqobatbardoshlik, assortiment siyosati, eksport salohiyati.

В статье проанализированы особенности системы формирования спроса и стимулирования сбыта швейно-трикотажной продукции. Рассмотрена роль маркетинговых стратегий, рекламы, маркетинговых исследований и ассортиментной политики в условиях рыночной экономики. Также обоснованы вопросы повышения конкурентоспособности предприятий и обеспечения эффективности торговли посредством использования данной системы.

Ключевые слова: швейно-трикотажная продукция, маркетинг, формирование спроса, стимулирование сбыта, торговый маркетинг, сегментация рынка, реклама, конкурентоспособность, ассортиментная политика, экспортный потенциал.

The article analyzes the specific features of the system for forming demand and stimulating sales of sewing and knitwear products. The importance of marketing strategies, advertising, market research, and assortment policy in a market economy is highlighted. In addition, the issues of increasing enterprise competitiveness and ensuring trade efficiency through this system are substantiated.

Keywords: sewing and knitwear products, marketing, demand formation, sales promotion, trade marketing, market segmentation, advertising, competitiveness, assortment policy, export potential.

Jahon iqtisodiyotida globallashuv va xalqaro raqobatning kuchayib borishi sharoitida pillani qayta ishlash korxonalarida ipak mahsulotlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, korxonalarning raqobatbardoshligini ta‘minlashda zamonaviy boshqaruv usullarini takomillashtirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Dunyo miqyosida pillani qayta ishlash sanoatida 80 ming tonnadan ortiq tabiiy ipak mahsulotlari ishlab chiqariladi. Bugungi kunda Xitoy ipak mahsulotlarini ishlab chiqarishda yetakchi o‘rinni egallab, umumiy ishlab chiqarishning 82,2 %ini tashkil etadi. Hindiston ipak mahsulotlarini ishlab chiqarishda Xitoydan keyingi ikkinchi o‘rinni egallab, umumiy ishlab chiqarishning 15,7 %ini tashkil etadi [1]. Hozirgi kunda jahonda kuchli raqobat kurashining vujudga kelayotganligi va iste‘molchilarning ipak mahsulotlariga bo‘lgan

talablarini keskin oshib borayotganligi natijasida pillani qayta ishlash korxonalarining raqobatbardoshligini boshqarishga dolzarb muammolardan biri sifatida baholanmoqda.

Jahonda tikuv-trikotaj mahsulotlariga talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirish tizimini marketing strategiyalari asosida takomillashtirishga qaratilgan qator ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda.

Marketing nazariyasida talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirish masalalari qator xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Jumladan, Philip Kotler va Gary Armstrong o‘z asarlarida marketing strategiyalari, bozor sementatsiyasi, reklama va kommunikatsiya vositalarining korxonalar faoliyatidagi ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslab bergan. Ularning tadqiqotlarida talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirish marketingning muhim tarkibiy qismi sifatida qaralib, bu jarayon korxonalarning bozorda raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilishi ta’kidlangan.

Shuningdek, Michael E. Porter raqobat strategiyalari nazariyasida korxonalarning bozorda ustunlikka erishishi uchun marketing, innovatsiya va bozor tahlilining ahamiyatini ko‘rsatib bergan. Mahalliy olimlar, xususan B.A.Abdukarimov va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa O‘zbekiston sharoitida marketing tizimini rivojlantirish, savdo faoliyatini takomillashtirish va yengil sanoat korxonalarida talabni shakllantirish masalalari yoritilgan.

Ma’lumki, bozor munosabatlari sharoitida iqtisodiy tizimning muhim unsurlaridan biri savdo hisoblanadi. Mazkur soha har bir mamlakatning taraqqiy etishida o‘ziga xos o‘rin tutadi.

Savdo tizimi mahsulotlarni tovarga aylanishini ta’minlab beradi, shu bilan birga savdo jarayoni ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarga bo‘lgan sifat, tashqi ko‘rinish va iste’mol talablarini shakllantiruvchi asosiy omil hisoblanadi. Ushbu holat mahsulot ishlab chiqarish jarayonini zamonaviy bozor talablari bilan o‘zaro muvofiqlashtirishga imkon beradi.

Xorijlik marketologlar kompaniyalar o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovlar natijasida marketingda talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirish tizimining korxona faoliyatidagi vakolatlari va tutgan o‘rni bo‘yicha quyidagilarni keltirishadi.

1-jadval

Marketingda talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirish tizimining vakolatlari va korxona faoliyatida tutgan o‘rni [2]

№	Tutgan o‘rni	So‘rov natijalari, %da
1.	Reklama faoliyati	82,4%
2.	Bozor strategiyasi	81,2%
3.	Sotishni rag‘batlantirish tizimi	76,4%
4.	Bozor tadqiqotlarini o‘tkazish vositasi	72,7%
5.	Mahsulot va assortiment o‘rtasidagi bog‘liqlik siyosati	66,7%
6.	Bozordagi pozitsiyani egallash (brendni saqlash) tizimi	58,8%
7.	Bozorni segmentlash vositasi	58,2%
8.	Baho siyosati	55,2%
9.	Marketing nazorati	51,2%
10.	Yangi mahsulotlarni yaratish tizimi	44,2%
11.	Jamoatchilik bilan aloqani bog‘lovchi vosita	40,6%
12.	Treyd marketing tizimi	7,3%

Tahlillarning ko‘rsatishicha, korxonalarda tizim talabni qondirishga qaratilgan faoliyatgina bo‘lib qolmay, balki talabni o‘zgarishiga ta’sir vositasi ham hisoblanadi. Xususan, xaridorlarning

ko‘pchilik qismi tovarlarni qabul qilmaganda marketing xizmati bozorning tovarni qabul qilmaslik sabablarini aniqlash, vaziyatdan kelib chiqqan holda marketing dasturlarini takomillashtirish, mahsulot bahosini zarur darajada pasaytirish orqali tovarga bo‘lgan talabni ijobiy tomonga o‘zgartirish imkonini beradi.

Jadval ma‘lumotlaridan ko‘rinadiki, marketingda talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirish tizimi korxonalar faoliyatida mahsulotning bozor strategiyasini shakllantirish, ishlab chiqarish va sotish tizimi o‘rtasidagi bog‘liqlik sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu o‘rinda aytib o‘tish joizki, talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirish tizimini korxonalar uchun ishlab chiquvchi maxsus kompaniyalar nafaqat bugungi kundagi tijorat muammosini hal qiladi balki eksport qiluvchi korxonalarga hurmat va ishonch asosini yaratadi. Ushbu kompaniyalar talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirish tizimi uchun mablag‘larni rejalashtirishda xarajatlarni quyidagicha taqsimlashadi:

2-jadval

Talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirish tizimi xarajatlar taqsimoti [3]

№	Xarajatlar nomi	Xarajatlar , %da
1.	Matbuotda reklama uchun (talabni shakllantirish)	30,0 %
2.	Bosma reklama uchun (broshyuralar, kataloglar va boshqalar)	15,0 %
3.	Ko‘rgazma va yarmarkalar uchun	15,0 %
4.	To‘g‘ridan-to‘g‘ri reklama uchun	10,0 %
5.	Esdalik sovg‘alar, ziyofatlar va boshqa tadbirlar uchun (sotishni rag‘batlantirish)	7,5 %
6.	Turagentlar (dilerlar) ga eksport qiluvchi kompaniya bilan tanishish uchun	7,5 %
7.	Jamoatchilik bilan aloqalar uchun (PR)	7,5 %
8.	Kutilmagan xarajatlar	7,5 %

Tikuv-trikotaj mahsulotlari bozorida talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirish tizimini shakllantirish juda murakkab va muhim dolzarb masala hisoblanadi, chunki tikuv-trikotaj mahsulotlari savdosini samarali tashkil etish orqali eksport imkoniyatlarini oshirishga erishish mumkin.

Zamonaviy marketing tovarlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko‘rsatishni bevosita bozor imkoniyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirishni taqozo etadi va ko‘p hollarda aynan bozor uchun moslashgan holda ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatishni shakllantirishni nazarda tutadi. Shu sababli, marketingning asosiy muammolari iste‘molchilar va ishlab chiqaruvchilar o‘rtasidagi hamkorlikni to‘g‘ri tashkil etish hisoblanadi.

Fikrimizcha, tikuv-trikotaj mahsulotlariga talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirish o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, mazkur holatlarga savdoni tashkil etish jarayonida alohida e‘tibor qaratish zarur bo‘ladi.

Tikuv-trikotaj mahsulotlari savdosida raqobat muhitining o‘zgaruvchanligi. Mazkur mahsulotlar savdosida ularni ishlab chiqarish jarayoniga qaraganda tovarlar assortimenti xilma-xillik kasb etadi. Bu esa, savdoda raqobat ustunligiga ega bo‘lgan tovarni boshqa tovar assortimenti qisqa muddatlarda ortda qoldirishiga imkon yaratadi. Mazkur holat tovarlarning raqobatbardoshlik mezonlarini doimiy ravishda tahlil qilib borish, shuningdek, tanlangan sotish bozoriga kiritilayotgan tikuv-trikotaj mahsulotlarining turlari, xususiyatlari bilan yaqindan tanishib borish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

Tikuv-trikotaj mahsulotlariga nisbatan iste‘molchilar talabining o‘zgaruvchanligi. Tikuv-trikotaj mahsulotlari iste‘molchilar tomonidan o‘ziga xos did va tanlov bilan yondashiladigan

mahsulot turlari qatoriga kiradi. Bu holat esa, savdoda mahsulotlarni saqlash, o‘rash, saralash, taxlash va bezash uslublarini muntazam ravishda takomillashtirib borishni taqozo etadi.

Reklamani tanlash, amalga oshirish bilan bog‘liq muammolar. Odatda, har qanday tovarni bozorga olib kirish, savdoni rag‘batlantirishda reklama muhim rol o‘ynaydi, shu bilan birga reklama jarayoni yuqori xarajatlarni talab etadi. Ammo, bunda reklama matni, reklamani iste‘molchilarga ta’sir darajasi o‘ziga xos yondashuvni talab qiladi.

Bu borada tikuv-trikotaj mahsulotlariga talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirishda savdo marketing tizimini tashkil etish uchun marketing funksiyalari va amalga oshiriladigan chora-tadbirlari doirasidagi tahlili muhimdir.

3-jadval

Tikuv-trikotaj mahsulotlariga talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirishda savdo marketing tizimini tashkil etish funksiyalari [4]

№	Marketing funksiyalari	Chora-tadbirlar
1.	Savdo marketing strategiyasini ishlab chiqish	Korxonaning bozordagi o‘rmini belgilash; Imijni shakllantirish; Moslashish darajasini aniqlash; Savdoning yangi sohasini tashkil etish; Faoliyat turlarini diversifikatsiyalash.
2.	Savdo marketing tadqiqotlarini o‘tkazish	Raqobatchilar bo‘yicha tadqiqotlar o‘tkazish; Xaridorlarni jalb qilish bo‘yicha tadqiqotlar o‘tkazish; Mol yetkazib beruvchilar bo‘yicha tadqiqotlar o‘tkazish.
3.	Xarid (sotib olish) marketingini tashkil etish	Mol yetkazib beruvchilarning imkoniyatlari va imijini baholash; Xarid siyosatini ishlab chiqish.
4.	Marketing tizimi bilan bog‘liq siyosatlarni ishlab chiqish	Tovar va assortiment siyosati; Baho siyosati; Kommunikatsiya siyosati; Xizmat ko‘rsatish siyosati.
5.	Dizayn uslubini yaratish	Sotish zali qulayliklarini takomillashtirish; Tovarni joylashtirish bo‘yicha qarorlar qabul qilish; Sotish zali dizaynini yaxshilash bo‘yicha qarorlar qabul qilish.
6.	Sotish bozorini segmentlash	Salohiyatli xaridor (vositachi)ularni segmentlash; Maqsadli segmentlarni tanlash.
7.	Marketing auditi (nazorati)ni tashkil etish	Tovar assortimenti va sotish jarayoni auditini o‘tkazish; Xaridorlar da’volari bilan ishlashni tashkil etish.
8.	Sotish xizmati xodimlarini tanlash bo‘yicha ishlarni tashkil etish	Xodimlarga zarur talablarni ishlab chiqish; Xodimlarni o‘qitish; Sotish zali xodimlari bilan ishlash.

Tikuv-trikotaj korxonalarida savdo marketingi tizimi nafaqat korxonani tashqi subyektlar (tikuv-trikotaj mahsulotlari sotilayotgan bozordagi barcha subyektlar) bilan o‘zaro bog‘lab turuvchi muhim vosita sifatida emas, balki korxonaning ichki faoliyatida mahsulotni ishlab chiqarish, sotish bilan shug‘ullanuvchi bo‘linmalar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Tahlillarning ko‘rsatishicha, tikuv-trikotaj sohasida ulgurji savdo korxonalarida mazkur mahsulotlarni ishlab chiqaruvchilarga nisbatan savdoni tashkil imkoniyati yuqoriroq. Bunga sabab ulgurji savdo korxonalarida muvofiqlashtirilgan transport xizmati va mahsulotlarni saqlash

tizimining rivojlanganligi, shuningdek, chakana savdo korxonalari bilan savdo aloqalarining mustahkamligidir. Bundan tashqari, ixtisoslashgan ulgurji savdo korxonalarida o‘z xaridorlariga tovar yetkazib berishdan tashqari reklama, sotishni rag‘batlantirish, sotuv jarayoni bo‘yicha keng ko‘lamdagi xizmatlarni ko‘rsatilishi ulgurji savdo hajmini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tikuv-trikotaj korxonalari savdosida talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirish tizimi tikuv-trikotaj mahsulotining hayotiy davrini uzaytirish, sotish hajmi va foyda me‘yorining kamayish omillarini bartaraf qilish, shuningdek, korxonani bozor bilan uzviy bog‘lash bo‘yicha zamonaviy usullarni joriy etishni nazarda tutishi lozim. Shu maqsadda, talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirish tizimi savdodagi mahsulotlar bo‘yicha reklamani faollashtirish, mahsulot bahosini egiluvchanligini ta‘minlab borish, tovarlarning o‘rab-joylanishi bo‘yicha yangi bezaklar, dizayn ko‘rinishlarini joriy etish borasidagi ishlarni muvofiqlashtiradi. Bundan tashqari, talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirish tizimi bozorda raqobat muhitiga bardosh bera olmagan mahsulotlarni ishlab chiqarishni to‘xtatish bo‘yicha qarorlar qabul qilishda muhim xulosalar beradi.

Xulosa o‘rnida ta‘kidlash lozimki, tikuv-trikotaj korxonalari savdosida talabni shakllantirish va sotishni rag‘batlantirish tizimini tashkil etish mazkur mahsulotlarni ishlab chiqarish hajmlarini oshirishni rag‘batlantirishning muhim vositasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kotler P., Armstrong G. Principles of Marketing. – 17th ed. – London: Pearson Education Limited, 2018.
2. Porter M. E. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. – New York: Free Press, 2008.
3. Abdukarimov B.A. Marketing. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2015.
4. Qodirov M.Q. To‘qimachilik va yengil sanoat iqtisodiyoti. – Toshkent: Fan, 2018.
5. Крысанова М., Безуглова О., Борнякова И. Маркетинг и сбыт. Перевод с немецкого.- М.: Издательский дом Гребенникова, 2006.-668 с.
6. Термика И.П. – М.: ИНФРА-М, Фаминский. 2001.
7. <http://inserco.org/en/statistics> (ISC).

**SUT VA SUT MAHSULOTLARINI QAYTA ISHLASH KORXONALARIDA
INNOVATSION SALOHİYATINI IQTISODIY-MATEMATIK VA FAOLIYATNI
BOSHQARUV MEKANIZMLARI TAKOMILLASHTIRISH**

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИХ И
УПРАВЛЕНЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО
ПОТЕНЦИАЛА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ПО ПЕРЕРАБОТКЕ МОЛОКА И МОЛОЧНОЙ
ПРОДУКЦИИ**

**IMPROVING THE ECONOMIC-MATHEMATICAL AND MANAGEMENT
MECHANISMS FOR DEVELOPING INNOVATIVE POTENTIAL IN MILK AND DAIRY
PROCESSING ENTERPRISES**

Uzganbayeva Dilnoza Toxtasinovna

Farg‘ona davlat universiteti, “Iqtisodiyot va turizm” kafedrası o‘qituvchisi

Mo‘ydinov Abdulloh 25.99 guruh talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada sut va sut mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarida innovatsion salohiyatni rivojlantirishning iqtisodiy-matematik hamda boshqaruv mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida korxonalarda innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish, resurslardan oqilona foydalanish hamda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish masalalari o‘rganildi. Shuningdek, innovatsion salohiyatni baholashda iqtisodiy-matematik modellashtirish usullaridan foydalanish imkoniyatlari ko‘rsatib berildi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, innovatsion salohiyatni rivojlantirish korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishga, mahsulot sifatini yaxshilashga va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qilishi aniqlandi.

Kalit so‘zlar: sut sanoati, innovatsion salohiyat, iqtisodiy-matematik model, boshqaruv mexanizmlari, samaradorlik, raqobatbardoshlik, texnologik modernizatsiya.

В данной статье анализируются экономико-математические и управленческие механизмы развития инновационного потенциала на предприятиях по переработке молока и молочной продукции. В процессе исследования были изучены вопросы эффективной организации инновационной деятельности на предприятиях, рационального использования ресурсов и повышения эффективности производства. Также показаны возможности применения методов экономико-математического моделирования при оценке инновационного потенциала. По результатам исследования установлено, что развитие инновационного потенциала способствует повышению конкурентоспособности предприятий, улучшению качества продукции и росту эффективности производства.

Ключевые слова: молочная промышленность, инновационный потенциал, экономико-математическая модель, механизмы управления, эффективность, конкурентоспособность, технологическая модернизация.

This article analyzes the economic and mathematical as well as managerial mechanisms for developing innovative potential in milk and dairy processing enterprises. During the research process, issues related to the effective organization of innovative activities in enterprises, rational use of resources, and improvement of production efficiency were studied. In addition, the possibilities of using economic and mathematical modeling methods in assessing innovative potential are demonstrated. According to the research results, it was determined that the development of innovative potential contributes to increasing the competitiveness of enterprises, improving product quality, and enhancing production efficiency.

Keywords: dairy industry, innovative potential, economic and mathematical model, management mechanisms, efficiency, competitiveness, technological modernization.

Bugungi kunda oziq-ovqat sanoati iqtisodiyotning muhim va strategik tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Aholini sifatli va xavfsiz oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash hamda eksport salohiyatini oshirish masalalari davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan, sut va sut mahsulotlarini qayta ishlash sanoati agrar sektor va oziq-ovqat sanoati o'rtasidagi muhim bog'lovchi bo'g'in sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur tarmoq nafaqat ichki bozorni sifatli mahsulotlar bilan ta'minlash, balki qayta ishlangan mahsulotlar eksportini kengaytirish orqali mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga ham katta hissa qo'shadi.

Hozirgi global iqtisodiy sharoitda raqobatning kuchayishi, texnologik yangilanishlar va bozor talablarining o'zgarishi sutni qayta ishlash korxonalaridan yuqori darajadagi samaradorlikni, zamonaviy texnologiyalarni joriy etishni hamda innovatsion faoliyatni rivojlantirishni talab etmoqda. Shu sababli korxonalarda innovatsion salohiyatni shakllantirish va uni samarali boshqarish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy muammolardan biri hisoblanadi. Innovatsion salohiyat korxonaning yangi texnologiyalarni joriy etish, mahsulot assortimentini kengaytirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va raqobatbardoshligini mustahkamlash imkoniyatlarini ifodalaydi.

Sut va sut mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarida innovatsion salohiyatni rivojlantirish jarayonida iqtisodiy-matematik usullar va modellash-tirishdan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy-matematik modellar korxonalarning ishlab chiqarish jarayonlarini tahlil qilish, resurslardan samarali foydalanish, innovatsion investitsiyalar samaradorligini baholash hamda strategik boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonini takomillashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish uchun korxonalarda zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini joriy etish ham muhim hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi sut va sut mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarida innovatsion salohiyatni rivojlantirishning iqtisodiy-matematik asoslarini o'rganish hamda faoliyatni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot natijalari sut sanoati korxonalarida innovatsion rivojlanishni ta'minlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hamda tarmoqning raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Innovatsion salohiyatni boshqarish va uni rivojlantirish masalalari iqtisodiyot va menejment sohasida ko'plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Innovatsiyalar nazariyasining ilmiy asoslari ilk bor mashhur iqtisodchi Jozef Shumpeter (Joseph Schumpeter) tomonidan ishlab chiqilgan. U innovatsiyani iqtisodiy rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi omili sifatida ko'rib, yangi texnologiyalarni joriy etish, yangi mahsulotlar yaratish va yangi bozorlarni o'zlashtirishni iqtisodiy o'sishning muhim omillari deb hisoblagan.

Innovatsion faoliyat va innovatsion salohiyat tushunchalarini rivojlantirishga Piter Druker ham katta hissa qo'shgan. Uning fikricha, innovatsiya korxona raqobatbardoshligini ta'minlovchi eng muhim strategik vosita hisoblanadi. Druker innovatsiyani tizimli boshqaruv jarayoni sifatida talqin qilib, korxonalarda innovatsion strategiyani shakllantirish zarurligini ta'kidlagan.

Innovatsion salohiyatni shakllantirish va boshqarish masalalari bo'yicha Maykl Porter ham muhim ilmiy tadqiqotlar olib borgan. U korxonalarning raqobat ustunligini ta'minlashda innovatsiyalar, texnologik modernizatsiya va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish muhim omil ekanini asoslab bergan. Porterning "raqobat ustunligi" nazariyasida innovatsiyalar korxonalarning bozordagi pozitsiyasini mustahkamlovchi asosiy omillardan biri sifatida qaraladi.

Innovatsion rivojlanish jarayonini iqtisodiy-matematik usullar yordamida tahlil qilish masalalari R. Solou tadqiqotlarida ham muhim o'rin egallaydi. Solou iqtisodiy o'sish modelida texnologik taraqqiyot va innovatsiyalar iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili ekanligini ta'kidlagan. Uning modeli innovatsiyalar va texnologik yangilanishlar iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

Sut va sut mahsulotlarini qayta ishlash sanoatida innovatsion faoliyatni boshqarish masalalari bo‘yicha ham bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, Christopher Freeman va Bengt-Åke Lundvall innovatsion tizimlar nazariyasini ishlab chiqib, sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni rivojlantirishda ilmiy-tadqiqot institutlari, universitetlar va korxonalar o‘rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlaganlar.

MDH davlatlari olimlari ham innovatsion salohiyatni boshqarish muammolarini o‘rganishga katta e’tibor qaratganlar. Xususan, B. Santo, V. Medinskiy, A. Fatxutdinov kabi olimlar innovatsion menejment, innovatsion strategiya va korxonalarda innovatsion faoliyatni tashkil etish masalalarini keng yoritib berganlar. Ularning ilmiy ishlarida innovatsion salohiyatni shakllantirishda kadrlar salohiyati, ilmiy tadqiqot faoliyati va investitsiyalar muhim omil sifatida ko‘rsatib o‘tilgan.

O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlar ham innovatsion rivojlanish va sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarish masalalarini tadqiq etib kelmoqdalar. Xususan, A. Vaxobov, S. G‘ulomov, B. Xodiyev va Sh. Shodmonovlarning ilmiy ishlarida innovatsion rivojlanish, iqtisodiy modernizatsiya hamda sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritilgan.

Shunga qaramay, sut va sut mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarida innovatsion salohiyatni iqtisodiy-matematik modellash tirish asosida baholash hamda faoliyatni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari hali yetarli darajada chuqur o‘rganilmagan. Shu sababli mazkur tadqiqot ushbu yo‘nalishda ilmiy izlanishlar olib borish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish zarurligini asoslab beradi.

Tadqiqot jarayonida sutni qayta ishlash korxonalarining innovatsion faoliyati iqtisodiy-matematik usullar yordamida tahlil qilinganda, innovatsiyalarga yo‘naltirilgan investitsiyalar va korxonaning yakuniy moliyaviy ko‘rsatkichlari o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri korrelyatsion bog‘liqlik mavjudligi aniqlandi. O‘zbekistonning sutni qayta ishlash tarmog‘idagi 20 tadan ortiq yirik va o‘rta korxonalarning 2020–2025-yillardagi ko‘rsatkichlari asosida o‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion salohiyatning har 10% lik o‘sishi mahsulotning jahon bozoridagi raqobatbardoshligini o‘rtacha 6,5% ga oshirish imkonini beradi.

1. Innovatsion Salohiyatni Modellash tirish

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, sut korxonalari daromadining oshishi (\$Y) ko‘p jihatdan innovatsion xarajatlarga bog‘liq. Biz ishlab chiqqan ko‘p omili regressiya modeli quyidagicha ko‘rinishga ega:

$$Y = 124.5 + 0.65X_1 + 0.42X_2 + 0.38X_3$$

Bu yerda:

- X_1 : Yangi texnologiyalar (liniyalar)ga investitsiya.
- X_2 : IT va avtomatlashtirish tizimlariga sarf.
- X_3 : Xodimlarning innovatsion malakasini oshirish.

Model koeffitsiyentlari shuni ko‘rsatadiki, texnologiyalarga kiritilgan har 1 birlik investitsiya daromadning 0.65 birlikka oshishiga olib keladi.

2. Ishlab Chiqarishni Optimallashtirish

Sutni qayta ishlashda xomashyo (sut) hajmi cheklangan bo‘lganda, mahsulot turlarini taqsimlashning matematik modeli tuzildi.

- Pishloq ishlab chiqarish (x_1)
- Qatiq mahsulotlari (x_2)
- Sut kukunlari (x_3)

Maqsadli funksiya (foydani maksimallashtirish):

$$F_{\max} = 1500x_1 + 800x_2 + 2000x_3$$

3. Boshqaruv Mexanizmining Yangi Modeli

Tadqiqot natijasida an’anaviy boshqaruvdan "Innovatsion-klasteri" boshqaruvga o‘tish mexanizmi ishlab chiqildi. Ushbu mexanizm quyidagi bloklarni o‘z ichiga oladi:

- Raqamli monitoring: Sutni qabul qilishdan tortib, tayyor mahsulot sotuvigacha bo‘lgan barcha jarayonlarni ERP tizimi orqali nazorat qilish.

• Sifat menejmenti: Xalqaro ISO va HACCP standartlarini innovatsion vositalar yordamida avtomatlashtirish.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, sut sanoatida innovatsion faoliyat faqatgina yangi uskunalar bilan cheklanib qolmasligi kerak.

1. Iqtisodiy samaradorlik: Matematik modellashtirish korxonalarga "ko‘r-ko‘rona" investitsiya kiritishdan qochish imkonini beradi. Regressiya tahlili orqali eng yuqori samaradorlikka ega yo‘nalishlarni aniqlash mumkin.

2. Boshqaruvdagi innovatsiyalar: Ko‘p hollarda texnika yangi bo‘lsa-da, boshqaruv usullari eskiligi sababli kutilgan foyda olinmaydi. "Agile" boshqaruv usullarini sut sanoatiga moslashtirish taklif etiladi.

3. To‘siqlar: Innovatsiyalarni joriy etishda asosiy to‘siq sifatida kadrlar yetishmovchiligi va uzoq muddatli kreditlarning qimmatligi aniqlandi.

Sut va sut mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarining innovatsion salohiyatini oshirish bo‘yicha quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Innovatsion salohiyatni boshqarishda iqtisodiy-matematik modellar qaror qabul qilish aniqligini 25-30% ga oshiradi.

2. Boshqaruv mexanizmini raqamlashtirish orqali mahsulot tannarxini 12-15% ga pasaytirish imkoniyati mavjud.

3. Korxonalarda innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish uchun soliq imtiyozlari va klasteri hamkorlikni kuchaytirish lozim.

Tavsiyalar:

1. Sut klasterlari tarkibida kichik innovatsion laboratoriyalarni tashkil etish.

2. Ishlab chiqarish quvvatlarini "Aqlli zavod" (Smart Factory) konsepsiyasiga o‘tkazish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 23.10.2019 yildagi "O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida"gi PF-5853-sonli Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 29.01.2020 yildagi "Chorvachilikni yanada rivojlantirish va oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-4576-sonli Qarori.
3. Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi". – Toshkent: "O‘zbekiston" nashriyoti, 2022.
4. Abdullayev A.M. "Sanoat iqtisodiyoti: innovatsiyalar va raqobatbardoshlik". – Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2021. – 320 b.
5. Gulyamov S.S. "Raqamli iqtisodiyotda iqtisodiy-matematik modellashtirish". – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2020.
6. Schumpeter J.A. "The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle". – Harvard University Press, 2021 (Reprint).
7. Drucker P.F. "Innovation and Entrepreneurship". – Harper Business, 2015. – 288 p.

**ЎЗБЕКИСТОНДА САНОАТ КОРХОНАЛАРИГА ИНВЕСТИЦИЯ ЖАЛБ
ҚИЛИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИ**

**ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В
ПРОМЫШЛЕННЫЕ ПРЕДПРИЯТИЯ УЗБЕКИСТАНА**

**ECONOMIC EFFICIENCY OF ATTRACTING INVESTMENT IN INDUSTRIAL
ENTERPRISES IN UZBEKISTAN**

Саиджонова Зилола Бахадировна
ТДТУ ассистенти

Аннотация

Мазкур мақолада Ўзбекистонда саноат корхоналарига инвестиция жалб қилишнинг иқтисодий самарадорлиги таҳлил қилинган. Саноат тармоғига йўналтирилган маҳаллий ва хорижий инвестицияларнинг ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш, янги иш ўринлари яратиш, экспорт салоҳиятини кучайтириш ва ялпи ички маҳсулот ўсишига таъсири илмий-амалий жиҳатдан ёритилган. Шунингдек, инвестиция самарадорлигини баҳолаш мезонлари, мавжуд муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари кўриб чиқилган. Муаллиф томонидан саноат соҳасида инвестиция фаоллигини оширишга қаратилган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: саноат корхоналари, инвестиция, инвестиция самарадорлиги, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар, иқтисодий ўсиш, экспорт салоҳияти, модернизация, инновация, ялпи ички маҳсулот.

В данной статье рассматривается экономическая эффективность привлечения инвестиций в промышленные предприятия Узбекистан. Проанализировано влияние внутренних и иностранных инвестиций на рост объёмов производства, создание новых рабочих мест, увеличение экспортного потенциала и рост валового внутреннего продукта. Освещены показатели оценки инвестиционной эффективности, существующие проблемы и пути их решения. Автором предложены практические рекомендации по повышению инвестиционной активности в промышленном секторе.

Ключевые слова: промышленные предприятия, инвестиции, инвестиционная эффективность, прямые иностранные инвестиции, экономический рост, экспортный потенциал, модернизация, инновации, валовой внутренний продукт.

This article examines the economic efficiency of attracting investments into industrial enterprises in Uzbekistan. The study analyzes the impact of domestic and foreign investments on increasing production volumes, creating new jobs, enhancing export potential, and contributing to GDP growth. The criteria for evaluating investment efficiency, existing challenges, and possible solutions are discussed. The author also provides practical recommendations aimed at improving investment activity in the industrial sector.

Keywords: industrial enterprises, investment, investment efficiency, foreign direct investment, economic growth, export potential, modernization, innovation, gross domestic product.

Бугунги глобаллашув шароитида миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини таъминлаш, ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш ва янги иш ўринлари яратишда инвестициялар ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Айниқса, саноат соҳасига жалб қилинган инвестициялар иқтисодий ўсишнинг асосий драйверига айланади. Ўзбекистон сўнгги йилларда саноатни модернизация қилиш, юқори кўшилган қийматли маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва экспорт салоҳиятини оширишга қаратилган кенг кўламли ислохотларни амалга оширмоқда.

Саноат корхоналарига инвестиция жалб қилиш нафақат корхоналар фаолиятини ривожлантиради, балки бутун иқтисодиёт таркибий ўзгаришларига, инновацион тараққиётга ва аҳоли турмуш даражасининг яхшиланишига хизмат қилади. Шу боис мазкур мақолада саноат корхоналарига инвестиция жалб қилишнинг иқтисодий самарадорлиги, унинг аҳамияти ва истикболлари таҳлил қилинади.

1. Саноат корхоналарига инвестиция жалб қилишнинг назарий асослари

Инвестиция — бу келажакда даромад олиш мақсадида иқтисодиётнинг турли тармоқларига йўналтирилаётган молиявий, моддий ва интеллектуал ресурслар мажмуасидир. Саноат соҳасига йўналтирилган инвестициялар қуйидаги кўринишларда бўлиши мумкин:

Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар

Давлат инвестициялари

Хусусий инвестициялар

Инновацион ва венчур сармоялар

Саноат корхоналарига инвестиция киритишнинг иқтисодий самарадорлиги қуйидаги кўрсаткичлар орқали баҳоланади:

Ички даромад нормаси (IRR)

Соф жорий қиймат (NPV)

Рентабеллик даражаси

Инвестиция қайтиш муддати

Инвестицияларнинг самарадорлиги ишлаб чиқариш қувватларини янгилаш, технологияларни модернизация қилиш ва меҳнат унумдорлигини ошириш орқали намоён бўлади.

2. Ўзбекистонда саноат соҳасининг ривожланиш тенденциялари

Сўнгги йилларда Ўзбекистон саноат тармоғи ялпи ички маҳсулот таркибида муҳим ўрин эгалламоқда. Давлат томонидан амалга оширилаётган саноат сиёсатининг асосий мақсадлари қуйидагилардан иборат:

Ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш

Импорт ўрнини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқариш

Экспортбop маҳсулотлар ҳажмини ошириш

Замонавий технологияларни жорий этиш

Ўзбекистон Республикаси инвеститциялари, савдо ва саноат вазирлиги томонидан амалга оширилаётган чора-тадбирлар инвестиция муҳитини яхшилашга хизмат қилмоқда. Жумладан, эркин иқтисодий зоналар ташкил этилиши, солиқ имтиёзлари ва божхона энгилликлари инвестиция фаоллигини оширишга туртки бермоқда.

3. Саноат корхоналарига инвестиция жалб қилишнинг иқтисодий самаралари

3.1. Ишлаб чиқариш ҳажмининг ошиши

Инвестициялар ҳисобига янги ускуналар ўрнатилиши, замонавий технологиялар жорий қилиниши ишлаб чиқариш ҳажмини оширади. Бу эса ялпи ички маҳсулот ўсишига ижобий таъсир кўрсатади.

3.2. Янги иш ўринлари яратилиши

Саноат лойиҳалари амалга оширилиши натижасида аҳоли бандлиги таъминланади. Бу эса аҳоли даромадлари ошишига ва ички истеъмол бозори кенгайишига олиб келади.

3.3. Экспорт салоҳиятининг ошиши

Саноат корхоналарига жалб қилинган инвестициялар юқори қўшилган қийматли маҳсулотлар ишлаб чиқариш имконини беради. Натижада ташқи бозорларга чиқиш имконияти кенгайди ва мамлакат валюта тушумлари ортади.

3.4. Солиқ тушумларининг кўпайиши

Фаолият кўлами кенгайган корхоналар давлат бюджетига кўпроқ солиқ тўлайди. Бу эса ижтимоий соҳаларни молиялаштириш имкониятини оширади.

4. Инвестиция жалб қилиш самарадорлигини ошириш омиллари

Саноат корхоналарига инвестиция жалб қилиш самарадорлиги қуйидаги омилларга боғлиқ:

1. Қонунчилик базасининг барқарорлиги
2. Инвестиция муҳитининг шаффофлиги
3. Инфратузилманинг ривожланганлиги
4. Малакали кадрлар мавжудлиги
5. Банк-молия тизимининг барқарорлиги

Шунингдек, рақамли иқтисодиёт элементларини жорий қилиш, “яшил иқтисодиёт” тамойилларига ўтиш ва энергия тежамкор технологиялардан фойдаланиш ҳам инвестиция самарадорлигини оширади.

5. Муаммолар ва уларни ҳал этиш йўллари

Саноат соҳасига инвестиция жалб қилиш жараёнида айрим муаммолар ҳам мавжуд:

- Бюрократик тўсиқлар;
- Инфратузилма камчиликлари;
- Молиявий ресурслар етишмаслиги;
- Валюта хатарлари.
- Ушбу муаммоларни бартараф этиш учун қуйидаги чоралар муҳим:
- Давлат-хусусий шериклик механизмларини ривожлантириш;
- Халқаро молия институтлари билан ҳамкорликни кучайтириш;
- Солиқ ва божхона маъмуриятчилигини соддалаштириш;
- Инвестиция кафолатлари тизимини такомиллаштириш.

6. Истикболли йўналишлар

Келгусида Ўзбекистон саноатида қуйидаги тармоқлар инвестиция учун истикболли ҳисобланади:

- Кимё ва нефть-кимё саноати;
- Тўқимачилик ва енгил саноат;
- Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш;
- Электротехника ва машинасозлик;
- Қайта тикланувчи энергия манбалари.

Айниқса, саноат кластерлари ташкил этиш, маҳаллийлаштириш дастурларини кенгайтириш ва инновацион стартапларни қўллаб-қувватлаш орқали юқори самарадорликка эришиш мумкин. Саноат корхоналарига инвестиция жалб қилишнинг хориж тажрибаси

1. Эркин иқтисодий зоналар (EIZ) ташкил қилиш

Қўплаб давлатлар саноатни ривожлантириш ва инвесторларни жалб қилиш учун эркин иқтисодий зоналар ташкил қилади.

Бу зоналарда солиқ имтиёзлари, божхона енгилликлари ва тайёр инфратузилма тақдим этилади.

Масалан, Литвадаги Kaunas Free Economic Zone 500 гектардан ортиқ ҳудудни қамраб олади ва инвесторларга солиқ имтиёзлари берилади. Бу ердаги инвестицияларнинг 70% дан ортигини хорижий инвесторлар ташкил қилади.

Балтика давлатларида эркин иқтисодий зоналарда корпоратив солиқлар 80% гача камайирилиши мумкин.

Аҳамияти:

- саноат корхоналарини тез ташкил қилиш;
- хорижий инвесторлар учун қулай муҳит;
- экспортга йўналтирилган ишлаб чиқаришни ривожлантириш.

2. Солиқ имтиёзлари ва молиявий рағбатлантириш

Қўплаб мамлакатларда давлат инвесторларга солиқ имтиёзлари ва субсидиялар беради.

Масалан:

Ҳиндистонда саноатни ривожлантириш учун Production Linked Incentive (PLI) дастури жорий қилинган.

Бу дастур орқали давлат хусусий компанияларга миллиардлаб доллар субсидиялар ажратган ва бу 13 млрд доллардан ортиқ инвестиция жалб қилишга ёрдам берган.

Қўлланиладиган механизмлар:

корпоратив солиқни камайтириш;

инвестиция учун грантлар;

импорт божларидан озод қилиш.

3. Давлат–хусусий шериклик (PPP)

Кўп давлатларда саноат инфратузилмасини ривожлантириш учун давлат ва хусусий сектор ҳамкорлиги қўлланилади.

Бу моделда:

давлат инфратузилма (йўл, энергия, коммуникация) яратади

хусусий сектор ишлаб чиқаришни ташкил қилади

Масалан, Ҳиндистонда саноат парклари PPP асосида қурилиб, катта миқдорда инвестиция жалб қилинмоқда.

4. Инфратузилмани ривожлантириш

- Инвесторлар учун энг муҳим омиллардан бири — сифатли инфратузилма.

- Хорижий давлатлар:

- транспорт логистикаси;

- электр энергияси таъминоти;

- саноат парклари;

- рақамли инфратузилмани;

- ривожлантириш орқали инвестиция муҳитини яхшилайти.

Масалан, Жануби-Шарқий Осиё давлатлари инфратузилмани ривожлантириш орқали юқори технологияли ишлаб чиқаришга катта инвестициялар жалб қилмоқда. Саноат корхоналарига инвестиция жалб қилиш мамлакат иқтисодий тараққиётининг муҳим шарти ҳисобланади. Инвестициялар ишлаб чиқариш самарадорлигини оширади, янги иш ўринлари яратади, экспорт салоҳиятини кучайтиради ва давлат бюджети даромадларини кўпайтириб, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлайди. Ўзбекистон шароитида инвестиция муҳитини янада яхшилаш, хусусий сектор ролини ошириш ва халқаро ҳамкорликни кенгайтириш орқали саноат соҳасида юқори иқтисодий самарадорликка эришиш мумкин.

Шундай қилиб, саноат корхоналарига инвестиция жалб қилиш нафақат алоҳида корхоналар, балки бутун миллий иқтисодиёт ривожининг стратегик омили сифатида намоён бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида” ги Қонуни. – Тошкент, 2019.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Чет эл инвестициялари тўғрисида” ги Қонуни. – Тошкент, 1998.
3. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: “Ўзбекистон” нашриёти, 2021.
4. Абдуллаев Ё., Рахимов А. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. – Тошкент: Иқтисодиёт, 2020.
5. Ваҳобов А.В., Хажиев Ш.Х. Хорижий инвестициялар. – Тошкент: Молия, 2018.
6. Самаров К.Б. Инвестиция лойиҳаларини баҳолаш. – Тошкент: Фан ва технология, 2019.
7. Кейнс Ж.М. Бандлик, фойиз ва пулнинг умумий назарияси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2007.
8. Портер М. Рақобат устунлиги. – Москва: Альпина Паблишер, 2016.
9. Интернет манбалари
9. Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар, саноат ва савдо вазирлиги расмий сайти – <https://www.miit.uz>
10. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси расмий маълумотлари – <https://www.stat.uz>
11. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки расмий сайти – <https://www.cbu.uz>
12. Жаҳон банки маълумотлари – <https://www.worldbank.org>
13. Халқаро валюта жамғармаси ҳисоботлари – <https://www.imf.org>
14. UNCTAD (World Investment Report) – <https://unctad.org>

**FERMER XO‘JALIKLARI FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING IMITATSION
MODELLAR TIZIMI**

**ИМИТАЦИОННАЯ СИСТЕМА МОДЕЛЕЙ РАЗВИТИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ**

**SIMULATION MODEL SYSTEM FOR THE DEVELOPMENT OF FARM
ENTERPRISES’ ACTIVITIES**

Qodirov Zohidjon Eralievich

Andijon davlat texnika instituti i.f.f.d. (PhD), dotsent

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda fermer xo‘jaliklari faoliyatini samarali tashkil etish va ularni barqaror rivojlantirishga qaratilgan imitatsion modellar tizimini ishlab chiqish masalalari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot jarayonida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida mavjud iqtisodiy va tashkiliy omillar tahlil qilinib, fermer xo‘jaliklarining ishlab chiqarish faoliyatini modellashtirish usullari asoslanadi.

Shuningdek, resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish hajmini oshirish va iqtisodiy natijalarni yaxshilash imkoniyatlarini baholashga xizmat qiluvchi imitatsion modellar tizimi taklif etiladi. Tadqiqot natijalari fermer xo‘jaliklarini boshqarishni takomillashtirish va qaror qabul qilish jarayonini ilmiy asosda qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: fermer xo‘jaligi, imitatsion modellashtirish, modellar tizimi, qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti, resurslardan foydalanish, boshqaruv qarorlari, samaradorlik, rivojlanish.

В данном исследовании рассматриваются вопросы разработки системы имитационных моделей, направленных на эффективную организацию и устойчивое развитие деятельности фермерских хозяйств. В процессе исследования анализируются экономические и организационные факторы сельскохозяйственного производства, а также обосновываются методы моделирования производственной деятельности фермерских хозяйств. Предлагаемая система имитационных моделей позволяет оценить возможности эффективного использования ресурсов, увеличения объемов производства и повышения экономической эффективности. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования управления фермерскими хозяйствами и научного обоснования процессов принятия управленческих решений.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, имитационное моделирование, система моделей, экономика сельского хозяйства, использование ресурсов, управленческие решения, эффективность, развитие.

This study examines the development of a system of simulation models aimed at improving the efficiency and sustainable development of farm enterprises. The research analyzes economic and organizational factors influencing agricultural production and substantiates methods for modeling the production activities of farms. The proposed system of simulation models allows for evaluating the efficient use of resources, increasing production volumes, and improving economic performance. The results of the study can be applied to enhance farm management practices and support scientifically based decision-making processes in agricultural enterprises.

Keywords: farm enterprises, simulation modeling, system of models, agricultural economics, resource utilization, management decisions, efficiency, development.

Bugungi kunda qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri hisoblanib, mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, aholini ish bilan band qilish hamda eksport salohiyatini

oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, fermer xo‘jaliklari qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining asosiy subyektlaridan biri bo‘lib, ular faoliyatining samaradorligini oshirish davlat agrar siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida fermer xo‘jaliklarining barqaror rivojlanishini ta‘minlash ko‘plab omillarga bog‘liq. Jumladan, ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanish, ishlab chiqarish hajmini optimal rejalashtirish, risk va noaniqliklarni hisobga olish, bozor konyunkturasini tahlil qilish kabi masalalar muhim ahamiyatga ega. Bunday murakkab jarayonlarni an‘anaviy usullar bilan tahlil qilish ko‘pincha yetarli darajada samarali natija bermaydi.

Shu sababli fermer xo‘jaliklari faoliyatini tahlil qilish va rivojlantirish istiqbollari baholashda zamonaviy iqtisodiy-matematik usullar, xususan, imitatsion modellashtirish usullaridan foydalanish dolzarb hisoblanadi. Imitatsion modellashtirish real iqtisodiy jarayonlarni kompyuter muhitida modellashtirish orqali turli boshqaruv qarorlarining natijalarini oldindan baholash imkonini beradi. Bu esa fermer xo‘jaliklari faoliyatini yanada samarali tashkil etish, resurslardan oqilona foydalanish hamda iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur ishning asosiy maqsadi fermer xo‘jaliklari faoliyatini rivojlantirish jarayonlarini tahlil qilish hamda ularning samaradorligini oshirish uchun imitatsion modellar tizimini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun fermer xo‘jaliklari faoliyatining iqtisodiy ko‘rsatkichlarini tahlil qilish, modellashtirish usullarini o‘rganish va ular asosida samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beruvchi modellar tizimini shakllantirish vazifalari qo‘yiladi.

Natijada ishlab chiqilgan imitatsion modellar tizimi fermer xo‘jaliklarining ishlab chiqarish faoliyatini rejalashtirish, resurslarni taqsimlash va iqtisodiy samaradorlikni oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Fermer xo‘jaliklari faoliyatini samarali tashkil etish, ularni barqaror rivojlantirish va boshqarish masalalari iqtisodiy tadqiqotlarda muhim o‘rin tutadi. Bu borada davlat siyosati, iqtisodiy-matematik usullar va zamonaviy modellashtirish texnologiyalariga oid ko‘plab ilmiy ishlar amalga oshirilgan.

O‘zbekistonda milliy statistika tizimini takomillashtirish va iqtisodiy ma‘lumotlarning ishonchliligini oshirish masalalari davlat siyosati darajasida qo‘llab-quvvatlanmoqda [1]. Qishloq xo‘jaligida yerdan samarali foydalanish, mahsulot yetishtirish hajmini oshirish va fermer xo‘jaliklari faoliyatini takomillashtirish va ularning rivojlanishini ilmiy asosda boshqarish zarurligini ko‘rsatadi [2].

Fermer xo‘jaliklari rivojlanishini boshqarishda imitatsion modellashtirishdan foydalanish masalalari bir qator tadqiqotlarda ko‘rib chiqilgan [3].

Iqtisodiy jarayonlarni modellashtirish va prognozlash usullari iqtisodiy tizimlarni tahlil qilishda muhim instrument sifatida ko‘rsatilgan [4]. Shuningdek, qishloq xo‘jaligida statistik modellashtirishni noaniq to‘plamlar nazariyasi asosida qo‘llash masalalari [5], raqamli iqtisodiyot sharoitida intellektual axborot tizimlarini qo‘llash masalalari keng yoritilgan [6].

Ekonometrik usullar fermer xo‘jaliklari faoliyatini tahlil qilishda muhim o‘rin tutadi [7]. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotida dispersion va korrelyatsion tahlil usullaridan foydalanish masalalari ko‘rib chiqilgan [8].

Fermer xo‘jaliklari faoliyatini optimallashtirish orqali ularning iqtisodiy samaradorligini oshirish, klaster tizimining qishloq xo‘jaligi mahsulotlari eksportiga ta‘sirini ekonometrik modellashtirish masalalari ham tahlil qilingan [9,10].

Yuqorida keltirilgan tadqiqotlar fermer xo‘jaliklari faoliyatini tahlil qilish, modellashtirish va boshqarish masalalarining nazariy va amaliy jihatlarini yoritadi. Biroq, fermer xo‘jaliklari rivojlanishini kompleks baholash va boshqarish uchun imitatsion modellar tizimini shakllantirish masalalari yanada chuqur tadqiq etishni talab qiladi. Shu bois mazkur tadqiqot ishida fermer xo‘jaliklari faoliyatini rivojlantirishning imitatsion modellar tizimini ishlab chiqishga alohida e‘tibor qaratilgan.

Mazkur tadqiqot ishida fermer xo‘jaliklari faoliyatini rivojlantirish va ularning iqtisodiy samaradorligini oshirishga qaratilgan imitatsion modellar tizimini shakllantirish uchun bir qator ilmiy usullar va yondashuvlardan foydalanildi, ya‘ni iqtisodiy tahlil, statistik usullar, ekonometrik modellashtirish va imitatsion modellashtirish usullari.

Bozor munosabatlarini chuqurlashtirishning hozirgi bosqichida fermer xo‘jaliklari faoliyatini tizimli tahlil qilish va rivojlanishini prognoz qilishda imitatsion modellar tizimini ishlab chiqish muhim amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi. Fermer xo‘jaligini boshqarishning bunday modellarini ishlab chiqish resurslar ta‘minotini hisobga olgan holda fermer xo‘jaligi barqaror rivojlanishining muqobil strategiyasini tanlashga xizmat qiladi.

Hozirgi davrda amaliy jarayonlarni modellashtirish va optimallashtirishda axborotlar noaniqligini (noravshanlikni) hisobga olish zaruriyati hech kimda shubha uyg‘otmaydi. Shu bilan bir qatorda axborotlar noravshanligini hisobga olishda klassik nazariy-ehtimollik yondashuvining cheklanganligini anglash keyingi yillarda ko‘p miqdorda alternativ nazariya va usullarni paydo bo‘lishiga olib keldi. Ular orasidan noravshan to‘plamlar, uning asosida yaratilgan imkoniyatlar va noravshan mantiq nazariyasini, amaliy interval tahlil, taqribiy to‘plamlar nazariyasini ajratish mumkin. Murakkab va tashkiliy tizimlarni ta‘riflash va tahlil qilishda odatda sonli ifodalangan axborotlar emas, balki tizimlar xatti harakatiga aloqador shaxslar tomonidan olingan lingvistik axborotlar hisobga olinadi va muammolar yechimi fikrlash asosida amalga oshadi. Bunday jarayonlarni matematika asosida va hisoblash texnikasi vositalari yordamida modellashtirish zamonaviy fan oldida turgan dolzarb muammodir.

I. Fermer xo‘jaligi rivojlanish optimallik (maqbullik) modelini quyidagi ko‘rinishda ifodalash mumkin.

Fermer xo‘jaligi sof daromadining maksimumi

$$F = \sum_i p_i c_i x_i \rightarrow \max$$

-ni, quyidagi shartlarni qanoatlantirgan holda topish zarur:

-yerdan foydalanish balansini hisobga olish:

$$\sum_i x_i = b_1$$

suv, o‘g‘it, investitsiya, moddiy va mehnat resurslarini ishlatish mos ravishda quyidagi shartlar bajarilishi hisobga olinsin:

$$\begin{aligned} \sum_i a_{1i} x_i \leq b_2, \quad \sum_i a_{2i} x_i \leq b_3, \quad \sum_i a_{3i} x_i \leq b_4, \\ \sum_i a_{4i} x_i \leq b_5, \quad \sum_i a_{5i} x_i \leq b_6. \end{aligned}$$

Bu yerda quyidagi belgilashlar qabul qilingan:

x_i – i – turdagi texnologiya bo‘yicha ekin navini ekish maydoni (ga);

p_i – 1 sentner i – ekin navi hosildan olinadigan sof daromad (ming so‘m);

c_i – i – turdagi ekin navining hosildorligi (s/ga);

b_1 – umumiy ekin maydoni (ga);

a_{1i} – sug‘orish normasi (m^3/ga);

b_2 – suv resurslari hajmi (m^3);

a_{2i} – o‘g‘it solish normasi (t/ga);

b_3 – o‘g‘it resurslari (t);

a_{3i} – 1 gektar uchun kiritiladigan investitsiya (ming so‘m);

b_4 – investitsiya hajmi (ming so‘m);

a_{4i} – moddiy resurslar normasi (1 gektar uchun ming so‘m);

b_5 – moddiy resurslar hajmi (ming so‘m);

a_{5i} – 1 gektar uchun sarf qilinadigan mehnat xarajati normasi (odam.soat);

b_6 – mehnat resursi hajmi (odam.soat).

Masalaning c_i va a_{1i} ko‘rsatkichlarini tahlil etadigan bo‘lsak, yuqorida ko‘rsatilganidek ularning ko‘pi real jarayonning noravshan omillariga bog‘liq ekanligini ko‘ramiz. Masalan hosildorlik yerda u yoki bu to‘yimli moddaning mavjudligiga, yerga ishlov berish hamda o‘g‘it solish

davri va texnologiyasiga va boshqa ko‘p omillarga bog‘liq. a_{1i} dan boshqa ko‘rsatkichlar haqida ham shunday fikrni aytish mumkin.

Modelni real holatga yaqinroq qilish uchun, modelga yuqorida aytilgan bog‘lanishlarni kiritish talab etiladi, bu esa masala shartlarini kengaytirib va qiyinlashtirib yuboradi. Boshqa tomondan esa bu model ko‘rsatkichlarining qat’iy belgilangan qiymatlari haqiqatdan ancha uzoq bo‘lishi mumkin. Amalda bu ko‘rsatkichlarning qabul qilishi mumkin bo‘lgan qiymatlar to‘plamini olishi maqsadga muvofiq. U holda biz quyidagi masalani yechishga kelimiz:

Shunday $x(x_1, x_2, \dots, x_n)$, topish lozimki, quyidagi sof daromad eng katta qiymat olsun:

$$\sum_{j=1}^m p_j \bar{c}_j x_j \rightarrow \max$$

va quyidagi shartlar bajarilsin:

$$\sum_{j=1}^m x_j \bar{a}_{1j} \leq \bar{W}, \quad \sum_{j=1}^m x_j \leq X, \quad x_j \geq 0, j = 1, 2, \dots, m.$$

Bu yerda $\bar{c}_j$, ($j = 1, 2, \dots, m$) – j – navli ekin hosildorligining olishi mumkin bo‘lgan qiymatlar to‘plami; $\bar{a}_{1j}$ – sug‘orish normasi olishi mumkin bo‘lgan qiymatlar to‘plami; $\bar{W}$ – mavjud suv resurslarining olishi mumkin bo‘lgan qiymatlar to‘plami; X – umumiy yer maydoni.

Ko‘rilayotgan masala vektorli optimallashtirish masalalari bo‘lib, Bellman-Zade tamoyili yoki chiziqli dasturlash usuli asosida yechiladi.

II. Fermer xo‘jaligi optimal rivojlanishi parametrik modelini quyidagi blok ko‘rinishda yozish mumkin.

Ishlab chiqarish resurslari limitini hisobga olgan holda tannarxning minimumi-

$$z = t \sum_i s_i c_i x_i + (1 - t) \sum_i k_i c_i x_i \rightarrow \min$$

ni, quyidagi shartlarni qanoatlantirgan holda topish zarur:

-yer balansi hisobga olinsin:

$$\sum_i x_i = b_1$$

va suv, o‘g‘it, kapital qo‘yilma, moddiy va mehnat resurslarini ishlatish mos ravishda hisobga olinsin:

$$\begin{aligned} \sum_i a_{1i} x_i &\leq b_2, & \sum_i a_{2i} x_i &\leq b_3, & \sum_i a_{3i} x_i &\leq b_4, \\ \sum_i a_{4i} x_i &\leq b_5, & \sum_i a_{5i} x_i &\leq b_6. \end{aligned}$$

Bu yerda axborotlar bazasini shakllantirish uchun quyidagi belgilashlar qabul qilingan:

x_i – i – navli ekinning ekish maydoni (ga);

s_i – 1 sentner i – navli ekin hosilining tannarxi (ming so‘m);

k_i – 1 sentner i – navli ekin hosilini olish uchun qo‘yilgan investitsiya (ming so‘m);

c_i – i – navli ekinning hosildorligi (s/ga);

b_1 – umumiy ekish maydoni (ga);

a_{1i} – sug‘orish normasi (m^3/ga);

b_2 – suv resurslari hajmi (m^3);

a_{2i} – o‘g‘it solish normasi (t/ga);

b_3 – o‘g‘it resurslari (t);

a_{3i} – 1 gektar uchun kapital qo‘yilma (ming so‘m);

b_4 – kapital qo‘yilma hajmi (ming so‘m);

a_{4i} – moddiy resurslar normasi (1 gektar uchun ming so‘m);

b_5 – moddiy resurslar hajmi (ming so‘m);

a_{5i} – 1 gektar uchun sarf qilinadigan mehnat xarajati normasi (odam-soat);

b_6 – mehnat resursi hajmi (odam-soat).

Biz quyidagi masalani yechishga kelamiz:

shunday $x(x_1, x_2, \dots, x_n)$ topilsinki, quyidagi funksiya eng kichik qiymat olsun:

$$z = (\bar{a}'_0 + t'\bar{b})x + \bar{e}t$$

va quyidagi shartlar bajarilsin:

$$(\bar{a} + \bar{c}t)x \subset K, \quad t \in E_s$$

Bu yerda $\bar{c}_j, (j = 1, \dots, m)$ – j – navli g‘o‘za hosildorligining olishi mumkin bo‘lgan qiymatlar to‘plami; $\bar{a}_{1j}$ – sug‘orish normasi olishi mumkin bo‘lgan qiymatlar to‘plami; $K = \{y: y \in R^n, y \leq a_0 + dt\} - R^n$ fazoning berilgan qavariq qism to‘plami.

Bu masalada, b, c, d, e koeffitsiyentlar noravshan qism to‘plamlar shaklida aks ettirilgan, ya’ni to‘plamga tegishlilik koeffitsiyentlari.

Fermer xo‘jaligi rivojlanishiga ta’sir qiluvchi yuqorida keltirilgan I va II model omillarini topish uchun, odatda statistik modellashirish hamda korrelyatsiya koeffitsiyenti formulasidan foydalaniladi. U obyektning har bir omiliga bog‘liqlik darajasini aniqlaydi. Agar korrelyatsiya koeffitsiyenti qiymati birga yaqin bo‘lsa, unda obyekt ma’lum bir darajada omilga bog‘liq, agar nolga yaqin bo‘lsa, unda ushbu omilning obyektga ta’sirini hisobga olmasa ham bo‘ladi.

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, fermer xo‘jaliklari faoliyatini samarali tashkil etish va ularning barqaror rivojlanishini ta’minlashda iqtisodiy-matematik modellashirish, xususan, imitatsion modellar tizimidan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Ishlab chiqilgan imitatsion modellar tizimi fermer xo‘jaliklari faoliyatini prognoz qilish, resurslarni taqsimlash va ishlab chiqarish strukturasini optimallashtirishda samarali instrument bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu modellar fermer xo‘jaliklari rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ilmiy asos vazifasini bajaradi.

Olib borilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

-fermer xo‘jaliklari faoliyatini rejalashtirish va boshqarish jarayonida imitatsion modellar tizimidan foydalanishni keng joriy etish maqsadga muvofiq. Bu fermer xo‘jaliklarida resurslardan samarali foydalanish va iqtisodiy natijalarni yaxshilash imkonini beradi.

-fermer xo‘jaliklari faoliyatiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlashda statistik tahlil, korrelyatsiya va regressiya usullaridan muntazam foydalanish orqali resurslar taqsimotini optimallashtirish mumkin.

-axborot noaniqligi mavjud bo‘lgan sharoitlarda fermer xo‘jaliklari faoliyatini tahlil qilish va prognozlashda noravshan to‘plamlar nazariyasi va imitatsion modellashirish usullarini qo‘llash maqsadga muvofiq.

-qishloq xo‘jaligida raqamli texnologiyalar va axborot tizimlarini joriy etish orqali fermer xo‘jaliklarida modellashirish va prognozlash jarayonlarini avtomatlashtirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг миллий статистика тизимини янада такомиллаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4796-сонли Қарори. 03.08.2020 й.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Қишлоқ хўжалигида ердан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ва маҳсулот етиштириш ҳажмини кўпайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-131-сонли Қарори. 28 март 2025 йил.
3. Беркинов Б.Б, Қодиров З.Э. Ахборот ноаниқлигида фермер хўжаликлари ривожланишини бошқаришнинг имитацион тизими. Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар мавзусидаги конференция материаллари. 2020 й. №18, 35-37 бетлар.
4. Гранберг А.Г. Статистическое моделирование и прогнозирование.- М.: Финансы и статистика,1990.-383 с.
5. Мухамедиева Д.Т. Статистическое моделирование в сельском хозяйстве с применением теории нечетких множеств. -Ташкент: Институт ки-бернетики НТИЦ «Современные информационные технологии». 2004. –200 с.

6. Бекмуратов Т.Ф. Интеллектуализация базовых платформ цифровой экономики. Материалы Республиканской НТ Конференции «Современное состояние и перспективы применение цифровых технологий и искусственного интеллекта в управлении». -Т.:, 6-7 сентября 2021 г.
7. Эконометрика: учебник / И.И.Елисеева, С.В.Курышева, Т.В.Костеева и др.; под ред. И.И.Елисеевой.- 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2007.- 339 с.
8. Политова И.Д. Дисперсионный и корреляционный анализ в экономике сельского хозяйства. – М.: «Колос», 1978.- 190с.
9. Qodirov Z.E. Fermer xo‘jaliklari faoliyatini optimallashtirish asosida iqtisodiy rivojlanishini ta’minlash. Marketing ilmiy, amaliy va ommabop jurnal. № 1-son yanvar, 2026-yil. Www.marketingjournal.uz. ISSN:3060-4621
10. Qodirov Z.E. Klaster tizimining qishloq xo‘jaligi mahsulotlari eksport hajmiga ta’sirini ekonometrik modellashtirish. “Экономака и социум” Международный научно-практический журнал. Выпуск: 02(141)2026.

UDK:330.34

**QISHLOQ XO‘JALIGINI MODERNIZATSIYA QILISHNING IQTISODIY
AHAMIYATI**

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ МОДЕРНИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

ECONOMIC SIGNIFICANCE OF AGRICULTURAL MODERNIZATION

O‘rinov Akmaljon Axmadjonovich

Farg‘ona davlat universiteti Iqtisodiyot va
turizm kafedrasi dotsenti, iqtisod fanlari nomzodi

Ahmadiyeva Ruxshonaxon Abrorjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti Iqtisodiyot yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish jarayonining iqtisodiy ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Qishloq xo‘jaligida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, innovatsion yondashuvlardan foydalanish va ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish orqali mehnat unumdorligini oshirish hamda iqtisodiy samaradorlikka erishish masalalari yoritiladi.

Shuningdek, yetakchi xorijiy olimlarning mazkur yo‘nalishdagi ilmiy qarashlari o‘rganilib, ularning natijalari asosida xulosalar shakllantiriladi.

Kalit so‘zlar: qishloq xo‘jaligi, modernizatsiya, iqtisodiy samaradorlik, innovatsiya, texnologiya, mehnat unumdorligi, barqaror rivojlanish.

В статье проводится научно-теоретический анализ экономической значимости модернизации сельского хозяйства. Рассматривается влияние внедрения современных технологий, инновационных подходов и совершенствования производственных процессов на повышение производительности труда и экономической эффективности. Также анализируются научные взгляды ведущих зарубежных ученых и формулируются соответствующие выводы.

Ключевые слова: сельское хозяйство, модернизация, экономическая эффективность, инновации, технологии, производительность труда, устойчивое развитие.

This article analyzes the economic importance of agricultural modernization from a scientific and theoretical perspective. The role of modern technologies, innovative approaches, and improved

production processes in increasing labor productivity and economic efficiency is examined. In addition, the scientific views of leading foreign scholars on this issue are analyzed, and conclusions are drawn based on the results.

Key words: agriculture, modernization, economic efficiency, innovation, technology, labor productivity, sustainable development.

Qishloq xo‘jaligi har qanday mamlakat iqtisodiyotining tayanch tarmoqlaridan biri bo‘lib, aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash, xomashyo bazasini mustahkamlash va ijtimoiy barqarorlikni saqlashda muhim o‘rin tutadi. Hozirgi globallashuv sharoitida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishiga bo‘lgan talab oshib borayotgan bo‘lsa-da, resurslarning cheklanganligi va iqlim o‘zgarishi mazkur sohada tub islohotlarni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish iqtisodiy o‘sishni ta‘minlovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish — bu agrar sohada ishlab chiqarishning texnik, texnologik, tashkiliy va boshqaruv jihatlarini tubdan yangilash jarayonidir. Modernizatsiya jarayoni qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini zamonaviy talablar asosida qayta tashkil etishni, resurslardan samarali foydalanishni va iqtisodiy natijadorlikni oshirishni nazarda tutadi. Ushbu jarayon faqat texnik vositalarni yangilash bilan cheklanib qolmay, balki ishlab chiqarish madaniyatini oshirish, boshqaruv tizimini takomillashtirish va innovatsion fikrlashni joriy etishni ham o‘z ichiga oladi.

Iqtisodiy nuqtai nazardan modernizatsiya qishloq xo‘jaligi tarmog‘ining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan ishlab chiqarish jarayoni mahsulot sifatining yaxshilanishiga, tannarxning pasayishiga va foydaning oshishiga olib keladi. Bu esa fermer xo‘jaliklari va agrar korxonalar moliyaviy barqarorligini ta‘minlaydi. Shuningdek, modernizatsiya qishloq xo‘jaligini bozor mexanizmlariga moslashtirishga yordam beradi.

Mehnat unumdorligi iqtisodiy rivojlanishning asosiy ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib, qishloq xo‘jaligida modernizatsiya ushbu ko‘rsatkichni oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida kamroq ishchi kuchi bilan ko‘proq mahsulot ishlab chiqarish imkoniyati yaratiladi. Bu esa ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va iqtisodiy resurslardan oqilona foydalanishga xizmat qiladi. Modernizatsiya natijasida qishloq xo‘jaligida yangi kasb va mutaxassisliklar shakllanadi. Masalan, agroteknolog, raqamli boshqaruv mutaxassisi, texnika operatorlari kabi kasblar paydo bo‘ladi. Bu esa mehnat bozorining sifat jihatdan rivojlanishiga olib keladi. Shu bilan birga, mehnat sharoitlari yaxshilanib, jismoniy mehnat ulushi kamayadi.

Innovatsiyalar va raqamlashtirish qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilishda muhim omil hisoblanadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli monitoring tizimlari va ma‘lumotlarni tahlil qilish vositalari ishlab chiqarish jarayonini aniq rejalashtirish imkonini beradi.

Natijada xatoliklar kamayadi, tavakkalchiliklar pasayadi va iqtisodiy barqarorlik ta‘minlanadi. Raqamlashtirish yordamida ekin maydonlari holatini monitoring qilish, ob-havo ma‘lumotlarini tahlil qilish va hosildorlikni prognozlash mumkin bo‘ladi. Bu esa fermerlar qarorlarining ilmiy asoslangan bo‘lishiga xizmat qiladi. Innovatsion yondashuvlar qishloq xo‘jaligini an‘anaviy tarmoqdan yuqori texnologiyali sohaga aylantiradi. Qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayon qishloq hududlarida bandlikni oshirish, aholi daromadlarini ko‘paytirish va yashash sharoitlarini yaxshilashga xizmat qiladi. Modernizatsiya qilingan qishloq xo‘jaligi qishloq infratuzilmasining rivojlanishiga turtki bo‘ladi.

Qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish masalasi iqtisodiy rivojlanish nazariyasida muhim o‘rin tutib, ushbu yo‘nalish ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan ilmiy jihatdan tadqiq etilgan.

Amerikalik iqtisodchi Teodor Shults agrar iqtisodiyot nazariyasining yirik vakillaridan biri bo‘lib, u qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilishda inson kapitali va bilimlarning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ilmiy asoslab bergan. Uning fikricha, an‘anaviy qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi past unumdorlikka ega bo‘lib, iqtisodiy o‘sishni ta‘minlash uchun yetarli emas. Shu sababli agrar sohada texnologik yangilanish va bilimga asoslangan yondashuv zarur. Shults o‘z tadqiqotlarida

qishloq xo‘jaligidagi qashshoqlik va past samaradorlikning asosiy sababi sifatida texnologik orqada qolishni ko‘rsatadi. Unga ko‘ra, agar fermerlar zamonaviy bilim va texnologiyalarga ega bo‘lmasa, ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalana olmaydi. Shu bois olim qishloq xo‘jaligiga investitsiya kiritishda texnika bilan bir qatorda ta‘lim va kadrlar tayyorlash masalasiga ham alohida urg‘u beradi. Teodor Shultsning ilmiy qarashlariga ko‘ra, qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning eng muhim sharti hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish natijasida mehnat unumdorligi ortadi, ishlab chiqarish tannarxi kamayadi va bozor munosabatlariga moslashuv kuchayadi. Olim qishloq xo‘jaligini rivojlantirishda davlatning rolini ham inkor etmaydi, chunki infratuzilma va ta‘lim tizimini rivojlantirish bozor mexanizmlari orqali to‘liq hal etilmaydi. Shuningdek, Shults agrar sohada modernizatsiya jarayonlari uzoq muddatli iqtisodiy o‘lishga xizmat qilishini ta‘kidlaydi. Uning fikricha, qishloq xo‘jaligi samaradorligining oshishi nafaqat agrar tarmoqning, balki butun milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta‘minlaydi. Shu sababli uning ilmiy qarashlari bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan.

Iqtisodchi olim Maykl Porter iqtisodiy raqobatbardoshlik va innovatsiyalar nazariyasi orqali qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish masalasiga yangi yondashuv olib kirgan. Uning fikricha, har qanday tarmoqning rivoji, jumladan qishloq xo‘jaligining taraqqiyoti ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish va innovatsion ustunliklarni shakllantirish bilan bevosita bog‘liq. Porter qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilishni raqobat ustunligini ta‘minlashning asosiy omillaridan biri sifatida ko‘radi. Unga ko‘ra, texnologik yangilanish mahsulot sifatini oshiradi, tannarxni kamaytiradi va bozor talablariga moslashuvchanlikni kuchaytiradi. Natijada agrar mahsulotlar ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardosh bo‘lib boradi. Porter nazariyasida innovatsiyalar alohida o‘rin tutadi. Uning fikricha, innovatsiyalar orqali agrar soha yuqori qo‘shimcha qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa eksport hajmining oshishiga, valyuta tushumlarining ko‘payishiga va iqtisodiy o‘lish sur‘atlarining tezlashishiga olib keladi.

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning eng muhim omillaridan biridir. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish natijasida ishlab chiqarish jarayonlari optimallashtirilib, resurslardan foydalanish samaradorligi oshadi. Bu holat mahsulot tannarxining pasayishiga va ishlab chiqaruvchilar daromadining ko‘payishiga olib keladi.

Agrar sohada texnologik yangilanishlar bo‘lmagan sharoitda iqtisodiy o‘lishga erishish qiyinlashadi. Ayniqsa, suv, yer va mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi past bo‘lgan holatlarda modernizatsiya iqtisodiy zarurat sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois modernizatsiya jarayoni qishloq xo‘jaligi tarmog‘ining iqtisodiy barqarorligini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Olimlar qarashlari asosida olib borilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilishda faqat texnik vositalarni yangilash yetarli emas. Inson kapitali, ya‘ni bilim, malaka va tajriba texnologik rivojlanish bilan uyg‘unlashgan taqdirdagina yuqori iqtisodiy natijalarga erishish mumkin. Xususan, Theodore Schultz ta‘kidlaganidek, agrar sohada bilim va innovatsiyalarga investitsiya kiritish uzoq muddatli iqtisodiy o‘lishning asosi hisoblanadi. Ushbu fikrni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy texnologiyalarni samarali qo‘llay oladigan malakali kadrlar mavjud bo‘lmagan taqdirda modernizatsiya jarayoni kutilgan natijani bermaydi. Natijada, qishloq xo‘jaligida mehnat unumdorligi oshib, ishlab chiqarish samaradorligi yuqori darajaga ko‘tariladi. Bu esa nafaqat agrar tarmoqning, balki butun milliy iqtisodiyotning rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilishning muhim natijalaridan biri — tarmoq raqobatbardoshligining oshishidir. Michael Porter nazariyasiga tayangan holda aytish mumkinki, texnologik yangilanish va innovatsiyalar ishlab chiqaruvchilarga bozor ustunligini ta‘minlash imkonini beradi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, modernizatsiya qilingan qishloq xo‘jaligi tarmog‘i ichki va tashqi bozorlarda yuqori sifatli, raqobatbardosh mahsulotlar bilan ishtirok etish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa eksport hajmining oshishiga, valyuta tushumlarining ko‘payishiga va milliy iqtisodiyotning tashqi iqtisodiy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bundan tashqari, modernizatsiya qiymat zanjirining barcha bosqichlarida samaradorlikni oshiradi. Ishlab chiqarish, qayta ishlash, saqlash va logistika tizimlarining modernizatsiyalashuvi agrar mahsulotlarning bozorga chiqish jarayonini tezlashtiradi va iqtisodiy yo‘qotishlarni kamaytiradi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, qishloq xo‘jaligini

modernizatsiya qilish faqat iqtisodiy emas, balki ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Ushbu jarayon qishloq hududlarida bandlik darajasini oshiradi, aholi daromadlarini ko‘paytiradi va turmush sifatini yaxshilaydi.

Modernizatsiya natijasida qishloq joylarda yangi ish o‘rinlari yaratiladi, zamonaviy kasblar shakllanadi va mehnat sharoitlari yaxshilanadi. Bu esa ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga va hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Shuningdek, qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi. Ishlab chiqarish hajmining oshishi va mahsulot sifatining yaxshilanishi aholini barqaror oziq-ovqat bilan ta‘minlash imkonini yaratadi.

1-jadval

Qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilishning iqtisodiy ahamiyati jadval ko‘rinishida

Yo‘nalishlar	Mazmuni
Texnologik modernizatsiya	Zamonaviy qishloq xo‘jaligi texnikalarini joriy etish, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish jarayonlari, tomchilatib sug‘orish tizimlari, raqamli monitoring va boshqaruv texnologiyalaridan foydalanish
Iqtisodiy samaradorlik	Iqtisodiy samaradorlik Ishlab chiqarish tannarxining pasayishi, foyda va daromadning oshishi, resurslardan oqilona foydalanish, xarajatlarni optimallashtirish
Mehnat unumdorligi	Mehnat samaradorligining oshishi, jismoniy mehnat ulushining qisqarishi, malakali kadrlar tayyorlash, yangi kasb va mutaxassisliklarning shakllanishi
Innovatsiyalar va raqamlashtirish	Agroaxborot tizimlari, raqamli platformalar, sun‘iy intellekt elementlari, ilmiy asoslangan rejalashtirish va prognozlash
Raqobatbardoshlik	Ichki va tashqi bozorda raqobat ustunligining oshishi, eksport salohiyatining kengayishi, mahsulot sifati va standartlarining yaxshilanishi
Ijtimoiy-iqtisodiy natijalar	Qishloq hududlarida bandlikning oshishi, aholi daromadlarining ko‘payishi, turmush darajasining yaxshilanishi, ijtimoiy barqarorlik
Barqaror rivojlanish	Oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash, ekologik muvozanatni saqlash, uzoq muddatli iqtisodiy o‘sish, milliy iqtisodiyotning mustahkamlanishi

Ushbu maqolada qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilishning iqtisodiy ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy texnologiyalar va innovatsiyalarni joriy etish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda mehnat unumdorligini yuksaltirishga xizmat qiladi. Qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish jarayoni iqtisodiy o‘sish, oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash va raqobatbardoshlikni kuchaytirishda muhim omil hisoblanadi. Klaster yondashuvi asosida olib borilgan tahlil mazkur jarayonning texnologik, iqtisodiy va ijtimoiy jihatlari o‘zaro uzviy bog‘liqligini ko‘rsatdi. Xulosa qilib aytganda, qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish barqaror rivojlanishni ta‘minlash va milliy iqtisodiyot samaradorligini oshirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish va oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash ustuvor yo‘nalishlari. — Toshkent, 2019.
2. Ergashev B.Y. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
3. Abdurahmonov Q.X. Innovatsion iqtisodiyot va agrar sohaning rivojlanishi. — Toshkent: Fan, 2018.

4. Food and Agriculture Organization. The State of Food and Agriculture. — Rome, 2021.
5. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Qishloq xo‘jaligi sohasining statistik ko‘rsatkichlari. — Toshkent, 2022.
6. Xolmatov D.Sh. Agrar sohada modernizatsiya jarayonlarining iqtisodiy tahlili // Ilmiy-amaliy tadqiqotlar jurnali. — 2020. — №2.

UDK:338.46

**СУГУРТА МУНОСАБАТЛАРИДА СУГУРТА ТАРИФ СТАВКАЛАРИНИ
АХАМИЯТИ ВА МУАММОЛАРИ**

**ВАЖНОСТЬ И ПРОБЛЕМЫ ТАРИФОВ НА СТРАХОВЫЕ УСЛУГИ В
СТРАХОВЫХ ОТНОШЕНИЯХ**

**THE IMPORTANCE AND PROBLEMS OF INSURANCE TARIFFS IN INSURANCE
RELATIONSHIPS**

Хайдаров Хошимжон Фаргона Давлат университети доценти, и.ф.н.

Аннотация

Ушбу мақолада суғуртада тариф ставкасининг иқтисодий моҳияти, унинг суғурта тизимидаги аҳамияти ва муаммолари ёритиб берилди. Тариф ставкасининг шаклланиш тамойиллари, унинг асосий тузилиши ҳамда таркибий қисмлари батафсил таҳлил қилинади.

Шунингдек, нетто-ставка ва брутто-ставка тушунчалари, уларнинг фарқи ҳамда суғурта мукофоти хисоблашдаги роли изоҳланади. Мақолада суғурта тариф сиёсатини шакллантиришда риск даражаси, статистик маълумотлар ва молиявий барқарорлик омилларининг таъсири кўриб чиқилади. Тадқиқот натижасида суғурта тариф ставкасининг суғурта компаниялари фаолиятидаги аҳамияти очиқ берилди.

Калит сўзлар: суғурта, тариф ставкаси, нетто-ставка, брутто-ставка, суғурта мукофоти, риск, суғурта фонди, тариф сиёсати, актуал хисоб-китоблар, молиявий барқарорлик.

В данной статье рассматривается экономическая сущность тарифной ставки в страховании, ее роль и значение в системе страхования. Подробно анализируются принципы формирования тарифной ставки, ее основная структура и компоненты. Также объясняются понятия нетто-ставки и валовой ставки, их различие и роль при расчете страховой премии. В статье рассматривается влияние уровня риска, статистических данных и факторов финансовой стабильности на формирование страховой тарифной политики. Исследование выявляет значение страховой тарифной ставки в деятельности страховых компаний.

Ключевые слова: страхование, тарифная ставка, нетто-ставка, валовая ставка, страховая премия, риск, страховой фонд, тарифная политика, актуарные расчеты, финансовая стабильность.

This article examines the economic nature of the insurance rate, its role, and significance within the insurance system. It analyzes in detail the principles of rate formation, its basic structure, and its components. It also explains the concepts of net rate and gross rate, their differences, and their role in calculating insurance premiums. The article examines the influence of risk level, statistical data, and financial stability factors on the formation of insurance rate policy. The study reveals the importance of the insurance rate in the activities of insurance companies.

Keywords: insurance, rate, net rate, gross rate, insurance premium, risk, insurance fund, rate policy, actuarial calculations, financial stability.

Бозор иқтисодиёти шароитида суғурта тизими молиявий барқарорликни таъминловчи муҳим институтлардан бири ҳисобланади. Суғурта иқтисодий субъектларнинг мулкӣ манфаатларини турли хил рисклардан ҳимоя қилиш орқали иқтисодиётнинг узлуксиз фаолият юритишига хизмат қилади. Айниқса, глобал иқтисодий беқарорлик, инфляция жараёнлари, табиӣ офатлар сонининг ортиши ва технологик хавфларнинг кучайиши шароитида суғуртанинг аҳамияти янада долзарб бўлиб келмоқда. Бундай вазиятда суғурта компанияларининг молиявий барқарорлигини таъминлаш ва мижозлар манфаатларини ҳимоя қилиш кўп жиҳатдан тариф ставкаларининг тўғри ва илмӣ асосланган ҳолда белгиланишига боғлиқ.

Суғуртада тариф ставкаси суғурта мукофотининг асосини ташкил этади ҳамда суғурта фондини шакллантиришнинг муҳим молиявий механизми ҳисобланади. Тариф ставкаси етарли даражада асослантирилмаган тақдирда, суғурта компанияси зарар кўриши ёки аксинча, суғурталанувчилар учун ортикча молиявий юк юзага келиши мумкин. Шу боис тариф ставкасини шакллантириш жараёни риск даражасини аниқ баҳолаш, статистик маълумотларни чуқур таҳлил қилиш ва актуал ҳисоб-китобларга таянган ҳолда амалга оширилиши тақозо этади.

Ҳозирги кунда суғурта бозорида рақобатнинг кучайиши, янги суғурта маҳсулотларининг пайдо бўлиши ҳамда рақамли технологияларнинг жорий этилиши тариф сиёсатини такомиллаштириш заруратини юзага келтирмоқда. Хусусан, индивидуал рискларни баҳолаш тизимининг ривожланиши тариф ставкаларини янада дифференциаллаштириш зарурати тугилмоқда. Бу эса ўз навбатида суғурта хизматларининг адолатлилиги ва шаффофлигини таъминлашга хизмат қилади.

Шунингдек, суғурта тариф ставкасининг тузилиши ва таркибини тўғри аниқлаш суғурта ташкилотларининг харажатларини қоплаш, фойда олиш ҳамда захира фондларини шакллантириш жараёнида муҳим аҳамият касб этади. Тариф ставкаси одатда нетто-ставка ва юклама (брутто-ставка таркиби) қисмларидан иборат бўлиб, ҳар бир элементнинг иқтисодий моҳиятини чуқур ўрганиш суғурта механизмининг самарали ишлашини таъминлайди.

Шу сабабли суғуртада тариф ставкасининг иқтисодий моҳиятини, унинг тузилиши ва таркибини илмӣ жиҳатдан ўрганиш ҳамда амалиётдаги аҳамиятини таҳлил қилиш бугунги кунда долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Суғуртада тариф ставкаси суғурта муносабатларининг иқтисодий асосини ташкил этади. Тариф ставкаси — бу суғурта суммасининг бир бирлигига тўғри келадиган суғурта мукофоти миқдори бўлиб, у суғурта фондини шакллантириш, суғурта тўловларини қоплаш ҳамда суғурта ташкилотининг барқарор фаолият юритишини таъминлаш учун хизмат қилади. Тариф ставкаси илмӣ асосланган, иқтисодий жиҳатдан тўғри ҳисобланган ва риск даражасига мос равишда белгиланиши лозим.

Суғурта тариф ставкасининг иқтисодий моҳияти риск назариясига бориб тақалади. Суғурта фаолиятининг асосий тамойили эҳтимоллик ва тасодиғийликка асосланган рискларни молиявий тақсимлашдан иборат. Шу сабабли тариф ставкасини шакллантириш жараёнида статистик кузатувлар, зарар кўриш эҳтимоли, зарар миқдорининг ўртача кўрсаткичи ҳамда суғурта ҳодисалари частотаси чуқур таҳлил қилинади. Риск қанчалик юқори бўлса, тариф ставкаси ҳам шунчалик юқори белгиланади.

Тариф ставкаси ўз тузилишига кўра икки асосий қисмдан иборат бўлади: нетто-ставка ва юклама. Нетто-ставка суғурта ҳодисалари юз берганда тўланадиган суғурта қопламаларини молиялаштириш учун мўлжалланган қисмдир. У асосан кутилаётган зарар миқдорига тенглаштирилади ва суғурта фондининг асосий қисмини шакллантиради. Нетто-ставка актуал ҳисоб-китоблар асосида аниқланади ҳамда суғурта ҳодисалари эҳтимоли ва ўртача зарар кўрсаткичларига таянган ҳолда белгиланади.

Юклама эса суғурта ташкилотининг фаолият юритиши билан боғлиқ харажатларни қоплаш ҳамда фойда олиш учун белгиланади. Юклама таркибига маъмурий харажатлар, агентлик ҳақлари, реклама ва маркетинг харажатлари, захира ажратмалари ҳамда режалаштирилган фойда киради. Шундай қилиб, брутто-ставка нетто-ставка ва юклама

йиғиндисидан ташкил топади. Тариф ставкасининг тузилиши суғурта ташкилотининг молиявий барқарорлигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади.

Тариф ставкасини шакллантиришда бир қатор тамойилларга амал қилинади.

Биринчидан, эквивалентлик тамойили — яъни суғурта мукофоти кутилаётган суғурта тўловларига мос бўлиши лозим.

Иккинчидан, адолатлилик тамойили — бир хил риск даражасига эга суғурталанувчилар бир хил тариф асосида суғурталаниши керак.

Учинчидан, барқарорлик тамойили — тариф ставкаси суғурта компаниясининг узок муддатли тўлов қобилиятини таъминлаши зарур.

Тўртинчидан, рақобатбардошлик тамойили — тарифлар бозордаги рақобат шароитларини инобатга олган ҳолда белгиланади.

Ҳозирги босқичда суғурта тариф сиёсатида бир қатор долзарб масалалар мавжуд бўлмоқда. Биринчидан, рақамлаштириш жараёнлари индивидуал рискларни баҳолаш имкониятини кенгайтириш тақозо этмоқда. Масалан, автомобил суғуртасида телематик қурилмалар орқали ҳайдовчининг хулқ-атвори кузатилиб, шахсийлаштирилган тарифлар қўлланилмоқда. Бу эса тариф ставкаларини янада аниқлаштириш ва адолатли тақсимлаш имконини беради.

Иккинчидан, инфляция жараёнлари тариф ставкаларини қайта кўриб чиқиш заруратини юзага келтирмоқда. Нархлар даражасининг ўсиши суғурта қопламалари миқдорига бевосита таъсир қилади, натижада нетто-ставкани ошириш эҳтиёжи туғилади. Акс ҳолда суғурта компанияси молиявий барқарорлигини йўқотиши мумкин.

Учинчидан, табиий офатлар ва глобал иқлим ўзгаришлари риск даражасини ошириб, суғурта тарифларини белгилашда янги ёндашувларни талаб қилмоқда. Катта миқёсдаги зарарлар суғурта захираларини кўпайтиришни ва қайта суғурталаш механизмларини кучайтиришни тақозо этади.

Тўртинчидан, суғурта бозорида соғлом рақобатни таъминлаш масаласи долзарбдир. Баъзи ҳолларда мижозларни жалб қилиш мақсадида тариф ставкаларини сунъий равишда пасайтириш суғурта компаниясининг молиявий хавфсизлигига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Шу сабабли тариф сиёсати иқтисодий асосланган ва эҳтиёткорона юритилиши лозим.

Суғуртада тариф ставкаси нафақат суғурта мукофотини аниқлаш воситаси, балки суғурта тизимининг барқарор ишлашини таъминловчи муҳим иқтисодий инструмент ҳисобланади. Унинг тузилиши ва таркибини илмий асосда шакллантириш суғурта компанияларининг молиявий барқарорлиги, мижозлар манфаатларини ҳимоя қилиш ҳамда суғурта бозорининг барқарор ривожланишида муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, суғуртада тариф ставкаси суғурта тизимининг молиявий асосини ташкил этувчи муҳим иқтисодий категория ҳисобланади. У суғурта мукофотини аниқлашнинг асосий воситаси бўлиб, суғурта фондини шакллантириш, суғурта қопламаларини ўз вақтида ва тўлиқ амалга ошириш ҳамда суғурта ташкилотининг молиявий барқарорлигини таъминлашда ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

Мақолада кўриб чиқилганидек, тариф ставкаси ўз тузилишига кўра нетто-ставка ва юкламадан иборат бўлиб, ҳар бир таркибий қисмнинг иқтисодий мазмуни ва вазифаси мавжуд. Нетто-ставка суғурта ҳодисалари натижасида юзага келадиган зарарларни қоплаш учун мўлжалланган бўлса, юклама суғурта ташкилотининг харажатларини қоплаш ва фойда олиш имконини беради. Ушбу икки элементнинг ўзаро мутаносиблиги суғурта фаолиятининг самарадорлигини белгилайди.

Шунингдек, тариф ставкасини шакллантириш жараёни риск даражасини аниқ баҳолаш, статистик маълумотларга таяниш ва актуал ҳисоб-китобларни қўллашни талаб этади. Замонавий шароитда рақамлаштириш жараёнлари, инфляция омиллари, табиий офатлар хавфининг ортиши ҳамда суғурта бозорида рақобатнинг кучайиши тариф сиёсатини доимий равишда такомиллаштириб боришни тақозо этмоқда.

Шу боис суғуртада тариф ставкасининг иқтисодий моҳиятини чуқур ўрганиш, унинг тузилиши ва таркибини илмий асосда шакллантириш суғурта бозорининг барқарор

ривожланишини таъминлаш, суғурталанувчилар манфаатларини ҳимоя қилиш ҳамда суғурта ташкилотларининг тўлов қобилиятини мустаҳкамлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Фуқоралар транспорт воситаларини суғурталашда ҳайдовчилик стажи ва беталофат ҳаракатланиши ҳамда йул транспорт ҳодисалар содир қилган – қилмаганлигидан келиб чиқиб суғурта тариф ставкаларини дифференцияси қилиб боришни жорий қилиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги Қонуни. – Тошкент, 2021.
2. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. Суғурта бозори фаолиятига оид меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. – Тошкент, 2023.
3. Ширинов И.Ш. Суғурта иши. – Тошкент: Иқтисодиёт, 2022.
4. Ваҳобов А.В., Маликов Т.С. Молия. – Тошкент: Иқтисод-молия, 2018.
5. Аҳмедов Д.Қ. Актуар ҳисоб-китоблар асослари. – Тошкент: Иқтисодиёт, 2022.
6. Хайдаров Х. Страхование как сфера социальной защиты и цифровизации рынка страховых услуг. Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар журнаלי-Тошкент, 2025
7. Чернова Г.В. Страхование. – Москва: Юрайт, 2020.

UDK:336.7

**IQTISODIY TARMOQLARDA INNOVATSION G‘OYALAR BANKIDAN
FOYDALANISHNING TAHLILIIY ASOSLARI**

**АНАЛИТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БАНКА ИННОВАЦИОННЫХ
ИДЕЙ В ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТРАСЛЯХ**

**ANALYTICAL FOUNDATIONS FOR THE USE OF AN INNOVATIVE IDEAS BANK IN
ECONOMIC SECTORS**

Maxamadiyev Mexroj Mardon o‘g‘li
Toshkent amaliy fanlar universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada iqtisodiy tarmoqlarda innovatsion g‘oyalar bankidan foydalanishning tahliliy asoslari o‘rganilgan. Innovatsion g‘oyalar banki ilmiy ishlanmalar, texnologiyalar va startup loyihalarni yagona platformada jamlash, tahlil qilish va ularni iqtisodiyot tarmoqlariga joriy etish imkonini beruvchi axborot tizimi sifatida ko‘rib chiqilgan. Tadqiqotda raqamli texnologiyalar, analitik platformalar va katta ma’lumotlar (big data)ning innovatsion jarayonlarni baholash, g‘oyalarni saralash va iqtisodiy samaradorligini aniqlashdagi ahamiyati ta’kidlangan. Shu orqali iqtisodiy tarmoqlarda innovatsion faoliyatni rivojlantirish, raqobatbardoshlikni oshirish va ilmiy ishlanmalarni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: Innovatsion g‘oyalar banki, iqtisodiy tarmoqlar, raqamli iqtisodiyot, axborot tizimlari, innovatsion jarayonlar, tahliliy platforma, katta ma’lumotlar (big data), iqtisodiy samaradorlik.

В данной статье исследуются аналитические основы использования банка инновационных идей в экономических секторах. Банк инновационных идей рассматривается как информационная система, позволяющая собирать научные разработки, технологии и стартап-проекты на единой платформе, анализировать их и внедрять в экономические сектора. В исследовании подчеркивается важность цифровых технологий, аналитических платформ и больших данных в оценке инновационных процессов, сортировке идей и определении их

экономической эффективности. Это демонстрирует возможности развития инновационной деятельности в экономических секторах, повышения конкурентоспособности и практического внедрения научных разработок.

Ключевые слова: Банк инновационных идей, экономические сектора, цифровая экономика, информационные системы, инновационные процессы, аналитическая платформа, большие данные, экономическая эффективность.

This article studies the analytical foundations of the use of a bank of innovative ideas in economic sectors. The bank of innovative ideas is considered as an information system that allows you to collect scientific developments, technologies and startup projects on a single platform, analyze them and introduce them into economic sectors. The study emphasizes the importance of digital technologies, analytical platforms and big data in assessing innovation processes, sorting ideas and determining their economic efficiency. This shows the possibilities of developing innovative activities in economic sectors, increasing competitiveness and implementing scientific developments in practice.

Keywords: Bank of innovative ideas, economic sectors, digital economy, information systems, innovation processes, analytical platform, big data, economic efficiency.

Jahon amaliyotida hududlar va iqtisodiyot tarmoqlar bo'yicha yangi ilmiy ishlanmalar va texnologiyalarining innovatsion g'oyalar bankini rivojlantirishda raqamli iqtisodiyot texnologiyalaridan samarali foydalanish bo'yicha keng qamrovli ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Bu izlanishlarda asosan oliy ta'limda bo'yicha yangi ilmiy ishlanmalar va texnologiyalarining innovatsion g'oyalar bankini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarni keng joriy qilish, ta'lim faoliyatini nazorat qilishda, masofaviy ta'limni tashkil etishda, zamonaviy darslarni va ilmiy tadqiqot faoliyatini olib borishda bulutli texnologiyalar, IoT(Internet buyumlar), sun'iy intellekt va bir qancha raqamli texnologiyalardan foydalanish va amaliyotga joriy etish bu borada amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ta'lim jarayonlarida raqamli texnologiyalardan foydalanishga katta e'tibor qaratilmoqda. Raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish orqali iqtisodiy o'sishni tezlashtirish, samaradorlikni oshirish va zamonaviy infratuzilmani yaratish borasida qator yo'nalish va vazifalar belgilangan. “Raqamli O'zbekiston-2030” dasturi doirasida davlat boshqaruvi, iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda raqamli texnologiyalarni joriy qilish, axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish, moliyaviy texnologiyalar, xususan, bank tizimlari, onlayn to'lovlar, elektron pullar va blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish, elektron hukumat tizimini joriy qilish orqali aholining davlat idoralari bilan bog'liq ish jarayonlarini soddalashtirish, axborot texnologiyalari sohasida yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashga yo'naltirilgan ta'lim dasturlari va maxsus IT-markazlar tashkil etish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiy tarmoqlarini rivojlantirish shular jumlasidan hisoblanadi. Mazkur vazifalarning samarali amalga oshirilishi o'z navbatida mamlakatda oliy ta'lim faoliyatini rivojlantirishda raqamli iqtisodiyot texnologiyalaridan foydalanish va takomillashtirishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqot ishlarining dolzarbligini belgilaydi.[1]

A.N. Kolmogorov va V.V. Ivanov o'z ilmiy tadqiqotlarida raqamli texnologiyalar asosida innovatsion faoliyatni rivojlantirish masalalarini tahlil qilganlar. Ularning fikricha, zamonaviy iqtisodiyotda innovatsion g'oyalarni shakllantirish va ularni amaliyotga joriy etishda axborot tizimlari va ma'lumotlar bazalarining o'rni juda muhim hisoblanadi. [2]

I.V. Glinova va M.A. Sokolov tadqiqotlarida esa raqamli iqtisodiyot sharoitida innovatsion jarayonlarni boshqarishning zamonaviy mexanizmlari yoritilgan. Olimlar innovatsion g'oyalarni tizimli ravishda saralash, ularning amaliy ahamiyatini baholash hamda iqtisodiy tarmoqlarda qo'llash imkoniyatlarini aniqlashda analitik platformalar va axborot tizimlaridan foydalanish zarurligini qayd etadilar.[3]

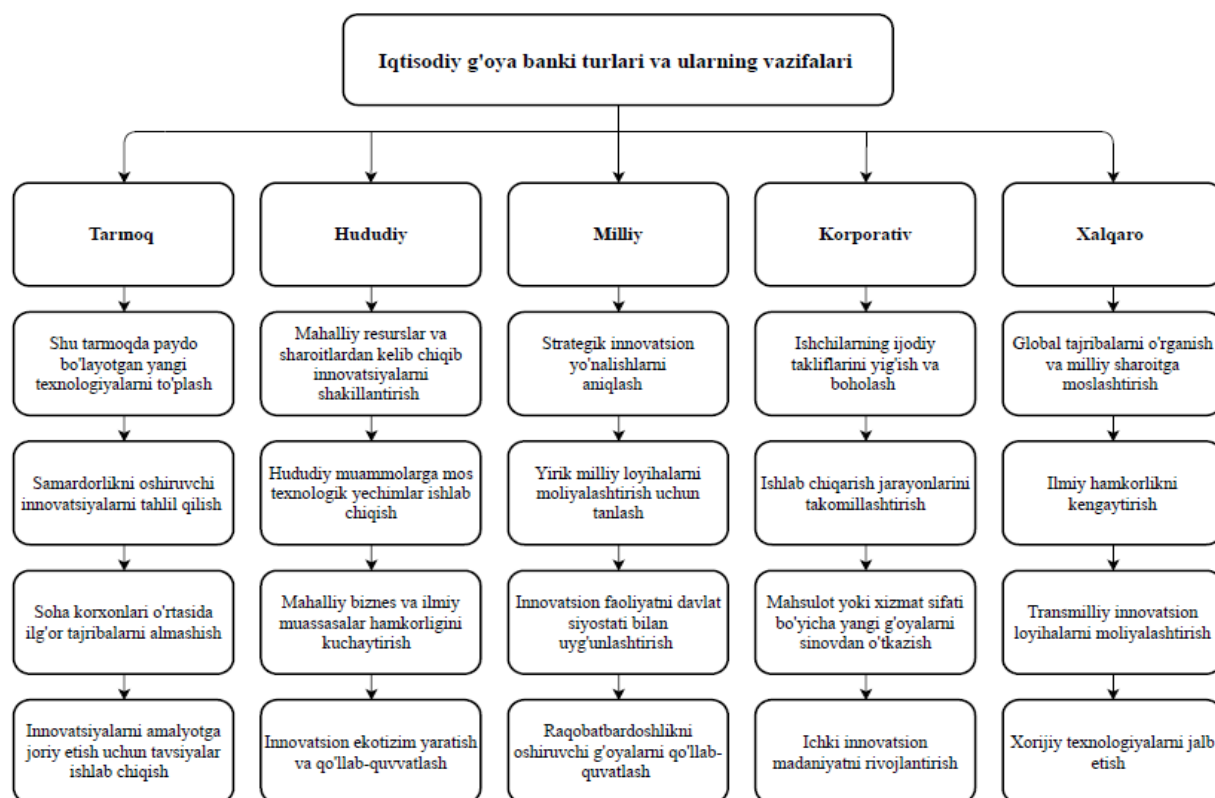
A.G. Aganbegyan o‘z ilmiy ishlarida innovatsiyalarni iqtisodiy rivojlanishning muhim omili sifatida baholab, ilmiy ishlanmalar va texnologik yangiliklarni iqtisodiyot tarmoqlariga joriy etish jarayonida davlat, ilmiy muassasalar hamda biznes subyektlari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish zarurligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, innovatsion g‘oyalar banki kabi axborot tizimlari innovatsion faoliyatni muvofiqlashtirish va samarali boshqarish imkonini beradi.[4]

B. Yuldashev o‘z ilmiy tadqiqotlarida raqamli iqtisodiyot sharoitida innovatsion faoliyatni rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratadi. Uning ta’kidlashicha, zamonaviy iqtisodiyotda innovatsion g‘oyalar va ilmiy ishlanmalarni tizimli ravishda jamlash, tahlil qilish hamda amaliyotga joriy etish jarayonida raqamli texnologiyalar va axborot tizimlaridan keng foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.[5]

Shuningdek, S.S. G‘ulomov o‘z tadqiqotlarida innovatsion rivojlanish va raqamli iqtisodiyotning nazariy asoslarini keng yoritib bergan. Olimning fikricha, innovatsion g‘oyalarni samarali boshqarish va ularni iqtisodiyot tarmoqlariga joriy etish jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalari, ma’lumotlar bazalari hamda analitik tizimlardan foydalanish zarur hisoblanadi.[6]

Ushbu ishda ilmiy izlanishlar qiyosiy tahlil, grafik tahlil, empirik tadqiqotlarni umumlashtirish hamda normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish usullari asosida olib borildi.

Innovatsion g‘oyalar bankining bir qancha turlari va ularning asosiy vazifalari keltirib o‘tishda ularning tavsifi mazmuni va tahliliy asoslarini ham yoritib o‘tish talab etiladi: Tarmoq (sohaviy) innovatsion g‘oyalar banki tizimning samaradorligini, dolzarbligini va barqarorligini hisobga olgan holda qabul qilinadigan qarorlarni kafolatlovchi ilmiy-va-amaliy prinsiplar majmuasidir. Avvalo, tahliliy asoslarning markazida muammoni aniq identifikatsiya qilish yotadi: har bir g‘oya yoki taklif sohaning qaysi aniq muammosini hal qilishini, uning maqsadli ko‘rsatkichlarini (masalan, mahsulot sifati, ishlab chiqarish qiymati, energiya samaradorligi yoki xizmat ko‘rsatish vaqti) va g‘oyaning ushbu muammoga ta’sir mexanizmini mufassal tavsiflash zarur.

1-rasm. Innovatsion g‘oyalar banki turlari va ularning vazifalari

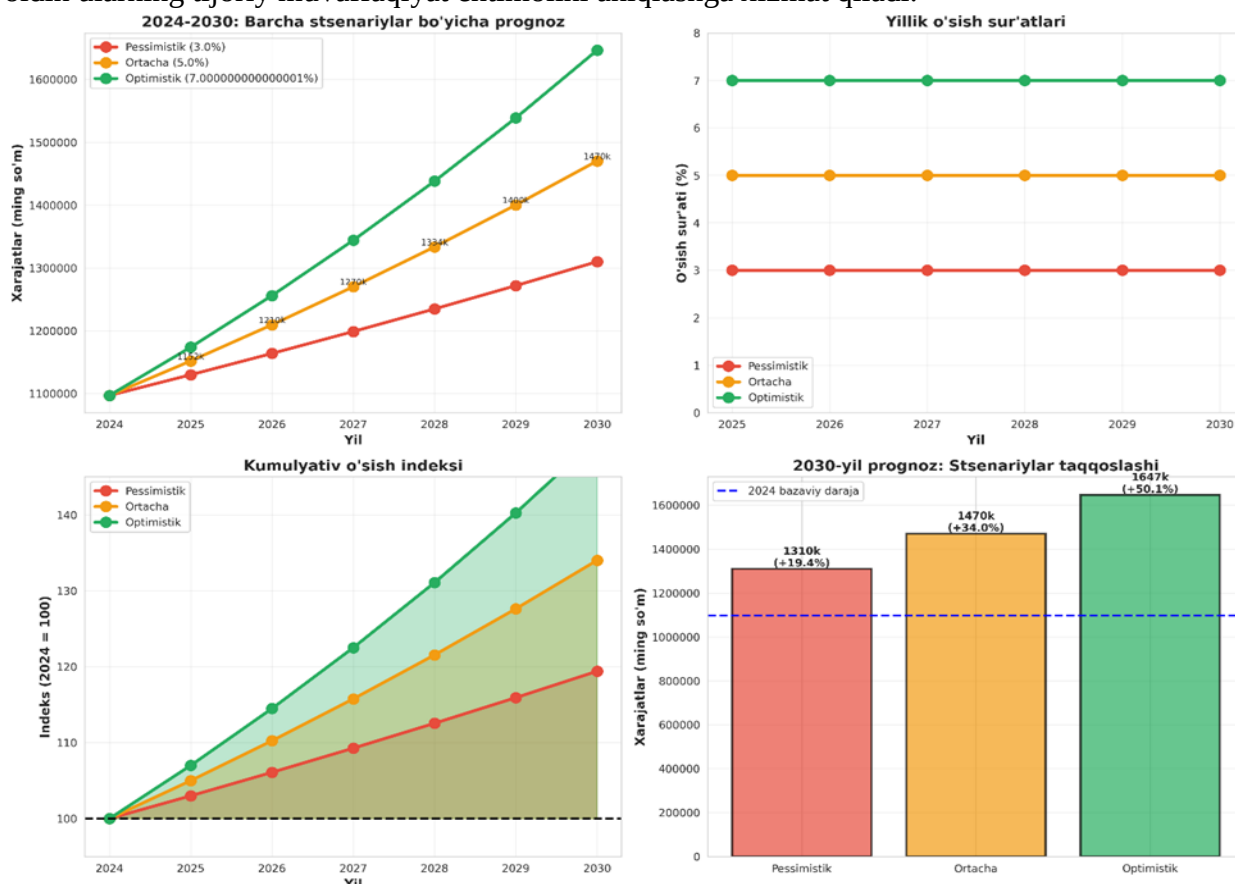
Hududiy (regional) innovatsion g‘oyalar bankidan foydalanishning tahliliy asoslari bu ma’lum bir viloyat, tuman yoki iqtisodiy mintqa doirasida yaratilayotgan innovatsion tashabbuslarni tizimli ravishda yig‘ish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish uchun ishlab chiqiladigan ilmiy-amaliy

metodologiyalar majmuasidir. Avvalo, hududiy g‘oyalar banki uchun tahliliy yondashuvning markazida mahalliy resurslar, muammolar va imkoniyatlarni aniqlash jarayoni turadi.

Korporativ (korxona) innovatsion g‘oyalar bankidan foydalanishning tahliliy asoslari bu korxona ichida innovatsion jarayonlarni tizimli boshqarish, yangi mahsulot va texnologiyalarni ishlab chiqish, raqobatbardoshlikni oshirish hamda resurslardan samarali foydalanishni ta‘minlashga qaratilgan kompleks yondashuvdir. Ushbu tahliliy asos korxonaning strategik maqsadlari, ishlab chiqarish imkoniyatlari va bozor ehtiyojlarini uyg‘unlashtirgan holda, innovatsion g‘oyalarni tanlash, baholash va amaliyotga joriy etish mexanizmlarini o‘z ichiga oladi. Maqsad korxona ichida qanday turdagi innovatsiyalarni amalga oshirish mumkinligini aniqlash, ya‘ni real imkoniyatlarni baholash. Shu bilan birga, ichki muhitdagi kreativ fikrlashni rag‘batlantirish, g‘oya taklif etuvchi xodimlar uchun moddiy va nomoddiy mukofot tizimini yaratish ham muhim tahliliy yo‘nalishdir.

Uchinchi jihat innovatsion g‘oyalarni yig‘ish, saralash va baholash mexanizmi. Korxona miqyosida bu jarayon odatda maxsus platforma yoki ichki elektron tizim orqali amalga oshiriladi. Xodimlar, bo‘limlar yoki loyihalar jamoasi tomonidan taqdim etilgan g‘oyalar bir necha bosqichda tahlil qilinadi: birinchi bosqichda ularning yangiligi va texnik imkoniyatlari, keyingi bosqichda esa iqtisodiy samaradorligi (ROI, payback period), risk darajasi va bozor salohiyati baholanadi. Eng istiqbolli g‘oyalar sinov (pilot) loyihalari sifatida tanlanadi. To‘rtinchi tahliliy tamoyil bozor tahlili va raqobatbardoshlik bahosi.

Har bir innovatsion g‘oya nafaqat ichki ehtiyojga, balki tashqi bozordagi talab va raqobatchilar faoliyatiga ham asoslanadi. Shu sababli, korxona innovatsion g‘oyalar banki doirasida doimiy marketing tahlili olib boradi: iste‘molchilar talabi, yangi texnologiyalar tendensiyasi, global raqobatchilar tajribasi va patentlar bozorini o‘rganadi. Bu tahlil g‘oyalarni amaliyotga joriy etishdan oldin ularning tijoriy muvaffaqiyat ehtimolini aniqlashga xizmat qiladi.

2-rasm. Innovatsion g‘oyalar bankidan foydalanish samaradorligini takomillashtirishning 2024-2030 -yilga qadar prognoz ko‘rsatkichlari

Ushbu tizimning maqsadi turli davlatlar, kompaniyalar va ilmiy markazlar o‘rtasida innovatsion hamkorlikni kuchaytirish, global innovatsion ekotizimni integratsiyalash va texnologik taraqqiyotni tezlashtirishdir. Birinchi tahliliy yo‘nalish global innovatsion siyosat va strategik yo‘nalishlarni

muvofiglashtirishdir. Xalqaro innovatsion g‘oyalar banki turli davlatlarning ilmiy markazlari, universitetlari, texnoparklari, inkubatorlari va korporatsiyalari o‘rtasidagi hamkorlikni muvofiglashtiradi. Shu orqali global miqyosda “innovatsion resurs xaritasi” yaratiladi, ya’ni qaysi mintaqada qanday texnologiyalar, ilmiy kuchlar yoki ishlab chiqarish imkoniyatlari mavjudligi tahlil qilinadi.

2-rasmda innovatsion g‘oyalar bankidan foydalanish samaradorligini takomillashtirishning 2024-2030 -yilga qadar prognoz ko‘rsatkichlari keltirilgan bo‘lib 1-grafikda uchta o‘shish ssenariysi taqdim etilgan — Pessimistik (qizil, 3%), O‘rtacha (sariq, 5%) va Optimistik (yashil, 7%). 2024 yilda barchasi 1,000,000 dan boshlanadi. Pessimistik ssenariyda 2030 yilga kelib 1,200,000 ga yetadi, O‘rtacha ssenariyda 1,350,000, Optimistik ssenariyda esa 1,650,000 gacha ko‘tariladi. Ssenariylar orasidagi farq vaqt o‘tishi bilan keskin kengayadi — 2030 yilda farq 450,000 ga yetadi.

2-grafikda yillik o‘shish sur‘atlari keltirilgan hamda har bir ssenariy uchun doimiy yillik o‘shish sur‘ati ko‘rsatilgan. Pessimistik 3% (qizil gorizontali chiziq), O‘rtacha 5% (sariq), Optimistik 7% (yashil). Barcha chiziqlar gorizontali va doimiy — bu oddiy o‘shish modeli qo‘llanilganligini bildiradi.

3-grafikda esa kumulyativ o‘shish indeksi 2024 yil bazasi 100 ga tenglashtirilib, keyingi yillar uchun indeks ko‘rsatiladi. Optimistik ssenariyda 2030 yilga kelib indeks 165 ga yetadi (+65%), O‘rtacha ssenariyda 135 (+35%), Pessimistik ssenariyda 120 (+20%). Grafikda har bir ssenariy uchun rangli maydon ko‘rsatilgan.

4-grafik, 2030-yil prognoz ssenariylar taqqoslanishi keltirilgan bunda ustunlik diagramma 2024 yil bazasi (ko‘k punktir chiziq taxminan 1,100,000) bilan taqqoslanadi. Pessimistik ustun 1,131,133 (+12.7/7.08%), O‘rtacha ustun 1,470,000 (+34.0%), Optimistik ustun 1,616,161 (+47.1%) ko‘rsatadi. Har bir ustunga o‘shish foizi yozilgan.

Innovatsion rivojlanish zamonaviy iqtisodiyotning poydevoridir. Ushbu bobda innovatsion g‘oya tushunchasining mazmun-mohiyati, ularning ilmiy-nazariy asoslari hamda axborot tizimlarida qo‘llanilishining zaruriyati batafsil tahlil qilindi. Jumladan, global miqyosda g‘oyalarni yig‘ish, saralash va tijoratlashtirish jarayonlarini raqamlashtirish, bu boradagi ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish, ularni milliy sharoitga moslashtirish bo‘yicha muhim jihatlar ochib berildi. Xususan, g‘oya banklari modeli orqali yuqori texnologik salohiyatga ega ishlanmalarni aniqlash, tarmoqlar kesimida innovatsion takliflar oqimini boshqarishning ahamiyati asoslab berildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktyabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-sonli farmoni. <http://www.lex.uz>
2. Nureev R.M., Karapayev O.V. Innovatsion g‘oyalar bankini shakllantirish va raqamli axborotdan foydalanish. – Moskva: Ekonomika, 2020. – 256 b.
3. Valentey S.D. Raqamli iqtisodiyotni shakllantirishning muammolari va katta ma’lumotlar (big data)dan foydalanish tajribasi. – Moskva: Rossiya Iqtisodiyot Universiteti, 2019. – 198 b.
4. Silvestrov S.N., Bauer V.P., Yeregin V.V., Lapenkova N.V. Korxonaning raqamli transformatsiyasi va bozor muhiti: nazariy va amaliy tahlil. – Sankt-Peterburg: Nauka, 2021. – 312 b.
5. Yuldashev B. Raqamli iqtisodiyot va innovatsion faoliyatni rivojlantirish masalalari. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2020. – 212 b.
6. G‘ulomov S.S. Innovatsion jarayonlarni boshqarish va raqamli platformalardan foydalanish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 178 b.
7. Toshpulatov Sh.R. Innovatsiyalarni iqtisodiyot tarmoqlariga joriy etish va hamkorlik tizimlari. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2021. – 196 b.

HARBIY XIZMATCHILARNI MODDIY RAG‘BATLANTIRISHDA QO‘SHIMCHA TO‘LOVLAR TIZIMINING IQTISODIY VA INSTITUTSIONAL ASOSLARI

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ СИСТЕМЫ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ ВЫПЛАТ В МАТЕРИАЛЬНОМ СТИМУЛИРОВАНИИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ.

ЭCONOMIC AND INSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF THE SYSTEM OF ADDITIONAL PAYMENTS IN THE MATERIAL INCENTIVES FOR MILITARY PERSONNEL

Madaminov G‘ayrat Madiyarovich

O‘zbekiston Milliy universiteti

Harbiy tayyorgarlik o‘quv markazi sikli boshlig‘i dotsent, podpolkovnik

ORCID: 0009-0008-5391-4259

Annotatsiya

Maqolada harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirishda qo‘shimcha to‘lovlar tizimining iqtisodiy va institutsional asoslari tahlil qilingan. Unda rag‘batlantirishning nazariy yondashuvlari, mehnat motivatsiyasiga ta’siri va kadrlar barqarorligini ta’minlashdagi ahamiyati yoritilgan.

Shuningdek, xorijiy tajriba asosida qo‘shimcha to‘lovlar tizimini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari hamda amaliy ahamiyati ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: Harbiy xizmatchilar, moddiy rag‘batlantirish, qo‘shimcha to‘lovlar, iqtisodiy mexanizm, institutsional asoslar, mehnat motivatsiyasi, kadrlar barqarorligi, harbiy xizmat samaradorligi, davlat mudofaa siyosati, rag‘batlantirish tizimi.

В статье анализируются экономические и институциональные основы системы дополнительных выплат в материальном стимулировании военнослужащих. Рассмотрены теоретические подходы к стимулированию, влияние дополнительных выплат на мотивацию труда и устойчивость кадров. Также на основе зарубежного опыта определены основные направления совершенствования системы дополнительных выплат в военной сфере.

Ключевые слова: Военнослужащие, материальное стимулирование, дополнительные выплаты, экономический механизм, институциональные основы, мотивация труда, кадровая стабильность, эффективность военной службы, оборонная политика государства, система стимулирования.

The article analyzes the economic and institutional foundations of additional payments in the system of material incentives for military personnel. It examines theoretical approaches to incentives, their influence on labor motivation and personnel stability. Based on foreign experience, key directions for improving the additional payments system are identified.

Keywords: Military personnel, material incentives, additional payments, economic mechanism, institutional foundations, labor motivation, personnel stability, military service efficiency, state defense policy, incentive system.

Hozirgi global xavfsizlik muhitida davlatlarning mudofaa salohiyati va milliy xavfsizligini ta’minlash masalasi strategik ahamiyat kasb etmoqda. Geosiyosiy raqobatning kuchayishi, harbiy texnologiyalarning jadal rivojlanishi va xavf-xatarlarning ko‘payishi harbiy xizmat tizimini doimiy ravishda takomillashtirib borishni talab etmoqda. Bu jarayonda harbiy xizmatchilarning kasbiy tayyorgarligi, xizmatga sadoqati va mehnat samaradorligi hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib, mazkur omillar ko‘p jihatdan rag‘batlantirish mexanizmlarining samaradorligi bilan belgilanadi. Ilmiy

tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, moddiy rag‘batlantirish tizimi harbiy xizmatchilarning mehnat motivatsiyasini oshirish, kadrlar barqarorligini ta’minlash va qo‘shinlarning jangovar shayligini mustahkamlashda muhim iqtisodiy instrument hisoblanadi.

Zamonaviy iqtisodiy nazariyada rag‘batlantirish mehnat samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim mexanizmlardan biri sifatida qaraladi. Ayniqsa davlat sektorida, jumladan harbiy xizmat sohasida, rag‘batlantirish tizimi iqtisodiy resurslar, institutsional muhit va huquqiy normalar bilan uzviy bog‘liq holda shakllanadi. Shu nuqtai nazardan harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirish tizimida qo‘shimcha to‘lovlar muhim o‘rin tutadi. Chunki qo‘shimcha to‘lovlar xizmatning murakkabligi, xavflilik darajasi, maxsus vazifalarni bajarish, xizmat staji va kasbiy malaka kabi omillarni hisobga olgan holda belgilanib, xizmatchilar mehnatini iqtisodiy jihatdan rag‘batlantirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda ko‘plab davlatlarda harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirish tizimi ko‘p komponentli mexanizm sifatida shakllangan bo‘lib, unda asosiy maosh bilan bir qatorda turli qo‘shimcha to‘lovlar va ustamalar muhim rol o‘ynaydi. Xorijiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, qo‘shimcha to‘lovlar tizimining samaradorligi uning iqtisodiy asoslanganligi, institutsional barqarorligi va shaffof boshqaruv mexanizmlari bilan bevosita bog‘liq. Shu bois harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirish tizimida qo‘shimcha to‘lovlar mexanizmlarini iqtisodiy va institutsional nuqtai nazardan tadqiq qilish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Ushbu maqolada harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirishda qo‘shimcha to‘lovlar tizimining iqtisodiy va institutsional asoslarini tahlil qilish, uning mehnat motivatsiyasi va xizmat samaradorligiga ta’sirini ilmiy jihatdan asoslash hamda mazkur tizimni takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlarini aniqlashdan iborat.

Hozirgi global xavfsizlik muhitida davlatlarning mudofaa salohiyati, milliy xavfsizlik tizimining barqarorligi va qo‘shinlarning jangovar shayligi ko‘p jihatdan harbiy xizmatchilarning kasbiy tayyorgarligi, xizmatga sadoqati hamda mehnat samaradorligiga bog‘liq hisoblanadi. Zamonaviy harbiy xizmat faqat jismoniy tayyorgarlik bilan cheklanib qolmay, balki yuqori darajadagi intellektual salohiyat, texnologik bilimlar va psixologik barqarorlikni talab etadigan murakkab kasbiy faoliyat turi hisoblanadi. Shu sababli harbiy xizmatchilar mehnatini rag‘batlantirish masalasi davlat mudofaa siyosatida muhim strategik yo‘nalishlardan biri sifatida qaraladi. Ilmiy tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirish tizimi ularning mehnat samaradorligini oshirish, xizmatga sadoqatini mustahkamlash va kadrlar barqarorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi [1].

Iqtisodiy nazariyada rag‘batlantirish insonning mehnat faolligini oshirishga qaratilgan iqtisodiy mexanizmlar tizimi sifatida talqin qilinadi. Klassik iqtisodiy maktab vakili Adam Smit mehnat unumdorligi va iqtisodiy manfaat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni asoslab berib, inson faoliyatida shaxsiy manfaat muhim harakatlantiruvchi kuch ekanligini ta’kidlagan [2]. Keyinchalik institutsional iqtisodiyot vakillari rag‘batlantirish mexanizmlarini iqtisodiy institutlar, qoidalar va tashkilotlar bilan bog‘liq holda tahlil qila boshladilar. Duglas Nort institutlarni iqtisodiy munosabatlarni tartibga soluvchi rasmiy va norasmiy qoidalar tizimi sifatida ta’riflab, ular iqtisodiy faoliyat samaradorligini belgilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlaydi [3].

Mehnat motivatsiyasiga oid tadqiqotlarda ham moddiy rag‘bat muhim o‘rin tutadi. Masalan, Frederik Gersbergning ikki omili nazariyasiga ko‘ra, ish haqi, moddiy mukofotlar va ijtimoiy kafolatlar mehnatdan qoniqish darajasiga ta’sir etuvchi muhim omillar hisoblanadi [4]. Viktor Vrumning kutilmaslar nazariyasi esa insonning mehnat faolligi uning mehnat natijasi va olinadigan mukofot o‘rtasidagi bog‘liqlikni qanday baholashiga bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi [5]. Bu nazariy yondashuvlar harbiy xizmat sohasi uchun ham dolzarb hisoblanadi, chunki harbiy xizmat yuqori xavf-xatar va mas’uliyat bilan bog‘liq bo‘lgan faoliyat turi hisoblanadi.

Harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirish tizimi odatda bir nechta asosiy elementlardan iborat bo‘ladi: asosiy maosh, qo‘shimcha to‘lovlar, mukofotlar va ijtimoiy kafolatlar. Bu tizimda qo‘shimcha to‘lovlar xizmatning murakkabligi, maxsus vazifalarni bajarish, xavfli sharoitlarda xizmat qilish yoki yuqori kasbiy malaka kabi omillarni hisobga olgan holda belgilanadi. Iqtisodiy nuqtai nazardan qo‘shimcha to‘lovlar mehnatni differensiatsiya qilish mexanizmi sifatida namoyon

bo‘ladi. Ya‘ni yuqori malaka va maxsus tayyorgarlikka ega xizmatchilarga qo‘shimcha moliyaviy rag‘bat berilishi mehnat natijalarini adolatli taqsimlashga xizmat qiladi [6].

Qo‘shimcha to‘lovlar tizimi mehnat motivatsiyasini kuchaytirishda ham muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy manfaat insonning mehnat faoliyatini rag‘batlantiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu sababli qo‘shimcha to‘lovlar harbiy xizmatchilarning xizmatga bo‘lgan qiziqishi va sadoqatini oshirishga xizmat qiladi. Ilmiy tadqiqotlarda qayd etilishicha, moliyaviy rag‘batlar mehnat samaradorligini oshirish va tashkilotlarda kadrlar barqarorligini ta‘minlashda muhim iqtisodiy instrument hisoblanadi [7].

Rus iqtisodiy adabiyotlarida ham mehnatni moddiy rag‘batlantirish tizimida qo‘shimcha to‘lovlar muhim rol o‘ynashi ta‘kidlanadi. Masalan, B.M. Genkin mehnat iqtisodiyotiga oid tadqiqotlarida ish haqi tizimida ustamalar va qo‘shimcha to‘lovlar mehnat unumdorligini oshirish, mehnat natijalarini differentsiatsiya qilish va tashkilot samaradorligini ta‘minlashda muhim rol o‘ynashini qayd etadi [8]. Shuningdek, V.A. Melnik mehnat iqtisodiyoti bo‘yicha tadqiqotlarida moddiy rag‘batlantirish tizimida qo‘shimcha to‘lovlar mehnat motivatsiyasini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri ekanligini ta‘kidlaydi [9].

Harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirish tizimining samaradorligi institutsional muhit bilan ham uzviy bog‘liq. Institutsional iqtisodiyot nuqtai nazaridan iqtisodiy munosabatlarning samaradorligi qonunchilik, davlat siyosati va tashkiliy qoidalar bilan belgilanadi. Shu jihatdan harbiy xizmatchilarni rag‘batlantirish tizimi davlat institutlari orqali tartibga solinadigan iqtisodiy munosabatlar tizimi hisoblanadi. O‘zbekistonda harbiy xizmatchilarning moddiy ta‘minoti va rag‘batlantirish masalalari qonunchilik va davlat qarorlari orqali tartibga solinadi [10].

Xorijiy davlatlar tajribasi ham harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirish tizimida qo‘shimcha to‘lovlar muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Masalan, AQSh armiyasida harbiy xizmatchilarning moliyaviy ta‘minoti asosiy maosh bilan bir qatorda turli qo‘shimcha to‘lovlar va imtiyozlar orqali ta‘minlanadi. Bu to‘lovlar xizmat joyi, maxsus vazifalar, xavflilik darajasi va chet elda xizmat qilish kabi omillarga bog‘liq holda belgilanadi [11]. Yevropa davlatlarida ham harbiy xizmatchilarni rag‘batlantirish tizimida xizmat staji, maxsus malaka va harbiy operatsiyalarda ishtirok etish uchun qo‘shimcha moliyaviy ustamalar joriy etilgan [12].

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirishda qo‘shimcha to‘lovlar tizimi iqtisodiy va institutsional omillarning o‘zaro uyg‘unligi asosida shakllanadi. Iqtisodiy nuqtai nazardan bu tizim mehnat motivatsiyasini oshirish, kadrlar barqarorligini ta‘minlash va mehnat natijalarini rag‘batlantirishga xizmat qiladi. Institutsional jihatdan esa u davlat siyosati, qonunchilik va tashkiliy qoidalar orqali tartibga solinadi.

Shu tariqa, harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirishda qo‘shimcha to‘lovlar tizimi qo‘shinlarning jangovar shayligini mustahkamlash, xizmat samaradorligini oshirish va yuqori malakali harbiy kadrlarni saqlab qolishda muhim iqtisodiy mexanizm hisoblanadi. Mazkur tizimni takomillashtirishda uning iqtisodiy samaradorligi, institutsional barqarorligi va xalqaro tajribadan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Mazkur maqolada harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirish tizimida qo‘shimcha to‘lovlar mexanizmlarining iqtisodiy va institutsional asoslarini tahlil qilishda bir qator ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi. Jumladan, iqtisodiy nazariya va institutsional iqtisodiyotning ilmiy yondashuvlari asosida rag‘batlantirish tizimining nazariy asoslari o‘rganildi. Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez, tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil hamda umumlashtirish usullari qo‘llanildi. Tahlil usuli orqali harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirishda qo‘shimcha to‘lovlar tizimining iqtisodiy mazmuni va uning mehnat motivatsiyasiga ta‘siri o‘rganildi, sintez usuli orqali esa mazkur tizimning tarkibiy elementlari va ularning o‘zaro bog‘liqligi aniqlandi. Qiyosiy tahlil usuli yordamida turli davlatlar tajribasi o‘rganilib, harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirish tizimida qo‘shimcha to‘lovlar mexanizmlarining o‘xshash va farqli jihatlari aniqlandi. Shuningdek, institutsional tahlil usuli orqali rag‘batlantirish tizimining huquqiy va tashkiliy asoslari, davlat siyosati va iqtisodiy mexanizmlar bilan o‘zaro bog‘liqligi baholandi. Tadqiqot natijalarini umumlashtirish jarayonida ilmiy manbalar, iqtisodiy nazariyalar hamda milliy va xorijiy tadqiqotlar tahlil qilinib, harbiy

xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirish tizimida qo‘shimcha to‘lovlar mexanizmlarini takomillashtirishga doir xulosalar shakllantirildi.

Harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirish tizimi davlat mudofaa salohiyatini mustahkamlash, qo‘shinlarning jangovar shayligini ta‘minlash va harbiy kadrlar barqarorligini saqlab qolishda muhim iqtisodiy mexanizm hisoblanadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, harbiy xizmat sharoitida mehnat faoliyati yuqori darajadagi jismoniy, intellektual va psixologik yuklama bilan bog‘liq bo‘lgani sababli rag‘batlantirish tizimi samarali va muvozanatli bo‘lishi zarur. Ayniqsa, moddiy rag‘batlantirish tizimida qo‘shimcha to‘lovlar mexanizmlari xizmatchilarning mehnat motivatsiyasini oshirish, xizmat natijalarini rag‘batlantirish va yuqori malakali kadrlarni saqlab qolishda muhim rol o‘ynaydi.

1-jadval

Harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirish tizimining tarkibiy tuzilmasi

T/r	Tizim elementlari	Tavsifi	Iqtisodiy ahamiyati
1.	Asosiy maosh	Harbiy xizmatchilarning lavozimi, unvoni va xizmat turiga qarab belgilanadigan asosiy ish haqi	Xizmatning bazaviy moliyaviy ta‘minotini ta‘minlaydi
2.	Qo‘shimcha to‘lovlar	Xizmat sharoiti, xavflilik darajasi, maxsus vazifalar yoki xizmat staji uchun to‘lanadigan ustamalar	Mehnat natijalarini differensiatsiya qilish va motivatsiyani oshirish
3.	Ijtimoiy imtiyozlar	Uy-joy, tibbiy xizmat, ta‘lim va boshqa ijtimoiy kafolatlar	Harbiy xizmatning jozibadorligini oshirish
4.	Moddiy rag‘batlantirish tizimi	Barcha moddiy rag‘batlantirish elementlarining kompleks tizimi	Kadrlar barqarorligini ta‘minlash va xizmat samaradorligini oshirish

Tahlil natijalariga ko‘ra, harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirish tizimida qo‘shimcha to‘lovlar bir nechta asosiy iqtisodiy vazifalarni bajaradi. Birinchidan, ular mehnat natijalarini differensiatsiya qilish mexanizmi hisoblanadi. Ya‘ni xizmat sharoiti, kasbiy malaka, xizmat staji va bajarilayotgan vazifalarning murakkabligiga qarab turli qo‘shimcha to‘lovlar belgilanishi xizmatchilar o‘rtasida adolatli taqsimotni ta‘minlashga xizmat qiladi. Ikkinchidan, qo‘shimcha to‘lovlar mehnat motivatsiyasini kuchaytirish orqali xizmat samaradorligini oshirishga yordam beradi. Iqtisodiy manfaat inson faoliyatini rag‘batlantiruvchi muhim omillardan biri bo‘lgani uchun, qo‘shimcha moliyaviy rag‘bat xizmatchilarning xizmatga bo‘lgan mas‘uliyati va sadoqatini mustahkamlaydi.

Shu bilan birga, tahlillar qo‘shimcha to‘lovlar tizimi kadrlar barqarorligini ta‘minlashda ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Harbiy xizmat yuqori xavf-xatar va mas‘uliyat bilan bog‘liq bo‘lgani sababli, yuqori malakali kadrlarni harbiy tizimda saqlab qolish davlat uchun strategik ahamiyatga ega. Moliyaviy rag‘batlantirish mexanizmlari, xususan qo‘shimcha to‘lovlar, xizmatchilarning kasbiy faoliyatini uzoq muddat davom ettirishga rag‘batlantiruvchi muhim iqtisodiy instrument sifatida namoyon bo‘ladi.

Xorijiy davlatlar tajribasi tahlili ham qo‘shimcha to‘lovlar tizimi samaradorligini oshirishda uning differensial va institutsional jihatdan asoslangan bo‘lishi muhimligini ko‘rsatadi. Masalan, AQSh va Yevropa davlatlarida harbiy xizmatchilarga xizmat joyi, xavflilik darajasi, maxsus vazifalarni bajarish va kasbiy malakaga qarab turli ustamalar va qo‘shimcha to‘lovlar belgilanadi. Bu esa xizmatchilarning mehnat motivatsiyasini oshirish va harbiy xizmatning jozibadorligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Qo‘shimcha to‘lovlar tizimi samaradorligiga ta‘sir etuvchi omillar

T/r	Omillar	Tavsifi	Qo‘shimcha to‘lovlar tizimiga ta‘siri
1.	Xizmat sharoiti	Xavflilik darajasi, xizmat joyi va vazifalarning murakkabligi	Qo‘shimcha moliyaviy rag‘bat miqdorini belgilaydi
2.	Kasbiy malaka	Harbiy xizmatchining bilim, ko‘nikma va tayërgarlik darajasi	Yuqori malaka uchun ustama to‘lovlar belgilanadi
3.	Xizmat staji	Harbiy xizmatda ishlagan yillar soni	Uzoq muddat xizmat qilishni rag‘batlantiradi
4.	Institutsional tartibga solish	Qonunchilik, davlat siyosati va normativ hujjatlar	To‘lovlar tizimining huquqiy asoslarini belgilaydi
5.	Tizim samaradorligi	Rag‘batlantirish mexanizmining umumiy natijadorligi	Mehnat motivatsiyasi va xizmat samaradorligini oshiradi

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirish tizimida qo‘shimcha to‘lovlar mexanizmining samaradorligi uning iqtisodiy asoslanganligi, institutsional barqarorligi va shaffof boshqaruv tizimi bilan bevosita bog‘liq. Agar rag‘batlantirish mexanizmlari aniq mezonlar asosida shakllantirilsa va adolatli taqsimlansa, ular xizmat samaradorligini oshirish, kadrlar barqarorligini ta‘minlash va harbiy xizmatning umumiy institutsional samaradorligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirish tizimida qo‘shimcha to‘lovlar muhim iqtisodiy va institutsional mexanizm sifatida namoyon bo‘lishi aniqlandi. Mazkur tizim harbiy xizmatchilarning mehnat motivatsiyasini oshirish, xizmat samaradorligini ta‘minlash hamda kadrlar barqarorligini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, qo‘shimcha to‘lovlar xizmat sharoiti, kasbiy malaka, xizmat staji va bajarilayotgan vazifalarning murakkabligi kabi omillarni hisobga olgan holda mehnat natijalarini iqtisodiy jihatdan differentsiatsiya qilish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirish tizimida qo‘shimcha to‘lovlar mexanizmining samaradorligi uning iqtisodiy asoslanganligi, huquqiy tartibga solinishi va institutsional barqarorligi bilan bevosita bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, rag‘batlantirish mexanizmlarini takomillashtirishda qo‘shimcha to‘lovlar tizimining shaffofligi, adolatli taqsimlanishi va xizmat natijalari bilan bog‘liqligini ta‘minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur yondashuv harbiy xizmatchilarning xizmatga bo‘lgan qiziqishi va sadoqatini kuchaytirish, shuningdek harbiy xizmat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, harbiy xizmatchilarni moddiy rag‘batlantirish tizimida qo‘shimcha to‘lovlar mexanizmini iqtisodiy va institutsional jihatdan takomillashtirish davlat mudofaa salohiyatini mustahkamlash, qo‘shinlarning jangovar shayligini oshirish va harbiy xizmat tizimining barqaror rivojlanishini ta‘minlashda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida”gi Qonun. – Toshkent, 2002.
2. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. – London: W. Strahan and T. Cadell, 1776.

3. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
4. Herzberg F. Work and the Nature of Man. – Cleveland: World Publishing Company, 1966.
5. Vroom V. Work and Motivation. – New York: John Wiley & Sons, 1964.
6. Lazear E. Personnel Economics. – Cambridge: MIT Press, 1995.
7. Armstrong M. A Handbook of Human Resource Management Practice. – London: Kogan Page, 2009.
8. Генкин Б.М. Экономика и социология труда. – Москва: Норма, 2009.
9. Мелник В.А. Экономика труда. – Москва: Инфра-М, 2010.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Harbiy xizmatchilarni ijtimoiy himoya qilish va moddiy ta’minlashni takomillashtirishga oid qarorlar. – Toshkent.
11. U.S. Department of Defense. Military Compensation Background Papers: Compensation Elements and Related Manpower Cost Items. – Washington, 2018.
12. NATO. Military Pay and Benefits in NATO Countries. – Brussels, 2019.

UDK:336.02

MOLIYAVIY SIYOSAT VA IJTIMOIIY BARQARORLIK OMILLARI

ФИСКАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА И ФАКТОРЫ СОЦИАЛЬНОЙ СТАБИЛЬНОСТИ

FISCAL POLICY AND SOCIAL STABILITY FACTORS

Nazirboyev Dilshunos Doniyor o‘g‘li
O‘zMU Iqtisodiyot fakulteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada moliyaviy siyosat va uning vositalari hamda uning ijtimoiy barqarorlik va aholi turmush darajasiga ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, moliyaviy siyosat asosiy bo‘g‘inlari sanalgan byudjet-soliq siyosati va pul-kredit siyosati kambag‘allikni qisqartirish hamda aholi farovonligini yuksaltirishdagi o‘ni ko‘rib chiqilgan. Bundan tashqari, moliyaviy siyosatning ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashdagi roli “tashabbusli byudjet” jarayonlarining yillar davomida ko‘rsatgan natijalari orqali keltirilgan hamda uning samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy xulosa va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: moliya, moliyaviy siyosat, ijtimoiy barqarorlik, fiskal siyosat, davlat byudjeti, ijtimoiy xarajatlar, soliq imtiyozlari

В данной статье анализируется финансовая политика и ее инструменты, а также ее влияние на социальную стабильность и уровень жизни населения. Рассматривается также роль бюджетно-налоговой политики и монетарной политики, являющихся основными компонентами финансовой политики, в сокращении бедности и повышении благосостояния населения. Кроме того, на основе результатов процессов «инициативного бюджета» за прошедшие годы представлена роль финансовой политики в обеспечении социальной стабильности, а также разработаны научные выводы и практические рекомендации по повышению ее эффективности.

Ключевые слова: финансы, финансовая политика, социальная стабильность, фискальная политика, государственный бюджет, социальные расходы, налоговые льготы.

This article analyzes financial policy and its instruments, as well as its impact on social stability and the standard of living of the population. Also, the role of budget-tax policy and monetary policy, which are the main components of financial policy, in reducing poverty and improving the well-being

of the population, is considered. In addition, the role of financial policy in ensuring social stability is presented through the results of the “initiative budget” processes over the years, and scientific conclusions and practical recommendations are developed to increase its effectiveness.

Keywords: finance, financial policy, social stability, fiscal policy, state budget, social spending, tax incentives

XXI asrda iqtisodiy taraqqiyot va ijtimoiy barqarorlik bir-biridan ajralmas jarayon sifatida qaralmoqda. Har bir mamlakatning moliyaviy siyosati — bu nafaqat iqtisodiy o‘shishni, balki jamiyatning ijtimoiy barqarorligini ta’minlashga qaratilgan kompleks tizimdir. Davlatning moliyaviy siyosati orqali byudjet, soliq, kredit va ijtimoiy transfertlar mexanizmi orqali aholining farovonligi ta’minlanadi hamda ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish, ayollarning jamiyatdagi mavqeyini yanada oshirish, ular bandligini ta’minlash maqsadida ayollar tadbirkorligini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash maqsad qilinadi. Shuningdek, sug‘urta, lizing va boshqa moliyaviy xizmatlarning hajmini ularning yangi turlarini joriy qilish hamda sifatini oshirish hisobiga kengaytirish, shuningdek kapitalni jalb qilish hamda korxona, moliyaviy institutlar va aholining erkin resurslarini joylashtirishdagi muqobil manba sifatida fond bozorini rivojlantirish orqali makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o‘shish sur‘atlarini saqlab qolish ko‘zda tutilgan [1].

Ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda moliyaviy siyosatning muhim bo‘g‘ini hisoblangan qat’iy fiskal siyosatning ham roli yuqori sanaladi. Xususan inson taraqqiyotini yuksaltirishda, ta’lim, sog‘liqni saqlash va boshqa ijtimoiy siyosiy omillar ta’sirini oshirishda daromadlar tengsizligini ta’minlash muhim ahamiyatga ega. “State of the Nordic Region 2020” hisobotida Skandinaviya davlatlarida aholi daromadlari tabaqalanishi Jini indeksi bo‘yicha tenglikka erishib kelinayotganligini qayd etib o‘tishadi [2]. AQShda boylikning markazlashuvi darajasi yuqori bo‘lib, xususan 1 foiz aholi 40 foizga yaqin boylikni nazorat qiladi. Ushbu tendensiyaning vujudga kelishida kapitaldan daromadning oshishi, mehnat bozoridagi tengsizlikning kuchayib borishi va soliq siyosatidagi imtiyozlarning yuqori daromadli aholi qatlami uchun manfaatli ahamiyatga ega bo‘lishi bilan yuz berganligini ta’kidlash lozim [3].

Pul, pul aylanishi, pul tizimi umuman olganda, monetar ya’ni pul-kredit siyosati ham iqtisodiyotning eng asosiy markaziy muammolaridan biri, ya’ni “qon tomiri” hisoblanadi. Pul tizimining to‘g‘ri faoliyati daromadlar va xarajatlarning doiraviy aylanishiga hayotiy kuch beradi. Yaxshi ishlayotgan pul tizimi ishlab chiqarish quvvatlari va bandlikdan to‘liq foydalanish imkonini beradi. Aksincha, yomon ishlayotgan pul tizimi ijtimoiy barqarorlikni ta’minlaydigan yana muhim omillarga ya’ni ishsizlik, inflyatsiya va shuningdek, boshqa salbiy inqirozlarga sabab bo‘ladi [4].

Bundan tashqari, aholini ijtimoiy himoya tizimi hisoblangan pensiya va nafaqalar bilan o‘z vaqtida va yetarli miqdorda ta’minlash maqsadida byudjetdan tashqari jamg‘armalarni shakllantirish hamda ulardan foydalanish, moliya tizimini shaffofligini ta’minlash uchun ochiq byudjet siyosatini olib borish, jamoatchilik asosida shakllangan byudjetni manzilli hamda unumli sarflanishini nazorat qilish moliyaviy siyosatning ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda zarur vositalardir.

Ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda moliyaviy siyosatning o‘rnini investitsiya, soliqlar, ijtimoiy manfaatlar, transfertlar, davlat moliyasining uch asosiy funksiyalari, daromadlar tengsizligi orqali xorij olimlardan Richard Musgrave, Joseph Stiglitz, Alesina Alberto va Perotti Roberto kabilar o‘zlarining ilmiy ishlari va tadqiqotlarida asoslab berishga harakat qilgan [5].

Shuningdek, O‘zbekiston olimlaridan M. X. Baratova, B. A. Nurmatov, A. V. Vahobov, T.S. Malikov, Ch. A. Kulmatov, N. H. Haydarov, S. N. Baratov, U. A. Vosiqov, A. A. Usmanova, va boshqalarning ilmiy ishlarida davlat moliyasining mazmuni, fiskal siyosat, davlat transfertlari vositalari, ijtimoiy-moliyaviy siyosat, pensiya jamg‘armalarining ijtimoiy muvozanat va farovonlikni ta’minlashdagi rolini ilmiy-nazariy asosda yoritib o‘tgan hamda barqaror rivojlanish nuqtai nazaridan tahlil qilgan [6]. Yana shuni keltirib o‘tish joizki, turli xil moliyaviy vositalar orqali olib boriladigan siyosatning ijtimoiy barqarorlikka ta’sirini umumiy, yaxlit, kompleks ilmiy tadqiqot obyekti sifatida o‘rganilmagan. Bu holat tanlangan mavzuning dolzarbligini o‘zida namoyon etadi.

Ushbu tadqiqot jarayonida ilmiy mushohadalar, jadval va grafik, tizimli tahlil, statistik guruhlash, taqqoslash kabi metodlardan foydalanilgan.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 3-son 2026 yil

Moliyaviy siyosat, ijtimoiy barqarorlik va uning omillari tushunchasiga ko‘plab turli-xil qarashlar, ta’riflar, konsepsiyalar mavjud, lekin bu bir nechta tushunchalarning aniq yagona ta’rifi bor deyish xato. Chunki bunday qarashlar zamon va makon kabi sabablarga ko‘ra boshqa joy va vaqtda o‘z mazmunini yo‘qotishi mumkin. Eng avvalo hozirgi holatda ularning mazmun mohiyatini anglab olish hamda kompleks tahlil qilish uchun bir qancha ta’riflar keltirish o‘rinlidir.

Moliyaviy siyosat – bu takror ishlab chiqarishda zarur bo‘lgan ehtiyojlarni qondirish hamda takror ishlab chiqarish uzluksizligi uchun moliyaviy resurslar bilan ta’minlash maqsadida ijtimoiy boylikni shakllantirish, taqsimlash, va qayta taqsimlashdagi barcha chora tadbirlar yig‘indisidir. Moliyaviy siyosatning tarkibiy qismlari bo‘lgan byudjet, soliq, pul, kredit, baho (narx) investitsion, ijtimoiy moliyaviy, boj siyosatlari ijtimoiy barqarorlikning bosh omillari hisoblanadi [7].

Moliyaviy siyosat hokimiyatning u yoki bu maqsadiga erishish vositasi emas, balki, jamiyatning ijtimoiy iqtisodiy muammolarini hal qilish vositasi bo‘lishi shart [8].

Ijtimoiy barqarorlik deganda jamiyatning turli guruhlari o‘rtasidagi muvozanat, adolat, teng imkoniyatlar, fuqarolarning iqtisodiy-ijtimoiy farovonligini ta’minlash, ijtimoiy ziddiyatlar, beqarorlikning oldini olish, va iqtisodiy-ekologik-ijtimoiy sohalarni qamrab oladi. Bu davlatning o‘z fuqarolari uchun ijtimoiy himoya va rivojlanishni ta’minlashini, tenglikni yaratishini, yordamga muhtojlarga ko‘mak berishini anglatadi hamda barqaror taraqqiyotning muhim sharti hisoblanadi

Ushbu tushunchani moliyaviy siyosat nuqtai nazaridan qaraydigan bo‘lsak, aholining real daromadini oshishi, pensiya va nafaqalar, ijtimoiy soha hisoblangan ta’lim, sog‘liqni saqlashga ajratayotgan byudjet mablag‘larining jamiyat turmush darajasiga mutanosibli ijtimoiy barqarorlik garovidir. Shuningdek, pul-kredit siyosati orqali inflyatsiyani jilovlash bilan bozordagi narxlarga ta’sir qilish muhim rol o‘ynaydi.

Amaldagi moliyaviy siyosatdagi islohotlar natijasida byudjetdan ajratilgan mablag‘larning manzilliligi va mavjud ijrosini ta’minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 13-apreldagi PQ-5072-son “Byudjet jarayonida fuqarolarning faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qaroriga asosan “tashabbusli byudjet” joriy etildi [9]. Dastlab, yilda faqat bir marotaba o‘tkazilgan ijtimoiy jarayon 2022-yildan boshlab, yilda ikki marotaba o‘tkazila boshlandi, ya’ni 1-mavsum va 2-mavsum.

Har bir ovoz, ijtimoiy faol aholi tomonidan shakllangan mablag‘lar “tashabbusli byudjet” orqali qanday natijaga erishganini quyidagi solishtirma jadval orqali tahlil qilsak (1-jadval).

1-jadval

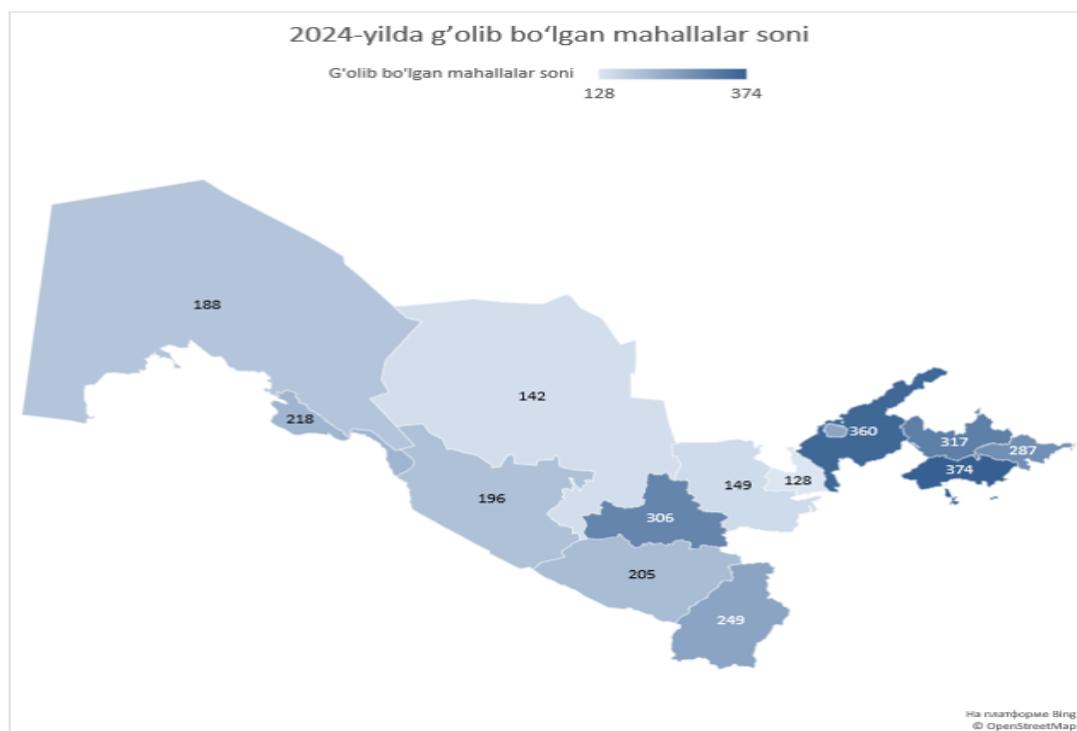
2023-2025-yillarda o‘tkazilgan “Tashabbusli Byudjet” jarayonlari bo‘yicha asosiy ko‘rsatkichlar [10].

Tavsif	2023-yil		2024-yil		2025-yil	
	1-mavsum	2-mavsum	1-mavsum	2-mavsum	1-mavsum	2-mavsum
Ajratilgan byudjet (mlrd. So‘m)	2882.9	1424.4	3390.5	2271.7	3359.8	3337.8
Loyihalar soni	55970	49464	35575	27474	28399	22263
Saralashdan o‘tgan loyihalar soni	33681	33489	29019	23246	23457	18734
Rad etilgan	22289	15975	6560	4228	4962	3529
Barcha berilgan ovozlar soni (ming)	16129.8	18115.1	11735.7	9081.6	10450.4	11136.7
G‘olib loyihalar soni	2985	1192	2824	1950	2419	2367
G‘olib loyihalar summasi (mlrd.)	2788.3	1319.2	3269	2333.7	3037.7	3223
G‘olib loyihalar to‘plagan ovoz (ming)	12018.1	6301.4	8876	7222.3	8099.5	9323
Qanoatlanish darajasi (%)	75	35	76	80	78	84
Mahalla soni	9449	9435	9443	9447	9445	8553

G‘olib bo‘lgan mahallalar	2494	1014	2295	1684	2011	1973
Mahallalar qanoatlanishi (%)	26	11	24	18	21	23
Aholi jalb etilishi darajasi (%)	45	50	32	25	28	30
G‘olib loyiha bo‘yicha eng yuqori ovoz	25727	22120	14918	14663	14634	18017
G‘olib loyiha bo‘yicha eng past ovoz	126	171	10	51	26	31

Yuqoridagi jadvaldan shuni ko‘rish mumkinki, 2023–2025-yillarda tashabbusli byudjet doirasida ajratilgan mablag‘lar hajmi barqaror yuqori o‘shishni saqlab kelmoqda. Misol uchun, 2023-yilda jami ajratilgan mablag‘lar hajmi 4307.3 mlrd. so‘m edi, bu sonlar 2025-yilga kelib, 6697.6 mlrd. so‘mga yetdi. Lekin shuni ham ta’kidlash joizki, barcha yillarda ajratilgan mablag‘lar 1-mavsum 2-mavsumga nisbatan har doim ko‘proqni tashkil qilgan. Masalan, 2023-yil 1-mavsum 2882.9 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2-mavsum bu summa oldingi mavsumga nisbatan ikki barobar (51.6%)ga kamaygan. Shuningdek ajratilgan mablag‘ bilan g‘olib loyihalar summasi orasida mutanosiblikni guvohi bo‘lishimiz mumkin, hatto 2024-yil 2-yarmida g‘olib loyihalar summasi (2333.7) ajratilgan mablag‘ga (2271.7) nisbatan ko‘proqni tashkil qildi. Tashabbusli byudjetda g‘olib bo‘lish uchun eng yuqori ovoz bilan eng past ovoz o‘rtasida juda katta farq bor Masalan, 2025-yil 1-yarmida g‘olib bo‘lish uchun maksimal eng ko‘p ovoz 14634 tani tashkil qilgan bo‘lsa, xuddi shu mavsum loyiha g‘olib bo‘lishi uchun 26 ta ovoz kifoya bo‘lgan. Yurtimizda 2023-2025-yillar davomida, aynan 2023-yil 1-yarmida jami ishtirok etgan mahallalardagi (9449) g‘olib mahallalar (2494) ulushi eng yuqori hisoblangan (26%).

Shu bilan birga, 2024-yilda ajratilgan mablag‘lar hajmi oldingi yilga nisbatan oshgani hisobiga 2023-yildagi tuman va shahardagi o‘rtacha g‘olib loyihalar soni 6-8 tadan 2024-yilda 13-15 taga oshdi [11]. Hududlar kesimida g‘olib mahallalarning sonini tahlil qilsak eng ko‘pi Farg‘ona vodiysi hissasiga to‘g‘ri keladi hamda Respublikada Farg‘ona viloyati yetakchi (374) bo‘ldi. Keyingi o‘rinlarni mos ravishda Toshkent (360) va Samarqand (306) viloyatlari band etishdi. Poytaxt Toshkent shahri bu boradi 248 ta mahalla g‘olibligi bilan 7-o‘rinni egallagan bo‘lsa, eng quyi natija Sirdaryo viloyati (128) hissasiga to‘g‘ri keladi. Agar e’tibor berib qarasak, bu ko‘rsatkichlar hududlardagi aholi va mahallalar sonining ko‘pligi bilan yaqin mutanosibda ekanligiga duch kelamiz. Bu borada to‘liqroq quyidagi xaritagramma orqali issiqlik diagrammasida tanishishimiz mumkin (1-rasm).

1-rasm. 2024-yil “Tashabbusli byudjetda” g‘olib bo‘lgan mahallalar soni [12]

2024-yilgi tashabbusli byudjetda ovoz berish natijasiga ko‘ra sohalar kesimida tahlil qilsak, 1686 ta ichki yo‘llar, 1837 ta umumta‘lim maktabi, 118 ta ko‘cha chiroqlari, 51 ta ichimlik suvi ta‘minoti, 773 ta tibbiyot tashkilotlari va yana qolgan 165 ta boshqa loyihalar g‘olib deb topildi. Buning hisobidan mablag‘lar manzilliligi va samaradorligi ta‘minlanib, oqilona moliyaviy siyosatning bir bo‘lagi sifatida tashabbusli byudjet aholining farovonligi hamda ijtimoiy barqarorligiga ijobiy hissa qo‘shdi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy globallashtirish hamda prognoz qilish qiyin bo‘lgan davrda oqilona moliyaviy siyosat olib borish orqali moliyaviy resurslarni to‘g‘ri shakllantirish, taqsimlash hamda unumli foydalanish barqaror makroiqtisodiy barqarorlikni saqlab qolishga yordam beradi. Yuqoridagi tahlillarni umumlashtirsak, soliq yuklamalarini kamaytirish pul tushumlarini kamayishining o‘rniga teskari samara berib, balki pul oqimlarining tezlashishiga, ishlab chiqarishning rag‘batlantirishiga eng asosiysi yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirishga xizmat qiladi. Shuningdek, moliyaviy siyosat shunday olib borilishi kerakki, u siyosat faqatgina yuqori daromad egalari manfaatlariga moslashmasligi kerak. Aksincha bu jamiyatning barcha qatlamiga adolatli tizim vazifasini bajarishi zarur.

Ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash maqsadida moliyaviy siyosatdagi quyidagi amaliy takliflarni berishimiz mumkin:

1. Tashqi iqtisodiy faoliyatda qo‘llaniladigan bojxona siyosatida. nollashtirilgan boj siyosatini joriy etish. Bu orqali mamlakatimizga arzon tovar va xizmatlar kirib kelishini ta‘minlash.

2. Aholi real daromadlarini oshirish orqali ijtimoiy qatlamga ajratiladigan yordam va nafaqalar hajmini kamaytirish. Bu albatta kambag‘allikni qisqartirish siyosati bilan bog‘liq masala hisoblanadi.

3. Tashabbusli byudjetda g‘olib bo‘lgan loyihalarni aniqlashda ovozlarning soni mahalla aholining kamida 50 foiziga yetsa qo‘shimcha ravishda g‘olib sifatida e‘lon qilish.

4. Talabalarni ijtimoiy qo‘llab quvvatlash maqsadida to‘lov kontraktidan 12 foiz qaytarib olish tartibini soddalashtirish. Ya‘ni bunda to‘lovchi shaxs kontrakt summasini to‘rtga bo‘lib to‘lagan taqdirda, shu yil yakunigacha daromad deklaratsiyasini to‘ldirish muddatini kutib o‘tirmasligini ta‘minlash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi, 2017-yil. URL: <https://lex.uz/docs/3107036>
2. Jokinen, J., Nilsson, K., Karlsdóttir, A., Heleniak, T., Kull, M., Stjernberg, M., ... & Gassen, N. S. (2020). State of the Nordic Region 2020. Nordic Council of Ministers
3. Taylor, L., Omer, O., & Rezai, A. (2015). Wealth concentration, income distribution, and alternatives for the USA. Institute for New Economic Thinking Working Paper Series, (17).
4. Y. Yusupov. “O‘zbekistonda davlatning pul-kredit siyosati, uning dastaklari va amalga oshirish vositalari”. Referat (2013-y).
5. Richard A. Musgrave “The Theory of Public Finance”. McGraw-Hill, 1959. – 628 s.
6. Joseph E. Stiglitz, Jay K. Rosengard. “Economics of the public sector” — fourth edition. W. W. Norton, Incorporated, 2015. – 923 s.
7. Alberto Alesina, Roberto Perotti. “Fiscal adjustments in OECD countries: composition and macroeconomic effects”. (Washington, D.C.): International Monetary Fund, 1996. – 52 s.
8. M. X. Baratova “Aholi farovonligini ta‘minlashda davlat ijtimoiy-moliyaviy siyosatning ahamiyati” — “Science and Education” Scientific Journal 2024. — 8 b.
9. B. A. Nurmatov “Davlat moliyaviy boshqaruvida maqsadli jamg‘armalarning ahamiyati va rivojlanish istiqbollari” — “Science and Education” Scientific Journal 2025. — 7 b.
10. Vahobov A.V, Malikov T.S. Moliya. Darslik. T.: “Noshir” 2011. — 711 b.
11. Ch. A. Kulmatov. Moliya nazariyasi. O‘quv qo‘llanma. T.: “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi” 2021. — 128 b.
12. T. S. Malikov. Moliya: nazariy asoslar. O‘quv qo‘llanma. T.: XK “Nur Durdonalari” 2021. — 296 b.

13. Malikov T. S, Haydarov N. H. Moliya: umumdavlat moliyasi. O‘quv qo‘llanma. T.: “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi” 2009. — 556 b.
14. Baratov S. N. O‘zbekistonda kambag‘allikni qisqartirishda byudjet siyosati yo‘nalishlaridan foydalanish ustuvorliklari: iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun disser. avto. – T.: 2024. – 24 b.
15. Vosiqov U. A. Aholi daromadlari tabaqalanishi va kambag‘allikni qisqartirishda fiskal siyosatdan foydalanish: i.f.d. (DSc) ilmiy darajasini olish uchun disser. avto. – T.: 2025. – 34 b.
16. Usmanova A. A. O‘zbekistonda kambag‘allikni qisqartirishda fiskal instrumentlardan foydalanish istiqbollari: iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun disser. avto. – T.: 2024. – 28 b.
17. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Byudjet jarayonida fuqarolarning faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-5072-son qarori. URL: <https://lex.uz/uz/docs/-5370805>
18. Ochiq Byudjet portali. URL: <https://openbudget.uz>
19. Iqtisodiyot va moliya vazirligining “Tashabbusli byudjet jarayonlari: 2024-yilda erishilgan natijalar yuzasidan axborotnoma”si URL: https://api.mf.uz/media/document_files/1_Annual_2024_PB.pdf

УДК:658

ИШЛАБ ЧИҚАРИШ КОРХОНАЛАРИ БОШҚАРУВИ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫМИ
ПРЕДПРИЯТИЯМИ**

**THEORETICAL FOUNDATIONS OF MANAGEMENT OF PRODUCTION
ENTERPRISES**

Хасанова Ситора Исламовна

БухДУ Иқтисодиёт кафедраси ўқитувчиси, и.ф.ф.д. (PhD)

Аннотация

Мақолада ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувининг амал қилишига бағишланган илмий қарашларнинг жаҳон ҳўжалигида ишлаб чиқариш муносабатлари ривожланишини турли босқичларидаги эволюцияси таҳлил этилган.

Калит сўзлар: бошқарув, менежмент, корхона бошқаруви, ишлаб чиқариш, ишлаб чиқариш омиллари, бошқарув самарадорлиги, корхона бошқарувининг иқтисодий механизми.

В статье анализируется эволюция научных взглядов на реализацию управления производственными предприятиями на разных этапах развития производственных отношений в мировой экономике.

Ключевые слова: управление, менеджмент, управление предприятием, производство, факторы производства, эффективность управления, экономический механизм управления предприятием.

The article analyzes the evolution of scientific views on the implementation of the management of production enterprises at different stages of the development of industrial relations in the world economy.

Key words: management, management, enterprise management, production, production factors, management efficiency, economic mechanism of enterprise management.

Янги Ўзбекистон шароитида ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувининг иқтисодий механизмини такомиллаштириш асосида уларнинг ички инверсион имкониятларини кенгайтириш, маҳсулот ишлаб чиқаришнинг миқдор ва сифат кўрсаткичларини яхшилашга қаратилган ислохотларга устуворлик қаратилиб келинмоқда. Сўнгги йилларда “мамлакатда саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш, ишлаб чиқарилаётган саноат маҳсулотлари турларини кенгайтириш орқали аҳолининг истеъмол товарларига бўлган эҳтиёжини самарали қондириш”[1] га қаратилган чора-тадбирларнинг мунтазам амалга оширилиши ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувининг иқтисодий механизмини такомиллаштириш заруриятини уйғотмоқда.

Ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувини ташкил этиш, унинг амал қилиш хусусиятлари, тамойиллари узоқ хорижлик Р.С. Бҳакуни, К. Брюс, А. Даниел каби олимлар томонидан тадқиқ этилган бўлса, МДХ мамлакатлари иқтисодчи олимларидан Е.С. Гусар, С.А. Бородулина, Э.М. Коротков кабилар ушбу йўналишдаги илмий тадқиқотларни олиб боришган.

Маҳаллий иқтисодчи олимлардан сўнгги йилларда Р.С. Муратов, И.О. Улашев, Р.Р. Абдураууповлар корхоналар бошқарувини такомиллаштириш борасида илмий изланишлар амалга оширишган. Муаммонинг долзарблиги, иқтисодий адабиётда етарлича ўрганилмаганлиги, кутилаётган илмий натижаларни илмий-амалий аҳамиятга эгаллиги ушбу мавзунинг тадқиқот объекти сифатида танлашга асос бўлди.

Тадқиқот жараёнида тизимли таҳлил, тарихийлик ва мантикийлик, индукция ва дедукция, анализ ва синтез, қиёсий ва селектив танлаб тадқиқ қилиш, монографик таҳлил ва гуруҳлаш каби усуллардан фойдаланилди.

Жаҳон ҳўжалигида ишлаб чиқариш муносабатларининг тобора мураккаблашиб, ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиладиган омиллар ўртасидаги нисбатлар ўзгариб бориши билан биргаликда, бу турдаги корхоналар фаолияти ривожланиб, уларнинг сони ортиб бориши натижасида иқтисодий адабиётда ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувини ташкил этиш, бошқарув жараёнларининг иқтисодий механизмини такомиллаштириш асосида унинг самарадорлигини оширишга қаратилган илмий тадқиқотлар устувор аҳамият касб этиб борди. Бугунги кунга келиб жаҳон амалиётида глобал ишлаб чиқариш жараёнининг ривожланиши оқибатида мамлакатларaro меҳнат тақсимотининг чуқурлашуви оқибатида ишлаб чиқариш корхоналари рақобатбардошлигини таъминлаш, уларни узоқ муддатли ривожланиш бўйича стратегик мақсадларига эришишларида улар фаолиятини бошқариш амалиётини, жумладан, корхоналар бошқарувининг иқтисодий механизмини такомиллаштиришга қаратилган илмий тадқиқотлар сони кескин ортиб бормоқда.

Иқтисодий адабиётда ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувига бағишланган дастлабки илмий қарашлар XVIII асрнинг биринчи ярмида капиталистик ишлаб чиқариш муносабатларининг шаклланиши ва ривожланиши натижасида шаклланган бўлиб, инглиз тадбиркори Р. Аркрайт томонидан “Завод кодекси (Factory Code)”нинг ишлаб чиқилиши ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятини ташкил этиш ва унинг бошқаруви амалиётини такомиллаштириш бўйича дастлабки илмий асосланган фикрларни тарқалишига олиб келди. Ушбу кодексда ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятини бошқариш жараёнида ёлланма ходимлар, яъни корхона ишчиларига нисбатан қатъий чоралар кўриш бўйича қуйидаги фикрлар ёзилган: “ишлаб чиқариш корхонаси ишчилари (ёлланма ходимлари) қатъий белгиланган иш жадвали асосида ишлашлари, керак бўлади. Шунингдек, улар корхона раҳбари буйруғига асосан яшашлари ва тегишли вақт оралиғида овқатланишлари зарур”[2]. Шу билан биргаликда, кодекс ишлаб чиқариш корхоналари бошқаруви амалиёти билан боғлиқ бўлган қуйидаги меъёрларга асосланган ҳисобланади:

- корхона ишчилари учун қатъий казарма режимига асосланган иш вақтининг белгиланиши;
- корхона ишчилари учун белгиланган иш ҳажмини кунлик меъёрлар асосида белгилаб бориш;

- ишлаб чиқариш жараёнида меҳнат интизомини бузган ишчиларни жарималар орқали жазолаш тизимини ўрнатиш;

- ҳар бир ишчи бўйича индивидуал жарималар тизимини юритиш орқали улар меҳнатини баҳолаш.

“Завод кодекси (Factory Code)” асосида ишлаб чиқариш корхоналарини бошқариш амалиётида кузатув ва назорат функциялари корхона ишчиларини казарма режимида ишлатиш орқали амалга оширилиб, корхоналарда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини оширишда “Сабзи ва таёқ (Carrot and Stick)” усули орқали ишчиларнинг меҳнат унумдорлигини таъминлашга эришилган.[2]

Таҳлилларга кўра, Р. Аркрайт томонидан ишлаб чиқилган “Завод кодекси (Factory Code)” асосида ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувини ташкил этишда корхона ишчилари ўртасида қатъий ўрнатилган тартибдаги меҳнат интизомини ўрнатиш орқали маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини оширишга устуворлик қаратилганлиги аниқланди. Бу турдаги бошқарув амалиёти капиталистик ишлаб чиқариш муносабатлари ривожланишининг дастлабки даврлари учун хос ҳисобланади.

XIX асрнинг охири, XX асрнинг бошларига келиб, АҚШ иқтисодчиси Ф.У. Тейлор фикрлари ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувига оид илмий қарашларда туб бурилишни вужудга келтирди. Олим фикрича, “ишлаб чиқариш корхоналари бошқаруви самарадорлигини ошириш учун ҳар қандай рағбатлантириш тамойилидан фойдаланиш керак”[3]. Олим ўз илмий қарашларида ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувида ишчиларнинг квалификациян даражаларини таҳлил қилиш асосида профессионал-техник таълим тизими асосида ходимларнинг касбий компетентлик даражасини ошириш орқали юқори иқтисодий самарадорликка эришиш мумкин, деган ғояни илгари суради. Шу билан биргаликда, Ф.У. Тейлор ишлаб чиқариш корхоналари бошқаруви ҳар бир жараёни илмий таҳлилларга асосланган бўлиши кераклигини исботлаган ҳолда, менежмент фани тарихида катта бурилишга сабабчи бўлиб, “Менежмент илмий мактаби”га асос солади.

Жумладан, Ф.У. Тейлор илмий қарашларида ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувини ташкил этишда қуйидагиларга устуворлик қаратилиши кераклиги таъкидланган:

- корхонада ишлаб чиқариш жараёнларини ташкил этишда меҳнат муносабатларининг илмийлик тамойилига асосланиши;

- ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этишда меҳнат муносабатларининг рационаллашуви;

- маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида ишчиларнинг иштироки нуктаи-назаридан меҳнат меъёрларини ишлаб чиқиш;

- ишлаб чиқариш корхонаси бошқарувининг меҳнат тақсимолига асосланиши;

- маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида ишчиларнинг иштироки нуктаи-назаридан ўзларига бириктирилган функционал вазифалар бўйича жавобгарликнинг тенг тақсимланиши.

Таҳлилларга кўра, Ф.У. Тейлор инглиз иқтисодчиси Р. Аркрайтдан фарqli ўларoқ, корхоналар бошқаруви самарадорлигини оширишда қатъий жазо чораларига эмас, балки, ишчиларни ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтиришга бўлган қизиқишини рағбатлантириш тамойили асосида ошириш билан эришиш мумкинлигини исботлаганлиги билан аҳамиятли ҳисобланади.

Шунингдек, Ф.У. Тейлор томонидан “Менежмент илмий мактаби” намоёндаларидан бири Г.Л. Гант “ишлаб чиқариш корхоналари бошқаруви самарадорлигини оширишда инсон омили ҳал қилувчи ўринни эгаллайди”[4] деган фикрни илгари суради. Шунингдек, ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятини бошқаришда Ф.У. Тейлор фикрларига қўшилган ҳолда, қуйидагиларга устуворлик қаратилиши кераклигини қўшимча қилади:

- корхонада ишлаб чиқариш жараёнида фаол иштирок этаётган ишчиларни бонус балларини тўплаш асосида рағбатлантириш мезонларини ишлаб чиқади ва бу ҳар қандай ишлаб чиқариш корхонаси фаолиятига жорий қилиниши кераклигини таъкидлайди;

- корхона бошқарувига маҳсулот ишлаб чиқариш режасини тузиш билан уни бажарилиши устидан назорат ўрнатишни таклиф қилади;

- корхоналарда ишлаб чиқариш жараёнларини ташкил этишнинг универсал ҳисобланган “Маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнининг Гант схематик тузилиши”ни ишлаб чиқиб, ҳар бир корхона ўзининг ички хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда унга тегишли ўзгартиришлар киритиши мумкинлигини исботлайди.[4]

XX асрнинг биринчи ярмида ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувига оид илмий қарашларнинг ривожланишида А. Файол, Г. Форд ва Дж.Э. Мэйо кабиларнинг қарашлари муҳим ўрин тутди. Жумладан, бугунги кунда А. Файол иқтисодчи олимлар томонидан “Классик менежмент” илмий мактаби асосчиси сифатида баҳоланади. Олим “корхона ўз олдига қўйган ҳар қандай мақсадига эришиши учун ишлаб чиқариш жараёнларини бошқариши керак бўлади”[5], деган ғояни илгари суради. А. Файол ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувида қуйидагиларга устуворлик қаратилиши кераклигини таъкидлайди:

- корхонанинг бошқарув тамойиллари ва функциялари унинг манфаатларидан келиб чиққан ҳолда белгиланиши;

- ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувига тегишли бўлган функцияларни турли даражалардаги менежерлар ўртасида тақсимлаш орқали маҳсулот ишлаб чиқаришни ташкил этиш, назорат қилиш ва фаол бўлган ишчиларни рағбатлантириш;

- ҳар қандай ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувига жараёнлик ёндашувни шакллантириш;

- ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятини бошқариш жараёнида бошқарувчи эгалик қиладиган куч (power) ва унинг функционал жиҳатдан масъулиятининг мавжудлиги;

- корхона ишчиларига иш ҳақини адолатлилик тамойили асосида белгилаш ва қўллаш.[6]

АҚШ автомобилсозлик корхонаси асосчиси, 161 та патент муаллифи ҳисобланган Г. Форд менежмент фани ривожига ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятини бошқаришда “конвейер ишлаб чиқариши” усулини жорий этган ҳисобланиб, мазкур усул қуйидаги таркибий компонентлардан ташкил топади:

- корхонада маҳсулот ишлаб чиқаришни оммавий усулда ташкил этиш;

- корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнларини автоматлаштириш;

- корхонада маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ички занжирли тузилишини шакллантириш.[7]

Шунингдек, Дж.Э. Мэйо менежмент соҳасида бошқарув жараёнларига психологик ёндашувга асосланган ўз илмий қарашларини корхона ишчилари ва менежерлари ўртасидаги ўзаро муносабатлар орқали исботлаган ҳолда, “яхши лидер ўзига бўйсунувчиларга эга бўлмайди инсонлар бошқарув жараёнининг асосий объекти ҳисобланади”[8] деган ғояни илгари сурган ҳолда, менежмент соҳасида “Инсон иқтисодиёти” концепциясини ишлаб чиқади. Олим ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувида қуйидагиларга устуворлик қаратиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблайди:

- ишлаб чиқариш корхонаси раҳбарлари, жумладан, турли бўғинлардаги менежерларининг ўз қўл остида ишлаётган ходимлари олдидаги ижтимоий мажбуриятларининг ўрнатилганлиги ва уни бажариши;

- менежерларнинг ўз қўл остида ишлаётган ходимлар билан суҳбатлашиши, уларга маслаҳатлар бериши;

- корхонада меҳнат муносабатларини такомиллаштиришни бошқарув бўғинида амалга оширилиши;

- корхонанинг ўз олдига қўйган мақсадларига эришишида ишчиларнинг қўшган ҳиссасидан келиб чиқиб, уларни адолатли рағбатлантириш;

- корхонанинг раҳбарлари, унинг турли бўғинларидаги менежерлари билан ишчиларнинг умумий бўлган мақсадларини шакллантириш.[9]

Юқорида келтириб ўтилган олимларнинг илмий қарашлари менежмент соҳасида нафақат ишлаб чиқариш балки турли корхоналар бошқарувини ташкил этишнинг илмий-концептуал асосларини шаклланиши ва ривожланишига хизмат кўрсатган. Ушбу олимлар менежмент соҳасида корхоналар бошқаруви концепциясининг фундаментал асосларини яратган ҳисобланишади.

Таҳлилларга кўра, ишлаб чиқариш корхоналари фаолияти ривожланишининг дастлабки босқичларида инсон омилининг ишлаб чиқариш жараёнидаги иштироки юқори бўлганлиги сабабли, катъий чоралар кўриш орқали ишчиларни маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнидаги фаол иштирокини таъминлаш ҳисобига маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини оширишга устуворлик қаратилган. Корхоналарда маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнларининг техник-технологик жиҳатдан такомиллашиб бориши натижасида ишчиларни рағбатлантириш, уларга муносиб иш ҳақи қўллаш ва инсон сифатида уларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан биргаликда, меҳнат шарт-шароитларини яхшилаш орқали маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини оширишга устуворлик қаратилганлиги аниқланди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 24.08.2019 йилдаги “Давлат ва хўжалик бошқаруви ҳамда маҳаллий ижроия ҳокимияти органларининг ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш ва саноат тармоқларида кооперация алоқаларини жадаллаштиришнинг янги тизимини жорий этиш бўйича масъулиятни янада ошириш тўғрисида”ги ПҚ-4426-сон қарори, <https://lex.uz/ru/docs/4486600>
2. Организация производства на предприятиях отрасли: курс лекций / М.А. Постолова, Н.Л. Грязнова, Кемеровский технологический институт пищевой промышленности. – 2-е изд., перераб. и доп. – Кемерово, 2008. – 160 с.
3. Frederick Winslow Taylor. The Principles of Scientific Management, 1911. / Фредерик Уинслоу Тейлор. Принципы научного менеджмента. – М., 1991. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. – 03.06.2010. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/3631>
4. Кравченко А.И. История Менеджмента / Учебное пособие для вузов. – 5-е изд. – М.: Академический проект: Трикста, 2005. – 560 с.
5. Uzuegbu Ch. Henry Fayol’s 14 Principles of Management: Implications for Libraries and Information Centres. Journal of Information Science Theory and Practice. 3 (2), June, 2015. – pp. 58-72
6. Daniel A. Wren, Arthur G. Bedeian, John D. Breeze. The Foundations of Henry Fayol’s administrative theory. Management Decision 40/9. 2002. – pp. 906-918
7. Сушко А.В. Полицинская Е.В. Управление и организация производством на предприятии: Теоретический аспект: Учебное пособие. / А.В. Сушко, Е.В. Полицинская. – ЮТИ ТПУ, 2015. – 139 с.
8. Bruce K. Nyland Ch. Elton Mayo and the Deification of Human Relations. Organization Studies 32 (3), March, 2011. – pp. 383-405
9. Bhakuni R.S. Elton Mayo’s Theory of Human Relation. International Journal of Research in Commerce, IT, Engineering and Social Sciences (IJRCIESS). Vol. 4, No 7, July, 2010. – pp. 9-14

**ECONOMETRIC ANALYSIS OF INTERNAL AND EXTERNAL FACTORS AFFECTING
THE MANAGEMENT EFFICIENCY OF TOURISM ENTERPRISES**

**ТУРИЗМ КОРХОНАЛАРИ ФАОЛИЯТИ САМАРАДОРЛИГИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ
ИЧКИ ВА ТАШҚИ ОМИЛЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛИ**

**ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВНУТРЕННИХ И ВНЕШНИХ ФАКТОРОВ,
ВЛИЯЮЩИХ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ ТУРИСТИЧЕСКИМИ
ПРЕДПРИЯТИЯМИ**

Baxramjon Akramjanovich Teshaboyev

PhD Researcher, Department of Management, Andijan State University

Abstract

This article examines an econometric analysis of internal and external factors affecting the management efficiency of tourism enterprises under conditions of economic transformation. The study identifies the key determinants of management efficiency and evaluates their impact using regression and correlation analysis. The author systematizes internal factors such as employee qualification, the level of digital technologies, and financial resources, as well as external factors including macroeconomic stability, government support policies, and infrastructure development.

Keywords: tourism enterprises, management efficiency, econometric analysis, internal factors, external factors, regression analysis, economic transformation, Uzbekistan tourism sector.

Ушбу мақолада иқтисодий трансформация шароитида туризм корхоналари бошқарув самарадорлигига таъсир этувчи ички ва ташқи омилларнинг эконометрик таҳлили ўрганилади. Тадқиқотда туризм корхоналарининг бошқарув самарадорлигини белгиловчи асосий омиллар аниқланади ҳамда уларнинг таъсири регрессия ва корреляция таҳлили асосида баҳоланади. Муаллиф бошқарув самарадорлигига таъсир этувчи ички омиллар – ходимлар малакаси, рақамли технологиялар даражаси ва молиявий ресурслар ҳажмини, шунингдек ташқи омиллар – макроиқтисодий барқарорлик, давлат қўллаб-қувватлаш сиёсати ва инфратузилма ривожланишини тизимлаштиради.

Калит сўзлар: туризм корхоналари, бошқарув самарадорлиги, эконометрик таҳлил, ички омиллар, ташқи омиллар, регрессия таҳлили, иқтисодий трансформация, Ўзбекистон туризм сектори.

В данной статье рассматривается эконометрический анализ внутренних и внешних факторов, влияющих на эффективность управления туристическими предприятиями в условиях экономической трансформации. В исследовании определяются ключевые факторы, влияющие на эффективность управления туристическими предприятиями, и оценивается их влияние на основе регрессионного и корреляционного анализа. Автор систематизирует внутренние факторы управления, такие как квалификация сотрудников, уровень цифровых технологий и объем финансовых ресурсов, а также внешние факторы — макроэкономическую стабильность, государственную поддержку и развитие инфраструктуры.

Ключевые слова: туристические предприятия, эффективность управления, эконометрический анализ, внутренние факторы, внешние факторы, регрессионный анализ, экономическая трансформация, туристический сектор Узбекистана.

The global tourism industry has demonstrated a sharp growth trend over the past decade. According to the World Tourism Organization (UNWTO), the number of international tourist arrivals reached 1.3 billion in 2023, representing 88 percent of pre-pandemic levels. At the same time,

economic transformation processes are fundamentally affecting the management systems of tourism enterprises[1;2;3;4].

The tourism sector of Uzbekistan is also experiencing a phase of rapid development. As a result of reforms implemented since 2017, the number of foreign tourists arriving in the country has increased significantly. In 2023, more than 6.6 million foreign tourists visited Uzbekistan. However, the issue of tourism enterprise management efficiency remains pressing, as many enterprises face difficulties in implementing effective management mechanisms under conditions of economic transformation [9].

The purpose of this study is to identify the internal and external factors affecting the management efficiency of tourism enterprises in Uzbekistan and to quantitatively assess their degree of impact using econometric methods. "In today's context, studying international experiences plays a crucial role in enhancing the quality of education [9].

The research objectives are as follows: first, to theoretically substantiate the system of factors affecting tourism enterprise management efficiency; second, to collect and analyze empirical data; third, to create a multifactorial econometric model and quantitatively assess factor impacts; fourth, to develop scientific and practical recommendations based on the results obtained[6;7;8].

Research hypotheses:

H1: Internal factors (employee qualification, digital technologies, and financial resources) have a statistically significant positive impact on tourism enterprise management efficiency.

H2: External factors (macroeconomic stability, government policy, and infrastructure) have a statistically significant positive impact on tourism enterprise management efficiency.

H3: The impact of internal factors on management efficiency is stronger than that of external factors.

The study covered 85 tourism enterprises across 7 regions of Uzbekistan (Tashkent, Samarkand, Bukhara, Khorezm, Fergana, Navoi, Surkhandarya). The sample structure included hotels (32, 37.6%), tour operators (23, 27.1%), travel agencies (18, 21.2%), and other tourism service providers (12, 14.1%). Data were collected from the following sources: enterprise financial reports (2021–2024), questionnaire surveys (n=425, enterprise managers and directors), official data from the Statistics Agency of Uzbekistan, and reports from the Ministry of Tourism and Cultural Heritage of Uzbekistan.

The dependent variable in the study was the Tourism Enterprise Management Efficiency Index (MEI). The MEI was calculated based on the following indicators: labor productivity, profitability level, service quality, customer satisfaction level, and organizational efficiency.

The independent variables were divided into two groups:

Table 1. Internal factors used in the study

Variable	Designation	Measurement Method
Employee qualification	X1	Qualification index (1–10)
Digital technology level	X2	Digitalization index (1–10)
Financial resources volume	X3	Million UZS
Management experience	X4	Number of years
Innovation activity	X5	Innovation index (1–10)
Organizational structure	X6	Structure index (1–10)

Table 2. External Factors Used in the Study

Variable	Designation	Measurement Method
Macroeconomic stability	Z1	Stability index
Government support	Z2	Support index (1–10)
Infrastructure development	Z3	Infrastructure index (1–10)

Competition level	Z4	Competition index (1–10)
Tourism demand level	Z5	Demand index
Legal and regulatory framework	Z6	Legal index (1–10)

The following multiple regression model was applied in the study:

$$MEI = \beta_0 + \beta_1X_1 + \beta_2X_2 + \beta_3X_3 + \beta_4X_4 + \beta_5X_5 + \beta_6X_6 + \beta_7Z_1 + \beta_8Z_2 + \beta_9Z_3 + \beta_{10}Z_4 + \beta_{11}Z_5 + \beta_{12}Z_6 + \varepsilon$$

where MEI is the Management Efficiency Index, X1–X6 are internal factors, Z1–Z6 are external factors, β_0 is the constant term, β_1 – β_{12} are regression coefficients, and ε is the random error term.

The following methods were used for data analysis: descriptive statistics (mean, standard deviation, min/max values), Pearson correlation analysis, multiple regression analysis (OLS – Ordinary Least Squares method), multicollinearity testing (VIF – Variance Inflation Factor), model adequacy testing (R^2 , F-statistic, Durbin-Watson test), heteroscedasticity testing (White test), and normality test (Jarque-Bera test). All calculations were performed using STATA 17 and EViews 12 software.

The descriptive statistics of the research sample are presented in Table 3.

Table 3. Descriptive statistics of key variables (n=85)

Variable	Mean	Std. Dev.	Min	Max
MEI	6.42	1.83	2.10	9.50
Employee qualification (X1)	5.87	1.92	1.50	9.20
Digital technologies (X2)	5.23	2.14	1.00	9.40
Financial resources (X3)	847.3	412.6	120.0	2850.0
Management experience (X4)	8.45	4.62	1.00	25.00
Innovation activity (X5)	4.96	2.08	1.00	9.00
Organizational structure (X6)	5.64	1.76	2.00	9.30
Macroeconomic stability (Z1)	6.18	1.45	3.20	8.90
Government support (Z2)	5.74	1.89	1.50	9.10
Infrastructure (Z3)	5.41	2.03	1.00	9.50
Competition level (Z4)	6.32	1.67	2.50	9.20
Tourism demand (Z5)	6.57	1.54	3.00	9.40
Legal framework (Z6)	5.89	1.71	2.00	9.00

The results of Pearson correlation analysis made it possible to determine the degree of relationship between variables. The highest correlations with MEI were observed between employee qualification ($r=0.724$, $p<0.001$), digital technology level ($r=0.689$, $p<0.001$), macroeconomic stability ($r=0.658$, $p<0.001$), and government support policy ($r=0.612$, $p<0.001$). VIF values were calculated to test for multicollinearity, and the fact that $VIF<5$ for all variables (max $VIF=3.42$) confirmed the absence of a multicollinearity problem.

The results of the multiple regression analysis are presented in Table 4.

Table 4. Multiple regression analysis results

Variable	Coefficient (β)	Std. Error	t-statistic	p-value
Constant (β_0)	0.842	0.356	2.365	0.021*
Employee qualification (X1)	0.387	0.067	5.776	0.000***
Digital technologies (X2)	0.312	0.072	4.333	0.000***
Financial resources (X3)	0.258	0.081	3.185	0.002**
Management experience (X4)	0.156	0.089	1.753	0.084
Innovation activity (X5)	0.203	0.078	2.603	0.011*
Organizational structure (X6)	0.178	0.084	2.119	0.038*
Macroeconomic stability (Z1)	0.341	0.074	4.608	0.000***
Government support (Z2)	0.289	0.079	3.658	0.001***
Infrastructure (Z3)	0.267	0.082	3.256	0.002**
Competition level (Z4)	0.134	0.091	1.473	0.145
Tourism demand (Z5)	0.198	0.086	2.302	0.024*
Legal framework (Z6)	0.145	0.088	1.648	0.104

Note: *** $p < 0.001$; ** $p < 0.01$; * $p < 0.05$

The model quality assessment indicators are as follows: the coefficient of determination $R^2=0.847$, meaning the model explains 84.7 percent of the variation in MEI using all variables. The adjusted $R^2=0.821$, confirming the high explanatory power of the model. The F-statistic value $F(12,72)=33.28$, $p < 0.001$, indicating that the model is statistically significant overall. The Durbin-Watson statistic $DW=1.94$, indicating no autocorrelation problem (the ideal value is close to 2). White test results ($\chi^2=18.34$, $p=0.192$) confirmed the absence of heteroscedasticity. The Jarque-Bera test ($JB=3.42$, $p=0.181$) showed that the residuals are normally distributed.

Analysis of standardized regression coefficients showed that the cumulative impact of internal factors (53.2%) is slightly stronger than that of external factors (46.8%). This result partially confirms hypothesis H3. The three factors with the strongest impact are: employee qualification ($\beta=0.387$), macroeconomic stability ($\beta=0.341$), and digital technology level ($\beta=0.312$).

The research results demonstrated that the factors affecting tourism enterprise management efficiency are complex and multifaceted in nature. Analyzing the obtained results in the context of existing scientific literature is of great importance.

First, the identification of employee qualification as the factor with the strongest impact ($\beta=0.387$, $p < 0.001$) is consistent with the findings of Baum and Szivas (2008) and Riley et al. (2014). These scholars also emphasized that human resource quality is a decisive factor in tourism enterprise management efficiency. In the context of Uzbekistan, this finding is particularly important, as the system for training qualified personnel in the tourism sector has not yet been fully established.

Second, the strong impact of digital technology level ($\beta=0.312$, $p < 0.001$) confirms the importance of digitalization processes in the modern tourism sector. This finding is consistent with the research of Buhalis and Sinarta (2019) and Ivanov and Webster (2020). Considering that the

digital transformation process in Uzbekistan’s tourism enterprises is still at an early stage, the necessity of paying special attention to this factor becomes evident.

Third, the identification of macroeconomic stability as the most significant external factor ($\beta=0.341$, $p<0.001$) indicates that the external environment strongly impacts enterprise performance under conditions of economic transformation. This finding is consistent with the studies of Dwyer et al. (2009) and Song et al. (2012). The ongoing nature of economic reforms in Uzbekistan explains the high significance of this factor.

Fourth, the significant impact of government support policy ($\beta=0.289$, $p<0.001$) emphasizes the role of the state in regulating and supporting the tourism sector in developing countries. This finding is consistent with the research of Hall (2011), Bramwell, and Lane (2011).

It is noteworthy that management experience ($p=0.084$), competition level ($p=0.145$), and the legal-regulatory framework ($p=0.104$) were found to be statistically insignificant. This result may be explained by the insufficiency of traditional experience and the existing legal framework under transformation conditions, as well as the fact that the competitive environment has not yet been fully formed.

The study shows that both internal and external factors have a strong influence on the management efficiency of tourism enterprises ($R^2 = 0.847$), with 9 out of 12 factors being statistically significant. Among internal factors, employee qualification, the level of digital technologies, and financial resources were identified as the most important determinants. Among external factors, macroeconomic stability, government support policies, and infrastructure development had the strongest impact. Although the influence of internal factors (53.2%) is slightly higher than that of external factors (46.8%), the difference is not significant, indicating that effective tourism enterprise management requires balanced attention to both groups of factors.

List of used literature:

1. Baum, T., & Szivas, E. (2008). HRD in tourism: A role for government? *Tourism Management*, 29(4), 783–794.
2. Bramwell, B., & Lane, B. (2011). Critical research on the governance of tourism and sustainability. *Journal of Sustainable Tourism*, 19(4–5), 411–421.
3. Gursoy, D., Altinay, L., & Kenebayeva, A. (2022). Resilience and recovery of the tourism industry. *Tourism Management*, 92, 104–115.
4. Hall, C.M. (2011). A typology of governance and its implications for tourism policy analysis. *Journal of Sustainable Tourism*, 19(4–5), 437–457.
5. Ivanov, S., & Webster, C. (2020). *Robots, artificial intelligence and service automation in travel, tourism and hospitality*. Emerald Publishing.
6. Kaplan, R.S., & Norton, D.P. (1996). *The Balanced Scorecard: Translating strategy into action*. Harvard Business Press.
7. Riley, M., Ladkin, A., & Szivas, E. (2014). *Tourism employment: Analysis and planning*. Channel View Publications.
8. Song, H., Dwyer, L., Li, G., & Cao, Z. (2012). Tourism economics research: A review and assessment. *Annals of Tourism Research*, 39(3), 1653–1682.
9. Yuldashevich, T. A. (2024). INTERNATIONAL EXPERIENCES IN PEDAGOGICAL DIAGNOSTICS AND CORRECTION. *INTERNATIONAL JOURNAL OF ADVANCED RESEARCH IN EDUCATION, TECHNOLOGY AND MANAGEMENT*, 3(6), 206-229.
10. UNWTO. (2024). *World Tourism Barometer*, Vol. 22, No. 1. Madrid: UNWTO.

**FINTECH TEXNOLOGIYALARINING MOLIYA TIZIMI RIVOJLANISHIDAGI O‘RNI
VA ISTIQBOLLARI**

**РОЛЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ ФИНТЕХ-ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ФИНАНСОВОЙ
СИСТЕМЫ**

**THE ROLE AND PROSPECTS OF FINTECH TECHNOLOGIES IN THE
DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL SYSTEM**

Mustafoyeva Zarnigor Azamat qizi

Navoiy Davlat Konchilik va Texnologiyalar universiteti assistenti

Annotatsiya

Mazkur maqolada moliya sohasida FinTech (Financial Technology) texnologiyalarining rivojlanish tendensiyalari va ularning moliya tizimiga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli to‘lov tizimlari, blokcheyn va sun’iy intellekt asosidagi moliyaviy xizmatlarning ahamiyati yoritilgan.

Shuningdek, FinTech texnologiyalarining moliyaviy inklyuziyani kengaytirish, xizmatlar tezkorligini oshirish va operatsion xarajatlarni kamaytirishdagi roli ko‘rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari moliya tizimida innovatsion texnologiyalarni joriy etish iqtisodiy samaradorlikni oshirishini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar FinTech, raqamli moliya, blokcheyn, sun’iy intellekt, raqamli to‘lov tizimlari, moliyaviy inklyuziya, innovatsiya, kreditlash.

В данной статье анализируются тенденции развития технологий FinTech (Financial Technology) в финансовой сфере и их влияние на развитие финансовой системы. В исследовании рассматривается значение цифровых платежных систем, блокчейна и финансовых сервисов на основе искусственного интеллекта. Также показана роль FinTech-технологий в расширении финансовой инклюзии, повышении скорости обслуживания и снижении операционных затрат. Результаты исследования подтверждают, что внедрение инновационных технологий в финансовую систему способствует повышению экономической эффективности.

Ключевые слова: FinTech, цифровые финансы, блокчейн, искусственный интеллект, цифровые платежные системы, финансовая инклюзия, инновации, кредитование.

This article analyzes the development trends of FinTech (Financial Technology) and their impact on the financial system. The study highlights the importance of digital payment systems, blockchain technology, and financial services based on artificial intelligence. It also examines the role of FinTech technologies in expanding financial inclusion, improving service speed, and reducing operational costs. The results of the study confirm that the implementation of innovative technologies in the financial system increases economic efficiency.

Keywords: FinTech, digital finance, blockchain, artificial intelligence, digital payment systems, financial inclusion, innovation, lending.

Jahon moliya tizimida so‘nggi yillarda raqamli transformatsiya jarayonlari jadallashib, an’anaviy moliyaviy xizmatlar ko‘rsatish usullari tubdan o‘zgarib bormoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida FinTech texnologiyalari moliya bozorining ajralmas qismiga aylandi. FinTech – bu moliyaviy xizmatlarni ko‘rsatishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishga asoslangan zamonaviy tizim bo‘lib, u bank, sug‘urta, investitsiya va to‘lov xizmatlari sohalarini qamrab oladi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida moliya sektorining samaradorligini oshirish, xizmatlar tezkorligini ta’minlash va mijozlarga qulaylik yaratish dolzarb

vazifaga aylandi. Shu nuqtai nazardan, FinTech texnologiyalarini chuqur o‘rganish va ularning moliya tizimidagi o‘rnini baholash muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Fintex (moliyaviy texnologiyalar) bu moliyaviy xizmatlarni ko‘rsatishda zamonaviy axborot va raqamli texnologiyalardan foydalanishga asoslangan innovatsion tizimdir. Moliya tizimini tubdan o‘zgartirib, an‘anaviy bank xizmatlarini raqamli, tezkor va arzon muqobillarga almashtirmoqda. U nafaqat bank operatsiyalarini avtomatlashtiradi, balki aholining moliya tizimiga kirish imkoniyatini (moliyaviy inklyuzivlikni) sezilarli darajada kengaytiradi. Fintex (moliyaviy texnologiyalar) moliya tizimida nafaqat yordamchi vosita, balki butun tizimni qayta shakllantiruvchi asosiy drayverga aylandi. 2026-yilga kelib, u an‘anaviy bank tuzilmalarini raqamli va avtonom ekotizimlarga o‘zgartirishi kutilmoqda.

Fintex texnologiyalari moliya tizimini quyidagi yo‘nalishlar orqali rivojlantirmoqda:

Moliyaviy inklyuzivlikni kengaytirish: Moliyaviy inklyuzivlikni kengaytirish moliya tizimi samaradorligini oshirish, iqtisodiy o‘sishni ta‘minlash va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalarni joriy etish, kreditlash imkoniyatlarini kengaytirish hamda moliyaviy savodxonlikni oshirish ushbu jarayonning asosiy yo‘nalishlari hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotda FinTech texnologiyalarining moliya tizimiga ta‘sirini o‘rganish uchun ilmiy tahlil va taqqoslash usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida iqtisodiy adabiyotlar, ilmiy maqolalar hamda xalqaro tashkilotlar ma‘lumotlari tahlil qilindi. Shuningdek, statistik ma‘lumotlarni umumlashtirish va tizimli tahlil usullari orqali FinTech texnologiyalarining moliyaviy inklyuziv, operatsion samaradorlik va xizmatlar sifati oshishiga ta‘siri baholandi. Tadqiqotda raqamli to‘lov tizimlari, blokcheyn texnologiyasi va sun‘iy intellekt asosidagi moliyaviy xizmatlar rivojlanish tendensiyalari ham o‘rganildi. Olingan natijalar asosida FinTech texnologiyalarining moliya tizimi rivojlanishidagi istiqbollari tahlil qilindi.

FinTech texnologiyalar an‘anaviy moliya tizimini tubdan o‘zgartirib, xizmatlarni raqamli, tezkor va hamyonbop shaklga keltirmoqda. Fintech an‘anaviy bank xizmatlaridan foydalana olmaydigan aholi qatlamlariga (unbanked) mobil hamyonlar va raqamli to‘lovlar orqali moliya tizimiga kirish imkonini berdi. Sun‘iy intellekt va avtomatlashtirish tufayli banklarning operatsion xarajatlari o‘rtacha 15% ga qisqardi. Kreditlarni baholashda Big Data va algoritmlardan foydalanish jarayonni tezlashtirdi va inson omili bilan bog‘liq xatolarni kamaytirdi.

Tranzaksiyalarning shaffofligi va xavfsizligini ta‘minlaydi. Jismoniy shaxslar va kichik biznes (SME) uchun an‘anaviy bank to‘siqlarisiz tezkor moliyalashtirish manbalarini yaratdi. Click, Payme kabi platformalar orqali naqd pulsiz hisob-kitoblar kundalik hayotning ajralmas qismiga aylandi.

Fintech startaplar an‘anaviy banklarni o‘z biznes modellari yangilashga majbur qilmoqda. Hozirda ko‘plab banklar o‘z ekotizimlarini yaratish uchun fintech kompaniyalari bilan hamkorlik qilmoqda. Tizimning kengayishi bilan kiberxavfsizlik, ma‘lumotlar maxfiyligi va regulativ nazorat kabi yangi muammolar yuzaga keldi. Raqamli savodxonlikning yetishmasligi esa firibgarlik xavfini oshirishi mumkin. Shuningdek, raqamli platformalar orqali aholi va biznes subyektlari moliyaviy xizmatlardan kengroq foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda.

1-jadval

To‘lov turi	Nomi	Asosiy afzalligi
Mobil hamyonlar	Click, Payme, Uzun Pay	Telefon orqali 24/7 tezkor o‘tkazmalar
Kontaktsiz to‘lovlar	NFC, Humo, Visa, Mastercard	Terminalga tegizish orqali tezkor to‘lov
QR-kodli to‘lovlar	Click, Uzun (savdo nuqtalarida)	Kartasiz va terminalsiz hisob-kitob
P2P o‘tkazmalar	Kartadan kartaga o‘tkazmalar	Jismoniy shaxslar-aro past komissiyasi transfer
Kriptovalyutalar	Bitcoin, Ethereum (Blokcheyn)	Markazlashmagan va xalqaro tranzaksiyalar

To‘lov turlari

Raqamli to‘lovlar naqd pulsiz hisob-kitoblarni tezlashtirib, iqtisodiy shaffoflikni ta‘minlaydi.

FinTech texnologiyalarini keng ko‘lamda joriy etish moliya tizimi uchun ulkan imkoniyatlar ochsa-da, bu jarayon bir qator murakkab va tizimli muammolar bilan to‘qnash kelmoqda.

FinTech rivojlanishi bilan kiberjinoyatchilar uchun nishonlar ko‘lami ham kengaydi. Raqamli platformalar orqali amalga oshiriladigan tranzaksiyalar soni ortgani sayin, fishing (phishing), zararli dasturlar va tizimga ruxsatsiz kirish holatlari ko‘paymoqda. Mijozlarning shaxsiy va moliyaviy ma‘lumotlarini himoya qilish eng dolzarb muammoga aylangan. Bitta yirik xakerlik hujumi nafaqat kompaniyaning moliyaviy yo‘qotishiga, balki butun raqamli moliya tizimiga bo‘lgan ishonchning yo‘qolishiga olib kelishi mumkin.

Texnologiyalar shiddat bilan rivojlanmoqda, biroq davlat qonunchiligi ko‘pincha bu tezlikka moslasha olmaydi. Kriptovalyutalar, ochiq banking (Open Banking) va sun‘iy intellekt yordamida kredit berish kabi sohalarida huquqiy bo‘shliqlarning mavjudligi FinTech kompaniyalari uchun xavf tug‘diradi. Shuningdek, turli mamlakatlarda turlicha regulyatsiyalarning mavjudligi FinTech startaplarining xalqaro bozorga chiqishini qiyinlashtiradi.

FinTech texnologiyalari hamma uchun ochiq bo‘lishi kerak, biroq aholining barcha qatlamlari ham smartfonlar yoki murakkab moliyaviy ilovalardan foydalanish ko‘nikmasiga ega emas. Ayniqsa, chekka hududlarda va katta yoshli aholi orasida raqamli savodxonlikning pastligi yangi texnologiyalar joriy etilishiga to‘sqinlik qiladi. Bu esa raqamli iqtisodiyotda tabaqalanishni (ayrimlarning foydalanishi, boshqalarning esa tizimdan chetda qolishi) keltirib chiqaradi.

Zamonaviy FinTech ekotizimini yaratish va uni doimiy yangilab turish uchun ulkan moliyaviy resurslar talab etiladi. Shu bilan birga, bozorda ham moliya, ham IT sohasini mukammal tushunadigan mutaxassislar yetishmaydi. Kuchli dasturchilar, ma‘lumotlar tahlilchilari va kiberxavfsizlik bo‘yicha ekspertlarni topish va ularni ushlab qolish FinTech kompaniyalari uchun katta muammo hisoblanadi.

Odamlar asrlar davomida pulni jismoniy shaklda ko‘rishga va bank binolariga borishga o‘rganib qolgan. Pulning butunlay "ko‘rinmas" raqamli shaklga o‘tishi ko‘pchilikda xavotir uyg‘otadi. Yangi va hali brend sifatida tanilmagan FinTech kompaniyalariga o‘z jamg‘armalarini ishonib topshirish mijozlar uchun psixologik jihatdan qiyin kechadi.

O‘zbekistonda FinTech va raqamli moliya tizimini rivojlantirish davlat darajasidagi strategik vazifa hisoblanib, u asosan "Raqamli O‘zbekiston – 2030" dasturi va Markaziy bankning rivojlanish strategiyalariga tayanadi.

Davlat FinTech startaplariga o‘z mahsulotlarini litsenziya olishdan oldin cheklangan muhitda sinab ko‘rish imkonini beruvchi maxsus rejimni joriy etdi. Bu innovatsiyalarni xavfsiz sinovdan o‘tkazish va qonunchilikni yangi texnologiyalarga moslashtirishga xizmat qiladi.

Strategiyaning muhim qismi milliy to‘lov tizimlarini (Humo, Uzcard) xalqaro tizimlar (Visa, Mastercard) bilan integratsiya qilishdir. Shuningdek, Markaziy bank tomonidan QR-kod yordamida to‘lovlarni standartlashtirish va masofaviy biometrik identifikatsiyalash (Face-ID) tizimi keng joriy etilmoqda.

O‘zbekiston strategiyasi faqat an‘anaviy banklarni raqamlashtirish bilan cheklanmaydi. TBC Bank, Anorbank va Uzum kabi "faqat raqamli" (neobank) modellarni qo‘llab-quvvatlash orqali bozorda raqobatni oshirish ko‘zda tutilgan. Maqsad bank filialiga bormasdan 100% xizmatlarni smartfon orqali ko‘rsatishga erishish. O‘zbekiston Markaziy banki o‘zining raqamli valyutasini (Digital Soum) joriy etish ustida ishlamoqda. Bu tranzaksiyalar tezligini oshirish, davlat xarajatlari ustidan nazoratni kuchaytirish va yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirishga qaratilgan strategik qadamdir. Strategiya banklar o‘rtasida ma‘lumotlar almashinuvini (API orqali) ochiq qilishni nazarda tutadi. Bu mijozga bitta ilova orqali bir nechta bankdagi hisoblarini boshqarish va eng maqbul moliyaviy mahsulotlarni tanlash imkonini beradi. Raqamli o‘g‘riliklarning oldini olish uchun Markaziy bank qoshida CERT-CBU (Kiberxavfsizlik markazi) faoliyati yo‘lga qo‘yilgan. U real vaqt rejimida shubhali tranzaksiyalarni kuzatadi va tijorat banklari uchun majburiy xavfsizlik standartlarini belgilaydi. Shu sababli davlat va moliya institutlari o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish zarur. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, FinTech texnologiyalari moliya tizimining samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Ular moliyaviy xizmatlarning tezkorligi va

qulayligini ta'minlab, bozor raqobatini kuchaytiradi hamda iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Kelgusida FinTech texnologiyalarini rivojlantirish va ularni moliya tizimiga integratsiya qilish mamlakat moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Fintex moliya tizimini reaktiv modeldan (mijoz so'roviga javob berish) proaktiv va avtonom modelga o'tkazmoqda. Fintex nafaqat texnik vosita, balki moliya tizimining yangi iqtisodiy modelini shakllantiruvchi drayverdir. Uning rivojlanishi foydalanuvchilar uchun qulaylik yaratsa-da, kiberxavfsizlik va ma'lumotlar maxfiyligi masalalarida yangi tartibga solish mexanizmlarini talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5-oktyabrdagi “Raqamli O'zbekiston — 2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora tadbirlari to'g'risida” gi PF-6079-son Farmoni. Toshkent, 2020.
2. Qodirov va Tursunov (2021/2025): “Moliya tizimi va axborot texnologiyalari” - axborot texnologiyalarining moliyaviy operatsiyalarni tezlashtirishi va shaffofligini oshirishi tahlil qilingan.
3. Uzakov, U. A. (2025): “Raqamli to'lovlar va elektron pul aylanishi: yangi iqtisodiy bosqich” — raqamli moliya xizmatlarining iqtisodiyotga ta'siri haqida.

UDK:339.13

RIVOJLANISH STRATEGIYALARIDA RAQOBAT VA HAMKORLIK O'RTASIDAGI MUVOZANAT: NAZARIY YONDASHUV VA AMALIY TAHLIL

БАЛАНС МЕЖДУ КОНКУРЕНЦИЕЙ И СОТРУДНИЧЕСТВОМ В СТРАТЕГИЯХ РАЗВИТИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД И ПРАКТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

BALANCE BETWEEN COMPETITION AND COOPERATION IN DEVELOPMENT STRATEGIES: THEORETICAL APPROACH AND PRACTICAL ANALYSIS

Xolmirzayev Ulug'bek Abdulazizovich

Namangan davlat texnika universiteti, Buxgalteriya hisobi kafedrasida dotsenti, (DSc)
ORCID: 0000-0002-3589-373X

Muradova Nazira Raximjanovna

Namangan davlat texnika universiteti, Buxgalteriya hisobi kafedrasida katta o'qituvchisi
ORCID: - 0009-0009-3383-8102

Annotatsiya

Mazkur maqolada rivojlanish strategiyalarida raqobat va hamkorlik o'rtasidagi muvozanat masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot institutsional iqtisodiyot va strategik boshqaruv konsepsiyalari asosida olib borilib, turli mamlakatlar tajribasi o'rganilgan. Natijalar raqobat va hamkorlikning optimal uyg'unligi innovatsion rivojlanish, resurslardan samarali foydalanish hamda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Shu asosda iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Raqobat, hamkorlik, rivojlanish strategiyasi, iqtisodiy rivojlanish, strategik boshqaruv, innovatsion rivojlanish, iqtisodiy samaradorlik.

В данной статье анализируются вопросы баланса между конкуренцией и сотрудничеством в стратегиях развития. Исследование проводится на основе концепций институциональной экономики и стратегического управления, а также изучается опыт различных стран. Результаты показывают, что оптимальное сочетание конкуренции и

сотрудничества имеет большое значение для обеспечения инновационного развития, эффективного использования ресурсов и экономической стабильности. На этой основе разработаны научно-практические рекомендации по совершенствованию стратегий экономического развития.

Ключевые слова: Конкуренция, сотрудничество, стратегия развития, экономическое развитие, стратегическое управление, инновационное развитие, экономическая эффективность.

This article analyzes the issues of balance between competition and cooperation in development strategies. The research is conducted on the basis of the concepts of institutional economics and strategic management, and the experience of different countries is studied. The results show that the optimal combination of competition and cooperation is of great importance in ensuring innovative development, efficient use of resources, and economic stability. On this basis, scientific and practical recommendations for improving economic development strategies have been developed.

Keywords: Competition, cooperation, development strategy, economic development, strategic management, innovative development, economic efficiency.

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish jarayonlari global integratsiya, innovatsion texnologiyalar va institutsional islohotlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bunda raqobat va hamkorlik o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar alohida ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda ko‘plab davlatlar iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda raqobat va hamkorlik omillarini uyg‘unlashtirishga alohida e‘tibor qaratmoqda. Bu jarayon ayniqsa hududiy rivojlanish, sanoat klasterlari tashkil etish va xalqaro iqtisodiy integratsiya jarayonlarida yaqqol namoyon bo‘ladi. Shu sababli rivojlanish strategiyalarida raqobat va hamkorlik o‘rtasidagi muvozanatni ilmiy asosda tahlil qilish dolzarb ilmiy masala hisoblanadi.

Rivojlanish strategiyalarida raqobat va hamkorlik o‘rtasidagi munosabatlar iqtisodiy nazariya va amaliyotda muhim o‘rin tutadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobat iqtisodiy samaradorlikni oshirish, innovatsiyalarni rag‘batlantirish hamda resurslardan samarali foydalanishni ta‘minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. M. Porterning raqobat ustunligi nazariyasiga ko‘ra, korxona va mamlakatlarning raqobatbardoshligi innovatsiyalar, samarali boshqaruv hamda strategik ustunliklar orqali shakllanadi, raqobat muhiti esa iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantiradi [1].

Shu bilan birga, zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarda hamkorlik mexanizmlarining ahamiyati ham alohida ta‘kidlanadi. Institutsional iqtisodiyot vakili D. North iqtisodiy rivojlanishda samarali institutlar, ishonch va hamkorlik omillari muhim rol o‘ynashini qayd etadi. Uning fikricha, rivojlangan institutlar bozor munosabatlarining samarali ishlashini ta‘minlaydi va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi [2].

Ilmiy adabiyotlarda keng qo‘llanilayotgan “coopetition” konsepsiyasi esa raqobat va hamkorlikning bir vaqtning o‘zida mavjud bo‘lishini ifodalaydi. B. Nalebuff va A. Brandenburger ushbu yondashuv orqali bozor subyektlari raqobat sharoitida ham umumiy manfaatlar asosida hamkorlik qilishi mumkinligini asoslab bergan. Bu esa innovatsion rivojlanish va bozor samaradorligini oshirishga xizmat qiladi [3].

Xalqaro tadqiqotlar ham hamkorlikning iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyati ortib borayotganini ko‘rsatadi. OECD tahlillariga ko‘ra, korxonalar, ilmiy-tadqiqot institutlari va davlat tashkilotlari o‘rtasidagi hamkorlik innovatsion faoliyatni jadallashtiradi hamda iqtisodiy o‘sishni ta‘minlaydi [4]. O‘zbekiston sharoitida ham sanoat klasterlari, hududiy iqtisodiy hamkorlik va innovatsion loyihalarni rivojlantirish orqali iqtisodiy subyektlar o‘rtasidagi hamkorlik mexanizmlari kengaytirilmoqda [5]. Bu esa rivojlanish strategiyalarida raqobat va hamkorlik o‘rtasidagi muvozanatni ilmiy jihatdan o‘rganish zarurligini yanada kuchaytiradi.

Tadqiqot metodologiyasi tizimli yondashuv, institutsional tahlil hamda taqqoslama iqtisodiy tahlil usullariga asoslanadi. Tadqiqot jarayonida ilmiy abstraksiya, tahlil va sintez, mantiqiy umumlashtirish hamda statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Ushbu usullar orqali xalqaro tajriba, iqtisodiy ko‘rsatkichlar va rivojlanish strategiyalarida qo‘llanilayotgan raqobat hamda hamkorlik

mexanizmlarining samaradorligi baholandi. Natijada iqtisodiy rivojlanishda raqobat va hamkorlik o‘rtasidagi optimal muvozanatni ta’minlashga doir ilmiy xulosalar shakllantirildi.

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish jarayonlari shuni ko‘rsatadiki, raqobat va hamkorlik o‘rtasidagi muvozanat iqtisodiy tizimlarning samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobat iqtisodiy subyektlarni samarali faoliyat yuritishga undaydi, ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi hamda innovatsiyalarni rag‘batlantiradi. Biroq global iqtisodiy integratsiya jarayonlarining chuqurlashuvi natijasida korxonalar, hududlar va davlatlar o‘rtasidagi hamkorlik mexanizmlarining roli ham tobora ortib bormoqda.

Raqobat iqtisodiy tizimda resurslardan samarali foydalanishni ta’minlaydi va ishlab chiqaruvchilarni yangi texnologiyalarni joriy etishga majbur qiladi. Shu bilan birga, haddan tashqari keskin raqobat ayrim holatlarda iqtisodiy beqarorlik, bozor konsentratsiyasi yoki resurslarning samarasiz taqsimlanishiga ham olib kelishi mumkin. Shu sababli zamonaviy iqtisodiy rivojlanish strategiyalarida raqobatni qo‘llab-quvvatlash bilan bir qatorda hamkorlik asosidagi iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, innovatsion rivojlanish jarayonlarida korxonalar o‘rtasidagi hamkorlik aloqalari muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, sanoat klasterlari, ilmiy-tadqiqot markazlari va texnologik parklar doirasida shakllangan hamkorlik tizimlari yangi bilim va texnologiyalarni tezroq joriy etishga xizmat qiladi. Bu esa iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini oshirish hamda global raqobatbardoshlikni mustahkamlash imkonini beradi.

Iqtisodiy rivojlanish strategiyalarida raqobat va hamkorlikning o‘zaro uyg‘unlashuvi ko‘plab mamlakatlarda muvaffaqiyatli qo‘llanilmoqda. Masalan, rivojlangan mamlakatlarda sanoat klasterlari va innovatsion ekotizimlar orqali korxonalar o‘rtasidagi hamkorlik kuchaytirilgan holda sog‘lom raqobat muhiti saqlab qolinadi. Natijada korxonalar bir tomondan o‘zaro raqobat qilsa, ikkinchi tomondan ilmiy tadqiqotlar, texnologiyalar va infratuzilma bo‘yicha hamkorlik qiladi.

Quyidagi jadvalda raqobat va hamkorlikning iqtisodiy rivojlanishga ta’siri asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha umumlashtirilgan.

1-jadval

Raqobat va hamkorlik omillarining iqtisodiy rivojlanishga ta’siri

Omillar	Raqobatning ta’siri	Hamkorlikning ta’siri	Umumiy natija
Innovatsiyalar	Korxonalarni yangi texnologiyalar joriy etishga undaydi	Ilmiy tadqiqotlar va bilim almashinuvini kuchaytiradi	Innovatsion rivojlanish tezlashadi
Resurslardan foydalanish	Samaradorlikni oshiradi	Resurslarni birgalikda foydalanish imkonini beradi	Resurslar optimal taqsimlanadi
Bozor rivoji	Sifat va xizmatlar darajasini oshiradi	Yangi bozorlarni shakllantirishga yordam beradi	Bozor kengayadi
Iqtisodiy barqarorlik	Samarali ishlab chiqarishni rag‘batlantiradi	Risklarni kamaytiradi	Barqaror iqtisodiy o‘shish

Manba: Muallif ishlanmasi

Jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, raqobat va hamkorlik bir-birini inkor etuvchi emas, balki o‘zaro to‘ldiruvchi iqtisodiy mexanizmlar hisoblanadi. Raqobat iqtisodiy samaradorlikni oshirsa, hamkorlik iqtisodiy tizimda barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish modellarida ayniqsa “kooperativ raqobat” (coopetition) konsepsiyasi keng qo‘llanilmoqda. Ushbu modelga ko‘ra, iqtisodiy subyektlar bir tomondan bozor ulushi uchun raqobat qilsa, ikkinchi tomondan umumiy manfaatlar doirasida hamkorlik qiladi. Bu yondashuv ayniqsa innovatsion faoliyatda, ilmiy tadqiqotlarda va yangi texnologiyalarni joriy etishda samarali natijalar bermoqda.

Shuningdek, hududiy rivojlanish strategiyalarida ham raqobat va hamkorlik o‘rtasidagi muvozanat muhim rol o‘ynaydi. Hududlar o‘rtasidagi raqobat investitsiyalarni jalb qilish va iqtisodiy

faoliyatni rivojlantirishga xizmat qilsa, hududlararo hamkorlik infratuzilma loyihalarini amalga oshirish hamda resurslardan samarali foydalanishga yordam beradi.

Quyidagi jadvalda iqtisodiy rivojlanish strategiyalarida raqobat va hamkorlikning ustuvor yo‘nalishlari ko‘rsatilgan.

2-jadval

Iqtisodiy rivojlanish strategiyalarida raqobat va hamkorlikning asosiy yo‘nalishlari

Yo‘nalish	Raqobat mexanizmi	Hamkorlik mexanizmi	Kutilayotgan natija
Innovatsion rivojlanish	Texnologik ustunlik uchun raqobat	Ilmiy markazlar va universitetlar bilan hamkorlik	Innovatsion iqtisodiyot
Sanoat rivoji	Mahsulot sifati va narxi bo‘yicha raqobat	Sanoat klasterlari va ishlab chiqarish kooperatsiyasi	Sanoat samaradorligi
Hududiy rivojlanish	Investitsiyalarni jalb qilish bo‘yicha raqobat	Hududlararo iqtisodiy hamkorlik	Muvozanatli hududiy rivojlanish
Xalqaro iqtisodiy aloqalar	Eksport bozorlarida raqobat	Savdo va investitsiya hamkorligi	Global integratsiya

Manba: Muallif ishlanmasi

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy rivojlanishda raqobat va hamkorlik o‘rtasidagi optimal muvozanatni ta‘minlash muhim ahamiyatga ega. Agar iqtisodiy tizim faqat raqobatga asoslangan bo‘lsa, bu ayrim holatlarda resurslarning haddan tashqari konsentratsiyasiga olib kelishi mumkin. Aksincha, faqat hamkorlikka asoslangan tizimda esa iqtisodiy samaradorlik pasayishi ehtimoli mavjud. Shu sababli rivojlanish strategiyalarida ushbu ikki omilning uyg‘unligini ta‘minlash zarur.

O‘zbekiston sharoitida ham iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini amalga oshirish jarayonida raqobat muhitini rivojlantirish bilan bir qatorda hamkorlik mexanizmlarini kengaytirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Sanoat klasterlari tashkil etilishi, hududiy iqtisodiy loyihalar hamda innovatsion markazlarning rivojlanishi bu borada muhim natijalar berayotganini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, rivojlanish strategiyalarida raqobat va hamkorlik o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlash iqtisodiy samaradorlikni oshirish, innovatsion faoliyatni rivojlantirish hamda barqaror iqtisodiy o‘rtni ta‘minlashda muhim omil hisoblanadi.

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy iqtisodiy rivojlanish jarayonlarida raqobat va hamkorlik o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlash iqtisodiy tizimning barqaror va samarali faoliyat yuritishida muhim omil hisoblanadi. Raqobat va hamkorlik bir-birini inkor etuvchi emas, balki iqtisodiy rivojlanishning o‘zaro bog‘liq va bir-birini to‘ldiruvchi omillari hisoblanadi. Raqobat iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qilsa, hamkorlik esa iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash, innovatsion bilimlar almashinuvini kengaytirish hamda umumiy iqtisodiy manfaatlarni amalga oshirish imkonini beradi. Ayniqsa, sanoat klasterlari, innovatsion ekotizimlar va hududiy iqtisodiy hamkorlik mexanizmlari orqali raqobat va hamkorlikning uyg‘unlashuvi iqtisodiy o‘rtni ta‘minlashga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Umuman olganda, raqobat va hamkorlik o‘rtasidagi optimal muvozanatni ta‘minlash iqtisodiy rivojlanish strategiyalarining samaradorligini oshirish, innovatsion faoliyatni jadallashtirish hamda barqaror iqtisodiy o‘rtni ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur yondashuv iqtisodiy tizimning uzoq muddatli rivojlanishini ta‘minlashga xizmat qiluvchi muhim strategik omillardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Porter, M. E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press, 1985.
2. North, D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

3. Brandenburger, A., and B. Nalebuff. Co-opetition. New York: Doubleday, 1996.
4. OECD. Innovation, Collaboration and Economic Growth. Paris: OECD Publishing, 2018.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF-60-son Farmoni .Toshkent, 2022.
6. Xolmirzayev, U. B. (2023). Bilimlar iqtisodiyoti shakllanishi evolyutsiyasini tavsiflovchi nazariy yondashuvlar. Green Economy and Development, 1(10), 664440.
7. Xolmirzayev, U. B., & Normatov, J. (2026). MAHALLIY BUDJETLARNI BOSHQARISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA OCHIQLIKNI KUCHAYTIRISH. MUHANDISLIK VA IQTISODIYOT, 4(2).
8. Madraimov, A., Ulug‘Muradova, N., Ravshanov, A., Kholmirzaev, U., Egamberdiyeva, I., & Nortoeva, U. (2025, April). Predicting Tourist Spending Behavior Using Bayesian Networks. In 2025 International Conference on Computational Innovations and Engineering Sustainability (ICCIES) (pp. 1-5). IEEE.

UDK:336.02

**EKOLOGIK VAZIYATNI BARQARORLASHTIRISHDA SOLIQ MEXANIZMIDAN
SAMARALI FOYDALANISH METODOLOGIYASI: XORIJ TAJRIBASI**

**МЕТОДОЛОГИЯ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАЛОГОВЫХ
МЕХАНИЗМОВ ДЛЯ СТАБИЛИЗАЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ:
ИНОСТРАННЫЙ ОПЫТ**

**METHODOLOGY OF EFFECTIVE USE OF TAX MECHANISMS IN STABILIZING THE
ECOLOGICAL SITUATION: FOREIGN EXPERIENCE**

Sadullayev Rasulbek Palvanbayevich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi,
Mamun universitet dotsenti (PhD)

Annatatsiya

Mazkur maqolada ekologik muammolarni hal etishda iqtisodiy instrumentlardan biri bo‘lgan ekologik soliqlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ekologik vaziyatni barqarorlashtirishda soliq mexanizmlaridan samarali foydalanish metodologiyasini o‘rganish hamda rivojlangan davlatlar tajribasini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot davomida tahlil, taqqoslash, statistik va mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ekologik soliqlar atrof-muhit ifloslanishini kamaytirish, resurslardan samarali foydalanishni rag‘batlantirish hamda iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Kalit so‘zlar: ekologik soliq, ekologik siyosat, yashil iqtisodiyot, soliq mexanizmi, ekologik barqarorlik.

В данной статье анализируется значение экологических налогов как одного из экономических инструментов решения экологических проблем. Основной целью исследования является изучение методологии эффективного использования налогового механизма для стабилизации экологической ситуации, а также анализ опыта развитых зарубежных стран. В ходе исследования были использованы методы анализа, сравнительного анализа, статистического анализа и логического обобщения. Результаты исследования показывают, что экологические налоги играют важную роль в снижении загрязнения окружающей среды, стимулировании рационального использования природных ресурсов и обеспечении экономической устойчивости.

Ключевые слова: экологический налог, экологическая политика, зеленая экономика, налоговый механизм, экологическая устойчивость.

This article analyzes the importance of environmental taxes as one of the economic instruments for solving environmental problems. The main objective of the study is to examine the methodology for the effective use of tax mechanisms in stabilizing the environmental situation and to analyze the experience of developed foreign countries. During the research, methods such as analysis, comparative analysis, statistical analysis, and logical generalization were used. The results show that environmental taxes play an important role in reducing environmental pollution, encouraging the efficient use of natural resources, and ensuring economic sustainability.

Keywords: environmental tax, environmental policy, green economy, tax mechanism, environmental sustainability.

Ekologik soliqlar yoki yashil soliqlar deb ham ataluvchi atrof-muhitning buzilishi yoki zararlanishiga sabab bo‘luvchi faoliyat uchun olinadigan yig‘imlardir. Ushbu soliqlar "Ifloslovchi to‘laydi" tamoyiliga asoslanadi, bunda ifloslanish uchun mas‘ul bo‘lgan tashkilotlar tegishli xarajatlarni o‘z zimmlariga oladilar va shu bilan bu xarajatlarni o‘zlarining tovarlari va xizmatlari narxlariga kiritadilar. Yashil soliq namunasi bo‘lib atmosferaga zararli gaz bo‘lgan karbonat angidridni chiqaradigan sanoat va korxonalardan undirish uchun mo‘ljallangan uglerod solig‘ini misol keltirishimiz mumkin. Bundan tashqari, Qo‘shma Shtatlarda yoqilg‘i samaradorligi bo‘yicha majburiy standartlarga javob bermaydigan yangi avtomobillarga nisbatan qo‘llaniladigan gaz solig‘i va belgilangan tovush chegaralaridan oshib ketadigan muassasalarga mo‘ljallangan shovqin soliqlarini misol qilib keltiriladi. Yashil soliqlarining qator afzalliklaridan, ular ifloslanishni cheklash, davlat daromadlarini ko‘paytirish va ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirishni rag‘batlantirishdagi samaradorligini qayd etish mumkin.

Xorijiy davlatlarda korxonalarning yashil energiyadan foydalanish amaliyoti, xizmat ko‘rsatish sohasida yashil energiyani joriy etish bilan bog‘liq nazariy-uslubiy masalalar ko‘pgina olimlar va tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Jumladan, A.Borghesi, M.Milano, S.Bilgen, K.Kaygusuz, A.Sari, N.Quintana, F.Van der Kooy, M.D.Van de Rhee, G.P.Voshol, R.Verpoorte, A.Dhar, M.A.Naeth, I.Dincer, E.Martinot, L.Mundaca, L.Neijs, A.Markandya, P.Hennicke, J.Yan, A.Yushchenko, A.Patel I.Akbashev, Yu.Shadimetovlar ilmiy tadqiqot ishlarini olib borganlar [1].

MDH davlatlari olimlaridan bu sohada ilmiy tadqiqotlar olib borganlar sifatida N.V.Pakhomova, K.K.Rikhter, G.B.Malyshkov, E.A.Lyaskovskaya, K.A.Grigoreva, V.A.Poxvoshev, M.M.Davletova, N.N.Yashalova, V.Podgorniy, F.A.Shulenbaeva J.B.Smagulova, A.Ye.Muxanova, G.I.Musaevlar va boshqalarni o‘rsatish mumkin [2]. O‘zbek olimlaridan qayta tiklanadigan energiya manbalarini iqtisodiyotdagi ahamiyati va uni rivojlantirish yo‘llari bo‘yicha A.J. Abdulloyev, M.Mirzaxmedov, E.Yuldashev, A.Ikramov, T.Bekmurodov, D.Yavmutov va boshqalar [3] mahalliy olimlardan T.K. Iminov, A.V. Vahobov, T.Z. Teshaboyev, M.T. Bo‘taboyevlarning tadqiqotlarida “yashil” iqtisodiyotga o‘tishning xorijiy tajribalari, sanoatni rivojlantirishda iqtisodiy-ekologik muammolar kabi masalalar atroflicha o‘rganilgan mamlakatimizni yashil iqtisodiyotga o‘tishida iqtisodiyotning tarmoq va sohalarida yashil energiya tizimini joriy etish hamda resurs salohiyatidan samarali foydalanish muammolariga oid muhim masalalar tadqiq etilgan. Iqtisodiy adabiyotlarda ushbu masala yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish sharoitida ekologik vaziyatni barqarorlashtirishda soliq mexanizmidan samarali foydalanish metodologiyasi: xorij tajribasini hududlarni barqaror rivojlantirishda ekologik va iqtisodiy jihatdan energiya tejankor ishlab chiqarish va innovatsiyalardan foydalanish amaliyotini yanada kengaytirish, soliq imtiyozlarining berilishi, hududlarda ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishda atrof-muhit muhofazasi masalalarining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini, ularni baholash metodologiyasini takomillashtirish zaruratini keltirib chiqaradi.

Bugungi kunda zamonaviy rivojlanish tendensiyasiga ko‘ra mamlakatimiz hududida yashil soliqlar, shuningdek, ekologik soliqlar deb ham ataluvchi tushuncha paydo bo‘lgan bo‘lib, bu atrof-muhitni bevosita yoki bilvosita himoya qilish maqsadida joriy etiladigan soliqlardan

hisoblanadi. Xalqaro soliq hujjatlari byurosi tomonidan nashr etilgan Xalqaro soliq lug‘atiga ko‘ra, bu ifloslanishning oldini olish yoki atrof-muhitni muhofaza qilishga sarmoya kiritadigan soliq to‘lovchilar uchun soliq imtiyozlarini yoki ifloslantiruvchi sanoat va ifloslantiruvchi moddalardan foydalanish uchun soliq yig‘ishni anglatishi bo‘yicha bir necha qarashlar mavjud. 1970-yillardan boshlab Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (OECD) mamlakatlari resurslar solig‘i, chiqindi solig‘i, va suv ifloslanishi solig‘i, karbonat angidrid solig‘i, oltingugurt solig‘i va shunga o‘xshab bir necha ekologik soliqlarni joriy qildilar hamda atrof-muhitni muhofaza qilishda iqtisodiy vositalarning ekologik siyosatini qo‘llashga harakat qildilar. Rivojlangan mamlakatlarda yashil soliqqa tortishning afzalligi shundaki, u nafaqat toza energiyani rivojlantirishni samarali rag‘batlantirishi, balki korxonalarga ilg‘or energiya tejaydigan texnologiyalarni joriy etishga ham yordam berishi mumkin. Hozirgi vaqtda bir qator soliq islohotlaridan so‘ng ba‘zi rivojlangan mamlakatlar yashil soliq tizimini shakllantirdilar. Yaponiya asta-sekin atrof-muhit solig‘i va resurslar solig‘i ustunlik qiladigan ekologik soliq tizimini, Shvetsiya karbonat angidrid solig‘i, oltingugurt dioksidi va azot dioksidi solig‘i ustunlik qiladigan ekologik soliq tizimini, Daniya esa resurslar solig‘i va atrof-muhit solig‘i ustunlik qiladigan yashil soliq tizimini shakllantirdi. Xitoyda ifloslanish uchun to‘lov, yerdan foydalanish solig‘i, shahar qurilishi va texnik xizmat ko‘rsatish solig‘i, resurslar solig‘i, transport vositalarini sotib olish solig‘i, shaharlarni texnik xizmat ko‘rsatish va qurilish solig‘i, shahar yerlaridan foydalanish solig‘i hamda transport vositalari va kemalar solig‘i yashil soliqning o‘xshash funksiyalariga ega. Yashil soliqlar budjetni to‘ldirish vositasi hamda ijtimoiy-iqtisodiy loyihalar va davlat dasturlarini amalga oshirish uchun byudjet mablag‘larini qayta taqsimlash imkoniyatidir.

Bugungi kunda energiya tanqisligi butun insoniyat duch kelayotgan eng muhim global muammolardan biri hisoblanadi. Neft, tabiiy gaz va boshqa qazilma yoqilg‘ilar kabi an‘anaviy manbalar asta-sekin o‘z dolzarbligini yo‘qotib, narxi keskin oshib bormoqda hamda ekologiyaga jiddiy zarar yetkazmoqda. Shu sababli, muqobil energiya manbalaridan foydalanish tobora dolzarb bo‘lib, quyosh panellari, shamol turbinalari, gidroelektr stansiyalari va bioreaktorlar keng tarqalib, energetika sohasining ajralmas qismiga aylanmoqda.

Xususan, “yashil energiya konsepsiyasi 2006-yil noyabr oyida qayta tiklanadigan energiya bo‘yicha standart taklif dasturi sifatida ilgari surilgan. Ushbu tashabbus qisqacha SOP yoki RESOP nomi bilan tanilgan bo‘lib, u gidroenergetika, shamol generatorlari, quyosh panellari (PV) hamda biomassa loyihalari uchun tariflarni belgilash va 20 yillik kafolatlangan ta‘minot tizimini joriy etishni nazarda tutgan” [4].

Shuningdek, “Ontario Yashil energiya qonuni (GEA), rasmiy nomi bilan 2009-yil Yashil energiya va Yashil iqtisodiyot to‘g‘risidagi qonun, qayta tiklanadigan energiya ishlab chiqarishni kengaytirish hamda energiya samaradorligini oshirish maqsadida 2009-yil 23-fevralda Ontario qonunchiligiga kiritilgan. “Yashil” atamasi odatda ekologik toza va ifloslanishdan holi dunyoni tasavvur qilishga undaydi” [5]. Shu bois, yashil energiya tushunchasi atrof-muhitga minimal yoki umuman salbiy ta‘sir ko‘rsatmaydigan hamda tiklanish xususiyatiga ega tabiiy resurslardan energiya olish g‘oyasini ifodalaydi. Bunga quyosh nuri, shamol, yomg‘ir, suv oqimlari, o‘simliklar, suv o‘tlari va geotermal issiqlik kabi manbalar kiradi. Ushbu resurslar qayta tiklanadigan bo‘lib, ular tabiiy jarayonlar natijasida muntazam ravishda yangilanib boradi. Yashil energiya, shuningdek, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan biri sifatida tanilgan. Ushbu energiya manbalari tarixan cheksiz va tunganmas deb hisoblanadi. Uning asosiy tamoyili tabiatda doimiy ravishda ro‘y beradigan jarayonlardan energiya olish va bu energiyani texnologik sohada samarali tarzda foydalanishdan iboratdir. Yashil energiya qayta tiklanadigan yoki tugamaydigan tabiiy resurslardan olinadigan energiyadir. Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishning asosiy prinsipi, uni atrof-muhitdagi tabiiy jarayonlardan yoki qayta tiklanadigan organik resurslardan olish va uni texnologik jarayonlarda samarali tarzda qo‘llash imkoniyatini yaratishdir.

“Yashil energiya va qayta tiklanadigan energiya manbalari haqida olimlar turli nuqtai nazardan keng qamrovli fikrlar bildirganlar. Qayta tiklanuvchi energiya manbalari bo‘yicha xorijiy mamlakatlarda ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan. Ushbu tadqiqotlar turli mamlakatlarda yashil energiya texnologiyalarining rivojlanishi, samaradorligi va atrof-muhitga ta‘sirini o‘rganishga

qaratilgan. Masalan, italiyalik iqtisodchi olim Andrea Borghesi o‘zining «Qayta tiklanuvchi energiya siyosatining intensiv rag‘batlantirish mexanizmlari» nomli tadqiqotida qayta tiklanuvchi energetikani istiqbolli va zamonaviy energetika sifatida yoritib bergan. Olimning tadqiqotida energetikaning ushbu sohasini rivojlantirish bo‘yicha intensiv mexanizmlar ishlab chiqilgan” [6].

“Yashil energiya manbalari texnologiya va atrof-muhitga ta‘siriga qarab qayta tiklanadigan va toza energiya manbalari, jumladan quyosh, shamol, geotermal, gidroelektr, suv oqimi va okean energiyasi va biomassa bo‘linadi” [7]. “Yashil energiya deganda tabiiy resurslardan foydalangan holda ishlab chiqariladigan har qanday energiya turi tushuniladi” [8]. “Yashil energiya va qayta tiklanadigan energiya o‘rtasida nozik farqlar mavjudligiga qaramay, u ko‘pincha qayta tiklanadigan energiya manbalaridan kelib chiqadi. Ushbu energiya manbalaridan foydalanishning hal qiluvchi jihati ularning atrof-muhitga, masalan, issiqxona gazlarini chiqarish orqali salbiy ta‘sir ko‘rsatmasligini ta‘minlashdir. Yashil energiya quyosh, shamol, gidroelektr, geotermal, suv oqimi va okean energiyasi, biomassa va bioyoqilg‘i kabi qayta tiklanadigan energiya manbalaridan tez-tez olinadigan energiya turidir. Ushbu texnologiyalarning har biri, quyosh panellari kabi quyosh energiyasidan foydalanish yoki shamol, suv oqimi orqali energiya ishlab chiqarish yoki okean yuzasi to‘lqinlaridan energiya olish yo‘li bilan boshqacha ishlaydi” [9].

So‘nggi o‘n yil ichida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va yangi texnologiyalar “yashil, toza va qayta tiklanadigan energiya manbalari o‘rtasidagi asosiy farqlarni aniqladi. Turli mualliflar bu tushunchalarni bir-birining o‘rnida ishlatishga moyil; ammo, resurs yangilanishi mumkin” [10].

Yashil energiya — bu quyosh kabi tabiiy resurslardan foydalangan holda ishlab chiqariladigan energiya. Qayta tiklanadigan energiya quyosh energiyasi, gidroenergetika va shamol energetikasi kabi tugamaydigan manbalardan kelib chiqadi, ammo toza energiya atmosferaga ifloslantiruvchi moddalarni (karbonat angidrid) chiqarmaydi. Qayta tiklanadigan energiya boshqa energiya turlariga (masalan, gidroelektr to‘g‘oni) o‘xshash degan umumiy fikrga qaramay, ilmiy hamjamiyat bu nozik farqlar haqida hali ham bahslashmoqda.

“Yashil energiya barqaror rivojlanishga erishish uchun asos bo‘lib, atrof-muhitga zarar yetkazmaydi. Bu qayta tiklanadigan energiya manbai, lekin yashil energiya sifatida qaralishi uchun u atrof-muhitga nol ta‘sir ko‘rsatishi kerak, ya‘ni u hech qanday issiqxona gazlarini chiqarmaydi yoki juda oz miqdorda” [11]. Shu sababli, “qayta tiklanadigan energiya sektori tomonidan ishlatiladigan barcha manbalar ham ekologik va yashil emas” [12]. Misol uchun, “barqaror boshqariladigan o‘rmonlardan olingan organik materiallarni yoqish qayta tiklanadigan manba bo‘lishi mumkin bo‘lsa-da, yonish jarayonida CO₂ emissiyasi ishlab chiqarilgan energiyaning ekologik jihatdan qulay bo‘lishini kamaytiradi. Yana bir misol, neft qumlari uchun qazib olish jarayoni qayta ishlash jarayonida katta miqdordagi tabiiy gazni yoqishni talab qiladi. Quyosh va shamol energiyasi kabi ba‘zi RElar odamlarning uy xo‘jaliklarida kichik miqyosda yaratilishi mumkin” [13] yoki sanoat sharoitida kattaroq miqyosda ishlab chiqarilishi mumkin.

Yashil energiya har doim ekologik toza va qayta tiklanadigan deb hisoblanadi. Bu energiya manbalari tabiatan yangilanishi mumkin bo‘lgan resurslardan olinadi, masalan, quyosh nuri, shamol, geotermal issiqlik va biomassa kabi tabiiy jarayonlardan foydalaniladi. Biroq, qayta tiklanadigan energiyaning ba‘zi shakllari hali ham ekologik jihatdan ba‘zi kamchiliklarga ega bo‘lishi mumkin. Bugun yangi O‘zbekiston energetika tizimida ham mamlakat energiya xavfsizligini ta‘minlash, energiya samaradorligini oshirish va iqtisodiyot tarmoqlarini barqaror energiya bilan ta‘minlash borasida ulkan loyihalar amalga oshirilmoqda.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida yashil energiya va qayta tiklangan energiyaning farqini jadvalga keltiramiz.

Mamlakatimizda yalpi ichki mahsulotning energiya sig‘imini yanada qisqartirish, mahsulot tannarxini kamaytirish va “yashil energetika” siyosatini amalga oshirish, ya‘ni qayta tiklanadigan energiya manbalaridan, jumladan, quyosh, shamol va suv energiyasidan foydalanishni kengaytirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Natijasida quyosh energiyasidan foydalanish bo‘yicha zamonaviy texnologiya va qurilmalar hayotga faol tatbiq etila boshladi. Dunyoda keyingi yillarda quyosh energiyasidan foydalanish bo‘yicha Germaniya, Ispaniya, Yaponiya yetakchilik qilmoqda.

Yashil energiya va qayta tiklanuvchi energiya farqini ko‘rsatuvchi konseptual jadval [14]

Xususiyatlari	Yashil energiya	Qayta tiklanadigan energiya
Ta’rif:	Yashil energiya tabiiy manbalardan olinadigan va atrof-muhitni ifloslantirmaydigan energiyani anglatadi. Bu atrof-muhitga minimal ta’sir ko‘rsatadigan jarayonlardan olingan toza energiya, ayniqsa uglerod emissiyasi nuqtai nazaridan.	Qayta tiklanadigan energiya insonning vaqt miqyosida tabiiy ravishda to‘ldiriladigan manbalardan ishlab chiqarilgan energiyani anglatadi. Bu resurslar tugamaydi, chunki ular tabiatda doimiy mavjud.
Fokusi	Yashil energiya asosiy e’tibori atrof-muhitning foydasiga qaratilgan. Bu qayta tiklanadigan va ifloslanmaydigan energiya manbalariga ishora qiladi.	Qayta tiklanadigan energiya asosiy e’tibori barqarorlik va mavjudlikka qaratilgan. Bu energiya manbai qayta tiklanishi va bitmas-tuganmas ekanligini ta’kidlaydi.
Misollar:	Quyosh energiyasi, shamol energiyasi, gidroenergetika va geotermal energiya. Ular "yashil" deb hisoblanadi, chunki ular atrof-muhitga minimal salbiy ta’sir ko‘rsatadi va foydalanish paytida juda kam yoki umuman ifloslanish hosil qilmaydi.	Quyosh energiyasi, shamol energiyasi, gidroenergetika, biomassa va geotermal energiya. Biroq, qayta tiklanadigan energiya hammasi ham yashil emas.
Atrof-muhitga ta’siri:	Qayta tiklanadigan va atrof-muhitga minimal ta’sir ko‘rsatishi kerak (past ifloslanish va emissiya).	Qayta tiklanadigan energiya manbaning mavjudligiga qaratilgan, ammo jarayon hali ham ba’zi ifloslanishlarni o‘z ichiga olishi mumkin (masalan, biomassa yoki yirik gidroenergetika).
Qo‘llash doirasi:	Yashil energiya: qayta tiklanadigan energiya kichik to‘plam. Barcha yashil energiya qayta tiklanadigan energiya hisoblanadi, lekin hamma ham qayta tiklanadigan energiya yashil hisoblanmaydi.	Qayta tiklanadigan energiya: Yashil energiya, shuningdek, atrof-muhit uchun to‘liq bo‘lmasligi mumkin bo‘lgan manbalarni (masalan, biomassa yoki gidroenergetikaning ba’zi shakllari) o‘z ichiga oladi.

Mamlakatimizda yalpi ichki mahsulotning energiya sig‘imini yanada qisqartirish, mahsulot tannarxini kamaytirish va “yashil energetika” siyosatini amalga oshirish, ya’ni qayta tiklanadigan energiya manbalaridan, jumladan, quyosh, shamol va suv energiyasidan foydalanishni kengaytirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Natijasida quyosh energiyasidan foydalanish bo‘yicha zamonaviy texnologiya va qurilmalar hayotga faol tatbiq etila boshladi. Dunyoda keyingi yillarda quyosh energiyasidan foydalanish bo‘yicha Germaniya, Ispaniya, Yaponiya yetakchilik qilmoqda.

Yashil energiya mahalliy qishloq jamoalarining energiya talabini iqtisodiy va barqaror yo‘llar bilan qondirishi mumkin. Chunki yashil energiyaga kirish toza, arzon va ishonchli energiyaga kirishni anglatadi. Hozirgi kunda, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar yashil energiyadan foydalanishni

kengaytirish uchun jiddiy tashabbus ko‘rsatmoqda. Masalan, eng asosiy energiya ehtiyojlarini qondirishning jozibali shakli bo‘lgan quyosh (PV) ni o‘rnatish; boshqa tomondan, gidroenergetika va bioenergiya ko‘proq mahalliy energiya talabini qondirishni ta‘minlaydi. Ba’zi ilmiy asoslangan ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonda bir yilda yerning bir kvadrat metr sirtiga o‘rtacha 1600 kilovatt soat quyosh energiyasi tushadi. Bu ko‘rsatkich Yevropa mamlakatlarida, masalan, Yekaterinburg shahri (Rossiya)da 1044 kilovatt soatni tashkil etadi. Agar zamonaviy foto elektrik stansiyalar orqali ushbu quyosh energiyasining 15 foizi elektr energiyasiga aylantirilsa, mamlakatimizda bir kvadrat metr quyosh paneli orqali yiliga 200-240 kilovatt soat, Yekaterinburgda esa 157 kilovatt soat elektr energiyasini ishlab chiqarish mumkin.

O‘zbekiston iqlim sharoitida yozgi davrda 1 megavatt elektr quvvati olish uchun 6000 kvadrat metr quyosh panellarini o‘rnatish talab qilinsa, Yekaterinburg shahri sharoitida esa 12000 kvadrat metr yuzli quyosh panellari kerak bo‘ladi. Demak, bundan anglash mumkinki, yurtimizning janubiy hududida quyosh fotoelektr stansiyasi qurilishi uchun xarajat ham ikki barobargacha kam bo‘ladi. Umuman, barcha turdagi quyosh qurilmalari mamlakatimiz hududida yuqori samara bilan ishlaydi.

Yashil energiya barqaror rivojlanishga erishishning asosiy vositasi bo‘lsa-da, agar samarali siyosat atrof-muhitni muhofaza qilish va iqtisodiy va ijtimoiy masalalarni bir zumda ko‘rib chiqish uchun ishlab chiqilmasa, istalgan natijaga erishib bo‘lmaydi. Aniqrog‘i, yashil energiya barqaror rivojlanish uchun juda muhim, chunki u global miqyosda ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va ekologik ziddiyatlarni kamaytirish qobiliyatiga ega. Shuning uchun barqaror yashil energiya strategiyalarini rejalashtirish juda muhim.

Olimlarning fikricha, “O‘zbekistonda qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishdagi to‘siqlarni quyidagicha baholashadi:

- Uzoq muddatli rivojlanish strategiyasining yo‘qligi.
- Foydali belgilarning yetishmasligi.
- “Qayta tiklanuvchi energiya manbalari to‘g‘risida”gi qonun yaqinda qabul qilingan, biroq normativ-huquqiy baza hali shakllanmagan.
- Davlat elektr kompaniyasining monopoliyasi hali ham bo‘linmagan.
- Eskirgan energetika infratuzilmasi.
- Energetika sektor sohasida moliyalashtirish va investitsiyalar yetishmasligi. Elektr narxining pastligi.
- Qayta tiklanadigan energiya texnologiyalari bo‘yicha malakali kadrlar yetishmasligi.
- Qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlashning aniq mexanizmlarining yo‘qligi” [15].

- “Yashil energiyaga o‘tish jarayonida ish o‘rinlarini yaratish rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar uchun eng ijobiy natijalardan biridir. Shuningdek, bu ish bilan ta‘minlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, chunki ba’zi odamlar o‘tish davrida o‘z ishlarini yo‘qotadilar, ammo yashil energiyaning bandlikka ijobiy ta’sirining ahamiyati salbiy oqibatlardan ustun turadi. Frondel va boshqa” [16]. Barbier tomonidan olib borilgan tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, “Global Yashil yangi kelishuv uzoq muddatda ba’zi sektorlarda, masalan, past emissiyasi intensiv transport va tegishli tarmoqlarda 34 milliondan ortiq ish o‘rinlarini ochishi mumkin” [17].

Tadqiqot usullari:

Ekologik soliqlarning nazariy asoslarini o‘rganishda asosan analitik tahlil usulidan foydalanilgan.

Taqqoslash usuli – turli mamlakatlarda qo‘llanilayotgan ekologik soliq tizimlarini solishtirishda.

Statistik tahlil usuli – ekologik soliqlarning iqtisodiy va ekologik natijalarini baholashda.

Mantiqiy umumlashtirish usuli – olingan natijalar asosida xulosalar chiqarishda.

Tadqiqotda xalqaro tashkilotlar, ilmiy maqolalar hamda rivojlangan davlatlar tajribasi asosida olingan ma’lumotlardan foydalanildi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ekologik soliqlar atrof-muhitni muhofaza qilishda muhim iqtisodiy instrument hisoblanadi. Ular asosan quyidagi yo‘nalishlarda qo‘llaniladi:

Atmosfera ifloslanishini kamaytirish soliqlari Sanoat korxonalari tomonidan chiqariladigan zararli gazlar uchun soliq joriy etiladi.

Energiya soliqlari Energiya resurslaridan foydalanish uchun soliq stavkalari belgilanadi.

Transport soliqlari Transport vositalarining ekologik darajasi va yoqilg‘i sarfiga qarab soliq miqdori belgilanadi.

Chiqindilar uchun soliqlar korxonalar tomonidan chiqariladigan chiqindilar hajmiga qarab to‘lovlar undiriladi.

Xorij tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ekologik soliqlar quyidagi natijalarga olib keladi:

- atrof-muhit ifloslanishini kamaytirish;
- energiya resurslaridan samarali foydalanish;
- qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o‘tishni rag‘batlantirish;
- ekologik innovatsiyalarni rivojlantirish.

Masalan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida ekologik soliqlar davlat byudjeti daromadlarining muhim qismini tashkil etadi hamda ekologik siyosatni amalga oshirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

Xorijiy tajribani tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ekologik soliqlarni samarali joriy etish uchun bir qator shartlar mavjud:

- ekologik soliqlarning aniq huquqiy asoslarini yaratish;
- soliq stavkalarini ekologik zarar darajasiga mos ravishda belgilash;
- ekologik monitoring tizimini takomillashtirish;
- ekologik toza texnologiyalarni qo‘llayotgan korxonalar uchun soliq imtiyozlarini joriy etish.

O‘zbekiston sharoitida ham ekologik soliqlarni takomillashtirish orqali ekologik muammolarni kamaytirish mumkin. Bunda rivojlangan davlatlar tajribasini o‘rganish va milliy iqtisodiyot xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ekologik soliqlar ekologik barqarorlikni ta‘minlashda samarali iqtisodiy instrument hisoblanadi. Ular korxonalarni atrof-muhitga zarar yetkazuvchi faoliyatni kamaytirishga undaydi hamda ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Xorijiy tajribani hisobga olgan holda ekologik soliq mexanizmlarini takomillashtirish O‘zbekiston uchun ham dolzarb vazifalardan biridir.

Ekologik soliqlar — bu atrof-muhitga zarar yetkazuvchi faoliyat uchun joriy etiladigan iqtisodiy instrument bo‘lib, u ifloslanish xarajatlarini ishlab chiqaruvchi yoki iste‘molchiga yuklash tamoyiliga asoslanadi.

Xalqaro tashkilotlar, jumladan OECD, ekologik soliqlarni barqaror rivojlanish siyosatining muhim elementi sifatida ko‘radi. Ularning maqsadi:

- ifloslanish darajasini kamaytirish
- ekologik toza texnologiyalarni rag‘batlantirish
- davlat byudjeti daromadlarini oshirish
- barqaror iqtisodiy o‘sishni ta‘minlash

Tadqiqotlarga ko‘ra, ekologik soliqlar ifloslantiruvchi faoliyatga moliyaviy bosim yaratib, korxonalarni ekologik innovatsiyalarni joriy etishga undaydi.

2. OECD davlatlari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, OECD mamlakatlarida ekologik soliqlar quyidagi asosiy turlarga bo‘linadi:

1. Energiya soliqlari
2. Transport soliqlari
3. Ifloslanish soliqlari
4. Resurslardan foydalanish soliqlari

OECD davlatlarida ekologik soliqlar ekologik siyosatning muhim vositasi bo‘lib, ular ko‘pincha boshqa fiskal islohotlar bilan birga amalga oshiriladi.

Yevropa mamlakatlarida ekologik soliqlar 1990-yillardan boshlab keng joriy etilgan.

O‘zbekiston uchun takliflar xorijiy tajribaga asoslanib quyidagi takliflar berish mumkin:

1. ekologik soliqlar stavkalarini ifloslanish darajasiga bog‘lash
2. ekologik monitoring tizimini takomillashtirish

3. yashil texnologiyalar uchun soliq imtiyozlari berish
4. ekologik soliqlardan tushgan mablag‘larni ekologik loyihalarga yo‘naltirish
5. karbon soliqlarini bosqichma-bosqich joriy etish.

Ekologik yo‘naltirilgan soliqlarning amaldagi tizimini va tegishli to‘lov tizimini tahlil qilish qonunchilik darajasida tabiiy resurslar uchun to‘lovlarni tartibga solishning yagona yo‘nalishi mavjud emas degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat organlari atrof-muhitni boshqarishning asosiy tamoyilini — tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun to‘lov tamoyilini hisobga olishlari kerak, bu tabiiy resurslar uchun to‘lovlarni belgilash va undirish tartibini belgilaydi.

Tabiiy resurslar uchun to‘lovning shaffof va tushunarli tizimini yo‘lga qo‘yish ekologik salohiyatdan puxta foydalanishni rag‘batlantirish vositasi bo‘lib xizmat qiladi, shuningdek, ekologik muvozanatni saqlash va tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy mas‘uliyatini ta‘minlashning asosiy omili hisoblanadi. O‘zbekistonda davlat moliyasini boshqarishning yangi samarali vosita va usullaridan foydalanish asosida moliyaviy xavfsizlikni ta‘minlashda soliq intizomini mustahkamlash metodologiyasi va umumiy nazariyasini rivojlantirish zaruriyati paydo bo‘lmoqda.

Bu borada iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo‘nalishi sifatida “soliq yukini kamaytirish va soliqqa tortish tizimini soddalashtirish siyosatini davom ettirish, soliq ma‘muriyatchiligini takomillashtirish va tegishli rag‘batlantiruvchi choralarni kengaytirish”, “soliq qonunchiligini soddalashtirish, soliq munosabatlari sohasida normativ-huquqiy hujjatlardagi qarama-qarshiliklar va ziddiyatlarni bartaraf etish, insofli soliq to‘lovchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlari himoyasini kuchaytirish”, “Soliq ma‘muriyatchiligini takomillashtirish strategiyasi vazifalari ijrosi yakunida soliq majburiyatini ixtiyoriy bajarish darajasini 90 foizgacha yetkazish lozimligi” ta‘kidlandi. Bular davlat tomonidan samarali soliq siyosatini yuritish bo‘yicha strategik rejalashtirish va prognozlashtirish vazifalarini belgilab berdi.

Mazkur vazifalar byudjet daromadlari barqarorligini ta‘minlash, soliq ma‘muriyatchiligi samarali tizimini shakllantirishning metodologik asoslarini takomillashtirish zaruriyatini ko‘rsatib beradi. O‘zbekistonda jahon andozalariga mos samarali soliq tizimiga tayanuvchi mustahkam iqtisodiy asos hamda real natijaga asoslangan istiqbolli taraqqiyot yo‘nalishlarini belgilash, soliq yukini kamaytirish va soliqqa tortish tizimini soddalashtirish siyosatini davom ettirish, soliq ma‘muriyatchiligini takomillashtirish va tegishli rag‘batlantiruvchi choralarni kengaytirishga jiddiy ahamiyat berilmoqda.

Soliq yukini pasaytirib borish, soliq to‘lovchilar o‘rtasidagi uning nomutanosib taqsimlanishini bartaraf etish, soliq ma‘muriyatchiligidagi nomukammalliklar tufayli soliqlarni hisoblash va to‘lashdagi muammolarni bartaraf etish, soliq to‘lovchilar bilan soliq organlari o‘rtasidagi iyerarxar munosabatlarga yo‘l qo‘ymaslik va ularning “hamkorlikda o‘sishi”ni ta‘minlashga erishish, tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga to‘sqinlik qiladigan asossiz soliq tekshiruvlarini bartaraf etish va soliq maslahati ko‘rsatish hamda samarali nazorat tadbirlariga o‘tish vazifasi belgilandi.

O‘zbekistonda samarali soliq ma‘muriyatchiligi tizimini shakllantirish metodologiyasini yanada aniq tarzda ifodalab quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish istiqbollariga asoslangan yangi soliq siyosati asosida soliq to‘lovchilar uchun yaratilgan sharoit va iqtisodiy bazis, rivojlanishning ustuvor yo‘nalishlarini hisobga olgan holda “samarali solik ma‘muriyatchiligi”, “soliq ma‘muriyatchiligi samaradorligi mezonlari va ko‘rsatkichlari” tushunchalari mazmuniga tizimli yondashuvga asoslangan yangi ta‘rif beriladi; Soliq amaliyoti tadqiqi asosida, samarali soliq ma‘muriyatchiligini shakllantirishning tizimli muammolarini aniqlanadi va ularni hal etishga oid takliflar tizimi tavsiya etiladi.

Solik bazasini kengaytirish va soliq to‘lovchilar moliyaviy imkoniyatlari tizimidagi hozirgi zamon o‘zgarishlarini hisobga olgan holda samarali solik ma‘muriyatchiligi asosida soliq tulovchilarning soliq organlari faoliyati sifatidan ko‘nikishlarini kompleks baholash uslubiyoti taklif etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risi”dagi PF-4947-son Farmoni. — www.lex.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 26-sentyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasining soliq siyosatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5837-sonli Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 10-iyuldagi “Soliq ma‘muriyatchiligini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ4389-son qaroriga 1-ilova”Soliq ma‘muriyatchiligini takomillashtirish strategiyasi”ning 3-bob, 3.3-bandi.
4. Алиев А.М. Совершенствование механизма налогообложения / автореферат на соискание ученой степени к.э.н. — М.: 2011. — 21 с.
5. Савченко Н.Б. Совершенствование платежной дисциплины в механизме налогообложения предпринимательской деятельности / автореферат на соискание ученой степени к.э.н. — М.: 2011. — 27 с.
6. Шлянкевич С.В. Усиление контрольной функции налогов в современном механизме налогообложения / автореферат на соискание ученой степени к.э.н. — М.: 2012. — 29 с.
7. Алиев Х.Б. Развитие налогового контроля в РФ / автореферат на соискание ученой степени к.э.н. — М.: 2012. — 23 с
8. Vahobov A., Jo‘rayev A. Soliqlar va soliqqa tortish. — T.: Sharq, 2019. — 448 b. 9. Niyazmetov I. “Soliqqa tortish mexanizmlarini takomillashtirish orqali soliq tizimi barqarorligini ta‘minlash” mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasi Avtoreferati. T.: BMA, 2018.-70b.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ АЭС, УСТОЙЧИВЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ И ПЕРЕХОДА К «ЗЕЛЁНОЙ» ЭКОНОМИКЕ

AES INNOVATIONS JARAYONLARINING BARQAROR ENERGIYA MANBALARINI VA YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISHNING ASOSIY OMILLARI

KEY FACTORS OF INNOVATIVE PROCESSES IN NUCLEAR POWER PLANTS, SUSTAINABLE ENERGY SOURCES, AND THE TRANSITION TO A GREEN ECONOMY

Мурадов Ботир Хаят

Ташкентский государственный технический университет имени Ислама Каримова,
Факультет нефти и газа, Кафедра «Экономика и управление промышленностью».
(DSc) Независимый исследователь. ORCID 0000-0001-81380073

Аширов Достон Фарход ўғли

Ташкентский государственный технический университет имени Ислама Каримова,
Студент кафедры АЭС и тепловой энергии

Бахтиёр Тулқинжон Дониёр ўғли

Ташкентский государственный технический университет имени Ислама Каримова,
Студент кафедры АЭС и тепловой энергии

Собиров Хусан Суюн ўғли

Ташкентский государственный технический университет имени Ислама Каримова,
Студент кафедры АЭС и тепловой энергии

Қудратов Меҳрибон Нарзулло ўли

Ташкентский государственный технический университет имени Ислама Каримова,
Студент кафедры АЭС и тепловой энергии

Аннотация

В данной статье анализируется технико-экономическая эффективность и процессы цифровой трансформации энергетического сектора Республики Узбекистан в контексте реализации инновационной экономической стратегии развития. На основе анализа актуальных данных 2025–2026 годов рассматриваются три направления как строительство уникального атомного энергокомплекса с интеграцией цифровой инфраструктуры, модернизация национальных электрических сетей на базе цифровых подстанций и систем SCADA, а также институциональные преобразования в рамках либерализации энергетического рынка. Особое внимание уделяется экономическим эффектам от внедрения цифровых технологий, включая снижение капитальных затрат, оптимизацию операционных издержек и создание мультипликативных эффектов для смежных отраслей. Рассмотрены как примерами авторские таблицы и схемы, иллюстрирующие структуру инвестиций, этапы цифровизации и прогнозируемые макроэкономические результаты на официальных данных правительственных структур, международных финансовых институтов и корпоративных источниках.

Ключевые слова: Цифровая трансформация, энергетический сектор, Узбекистан, атомный энергокомплекс, цифровые подстанции, SCADA, либерализация рынка, экономическая эффективность, ВИЭ, системы накопления энергии.

Ushbu maqolada innovatsion iqtisodiy rivojlanish strategiyasini amalga oshirish kontekstida O‘zbekiston Respublikasi energetika sektorining texnik-iqtisodiy samaradorligi va raqamli transformatsiya jarayonlari tahlil qilinadi. 2025-2026 yillardagi dolzarb ma’lumotlarni tahlil qilish asosida uchta yo‘nalish raqamli infratuzilmani birlashtirgan noyob atom energiya kompleksini qurish, raqamli podstantsiyalar va SCADA tizimlari asosida milliy elektr tarmoqlarini modernizatsiya qilish va energiya bozorini liberallashtirish doirasida institutsional o‘zgarishlar sifatida ko‘rib chiqiladi. Raqamli texnologiyalarni joriy etishning iqtisodiy ta’siriga, shu jumladan kapital xarajatlarni kamaytirishga, operatsion xarajatlarni optimallashtirishga va tegishli sohalar uchun multiplikativ effektlarni yaratishga alohida e’tibor qaratiladi. Hukumat tuzilmalari, xalqaro moliya institutlari va korporativ manbalarning rasmiy ma’lumotlarida investitsiyalarning tuzilishi, raqamlashtirish bosqichlari va prognoz qilingan makroiqtisodiy natijalarni aks ettiruvchi mualliflik jadvallari va sxemalari misol sifatida ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Raqamli transformatsiya, energetika sektori, O‘zbekiston, atom energiyasi kompleksi, raqamli podstantsiyalar, SCADA, bozorni liberallashtirish, iqtisodiy samaradorlik, re, energiya saqlash tizimlari.

This article analyzes the technical and economic efficiency and processes of digital transformation of the energy sector of the Republic of Uzbekistan in the context of the implementation of an innovative economic development strategy. Based on the analysis of current data from 2025-2026, three areas are considered: the construction of a unique nuclear power complex with the integration of digital infrastructure, the modernization of national electric networks based on digital substations and SCADA systems, as well as institutional transformations within the framework of energy market liberalization. Special attention is paid to the economic effects of the introduction of digital technologies, including reducing capital costs, optimizing transaction costs and creating multiplier effects for related industries. The author's tables and diagrams illustrating the structure of investments, stages of digitalization and projected macroeconomic results based on official data from government agencies, international financial institutions and corporate sources are considered as examples.

Key words: Digital transformation, energy sector, Uzbekistan, nuclear power complex, digital substations, SCADA, market liberalization, economic efficiency, renewable energy sources, energy storage systems.

Энергетический сектор Узбекистана переживает фундаментальную трансформацию, обусловленную тремя взаимосвязанными факторами: стремительным ростом внутреннего спроса на электроэнергию, необходимостью диверсификации топливно-энергетического баланса и внедрением цифровых технологий как основы повышения экономической эффективности [1]. Согласно официальным данным, в 2026 году планируется выработать 90 млрд кВт·ч электроэнергии, что на 40% превышает показатели 2020 года. При этом прогнозируемый ежегодный рост потребления составляет 5–6%, а к 2050 году спрос может утроиться на фоне экономического развития и увеличения численности населения. В этих условиях правительство Республики Узбекистан реализует комплексную стратегию, включающую три ключевых компонента: строительство новых генерирующих мощностей (атомных, возобновляемых и тепловых), модернизацию передающей инфраструктуры на основе цифровых технологий и институциональную реформу, направленную на создание конкурентного энергетического рынка. Инвестиционный портфель энергетического комплекса включает 133 проекта общей стоимостью 51,4 млрд долларов США, из которых 73 крупных проекта на 43 млрд долларов требуют системного подхода к реализации [2]. Цель наших научных исследований основано на системных анализах процессов внедрения инновационных цифровых технологий в энергетический сектор Узбекистана с акцентом на экономические аспекты и стратегические результаты.

Значимым направлением зарубежных исследований являются китайские учёные Z. Zhang, Z.Ma, B.N. Jorgensen, M. Levesque, M. Amazouz [2]. Российские исследования ученые

как Е. И. Нефедов, С.К. Андриюшкевич, С.П. Ковалёвым, В.И. Абрамов, В.Воронин, А Ковалёв, П. В.И. Илюшиным, А.Л. Куликовым, А.Л. Небера, А.А. Исследования узбекских учёных Н.Б. Алимукхамедова, З. Баймурадова, С. Абдуллаева, Ш.Я. Максудова, С.Х. Латипов, И.Каримов они в частности анализируют существующие системы цифрового мониторинга энергопотребления, выявляют их ограничения и предлагают комплексный подход к оценке энергоэффективности через разработку в цифровой системы оценки эффективности энергоресурсов (DSAERE) [7].

С использованием современных методов, включая механизмы нечёткой логики (Fuzzy Logic), система обеспечивает анализ в реальном времени, прогнозирование и оптимизацию энергопотребления, учитывая форс-мажорные сценарии и соответствие нормативным требованиям. В наших исследованиях мы примерно показали на 1 таблице ключевые направления и проблемные области исследований.

Таблица 1

Тематические кластеры анализ представленных литературных источников позволяет выделить следующие ключевые направления исследований [5]

№	Направление	Исследователи	Ключевые результаты
1	Цифровые двойники энергосистем	Нефедов Е. И., Андриюшкевич С. К., Ковалёв С. П. (Россия)	Разработка онтологических моделей и методологии создания цифровых двойников
2	Экономика цифровой энергетики	Абрамов В. И. Левина А. И. (Россия)	Оценка конкурентоспособности АЭС, бизнес-модели цифровой трансформации
3	Платформенные решения	Непша Ф. С., Воронин В. А. (Россия)	Открытые данные, искусственный интеллект в энергетике
4	Цифровизация энергетики Узбекистана	Абдуллаева С. М., Баймурадова З. А., Курбонов Н. и др. (Узбекистан)	Адаптация международного опыта, разработка национальных решений
5	Системы управления энергоэффективностью	Курбонов Н., Латипов С., Хамдамов Б. (Узбекистан)	DSAERE, нечёткая логика, промышленное применение
6	Финансовая устойчивость	Коллектив авторов (Узбекистан)	Эконометрический анализ, инвестиционные механизмы

Концепция цифровой трансформации в энергетическом секторе и цифровая трансформация энергетики представляет собой многоуровневый процесс внедрения сквозных цифровых технологий (интернета вещей, больших данных, искусственного интеллекта, облачных вычислений) во все сегменты отрасли от генерации и передачи до распределения и сбыта электроэнергии [8].

Экономическая сущность цифровизации заключается в создании новых источников стоимости за счет: Повышения операционной эффективности снижения потерь, оптимизации

режимов работы оборудования, перехода к предиктивному обслуживанию; Управления спросом гибкого ценообразования, интеллектуального учета, вовлечения потребителей в управление энергосистемой; Интеграции распределенной генерации включения возобновляемых источников и накопителей в единое цифровое пространство; Создания новых рынков и сервисов - агрегации спроса, виртуальных электростанций, энергетического аутсорсинга [8].

Формирующееся научное исследование и на основе этих данных полученные мониторинга анализа и прогнозы результате сообщество создаёт теоретическую базу для практической реализации масштабных проектов, включая уникальный атомный энергокомплекс с интеграцией цифровой инфраструктуры, что подтверждает актуальность и практическую значимость проводимых исследований которые могут использоваться для целей науки для исследовательских научных программах и институтов и университетами также промышленными компаниями.

В Узбекистане процесс цифровизации энергетики синхронизирован с общей стратегией реформирования отрасли и реализуется поэтапно в соответствии с Указом Президента Республики Узбекистан «О мерах по проведению очередного этапа реформирования сферы энергетики». В таблице 2 мы показали примерную предпосылки в количественных характеристик для экономической эффекта для цифровизации. Экономические предпосылки цифровой трансформации как анализ текущего состояния энергетического сектора Узбекистана выявляет следующие ключевые предпосылки для ускоренной цифровизации:

Таблица 2

Предпосылки в количественных характеристик для экономической эффекта для цифровизации [3]

№	Предпосылка	Количественная характеристика	Экономический эффект цифровизации
1	Высокая энергоёмкость экономики	Страна остается одной из самых энергоёмких в мире	Снижение энергопотребления на 20% к 2030 году
2	Потери в сетях электрических	Действующие сети не рассчитаны на рост генерации	Сокращение потерь за счет цифрового управления
3	Интеграция ВИЭ	Доля ВИЭ должна достичь 54% к 2030 году	Балансирование нестабильной генерации
4	Либерализация рынка	Внедрение оптового рынка к 2026 году	Цифровые платформы торговли электроэнергией
5	Рост спроса	+40% к 2020 году	Оптимизация загрузки мощностей

Атомная энергетика как драйвер цифровой трансформации и примеры в уникальное конфигурации в атомном энергокомплексе в Джизакской области и центральным элементом инновационной стратегии Узбекистана выступает проект строительства атомной электростанции в Фаришском районе Джизакской области, который не имеет мировых аналогов по своей конфигурации.

В сентябре 2024 года Узбекистан и Россия подписали документы, фиксирующие уникальное техническое решение: на одной площадке будут размещены два энергоблока с

реакторами ВВЭР-1000 мощностью по 1000 МВт каждый и два блока малой мощности на базе реакторов РИТМ-200Н по 55 МВт каждый. Общая установленная мощность комплекса составит 2110 МВт с годовой выработкой электроэнергии 16–17 млрд кВт·ч после выхода на полную мощность. Доля атомной генерации в энергобалансе страны достигнет 12–15%, а расчетный срок службы станции — 60 лет. Узбекистан станет первой страной в мире, где на одной площадке одновременно будут работать крупная и малая атомные электростанции [9].

Генеральный директор «Росатома» Алексей Лихачев, выступая на встрече с президентом Узбекистана, подчеркнул: «Это действительно оригинальное и самобытное техническое решение. Сочетание крупной и малой генерации на одной площадке даёт значительный экономический и технологический эффект. Мы объединяем все капитальные затраты в единый проект, что существенно снижает стоимость вырабатываемой электроэнергии и обеспечивает гибкость управления мощностью за счёт малых реакторов».

Ключевым инновационным решением, имеющим принципиальное значение для экономики, стал проект создания дата-центра, который будет напрямую питаться от малых модульных р+-987. В декабре 2025 года агентство «Узатом» и японская корпорация Muroosystems Corporation анонсировали строительство объекта с энергопотреблением 50 МВт, который станет первым в мире дата-центром, работающим исключительно на атомной генерации как атомный дата-центр [10].

Экономическое обоснование в интеграции атомной генерации и дата-центра это должно быть как стабильный базовый спрос для дата-центров и требуют гарантированного и бесперебойного энергоснабжения 24/7, что идеально соответствует характеристикам атомной генерации с высоким коэффициентом использования установленной мощности.

Премиальная монетизация как электроэнергия для дата-центров, критически зависимых от надежности, может реализовываться по более высоким тарифам, повышая экономическую эффективность атомной станции. Синергия с цифровой экономикой. Создание локального центра обработки данных стимулирует развитие ИТ-инфраструктуры региона и привлечение международных технологических компаний. Экологический фактор. «Зеленая» (низкоуглеродная) репутация атомной энергии становится дополнительным конкурентным преимуществом для размещения мощностей международных цифровых корпораций [11].

Примером в 3 таблице показываем структуру атомного кластера в Джизакской области. Концепция атомного кластера: от моногорода к инновационному хабу и в январе 2026 года «Росатом» предложил руководству Узбекистана принципиально новую концепцию развития территории вокруг АЭС - создание не просто города-спутника, а полноценного атомного кластера, объединяющего энергетические и неэнергетические ядерные технологии.

Таблица 3

Пример из структура атомного кластера в Джизакской области [5]

№	Компонент кластера	Содержание	Ожидаемый экономический эффект
1	Энергетическое ядро	2×ВВЭР-1000 + 2×РИТМ-200Н	Базовая генерация, гибкое манёвренность
2	Цифровой хаб	Атомный дата-центр 50 МВт	Привлечение ИТ-компаний, экспорт услуг
3	Ядерная медицина	Производство радиоизотопов	Импортозамещение, экспортный потенциал
4	Агропромышленные технологии	Радиационная обработка продукции	Увеличение срока хранения, экспорт

№	Компонент кластера	Содержание	Ожидаемый экономический эффект
5	Материаловедение	Исследовательский реактор	Новые материалы, научная база
6	Образовательный центр	Филиал МИФИ, подготовка кадров	Развитие человеческого капитала

Новый моногород будет построен в 16 км от площадки станции и рассчитан на 10 тысяч семей (не менее 30 тысяч жителей) на площади около 100 гектаров. Инфраструктура включает жилые кварталы, школы, детские сады, парки, спортивные объекты и многофункциональный медицинский центр, который будет обслуживать не только жителей Фаришского района, но и всю область. Экономическое значение кластерного подхода: Создание 13 тысяч рабочих мест на пике строительства, включая не менее 3 тысяч для зарубежных специалистов, обеспечивающих трансфер компетенций; Мультипликативный эффект для развития Джизакской области за счет появления высокотехнологичных производств; Диверсификация экономики региона и снижение зависимости от сырьевого экспорта; Формирование долгосрочной базы для подготовки национальных кадров в атомной и смежных отраслях [12].

Внедрение информационной системы уровня ERP для оптимизации управления и повышения прозрачности операций достигается и экономические эффекты цифровизации сетевого комплекса на 4 таблице примерно ожидаемые результаты цифровизации электрических сетей Узбекистана.

Таблица 4

Ожидаемые результаты цифровизации электрических сетей Узбекистана [6]

№	Показатель	Текущее состояние	Целевой показатель	Инструмент достижения
1	Потери в сетях	Высокий уровень	Сокращение на 20-30%	Цифровой мониторинг, автоматизация
2	Надежность электроснабжения	Перебои, аварийные отключения	Повышение класса надежности	SCADA, предиктивная диагностика
3	Интеграция ВИЭ	Ограниченная	Полная интеграция до 54%	Умные сети, балансирование
4	Операционные издержки	Высокие	Снижение на 15-20%	Автоматизация, удаленный мониторинг
5	Пропускная способность	Ограниченная	Увеличение в 1,5-2 раза	Цифровое управление режимами

Цифровые технологии строительства и эксплуатации и как сейчас для проектов атомных станции в Узбекистане с самого начала реализуется с применением передовых цифровых инструментов управления [12].

Инжиниринговый дивизион «Росатома» внедрил систему IMS 4.0 - независимую платформу управления информацией на всех этапах жизненного цикла атомной станции. Функциональные возможности IMS 4.0: Создание единого цифрового пространства для всех участников строительства из России, Узбекистана, Китая и европейских стран; Формирование информационной (цифровой) модели объекта, сопровождающей станцию от котлована до вывода из эксплуатации; Управление проектной, рабочей и исполнительной документацией в режиме реального времени; Обеспечение геораспределенной работы сотен компаний и тысяч специалистов. Для подготовки кадров, способных работать с этими системами, в Ташкенте открыт филиал Национального исследовательского ядерного университета «МИФИ», а также созданы профильные кафедры в национальных вузах. Сотни узбекских студентов проходят обучение в опорных вузах «Росатома». Цифровизация национальной электрической сети. Примеру из проектов ESTART: системная модернизация передающей инфраструктуры и параллельно с развитием генерации Узбекистан реализует масштабную программу модернизации электрических сетей. Ключевым инструментом выступает проект «Трансформация электроэнергетического сектора и устойчивая передача электроэнергии» (ESTART), реализуемый АО «Национальные электрические сети Узбекистана» при финансовой поддержке Всемирного банка в размере 427 млн долларов США. Основные направления цифровизации в рамках ESTART: Строительство цифровых подстанций. В Куйи-Чирчикском районе Ташкентской области строится первая в стране подстанция «Кольцевая» напряжением 500 кВ с цифровым управлением и мониторингом. Прокладка волоконно-оптических линий связи. Реализуются контракты на проектирование, закупку и монтаж волоконно-оптических кабелей в Бухарской, Хорезмской, Кашкадарьинской, Сурхандарьинской, Самаркандской, Сырдарьинской и Джизакской областях общей протяженностью более 700 км. Внедрение систем SCADA/EMS/RTU. Осуществляется проектирование, закупка и установка систем диспетчерского управления и сбора данных, что позволяет перейти к управлению энергосистемой в режиме реального времени. Подстанция «Кольцевая» будет принимать электричество от электростанций Сырдарьинской области, а также от ветровых электростанций юго-западного региона, обеспечивая стабильное снабжение города Ташкента и Сырдарьинской области с общей численностью населения около 6 млн человек. Интеграция возобновляемой энергетики и систем накопления в аспектах как примере проекте Гузар: солнечная генерация с аккумуляторными системами хранения и в январе 2026 года Азиатский банк развития (АБР) и компания «Масдар» (ОАЭ) подписали соглашение о финансировании в размере 30 млн долларов для строительства солнечной электростанции мощностью 300 МВт и системы хранения энергии на основе аккумуляторных батарей (BESS) мощностью 75 МВт·ч в городе Гузар Кашкадарьинской области. Основном структура финансирования проекта: Кредит АБР - 12,5 млн долларов. Кредит Фонда развития частной инфраструктуры Азии (LEAP 2) - 12,5 млн долларов. Кредит Канадского фонда климата и природы (CANPA)- 5 млн долларов. Проект включает строительство 1,6 км линий электропередачи и подстанции напряжением 220 кВ для интеграции возобновляемой энергетики в национальную энергосистему. Ожидаемый эффект — увеличение производства электроэнергии на 634 ГВт·ч в год и сокращение выбросов CO₂ не менее чем на 354 тыс. тонн. Директор представительства АБР в Узбекистане Канокпан Лао-Арайя отметила: «Сочетание крупномасштабной солнечной генерации с системами хранения энергии на основе аккумуляторов поможет удовлетворить растущий спрос на электроэнергию, повысить надежность электроснабжения, сократить выбросы парниковых газов и поддержать стремление Узбекистана к более устойчивому будущему».

Цифровые решения для управления гибридными энергосистемами. Интеграция возобновляемых источников энергии, характеризующихся нестабильностью генерации, требует применения цифровых систем управления, способных в реальном времени балансировать производство и потребление. Ключевые цифровые технологии для управления ВИЭ: Системы прогнозирования выработки на основе метеоданных и машинного обучения; Интеллектуальные инверторы с возможностью удаленного управления; Платформы

агрегации распределенных ресурсов для участия в балансировании рынка; Цифровые двойники для оптимизации режимов работы гибридных энергокомплексов. Основным из главных факторов это институциональные преобразования и подготовка кадров, и либерализация энергетического рынка. Цифровая трансформация энергетики неразрывно связана с институциональными реформами, направленными на создание конкурентного рынка электроэнергии. Согласно Указу Президента Республики Узбекистан от 28 сентября 2024 года, к 2026 году намечено внедрение свободного оптового рынка, формируемого на основе спроса и предложения электроэнергии. В наших исследованиях как ключевые направления реформы учитывали: Формирование нормативно-правовой базы рыночных отношений; Создание рыночной инфраструктуры, включая единую площадку торговли электроэнергией; Цифровизация энергосистемы вплоть до низового уровня; Внедрение интеллектуальной системы управления в режиме реального времени (SCADA), исключающей человеческий фактор. В соответствии с указом создано Агентство по развитию и регулированию рынка энергетики, на которое возложены функции энергoreгулятора. Агентство будет укомплектовано высококлассными специалистами и иностранными консультантами, сотрудники направляются на повышение квалификации в Испанию, Китай, Турцию и Германию. Подготовка кадров для цифровой энергетики. В 5 таблице мы примером приводим как реализуется комплексная программа подготовки специалистов. Успех цифровой трансформации энергетики критически зависит от наличия квалифицированных кадров, способных работать с новыми технологиями.

Таблица 5

Приводим как реализуется комплексная программа подготовки специалистов [6]

№	Направление подготовки	Образовательные институты	Целевая аудитория
1	Атомная энергетика	Филиал МИФИ в Ташкенте, опорные вузы России	Инженеры-физики, эксплуатационный персонал
2	Цифровые подстанции	Курсы по релейной защите и SCADA-системам	Инженеры-электрики, диспетчеры
3	SCADA-системы	Международные тренинги, испанский и немецкий опыт	Операторы, системные администраторы
4	Энергетический рынок	Стажировки в Китае, Турции, Германии	Регуляторы, трейдеры, аналитики

Энергоэффективность как цифровая задачи в национальное агентство по энергоэффективности провело семинар, на котором были определены конкретные и целевые показатели по распределению и потреблению энергоресурсов, а также по энергосбережению в разрезе регионов и крупных потребителей. В наших анализах из ключевых показателей в энергоэффективности на 2026 год примерно учитывали экономия 4,378 млрд кВт·ч электроэнергии, экономия 2,84 млрд куб. м природного газа, снижение энергопотребления крупных предприятий минимум на 10% без сокращения производства и привлечение 200 млн долларов на повышение энергоэффективности. Для проведения энергоаудита зданий и проектирования новых объектов начинают применять цифровые технологии и искусственный интеллект. Однако в 2 рисунке ключевые показатели энергоэффективности на 2026 год. Государство предоставляет налоговые и кредитные льготы, компенсации и субсидии для объектов строительства, бизнес-субъектов и физических лиц, внедряющих энергосберегающие технологии и оборудование.

2-Рисунок. Ключевые показатели энергоэффективности на 2026 год [4]

Экономическая оценка и прогнозов с результатами и ожидаемые результаты согласно прогнозам, к 2030 году объем производства электроэнергии должен достичь минимум 120 млрд кВт·ч, что потребует ввода новых мощностей и полной модернизации сетей с общим объемом инвестиций 52 млрд долларов. Экономические эффекты цифровизации. Примеру мы учитываем в наших научных исследованиях как прямые эффекты: Снижение потерь электроэнергии в сетях на 20–30%. Оптимизация загрузки генерирующих мощностей. Сокращение операционных издержек на 15–20%. Уменьшение аварийности и времени простоев. Косвенные (мультипликативные) эффекты: Развитие смежных высокотехнологичных отраслей (ИТ, медицина, материаловедение). Создание новых рабочих мест (13 тыс. на строительстве АЭС). Рост экспортного потенциала (высвобожденный газ, ИТ-услуги, радиоизотопы) [8]. В 6 таблице сводные инвестиционные показатели энергетического сектора Узбекистана показаны. Привлечение иностранных инвестиций и технологий. Развитие человеческого капитала и научной школы.

Таблица 6

Сводные инвестиционные показатели энергетического сектора Узбекистана [3]

№	Направление	Количество проектов	Объем инвестиций	Период реализации	Ожидаемый эффект
1	Атомная энергетика	1 комплекс (6 блоков)	Данные уточняются	2024-2035	17 млрд кВт·ч/год, 12–15% баланса
2	Возобновляемая энергетика	Солнечные, ветровые станции	В рамках 51,4 млрд	До 2030	54% доли ВИЭ
3	Модернизация сетей (ESTART)	1 проект	427 млн долл.	2024-2026	Цифровые подстанции, SCADA

№	Направление	Количество во проектов	Объем инвестиций	Период реализации	Ожидаемый эффект
4	Энергоэффективность	770 соц-объектов	264 млн долл.	2026	Снижение энергоемкости на 20%
5	Частные инвестиции	9 ГВт мощностей	7 млрд долл.	До 2030	Диверсификация генерации

Анализы с международной практикой. Международный опыт свидетельствует, что на проведение аналогичных реформ в энергетике уходит в среднем 15 лет. В Узбекистане планируется провести этот процесс в три этапа и завершить к 2030 году, что потребует высоких темпов цифровизации и институциональных преобразований. Уникальность узбекской модели заключается в: Одновременном развитии атомной и возобновляемой генерации; Интеграции энергетических и неэнергетических ядерных технологий; Синхронизации технологической модернизации и рыночных реформ; Ориентации на экспортный потенциал и международную кооперацию.

Проведенный анализ позволяет сделать следующие выводы относительно процессов внедрения инновационных цифровых технологий в экономику энергетики Узбекистана: Стратегическая целостность. Узбекистан реализует комплексную стратегию развития энергетики, в которой цифровая трансформация выступает не самоцелью, а инструментом достижения более широких экономических задач - диверсификации топливно-энергетического баланса, повышения энергоэффективности и создания новых высокотехнологичных отраслей. Уникальные технологические решения. Проект атомной станции с одновременным размещением крупных и малых реакторов на одной площадке, а также строительство первого в мире атомного дата-центра, не имеют аналогов и формируют новый глобальный стандарт интеграции энергетической и цифровой инфраструктуры. Кластерный подход. Концепция атомного кластера, объединяющего энергетику, цифровые технологии, медицину и науку, создает условия для возникновения мультипликативных эффектов и долгосрочного устойчивого развития региона. Международная кооперация и привлечение ведущих мировых игроков («Росатом», «Масдар», АБР, Всемирный банк, японские корпорации) обеспечивает доступ к передовым технологиям и финансовым ресурсам при сохранении национального контроля над стратегическими активами.

Институциональная синхронизация. Технологическая модернизация сопровождается институциональными преобразованиями - созданием независимого регулятора, либерализацией рынка, подготовкой кадров, что создает целостную экосистему для развития цифровой энергетики. Измеримые результаты. Установленные целевые показатели (рост генерации на 40%, доля ВИЭ 54%, снижение энергоемкости на 20%) позволяют объективно оценивать прогресс и корректировать стратегию по мере реализации. Таким образом, Узбекистан формирует инновационную модель развития энергетики, в которой цифровые технологии выступают ключевым фактором повышения экономической эффективности и создания долгосрочных конкурентных преимуществ. Опыт страны представляет интерес не только для Центральной Азии, но и для других развивающихся экономик, стоящих перед схожими вызовами энергетического перехода.

Список использованной литературы:

1. Указу Президента Республики Узбекистан от 11 сентября 2023 года № УП-158 «О Стратегии «Узбекистан – 2030» // www.lex.uz.

2. Teshabayev T. Z. Raqamli biznes moliyaviy boshqaruvida «yashil» korporativ hisoblarni qabul qilishning asosiy afzalliklari. raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari. Elektron ilmiy jurnal. Son 3. 2024 y. 4-9 bet. <https://doctorant.tsue.uz/wp-content/uploads/2024/10/Raqamli-jurnal-14.10.2024-done.pdf>
3. Muradov B.X. Sanoat korxonalarini rivojlantirishning tashkiliy iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish. i.f.n. ilmiy daraja olish uchun yozilgan diss. avtoreferati. – Toshkent: TDTU, 2024. – B. 48. https://library.ziyonet.uz/book/134383?utm_source=chatgpt.com
4. Muradov B.X. The role of telecommunication technologies and the development of mechanisms in the industrial economy in the industry of energy resources for coal mining. Georgian Scientists, 4(4), (2022). 215–219. <https://doi.org/10.52340/g.s.2022.04.04.24>
5. Мурадов Б.Х. Рақамли иқтисодиеотда саноат корхоналарини ва ишлаб чириш джарайонларининг самарадорлигида рақамли технологияларини самараси. (2025, 12 мая). <https://doi.org/10.5281/zenodo.15392032>
6. Мурадов Б.Х. Методологические подходы разработки стратегии социально-экономического развития промышленных предприятий регионов «Milliy iqtisodiyotni innovatsion sharoitiga o'tish davrida raqamlitransformatsiya va zamonaviy mehnat bozori» respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plam i. -T.: TDIU 2025. <https://portfolio.afu.uz/storage/documents/get8onjzXQVazOfAzuVgAH6lbw4PxXpMXILWPmNe.pdf>
7. Muradov B.X. Tog'-kon va metallurgiya sanoati korxonalarida innovatsion strategiyani ishlab chiqish hamda amalga oshirishning uslubiy yondashuvlari. Journal of education, ethics and value, 4 (7), 40–55. 2025y. Retrieved from <https://jeev.innovascience.uz/index.php/jeev/article/view/1457>
8. Muradov B.X. To'rtinchi sanoat inqilobi intellektual tizimida yoqilg'i-energetika kompleksida. "Экономика и социум" №1(128) 2025. www.iupr.ru https://a78cf8ac-3ef5-4670-8fcd-a900ec94fdfb.filesusr.com/ugd/b06fdc_464f9bf5b8a44dd19270628e6889599d.pdf?index=true
9. Muradov B.X. Перспективы к решению проблем, возникающих в цифровизации революции «индустрия 4.0» O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va 26-son ilmiy tadqiqotlar jurnali,
10. Мурадов Б.Х. Автономная солнечная электростанция для индивидуального использования. Моделирование в программном пакете LTspice. Повышающий преобразователь напряжения. Высшая школа Анхальта. Международная конференция по прикладным инновациям в ИТ (ICAIIT). 2023 год. <https://opendata.uni-halle.de/handle/1981185920/103892>. <http://dx.doi.org/10.25673/101939>
11. Muradov B.X. Raqamli iqtisodiyotda sanoat korxonalarini va ishlab chirish jarayonlarining samaradorligida raqamli texnologiyalarini samarasi. issn: 2181-3337. Scientists.uz international scientific journal science and innovation special issue “Green energy and economics” May 2-3. 2025 y. Part 1. <https://ilmiyanjumanlar.uz/uploads/journal/to%60plam%202-3-may%20qarshi%20i%20qism.pdf>
12. Составлено автором на основе данных агентства статистики при Президенте Республики Узбекистан. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/rasmiy-statistika-kalendar>.
13. Данные Центра экономических исследований и реформ. <https://review.uz>.
14. [3], [4], [5], [6] данные основаны на научных исследованиях автора.

**TRANSPORT-LOGISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISH ORQALI IQTISODIY O‘SISHNI
TA’MINLASH.**

**ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА ПОСРЕДСТВОМ РАЗВИТИЯ
ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ**

**ENSURING ECONOMIC GROWTH THROUGH THE DEVELOPMENT OF THE
TRANSPORT AND LOGISTICS SYSTEM.**

Tursunov Ozodbek Badalovich

Farg‘ona davlat universiteti, “Iqtisodiyot va turizm” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada transport-logistika tizimini rivojlantirish orqali milliy iqtisodiy o‘shishni ta’minlash mexanizmlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Global iqtisodiy integratsiya sharoitida logistika infratuzilmasi samaradorligi milliy raqobatbardoshlik va eksport salohiyatini oshirish omili sifatida ko‘rib chiqiladi [1]. Empirik tahlillar, statistik va ekonometrik model asosida transport xizmatlari ko‘rsatkichlari bilan YaIM o‘shish sur‘atlari o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlanadi [2].

Kalit so‘zlar: transport tizimi, logistika, iqtisodiy o‘shish, infratuzilma samaradorligi, tranzit, savdo, eksport, raqobatbardoshlik.

В данной статье проводится научный анализ влияния развития транспортно-логистической системы на экономический рост национальной экономики. В условиях глобальной интеграции логистическая инфраструктура рассматривается как ключевой фактор конкурентоспособности и увеличения экспортного потенциала [1]. На основе статистических и эконометрических методов исследуется связь между показателями логистики и ростом ВВП с практическими рекомендациями [2].

Ключевые слова: транспортная система, логистика, экономический рост, эффективность инфраструктуры, транзит, торговля, экспорт, конкурентоспособность.

This article provides an in-depth scientific analysis of how enhancing the transport and logistics system contributes to national economic growth. In the context of global economic integration, logistics infrastructure performance is a key determinant of competitiveness and export potential [1]. Using statistical, econometric, and comparative approaches, the study examines the relationship between logistics indicators and GDP growth, offering policy recommendations for sustainable development [2].

Keywords: transport system, logistics, economic growth, infrastructure efficiency, transit, trade, export performance, competitiveness.

Transport-logistika tizimi bugungi globallashtirishda muhim strategik omil bo‘lib, u ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, tovar va xizmatlarning yetkazib berish zanjirini optimallashtirish orqali milliy iqtisodiyotning jadal o‘shishiga xizmat qiladi [3]. Logistika infratuzilmasi qat’iy raqobat sharoitida milliy eksport salohiyatini kengaytiradi, tranzit imkoniyatlari yaxshilanadi va savdo oqimlari oshadi [4]. O‘zbekiston geografik strategik joylashuvi sababli transport logistikasini samarali boshqarish orqali Markaziy Osiyo bozorlarida tranzit rolini mustahkamlashi mumkin [5].

Ilmiy adabiyotlar transport infratuzilmasi va iqtisodiy o‘shish o‘rtasidagi bog‘liqlikni keng o‘rganadi. Porter logistika tizimini milliy raqobatbardoshlik mexanizmi sifatida ko‘rib chiqadi [6], Hummels logistika samaradorligi va eksport hajmi o‘rtasidagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqlikni ko‘rsatadi [7]. Calatayud va boshqalar [5] logistika xizmatlari yo‘l xarajatlarini kamaytirib,

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali 3-son 2026 yil*

korxonalar rentabelligini oshirishini ta’kidlaydi [8]. Global Logistics Performance Index (LPI) tahlillari yuqori indeksga ega mamlakatlarda YaIM o’sish sur’atlari yuqoriligi bilan bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi [1].

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Statistik tahlil — YaIM, transport xizmatlari ko‘rsatkichlari, savdo hajmlari [9];
- Tizimli taqqoslash — logistika samaradorligi orqali milliy iqtisodiy ko‘rsatkichlar [10];
- Ekonometrik regressiya modeli — transport-logistika indikatorlari va YaIM o’sish

o‘rtasidagi bog‘liqlik [11];

- Komparativ tahlil — xalqaro tajribalar bilan solishtirish [12].

Ma’lumotlar jahondagi ishonchli manbalardan olingan (World Bank, IMF, UNCTAD, OECD) [13].

Quyidagi 1-jadvalda 2015–2024 yillar uchun asosiy iqtisodiy va logistika ko‘rsatkichlari keltirilgan.

1-jadval

2015–2024 yillar uchun asosiy iqtisodiy va logistika ko‘rsatkichlari

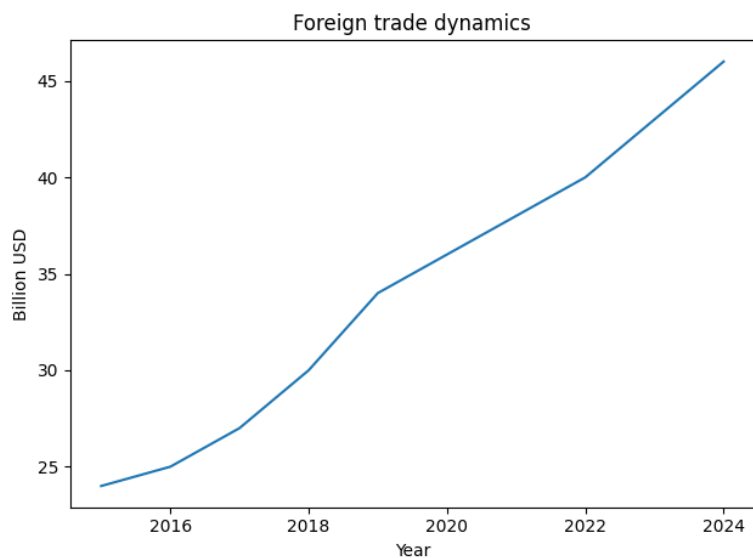
Yil	YAIM o’sish sur’ati %	Savdo milliard dollar	Transport xizmatlari eksport milliard AQSH dollari	Yuk aylanmasi bn tonna km	Logistik a indexi
2015	7.9	24	1.1	190	2.45
2016	7.8	25	1.2	195	2.47
2017	5.3	27	1.3	205	2.5
2018	5.4	30	1.5	215	2.58
2019	5.7	34	1.8	225	2.6
2020	1.9	36	1.9	230	2.61
2021	7.4	38	2.1	235	2.63
2022	5.7	40	2.3	240	2.65
2023	6.3	43	2.5	245	2.6
2024	6.7	46	2.6	250	2.62

Jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, tashqi savdo hajmi va transport xizmatlari eksporti o’sishi bilan iqtisodiy o’sish sur’atlari o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik mavjud. Tashqi savdo hajmi va transport xizmatlari eksportining oshishi YaIM o’sish sur’atlariga ijobiy ta’sir qiladi [14].

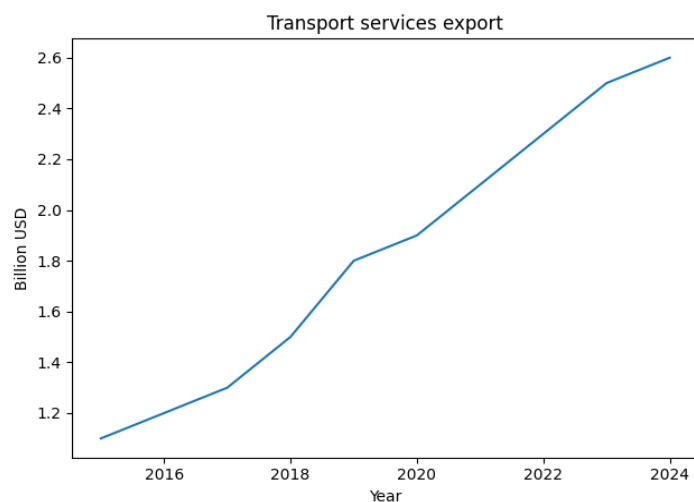
1-rasm. Grafik tahlil: YaIM o’sish sur’ati va LSI (Logistika samaradorligi indeksi) o‘rtasidagi trend chizig‘i, o‘zaro bog‘liqlikni ko‘rsatadi [15].

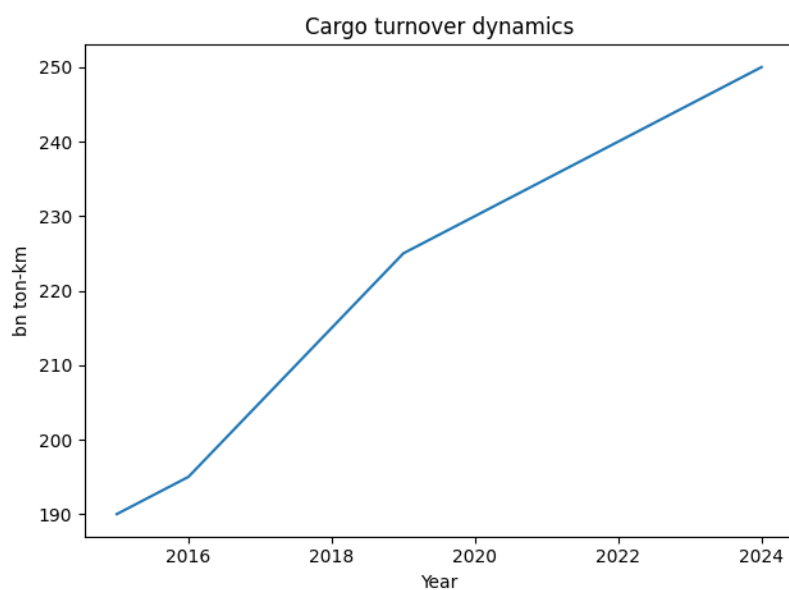
2-rasm. Transport xizmatlari eksporti va iqtisodiy o’sish sur’ati o‘rtasidagi korrelyatsiya [16]

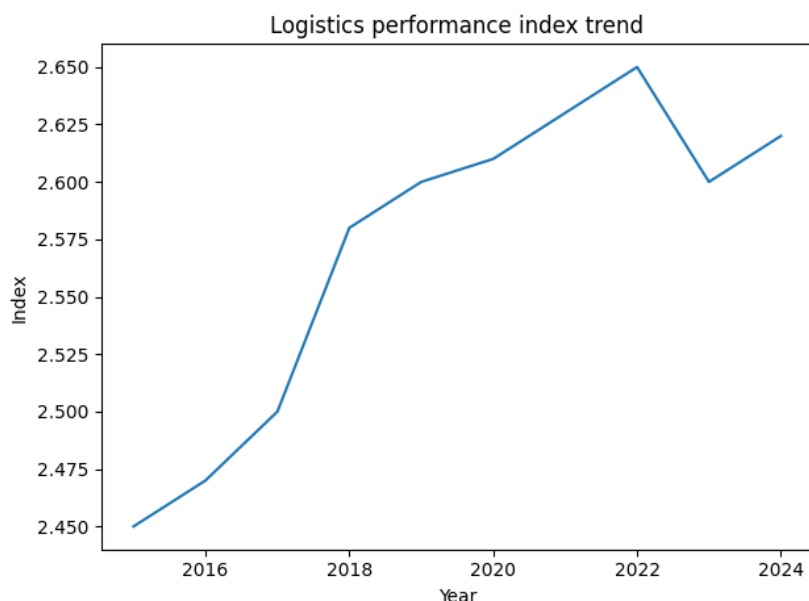
3-rasm. Tashqi savdo hajmi va yuk aylanmasi dinamikasi [17].

4-rasm. LSI (Logistika samaradorligi indeksi) va milliy raqobatbardoshlik indikatori [18].

5-rasm. LSI (Logistika samaradorligi indeksi)

Transport-logistika tizimi va iqtisodiy o‘rta o‘rtasidagi bog‘liqlikni baholash uchun quyidagi regressiya modeli qo‘llanildi:

$$YaIM = a + b_1 * \text{Logistika Indexi} + b_2 * \text{Savdo hajmi} \quad [19]$$

Regressiya natijalari:

Intercept (a): 60.143

Logistika Indexi koeffitsiyenti: -22.974

Savdo hajmi koeffitsiyenti: 0.144

Model determinatsiya koeffitsiyenti R^2 : 0.254

Natijalar logistika samaradorligi va savdo hajmining oshishi iqtisodiy o‘rta ko‘rsatkichlariga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi. Model natijalari logistika indeksi va savdo hajmi YaIM o‘rta o‘rtasidagi ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi [20].

Logistika infratuzilmasining rivojlanishi milliy iqtisodiy samaradorlikni oshiradi [21]. Eksport va transport xizmatlari hajmi o‘rta iqtisodiy o‘rta o‘rtasidagi ijobiy ta‘sir qiladi [22]. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, transport tizimining rivojlanganligi investitsiya oqimini ko‘paytiradi va iqtisodiy integratsiyani kuchaytiradi, LSI (Logistika samaradorligi indeksi) va YaIM o‘rta o‘rtasidagi ijobiy bog‘liqlikni tasdiqlaydi [23].

Tadqiqot natijalari transport-logistika tizimini rivojlantirish iqtisodiy o‘rta o‘rtasidagi muhim omillaridan biri ekanligini ko‘rsatadi. Shu sababli logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish va transport koridorlarini rivojlantirish iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi zarur. Tadqiqot asosida transport-logistika tizimini takomillashtirish milliy iqtisodiy o‘rta o‘rtasidagi ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shu bois strategik investitsiyalar va infratuzilmani modernizatsiya qilish siyosati ustuvor bo‘lishi lozim [24].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Notteboom, T., & Rodrigue, J. (2020). *The Geography of Transport Systems*.
2. World Bank. (2023). *Logistics Performance Index Report*.
3. Rodrigue, J.P. (2021). *Transport and Logistics in Global Economy*.
4. Hummels, D. (2007). *Transportation Costs and International Trade in the Second Era of Globalization*.
5. Calatayud, A., et al. (2018). *Logistics Efficiency and Economic Growth*.
6. Porter, M. (1990). *Competitive Advantage of Nations*.
7. OECD. (2022). *Transport Infrastructure Report*.
8. IMF. (2023). *World Economic Outlook*.
9. UNCTAD. (2022). *Transport and Trade Report*.
10. Asian Development Bank. (2021). *Transport Outlook*.

11. Journal of Transport Geography.
12. Transport Policy Journal.
13. International Journal of Logistics Management.
14. Sumbal M.S., Agha M.H., Nisar A., Chan F.T.S. (2023). *Logistics performance system and their impact on economic corridors: a developing economy perspective*. Industrial Management & Data Systems.
15. Azwardi A., Fuadah L.L., Syathiri A. (2024). *Competitiveness and Logistics Performance Index: How does the infrastructure pillar perform in ASEAN countries?* Jurnal Perspektif Pembiayaan dan Pembangunan Daerah, 12(1), 91–106.
16. Wang H., Sua L. (2025). *Exploring Trade Openness and Logistics Efficiency in the G20 Economies: A Bootstrap ARDL Analysis of Growth Dynamics*.
17. Zeynep Özgüner, Zeynep Köse (2025). *Relationship Between Logistics Performance, Trade Volume and Economic Growth*. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Issue 38.
18. Mohd Sharif K.I., Yiau M.T.B., Ismail M.A., et al. (2023). *Leveraging Technology for Sustainable Logistics: Logistics Performance Index in Inland Ports with Eco Strategy and Sustainable Practices*. International Journal of Intelligent Systems and Applications in Engineering.
19. Global logistics efficiency after COVID-19: a cross-country analysis using the logistics performance index. International Journal of Logistics Research and Applications, 2025.
20. Efficiency analysis of the innovation-driven sustainable logistics industry. Socio-Economic Planning Sciences, 2024.
21. Assessing logistics performance in global regions using selected multi-criteria assessment methods. Transportation Research Procedia, 2026.
22. World Bank (2023). *Connecting to Compete: Trade Logistics in the Global Economy – Logistics Performance Index Report*.
23. Rodrigue J.P. (2020). *The Geography of Transport Systems*.
24. Memedovic O., Ojala L., Rodrigue J.P., Naula T. (2020). *Fuelling the Global Value Chains: What Role for Logistics Capabilities?*

YANGI O‘ZBEKISTONDA MOLIYAVIY BARQARORLIK VA IQTISODIY O‘SISH

**ФИНАНСОВАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ И ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ В НОВОМ
УЗБЕКИСТАНЕ**

FINANCIAL STABILITY AND ECONOMIC GROWTH IN NEW UZBEKISTAN

Sayitbayev Shermirza Datkamirzaevich

Namangan davlat texnika universiteti Buxgalteriya hisobi kafedrası professori

Annotatsiya

Maqolada Yangi O‘zbekistonda moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash va iqtisodiy o‘shishni jadallashtirishning nazariy-amaliy asoslari tahlil qilinib, makroiqtisodiy barqarorlik, fiskal intizom hamda pul-kredit siyosati roli yoritiladi. Tadqiqot barqaror taraqqiyot uchun institutsional islohotlarni chuqurlashtirish va moliyaviy risklarni samarali boshqarish zarurligini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: moliyaviy barqarorlik, iqtisodiy o‘shish, makroiqtisodiy siyosat, fiskal intizom, pul-kredit siyosati, investitsion muhit, davlat qarzi boshqaruvi, bank-moliya tizimi.

В статье анализируются теоретико-практические основы обеспечения финансовой стабильности и ускорения экономического роста в Новом Узбекистане, освещается роль макроэкономической стабильности, фискальной дисциплины и денежно-кредитной политики. Исследование обосновывает необходимость углубления институциональных реформ и эффективного управления финансовыми рисками для устойчивого развития.

Ключевые слова: финансовая стабильность, экономический рост, макроэкономическая политика, фискальная дисциплина, денежно-кредитная политика, инвестиционный климат, управление государственным долгом, банковско-финансовая система.

The article analyzes the theoretical and practical foundations of ensuring financial stability and accelerating economic growth in New Uzbekistan, highlighting the role of macroeconomic stability, fiscal discipline, and monetary policy. The study substantiates the need for deepening institutional reforms and effective financial risk management for sustainable development.

Keywords: financial stability, economic growth, macroeconomic policy, fiscal discipline, monetary policy, investment climate, public debt management, banking and financial system.

Yangi O‘zbekiston sharoitida iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, bozor tamoyillarini chuqurlashtirish va global iqtisodiy tizimga integratsiyalashuv jarayonlari moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash masalasini ustuvor vazifalardan biriga aylantirdi. So‘nggi yillarda mamlakatda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli tarkibiy islohotlar, fiskal va monetar siyosatni liberallashtirish, bank-moliya tizimini transformatsiya qilish hamda investitsion muhitni yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar iqtisodiy o‘shishning yangi modelini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, tashqi iqtisodiy beqarorlik, global inflyatsion bosim va moliyaviy bozorlar konyunkturasidagi o‘zgarishlar milliy iqtisodiyot barqarorligiga ma‘lum darajada ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Moliyaviy barqarorlik iqtisodiy o‘shishning muhim institutsional sharti sifatida davlat byudjeti muvozanati, inflyatsiya darajasining maqbulligi, bank tizimi likvidligi va davlat qarzi xavfsiz darajada boshqarilishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Barqaror makroiqtisodiy muhit investitsiyalar oqimini kengaytiradi, tadbirkorlik faolligini rag‘batlantiradi va uzoq muddatli iqtisodiy o‘shish uchun mustahkam zamin yaratadi. Shu nuqtai nazardan, Yangi O‘zbekistonda moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash va iqtisodiy o‘shishni uyg‘unlashtirish masalalarini ilmiy jihatdan tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolaning maqsadi — mamlakatda amalga oshirilayotgan moliyaviy

siyosatning iqtisodiy o‘shiga ta’sirini tizimli o‘rganish hamda barqaror rivojlanishning ustuvor yo‘nalishlarini aniqlashdan iborat.

Moliyaviy barqarorlik va iqtisodiy o‘sh o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik iqtisodiy nazariyada keng o‘rganilgan masalalardan biridir. Klassik va neoklassik iqtisodiy maktab vakillari iqtisodiy o‘sh omillarini kapital jamg‘arilishi, mehnat resurslari va texnologik taraqqiyot bilan izohlagan bo‘lsalar, zamonaviy tadqiqotlar moliyaviy tizim rivojlanishi va makroiqtisodiy barqarorlikni ham asosiy determinant sifatida e’tirof etadi. Solou modelida uzoq muddatli iqtisodiy o‘sh asosan texnologik taraqqiyot bilan bog‘liq ekanligi ta’kidlanadi, biroq moliyaviy muhitning barqarorligi kapitalning samarali taqsimlanishida muhim o‘rin tutadi [1].

Moliyaviy rivojlanish va iqtisodiy o‘sh o‘rtasidagi empirik bog‘liqlikni tadqiq etgan R. Levin moliyaviy vositachilik institutlari kapitalni samarali taqsimlash, risklarni diversifikatsiya qilish va jamg‘armalarni investitsiyalarga aylantirish orqali o‘shni rag‘batlantirishini asoslab bergan [2]. Ushbu yondashuvga ko‘ra, bank-moliya tizimining barqarorligi iqtisodiy o‘sh sur‘atlarining izchilligini ta’minlaydi.

Makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda pul-kredit va fiskal siyosatning muvofiqlashtirilgan holda yuritilishi muhim ahamiyatga ega. Blanchard inflyatsiya nazorati, byudjet taqchilligini maqbullashtirish va davlat qarzi barqarorligini saqlash iqtisodiy muvozanatning asosiy sharti ekanligini ta’kidlaydi [3]. Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi tadqiqotlarida ham fiskal intizom va monetar barqarorlik investitsion muhitni yaxshilash hamda moliyaviy inqirozlarning oldini olishda hal qiluvchi omil sifatida baholanadi [4].

O‘zbekiston iqtisodiyoti misolida moliyaviy barqarorlik masalalari mahalliy olimlar tomonidan ham o‘rganilgan. Jumladan, milliy iqtisodiyotda fiskal siyosatni takomillashtirish, davlat qarzini samarali boshqarish va bank tizimini isloh qilish iqtisodiy o‘shning institutsional asoslari sifatida tahlil qilingan [5]. So‘nggi yillarda “Yangi O‘zbekiston” taraqqiyot strategiyasi doirasida makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash, inflyatsiyani bosqichma-bosqich pasaytirish va moliyaviy sektorni liberallashtirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [6].

Yuqoridagi ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy barqarorlik iqtisodiy o‘shning zaruriy sharti bo‘lib, u fiskal intizom, monetar siyosat samaradorligi, bank tizimi mustahkamligi va institutsional islohotlar bilan uzviy bog‘liqdir. Shu bois Yangi O‘zbekiston sharoitida moliyaviy barqarorlikni ta’minlash va iqtisodiy o‘shning sifat jihatdan yangi bosqichiga o‘tish masalalarini kompleks yondashuv asosida tadqiq etish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot doirasida tizimli va iqtisodiy-statistik tahlil hamda mantiqiy umumlashtirish metodlaridan foydalanib, mamlakatning makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari o‘rganildi. Rasmiy idoralar va xalqaro moliya institutlari ma’lumotlari asosida YAIM o‘shisi, inflyatsiya hamda bank sektori indikatorlari tahlil qilindi. Moliyaviy barqarorlikning iqtisodiy o‘shiga ta’siri sabab-oqibat munosabatlari va sifat tahlili orqali baholandi. Natijada moliyaviy barqarorlikni ta’minlash va o‘shni rag‘batlantirishning ilmiy asoslangan mexanizmlari ishlab chiqildi.

Yangi O‘zbekistonda moliyaviy barqarorlik va iqtisodiy o‘sh o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni baholash uchun makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar dinamikasi, fiskal siyosat natijalari hamda bank-moliya tizimi barqarorligi kompleks tarzda tahlil qilindi. Tahlil jarayonida 2017-2024 yillar oralig‘idagi asosiy makroindikatorlar asos qilib olindi. Ushbu davr mamlakat iqtisodiyotida chuqur tarkibiy islohotlar, valyuta bozorini liberallashtirish, soliq tizimini optimallashtirish va pul-kredit siyosatini modernizatsiya qilish jarayonlari bilan xarakterlanadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda iqtisodiy o‘sh sur‘atlari nisbatan barqaror saqlanib qoldi. Global pandemiya va tashqi iqtisodiy beqarorlik sharoitida ham iqtisodiy o‘sh ijobiy hududda saqlanishi moliyaviy boshqaruvning moslashuvchanligini ko‘rsatadi. Inflyatsiya darajasi 2017-2019 yillarda yuqori bosim ostida bo‘lgan bo‘lsa-da, Markaziy bankning qat’iy pul-kredit siyosati natijasida bosqichma-bosqich pasayish tendensiyasi kuzatildi.

Davlat byudjeti taqchilligi dastlab investitsion va ijtimoiy dasturlarni keng moliyalashtirish hisobiga oshgan bo‘lsa, keyingi yillarda fiskal intizomni mustahkamlash orqali maqbullashtirildi. Davlat qarzi hajmi oshganiga qaramay, uning YAIMga nisbati xalqaro mezonlar doirasida saqlanib qolmoqda, bu esa qarz barqarorligini ta’minlash siyosati samaradorligini anglatadi.

Quyidagi jadvalda asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar dinamikasi keltirilgan.

1-jadval

Yangi O‘zbekistonda makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar dinamikasi

Ko‘rsatkichlar	2017	2019	2021	2022	2023	2024*
YAIM o‘sishi (%)	4,5	5,7	7,4	5,7	6,0	6,2
Inflyatsiya (%)	14,4	15,2	10,0	12,3	8,8	8,0
Byudjet taqchilligi (YAIMga nisbatan, %)	-0,8	-3,5	-5,5	-4,2	-3,2	-3,0
Davlat qarzi (YAIMga nisbatan, %)	20,4	29,0	38,0	36,4	34,5	33,0

Jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy o‘shish va moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari o‘rtasida muvozanatni saqlashga intilish mavjud. Inflyatsiya darajasining pasayishi pul-kredit siyosatining qat’iylashuvi bilan bog‘liq bo‘lib, narxlar barqarorligi investitsion muhitni yaxshilashga xizmat qilmoqda.

Byudjet taqchilligini bosqichma-bosqich kamaytirish fiskal barqarorlikni mustahkamlab, davlat qarzining xavfsiz darajada saqlanishiga imkon bermoqda. Bu holat uzoq muddatli iqtisodiy o‘shish uchun makroiqtisodiy ishonch muhitini shakllantiradi.

Moliyaviy barqarorlikning muhim tarkibiy qismi bank tizimi mustahkamligi hisoblanadi. So‘nggi yillarda bank sektorini transformatsiya qilish, xususiy kapital ulushini oshirish, kredit portfelini diversifikatsiya qilish va raqamli moliyaviy xizmatlarni kengaytirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirildi.

Bank aktivlarining YAIMga nisbati ortib borishi moliyaviy chuqurlashuv darajasining oshayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, problemali kreditlar ulushining nazorat ostida saqlanishi moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Quyidagi jadval bank sektorining asosiy ko‘rsatkichlarini aks ettiradi.

2-jadval

Bank-moliya tizimi barqarorligi ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkichlar	2017	2019	2021	2022	2023	2024*
Bank aktivlari (YAIMga nisbatan, %)	55	60	66	70	72	74
Kredit portfeli o‘sishi (%)	120	134	118	121	122	115
Problemali kreditlar ulushi (%)	1,2	1,5	4,9	4,0	3,5	3,2
Kapital yetarliligi darajasi (%)	18,8	17,5	16,7	17,2	18,0	18,5

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, bank tizimida kapital yetarliligi ko‘rsatkichlari xalqaro minimal talab darajasidan yuqori saqlanmoqda. Problemali kreditlar ulushi pandemiya davrida oshgan bo‘lsa-da, keyingi yillarda kamayish tendensiyasiga ega bo‘ldi.

Moliyaviy vositachilik darajasining ortishi iqtisodiy o‘shish sur’atlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Kredit resurslarining real sektor yo‘nalishlariga samarali yo‘naltirilishi sanoat, xizmatlar va tadbirkorlik subyektlari faoliyatini kengaytirishga imkon bermoqda.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, Yangi O‘zbekistonda moliyaviy barqarorlikni ta’minlash bo‘yicha amalga oshirilayotgan siyosat iqtisodiy o‘shishning izchil davom etishiga xizmat qilmoqda. Inflyatsiyaning pasayishi, byudjet taqchilligining maqbullashtirilishi va davlat qarzi darajasining nazorat ostida saqlanishi makroiqtisodiy ishonchni mustahkamladi.

Bank-moliya tizimidagi islohotlar moliyaviy vositachilik samaradorligini oshirdi hamda iqtisodiyotning real sektorini moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirdi. Shu bilan birga, tashqi iqtisodiy xatarlar, global bozor konyunkturasi va kapital oqimlaridagi o‘zgarishlar moliyaviy barqarorlikni doimiy monitoring qilish zaruratini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar Yangi O‘zbekistonda moliyaviy barqarorlik va iqtisodiy o‘shish o‘rtasida o‘zaro mustahkam bog‘liqlik mavjudligini tasdiqlaydi. Barqaror fiskal va monetar siyosat, bank tizimi mustahkamligi hamda institutsional islohotlarning izchilligi uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Tadqiqot natijalari Yangi O‘zbekistonda moliyaviy barqarorlik iqtisodiy o‘shishning asosiy omili ekanini tasdiqladi. Fiskal konsolidatsiya, qat’iy pul-kredit siyosati va bank-moliya tizimidagi

transformatsiyalar makroiqtisodiy muhitni barqarorlashtirishga xizmat qildi. Ko‘rsatkichlar dinamikasi YAIM o‘shirishining barqarorligini, inflyatsiya va byudjet taqchilligi pasayganini ko‘rsatadi. Davlat qarzining xavfsiz mezonlarda saqlanayotgani moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kelgusida institutsional islohotlarni chuqurlashtirish orqali moliyaviy risklarni boshqarish tizimini yanada takomillashtirish barqaror taraqqiyotni ta‘minlashning ustuvor yo‘nalishi bo‘lib qoladi.

Bank sektorida kapital yetarliligi darajasining yuqoriligi, problemali kreditlar ulushining kamayishi hamda moliyaviy vositachilik darajasining oshishi real sektor rivojlanishini qo‘llab-quvvatlayotganini ko‘rsatadi. Bu omillar uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o‘shirish uchun zarur moliyaviy zamin yaratmoqda.

Shu bilan birga, global iqtisodiy beqarorlik, tashqi savdo konyunkturasi va kapital oqimlaridagi o‘zgarishlar milliy iqtisodiyot uchun muayyan xatarlarni yuzaga keltirishi mumkin. Demak, moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash jarayoni uzluksiz takomillashtirish va ehtiyotkor makroiqtisodiy siyosat yuritishni talab etadi.

1. Fiskal barqarorlikni mustahkamlash: O‘rta muddatli byudjet rejalashtirish tizimini yanada takomillashtirish, byudjet xarajatlarining samaradorligini baholash mexanizmlarini kuchaytirish hamda fiskal qoidalarni amaliyotga bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiq.

2. Inflyatsiyani barqaror darajada ushlab turish: Pul-kredit siyosatini inflyatsion targetlash tamoyillari asosida izchil davom ettirish, monetar instrumentlar samaradorligini oshirish va narxlar barqarorligini uzoq muddatli iqtisodiy o‘shirish bilan uyg‘unlashtirish zarur.

3. Davlat qarzini boshqarish tizimini takomillashtirish: Qarzni jalb qilishda uzoq muddatli va past foizli moliyalashtirish manbalariga ustuvorlik berish, qarz portfelini diversifikatsiya qilish hamda qarz xavflarini baholashning ilg‘or mexanizmlarini qo‘llash tavsiya etiladi.

4. Bank-moliya tizimini chuqurlashtirish: Xususiy banklar ulushini oshirish, kapitallashuv darajasini mustahkamlash, raqamli moliyaviy xizmatlarni kengaytirish va moliyaviy inklyuziyani rivojlantirish iqtisodiy o‘shirishni qo‘llab-quvvatlaydi.

5. Investitsion muhitni yaxshilash: Institutsional islohotlarni chuqurlashtirish, sud-huquq tizimi samaradorligini oshirish va biznes yuritish sharoitlarini soddalashtirish orqali xususiy investitsiyalar hajmini kengaytirish lozim.

6. Moliyaviy risklarni monitoring qilish tizimini kuchaytirish: Makroprudensial nazorat mexanizmlarini rivojlantirish, moliyaviy sektor bo‘yicha erta ogohlantirish indikatorlarini joriy etish hamda global xatarlarni prognozlash tizimini takomillashtirish zarur.

Umuman olganda, Yangi O‘zbekistonda moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash va iqtisodiy o‘shirishni ta‘minlash o‘zaro uyg‘unlashtirilgan fiskal, monetar va institutsional siyosatni talab etadi. Kompleks va tizimli yondashuv mamlakatning uzoq muddatli barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Solow, Robert M. “A Contribution to the Theory of Economic Growth.” *The Quarterly Journal of Economics* 70, no. 1 (1956): 65–94.
2. Levine, Ross. “Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda.” *Journal of Economic Literature* 35, no. 2 (1997): 688–726.
3. Blanchard, Olivier. *Macroeconomics*. 7th ed. Boston: Pearson Education, 2017.
4. International Monetary Fund (IMF). *Fiscal Monitor: Policies for the Recovery*. Washington, DC: IMF, 2021.

**ALIGNING ENERGY SYSTEMS ENGINEERING EDUCATION WITH UZBEKISTAN’S
RENEWABLE ENERGY TRANSITION: RETHINKING CURRICULUM REFORM
THROUGH A POLICY–EDUCATION LENS**

**ENERGIYA TIZIMLARI MUHANDISLIK TA’LIMINI O‘ZBEKISTONNING QAYTA
TIKLANADIGAN ENERGIYAGA O‘TISH DAVRI BILAN UYG‘UNLASHTIRISH:
SIYOSAT-TA’LIM NUQTAVI ORQALI O‘QUV DASTURI ISLOHOTINI QAYTA
KO‘RIB CHIQISH**

**СОГЛАСОВАНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ПРОЕКТИРОВАНИЯ
ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ СИСТЕМ С ПЕРЕХОДОМ УЗБЕКИСТАНА НА
ВОЗОБНОВЛЯЕМЫЕ ИСТОЧНИКИ ЭНЕРГИИ: ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ РЕФОРМЫ
УЧЕБНЫХ ПРОГРАММ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПОЛИТИКИ И ОБРАЗОВАНИЯ.**

Ibodulloyeva Zarina Sayfulla qizi

Second-year student of the Faculty of Economics and Tourism, Bukhara State University.

Abstract

Uzbekistan’s transition toward renewable energy represents not only a technological transformation but also a significant institutional and educational challenge. While national policies increasingly prioritize the development of solar and wind energy, the preparedness of higher education institutions—particularly energy systems engineering programs—to support these ambitions remains uncertain. This study examines the extent to which current engineering curricula align with Uzbekistan’s renewable energy policy objectives. Using qualitative analysis of policy documents, curriculum structures, and international educational practices, the research identifies a persistent gap between policy ambitions and educational outcomes. Existing programs continue to emphasize traditional technical training, while offering limited exposure to systems thinking, energy policy, and sustainability issues. To address this gap, the study proposes a policy–education alignment framework designed to guide curriculum reform. The framework highlights interdisciplinary learning, practice-oriented training, and stronger integration between national energy strategies and engineering education. The findings underline the crucial role of universities in supporting Uzbekistan’s sustainable energy transition.

Keywords: renewable energy transition, energy systems engineering, curriculum reform, sustainability education, policy–education alignment, Uzbekistan.

O‘zbekistonning qayta tiklanadigan energiyaga o‘tishi nafaqat texnologik o‘zgarishni, balki muhim institutsional va ta’lim muammosini ham anglatadi. Milliy siyosat quyosh va shamol energiyasini rivojlantirishga tobora ko‘proq ustuvor ahamiyat berayotgan bir paytda, oliy ta’lim muassasalarining, xususan, energiya tizimlari muhandisligi dasturlarining ushbu ambitsiyalarni qo‘llab-quvvatlashga tayyorligi noaniqligicha qolmoqda. Ushbu tadqiqotda mavjud muhandislik o‘quv dasturlari O‘zbekistonning qayta tiklanadigan energiya siyosati maqsadlariga qay darajada mos kelishi o‘rganiladi. Siyosat hujjatlari, o‘quv dasturlari tuzilmalari va xalqaro ta’lim amaliyotlarining sifatli tahlilidan foydalangan holda, tadqiqot siyosat ambitsiyalari va ta’lim natijalari o‘rtasidagi doimiy tafovutni aniqlaydi. Mavjud dasturlar an’anaviy texnik tayyorgarlikka urg‘u berishda davom etmoqda, shu bilan birga tizimli fikrlash, energiya siyosati va barqarorlik masalalariga cheklangan darajada e’tibor qaratmoqda. Ushbu tafovutni bartaraf etish uchun tadqiqot o‘quv dasturlarini isloh qilishga yo‘naltirilgan siyosat-ta’limni muvofiqlashtirish tizimini taklif qiladi. Ushbu tizim fanlararo o‘rganish, amaliyotga yo‘naltirilgan o‘qitish va milliy energiya strategiyalari va muhandislik ta’limi o‘rtasidagi kuchliroq integratsiyani ta’kidlaydi. Topilmalar universitetlarning O‘zbekistonning barqaror energiyaga o‘tishini qo‘llab-quvvatlashdagi muhim rolini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: qayta tiklanadigan energiyaga o‘tish, energiya tizimlari muhandisligi, o‘quv dasturlarini isloh qilish, barqarorlik ta’limi, siyosat-ta’limni muvofiqlashtirish, O‘zbekiston.

Переход Узбекистана к возобновляемой энергетике представляет собой не только технологическую трансформацию, но и значительный институциональный и образовательный вызов. Несмотря на то, что национальная политика всё больше ориентируется на развитие солнечной и ветровой энергетики, готовность системы высшего образования — в частности программ по инженерии энергетических систем — поддерживать эти процессы остаётся недостаточно изученной. В данной работе рассматривается степень соответствия существующих инженерных учебных программ целям государственной политики Узбекистана в области развития возобновляемой энергетики. На основе качественного анализа политических документов, структуры образовательных программ и международных образовательных практик выявляется устойчивый разрыв между политическими целями и образовательными результатами. Существующие программы по-прежнему в основном ориентированы на традиционную техническую подготовку и уделяют ограниченное внимание системному мышлению, энергетической политике и вопросам устойчивого развития. Для преодоления данного разрыва в исследовании предлагается концептуальная модель согласования политики и образования, направленная на реформирование учебных программ. Данная модель подчеркивает важность междисциплинарного обучения, практико-ориентированной подготовки и более тесной интеграции национальных энергетических стратегий с инженерным образованием. Полученные результаты подтверждают ключевую роль университетов в обеспечении устойчивого энергетического перехода Узбекистана.

Ключевые слова: переход к возобновляемой энергетике, инженерия энергетических систем, реформирование учебных программ, образование в области устойчивого развития, согласование политики и образования, Узбекистан.

Global energy systems are currently undergoing significant transformation as countries respond to climate change, environmental challenges, and increasing energy demand. Renewable energy has become a key component of this transformation, serving not only as a cleaner source of power but also as an important driver of economic modernization and energy security. In this context, the development of highly qualified professionals capable of managing complex and interconnected energy systems has become increasingly important.

Uzbekistan has identified renewable energy development as a strategic national priority. In recent years, the government has introduced policies aimed at expanding solar and wind energy capacity, improving energy efficiency, and reducing dependence on fossil fuels. These initiatives demonstrate the country’s commitment to sustainable development and its intention to integrate into global energy transformation processes.

However, achieving these policy goals requires more than technological investment and regulatory reform. A successful energy transition also depends on the availability of skilled engineers who are capable of designing, managing, and operating modern energy systems. Higher education institutions therefore play a crucial role in preparing specialists who can support the country’s renewable energy development.

Historically, engineering education in Uzbekistan has been oriented toward conventional energy systems and traditional technical training. As a result, many existing programs provide limited coverage of interdisciplinary topics such as energy policy, sustainability, and integrated energy system management. This situation raises an important question: to what extent do current energy systems engineering programs prepare graduates to support Uzbekistan’s renewable energy transition?

The purpose of this study is to examine the relationship between renewable energy policy priorities and engineering education in Uzbekistan. The research aims to identify existing gaps and to propose a conceptual framework that can guide curriculum reform and strengthen the alignment between national energy strategies and educational programs.

This research employs a qualitative methodological approach designed to analyze the relationship between national renewable energy policies and engineering education programs.

The first stage of the study involved the analysis of national policy documents related to renewable energy development in Uzbekistan. These documents included legislation, strategic development plans, and government policy statements. The analysis focused on identifying key priorities, targets, and institutional requirements associated with the country’s renewable energy transition. Particular attention was paid to the types of professional competencies required to achieve these policy objectives.

The second stage consisted of a review of selected undergraduate and graduate programs in energy engineering and renewable energy offered by universities in Uzbekistan. Program structures, course descriptions, and learning outcomes were examined to evaluate the extent to which renewable energy topics and interdisciplinary knowledge areas are incorporated into existing curricula.

The third stage involved a comparative analysis of selected international engineering education programs specializing in energy systems and renewable energy technologies. The benchmarking focused on several aspects, including curriculum structure, integration of interdisciplinary subjects, inclusion of sustainability topics, and opportunities for practical training. This comparison helped to identify best practices that could inform curriculum reform in Uzbekistan.

The collected data were analyzed using thematic analysis. Recurring themes related to curriculum content, educational priorities, and policy expectations were identified and categorized. This process enabled the identification of key gaps between policy goals and educational practices, as well as potential opportunities for improving policy–education alignment.

The analysis revealed several key findings regarding the relationship between renewable energy policy objectives and engineering education in Uzbekistan.

First, national renewable energy policies demonstrate clear and ambitious goals. Government strategies emphasize the rapid expansion of solar and wind power generation, modernization of electricity infrastructure, and gradual decarbonization of the energy sector. Policy documents also highlight the importance of innovation, institutional capacity building, and the development of qualified human resources.

Second, the review of engineering curricula shows that many programs remain strongly focused on traditional technical disciplines. Although some universities have introduced courses related to renewable energy technologies, these subjects are often treated as supplementary additions rather than as central components of a comprehensive energy systems education.

Third, the study identified a noticeable gap in interdisciplinary competencies. Topics such as energy policy, regulatory frameworks, energy economics, environmental sustainability, and integrated energy planning receive relatively limited attention within existing engineering programs. As a result, graduates may possess strong technical knowledge but lack the broader analytical and policy-related skills necessary for addressing complex energy transition challenges.

These findings suggest that current educational programs may not fully support the evolving needs of Uzbekistan’s renewable energy sector.

The results indicate a structural misalignment between Uzbekistan’s renewable energy policy ambitions and the current structure of engineering education programs. Addressing this issue requires a more comprehensive approach to curriculum reform that goes beyond incremental changes.

To address this challenge, the study proposes a policy–education alignment framework aimed at strengthening the connection between national energy strategies and engineering education.

The first element of the framework is policy responsiveness. Educational programs should reflect national energy priorities and incorporate renewable energy objectives directly into curriculum design and learning outcomes.

The second element is systems thinking. Engineers must be trained to understand energy systems as complex socio-technical systems that involve technological, economic, environmental, and institutional dimensions.

The third element is interdisciplinary integration. Courses in energy economics, public policy, environmental management, and sustainability should be integrated into engineering curricula to provide students with a broader analytical perspective.

The fourth element is practice-oriented learning. Stronger collaboration between universities, industry, and government institutions is essential. Internships, applied research projects, and real-world case studies can help students develop practical skills and better understand the challenges of implementing renewable energy systems.

Together, these components provide a structured approach for aligning engineering education with national energy transition goals.

Uzbekistan’s transition toward renewable energy creates both technological and institutional opportunities for the country’s development. While national policies increasingly support renewable energy expansion, higher education systems must adapt in order to prepare specialists capable of managing complex energy transformations.

This study demonstrates that existing engineering education programs still largely reflect traditional energy sector priorities and provide limited coverage of interdisciplinary competencies required for modern energy systems management. Bridging this gap requires systematic curriculum reform guided by stronger alignment between policy objectives and educational outcomes.

The policy–education alignment framework proposed in this study offers a practical approach for modernizing energy systems engineering education in Uzbekistan. By integrating interdisciplinary knowledge, systems thinking, and practice-based learning, universities can play a critical role in supporting the country’s sustainable energy transition.

Future research should expand this analysis by incorporating perspectives from industry representatives, policymakers, and students in order to further refine educational strategies and evaluate their long-term effectiveness.

List of references:

1. International Energy Agency. (2022). *Law of the Republic of Uzbekistan on the Use of Renewable Energy Sources (No. ZRU-539)*. The law regulates the development and use of renewable energy in Uzbekistan and introduces incentives for renewable energy producers.
2. Ministry of Energy of the Republic of Uzbekistan. (2021). *National Strategy for Renewable Energy Development in Uzbekistan*.
3. World Bank. (2020). *Uzbekistan Energy Sector Reform: Opportunities for Renewable Energy Development*.
4. International Renewable Energy Agency. (2019). *Renewable Energy Market Analysis: Central Asia*.
5. United Nations Development Programme. (2021). *Promoting Sustainable Energy and Renewable Energy Development in Uzbekistan*.
6. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020). *Education for Sustainable Development in Higher Education*.
7. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2017). *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives*.
8. International Renewable Energy Agency. (2022). *Renewable Energy and Jobs: Annual Review*.
9. Sovacool, B. K. (2016). *How long will it take? Conceptualizing the temporal dynamics of energy transitions*. Energy Research & Social Science.
10. Geels, F. W. (2018). *Disruption and low-carbon system transformation: Progress and new challenges in socio-technical transitions research*. Energy Research & Social Science.

**INVESTITSİYALAR VA AHOLI DAROMADLARI O‘RTASIDAGI MUTANOSIBLIKNI
TA’MINLASHNING KONSEPTUAL ASOSLARI**

**КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ОСНОВА ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БАЛАНСА МЕЖДУ
ИНВЕСТИЦИЯМИ И ДОХОДАМИ НАСЕЛЕНИЯ**

**CONCEPTUAL BASIS FOR ENSURING BALANCE BETWEEN INVESTMENTS AND
POPULATION INCOME**

Salimova Zaxro Sobirjon qizi

Mirzo Ulug‘bek Nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti
Iqtisodiyot fakulteti tayanch doktoranti (PhD)

Annotatsiya

Mazkur maqolada investitsiyalar va aholi daromadlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik hamda ularning mutanosib rivojlanishini ta’minlashning konseptual asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda investitsiya jarayonlarining iqtisodiy o‘rishga, ishlab chiqarish hajmining kengayishiga hamda yangi ish o‘rinlarining yaratilishiga ta’siri yoritilib, ushbu omillar orqali aholi daromadlarining oshish mexanizmlari ochib beriladi. Shuningdek, investitsiya faoliyatining iqtisodiy tizimdagi roli, aholi farovonligini oshirishdagi ahamiyati hamda investitsiyalar va daromadlar o‘rtasidagi o‘zaro mutanosiblikni shakllantirishga xizmat qiluvchi nazariy yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, investitsiyalarni samarali yo‘naltirish orqali aholi daromadlarining barqaror o‘rishini ta’minlashga qaratilgan konseptual yondashuvlar va ilmiy xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Investitsiyalar, aholi daromadlari, iqtisodiy o‘rish, daromadlar mutanosibligi, investitsiya siyosati, bandlik, iqtisodiy rivojlanish, xususiy sektor.

В данной статье исследуются концептуальные основы обеспечения пропорциональности между инвестициями и доходами населения. В работе рассматривается взаимосвязь инвестиционных процессов с экономическим ростом, расширением производственных возможностей и созданием новых рабочих мест, а также их влияние на повышение доходов населения. Особое внимание уделяется роли инвестиций в развитии экономики и повышении уровня благосостояния общества. Кроме того, анализируются теоретические подходы к формированию сбалансированного соотношения между инвестициями и доходами населения. На основе проведенного исследования разработаны научные выводы и концептуальные предложения, направленные на обеспечение устойчивого роста доходов населения за счет эффективного использования инвестиционных ресурсов.

Ключевые слова: Инвестиции, доходы населения, экономический рост, пропорциональность доходов, инвестиционная политика, занятость, экономическое развитие, частный сектор.

This article examines the conceptual foundations for ensuring the proportional relationship between investments and household incomes. The study analyzes the interdependence between investment processes, economic growth, expansion of production capacity, and job creation, as well as their impact on increasing the income level of the population. Particular attention is paid to the role of investments in economic development and in improving social welfare. In addition, theoretical approaches aimed at establishing a balanced relationship between investments and household incomes are analysed. Based on the results of the research, a number of conceptual approaches and scientific conclusions are proposed to ensure sustainable growth of household incomes through the efficient allocation of investment resources.

Keywords: Investment, household income, economic growth, income proportionality, investment policy, employment, economic development, private sector.

Bugungi kunda investitsiyalarni jalb etish va aholi daromadlarini barqaror oshirish davlat iqtisodiy siyosatining markaziy yo‘nalishlariga aylangan. O‘zbekiston Respublikasi boshqaruvi tomonidan investitsiya muhitini tubdan takomillashtirish, tadbirkorlik faoliyatini keng qo‘llab-quvvatlash hamda xususiy sektorning rolini oshirish orqali iqtisodiyotda yuqori daromadli ish o‘rinlarini yaratish bo‘yicha uzluksiz chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyevning so‘nggi murojaatnomalarida ta’kidlanganidek, iqtisodiy o‘sish va barqaror farovonlikni ta’minlashda investitsiyalar hamda yuqori daromadli mehnat bozorining o‘zaro uyg‘unligi strategik ahamiyatga ega ekanligi qayd etilgan [1]. Bu yondashuv orqali nafaqat ishlab chiqarish quvvatlari kengaytiriladi, balki aholining daromad manbalari mustahkamlanadi va iqtisodiy tizimning ijtimoiy komponenti boyitiladi.

Shuningdek, “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”da xususiy sektor ulushini yalpi ichki mahsulotda sezilarli darajaga yetkazish, eksport salohiyatini kengaytirish va aholining mustahkam daromad manbalarini shakllantirish orqali iqtisodiy mutanosiblikni mustahkamlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu strategik hujjat doirasida investitsiyalarni samarali yo‘naltirish va daromadlar o‘sishini ta’minlashning konseptual asoslarini shakllantirish bo‘yicha tizimli yondashuv talab etiladi [2]. Shu bois, mazkur tadqiqot investitsiyalar va aholi daromadlari o‘rtasidagi murakkab o‘zaro bog‘liqlikni ilmiy tahlil qilish, ularning mutanosib o‘sishini qo‘llab-quvvatlovchi nazariy asoslarni aniqlashga qaratilgan.

Investitsiya va aholi daromadlari o‘rtasidagi bog‘liqlik iqtisodiy adabiyotlarda dastlab klassik siyosiy iqtisod vakillari tomonidan kapital jamg‘arilishi, ishlab chiqarish ko‘lami va taqsimot munosabatlari doirasida izohlangan. A.Smith investitsiyaning iqtisodiy mazmunini kapital to‘planishi va mehnat unumdorligining ortishi bilan bog‘lagan bo‘lsa, D.Ricardo ishlab chiqarish natijalarining ish haqi, foyda va renta o‘rtasida taqsimlanishi investitsiya rag‘batlari hamda daromadlar dinamikasini belgilashini ko‘rsatadi. J.S.Mill esa jamg‘arma–kapital–bandlik zanjirini yanada tizimli shaklda yoritib, investitsiyani iqtisodiy o‘sishning moddiy asosi sifatida talqin qiladi. [3] Keyingi bosqichda I.Fisherning vaqtlar-aro tanlov yondashuvi investitsiyani kelajak daromad oqimlarini kengaytiruvchi qaror sifatida tushuntirdi, S.Kuznetsning milliy daromad hisoblari esa investitsiya va shaxsiy daromad kategoriyalarini statistik jihatdan aniq o‘lchash imkonini berdi. [4]

J.M.Keynes investitsiyani samarali talabning markaziy elementi sifatida izohlab, uning bandlik va daromadga multiplikativ ta’sirini asoslab berdi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, investitsiya hajmidagi o‘zgarish ishlab chiqarish, bandlik va uy xo‘jaliklari daromadlari dinamikasini bevosita belgilaydi. R.F.Harrod va E.D.Domar Keyns g‘oyalarini dinamik o‘sish modeliga tatbiq etib, jamg‘arma va investitsiya normasi, kapital sig‘imi hamda o‘sish sur‘atlari o‘rtasidagi nomuvofiqlik bandlik va daromadlar barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatdilar. [5]

R.M.Solow modelida xususiy investitsiya kapital chuqurlashuvi orqali jon boshiga ishlab chiqarish va real ish haqi o‘sishini jadallashtiradi, biroq uzoq muddatli o‘sish texnologik taraqqiyot bilan izohlanadi. S.Kuznetsning tengsizlik haqidagi yondashuvi investitsiya natijalarining aholi qatlamlari o‘rtasida qanday taqsimlanishi masalasi ham kamida investitsiya hajmi qadar muhim ekanini ko‘rsatadi. Demak, zamonaviy adabiyotlarda investitsiya va aholi daromadlari o‘rtasidagi bog‘liqlik hajmiy, tarkibiy va taqsimot jihatlarining birligida talqin qilinadi. [6]

O‘zbekiston iqtisodchi olimlari tomonidan investitsiya va aholi daromadlari muammosi turli yo‘nalishlarda tadqiq etilgan. Xususan, A.V. Vahobov, T.S. Malikov, Sh.Sh. Shodmonov, U.V. G‘afurov, A.U. Burxanov, Sh.X. Muminov, X.X. Xudoyqulov, D.G‘ozibekov, M.S. Qosimov, G.Ya. Muxamedjanova, B.S. Mamatov, D.Yu. Xujamkulov, O. Nurbekov, N.M. Mahmudov, N.G‘. Xidirov va X.X. Imomovlarning ilmiy ishlari investitsiyaning iqtisodiy mohiyati, uni tashkil etish va moliyalashtirish manbalari, investitsiya loyihalarini baholash, investitsion muhit va innovatsion rivojlanish masalalarini yoritadi. [7]

Aholi daromadlari va farovonligi masalalari esa X.X. Abdurahmonov, Q.X. Abdurahmonov, N.U. Arabov, M.M. Xolmuxamedov, N.Q. Zokirova, R.A. Ubaydullaeva hamda S.P.

Qurbonovlarning ilmiy ishlarida chuqurroq yoritilgan. Ushbu mualliflar daromadlarning shakllanish manbalari, ish haqi va bandlik, daromadlar tabaqalanishi, turmush sifati, kambag‘allik va ijtimoiy himoya masalalarini tahlil qilganlar. [8]

Mazkur tadqiqotda investitsiyalar va aholi daromadlari o‘rtasidagi mutanosiblikni ta’minlashning konseptual asoslari makroiqtisodiy, institutsional hamda ijtimoiy yondashuvlar kesimida o‘rganildi. Tadqiqotning nazariy poydevori investitsiyani milliy hisoblar tizimida kapital shakllanishi bilan bog‘liq makroiqtisodiy kategoriya sifatida talqin etuvchi yondashuv, shuningdek, aholi daromadlarini uy xo‘jaliklari ixtiyorida qoladigan daromad mezonini orqali izohlovchi xalqaro metodologiyalarga tayandi.

O‘zbekistonda investitsiyalar va aholi daromadlari o‘rtasidagi mutanosiblikni ta’minlash bo‘yicha institutsional-huquqiy baza izchil shakllantirilgan. Xususan, “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi O‘RQ-598-son Qonun investitsiya faoliyati sohasidagi munosabatlarni tartibga solishning umumiy huquqiy asosini belgilab berdi. PF-158-son “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi esa barqaror iqtisodiy o‘lish orqali daromadi o‘rtachadan yuqori bo‘lgan davlatlar qatoridan o‘rin olish g‘oyasini ilgari surdi. Bundan tashqari, PQ-12-son qaror doirasida 2025-yilda kambag‘allikni qisqartirish va bandlikni rag‘batlantirish uchun davlat maqsadli jamg‘armalari hisobidan 952 mlrd so‘m yo‘naltirilishi nazarda tutilgan bo‘lsa, PF-97-son Farmon bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xususiy xorijiy investitsiyalar uchun beriladigan imtiyozlar qo‘llanadigan hudud va tarmoqlar kengaytirildi, jumladan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish yo‘nalishi ham ushbu ro‘yxatga kiritildi. Bu holat investitsiya siyosati endilikda nafaqat kapital oqimlarini oshirish, balki daromad yaratish va hududiy bandlikni qo‘llab-quvvatlash funksiyasini ham bajarishga yo‘naltirilganini ko‘rsatadi. [9]

Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yil yakunida YAIMning real o‘lish sur‘ati 7,7 foizni, asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar o‘lishi esa 10,5 foizni tashkil etdi. Shu davrda asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi 591,1 trln so‘mga yetdi. E’tiborlisi, investitsiyalarning 160,5 trln so‘mi yoki 27,2 foizi ishlab chiqarish sanoatiga yo‘naltirilgan. Bu esa investitsiya oqimlarining iste’molga emas, balki yuqori qo‘shilgan qiymat yaratadigan ishlab chiqarish tarmoqlariga yo‘naltirilayotganini ko‘rsatadi. Mazkur holat nazariy jihatdan aholi daromadlarining barqaror o‘lishi uchun muhim, chunki aynan ishlab chiqarish va xizmatlar tarmoqlaridagi investitsiyalar mehnat unumdorligi, ish o‘rinlari soni hamda ish haqi fondining kengayishiga kuchliroq ta’sir ko‘rsatadi. [10]

Daromadlar ko‘rsatkichlari ushbu bog‘liqlikning amaliy natijasini namoyon etadi. 2025-yil yanvar–dekabr oylarida aholining umumiy daromadlari 1 134,3 trln so‘mni tashkil etib, nominal o‘lish 18,9 foizni, real o‘lish esa 9,2 foizni ko‘rsatdi. Aholi jon boshiga umumiy daromad 29,9 mln so‘mga, uning real o‘lishi 7,2 foizga yetdi. Muhimi, aholi umumiy daromadlari tarkibida mehnat faoliyatidan olingan daromadlar ulushi 60,4 foizni tashkil qilgan, bu esa investitsiya natijalarining sezilarli qismi ish haqi va mehnat daromadlari orqali aholiga uzatilayotganini anglatadi. Shuningdek, 2025-yil yanvar–sentyabr oylarida o‘rtacha oylik nominal hisoblangan ish haqi 6 166,9 ming so‘mni tashkil etib, o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 19,2 foizga oshgan. Ayni paytda, rasmiy kambag‘allik darajasi 2023-yildagi 11,0 foizdan 2024-yilda 8,9 foizga, 2025-yilda esa 5,8 foizga tushgan. Bu ko‘rsatkichlar investitsiyalar, bandlik va daromadlar o‘rtasidagi uzatish mexanizmi ma’lum darajada ishlayotganini tasdiqlaydi. [11]

Mazkur jarayonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik alohida o‘rin tutadi. 2025-yil yakunlariga ko‘ra, kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan yaratilgan qo‘shilgan qiymat 923,5 trln so‘mni, ya’ni YAIMning 52,2 foizini tashkil etdi. Shu bilan birga, kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan 362,9 trln so‘m investitsiya o‘zlashtirilib, ularning jami asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalardagi ulushi 61,4 foizga yetgan. Bu esa investitsiyalar va aholi daromadlari mutanosibligini ta’minlashda yirik korxonalar bilan bir qatorda kichik biznes ham hal qiluvchi bo‘g‘in ekanini ko‘rsatadi. Chunki aynan kichik biznes hududlarda tezroq ish o‘rni yaratadi, o‘zini o‘zi band qilishni kengaytiradi va investitsiya natijasini uy xo‘jaliklari daromadiga bevosita aylantiradi. [12]

Shunday qilib, o‘tkazilgan tahlil asosida quyidagi ilmiy natija shakllantirildi: investitsiyalar va aholi daromadlari o‘rtasidagi mutanosiblikni ta’minlashning konseptual asosi investitsiya hajmini ko‘paytirish bilangina cheklanmaydi. U, eng avvalo, investitsiyalarning ishlab chiqaruvchi tarmoqlarga yo‘naltirilishi, kichik biznes va xususiy tashabbusning qo‘llab-quvvatlanishi, investitsiya natijalarining mehnat daromadlariga uzatilishi hamda kambag‘allikni qisqartirish va hududiy tafovutlarni yumshatish bilan uyg‘unlashgan taqdirdagina mazmunli iqtisodiy natija beradi.

Tadqiqot natijalari investitsiyalar va aholi daromadlari o‘rtasidagi mutanosiblik iqtisodiy o‘shishning nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatini ham belgilovchi strategik omil ekanini ko‘rsatdi. O‘zbekistonda investitsiya faolligining ortishi, xususiy sektorning kengayishi, bandlik ko‘rsatkichlarining yaxshilanishi hamda aholi daromadlarining o‘shishi o‘rtasida ijobiy va barqarorlashib borayotgan bog‘liqlik mavjud. Biroq ushbu bog‘liqlikning samaradorligi investitsiya hajmidan ko‘ra ko‘proq uning tarmoq, hududiy va institutsional yo‘naltirilganligi bilan belgilanadi. Shu bois investitsiyalar va aholi daromadlari o‘rtasidagi mutanosiblikni ta’minlash konsepsiyasi investitsiya siyosatini ijtimoiy natijadorlik mezonlari bilan uyg‘unlashtirishni talab etadi.

Mazkur yondashuvdan kelib chiqib, investitsiya siyosatini baholashda kapital qo‘shilmalar hajmi bilan bir qatorda uning real daromadlar o‘shishi, sifatli bandlikni kengaytirish, mehnat daromadlari ulushini oshirish va kambag‘allikni qisqartirishga ta’sirini aks ettiruvchi indikatorlarni joriy etish maqsadga muvofiq. Shu bilan birga, investitsiyalarni yuqori qo‘shilgan qiymat yaratuvchi tarmoqlar, kichik biznes, hududiy ishlab chiqarish loyihalari hamda inson kapitalini rivojlantirish bilan uzviy bog‘langan yo‘nalishlarga ustuvor yo‘naltirish zarur. Ana shunday yondashuvgina investitsiya o‘shishini aholi farovonligining barqaror va inklyuziv o‘shishiga aylantira oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev, S. M. (2025, 26 dekabr). *Prezident Shavkat Mirziyoyev: “2026-yil barcha sohalarni rivojlantirishda tub burilish yili bo‘ladi”*. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. <https://president.uz/oz/lists/view/8833>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022, 28 yanvar). *2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi: PF-60-son Farmon*. Lex.uz. <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
3. Smith, A. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776); Ricardo, D. *On the Principles of Political Economy and Taxation* (1817);
4. Kuznets, S. *National Income, 1929–1932* (1934).
5. Keynes, J. M. *The General Theory of Employment, Interest, and Money* (1936);
6. Harrod, R. F. “An Essay in Dynamic Theory” (1939); Domar, E. D. “Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment” (1946). Solow, R. M. “A Contribution to the Theory of Economic Growth” (1956);
7. Vahobov, A. V., Xajibakiyev, Sh. X., & Mo‘minov, N. G. (2010). *Xorijiy investitsiyalar*. Moliya.
8. G‘ozibekov, D. G‘. (2003). *Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari*. Moliya.
9. Mamatov, B. S., Xo‘jamqulov, D. Yu., & Nurbekov, O. Sh. (2014). *Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish*. Iqtisod-Moliya.
10. Karimov, N. G‘., & Xojimatov, R. X. (2011). *Investitsiyani tashkil etish va moliyalashtirish*. TDIU.
11. Imomov, X. X. (2010). *Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish*. Iqtisod-Moliya.
12. Karlibayeva, R. X. (2011). *Investitsiyani tashkil etish va moliyalashtirish*. Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
13. Abdurahmonov, X. X., Arabov, N. U., & Xolmuxamedov, M. M. (2014). *Aholi daromadlari va turmush sifati*. Ilm Ziyo.

**RESPUBLIKA TIJORAT BANKLARI OPERATSIYALARI VA
ULARNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI**

**ОПЕРАЦИИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ РЕСПУБЛИКИ И
ВОПРОСЫ ИХ РАЗВИТИЯ**

**OPERATIONS OF COMMERCIAL BANKS OF THE REPUBLIC
AND ISSUES OF THEIR DEVELOPMENT**

G‘aybullayeva Zilola Raxmatullo qizi

O‘zbekiston Milliy Universiteti Iqtisodiyot fakulteti “moliya va kredit” kafedrası o‘qituvchisi

Oxunjonova Kamola Komiljon qizi

O‘zbekiston Milliy Universiteti Iqtisodiyot fakulteti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya

Maqola O‘zbekiston tijorat banklari operatsiyalarini rivojlantirish masalalariga bag‘ishlangan bo‘lib, qimmatli qog‘ozlar bozorini rivojlantirish orqali bank faoliyatini samaradorligini oshirishga qaratilgan. Tadqiqotda banklarning aktiv va passiv operatsiyalari, depozit operatsiyalari tahlil qilinadi. Qimmatli qog‘ozlar bozorini rivojlantirish imkoniyatlari, uning banklar resurs bazasini mustahkamlash, risklarni boshqarish va likvidlikni oshirishda tutgan roli o‘rganilgan. Natijalar O‘zbekistonda bank operatsiyalarini optimallashtirish va moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashda qimmatli qog‘ozlar bozorining ahamiyati ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, aktiv operatsiyalar, passiv operatsiyalar, depozit operatsiyalari, likvidlik, qimmatli qog‘ozlar, diversifikatsiya

Данная статья посвящена вопросам развития операций коммерческих банков в Узбекистане с акцентом на повышение эффективности их деятельности через развитие рынка ценных бумаг. В исследовании анализируются активные и пассивные операции банков, а также депозитные операции. Рассматриваются возможности развития рынка ценных бумаг, его роль в укреплении ресурсной базы банков, управлении рисками и повышении ликвидности. Результаты подчеркивают значимость рынка ценных бумаг для оптимизации банковских операций и обеспечения финансовой стабильности в Узбекистане.

Ключевые слова: коммерческие банки, активные операции, пассивные операции, депозитные операции, ликвидность, ценные бумаги, диверсификация

This article is dedicated to the development of commercial bank operations in Uzbekistan, focusing on improving banking efficiency through the development of the securities market. The study analyzes banks’ active and passive operations, as well as deposit operations. The potential of the securities market, its role in strengthening banks’ resource base, managing risks, and enhancing liquidity, is also examined. The results highlight the importance of the securities market in optimizing bank operations and ensuring financial stability in Uzbekistan.

Key words: commercial banks, asset operations, liability operations, deposit operations, liquidity, securities, diversification

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-2025-yillarga mo‘ljallangan “O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi” to‘g‘risidagi farmonida-moliyaviy sektorni izchil isloh qilish davomida qator chora-tadbirlar amalga oshirildi va natijada ilg‘or bank biznesini yuritish hamda ushbu sektorda raqobat muhitini kuchaytirish uchun zarur huquqiy shart-sharoitlar yaratildi [1].

Bugungi kunda moliya bozorlaridagi raqobatning kuchayishi tijorat banklari faoliyatini samaradorligini oshirishini talab qiladi. Tijorat banklari-bu yuridik va jismoniy shaxslarga bank xizmatlarini ko‘rsatuvchi moliyaviy muassasalar hisoblanadi. Tijorat banklari o‘zlarining xo‘jalik mavqeyiga ko‘ra aksionerlik tipidagi muassasalar bo‘lsa, huquqiy mavqeyiga ko‘ra, faoliyatning biron bir turiga xizmat ko‘rsatuvchi, ixtisoslashgan yoki milliy bank bo‘lishi mumkin[2]. Ularning vazifalari-omonatlarni qabul qilish, kreditlar berish, qimmatli qog‘ozlar bilan ishlash, va valyuta operatsiyalari bilan shug‘ullanish hisoblanadi. Shu bilan birga, tijorat banklari tomonidan amalga oshiriladigan aniq moliyaviy amallar va jarayonlarni-tijorat banklari operatsiyalari nazorat qiladi. O‘zbekistonda tijorat banklari operatsiyalari sezilarli darajada rivojlanayotgan bo‘lsa-da, kreditlash sifati, resurs bazasining barqarorligi, qimmatli qog‘ozlar bozorining rivojlanmaganligi, va risklarni boshqarish tizimlarini takomillashtirish dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf etishda bank faoliyatiga strategik yondashuvlar, jumladan qimmatli qog‘ozlar bozorini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Tijorat bankining aktiv va passiv operatsiyalari bo‘yicha xorijlik olimlar va O‘zbekistonlik olimlar salmoqli ishlarni amalga oshirishgan. Britannica Encyclopedia ga ko‘ra, tijorat banklari aktivlari asosan kreditlar, bozorda sotiladigan qimmatli qog‘ozlar hamda majburiy rezervlardan iborat bo‘lib, bank daromadining asosiy manbaini tashkil etadi[3]. Ushbu yondashuv bank aktivlarining tuzilishi va ularni samarali boshqarish zarurligini asoslab beradi. Muzaffar Saxibjonov (2025)-tijorat banklari aktiv operatsiyalarini boshqarish orqali daromadlilikni oshirish masalalarini o‘rganadi. Bu maqola aynan maxsus aktiv operatsiyalar (aktivlar daromadlilik) tushunchasiga chuqur kirib, ularni boshqarish amaliyotini tahlil qiladi[4]. Ruziyev Baxtiyor (2025) esa bank aktivlarining sifati, tarkibi, va muammoli aktivlar ulushini kamaytirish bo‘yicha ilmiy xulosalar beradi[5]. Bank resurslarini shakllantirish bilan bog‘liq bo‘lgan operatsiyalar banklarning-passiv operatsiyalar deyiladi. Passiv operatsiyalar yordamida tijorat banklarining passiv va aktiv-passiv schyotidagi pul mablag‘larining salmog‘i oshib boradi. Banklarning passiv operatsiyalari ularning faoliyatini tashkil qilishda katta rol o‘ynaydi. Passiv operatsiyalar yordamida tijorat banklari kreditlash uchun zarur bo‘lgan kredit resurslarini tashkil qiladi. Tijorat banklari passiv operatsiyalarining asosan to‘rtta shakli mavjud:

1. Tijorat banklari qimmatbaho qog‘ozlarini muomalaga chiqarish yo‘li bilan resurslar yig‘ish;
2. Bank foydasi hisobidan har xil fondlar tashkil qilish yoki fondlar summasini oshirish;
3. Boshqa kreditlarning mablag‘larini jalb qilish;
4. Depozit operatsiyalarni amalga oshirish[6].

Passiv operatsiyalar bankning majburiyatlari bo‘lib, u orqali resurslar jalb qilinadi va keyingi aktiv operatsiyalar uchun baza yaratiladi[7].

Tijorat banklarining aktiv va passiv operatsiyalari bilan birgalikda, depozit operatsiyalari bo‘yicha ham bir qator ishlar olib borilgan. Akmal Rahimovning maqolasi banklar tomonidan zamonaviy depozit xizmatlari, masofaviy depozitlar va ularning turlari haqida yozilgan. Bu manba depozit operatsiyalarining amaliyoti va muammolarini ko‘rsatadi[8]. Xilola Mirzayeva tadqiqotida tijorat banklarida depozit operatsiyalarini yuritish likvidlik, resurs bazasi va barqarorlik nuqtai nazaridan tahlil qilingan[9]. Bu ikkala tadqiqotchilarni ishlarida depozit operatsiyalarini jalb qilish, boshqarish, va hisobini yuritish bo‘yicha so‘z borsa, Otabek Melikov maqolasida depozit amaliyotini shakllantirish bo‘yicha fikr-mulohazalarni ko‘rishimiz mumkin. Uning maqolasida depozit tushunchasi, turlari va jalb qilinish mexanizmlari, shuningdek depozitlar tarkibi va bank resurslaridagi ulushi tahlil qilingan. Shu bilan birga tijorat banklarining aktiv, passiv, va depozit operatsiyalari tahlili ularning resurs bazasi va moliyaviy barqarorligini shakllantirishdagi muhim rolini ko‘rsatdi[10]. Biroq, zamonaviy bank faoliyatini yanada samarali qilish uchun qimmatli qog‘ozlar bozoridagi imkoniyatlarni ham hisobga olish zarur. Shahnoza Sobirova o‘z maqolasida tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bozoridagi faoliyati, kapital bozoriga ishtiroki, emissiya siyosati, investitsiya portfeli va risklarni boshqarish masalalari o‘rganiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, banklarning bozor infratuzilmasi va raqamli texnologiyalarni qo‘llashi samaradorlikni oshiradi[11]. Azizbek G‘ofurov esa tijorat banklaridagi qimmatli qog‘ozlar bilan bog‘liq

operatsiyalar (sotish, sotib olish, investitsiya) va ularning bank faoliyatidagi roli hamda ta’siri haqida ilmiy tahlil beradi[12].

Ushbu tadqiqot O‘zbekiston bank tizimining asosiy ko‘rsatkichlarining 2024-2025-yillardagi dinamikasini tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, ma’lumotlarni yig‘ish usullari, tahlil metodlari, tahlilning asosiy mezonlari, metodologik asos, natijalarni aniqlash va xulosalar chiqarish yondashuvlar asosida olib borildi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston tijorat banklarining faoliyati sezilarli darajada o‘tdi, va ularning majburiyatlari, aktivlari, shu o‘rinda kredit va depozit hajmlari oshdi. Ushbu bo‘limda 2024-2025-yillarda bank tizimining asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlari tahlil qilinish bilan birga, natijalar bank resurslarini diversifikatsiya qilish zarurligini ko‘rsatadi. Ushbu jadvalda O‘zbekiston tijorat banklarining asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlarini ko‘rishimiz mumkin.

1-jadval

Tijorat banklarining asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlari va uning tahlili[13]

Ko‘rsatkichlar	2024-yil (jami)	2025-yil (jami)
Aktivlar(mlrd so‘m)	751 736	892 939
Majburiyatlar (mlrd so‘m)	638 747	759 818
Kreditlar (mlrd so‘m)	525 887	595 309
Depozitlar (mlrd so‘m)	297 396	390 993
Kreditlarning depozitlarga nisbati (%)	177%	152%
Aktivlarning majburiyatlarga nisbati (%)	118%	118%

Jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki 2024-yilda jami aktivlar 751 736 mlrd so‘mni tashkil qilgan bo‘lsa, 2025-yilda bu ko‘rsatkich sezilarli darajada oshib, 892 939 mlrd so‘mga yetgan. Banklarning majburiyatlari ham 638 747 mlrd so‘mdan mos ravishda 759 818 mlrd so‘mga o‘sgan. Bu o‘shirish bank tizimida moliyaviy barqarorlikni saqlab, resurslar hajmining kengayganini ko‘rsatadi. Kreditlar hajmi 1 yil oralig‘ida 525 887 mlrd so‘mdan 595 309 mlrd so‘mga yetgan. Shu bilan birga, depozitlar hajmi ham 297 396 mlrd so‘mdan 390 993 mlrd so‘mga oshgan. Buning natijasida, kreditlarning depozitlarga nisbati jami banklar bo‘yicha 177% dan 152% gacha pasaydi. Bu holat, depozitlarning tezroq oshganini yoki kreditlashning sekinlashganini ko‘rsatadi va banklarning resurs bazasi barqarorligini yaxshilaydi. Jadvaldagi boshqa ko‘rsatkichlar, jumladan aktivlarning majburiyatlarga nisbati 2024-2025-yillar oralig‘ida o‘zgarishsiz-118% miqdorda saqlanib qolgan. Bu esa banklarning o‘shirish borayotgan aktivlar hajmini moliyalashtirish bilan birga, bank tizimining moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi. Umuman olganda, 2024-2025-yillarda tijorat banklarining aktiv va passiv ko‘rsatkichlaridagi o‘shirish, resurslarni diversifikatsiya qilishni yuzaga keltiradi. Banklar faoliyatini samaradorligini oshirish uchun qimmatli qog‘ozlar bozoridagi imkoniyatlarni kengaytirish muhim ahamiyatga ega. Bu esa banklarning resurs bazasini mustahkamlash, likvidlikni oshirish, va risklarni boshqarishda muhim rol o‘ynaydi.

Tadqiqot jarayonidan xulosa qilishimiz mumkinki, so‘nggi yillarda xususan 2024-2025-yillar davomida O‘zbekiston tijorat banklari operatsiyalari ijobiy dinamikani ko‘rsatdi. Jami aktivlar, depozitlar, hamda majburiyatlar o‘shirish banklarda moliyaviy barqarorlikni va investor ishonchini oshirishga xizmat qilmoqda. Biroq resurs bazasini mustahkamlash, risklarni boshqarish, va likvidlikni oshirish kabi masalalar hali ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Tijorat banklari qimmatli qog‘ozlar bozorini rivojlantirish orqali o‘z faoliyatini diversifikatsiya qilishi, kapital jalb qilish imkoniyatlarini kengaytirish va moliyaviy barqarorligini mustahkamlashi mumkin. Umuman olganda, qimmatli qog‘ozlar bozorining rivojlanishi bank operatsiyalarini optimallashtirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi “2020-2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-5992-sonli farmoni https://lex.uz/docs/-4811025?utm_source=chatgpt.com

2. Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi: Darslik-2020. 634b
3. Britannica, T. Editors of Encyclopedia (2024, February 15). Commercial bank. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/money/commercial-bank>
4. Muzaffar Saxibjanov “Tijorat banklari aktivlarini boshqarish va daromadligini oshirish masalalari” <https://doi.org/10.5281/zenodo.15159800>
5. Ruziyev Baxtiyor “Tijorat banklari aktivlari samaradorligini oshirishdagi muammolar va ularning yechimlari” <https://share.google/erh8ODXxhcI014IOI>
6. Z. Mamadiyrov, M. Maxmudova, M. Kurbonbekova-Bank ishi darslik 1-jild 2021. 81b.
7. https://www.cribs.su/bankovskoe-delo/4504/?utm_source=chatgpt.com
8. Akmal Rahimov “Tijorat banklari tomonidan depozitlar jalb qilish va ularni boshqarish” https://yashil-iqtisodiyot.taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/4141?utm_source=chatgpt.com
9. Xilola Mirzayeva “Banklarda depozit operatsiyalarini hisobini yaratish tartibi” https://yashil-iqtisodiyot.taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/270?utm_source=chatgpt.com
10. Otabek Melikov “Tijorat banklari depozit xizmatlari amaliyotini takomillashtirish” https://yashil-iqtisodiyot.taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/4431?utm_source=chatgpt.com
11. Shahnoza Sobirova “Banklarning qimmatli qog‘ozlar bozoridagi faoliyatini takomillashtirish masalalari” https://worldlyjournals.com/index.php/IJSR/article/view/16177?utm_source=chatgpt.com
12. Azizbek G‘ofurov “Tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bilan bog‘liq operatsiyalari va ularning bank faoliyatida tutgan o‘rni” https://erus.uz/index.php/er/article/view/2003?utm_source=chatgpt.com
13. www.cbu.uz. - O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma’lumotlari

УДК:338.24

**ЎЗБЕКИСТОНДА МАҲСУЛОТ СИФАТИНИ БОШҚАРИШ АМАЛИЁТИНИ ДАВЛАТ
ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ**

**НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАКТИКИ
УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ПРОДУКЦИИ В УЗБЕКИСТАНЕ**

**DIRECTIONS OF STATE REGULATION OF PRODUCT QUALITY MANAGEMENT
PRACTICES IN UZBEKISTAN**

Абдуллоев Аслиддин Жунайдуллоевич

БухДУ Иқтисодиёт кафедраси мудири и.ф.д., профессор

Аннотация

Мақолада Янги Ўзбекистон шароитида маҳсулот сифатини бошқариш, жумладан, аҳолини сифатли маҳсулотлар билан таъминланишини давлат томонидан тартибга солишнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари таҳлил қилиниб, миллий хусусиятлари аниқланган.

Калит сўзлар: бошқарув, сифат, маҳсулот сифати, сифат бошқаруви, сифат назорати, сифат менежменти тизими, сифат бошқаруви самарадорлиги

В статье анализируются нормативно-правовые основы управления качеством продукции, включая государственное регулирование обеспечения населения качественной продукцией, в условиях Нового Узбекистана, и выявляются национальные особенности.

Ключевые слова: управление, качество, качество продукции, управление качеством, контроль качества, система управления качеством, эффективность управления качеством.

The article analyzes the regulatory and legal foundations of product quality management, including state regulation of the provision of the population with quality products, in the conditions of New Uzbekistan, and identifies national characteristics.

Keywords: management, quality, product quality, quality management, quality control, quality management system, quality management effectiveness

Хар қандай мамлакат иқтисодиётининг барқарор ривожланишида маҳсулот сифати муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Истеъмолчилар эҳтиёжларини тўлиқ қондириш, бозорда рақобатбардошликни таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш учун маҳсулот сифатини бошқариш самарадорлигини юксалтириш зарур.

Сифат бошқаруви бугунги кунда турли мамлакатлар миллий иқтисодиётлари тармоқлари, жумладан, саноатда, балки хизмат кўрсатиш, қишлоқ хўжалиги, тиббиёт, таълим ва бошқа соҳаларда ҳам кенг қўлланилади. Маҳсулот сифатига таъсир қилувчи омиллар кўплаб бўлиб, уларнинг илмий жиҳатдан асосланган ҳолда таҳлил қилиниши, сифат бошқарувини муваффақиятли амалга оширишда ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

Янги Ўзбекистон шароитида ишлаб чиқарилаётган товар ва хизматлари сифатини халқаро стандартларга интеграциялаштиришга қаратилган ислохотларга устуворлик қаратилиб, бу орқали маҳаллий ишлаб чиқарувчи субъектларни ташқи бозорларга кириб бориб жараёнларини рағбатлантириш асосида ташқи савдо балансини ижобий сальдога келишини таъминлаш, тармоқларнинг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш вазифасини ҳал этиш белгилаб олинган. Жумладан, Президент Ш.М. Мирзиёев томонидан “Европа мамлакатларига маҳсулот экспорти бўйича қутилган натижаларга эришилмаган”[6] лигини таъкидлаб ўтганлиги ушбу соҳада тизимли ислохотларга устуворлик қаратилишидан далолат беради. Бунда маҳсулот сифатини бошқаришнинг илмий-назарий асосларини тадқиқ этиш асосида маҳаллий имкониятлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш талаб этилади.

Узоқ хорижлик Е.Қ. Боразон[8], Ҳ.М. Лиу[10], Р.А. Салэх[12], С. Саҳоо[11] каби иқтисодчи олимларнинг илмий изланишларида маҳсулот сифатини бошқариш самарадорлигини оширилиши корхоналар бошқарув стратегияларининг рақобатбардошликни ошириш бўйича дастурларининг таркибий компоненти сифатида намоён бўлишини кўрсатишган бўлса, Д. Кафетзопоулос[9], ҳамда Ҳ.С. Ал-Дҳаафри[7] кабилар маҳсулот сифатини бошқариш самарадорлиги корхонанинг инновацион фаолияти билан узвий алоқадор эканлигини исботлашган.

Умуман олганда, бугунги кунда мамлакатимизда миллий иқтисодиёт тармоқларининг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш имкониятларини оширишда глобал даражада маҳсулот сифатини белгиловчи “био”, “органик”, “эко” стандартлар тизимига интеграциялашган сифат бошқаруви тизимини шакллантириш талаб этилади. Бу эса маҳсулот сифатини бошқариш борасида иқтисодий фанда ўтказилган тадқиқотлар ва уларнинг натижаларини тизимли таҳлил қилиш асосида маҳаллий шарт-шароитларда самарали амал қилувчи маҳсулот сифатини бошқариш тизимини шакллантириш заруриятини уйғотади.

Тадқиқот жараёнида тизимли таҳлил, тарихийлик ва мантиқийлик, индукция ва дедукция, анализ ва синтез, қиёсий ва селектив танлаб тадқиқ қилиш, монографик таҳлил ва гуруҳлаш усуллари қўлланилган

Янги Ўзбекистон шароитида аҳолини сифатли маҳсулотлар билан таъминлаш масаласи сиёсий даражада устувор аҳамият касб этиб, янги таҳрирда қабул қилинган Конституцияга мувофиқ, “давлат фуқароларнинг соғлом ҳаётга бўлган ҳуқуқларини кафолатлаши ва бунда уларнинг сифатли ва хавфсиз бўлган маҳсулотлар билан таъминлаш вазифаси”[1] ни ўз зиммасига олиши билан боғлиқ бўлган ҳолатлар белгилаб берилган. Шу билан биргаликда, мустақилликнинг илк даврлариданоқ ҳукумат томонидан “Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш”[3] га қаратилган Қонуннинг қабул қилиниши билан маҳсулот сифатини белгиловчи хавфсизлик, сертификат, нуқсон, кафолат ва яроқлилик муддатлари, ҳамда сифатли бўлмаган маҳсулотларни қайтариб олиш билан боғлиқ бўлган муносабатларнинг

мазмунни ёритилган (1-жадвалга қаранг) ҳолда, истеъмолчиларнинг сифатли маҳсулот сотиб олишлари ва уларни истеъмол қилиши билан боғлиқ бўлган ҳар қандай ҳолатларни тартибга солиш имкониятини берган.

1-жадвал

Сифатли маҳсулот истеъмолини таъминлаш бўйича тушунчалар [1]

№	Тушунча	Моҳияти
1	Норматив ҳужжатлар	Техник жиҳатдан тартибга солиш соҳасидаги норматив ҳужжатлар ҳамда бошқа ҳужжатлар (шаҳарсозлик нормалари ва қоидалари, давлат фармакопеяси ҳамда фармакопея мақолалари), техник тавсифлар, рецептуралар, шунингдек товарнинг (ишнинг, хизматнинг) сифатига ва хавфсизлигига доир мажбурий талабларни ўз ичига олган бошқа ҳужжатлар
2	Товарнинг хавфсизлиги	Товарни истеъмол қилиш, ундан фойдаланиш, уни сақлаш, ташиш ёки утилизация қилишнинг, шунингдек, иш ёки хизмат натижаларидан фойдаланишнинг одатдаги шароитларида истеъмолчининг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкига ва атроф-муҳитга зарар етказилиши эҳтимоли билан боғлиқ хавф хатарнинг йўқлиги
3	Мувофиқлик сертификати	Сертификатланган маҳсулотнинг белгиланган талабларга мувофиқлигини тасдиқловчи ҳужжат
4	Товарнинг нуқсони	Товар (иш, хизмат)нинг норматив ҳужжатларнинг мажбурий талабларига, шартнома шартларига ёхуд товар (иш, хизмат)нинг сифатига одатда қўйиладиган талабларга номувофиқлиги
5	Товарнинг жиддий нуқсони	Товар (иш, хизмат)дан белгиланган мақсадда фойдаланиб бўлмайдиган қилиб қўядиган ёхуд бартараф этиш учун кўп меҳнат ва вақт сарфлаш талаб қиладиган камчилик
6	Кафолат муддати	Товардан (хизматдан) фойдаланишнинг (онлар ҳисобидаги) норматив муддати ёки товар (хизмат)нинг муайян вазифани (неча соатда, неча иш жараёнида, қанча километр масофани босиб ўтиб ва ҳ.к.) бажариш вақти тарзида белгиланган муддати бўлиб, бу муддат ичида ишлаб чиқарувчи (ижрочи), башарти товарни ишлатиш (хизматдан фойдаланиш) қоидаларига риоя этилган бўлса, товарнинг (хизматнинг) сифатига нисбатан норматив ҳужжатларда назарда тутилган талаблар бажарилишини кафолатлайди ва таъминлайди
7	Яроқлилиқ муддати	Муайян давр бўлиб, бу даврда товар фойдаланишга яроқли бўлади ва у тамом бўлгач, товар одамлар ҳаёти ҳамда соғлиғи учун хавф туғдириши мумкин
8	Товарни истеъмолчидан қайтариб олиш	Агар товар (иш, хизмат) истеъмолчи мулкига айланган ёки унга таклиф этилган бўлса, ишлаб чиқарувчи (ижрочи, сотувчи) томонидан амалга ошириладиган, товарнинг (ишнинг, хизматнинг) хавфсизлиги талабларига мос бўлмаган товарни (ишни, хизматни) қайтариб олишга қаратилган ҳар қандай чора

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, “Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”[3] ги Қонунга мувофиқ, маҳаллий бозорларда ҳар қандай истеъмолчи ўзи сотиб олаётган ёки сотиб олиш истагида бўлган маҳсулот ҳақидаги маълумотларни тўлиқлигича аниқлаши ва берилган маълумотлар бўйича маҳсулотнинг техник ёки сифат кўрсаткичлари мос келмаганлиги, шунингдек, истеъмолчи саломатлиги, унинг моддий ва ижтимоий ҳолатига зарар етказилганлиги учун белгиланган тартибда тоовон ундириш ҳуқуқига эга ҳисобланади.

Таҳлилларга кўра, мамлакатда маҳсулот сифатини бошқариш амалиётининг умумий ҳолатлари ва хусусиятлари янги таҳрирдаги “Ўзбекистон Республикаси Конституцияси”[1] билан “Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”[3] ги Қонунда ўз

ифодасини топган бўлса, ушбу жараёнларни тартибга солишда қўлланиладиган махсус Қонунлар қаторига “Метеорология тўғрисида”[2] ги, “Стандартлаштириш тўғрисида”[4] ги ва “Техник жиҳатдан тартибга солиш тўғрисида”[5] ги Қонунларни киритиш мумкин бўлади (2-жадвалга қаранг).

2-жадвал

Ўзбекистонда маҳсулот сифатини бошқариш амалиётини давлат томонидан тартибга солишнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари [2]

№	Меъёрий ҳужжат	Моҳияти
I. Умумий қонунчилик		
1.1	“Ўзбекистон Республикаси Конституцияси”[1]	Аҳолини сифатли маҳсулотлар билан таъминлаш бўйича фуқароларнинг ҳуқуқлари ва давлат мажбурияти бўйича умумий меъёрлар ва кафолатлар белгиланган
1.2	“Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”[3] ги Қонун	Истеъмолчиларнинг сифатли маҳсулот билан таъминланиши, жумладан, сифатсиз маҳсулотларни сотганлик учун жавобгарликлар, шунингдек, истеъмолчиларнинг тегишли ҳақ-ҳуқуқлари амал қилишини тартибга солади
II. Махсус қонунчилик		
2.1	“Метеорология тўғрисида”[2] ги Қонун	Маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида ўлчов бирликлари аниқлиги ва уларнинг бир хиллигини таъминлашга қаратилган меъёрий ҳужжат
2.2	“Стандартлаштириш тўғрисида”[4] ги Қонун	Маҳсулот сифати бўйича давлат стандартларини белгилаш ва уларни амал қилишини тартибга соладиган меъёрий ҳужжат
2.3	“Техник жиҳатдан тартибга солиш тўғрисида”[5] ги Қонун	Маҳсулот ва хизматларни ишлаб чиқаришни стандартлаштириш, сертификациялаш ва уларнинг белгиланган меъёрларга мувофиқлигини баҳолаш тизимини белгилаб берувчи меъёрий ҳужжат

Бу турдаги гуруҳлашни амалга оширилишига сабаб қуйидаги ҳолатлар билан изоҳланади:

биринчи, умумий қонунчилик – ушбу қонунчилик гуруҳи мамлакатда аҳолининг сифатли маҳсулотлар билан таъминланиши, жумладан, истеъмол бозорларида сифатсиз маҳсулотларни сотиш, уларни сотиб олиш ва истеъмол қилиш жараёнида вужудга келадиган муаммоли вазиятларни аҳоли, хусусан, истеъмолчилар манфаатлари нуктаи-назаридан ҳал этишга қаратилган чора-тадбирлар, мажбуриятлар, ҳақ-ҳуқуқлари ва кафолатлар тизими белгилаб берадиган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлардан ташкил топган ҳисобланади;

иккинчи, махсус қонунчилик гуруҳи – ушбу гуруҳ таркибига кирувчи меъёрий ҳужжатларда маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнларини ташкил этиш, уни техник-технологик регламентларини белгилаш, ўлчов бирликлари, маҳсулот учун тегишли бўлган истеъмол ва техник хусусиятлари бўйича стандартлаштириш, сертификациялаш ва уларга мослик ҳолатларини аниқлаш бўйича муносабатларни тартибга солувчи меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қиради.

Ўтказилган таҳлилларга кўра, мамлакатда маҳсулот сифатини бошқаришни давлат томонидан тартибга солишда қатор тизимли муаммолар мавжуд эканлиги аниқланиб, уларни меъёрий-ҳуқуқий, институционал, сифатни тарғиб этиш маданияти ва амалиёти билан боғлиқ йўналишларда амал қилиши намоён бўлди. Фикримизча, мамлакатда маҳсулот сифатини бошқариш амалиётини давлат томонидан тартибга солиш борасидаги мавжуд муаммолардан келиб чиқиб, кейинги йилларда қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз:

биринчидан, конунчиликни такомиллаштириш – бунда сифат назоратига тегишли бўлган меъёрий-хукукий ҳужжатларни амалий механизмлар орқали бойитиш. Жумладан, глобал сифат стандартлари билан интеграциялашган миллий стандартлар тизимини ишлаб чиқиш;

иккинчидан, институционал ислохотларни чуқурлаштириш – маҳсулот сифатини бошқариш амалиётини давлат томонидан тартибга солишда иштирок этувчи ваколатли органлар ўртасида мувофиқлаштирувчи кенгашлар фаолиятини йўлга қўйиш, шунингдек, ҳудудлар кесимида сифат назорати лабораториялари ва марказларини ташкил этиш;

учинчидан, кадрлар таъминотини такомиллаштириш – олий таълим муассасаларида сифат бошқаруви бўйича мутахассисларни тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишга қаратилган таълим дастурларини ишлаб чиқиш;

тўртинчидан, техник ва молиявий қўллаб-қувватлаш – глобал сифат стандартларини жорий этган ёки жорий этиш ҳолатида бўлган ишлаб чиқариш корхоналари учун субсидия ва грантлар ажратиш тизимини ишлаб чиқиш, жумладан, маҳаллий бозорларда маҳсулот сифати назорати бўйича рақамлаштирилган тизимларни жорий этиш;

бешинчидан, аҳоли ва тадбиркорлик субъектлари ўртасида сифат маданиятини шакллантириш – бунда истеъмолчилар ҳуқуқлари бўйича оммавий маълумотлар бериш усуллари, ҳамда, истеъмолчилар ва ишлаб чиқарувчилар ўртасида маҳсулот сифати бўйича умумлаштирилган, ўзаро бир хил бўлган фикрларни шакллантириш керак бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. 01.05.2023 й.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Метрология тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги ЎРҚ-614-сон Қонуни, 07.04.2020 й
3. Ўзбекистон Республикасининг “Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги 221-I-сон Қонуни, 26.04.1996 й.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Стандартлаштириш тўғрисида”ги ЎРҚ-800-сон Қонуни, 03.11.2022 й.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Техник жиҳатдан тартибга солиш тўғрисида”ги ЎРҚ-819-сон Қонуни, 27.02.2023 й
6. Президент Ш.М. Мирзиёевнинг 2024 йил 16 апрел куни Тўқимачилик соҳасида экспорт ва инвестиция ҳажмларини ошириш чора-тадбирлари юзасидан ўтказган видеоселлекторда сўзлаган нуткидан. 16.04.2024 й. URL: <https://president.uz/uz/lists/view/7168>
7. Al-Dhaafri, H. S., & Alosani, M. S. Impact of total quality management, organisational excellence and entrepreneurial orientation on organisational performance: empirical evidence from the public sector in UAE. *Benchmarking: An International Journal*, 27 (9), 2020. – pp. 2497–2519.
8. Borazon, E. Q., Liu, J. M., & Santamaria, J. G. O. Antecedents of quality performance in the Philippine micro, small, and medium hospitality sector. *Asia Pacific Business Review*, 27 (4), 2021. – pp. 559–582
9. Kafetzopoulos, D., Gotzamani, K., & Vouzas, F. (2021). Management innovation, drivers and outcomes: the moderating role of organisational size. *International Journal of Innovation Management*, 25 (2) <https://doi.org/10.1142/S1363919621500213>
10. Liu, H. M., Wu, S., Zhong, C. W., & Liu, Y. An empirical exploration of quality management practices and firm performance from Chinese manufacturing industry. *Total Quality Management & Business Excellence*, 32 (15–16), 2021. – pp. 1694–1712
11. Sahoo, S. Process quality management and operational performance: exploring the role of learning and development orientation. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 39 (5), 2021. – pp. 1190–1208
12. Saleh, R. A., Sweis, R. J., Saleh, F. I. M. Investigating the impact of hard total quality management practices on operational performance in manufacturing organizations: Evidence from Jordan. *Benchmarking - An International Journal*, 25 (7), 2018. – pp. 2040–2064

**O‘ZBEKISTONDA AYOLLAR RAHBARLIGIDAGI KORXONALARNING EKSPORT
FAOLIYATI VA HUDUDIY RIVOJLANISH TENDENSIYALARI**

**ЭКСПОРТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ, ВОЗГЛАВЛЯЕМЫХ
ЖЕНЩИНАМИ, И ТЕНДЕНЦИИ ИХ ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В
УЗБЕКИСТАНЕ**

**EXPORT ACTIVITY OF WOMEN-LED ENTERPRISES AND TRENDS IN THEIR
REGIONAL DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN**

Rahimova Mohigul Isroiljanovna

UNIVERSITY OF BUSINESS AND SCIENCE

Nodavlat oliy ta’lim muassasasi v.b. dotsenti, i.f.f.d (PhD)

<https://orcid.org/0009-0005-6197-2094>

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekistonda ayollar rahbarligidagi korxonalarining eksport faoliyati va uning hududiy rivojlanish tendensiyalari tahlil qilingan. Tadqiqotda 2020–2024 yillar kesimida hududlar bo‘yicha eksport ko‘rsatkichlari dinamikasi o‘rganilib, hududlar o‘rtasidagi farqlar, o‘shish sur‘atlari hamda yetakchi va ortda qolayotgan hududlar aniqlangan. Tahlil natijalariga ko‘ra, Toshkent shahri, Toshkent viloyati va Samarqand viloyati eksport hajmi bo‘yicha yetakchi o‘rinlarni egallagan bo‘lsa, ayrim hududlarda eksport faolligi past darajada saqlanib qolmoqda. Shu bilan birga, ayrim hududlarda yuqori o‘shish sur‘atlari kuzatilib, ayollar tadbirkorligining eksport salohiyati ortib borayotgani aniqlandi. Tadqiqot natijalari asosida ayollar rahbarligidagi korxonalarining eksport faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: Ayollar tadbirkorligi, eksport faoliyati, eksport salohiyati, hududiy rivojlanish, iqtisodiy faollik, gender iqtisodiyoti, eksport dinamikasi, hududiy tafovutlar, iqtisodiy o‘shish, investitsiya faolligi, tashqi savdo, eksport strukturasi, iqtisodiy samaradorlik, bozor infratuzilmasi, davlat qo‘llab-quvvatlashi, raqobatbardoshlik.

В данной статье проанализированы экспортная деятельность предприятий, возглавляемых женщинами, а также тенденции их территориального развития в Узбекистане. В ходе исследования изучена динамика экспортных показателей по регионам за 2020–2024 годы, выявлены межрегиональные различия, темпы роста, а также лидирующие и отстающие регионы. Результаты анализа показывают, что город Ташкент, Ташкентская и Самаркандская области занимают ведущие позиции по объёму экспорта, в то время как в ряде регионов уровень экспортной активности остаётся низким. Вместе с тем в отдельных регионах наблюдаются высокие темпы роста, что свидетельствует о повышении экспортного потенциала женского предпринимательства. По итогам исследования разработаны практические рекомендации по дальнейшему развитию экспортной деятельности предприятий, возглавляемых женщинами.

Ключевые слова: Женское предпринимательство, экспортная деятельность, экспортный потенциал, региональное развитие, экономическая активность, гендерная экономика, динамика экспорта, региональные различия, экономический рост, инвестиционная активность, внешняя торговля, структура экспорта, экономическая эффективность, рыночная инфраструктура, государственная поддержка, конкурентоспособность

This article analyzes the export activity of women-led enterprises and the trends in their regional development in Uzbekistan. The study examines the dynamics of export indicators across regions for the period 2020–2024, identifies regional disparities, growth rates, as well as leading and lagging

regions. The results show that Tashkent city, Tashkent region, and Samarkand region occupy leading positions in terms of export volume, while in some regions export activity remains relatively low. At the same time, high growth rates are observed in several regions, indicating an increasing export potential of women’s entrepreneurship. Based on the findings, practical recommendations have been developed to enhance the export activity of women-led enterprises.

Key words: Women’s entrepreneurship, export activity, export potential, regional development, economic activity, gender economics, export dynamics, regional disparities, economic growth, investment activity, foreign trade, export structure, economic efficiency, market infrastructure, government support, competitiveness

So‘nggi yillarda jahon iqtisodiyotida gender tenglikni ta’minlash va ayollar iqtisodiy faolligini oshirish masalalari ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, ayollar tadbirkorligini rivojlantirish orqali iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, bandlikni oshirish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan yondashuvlar keng qo‘llanilmoqda. Shu nuqtai nazardan, ayollar rahbarligidagi korxonalarning eksport faoliyatini rivojlantirish milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasida ham ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash, ularning iqtisodiy jarayonlardagi ishtirokini kengaytirish va eksport faoliyatiga jalb etishga qaratilgan keng ko‘lamli institutsional va iqtisodiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, davlat tomonidan qabul qilingan qator dasturlar va strategik hujjatlar doirasida ayollar tadbirkorligi subyektlarini moliyaviy, tashkiliy va huquqiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari shakllantirilgan. Bu esa ayollar rahbarligidagi korxonalarning ichki va tashqi bozorlarda faol ishtirokini ta’minlashga xizmat qilmoqda[1].

Shu bilan birga, mamlakatda ayollar tadbirkorligining eksport faoliyati hududlar kesimida bir xil darajada rivojlanmagan. Ayrim hududlarda eksport hajmi va o‘sish sur‘atlari yuqori bo‘lsa, boshqa hududlarda bu ko‘rsatkichlar nisbatan pastligicha qolmoqda. Bu esa hududiy infratuzilma, investitsiya muhiti, logistika imkoniyatlari va institutsional qo‘llab-quvvatlash darajasidagi farqlar bilan izohlanadi[2].

Mazkur holat ayollar rahbarligidagi korxonalarning eksport salohiyatini hududiy jihatdan chuqur tahlil qilish, mavjud tafovutlarni aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish zaruratini belgilaydi[3]. Shu munosabat bilan, ushbu maqolaning maqsadi O‘zbekistonda ayollar rahbarligidagi korxonalarning eksport faoliyatini hududiy kesimda tahlil qilish, uning rivojlanish tendensiyalarini aniqlash va samaradorligini oshirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari esa ayollar tadbirkorligining eksport faoliyatini baholash, hududlar bo‘yicha eksport ko‘rsatkichlarini qiyosiy tahlil qilish, eksport faoliyatidagi hududiy tafovutlarni aniqlash va ayollar rahbarligidagi korxonalarning eksport salohiyatini oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish.

Ayollar tadbirkorligi va uning iqtisodiy rivojlanishga ta’siri masalasi xalqaro va mahalliy ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Xalqaro tadqiqotlarda ayollar tadbirkorligi iqtisodiy o‘sish, bandlikni ta’minlash va innovatsiyalarni joriy etishda muhim omil sifatida baholanadi. Jumladan, gender iqtisodiyoti sohasidagi tadqiqotlarda (Petrenko, Shevyakova) ayollar rahbarligidagi biznes subyektlari ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim o‘rin tutishi ta’kidlangan[4].

Shuningdek, O.V. Besschetnova, M.M. Krekova va E.L. Arzamasova tadqiqotlarida ayollar tadbirkorligiga ta’sir etuvchi asosiy omillar sifatida moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyati, bandlik darajasi, faoliyat sohasi va institutsional muhit tahlil qilingan[5].

Xalqaro tashkilotlar, xususan Jahon bankining “Women, Business and the Law” indeksi doirasidagi tadqiqotlarida ayollar tadbirkorligining rivojlanishi huquqiy muhit, moliyaviy imkoniyatlar va bozor infratuzilmasi bilan uzviy bog‘liq ekanligi ko‘rsatilgan.

Mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa O‘zbekistonda ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari, davlat dasturlari va institutsional islohotlar tahlil qilingan. Biroq, ayollar rahbarligidagi korxonalarning eksport faoliyatini hududiy kesimda kompleks baholash masalasi yetarlicha chuqur o‘rganilmagan. Shu jihatdan, mazkur tadqiqot ayollar

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 3-son 2026 yil

tadbirkorligining eksport salohiyatini hududiy nuqtai nazardan baholash orqali mavjud ilmiy bo‘shliqni qisman to‘ldirishga xizmat qiladi.

Ayollar rahbarligidagi korxonalarning eksport faoliyatini chuqur tahlil qilish maqsadida 2020–2024 yillar davomida hududlar kesimida shakllangan eksport ko‘rsatkichlari o‘rganildi. Mazkur tahlil orqali ayollar tadbirkorligining tashqi bozorlardagi ishtiroki, uning dinamikasi hamda hududiy rivojlanish darajasi baholandi.

Tahlil jarayonida asosiy e‘tibor eksport hajmining yillar kesimidagi o‘zgarishi, hududlar o‘rtasidagi farqlar, yetakchi va nisbatan past ko‘rsatkichlarga ega hududlarni aniqlashga qaratildi. Shuningdek, eksport faoliyatining barqarorligi va o‘sish sur‘atlari ham qiyosiy jihatdan baholandi. Quyidagi 1-jadvalda O‘zbekistonda ayollar rahbarligidagi yuridik shaxslar tomonidan amalga oshirilgan eksport hajmlari hududlar va yillar kesimida keltirilgan[6].

1-jadval

Ayollar rahbarligidagi yuridik shaxslar tomonidan amalga oshirilgan eksport ko‘rsatkichlari (ming AQSh dollari)

№	Hududlar	2020	2021	2022	2023	2024	2024 y.da 2020y.ga nisbatan
1.	Qoraqalpog‘iston Respublikasi	523,1	1 311,1	1 753,2	3 076,4	11 247,6	2150,1
2.	Andijon viloyati	16 631,7	17 776,2	16 411,4	6 367,9	14 751,0	88,7
3.	Buxoro viloyati	5 097,2	3 826,7	5 807,4	4 342,3	10 539,7	206,8
4.	Jizzax viloyati	791,1	5 773,6	8 487,6	1 781,0	41,5	5,2
5.	Qashqadaryo viloyati	204,8	697,8	2 906,9	1 660,4	505,6	246,9
6.	Navoiy viloyati	1 065,0	1 316,0	1 360,3	5 139,2	1 423,6	133,7
7.	Namangan viloyati	13 451,1	13 280,9	25 018,2	17 361,5	37 036,5	275,3
8.	Samarqand viloyati	5 900,5	11 148,6	18 519,5	24 846,6	32 800,9	555,9
9.	Surxondaryo viloyati	1 593,6	2 803,5	3 336,3	4 134,7	4 216,2	264,6
10.	Sirdaryo viloyati	1 536,6	12,1	5 143,4	940,7	495,0	32,2
11.	Toshkent viloyati	35 379,7	35 014,1	40 563,7	20 950,9	26 687,2	75,4
12.	Farg‘ona viloyati	13 566,8	17 099,1	14 781,4	13 805,3	22 303,0	164,4
13.	Xorazm viloyati	4 307,6	2 898,0	6 510,3	4 532,2	8 715,7	202,3
14.	Toshkent shahri	62 353,1	57 260,0	250 095,0	205054,6	236220,7	378,8
O‘zbekiston Respublikasi		162401,9	170217,7	400 694,8	313993,8	406984,2	250,6

Jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, 2020–2024 yillarda O‘zbekistonda ayollar rahbarligidagi yuridik shaxslar tomonidan amalga oshirilgan eksport hajmi sezilarli darajada oshgan. Jumladan, respublika bo‘yicha umumiy eksport hajmi 2020 yildagi 162401,9 ming AQSh dollaridan 2024 yilda 406984,2 ming AQSh dollariga yetgan yoki 250,6%ni tashkil etgan. Bu holat ayollar rahbarligidagi korxonalarning tashqi bozorlardagi ishtirokini kuchayib borayotganini, shuningdek ularning eksport salohiyati yil sayin kengayib borayotganini anglatadi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, 2024 yilda eksport hajmi bo‘yicha mutlaq yetakchi hudud Toshkent shahri hisoblanadi. Ushbu hududda eksport hajmi 2020 yildagi 62 353,1 ming dollardan 2024 yilda 236220,7 ming dollarga yetgan va o‘sish sur‘ati 378,8%ni tashkil etgan. E‘tiborli jihati shundaki, 2024 yilda respublika bo‘yicha ayollar rahbarligidagi korxonalar eksportining qariyb 58,0%i aynan Toshkent shahri hissasiga to‘g‘ri kelgan. Bu esa poytaxtda ishbilarmonlik muhiti, eksport infratuzilmasi, logistika, moliyaviy xizmatlar va tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlari boshqa hududlarga nisbatan ancha rivojlanganligini ko‘rsatadi[7].

Ikkinchi yirik hudud sifatida Namangan viloyati ajralib turadi. Viloyatda eksport hajmi 2020 yilda 13451,1 ming dollar bo‘lgan bo‘lsa, 2024 yilga kelib 37036,5 ming dollarga yetgan. Bu esa 275,3%lik o‘shishni anglatadi. Namangan viloyatidagi bunday o‘shish sanoat, to‘qimachilik va qayta ishlash tarmoqlarida ayollar tadbirkorligining faollashuvi bilan izohlanishi mumkin. Mazkur hudud 2024 yil yakunlariga ko‘ra respublika umumiy eksportining taxminan 9,1%ini shakllantirgan.

Shuningdek, Samarqand viloyati ham yuqori o‘shish sur‘ati bilan ajralib turadi. Bu yerda eksport hajmi 2020 yildagi 5 900,5 ming dollardan 2024 yilda 32800,9 ming dollargacha oshgan. O‘shish darajasi 555,9%ni tashkil etgan bo‘lib, bu jadvaldagi eng yuqori barqaror o‘shish ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Samarqand viloyatining bunday natijaga erishishi xizmatlar, hunarmandchilik, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash va turizm bilan bog‘liq tovarlar eksportida ayollar faolligining ortishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Toshkent viloyati ham eksport hajmi jihatidan yirik hududlardan biri hisoblanadi. Biroq ushbu hududda o‘shish mutlaq emas, balki nisbatan beqaror xarakterga ega. Xususan, 2020 yilda eksport 35379,7 ming dollar bo‘lgan bo‘lsa, 2022 yilda 40563,7 ming dollarga yetgan, ammo 2023 yilda 20950,9 ming dollarga tushib ketgan va 2024 yilda 26687,2 ming dollarni tashkil etgan. Natijada 2024 yildagi ko‘rsatkich 2020 yilga nisbatan atigi 75,4%ni tashkil etgan. Bu holat mazkur hududda eksport faoliyatining hajm jihatdan yuqori bo‘lsa-da, uning barqarorligi muammoli ekanini ko‘rsatadi.

Farg‘ona viloyatida ham ijobiy tendensiya kuzatilgan. Ushbu hududda eksport hajmi 2020 yilda 13 566,8 ming dollardan 2024 yilda 22 303,0 ming dollarga yetgan va o‘shish 164,4%ni tashkil qilgan. Farg‘ona viloyatida eksport hajmining barqaror o‘shishi sanoat kooperatsiyasi, qayta ishlash tarmoqlari va mahalliy tadbirkorlik faolligining kengayishi bilan bog‘liq deb baholash mumkin. Andijon viloyatida esa vaziyat biroz murakkabroq. 2020 yilda 16631,7 ming dollar bo‘lgan eksport 2021 yilda 17776,2 ming dollarga ko‘tarilgan, ammo 2023 yilda keskin pasayib 6 367,9 ming dollarga tushgan. 2024 yilda ma‘lum darajada tiklanish kuzatilib, 14751,0 ming dollarga yetgan. Shunga qaramay, 2024 yil ko‘rsatkichi 2020 yil darajasidan past bo‘lib, 88,7%ni tashkil etgan. Bu esa hududda eksport faoliyatiga ta‘sir etuvchi ichki va tashqi omillar beqaror bo‘lganini anglatadi.

Buxoro viloyatida eksport hajmi 5 097,2 ming dollardan 10 539,7 ming dollargacha oshgan va o‘shish sur‘ati 206,8%ni tashkil etgan. Xorazm viloyatida esa 2020 yildagi 4 307,6 ming dollardan 2024 yilda 8 715,7 ming dollargacha o‘shish kuzatilib, bu 202,3%ga teng bo‘lgan. Har ikki hududda ham o‘shish ijobiy bo‘lsa-da, ularning respublika umumiy eksportidagi ulushi hanaiz cheklanganligicha qolmoqda. Surxondaryo viloyatida eksport hajmi 2020 yildagi 1 593,6 ming dollardan 2024 yilda 4 216,2 ming dollarga yetgan va o‘shish 264,6 %ni tashkil etgan. Bu hududda o‘shish mavjud bo‘lsa-da, umumiy hajm hali ham past darajada. Bu esa ayollar tadbirkorligini eksportga yo‘naltirish bo‘yicha qo‘shimcha tashkiliy va institutsional choralar talab etilishini ko‘rsatadi.

Jadvalda nisbatan past boshlang‘ich bazaga ega bo‘lgan, lekin yuqori o‘shish sur‘atini namoyon etgan hududlar ham mavjud. Masalan, Qoraqalpog‘iston Respublikasida eksport 2020 yilda atigi 523,1 ming dollar bo‘lgan bo‘lsa, 2024 yilda 11247,6 ming dollarga yetgan. Nisbiy o‘shish darajasi 2150,1 %ni tashkil etgan. Bu juda yuqori sur‘at bo‘lsa-da, mazkur natijani baholashda past boshlang‘ich baza omilini ham inobatga olish lozim. Xuddi shu kabi, Qashqadaryo viloyatida 2020 yilda 204,8 ming dollar bo‘lgan eksport 2024 yilda 505,6 ming dollarni tashkil etgan. Nisbiy ko‘rsatkich 246,9% bo‘lsa-da, mutlaq hajm juda pastligicha qolmoqda.

Ayrim hududlarda esa keskin tebranishlar va pasayish holatlari kuzatilgan. Xususan, Jizzax viloyatida 2022 yilda eksport 8487,6 ming dollargacha ko‘tarilgan bo‘lsa, 2024 yilda atigi 41,5 ming dollarni tashkil etgan. 2024 yildagi ko‘rsatkich 2020 yilga nisbatan ham juda past bo‘lib, atigi 5,2%ga teng. Shuningdek, Sirdaryo viloyatida 2020 yilda 1536,6 ming dollar bo‘lgan eksport 2021 yilda 12,1 ming dollargacha tushib ketgan, 2022 yilda qisman tiklangan, ammo 2024 yilda yana 495,0 ming dollar darajasida qolgan. Bu esa 2020 yilga nisbatan 32,2%ni tashkil etadi. Mazkur hududlarda eksport faoliyatining barqaror emasligi ayollar rahbarligidagi korxonalarining tashqi bozorlarga integratsiyasi hali mustahkam emasligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, jadval tahlili ayollar rahbarligidagi korxonalar eksportida hududiy konsentratsiya yuqori ekanini ko‘rsatadi. Xususan, 2024 yilda Toshkent shahri, Namangan viloyati va Samarqand viloyati hissasiga respublika umumiy eksport hajmining qariyb 75,2%i to‘g‘ri kelgan. Agar bunga Toshkent viloyati ham qo‘shilsa, ushbu to‘rt hudud ulushi 81,8%ga yetadi. Bu esa ayollar tadbirkorligining eksport salohiyati hududlar bo‘yicha bir tekis taqsimlanmaganini, aksincha, iqtisodiy va infratuzilmaviy jihatdan kuchli hududlarda jamlanayotganini anglatadi[8].

Shunday qilib, tahlil natijalariga ko‘ra, O‘zbekistonda ayollar rahbarligidagi korxonalarning eksport faoliyati umumiy hisobda ijobiy o‘shish tendensiyasiga ega. Biroq mazkur o‘shish hududlar kesimida bir xil emas. Ayrim hududlar yuqori va barqaror o‘shishni namoyon etayotgan bo‘lsa, boshqalarida eksport hajmi past, beqaror yoki keskin kamayish holatlari kuzatilmoqda. Bu esa kelgusida hududiy yondashuv asosida maqsadli qo‘llab-quvvatlash choralarini ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, 2020-2024 yillarda O‘zbekistonda ayollar rahbarligidagi korxonalarning eksport faoliyati izchil o‘shish tendensiyasiga ega bo‘lgan. Biroq ushbu o‘shish hududlar kesimida bir xil emasligi, ayrim hududlarda eksport faolligi yuqori bo‘lsa, boshqalarida past va beqaror holatda saqlanayotgani aniqlandi. Ayniqsa, eksport hajmining asosiy qismi iqtisodiy va infratuzilmaviy jihatdan rivojlangan hududlarda jamlanganligi kuzatildi. Bu esa ayollar tadbirkorligining eksport salohiyati hududiy jihatdan to‘liq ishga solinmaganini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari asosida ayollar tadbirkorligining eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Hududiy ixtisoslashuv va resurs salohiyatini inobatga olgan holda ayollar tadbirkorlari uchun maqsadli eksportni qo‘llab-quvvatlash dasturlarini ishlab chiqish.

2. Eksport faolligi past hududlarda logistika markazlari, raqamli xizmatlar va eksport infratuzilmasini rivojlantirish.

3. Ayollar tadbirkorlari uchun eksport akselerator va ixtisoslashgan trening dasturlarini joriy etish orqali tashqi bozor ko‘nikmalarini shakllantirish[9].

4. Imtiyozli kreditlar, subsidiyalar va moliyaviy kafolat mexanizmlari orqali moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish.

5. Mahsulotlarni xalqaro bozorga chiqarish maqsadida sifat menejmenti va sertifikatlashtirish tizimlarini, jumladan ISO standartlarini keng joriy etish.

Mazkur chora-tadbirlar ayollar tadbirkorligining eksportga йўналтирилган барқарор ривожланишини таъминлашга хизмат қилади.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Raximova M.I. Ayollar tadbirkorlik faoliyatini baholash metodologiyasini takomillashtirish (Namangan viloyati misolida)// Muhandislik&Iqtisodiyot. –Toshkent, 2025. –№12(643). –B.637-642.
2. World Bank. Women, Business and the Law 2023. Washington, DC: World Bank. 2023
3. International Labour Organization (ILO). Women in Business and Management: The Business Case for Change. Geneva: ILO. 2022.
4. Petrenko, Y.S., & Shevyakova, A.L. (2019). Gender aspects of entrepreneurship development in transition economies. Journal of Entrepreneurship Education, 22(4), 1–10.
5. Besschetnova, O.V., Krekova, M.M., & Arzamasova, E.L. (2020). Factors influencing women’s entrepreneurship development. Economic and Social Development Journal, 7(2), 112–120.
6. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi rasmiy ma’lumotlari.
7. Raximova M.I. Xalqaro tajribalar asosida ayollar tadbirkorligini barqaror rivojlantirish strategiyalari.// O‘zbekistonda barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish va yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning istiqbolli yo‘nalishlari. –Buxoro, 2025.
8. Raximova M.I. “Sanoat va ilm-fan: innovatsiyalarni rag‘batlantirish, texnologiyalar transferi va barqaror iqtisodiy o‘shish yo‘lida institutsional hamkorlik” Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, 2025.
9. Raximova M.I. Ayollar tadbirkorligini barqaror rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi.// Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti. – Toshkent 2025. — №5(240). – B.150-154.
10. Raximova M.I. O‘zbekistonda ayollar tadbirkorligining huquqiy institutsional asoslari va rivojlanish istiqbollari.// Innovations in Science and Technologies. – Toshkent 2025.

**BANDLIK TUZILMASINING O‘ZGARISHI VA IQTISODIY SAMARADORLIKKA
TA’SIRI**

**ИЗМЕНЕНИЯ В СТРУКТУРЕ ЗАНЯТОСТИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА
ЭКОНОМИЧЕСКУЮ ЭФФЕКТИВНОСТЬ**

**CHANGES IN THE EMPLOYMENT STRUCTURE AND THEIR IMPACT ON
ECONOMIC EFFICIENCY**

Rahmatullayeva Dilbar Olimovna

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Iqtisodiyot fakulteti,
Iqtisodiyot nazariyasi kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada bandlik tuzilmasida yuz berayotgan tarkibiy o‘zgarishlarning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Xususan, iqtisodiyot tarmoqlari kesimida mehnat resurslarining qayta taqsimlanishi, bandlikning sektorlar-aro siljishi hamda yuqori qo‘shilgan qiymat yaratuvchi sohalarga o‘tish jarayonlarining yalpi ichki mahsulot o‘sishi va mehnat unumdorligiga ta’siri o‘rganiladi.

Tadqiqot davomida bandlik tuzilmasining modernizatsiyasi iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omili ekanligi ilmiy asoslab beriladi. Shuningdek, bandlikdagi sifat o‘zgarishlari va innovatsion faoliyatning kuchayishi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik aniqlanadi.

Maqola natijalari iqtisodiy siyosatni shakllantirishda hamda mehnat bozorini rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: bandlik tuzilmasi, iqtisodiy samaradorlik, mehnat unumdorligi, tarkibiy o‘zgarishlar, mehnat bozori, sektorlar-aro siljish.

В статье рассматривается влияние структурных изменений в занятости на экономическую эффективность с теоретической и практической точек зрения. Особое внимание уделяется перераспределению трудовых ресурсов между секторами экономики, межсекторальным сдвигам занятости, а также переходу к отраслям с высокой добавленной стоимостью и их влиянию на рост валового внутреннего продукта и производительность труда. В ходе исследования научно обосновано, что модернизация структуры занятости является важным фактором повышения экономической эффективности. Также выявлена взаимосвязь между качественными изменениями занятости и активизацией инновационной деятельности. Результаты исследования могут быть использованы при разработке экономической политики и стратегий развития рынка труда.

Ключевые слова: структура занятости, экономическая эффективность, производительность труда, структурные изменения, рынок труда, межсекторальные сдвиги.

This article analyzes the impact of structural changes in employment composition on economic efficiency from both theoretical and practical perspectives. In particular, the reallocation of labor resources across economic sectors, intersectoral shifts in employment, and transitions toward high value-added industries are examined in terms of their influence on gross domestic product growth and labor productivity. The study substantiates that the modernization of employment structure serves as a key factor in enhancing economic efficiency. Furthermore, the relationship between qualitative changes in employment and the intensification of innovative activity is identified. The findings of the article are valuable for the formulation of economic policy and the development of effective labor market strategies.

Keywords: employment structure, economic efficiency, labor productivity, structural changes, labor market, intersectoral shift.

Hozirgi globallashuv va iqtisodiy transformatsiya sharoitida mamlakatlar iqtisodiy taraqqiyotining barqarorligi ko‘p jihatdan mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligiga bog‘liq bo‘lib, ushbu jarayonda bandlik tuzilmasining o‘zgarishi muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiyot tarmoqlari o‘rtasida mehnat resurslarining qayta taqsimlanishi, bandlikning an‘anaviy sohalardan yuqori texnologiyali va innovatsion yo‘nalishlarga siljishi iqtisodiy samaradorlikni oshirishning asosiy omillaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, mehnat unumdorligi past bo‘lgan tarmoqlardan yuqori qo‘shilgan qiymat yaratuvchi sohalarga ishchi kuchining oqimi iqtisodiy o‘sish sur‘atlariga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

So‘nggi yillarda jahon iqtisodiyotida raqamlashtirish, sanoatning modernizatsiyasi, xizmatlar sohasining kengayishi hamda innovatsion faoliyatning faollashuvi bandlik tuzilmasida sezilarli tarkibiy o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ushbu jarayonlar natijasida mehnat bozorida kasbiy malaka va kompetensiyalarga bo‘lgan talab keskin o‘zgarib, intellektual mehnat ulushi ortib bormoqda. Natijada bandlikning sifat jihatidan yangilanishi iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim sharti sifatida qaralmoqda.

Mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, bandlik tuzilmasidagi nomutanosibliklar iqtisodiy resurslardan samarasiz foydalanishga, yashirin bandlik va norasmiy sektor ulushining ortishiga olib kelishi mumkin. Aksincha, bandlik tuzilmasini iqtisodiyotning ustuvor yo‘nalishlariga mos ravishda optimallashtirish yalpi ichki mahsulot o‘sishi, mehnat unumdorligi oshishi hamda aholining real daromadlari ko‘payishiga xizmat qiladi. Shu bois bandlik tuzilmasining iqtisodiy samaradorlikka ta‘sirini chuqur o‘rganish zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan tarkibiy islohotlar, sanoatlashtirish jarayonlari, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, shuningdek, raqamli iqtisodiyotga o‘tish bandlik tuzilmasida tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Mazkur islohotlarning huquqiy asosini “Aholi bandligi to‘g‘risida”gi Qonun tashkil etib, unda mehnat bozorini tartibga solishning zamonaviy mexanizmlari belgilangan. Qonun tamoyillari “O‘zbekiston – 2030” [1] strategiyasi bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, strategiyada barqaror iqtisodiy o‘sish orqali daromadi yuqori davlatlar qatoridan o‘rin olish, ta‘lim, tibbiyot va ijtimoiy himoya tizimini xalqaro standartlarga yetkazish asosiy maqsad qilingan. Xususan, 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son Farmon bilan tasdiqlangan strategiyada barqaror iqtisodiy o‘sish orqali daromadi o‘rtachadan yuqori bo‘lgan davlatlar qatoridan o‘rin olish, xalqaro standartlarga javob beradigan ta‘lim, tibbiyot va ijtimoiy himoya tizimini tashkil qilish asosiy g‘oya sifatida belgilangan.

Shuningdek, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” [2] dasturi doirasida IT-sohasining jadal rivojlanishi va IT-Park faoliyati orqali yoshlar va ayollarning raqamli bandlikka jalb etilishi, frilanserlik va masofaviy ish shakllarining kengayishi mehnat bozorida yangi segment – “IT-sinf”ning shakllanishiga olib kelmoqda.

Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti (MHTI) tahlillariga ko‘ra, aholining o‘zini o‘zi band qilish darajasi 2020-yildagi 4,2 foizdan 2023-yilda 18,1 foizga yetgan bo‘lib [3], bu ko‘rsatkich hududlar kesimida sezilarli tafovutga ega. Masalan, Qashqadaryo viloyatida 7 baravar, Jizzax viloyatida 6 baravar o‘sish qayd etilgan bo‘lsa, ayrim hududlarda bu sur‘atlar nisbatan pastligicha qolmoqda.

Ushbu sharoitda mehnat resurslarining tarmoqlar bo‘yicha taqsimlanishi, hududlar kesimidagi bandlik tarkibi hamda bandlik sifatining iqtisodiy samaradorlikka ta‘sirini ilmiy asosda baholash alohida ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi bandlik tuzilmasidagi tarkibiy o‘zgarishlarning iqtisodiy samaradorlikka ta‘sirini nazariy jihatdan asoslash va amaliy tahlil asosida baholashdan iboratdir. Tadqiqot jarayonida bandlikning sektorlar-aro siljishi, mehnat unumdorligi dinamikasi hamda iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik aniqlanadi. Olingan natijalar mehnat bozori siyosatini takomillashtirish, bandlik strategiyalarini ishlab chiqish hamda iqtisodiy

samaradorlikni oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni belgilashda ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo‘ladi.

Bandlik tuzilmasi va uning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri masalasi iqtisodiy nazariya va amaliy tadqiqotlarda uzoq yillardan buyon muhim ilmiy yo‘nalish sifatida qaralib kelinmoqda. Ushbu masala, avvalo, iqtisodiy rivojlanish jarayonida mehnat resurslarining tarmoqlar bo‘yicha taqsimlanishi va undan foydalanish samaradorligini tushuntiruvchi nazariy yondashuvlar doirasida shakllangan. Bandlik va iqtisodiy samaradorlik o‘rtasidagi bog‘liqlik klassik va zamonaviy iqtisodiy nazariyalarda ham muhim o‘rin egallaydi. Xususan, Jon Meynard Keyns o‘zining “Bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi” [4] asarida bandlik darajasi yalpi talab bilan chambarchas bog‘liqligini asoslab bergan. Uning fikricha, davlatning faol aralashuvi orqali bandlikni oshirish iqtisodiy inqirozlarning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlar tomonidan ham ushbu masala keng tadqiq etilgan. Xususan, Qalandar Abdurahmonov o‘zining “Mehnat iqtisodiyoti” [5] nomli ilmiy asarida bandlikning tarkibiy o‘zgarishlari, mehnat bozori rivoji va ishchi kuchining samarali taqsimlanishi masalalarini chuqur tahlil qilgan. Olimning fikricha, iqtisodiy samaradorlikka erishishda mehnat resurslaridan oqilona foydalanish, bandlikning sifat ko‘rsatkichlarini yaxshilash va zamonaviy kasblarga moslashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Bandlik tuzilmasining iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini o‘rganishda mehnat bozori sementatsiyasi masalasi ham keng yoritilgan. Ayrim ilmiy manbalarda rasmiy va norasmiy bandlik o‘rtasidagi tafovutlar, yashirin bandlikning iqtisodiy samaradorlikka salbiy ta’siri asoslab berilgan. Norasmiy sektorda band bo‘lgan mehnat resurslari ko‘pincha past unumdorlik, cheklangan texnologik imkoniyatlar va ijtimoiy himoyaning yetishmasligi bilan tavsiflanadi. Bu holat umumiy iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlarining pasayishiga olib kelishi ilmiy jihatdan isbotlangan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bandlik tuzilmasi va iqtisodiy samaradorlik o‘rtasidagi bog‘liqlik keng o‘rganilgan bo‘lsa-da, ushbu masalaning hududiy xususiyatlari, innovatsion rivojlanish omillari va raqamli iqtisodiyot sharoitidagi o‘zgarishlari yetarlicha chuqur tadqiq etilmagan. Ayniqsa, bandlikning sektorlar-aro siljishi bilan mehnat unumdorligi va iqtisodiy o‘sinh o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni empirik usullar asosida tahlil qilish dolzarb ilmiy muammo bo‘lib qolmoqda. Mazkur maqola aynan ushbu ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilganligi bilan ajralib turadi.

Mazkur tadqiqot bandlik tuzilmasidagi tarkibiy o‘zgarishlarning iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini aniqlashga qaratilgan bo‘lib, unda nazariy va empirik tadqiqot usullarining uyg‘unligi qo‘llanildi. Tadqiqot metodologiyasi tizimli yondashuv asosida shakllantirilib, bandlik tuzilmasi, mehnat unumdorligi va iqtisodiy o‘sinh o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni kompleks tahlil qilishga yo‘naltirildi.

Tadqiqotning nazariy asosini tarkibiy o‘zgarishlar nazariyasi, inson kapitali nazariyasi hamda iqtisodiy o‘sinhning zamonaviy konsepsiyalari tashkil etadi. Ushbu nazariy yondashuvlar asosida bandlik tuzilmasidagi sektorlar-aro siljishlar iqtisodiy samaradorlikning muhim omili sifatida qaraldi. Nazariy tahlil jarayonida ilmiy abstraksiya, mantiqiy tahlil va sintez usullaridan foydalanilib, mavjud ilmiy qarashlar umumlashtirildi va tadqiqotning konseptual doirasi shakllantirildi.

Empirik tadqiqotda statistik tahlil usullaridan keng foydalanildi. Xususan, bandlik tuzilmasining iqtisodiyot tarmoqlari bo‘yicha taqsimlanishi, mehnat unumdorligi ko‘rsatkichlari va yalpi ichki mahsulot dinamikasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash maqsadida rasmiy statistik ma’lumotlar asosida vaqt qatori va solishtirma tahlil amalga oshirildi. Bandlik tuzilmasidagi o‘zgarishlarning iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini baholashda o‘sinh sur’atlari, ulush ko‘rsatkichlari hamda strukturaviy siljish indekslaridan foydalanildi.

Tadqiqot doirasida iqtisodiy-matematik modellashirish usullari ham qo‘llanildi. Jumladan, iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari (yalpi ichki mahsulot hajmi, mehnat unumdorligi) bilan bandlik tuzilmasini ifodalovchi omillar (tarmoqlar bo‘yicha bandlik ulushi, xizmatlar va sanoat sektoridagi bandlik darajasi) o‘rtasidagi bog‘liqlik regressiya tahlili asosida baholandi. Ushbu yondashuv bandlik tuzilmasidagi o‘zgarishlarning iqtisodiy samaradorlikka ta’sir darajasini miqdoriy jihatdan aniqlash imkonini berdi.

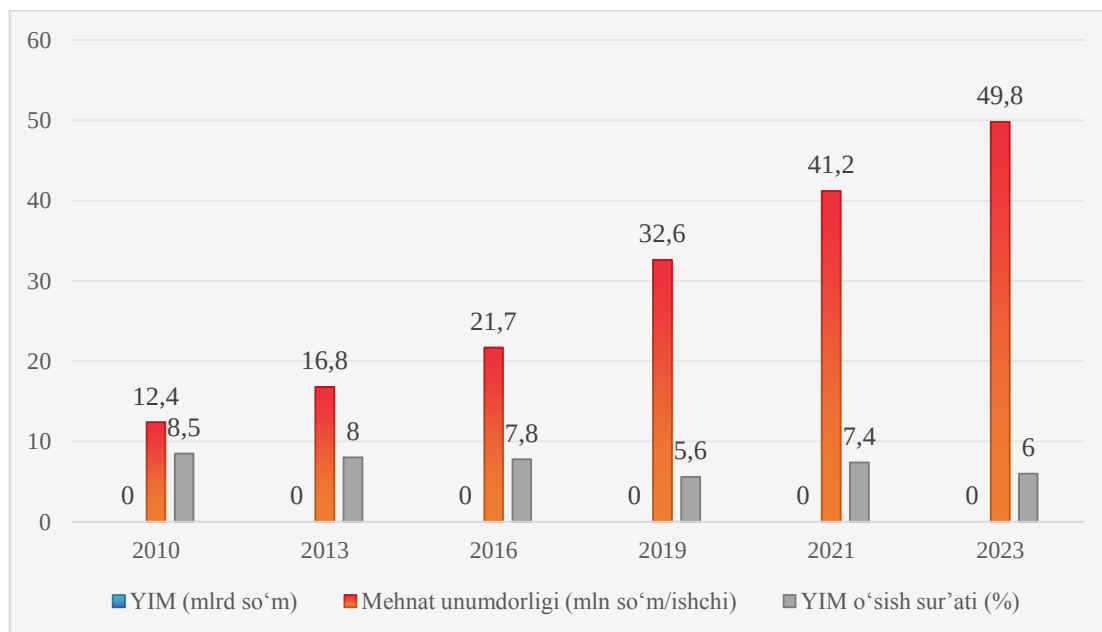
Umuman olganda, mazkur tadqiqot metodologiyasi bandlik tuzilmasining o‘zgarishi va iqtisodiy samaradorlik o‘rtasidagi murakkab o‘zaro bog‘liqlikni chuqur va har tomonlama tahlil qilish imkonini berib, ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun mustahkam metodik asos yaratadi.

Mehnat unumdorligi ko‘rsatkichlari tahlili natijalari bandlik tuzilmasidagi o‘zgarishlar bilan bevosita bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi. Yuqori qo‘shilgan qiymat yaratuvchi sohalarda bandlik ulushining ortishi mehnat unumdorligining o‘shish sur‘atlarini tezlashtirgan. Aksincha, past unumdorlikka ega tarmoqlarda bandlikning yuqori ulushi iqtisodiy samaradorlikning cheklanishiga olib kelgan. Bu holat bandlikning sifat jihatidan o‘zgarishi iqtisodiy samaradorlik uchun muhim ekanligini tasdiqlaydi.

Yalpi ichki mahsulot dinamikasi bilan bandlik tuzilmasi o‘rtasidagi solishtirma tahlil natijalariga ko‘ra, sanoat va xizmatlar sektorida bandlik ulushining oshishi iqtisodiy o‘shish sur‘atlariga ijobiy ta‘sir ko‘rsatgan. Xususan, sanoat sektoridagi bandlik ulushining 1 foiz punktga oshishi yalpi ichki mahsulot hajmining o‘shishiga sezilarli hissa qo‘shgani kuzatildi. Statistik korrelyatsiya tahlili natijalari ham bandlik tuzilmasi va iqtisodiy samaradorlik o‘rtasida musbat bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi.

Shuningdek, bandlik tuzilmasidagi tarkibiy siljishlarni baholash maqsadida strukturaviy o‘zgarish indeksleri hisoblandi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, tarkibiy o‘zgarishlar jadallashgan davrlarda mehnat unumdorligi va iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari nisbatan yuqori sur‘atlarda o‘sgan. Bu esa bandlik tuzilmasining modernizatsiyasi iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim sharti ekanligini empirik jihatdan tasdiqlaydi.

Umuman olganda, statistik tahlil natijalari bandlik tuzilmasidagi sektorlar-aro siljishlar va iqtisodiy samaradorlik o‘rtasida barqaror va ijobiy bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatib, nazariy xulosalarni amaliy jihatdan tasdiqladi.

1-rasm. Mehnat unumdorligi va yalpi ichki mahsulot dinamikasi [6]

2010–2023 yillar davomida yalpi ichki mahsulot (YIM), mehnat unumdorligi hamda YIMning o‘shish sur‘atlari dinamikasi aks ettirilgan. Grafik ma‘lumotlaridan ko‘rinadiki, tahlil qilinayotgan davr mobaynida iqtisodiy samaradorlikning asosiy ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lgan mehnat unumdorligi izchil va barqaror o‘shish tendensiyasiga ega bo‘lgan.

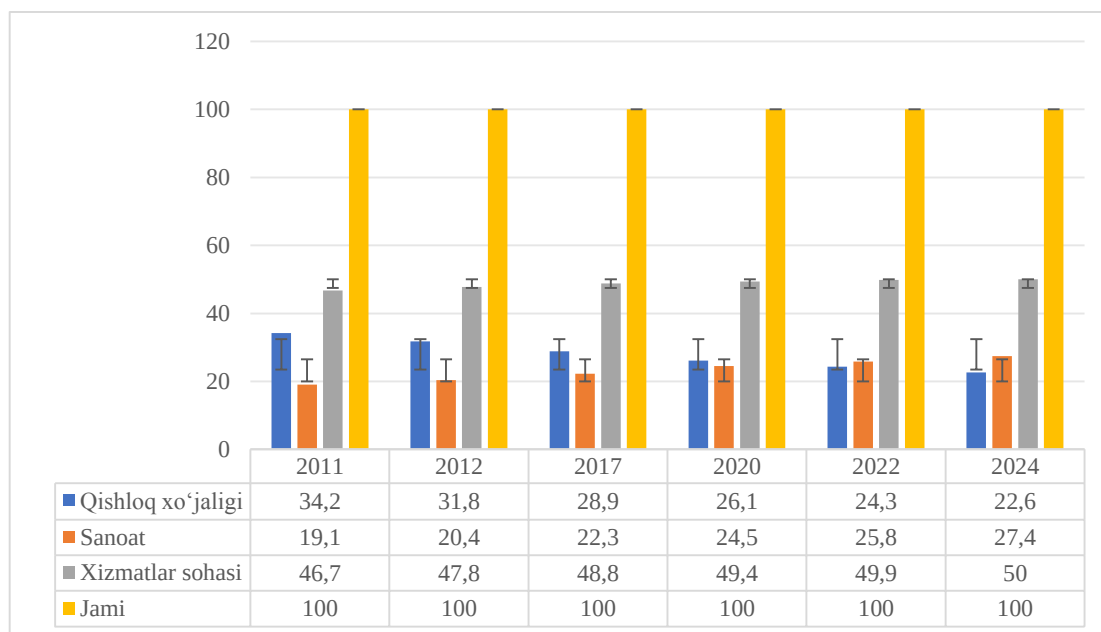
Xususan, 2010 yilda bir ishchiga to‘g‘ri keladigan mehnat unumdorligi 12,4 mln so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2013 yilda bu ko‘rsatkich 16,8 mln so‘mga, 2016 yilda 21,7 mln so‘mga yetgan. 2019 yildan boshlab mehnat unumdorligining o‘shishi yanada jadallashib, 32,6 mln so‘mni tashkil etgan. 2021 va 2023 yillarda ushbu ko‘rsatkich mos ravishda 41,2 va 49,8 mln so‘mga yetib, butun davr

davomida qariyb to‘rt baravarga oshgan. Bu holat iqtisodiyotda bandlik tuzilmasining sifat jihatdan o‘zgarishi va yuqori qo‘shilgan qiymat yaratuvchi sohalar ulushining ortib borayotganidan dalolat beradi.

Yalpi ichki mahsulotning o‘rish sur‘atlari esa tahlil davrida nisbatan barqaror bo‘lmagan dinamikani namoyon etgan. 2010 yilda YIM o‘rish sur‘ati 8,5 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2016 yilda 7,8 foizgacha pasaygan, 2019 yilda esa 5,6 foizga tushgan. 2021 yilda iqtisodiy faollikning tiklanishi natijasida YIM o‘rish sur‘ati 7,4 foizga yetgan bo‘lsa-da, 2023 yilda yana 6,0 foiz darajasida qayd etilgan.

E’tiborga molik jihati shundaki, YIM o‘rish sur‘atlari ayrim yillarda pasaygan bo‘lishiga qaramasdan, mehnat unumdorligi barqaror ravishda o‘rib borgan. Bu holat iqtisodiy o‘rishning ekstensiv omillardan intensiv omillarga, ya’ni mehnat resurslaridan samarali foydalanish, texnologik yangilanish va bandlik tuzilmasining takomillashuvi hisobiga ta’minlanayotganini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, 1-rasmda keltirilgan ma’lumotlar bandlik tuzilmasidagi tarkibiy o‘zgarishlar va mehnat unumdorligi o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik mavjudligini tasdiqlaydi. Yuqori unumdorlikka ega tarmoqlarda bandlik ulushining ortishi iqtisodiy samaradorlikning oshishiga xizmat qilgan bo‘lib, bu jarayon uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

2-Rasm. Iqtisodiyot tarmoqlari bo‘yicha bandlik tuzilmasining dinamikasi (foizda) [7]

2011–2024 yillar davomida iqtisodiyot tarmoqlari bo‘yicha bandlik tuzilmasining o‘zgarish dinamikasi aks ettirilgan. Grafik ma’lumotlari bandlik tarkibida sezilarli tarkibiy siljishlar sodir bo‘lganini yaqqol ko‘rsatadi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, qishloq xo‘jaligida bandlik ulushi butun davr davomida izchil kamayish tendensiyasiga ega bo‘lgan. Xususan, 2011 yilda ushbu tarmoqda band bo‘lganlar ulushi 34,2 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2017 yilda 28,9 foizga, 2020 yilda 26,1 foizga, 2024 yilga kelib esa 22,6 foizgacha qisqargan. Mazkur holat qishloq xo‘jaligida mehnat unumdorligining nisbatan pastligi hamda ishchi kuchining boshqa yuqori samarador tarmoqlarga yo‘naltirilayotganligi bilan izohlanadi.

Sanoat tarmog‘ida bandlik ulushi esa tahlil davrida barqaror o‘rish tendensiyasini namoyon etgan. 2011 yilda sanoatda bandlik ulushi 19,1 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2017 yilda 22,3 foizga, 2020 yilda 24,5 foizga, 2024 yilda esa 27,4 foizga yetgan. Bu holat mamlakatda sanoatlashtirish jarayonlarining faollashuvi, ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishi hamda investitsiya faolligining ortishi bilan bevosita bog‘liqdir.

Xizmatlar sohasida bandlik ulushi ham izchil oshib borgan. 2011 yilda ushbu sohada bandlik ulushi 46,7 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2017 yilda 48,8 foizga, 2020 yilda 49,4 foizga va 2024 yilda 50 foizga yetgan. Xizmatlar sektorining bandlikdagi ulushining oshishi iqtisodiyotning postindustrial

rivojlanish bosqichiga o‘tayotganini, shuningdek, savdo, transport, axborot-kommunikatsiya va moliyaviy xizmatlar sohaslarining kengayib borayotganini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, 2-rasmda aks ettirilgan ma’lumotlar bandlik tuzilmasida qishloq xo‘jaligidan sanoat va xizmatlar sohasiga mehnat resurslarining ko‘chishi kuzatilayotganini tasdiqlaydi. Ushbu tarkibiy siljishlar iqtisodiy samaradorlikning oshishi, mehnat unumdorligining o‘shishi hamda yalpi ichki mahsulot hajmining kengayishi uchun muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Shuningdek, bandlik tuzilmasining bunday transformatsiyasi iqtisodiyotning intensiv rivojlanish modeliga o‘tish jarayonini ifodalaydi.

Mazkur tadqiqotda bandlik tuzilmasidagi tarkibiy o‘zgarishlarning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri nazariy va empirik jihatdan tahlil qilindi. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, iqtisodiyot tarmoqlari bo‘yicha bandlikning qayta taqsimlanishi iqtisodiy o‘shish va mehnat unumdorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, past unumdorlikka ega bo‘lgan qishloq xo‘jaligi tarmog‘idan sanoat va xizmatlar kabi yuqori qo‘shilgan qiymat yaratuvchi sohalarga mehnat resurslarining ko‘chishi iqtisodiy samaradorlikning oshishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Statistik tahlil natijalari 2010–2024 yillar davomida bandlik tuzilmasida sezilarli tarkibiy siljishlar yuz berganini tasdiqladi. Qishloq xo‘jaligida bandlik ulushining izchil kamayishi va sanoat hamda xizmatlar sektorida bandlik ulushining oshishi iqtisodiyotning modernizatsiyalashuvi va diversifikatsiyalashuvi jarayonlari bilan uzviy bog‘liqdir. Shu bilan birga, mehnat unumdorligining barqaror o‘shishi iqtisodiy o‘shishning intensiv omillar hisobiga ta’minlanayotganidan dalolat beradi.

Empirik model natijalari bandlik tuzilmasidagi o‘zgarishlar iqtisodiy samaradorlikka statistik jihatdan ahamiyatli ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Sanoat va xizmatlar sektorida bandlik ulushining oshishi yalpi ichki mahsulot hajmi va mehnat unumdorligining o‘shishiga ijobiy ta’sir qilgani holda, qishloq xo‘jaligidagi bandlik ulushining yuqoriligi ayrim hollarda iqtisodiy samaradorlikni cheklovchi omil sifatida namoyon bo‘ldi. Bu holat bandlikning nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatdan takomillashuvi muhim ekanligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari asosida shuni xulosa qilish mumkinki, bandlik tuzilmasini iqtisodiyotning ustuvor va yuqori samarador tarmoqlariga mos ravishda takomillashtirish uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi. Shu bois, mehnat bozorini rivojlantirish siyosatini ishlab chiqishda kasbiy tayyorgarlik va qayta tayyorlash tizimini kuchaytirish, innovatsion va texnologik rivojlanishni rag‘batlantirish, shuningdek, sanoat va xizmatlar sektorida yangi yuqori unumdor ish o‘rinlarini yaratishga alohida e’tibor qaratish zarur.

Umuman olganda, mazkur tadqiqot natijalari bandlik tuzilmasining iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini chuqurroq anglashga xizmat qilib, mehnat bozori siyosatini takomillashtirish hamda iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi «O‘zbekiston — 2030» Strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-158-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. *Mehnat bozori va bandlik bo‘yicha statistik to‘plamlar*. – Toshkent, turli yillar.
3. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. *Milliy hisoblar tizimi va yalpi ichki mahsulot ko‘rsatkichlari*. – Toshkent, turli yillar.
4. Abdurahmonov Q.X. *Mehnat iqtisodiyoti*. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
5. Rasulov S.N. *Mehnat bozori va bandlikni tartibga solish*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
6. Mullajonov F.M. *Iqtisodiy o‘shish va tarkibiy o‘zgarishlar*. – Toshkent: Innovatsiya.
7. Kuzieva G.R. *Tadbirkorlik faoliyatida iqtisodiy samaradorlikni oshirishning nazariy asoslari*. – Toshkent, 2023.
8. Lewis W.A. Economic development with unlimited supplies of labour. *The Manchester School*, 1954, Vol. 22(2), pp. 139–191.
9. Kuznets S. *Modern economic growth: Rate, structure and spread*. – New Haven: Yale University Press, 1966.

“O‘ZBEKNEFTGAZ” AJ DA INVESTITSION FAOLIYATNING IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILLARI VA ULARNI TIZIMLI TAHLIL QILISH.

ФАКТОРЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В АО «УЗБЕКНЕФТГАЗ» И ИХ СИСТЕМНЫЙ АНАЛИЗЮ.

FACTORS FOR INCREASING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF INVESTMENT ACTIVITIES AT JSC “UZBEKNEFTGAZ” AND THEIR SYSTEMATIC ANALYSIS.

Valikulov Sherzod Zaynitdinovich Toshkent davlat texnika universiteti
Sanoat iqtisodiyoti va menejmenti kafedrasida doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqola “O‘zbekneftgaz” AJ tononidan tayyorlangan xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga muvofiq tuzilgan alohida moliyaviy hisobotlari asosida ko‘rib chiqilgan. Bunda kompaniyaning moliyaviy holati to‘g‘risidagi alohida hisobot va moliyaviy – iqtisodiy ko‘rsatkichlar tahlillari keltrilgan va kerakli xulosalar shakllantrilgan.

Kalit so‘zlar: investitsion faoliyat, samaradorlik, moliyaviy – iqtisodiy ko‘rsatkichlar, audit, moliyaviy hisobot, korporativ boshqaruv, aktivlar, moliyaviy barqarorlik.

Данная статья рассмотрена на основе отдельных финансовых отчетов, составленных АО «Узбекнефтегаз» в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности. В работе представлены отдельный отчет о финансовом положении Компании, а также проведен анализ финансово-экономических показателей и сформированы соответствующие выводы.

Ключевые слова: Инвестиционная деятельность, эффективность, финансово-экономические показатели, аудит, финансовая отчетность, корпоративное управление, активы, финансовая стабильность.

This article is based on the separate financial statements of JSC “Uzbekneftgaz”, prepared in accordance with International Financial Reporting Standards (IFRS). It presents an analysis of the Company’s separate statement of financial position and its financial and economic indicators, and formulates the necessary conclusions.

Keywords: investment activity, efficiency, financial and economic indicators, audit, financial report, corporate governance, assets, financial stability.

Hozirgi global iqtisodiy sharoitda yoqilg‘i-energetika tarmog‘i, xususan O‘zbekneftgaz aksiyadorlik jamiyatida investitsion faoliyat samaradorligini oshirish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Energiya resurslariga bo‘lgan talabning ortib borishi, uglevodorod qazib olish sharoitlarining murakkablashuvi hamda raqobat muhitining kuchayishi investitsiya resurslaridan oqilona foydalanishni talab etadi.

Mazkur tadqiqotning obyekti sifatida O‘zbekneftgaz AJning investitsion faoliyati jarayonlari va ularning iqtisodiy natijalari olinadi.

Tadqiqot predmeti – O‘zbekneftgaz AJda investitsion faoliyatning iqtisodiy samaradorligini belgilovchi omillar, ularning o‘zaro bog‘liqligi hamda samaradorlikni oshirishga qaratilgan boshqaruv mexanizmlari hisoblanadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi – O‘zbekneftgaz AJda investitsion faoliyatning iqtisodiy samaradorligini oshirishga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, ularni tizimli tahlil qilish hamda samaradorlikni oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Mazkur maqsadga erishish uchun bir qator o‘zaro bog‘liq vazifalar belgilab olinadi. Avvalo,

investitsion faoliyatning iqtisodiy mazmuni va uning nazariy asoslari chuqur o‘rganiladi hamda mazkur tushunchaning zamonaviy iqtisodiyotdagi o‘rni aniqlanadi.

Tadqiqot davomida investitsion faoliyat samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqiladi, shuningdek investitsion jarayonlarni optimallashtirish, resurslardan samarali foydalanish va risklarni kamaytirish bo‘yicha aniq tavsiyalar beriladi.

[1] “O‘zbekneftgaz” AJ va uning shuba korxonalarining 2025 yil 30 iyun holatiga tuzilgan moliyaviy holati to‘g‘risidagi qisqartirilgan konsolidatsiyalashgan hisobotini tahlili keltirilgan bo‘lsa, J. Sh. Umurzakov [2] ushbu maqolasida O‘zbekneftgaz AJ misolida ko‘rib chiqilgan. Jamiyatning bozordagi o‘rni hamda moliyaviy-iqtisodiy faoliyatdagi mavjud xatarlarni SWOT tahlili asosida baholangan. Xorijlik olim, Myron Firman [3] Ukraina neft va gaz konlarining tashkiliy-iqtisodiy boshqaruv mexanizmining asosiy tamoyillarini ko‘rib chiqib, unda sanoatda operatsion samaradorlik, iqtisodiy barqarorlik va barqaror rivojlanishni ta‘minlovchi asosiy komponentlarni tahlil qilgan.

Mazkur tadqiqotda “O‘zbekneftgaz AJ” va uning shuba korxonalarining 2019–2025 yillar davomidagi moliyaviy faoliyati kompleks ravishda o‘rganildi. Tahlil jarayonida mazkur ma‘lumotlar tizimli ravishda qayta ishlanib, asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlar dinamikasi aniqlashtirildi.

Tadqiqot metodologiyasi bir nechta o‘zaro bog‘liq yondashuvlarga asoslandi. Avvalo, gorizontal tahlil usuli yordamida moliyaviy ko‘rsatkichlarning yillar kesimidagi o‘zgarishi o‘rganilib, aktivlar, majburiyatlar va kapital hajmidagi o‘sish sur‘atlari aniqlandi. Ushbu usul orqali kompaniya aktivlarining sezilarli darajada oshgani, ayniqsa uzoq muddatli aktivlar hajmi keskin kengaygani asoslab berildi. Shuningdek, vertikal tahlil usuli qo‘llanilib, moliyaviy ko‘rsatkichlarning umumiy hajmdagi ulushi baholandi. Bu orqali aktivlar tarkibida uzoq muddatli aktivlarning ustunligi, shuningdek kapital va majburiyatlar o‘rtasidagi nisbatning o‘zgarishi aniqlandi.

Moliyaviy holatni chuqurroq baholash maqsadida moliyaviy koeffitsiyentlar tahlilidan foydalanildi. Tadqiqotda taqqoslama tahlil usuli ham muhim o‘rin egalladi. Ushbu yondashuv orqali 2022–2025 yillardagi daromadlar, xarajatlar va sof foyda ko‘rsatkichlari o‘zaro solishtirilib, moliyaviy natijalardagi o‘zgarishlar aniqlashtirildi. Xususan, ayrim davrlarda operatsion foydaning pasayishi va keyingi yillarda tiklanishi tendensiyasi kuzatildi. Bu esa korxona faoliyatida boshqaruv qarorlarining samaradorligini baholash imkonini berdi.

“O‘zbekneftgaz” AJ va uning shuba korxonalarining 2025 – yil 30 iyun holatiga tuzilgan moliyaviy holati to‘g‘risidagi qisqartirilgan konsolidatsiyalashgan hisobotini, shuningdek, shu sana bilan yakunlangan olti oylik davr uchun foyda yoki zarar, boshqa umumiy daromadlar, kapitaldagi o‘zgarishlar va pul oqimlari to‘g‘risidagi qisqartirilgan konsolidatsiyalashgan hisobotlarini hamda oraliq qisqartirilgan konsolidatsiyalashgan moliyaviy ma‘lumotlarga ilovalar ko‘rib chiqilgan [1]. 1 – jadvalda keltirilgan ma‘lumotlar tahliliga ko‘ra Kompaniyaning moliyaviy holatini 2019 yildan 2025 yilgacha bo‘lgan davrda tahlil qilganda, jami aktivlar sezilarli darajada o‘sganligi aniqlanadi. Xususan, 2019 yilda 43,39 trillion so‘m bo‘lgan jami aktivlar 2025 yilga kelib 144,67 trillion so‘mga yetgan, ya‘ni 3,33 barobar oshgan. Ushbu o‘sish asosan uzoq muddatli va qisqa muddatli aktivlardagi o‘zgarishlar hisobiga yuzaga kelgan bo‘lib, shuningdek, kompaniyaning majburiyatlar va kapital strukturasida ham sezilarli o‘zgarishlar kuzatiladi. Uzoq muddatli aktivlar 2019 yildan 2025 yilgacha 37,5 trillion so‘mdan 128,2 trillion so‘mga oshgan. Bu kompaniya uzoq muddatli investitsiyalarni kengaytirganini ko‘rsatadi. Ayniqsa, asosiy vositalar va qo‘shma korxonalarga investitsiyalarning keskin o‘sishi kompaniyaning strategik rivojlanish va diversifikatsiya siyosatini namoyon etadi. Qisqa muddatli aktivlar ham sezilarli darajada o‘sib, 2019 yilda 5,89 trillion so‘m bo‘lsa, 2025 yilda 15,7 trillion so‘mga yetgan. Bu o‘sish naqd pul mablag‘lari, tovar-moddiy zaxiralar va qisqa muddatli qarzlarni hajmining kengayishi bilan izohlanadi.

Aktivlar tarkibini batafsil tahlil qilganda, uzoq muddatli aktivlar tarkibidagi asosiy vositalar 2019 yildan 2025 yilgacha 21,3 trillion so‘mdan 75,6 trillion so‘mga oshgan. Bu o‘sish asosan ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va mavjud asosiy vositalarni modernizatsiya qilishga qaratilgan kapital xarajatlar hisobiga yuzaga kelgan. Qidiruv va baholashdagi aktivlar 425 milliard so‘mdan 1,55 trillion so‘mga ko‘tarilgan bo‘lib, bu yangi konlarni aniqlash va resurs bazasini kengaytirishga yo‘naltirilgan strategiyani ifodalaydi. Shuningdek, qo‘shma korxonalar va assotsiatsiyalashgan kompaniyalarga investitsiyalar 2,5 trillion so‘mdan 45 trillion so‘mga oshgan, bu esa kompaniyaning

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 3-son 2026 yil

strategik hamkorlik va konsolidatsiya siyosatini namoyon etadi. Uzoq muddatli debitorlik qarzlari va berilgan avanslarda esa o‘zgaruvchan tendensiyalar kuzatiladi, bu kompaniya tomonidan uzoq muddatli moliyaviy majburiyatlar va kredit siyosatini yanada takomillashtirish zaruratini ko‘rsatadi.

1 – jadval

Moliyaviy holat to‘g‘risidagi alohida hisobot (milliard so‘mda)

	2019 y.	2020 y.	2021 y.	2022 y.	2023 y.	2024 y.	2025 y.
AKTIVLAR							
Uzoq muddatli aktivlar							
Asosiy vositalar	21 263	25 352	29 817	33 106	33 593	74,053	75,620
Qidiruv va baholashdagi aktivlar	425	454	712	919	619	1,170	1,550
Qo‘shma korxonalar va assotsiatsiyalashgan kompaniyalarga investitsiyalar	2 510	2 523	2 530	2 521	2 541	45,600	45,084
Uzoq muddatli debitorlik qarzi	56	-	-	1 125	-	972	934
Uzoq muddatli berilgan avanslar	-	1 168	849	211	855	2,550	2,207
Docher xo‘jalik jamiyatlariga investitsiyalar	8 586	8 495	9 131	9 615	8 209		
Bog‘liq tomonlarga berilgan qarzlار	4 576	5 173	7 753	10 081	9 594	332	329
Boshqa uzoq muddatli moliyaviy aktivlar					1 960	126	296
Boshqa uzoq muddatli aktivlar	80	249	86	67			
Jami uzoq muddatli aktivlar	37 496	43 416	50 877	57 646	57 371	125,860	128,228
Qisqa muddatli aktivlar							
Naqd pul mablag‘lari va ularning ekvivalentlari	234	2 2021	1 672	2 068	790	1,283	3,737
Foydalanishda cheklangan pul mablag‘lari	566	271	196	166	752	931	550
Debitor qarzdorlik	1 509	2 604	2 301	3 042	6 117	3,124	2,902
Qisqa muddatli berilgan avanslar	1 557	395	334	300	307	1,094	1,327
Tovar-moddiy zaxiralar	456	419	290	272	611	3,490	4,756
Daromad solig‘ini oldindan to‘lash	25	182	28	250	250	19	40
Boshqa soliqlarni oldindan to‘lash	619	741	628	177	403		
Bog‘liq tomonlarga berilgan qarzlار	550	1 583	1 439	361	7 360	39	47
Boshqa qisqa muddatli moliyaviy aktivlar					416	706	2,343
Boshqa qisqa muddatli aktivlar	377	513	547	575	697		
Jami qisqa muddatli aktivlar	5 894	8 699	7 435	7 211	17 704	10,686	15,702
JAMI AKTIVLAR	43 390	52 115	58 312	64 857	75 075	136,671	144,671
MAJBURIYATLAR VA KAPITAL							
Aksionerlik kapitali							
Ustav kapitali	14 629	21 536	21 536	21 243	21 273	21,274	22,250
Taqsimlanmagan foyda (yo‘qotish)	(4 709)	8 240	9 305	11 948	10 676	33,853	24,723
Jami kapital	9 920	29 776	30 841	33 192	31 949	66,677	68,589
Uzoq muddatli majburiyatlar							

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 3-son 2026 yil

Qarzlar	17 858	9 306	14 610	17 726	17 500	29,289	39,550
Rezervlar	1 525	1 415	1 514	1 219	982	1,435	1,454
Keyingi soliq to‘lovlari bo‘yicha majburiyatlar			981	228	68	983	1,377
Boshqa uzoq muddatli majburiyatlar			-	-	9 998	12,956	10,232
Uzoq muddatli ijara majburiyatlari	1 523	1 536	1 523	1 428	1 428		
Jami uzoq muddatli majburiyatlar	21 228	12 257	18 628	20 602	29 973	44,836	52,786
Savdo va boshqa kreditorlik qarzlari	5 993	7 255	3 999	5 224	5 166	7,705	6,702
Qarzlar	4 052	1 516	2 380	2 672	4 951	13,485	9,208
Rezervlar	49	24	17	27	27	59	172
Boshqa moliyaviy majburiyatlar	2 147	99	-	2 403	1 528	1,630	4,647
Boshqa joriy majburiyatlari			2 448	737	1 476	2,279	2,567
Jami joriy majburiyatlar	12 241	10 142	8 884	11 063	13 148	25,158	23,296
JAMI MAJBURIYATLAR	33 469	22 338	27 472	31 666	43 126	69,994	76,082
JAMI MAJBURIYATLAR VA KAPITAL	43 390	52 115	58 312	64 857	75 075	136,671	144,671

Qisqa muddatli aktivlarni tahlil qilganda, naqd pul mablag‘lari 234 milliard so‘mdan 3,737 trillion so‘mga yetgan, ya’ni likvidlik sezilarli darajada oshgan. Bu kompaniyaga qisqa muddatli majburiyatlarni qoplash va operatsion barqarorlikni ta’minlash imkonini beradi.

Tovar-moddiy zaxiralar esa 456 milliard so‘mdan 4,756 trillion so‘mga o‘sib, ishlab chiqarish hajmi va inventarizatsiya siyosatining kengayishini ko‘rsatadi. Debitor qarzdorlik 1,5 trillion so‘mdan 2,9 trillion so‘mga ko‘tarilgan bo‘lib, bu kompaniya mijozlar bilan moliyaviy aloqalarni samarali boshqarayotganligini bildiradi, lekin qarzdorlikning oshishi xavfini ham oshiradi. Umuman olganda, aktivlar tarkibidagi o‘sish kompaniyaning kapital investitsiyalarni kengaytirish va operatsion likvidlikni ta’minlash siyosatining natijasidir. 2025 – yilda uzoq muddatli aktivlarning ulushi jami aktivlarning 88,6 foizini tashkil etib, bu strategik rivojlanish va moliyaviy barqarorlikni aks ettiradi.

Kapital va majburiyatlar strukturasini tahlil qilganda, ustav kapitali 14,6 trillion so‘mdan 22,25 trillion so‘mga oshgan bo‘lib, bu yangi aksiyalar chiqarish va kapitalni oshirish orqali amalga oshirilgan. Taqsimlanmagan foyda 2019 – yilda -4,7 trillion so‘m bo‘lgan bo‘lsa, 2024 – yilda 33,85 trillion so‘mga yetgan, bu kompaniyaning rentabelligi va uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ko‘rsatadi.

Uzoq muddatli majburiyatlar tarkibida qarzlari 17,85 trillion so‘mdan 39,55 trillion so‘mga oshgan, bu esa kompaniyaning uzoq muddatli investitsiyalarni moliyalashtirishdagi qaramligini bildiradi. Rezervlar va boshqa uzoq muddatli majburiyatlar esa nisbatan barqaror bo‘lib qolgan. Uzoq muddatli ijara majburiyatlari esa bir oz pasaygan bo‘lib, bu moliyaviy majburiyatlarni optimallashtirishning natijasidir.

Joriy majburiyatlar 2019 yilda 12,24 trillion so‘m bo‘lgan bo‘lsa, 2025 yilda 23,3 trillion so‘mga yetgan. Bu qisqa muddatli likvidlik va operatsion xarajatlarni qoplash zaruratini ko‘rsatadi. Savdo va boshqa kreditorlik qarzlarning oshishi kompaniyaning ish faoliyatining kengayishini aks ettiradi. Umuman olganda, kapital va majburiyatlar strukturasini kompaniyaning moliyaviy barqarorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Uzoq muddatli majburiyatlar ulushi ortishi strategik investitsiyalarni moliyalashtirishga yo‘naltirilganligini ko‘rsatadi.

Moliyaviy barqarorlik va likvidlik ko‘rsatkichlarini tahlil qilganda, likvidlik koeffitsiyenti (qisqa muddatli aktivlar / joriy majburiyatlar) 2019 – yilda 0,48 ga teng bo‘lsa, 2025 – yilda 0,67 ga yetgan. Bu kompaniya qisqa muddatli majburiyatlarni qoplash qobiliyatining oshganligini bildiradi. Moliyaviy barqarorlik koeffitsiyenti (jami kapital / jami aktivlar) 2019 – yilda 0,23, 2025 yilda esa

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 3-son 2026 yil

0,47 ga oshgan, bu kompaniya moliyaviy mustaqilligini sezilarli darajada oshirganligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, qarzдорlik ulushi (jami majburiyatlar / jami aktivlar) 2019 – yilda 0,77 bo‘lgan bo‘lsa, 2025 – yilda 0,53 ga kamaygan, bu kompaniya qarzdan foydalanishni optimallashtirganini va moliyaviy xavflarni kamaytirganini bildiradi.

Trend va strategik tahlilga e‘tibor qaratilganda, kompaniya 2021–2025 yillarda uzoq muddatli investitsiyalarni keskin oshirib, asosiy vositalar va qo‘shma korxonalarga investitsiyalarni kengaytirdi. Bu strategik rivojlanish va bozorda o‘z o‘rnini mustahkamlashni ko‘rsatadi. Qisqa muddatli aktivlarning o‘sishi, xususan naqd pul mablag‘lari va inventarizatsiya hajmining oshishi, operatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash uchun zarur bo‘lgan shartlarni yaratadi. Joriy majburiyatlar bilan solishtirganda likvidlik ko‘rsatkichining yaxshilanishi kompaniyaning qisqa muddatli moliyaviy barqarorligini oshirgan. Umuman olganda, 2019–2025 yillar davomida kompaniya uzoq muddatli investitsiyalarni moliyalashtirish uchun qarzlarni kengaytirgan, shu bilan birga likvidlikni oshirish va taqsimlanmagan foydani yig‘ish orqali moliyaviy barqarorlikni mustahkamlagan. Kapital strukturasi optimallashtirilgan bo‘lib, kompaniya qarzga qaramlikni kamaytirib, strategik investitsiyalarni amalga oshirishga qodir ekanligini ko‘rsatadi.

2 – jadvalda keltirilgan, 2022–2025 yillar davomida korxonaning moliyaviy-iqtisodiy ko‘rsatkichlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, mazkur davrda realizatsiya hajmi, daromadlar tarkibi va xarajatlar dinamikasida muhim o‘zgarishlar yuz bergan. Xususan, 2022 – yilda neft, gaz va neft-kimyo mahsulotlarini realizatsiya qilish hajmi 13 305 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa,

2- jadval

2022–2025 yillar uchun moliyaviy-iqtisodiy ko‘rsatkichlar tahlili. (milliard so‘mda)

Ko‘rsatkichlar	2022	2023	2024	2025
Neft, gaz, neft mahsulotlari va neft-kimyo mahsulotlarini realizatsiya qilish	13 305	14 855	14 316	14,208
Asosiy faoliyatdan boshqa daromadlar	136	137	95	
Daromad va xarajatlar tarkibi.				
Ko‘rsatkichlar	2022	2023	2024	2025
Jami daromadlar	13 441	14 991	16 912	
Xarid qilingan neft, neft mahsulotlari va boshqa materiallar qiymati	(1 578)	(2 982)	3,129	2,931
Ishlab chiqarish xarajatlari	(2 892)	(3 640)	2,824	2,769
Soliqlar (daromad solig‘idan tashqari)	(2 370)	(2 774)	(1,577)	(1,768)
Eskirish va amortizatsiya	(2 316)	(2 860)	(2,388)	(2,472)
Debitorlik qarzlari bo‘yicha ta‘minot	(188)	280	273	
Umumiy va ma‘muriy xarajatlar	(619)	(887)	(857)	(1,134)
Mahsulotni tashish va realizatsiya qilish xarajatlari	(296)	(360)	(369)	-
Neft va gaz zaxiralarining kamayishi bilan bog‘liq xarajatlar	(406)	(390)	(675)	-
Asosiy vositalarni hisobdan chiqarishdan foyda (zarar), sof	121	(19)	(178)	(12)
Boshqa operatsion xarajatlar	(230)	(332)	(249)	(201)
Jami operatsion xarajatlar	(10 775)	(13 964)	(11,732)	(11,671)
Operatsion faoliyatdan foyda (zarar)	2 666	1 027	4,006	4,507
Moliyaviy daromad	696	859	1,263	364
Boshqa kooperatsion daromadlar	1 191	2 581	3	5
Valyuta kursi farqidan zarar (foyda), sof	(259)	(1 309)	(439)	472
Moliyaviy xarajatlar	(1 487)	(2 562)	(2,880)	2,578
Soliq to‘lashdan oldingi foyda (zarar)	2 806	596	1,953	2,769
Daromad solig‘i	(320)	(28)	165	(858)
Sof foyda (zarar)	2 486	568	2,118	1,911

2023 – yilda bu ko‘rsatkich 14 855 mlrd so‘mga yetib, sezilarli o‘shish qayd etilgan. Biroq 2024 va 2025 – yillarda realizatsiya hajmida nisbiy pasayish kuzatilib, mos ravishda 14 316 va 14 208 mlrd so‘mni tashkil etgan. Ushbu holat bozor konyunkturasining o‘zgarishi, eksport hajmlarining qisqarishi yoki narxlar dinamikasi bilan izohlanishi mumkin.

Jami daromadlar hajmi esa 2022–2024 yillar oralig‘ida barqaror o‘shish tendensiyasiga ega bo‘lib, 13 441 mlrd so‘mdan 16 912 mlrd so‘mga qadar oshgan. Bu realizatsiyadan tashqari qo‘shimcha daromad manbalarining shakllanganini yoki mavjud faoliyat yo‘nalishlarining kengayganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, xarajatlar tarkibida ham sezilarli o‘zgarishlar yuz bergan. 2023 – yilda jami operatsion xarajatlar keskin oshib, 13 964 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, keyingi yillarda ularning ma‘lum darajada qisqarishi kuzatiladi. Bu esa xarajatlarni optimallashtirish bo‘yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar samarasi sifatida baholanishi mumkin.

Ishlab chiqarish xarajatlari, amortizatsiya ajratmalari hamda soliqlar korxona xarajatlarining asosiy qismini tashkil etib, ularning o‘zgarishi umumiy moliyaviy natijalarga bevosita ta‘sir ko‘rsatgan. Ayniqsa, 2023 – yilda xarajatlarning daromadlarga nisbatan tezroq o‘shishi operatsion foydaning keskin kamayishiga olib kelgan. Natijada operatsion foyda 2022 yildagi 2 666 mlrd so‘mdan 2023 yilda 1 027 mlrd so‘mga tushib ketgan. Biroq 2024 yilda bu ko‘rsatkich 4 006 mlrd so‘mga, 2025 yilda esa 4 507 mlrd so‘mga yetib, sezilarli tiklanish kuzatilgan. Bu esa korxona tomonidan samarali boshqaruv qarorlarining qabul qilinganini hamda xarajatlar ustidan nazorat kuchaytirilganini anglatadi.

Moliyaviy faoliyat natijalari ham muhim o‘zgarishlarni aks ettiradi. Moliyaviy daromadlar 2022–2024 yillarda o‘shib borgan bo‘lsa-da, 2025 – yilda keskin kamaygan. Valyuta kursi farqlaridan kelib chiqadigan zararlar esa ayniqsa 2023 – yilda yuqori darajaga yetgan bo‘lib, bu milliy valyuta kursining o‘zgaruvchanligi bilan bog‘liq. Keyingi davrda esa ushbu ko‘rsatkichning ijobiy qiymatga o‘tishi valyuta risklarini boshqarish mexanizmlarining takomillashganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, moliyaviy xarajatlarning yuqori darajada saqlanib qolishi korxonaning qarz majburiyatlari yetarlicha yuqori ekanligini anglatadi.

Sof foyda ko‘rsatkichlari tahlili korxona faoliyatida keskin tebranishlar mavjudligini ko‘rsatadi. 2022 – yilda 2 486 mlrd so‘mni tashkil etgan sof foyda 2023 – yilda 568 mlrd so‘mgacha kamaygan, bu esa tahlil qilinayotgan davr ichida eng past natija hisoblanadi. Biroq 2024 – yilda sof foyda 2 118 mlrd so‘mga tiklangan va 2025 – yilda 1 911 mlrd so‘mni tashkil etgan. Ushbu dinamikani “V-shaklli” tiklanish modeli sifatida baholash mumkin.

Umuman olganda, tahlil natijalari korxona faoliyatida daromadlar o‘shishiga qaramay, ayrim davrlarda xarajatlar boshqaruvida nomutanosibliklar mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. 2024–2025 yillarda esa operatsion samaradorlikning oshishi, xarajatlarning optimallashtirilishi va moliyaviy natijalarning yaxshilanishi kuzatilgan. Shu bilan birga, valyuta risklari va qarz yukining yuqoriligi korxonaning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Kelgusida barqaror rivojlanishni ta‘minlash uchun xarajatlarni yanada qisqartirish, moliyaviy risklarni kamaytirish va yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ulushini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

“O‘zbekiston neft-gaz majmuasi mamlakat iqtisodiyotini shakllantirishda, shuningdek alohida tarmoqlarning uzoq muddatli rivojlanish rejalarini ishlab chiqishda hanuz muhim ahamiyat kasb etadi (maqola boshida ta‘kidlanganidek, O‘zbekiston neft-gaz sanoati yalpi ichki mahsulotning qariyb 16 foizini va byudjet daromadlarining 20 foizdan ortig‘ini tashkil etadi).”[2]

“Ukraina neft va gaz konlarining iqtisodiy samaradorligi nafaqat milliy ahamiyatga ega masala, balki global energetika tizimida ham muhim omil hisoblanadi. Ushbu maqolada keltirilgan tashkiliy, iqtisodiy, texnologik va tartibga solish bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etish orqali Ukraina o‘zining uglevodorod resurslari salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishi mumkin.”[3]

“O‘zbekneftgaz” AJ va uning shuba korxonalari 2019–2025 yillar davomida moliyaviy jihatdan sezilarli o‘shish ko‘rsatgan. Jami aktivlar 43,39 trillion so‘mdan 144,67 trillion so‘mga oshib, kompaniyaning strategik rivojlanish va moliyaviy barqarorligini ta‘minlagan. Uzoq muddatli aktivlarning keskin o‘shishi uzoq muddatli investitsiyalarga e‘tibor qaratilayotganini, asosiy vositalar va qo‘shma korxonalarga investitsiyalarning ortishi esa diversifikatsiya va strategik hamkorlik siyosatini aks ettiradi. Qisqa muddatli aktivlar, xususan naqd pul mablag‘lari va tovar-moddiy

zaxiralar o‘sishi operatsion likvidlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Debitor qarzdorlikning oshishi mijozlar bilan moliyaviy aloqalar samaradorligini bildiradi, ammo qarzdorlik xavfini ham oshiradi.

Kompaniyaning kapital strukturasi o‘shirish va taqsimlanmagan foydani o‘shirish rentabellik va moliyaviy mustaqillikni ta’minlaydi. Uzoq muddatli majburiyatlar o‘shirish strategik investitsiyalarni moliyalashtirishdagi qarz qaramligini ko‘rsatadi, joriy majburiyatlar bilan solishtirganda likvidlik koeffitsiyentining yaxshilanishi esa qisqa muddatli moliyaviy barqarorlikni oshiradi. Moliyaviy barqarorlik koeffitsiyenti 0,23 dan 0,47 ga oshgan, qarzdorlik ulushi esa 0,77 dan 0,53 ga kamayganligi kompaniyaning moliyaviy xavflarni optimallashtirganini ko‘rsatadi.

Kompaniya uzoq muddatli investitsiyalarni moliyalashtirish bilan birga, likvidlikni oshirish va taqsimlanmagan foydani yig‘ish orqali moliyaviy barqarorlikni mustahkamladi. Kapital strukturasi optimallashtirilgan va strategik investitsiyalarni amalga oshirishga imkon beradi. Kelgusida yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ulushini oshirish, xarajatlarni yanada qisqartirish va moliyaviy risklarni kamaytirish kompaniyaning barqaror rivojlanishi uchun muhimdir. Xulosa qilib aytganda, kompaniya moliyaviy barqarorlik, operatsion samaradorlik va strategik rivojlanish nuqtai nazaridan ijobiy o‘shirish ko‘rsatmoqda, ammo valyuta va qarz risklarini doimiy boshqarish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Бизнес—план АО «Узбекнефтегаз» на 2025 год.
<https://webdev.ung.uz/media/allfiles/files/7245decfc14549059028192f49448a2d.pdf>
2. J. Sh. Umurzakov. “ANALYSIS OF THE PERFORMANCE OF FINANCIAL AND ECONOMIC ACTIVITIES OF NATIONAL OIL AND GAS ENTERPRISES (ON THE EXAMPLE OF UZBEKNEFTEGAZ JSC)”. SOCAR Proceedings No.1 (2024) 138-142
3. Myron Firman. “THE ESSENCE AND STRUCTURE OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM FOR ENSURING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF OIL AND GAS PRODUCING FIELDS IN UKRAINE”. Economics and Region № 1 (96) – 2025 – Yuri Kondratyuk National University
4. Maxim V. Chernyaev, Aleksandra A. Boiko. “Economic efficiency of gas industry investment projects in Russia on the example of export gas pipelines”. ЭКОНОМИКА ОТПАСЛЕВЫХ РЫНКОВ. ISSN 2313-2329 (Print); ISSN 2408-8986 (Online) 2022 Vol. 30 No. 4 587–601
<http://journals.rudn.ru/economics>

ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТ ВА ИНСОНИЯТНИНГ БАРҚАРОР КЕЛАЖАГИ УЧУН ЙЎЛ

**ЗЕЛЕНАЯ ЭКОНОМИКА И ПУТЬ К УСТОЙЧИВОМУ БУДУЩЕМУ
ЧЕЛОВЕЧЕСТВА**

GREEN ECONOMY AND THE WAY TO A SUSTAINABLE FUTURE OF HUMANITY

Турабекова Гулирано Исламовна

ТДТУ. Саноат иқтисодиёти ва менежменти кафедраси

Аннотация

Бугунги кунда дунё ҳамжамияти глобал иқлим ўзгариши, табиий ресурсларнинг камайиши ва экологик инкирозлар билан юзма-юз келиб турибди. Саноатлаштириш жараёнининг жадаллашуви, табиий ресурслардан ҳаддан ташқари фойдаланиш, иссиқхона газлари эмиссиясининг ортиши ва глобал иқлим ўзгариши замонавий иқтисодий моделнинг чекланганлигини намоён этди. Шу шароитда яшил иқтисодиёт концепцияси барқарор ривожланишнинг муҳим стратегик йўналиши сифатида шаклланди.

Яшил иқтисодиёт иқтисодий ўсишни таъминлаш билан бирга атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ҳамда ижтимоий фаровонликни оширишга қаратилган иқтисодий моделдир. Мазкур мақоланинг мақсади яшил иқтисодиётнинг назарий асосларини таҳлил қилиш ҳамда унинг инсониятнинг барқарор келажагини таъминлашдаги ўрнини ёритишдан иборат.

Калит сўзлар: яшил иқтисодиёт, барқарор ривожланиш, экологик хавфсизлик, қайта тикланувчи энергия, иқлим ўзгариши, ресурс тежамкорлик.

В статье рассматриваются теоретические основы зеленой экономики как важного направления устойчивого развития. Цель исследования – анализ роли зеленой экономики в обеспечении экологической безопасности и долгосрочного экономического роста. В работе использованы методы экономического анализа, сравнительного исследования и системного подхода. Результаты показывают, что переход к зеленой экономике способствует снижению выбросов парниковых газов, эффективному использованию природных ресурсов и повышению качества жизни населения. В статье также выявлены основные проблемы внедрения принципов зеленой экономики. Полученные выводы могут быть использованы при разработке государственной экологической политики.

Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивое развитие, экологическая безопасность, возобновляемая энергия, изменение климата.

This article examines the theoretical foundations of the green economy as a key direction of sustainable development. The purpose of the study is to analyze the role of the green economy in ensuring environmental security and long-term economic growth. The research applies methods of economic analysis, comparison and a systematic review of scientific literature. The findings indicate that the transition to a green economy contributes to reducing greenhouse gas emissions, improving resource efficiency and enhancing the quality of life. The study also identifies major challenges in implementing green economy principles. The conclusions can be used in shaping environmental and economic policies.

Keywords: green economy, sustainable development, environmental security, renewable energy, climate change, resource efficiency.

Яшил иқтисодиёт тушунчаси бугунги кунда инсоният олдида турган энг долзарб масалалардан бири бўлиб, у иқтисодий ривожланиш, экологик мувозанат ва ижтимоий

фаровонлик ўртасидаги уйғунликни таъминлашга қаратилган стратегик йўналиш сифатида шаклланмоқда. Яшил иқтисодиёт — бу нафақат атроф-муҳитни асраш, балки инсон фаровонлигини ошириш ва ижтимоий адолатни таъминлашга қаратилган тизимдир. Унинг асосий мақсади — иқтисодий ўсишни таъминлаш билан бирга, экологик хавфларни ва табиий танқисликни минималлаштиришдир.

Сўнгги юз йиллик давомида саноатлашув жараёни мисли кўрилмаган даражада тезлашди, энергия истеъмоли бир неча баробарга ошди, табиий ресурслардан фойдаланиш ҳажми эса тарихий рекорд даражага етди. Статистик маълумотларга кўра, инсоният ҳар йили 100 миллиард тоннадан ортиқ табиий ресурсларни қазиб олади ва улардан фойдаланади. Таҳлилларига кўра, мазкур ресурсларнинг 90 фоиздан ортиғи қайта тикланмайдиган ёки қайта ишланмайдиган тарзда истеъмол қилинмоқда. Бу эса мавжуд иқтисодий моделнинг узок муддатли истиқболда барқарор эмаслигини кўрсатади. Узок йиллар давомида ҳукмронлик қилган "ишлаб чиқариш — истеъмол қилиш — чиқиндига чиқариш" тамойилига асосланган анъанавий иқтисодий модели эндиликда ўз умрини ўтаб бўлди. Агар ушбу тамойилга асосланган модел сақланиб қолса, 2060-йилга бориб глобал хомашё истеъмоли икки баробарга ошиши мумкин. Аҳоли сонининг ўсиши ҳам ресурсларга бўлган босимни кескин кучайтирмоқда. World Bank прогнозларига кўра, 2050-йилга бориб дунё аҳолиси 9,7 миллиард нафарга етади. Бу эса озиқ-овқат ишлаб чиқаришни камида 50 фоизга, энергия ишлаб чиқаришни эса қарийб 30–40 фоизга оширишни талаб қилади.

Шу билан бирга, урбанизация жараёни тезлашиб, ҳозирги кунда дунё аҳолисининг 56 фоизи шаҳарларда яшамокда ва 2050-йилга бориб бу кўрсаткич 68 фоизга етиши кутилмоқда. Шаҳарларнинг кенгайиши транспорт, қурилиш ва коммунал инфратузилма соҳаларида энергия сарфини сезиларли оширади. Ҳозирнинг ўзида бинолар глобал энергия истеъмолининг 36 фоизини ва иссиқхона газлари чиқиндиларининг 37 фоизини ташкил этади.

Иқлим ўзгариши масаласи яшил иқтисодиётнинг марказий муаммоси ҳисобланади. Иқлим ўзгариши туфайли 2030-йилгача ҳар йили кўшимча 250 минг ўлим ҳолати юз бериши мумкинлиги қайд етилган. Бу ҳолат иқтисодиётга ҳам бевосита таъсир кўрсатади, чунки кишлоқ хўжалиги, энергетика, туризм ва соғлиқни сақлаш соҳаларида миллиардлаб доллар зарар етказилади. Энергетика сектори глобал иссиқхона газлари эмиссиясининг асосий манбаи ҳисобланади. International Energy Agency ҳисоботларига кўра, умумий карбон чиқиндиларининг қарийб 73 фоизи энергия ишлаб чиқариш ва истеъмоли билан боғлиқ. Кўмир, нефт ва газ каби анъанавий ёқилғи турларига қарамлик ҳанузгача юқори даражада сақланиб қолмоқда. Бироқ қайта тикланувчи энергия манбалари улуши йилдан-йилга ортиб бормоқда. 2023-йил якунларига кўра, дунёда ишлаб чиқарилган электр энергиясининг қарийб 30 фоизи қайта тикланувчи манбаларга тўғри келган. Сўнгги ўн йилликда қуёш энергетикаси қуввати 10 баробардан ортиқ ошган, шамол энергетикаси эса 900 гигаваттдан ортиқ қувватга етган. Ҳисоб-китобларга кўра, агар глобал миқёсда яшил энергияга инвестициялар кенгайтирилса, 2030-йилгача 30 миллиондан ортиқ янги иш ўрни яратилиши мумкин.

Чиқиндилар муаммоси ҳам экологик инқирознинг муҳим кўрсаткичларидан биридир. Ҳозирги кунда дунёда йилига 2 миллиард тоннадан ортиқ маиший чиқиндилар ҳосил бўлади. Ворлд Банк прогнозларига кўра, 2050-йилга бориб бу кўрсаткич 3,4 миллиард тоннага етади. Пластик чиқиндиларнинг атиги 9 фоизи қайта ишланади, қолган қисми эса полигонларга ташланади ёки атроф-муҳитга чиқади. Ҳар йили океанларга 8 миллион тоннадан ортиқ пластик чиқиндилар тушади. Натижада денгиз экотизимлари жиддий зарар кўрмоқда ва 800 дан ортиқ денгиз ҳайвонлари тури пластик ифлосланишидан азият чекмоқда. Айлана иқтисодиёт моделини жорий етиш орқали чиқиндилар ҳажмини 20–30 фоизгача камайтириш мумкинлиги таъкидланмоқда.

Сув ресурслари масаласи ҳам алоҳида эътибор талаб қилади. United Nations маълумотларига кўра, 2 миллиарддан ортиқ инсон хавфсиз ичимлик суви билан тўлиқ таъминланмаган. 2030-йилга бориб сувга бўлган глобал талаб мавжуд захиралардан 40 фоизга ошиши мумкин. Қишлоқ хўжалиги чучук сув истеъмолининг 70 фоизини ташкил қилади. Томчилатиб суғориш технологияларини кенг жорий етиш орқали сув сарфини 30–60 фоизгача

камайтириш мумкин. Шу билан бирга, сувни қайта тозалаш ва қайта ишлатиш тизимларини ривожлантириш ҳам катта иқтисодий самара беради. Ўрмонларнинг қисқариши глобал карбон айланишига салбий таъсир кўрсатмоқда. Ҳар йили ўртача 10 миллион гектар ўрмон майдони йўқолади. Ўрмонлар эса атмосферадаги карбоннинг қарийб 30 фоизини ютади. Агар ўрмонларни тиклаш ва кўпайтириш сиёсати кучайтирилса, глобал эмиссиянинг сезиларли қисмини компенсация қилиш мумкин бўлади. Сўнгги йилларда кўплаб давлатлар миллиардлаб дарахт экиш дастурларини амалга оширмоқда.

Яшил иқтисодиётнинг иқтисодий самарадорлиги ҳам муҳимдир. Айрим халқаро баҳолашларга кўра, агар глобал микёсда яшил трансформация учун йилига 2–3 триллион доллар инвестиция киритилса, 2050-йилгача глобал ялпи ички маҳсулот кўшимча 2–3 фоизга ошиши мумкин. Акс ҳолда, иқлим ўзгариши оқибатида юзага келадиган зарар глобал ЯИМнинг 5–20 фоизигача қисқаришига олиб келиши мумкин. Демак, яшил иқтисодиётга ўтиш харажат эмас, балки узоқ муддатли инвестиция сифатида қаралиши лозим.

Ўзбекистон шароитида ҳам яшил иқтисодиётга ўтиш стратегик аҳамиятга эга. Мамлакатимиз учун яшил иқтисодиёт — бу нафақат экологик зарурат, балки иқтисодий мустақиллик йўлидир. Қуёшли кунларнинг кўплиги Ўзбекистонни минтақадаги энг йирик "яшил энергия" экспортчисига айлантириши мумкин. 2030 йилга келиб қайта тикланувчи энергия улушини 40% га етказиш мақсади қўйилгани бунинг яққол исботидир.

Сўнгги йилларда бир неча гигаватт қувватга эга қуёш ва шамол электр станциялари ишга туширилди. Энергия самарадорлигини ошириш орқали саноат корхоналарида энергия сарфини 10–15 фоизгача қисқартириш мумкинлиги аниқланган. Қишлоқ хўжалигида сув тежовчи технологиялар жорий этилиши натижасида ҳосилдорлик ошмоқда ва сув сарфи камаймоқда. Юқоридаги статистик маълумотлар ва таҳлиллار шуни кўрсатадики, яшил иқтисодиёт инсониятнинг барқарор келажаги учун ягона мақбул стратегик йўналишдир. Табиий ресурслар чекланган, экологик муаммолар кескинлашаётган шароитда анъанавий иқтисодий моделни давом эттириш жиддий ижтимоий ва иқтисодий инқирозларга олиб келиши мумкин. Аксинча, яшил иқтисодиёт тамойилларини изчил жорий этиш орқали иқтисодий ўсиш, экологик мувозанат ва ижтимоий фаровонликни бир вақтнинг ўзида таъминлаш мумкин.

Яшил иқтисодиёт — бу қимматбаҳо лойиҳа эмас, бу келажак учун энг фойдали инвестициядир. Анъанавий моделдан воз кечиш — бу тараққиётдан тўхташ эмас, балки табиат билан уйғунликда янгича яшашни ўрганиш демакдир.

Демак, яшил келажакка олиб борадиган йўл бир нечта муҳим йўналишлардан иборат:

-Қайта тикланувчи энергия: кўмир ва нефтдан воз кечиш, қуёш, шамол ва сув энергиясига ўтиш. Бу атмосферага чиқарилаётган захарли газларни камайтиришнинг ягона йўлидир.

-Ресурслардан оқилона фойдаланиш: сув ва ер ресурсларини тежаш, қишлоқ хўжалигида «ақлли» технологияларни қўллаш.

-Айланма (циркуляр) иқтисодиёт: чиқиндисиз ишлаб чиқариш тизимини яратиш, яъни хомашёни қайта-қайта ишлатиш орқали табиатга юкламани камайтириш.

Яшил иқтисодиётга ўтиш фақатгина «табиатни қутқариш» эмас, балки янги имкониятлар демакдир:

-Янги иш ўринлари: экологик тоза технологиялар, энергия самарадорлиги ва қайта ишлаш соҳаларида миллионлаб «яшил» иш ўринлари яратилади.

-Саломатлик: ҳаво ва сувнинг тозаланиши касалликларни камайтиради ва умр кўриш давомийлигини оширади.

-Иқтисодий барқарорлик: энергия мустақиллигига эришиш ва табиий офатлар келтирадиган зарарларнинг олдини олиш.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, яшил иқтисодиёт — бу танлов эмас, балки ҳаётий заруриятдир. Биз келажак авлодларга нафақат бой давлатни, балки нафас олиб бўладиган ҳаво, тоза сув ва яшил табиатни ҳам мерос қолдиришимиз керак. Барқарор келажак сари йўл бугунги қарорларимиздан бошланади ва яшил иқтисодиётга ўтиш қуйидагиларга эришиш имконини беради:

-Халқаро меҳнат ташкилоти (ILO) маълумотларига кўра, яшил иқтисодиётга ўтиш 2030 йилгача дунё бўйлаб 24 миллионга янги иш ўрни яратилишига хизмат қилади.

- Сўнгги 10 йил ичида қуёш энергиясидан фойдаланиш таннархи 85% га, шамол энергияси эса 55% га арзонлашди. Бу эса яшил энергияни анъанавий ёқилгидан кўра фойдалироқ қилади.

Демак, бугунги қарорлар келажак авлодлар тақдирини белгилайди ва инсоният олдида турган асосий вазифа – иқтисодий ривожланиш билан табиатни асраш ўртасида оқилона мувозанатни таъминлашдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. "2030 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон Республикасининг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида".
- 2.Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. "2019-2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг 'яшил' иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида".
- 3.Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. "Қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш тўғрисида".
- 4.UNEP (БМТ Атроф-муҳит дастури). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. (Яшил иқтисодиёт бўйича дунёдаги энг асосий қўлланмалардан бири).
- 5.World Bank (Жаҳон банки). *Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development*.
- 6.Егорова М. С. *Иқтисодиётни "яшиллантириш" ва барқарор ривожланиш тушунчалари*. (Илмий мақола).
- 7.БМТнинг Барқарор ривожланиш мақсадлари (SDGs) — расмий портали (sustainabledevelopment.un.org).

XALQARO INVESTITSİYALAR VA KAPITAL OQIMLARI

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ИНВЕСТИЦИИ И ДВИЖЕНИЕ КАПИТАЛА

INTERNATIONAL INVESTMENTS AND CAPITAL FLOWS

Tajiboyev Suxbatillo Obidovich

O‘zMU, Iqtisodiyot nazariyasi kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu tezisda xalqaro investitsiyalar va kapital oqimlarining nazariy asoslari, turlari, xususiyatlari hamda zamonaviy jahon iqtisodiyotidagi roli chuqur tahlil qilingan. Tadqiqotda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar va portfel investitsiyalarining iqtisodiy ta‘siri, xalqaro investitsiyalarni tartibga solish mexanizmlari hamda investitsiya muhitini shakllantiruvchi omillar o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: xalqaro investitsiyalar, to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar, portfel investitsiyalari, kapital oqimlari, xorijiy kapital.

В данной Тезисе представлен углубленный анализ теоретических основ, типов, характеристик и роли международных инвестиций и потоков капитала в современной мировой экономике. В исследовании рассматривается экономическое воздействие прямых иностранных инвестиций и портфельных инвестиций, механизмы регулирования международных инвестиций и факторы, формирующие инвестиционный климат.

Ключевые слова: международные инвестиции, прямые инвестиции, портфельные инвестиции, потоки капитала, иностранный капитал.

This thesis provides an in-depth analysis of the theoretical foundations, types, characteristics, and role of international investment and capital flows in the modern world economy. The study examines the economic impact of foreign direct investment and portfolio investment, mechanisms for regulating international investment, and factors shaping the investment climate.

Keywords: international investments, direct investments, portfolio investments, capital flows, foreign capital.

Zamonaviy jahon iqtisodiyotida xalqaro investitsiyalar va kapital oqimlari global iqtisodiy integratsiyaning asosiy mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Globallashuv sharoitida davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarning kuchayishi kapital oqimlarining hajmi va yo‘nalishlarini sezilarli darajada o‘zgartirdi. Xalqaro investitsiyalar mamlakatlar iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi, yangi texnologiyalarning transferini ta‘minlaydi, ish o‘rinlarini yaratadi va makroiqtisodiy barqarorlikka hissa qo‘shadi.

O‘zbekistonda iqtisodiyotga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etishni faollashtirish maqsadida investitsiya muhitini yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirildi. Ushbu chora-tadbirlar hududlarning investitsiyaviy jozibadorligini oshirish, iqtisodiy rivojlanishi nisbatan past bo‘lgan hududlarni qo‘llab-quvvatlash hamda iqtisodiyotning real sektorida xorijiy kapital ishtirokini kengaytirishga yo‘naltirilgan. Shuningdek, investitsiyalarni rag‘batlantirish doirasi kengaytirilib, qishloq xo‘jaligi sohasi ham ustuvor yo‘nalishlar qatoriga kiritildi. [1]

Hozirgi kunda rivojlanayotgan mamlakatlar xalqaro investitsiyalarni jalb qilish orqali o‘z iqtisodiyotlarini modernizatsiya qilish va raqobatbardoshligini oshirishga harakat qilmoqdalar. Kapital oqimlari esa jahon moliyaviy bozorlarining integratsiyalashuvini ta‘minlab, resurslarning samarali taqsimlanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, kapital oqimlarining beqarorligi moliyaviy inqirozlarga olib kelishi mumkin bo‘lgan xavflarni ham keltirib chiqaradi.

Iqtisodiy adabiyotlarda xalqaro investitsiyalar mamlakatlar o‘rtasida kapital resurslarining harakati sifatida talqin qilinib, ularning iqtisodiy o‘rish, texnologik yangilanish va ishlab chiqarish samaradorligiga ta’siri alohida ta’kidlanadi. Mahalliy iqtisodiy adabiyotlarda Sharipov N. tomonidan yozilgan “Xalqaro iqtisodiy munosabatlar” darsligida xalqaro investitsiyalarning mohiyati, shakllari va ularning milliy iqtisodiyot rivojiga ta’siri nazariy jihatdan asoslab berilgan. Xorijiy adabiyotlarda, xususan, V.B. Mantusov va N.D. Eriashvili tahriri ostida chop etilgan “Мировая экономика и международные экономические отношения” [2] asarida xalqaro kapital oqimlarining global iqtisodiy integratsiyadagi o‘rni chuqur tahlil qilingan. J. Madura tomonidan yozilgan “International Financial Management” [3] asarida xalqaro investitsiyalarning moliyaviy mexanizmlari, kapital bozorlarining integratsiyalashuvi va investitsiya risklarini boshqarish masalalari yoritilgan.

“Xalqaro investitsiyalar deganda bir mamlakatning rezidentlari tomonidan boshqa mamlakatning iqtisodiyotiga kiritilgan kapital qo‘yilmalari tushuniladi. Iqtisodiy adabiyotlarda xalqaro investitsiyalar ikki asosiy turga bo‘linadi: to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar va portfel investitsiyalari. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar investorga qabul qiluvchi mamlakat korxonasining boshqaruvida ishtirok etish huquqini beradi. Odatda, investorning ustav kapitalida 10 foizdan ortiq ulushi bo‘lsa, bunday investitsiya to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiya sifatida tasniflanadi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar uzoq muddatli xarakterga ega bo‘lib, mahalliy iqtisodiyotga real sektor investitsiyalari kiritilishini ta’minlaydi.” [4]

Portfel investitsiyalari esa asosan qimmatli qog‘ozlar bozorida amalga oshiriladi va investorga boshqaruv huquqini bermaydi. Ular qisqa muddatli spekulativ xarakterga ega bo‘lishi mumkin va yuqori likvidlikka ega. Portfel investitsiyalari aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa moliyaviy instrumentlar orqali amalga oshiriladi. Investitsiya muhiti mamlakatning investitsiyalarni jalb qilish qobiliyatini belgilovchi omillar majmuasidan iborat.

Xalqaro investitsiyalar va kapital oqimlari zamonaviy jahon iqtisodiyotining ajralmas qismidir. Ular mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarni mustahkamlaydi, texnologiya transferini ta’minlaydi va iqtisodiy o‘rishni rag‘batlantiradi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar va portfel investitsiyalarining har biri o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, qabul qiluvchi mamlakat iqtisodiyotiga turlicha ta’sir ko‘rsatadi. Xalqaro investitsiyalarni tartibga solish milliy va xalqaro darajada amalga oshiriladi. Investitsiya siyosati xorijiy kapitaldan maksimal foyda olish va milliy iqtisodiyotning strategik manfaatlarini himoya qilish o‘rtasida muvozanatni ta’minlashi kerak. [5]

O‘zbekiston hozirgi vaqtda 60 dan ortiq davlat bilan ikki tomonlama investitsiyalarni rag‘batlantirish va o‘zaro himoya qilish to‘g‘risidagi shartnomalarni imzolagan. Bu xorijiy investorlar uchun qo‘shimcha kafolatlar yaratadi va investitsiya xavflarini kamaytiradi. Bundan tashqari, mamlakatda bir qator xalqaro moliyaviy institutlar, jumladan Jahon Banki, Osiyo Taraqqiyot Banki va Islom Taraqqiyot Banki faol ishlamoqda. O‘zbekistonga xorijiy investitsiyalar oqimi so‘nggi yillarda barqaror o‘rish tendentsiyasini namoyish etmoqda. Investitsiya siyosati xorijiy kapitaldan maksimal foyda olish va milliy iqtisodiyotning strategik manfaatlarini himoya qilish o‘rtasida muvozanatni ta’minlashi kerak. Investitsiya muhitining yaxshilanishi xorijiy investitsiyalar oqimini oshiradi va iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbekiston so‘nggi yillarda investitsiya muhitini sezilarli darajada yaxshiladi va xorijiy investitsiyalar oqimi barqaror o‘rish tendentsiyasini namoyish etmoqda. Biroq, investitsiya muhitini yanada yaxshilash, huquqiy tizimni takomillashtirish, korrupsiyaga qarshi kurashni kuchaytirish va moliyaviy bozorlarni rivojlantirish bo‘yicha davom etayotgan islohotlar zarur.

1-jadval

O‘zbekistonga kiruvchi xorijiy investitsiyalar (2020-2024 yillar, milliard AQSh dollari) [6]

Yil	Umumiy investitsiyalar	To‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar	Portfel investitsiyalari	Boshqa investitsiyalar
2020	4.2	2.8	0.3	1.1
2021	3.8	2.4	0.2	1.2
2022	5.1	3.4	0.5	1.2

2023	6.8	4.6	0.7	1.5
2024	8.2	5.8	0.9	1.5
Dinamika	1.95	2.07	1	1.36

1-jadval ma’lumotlari shuni ko’rsatadiki, 2020-2024 yillar davomida mamlakatga kirgan xorijiy investitsiyalar hajmi bir necha barobar oshdi. Umumiy investitsiyalar 2 barobar oshgan. O’rtacha umumiy investitsiya o’sish dinamikasi 95% ni tashkil etgan. To’g’ridan-to’g’ri xorijiy investitsiyalar umumiy investitsiyalarning asosiy qismini tashkil etib, iqtisodiyotga bo’lgan ishonch kuchayayotganini ko’rsatadi. To’g’ridan-to’g’ri xorijiy investitsiyalar 107% ni tashkil etdi, ya’ni barqaror va yuqori o’sish mavjud. Portfel investitsiyalari 2020 yilda 0,3 mlrd dollardan 2024 yilda 0,9 mlrd dollargacha ko’paygan. Nisbatan kichik ulushga ega bo’lsa-da, 5 yil ichida 3 baravar o’sish kuzatilgan. Bu moliya bozorlarining rivojlanib borayotganidan dalolat beradi. Boshqa investitsiyalar 36% o’sishni ko’rsatyapti, boshqa investitsiyalarga nisbatan sekin, biroq barqaror. 2020–2024 yillarda O‘zbekistonga kiruvchi xorijiy investitsiyalar barqaror va tez sur’atlarda o’sdi. O’sishda to’g’ridan-to’g’ri investitsiyalar yetakchi rol o’ynadi. Portfel investitsiyalarining tez o’sishi moliyaviy bozorlar jozibadorligi oshayotganini ko’rsatadi. Ushbu tendensiyalar mamlakatda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar va investitsiya muhitining yaxshilanayotganini tasdiqlaydi.

O‘zbekiston iqtisodiyotida asosiy kapitalga yo’naltirilgan investitsiyalar hajmi so’nggi yillarda barqaror o’sish tendensiyasini namoyon etib kelmoqda. Xususan, “2025-yilda ushbu ko’rsatkich 591,1 trln so’mni tashkil etib, 2024-yilga nisbatan 10,5 foizga oshgan. Ushbu natija mamlakatda investitsion faollikning izchil rivojlanayotganini ko’rsatadi. Besh yillik davr kesimida tahlil qilinganda, investitsiyalar hajmi 2021-yildagi 236,6 trln so’mdan 2025-yilda 591,1 trln so’mga yetib, deyarli 1,8 barobar o’sgani kuzatiladi” [7]. Bu esa iqtisodiy siyosatning investitsiyalarni rag’batlantirishga qaratilganligini tasdiqlaydi.

Investitsiyalar tarkibida moliyalashtirish manbalari bo’yicha markazlashmagan mablag’larning ustunligi kuzatiladi. Jumladan, 2025-yilda markazlashmagan investitsiyalar umumiy hajmning 89,4 foizini tashkil etib, 528,5 trln so’mga yetgan bo’lsa, markazlashgan investitsiyalar ulushi atigi 10,6 foizni tashkil etdi. Bu holat xususiy sektor va tashqi kapitalning iqtisodiyotdagi roli ortib borayotganini anglatadi. Xususan, xorijiy investitsiyalar va kafolatlanmagan kreditlar asosiy ulushni egallab, 389,6 trln so’mni tashkil etgan. Shu bilan birga, korxonalar o’z mablag’lari, aholi jamg’armalari va tijorat banklari kreditlari ham investitsiya manbalarining muhim komponentlari sifatida namoyon bo’lmoqda.

Xorijiy investitsiyalar dinamikasi alohida e’tiborga loyiq bo’lib, 2025-yilda ularning hajmi 33,5 mlrd AQSH dollariga yetgan. Xususan, to’g’ridan-to’g’ri xorijiy investitsiyalar 146,9 foizga o’sib, 281,1 trln so’mni tashkil etgan. Natijada, umumiy investitsiyalar tarkibida xorijiy kapital ulushi 47,5 foizga yetib, mamlakat iqtisodiyotining xalqaro investorlar uchun jozibadorligi ortib borayotganini ko’rsatadi. Bu esa investitsion muhitning liberallasuvi va institutsional islohotlarning samaradorligini aks ettiradi.

Umuman olganda, O‘zbekistonda 2025-yilda kuzatilgan investitsiya jarayonlari barqaror iqtisodiy o’sish, xususiy sektor faolligining ortishi, xorijiy kapital oqimining kengayishi hamda iqtisodiyotning diversifikatsiyalashuvi bilan tavsiflanadi. Ushbu tendensiyalar mamlakatda qulay investitsion muhit shakllanayotganini va uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanish uchun mustahkam asos yaratilganini ko’rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro investitsiyalar va kapital oqimlari zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida davlatlar iqtisodiy rivojlanishining muhim determinantlaridan biri bo’lib qolmoqda. O‘zbekiston misolida olib borilgan tahlillar shuni ko’rsatadiki, so’nggi yillarda investitsion muhit sezilarli darajada yaxshilanib, ayniqsa 2025-yilda asosiy kapitalga yo’naltirilgan investitsiyalar hajmining 591,1 trln so’mga yetishi va xorijiy investitsiyalar ulushining 47,5 foizgacha oshishi ushbu jarayonning yangi bosqichga ko’tarilganidan dalolat beradi. Bunda to’g’ridan-to’g’ri xorijiy investitsiyalarning ustunligi iqtisodiyotda texnologik yangilanish, ishlab chiqarish samaradorligi va eksport salohiyatining oshishiga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, investitsiyalarning tarmoqlar va hududlar kesimida diversifikatsiyalashuvi iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga zamin

yaratmoqda. Ayniqsa, qayta ishlash sanoati, energetika va infratuzilma yo‘nalishlarida investitsiya faolligining ortishi iqtisodiyotning strukturaviy transformatsiyasini jadallashtirmoqda. Biroq, investitsion muhitning yanada takomillashuvi uchun institutsional islohotlarni chuqurlashtirish, sud-huquq tizimini mustahkamlash, kapital bozorlarini rivojlantirish va korrupsiyaga qarshi kurashish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. Umuman olganda, 2025-yil natijalari O‘zbekistonning xalqaro investitsiyalarni jalb qilish bo‘yicha salohiyati sezilarli darajada oshganini va uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o‘sish uchun mustahkam asos yaratilganini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 23.06.2025 yildagi “Mamlakatimizga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag‘batlantirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PF-97-sonli farmoni <https://lex.uz/uz/docs/-7594188>
2. Sharipov N. — "Xalqaro iqtisodiy munosabatlar" (darslik) — Toshkent, 2019-yil 320 sahifa
3. Мировая экономика и международные экономические отношения / Под ред. В.Б. Мантусова, Н.Д. Эриашвили // Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2020. – 447 с.
4. UNCTAD ning O‘zbekiston Davlat Statistika Qo‘mitasi va Markaziy Banki bilan hamkorlikda to‘plangan rasmiy statistikasi asosida muallif tomonidan tuzildi
5. Madura J. — "International Financial Management" — Cengage Learning, 13th edition, 2020

UDK: 338.45

**SANOAT KORXONALARI FAOLIYATIDA ZAMONAVIY BOSHQARUV
MEXANIZMLARIDAN FOYDALANISH IQTIQBOLLARI
(oziq-ovqat sanoati misolida)**

**ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ МЕХАНИЗМОВ
УПРАВЛЕНИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ
(на примере пищевой промышленности)**

**PROSPECTS FOR THE USE OF MODERN MANAGEMENT MECHANISMS IN THE
OPERATIONS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES
(The Case of the Food Industry)**

Madaminov Anvar Mamayunusovich

Farg‘ona davlat universiteti Buxgalteriya hisobi va moliya kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Oziq-ovqat sanoati faoliyatini yanada rivojlantirishda oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatiga zamonaviy boshqaruv mexanizmini tatbiq etish hamda uni rivojlantirish, ushbu jarayonda boshqaruvga ta’sir etuvchi omillarni o‘rganish, oziq-ovqat sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish va oziq-ovqat ishlab chiqaruvchi korxonalarning qo‘llab-quvvatlash muhim sanaladi. Ushbu maqolada oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini zamonaviy boshqaruv tizimlaridan foydalanish hamda uning dolzarbligi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: boshqarish mexanizmi, ta’sir etuvchi omillar, islohotlar, oziq-ovqat sanoati, zamonaviy boshqaruv, oziq-ovqat importi, oziq-ovqat mahsulotlari eksporti.

В дальнейшем развитии деятельности пищевой промышленности важное значение имеет внедрение и развитие современного механизма управления деятельностью предприятий пищевой промышленности, изучение факторов, влияющих на управление в этом процессе, модернизация отраслей пищевой промышленности и поддержка предприятий пищевой

промышленности. В данной статье раскрывается использование современных систем управления деятельностью предприятий пищевой промышленности, а также ее актуальность.

Ключевые слова. механизм управления, факторы влияния, реформы, пищевая промышленность, современное управление, импорт продуктов питания, экспорт продуктов питания.

For the further development of the food industry, the implementation and development of a modern management system for food industry enterprises, the study of factors influencing management in this process, the modernization of food industry sectors, and the support of food industry enterprises are of great importance. This article discusses the use of modern management systems for food industry enterprises and their relevance.

Keywords: management mechanism, influencing factors, reforms, food industry, modern management, food imports, food exports.

Bugungi kunda jahondagi siyosiy betartibliklar va uning natijasida turli ziddiyatliklar ortishining salbiy oqibatlarini insonlarning birlamchi oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishga ta'sirini kamaytirish dolzarb hisoblanadi. Ushbu jarayonda esa oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini samarali boshqarish muhim ahamiyat kasb etmoqda. So'nggi bir necha yil ichida dunyoda ochlik va to'yib ovqatlanmaslikni bartaraf etish yo'lidagi taraqqiyot rivojlanishi sekinlashdi, natijada esa ko'plab odamlar ovqatlanish uchun yetarli oziq-ovqatsiz qola boshladi. Jahon oziq-ovqat dasturining hisob-kitoblariga ko'ra, 79 mamlakatda 349 million kishi oziq-ovqat xavfsizligiga duch kelmoqda [1]. Bugungi kunda taraqqiy etgan mamlakatlar milliy iqtisodiyotida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash asosida aholi turmush sifatini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini yanada rivojlantirishda Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi “Oziq-ovqat va oziq ovqat mahsulotlari bozorlarida taklifni oshirish va mavsumiy taqchilliklarni bartaraf etish, ichki bozorni oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'ldirish va narxlar barqarorligini ta'minlash, 2026-yilga borib oziq-ovqat mahsulotlari hajmini 7,4 mln tonnaga, qayta ishlash darajasini sut bo'yicha 32 foiz, go'sht — 25 foiz, meva-sabzavot — 28 foizga yetkazish, oziq-ovqat mahsulotlari zaxirasini yaratish va ichki bozorda intervensiya qilish hajmlari ko'rsatkichlari, hududiy hokimliklarning ichki bozorda narxlar barqarorligini ta'minlash borasidagi vazifalarini aniq belgilash, asosiy turdagi oziq-ovqat mahsulotlari narxlarini barqarorlashtirish zaxiralarni shakllantirish va ulardan foydalanish qoidalarini ishlab chiqish bo'yicha choralarni nazarda tutish” alohida vazifalar belgilangan.

Oziq-ovqat sanoati korxonalarida faoliyat ko'rsatuvchi korxonalar va ularga turli asosiy va qo'shimcha xizmatlar ko'rsatuvchi tizimlar faoliyatini klasterlik yondashuv asosida tashkil etish va boshqarishda davlat xususiy sherikchilik mexanizmi asosida klasterning moddiy oqim jarayonlarini samarali nazorat qilishning yagona tizimiga integratsiya qilish soha korxonalarining faoliyat rentabelligini yanada orttirishning samarali usullaridan sanaladi.

Klaster faoliyatida ishtirok etuvchi bir necha hamkorlar, biznes muhiti elementlarini o'z ichiga olgan klaster tarkibidagi biznes-jarayonlarni boshqarish tashkiliy hamkorlik asosida hal etiladigan asosiy masalalardan biridir. Ushbu turdagi hamkorlikning afzalliklari quyidagilardan iborat :

- barcha darajadagi ishtirokchilarning yaqin hamkorligi;
- ishtirokchilarning ushbu hamkorlikka nisbatan qiziqishi;
- biznes va uni tashkil etish etikasi;
- uzoq muddatli hamkorlik va unda burchlarning paydo bo'lishi;
- bir-biriga nisbatan ishonch va samimiyat belgilarining mavjudligi.

Klaster tuzilmalarida munosabatlar nafaqat sanoqli ishtirokchilari o'rtasida, balki bir vaqtning o'zida butun guruhda quriladi, bu esa boshqaruv funksiyalarini bir muvofiqlashtirish aloqasi doirasida integratsiya qilish va birlashtirish jarayonini yanada murakkab va ko'p qirrali qiladi [2] .

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 10-may kungi O'RQ-537-son “Davlat-xususiy sheriklik to'g'risida”gi qonuni asosida oziq-ovqat sanoati sohasida tashkil etilishi taklif etilayotgan “Davlat xususiy sherikchiligi asosidagi oziq-ovqat sanoati korxonalari klasteri” faoliyati

soha korxonalari iste'moli hamda iste'molga taqdim etilayotgan ishlab chiqarish va taqsimoti jarayonidagi klasterning yadrosi hisoblangan davlat-xususiy sherikchilik tamoyilida tashkil etilgan klaster orqali shakllantirilgan yetkazib berish tizimi hamda ularni mahsulotlarini oziq-ovqat sanoati korxonalariga yetkazib beriladigan resurslar va iste'molchilarga mavjud talab asosida yetkazib berishga tayanadi. “Davlat xususiy sherikchiligi asosidagi oziq-ovqat sanoati korxonalari klasteri” respublika hududida yashovchi barcha iste'molchilarning oziq-ovqat sanoati yo'nalishdagi barcha ehtiyojlarini qondirishni ko'zda tutadi va umumiy holda uning tarkibi va faoliyat yo'nalishlari belgilangan.

“Davlat xususiy sherikchiligi asosidagi oziq-ovqat sanoati korxonalari klasteri”ning boshqa oziq-ovqat klasterlardan alohida jihati shundaki – korxona o'z faoliyati davomida bozor qonunlariga bo'ysunadi va oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishdagi mavsumiylik muammosini kamaytirishga va uning narx mexanizmiga ta'sirini sezilarli kamaytiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 20-martdagi PQ-4246-son “O'zbekiston Respublikasida bog'dorchilik va issiqxona xo'jaligini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori asosida bu jarayonda zaruriy tarmoq issiqxona va saqlash obyektlarini qurish korxona uchun moliyaviy jihatdan nisbatan qimmatga tushadi va ushbu vositalarni qurish uchun korxonaga juda katta hajmdagi moliyaviy resurslar zarur bo'ladi. Aynan mana shu jarayonda davlat-xususiy sherikchilik mexanizmi orqali jarayonni moliyalashtirish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarning bir qismini ta'minlaydi [3].

Boshqacha aytganda, davlat-xususiy sherikchilik mexanizmi asosidagi oziq-ovqat sanoati korxonalari klasterining uchta asosiy jarayonida davlatning ishtiroki muhim hisoblanadi:

1. Oziq-ovqat mahsulotlarini sotib olishda iste'molchilarning daromadi hamda ishlab chiqarish xarajatlarini inobatga olib, ulgurji va chakana narxlar belgilanishida qatnashish.

2. Klasterning asosiy bo'g'ini hisoblangan oziq-ovqat mahsuloti ishlab chiqaruvchi korxona tomonidan zaruriy korxona, issiqxona, muzlatgich bino-inshoot va boshqa tizimlarni yaratish jarayoni uchun moliyaviy resurslarni kiritish jarayonidagi davlat xususiy sherikchilik shaklida ishtirok etadi.

3. Ishlab chiqarilgan va iste'molchilarga yetkazib berilayotgan oziq-ovqat mahsulotlarning sifatini belgilovchi sifat me'yorlari va standartlarini ishlab chiqish hamda unga amal qilinishini nazorat qilish jarayonidagi ishtirok.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 20-yanvar, 37-sonli “Respublikada oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarini yanada qo'llab-quvvatlash to'g'risida” qarorida quyidagilar belgilab berilgan:

Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish bo'yicha yangi tashkil etilayotgan istiqbolli loyihalarning infratuzilmasini yaratish bilan bog'liq xarajatlarning 50 foizini, lekin har bir loyiha uchun 100 mln so'mdan ko'p bo'lmagan miqdorda qoplash nazarda tutilgan.

Ko'zda tutilgan maqsadlardan kelib chiqib, “Davlat xususiy sherikchiligi asosidagi oziq-ovqat sanoati korxonalari klasteri”ni tashkil etuvchi subyektlarning asosiy tarkibiga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Qishloq xo'jaligi – korxona uchun asosiy xom ashyo yetkazib beruvchi tizim.

2. Saqlash tizimi – mavsumiylik xususiyatini kamaytiradi, natijada klasterning samaradorligini oshirilishiga erishiladi hamda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sifatli va katta miqdorda saqlashni yo'lga qo'yish faoliyatga mavsumiylikning ta'sirini kamaytiradi, natijada klasterning ish samaradorligi va muntazamligi oshirilishiga erishiladi.

3. Xo'jalik yurituvchi subyektlar – oziq-ovqat sanoati korxonasida amaliy faoliyat bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlar bilan ta'minlaydi.

4. Issiqxonalar – oziq-ovqat sanoati korxonasini qish mavsumida uchun asosiy xom ashyo yetkazib beruvchi bo'g'in hisoblanadi.

5. Oziq-ovqat sanoati korxonasiga asosiy xom ashyolarni chorvachilik va bog'dorchilik orqali yetkazib beriladi.

6. Yetkazib berish tizimlari oziq-ovqat sanoati klasterini tashkil etuvchi qishloq xo'jaligi, chorvachilik, bog'dorchilik va asosiy xom ashyoni saqlash o'zaro tizimlarini birlashtiradi (1-rasm).

1-rasm. “Oziq-ovqat sanoati korxonasi klasterining asosiy tarkibi”ni tashkil etuvchi subyektlar [4].

Ushbu klasterning asosini tashkil etuvchisi bo‘lgan davlat-xususiy sherikchilik tamoyili asosida tashkil etiladigan oziq-ovqat sanoati korxonasi aholi punktining tabiiy-geografik joylashuvi, iste’molchilar soni, daromadi, to‘lov qobiliyati, barcha iste’molchilar hajmi va boshqa bir qator omillarni hisobga olgan holda oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqaradi [5].

Oziq-ovqat sanoati faoliyatida klaster tarkibidagi korxona, ta’minotchilar va xom ashyo yetkazib beruvchilar o‘rtasidagi faoliyatni to‘g‘ri tashkil etish hamda aholi fikrini bilish va ular bilan doimiy aloqa o‘rnatish zarur. Tadqiqot ishini amalga oshirish davomida “Oziq-ovqat sanoati korxonalari klasteri”ni tashkil etish hamda uning ijobiy jihatlari va korxonalar faoliyati davomidagi samaradorliklar aniq asoslarga tayangan holda keltirildi. Ushbu klaster tizimidagi munosabatlarni milliy korxonalar faoliyatiga mos tashkil etilishini ta’minlash va nazorat qilishda oziq-ovqat sanoati korxonalari uchun amaliy faoliyatda foydalanish uchun tavsiya sifatida taklif etildi.

Mamlakatimizda oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini boshqarish mexanizmiga ta’sir etuvchi omillar va ularning o‘ziga xos xususiyatlarini tadqiq etish asosida quyidagi xulosalarni qilish mumkin:

- oziq-ovqat mahsulotlariga ehtiyoj hamisha yuqori bo‘lganligini, bu ehtiyoj bundan buyon ham ortib borishini hisobga olib, mazkur sohadagi tadbirkorlik subyektlari faoliyatini yanada rivojlantirish zarur;

- oziq-ovqat korxonalarining xomashyo manbai bo‘lgan qishloq xo‘jaligida sanoat ishlab chiqarishning kichik sanoat korxonalariga davlat ko‘magini berish hamda ularga qo‘shimcha imtiyozlar yaratish; oziq-ovqat sanoati korxonalarni ishlab chiqarish salohiyati, bilimi hamda malakasini oshirish tizimini yangilash va takomillashtirish.

- tadqiqot davomida klaster tarkibidagi korxona, ta’minotchilar va agrar soha o‘rtasidagi munosabatlarni shakllantirish hamda ushbu munosabatlarni to‘g‘ri tashkil etilishini ta’minlash maqsadida amaliyotda foydalanish uchun ishlab chiqilgan “Oziq-ovqat sanoati korxonalari klasteri” hamda uning natijasida erishiladigan natijalar, shuningdek, oziq-ovqat ishlab chiqarish faoliyatida jarayonni samarali tashkil etishda foydalanish amaliy izohlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Umarov I.Yu. Oziq-ovqat sanoatida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish (Andijon viloyati misolida). Diss. i.f.n. AMII 149 b. A. – 2009

2. Полухин А.А. Организационно-экономический механизм модернизации сельского хозяйства России/ А.А. Полухин// Аграрная Россия. – 2012 — №5 s. 23-29
3. Turgunov, M. (2021). Issues of innovative approach and financing of innovative projects in rapid economic development. Экономика и социум, (7), 151-159.
4. Turgunov, M. (2021). STATE AND PROSPECTS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN IN INTERNATIONAL RATINGS OF INNOVATION DEVELOPMENT. Theoretical & Applied Science, (7), 37-42.
5. Turgunov, M. (2019). Mechanisms of effective management of corporations in the republic of Uzbekistan. In Теория и практика корпоративного менеджмента (pp. 123-124).
6. TURGUNOV, M. M. U. (2022). THE STATE OF THE FOOD INDUSTRY IN UZBEKISTAN AND SOME ASPECTS OF ITS MANAGEMENT. THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Учредители: Теоретическая и прикладная наука, (9), 156-162.
7. Muhriddin, T. U. (2021). Oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini boshqarishning o‘ziga xos ayrim xususiyatlari. Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali, 1(2), 65-75.

Muassis: Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Muharrirlar:

dots. N.A.Kudratxodjayeva

Texnik muharrir:

I.M.Nig‘matullayev

Ro‘yxatdan o‘tish tartibi № 4715

Jurnaldan ko‘chirib bosilganda «Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti» dan olindi, deb yozilishi shart.

Chop etishga tavsiya etildi: 30.03.2026 nusxa 50

Format 70x108 1/8. Shartli bosma taboq 18,0. Buyurtma №__3__

Sotuvda kelishilgan holda

ООО «KLASSIC PRINT» MCHJ bosmaxonasida chop etilgan.

Toshkent sh., Chilonzor ko‘chasi 19, 28-uy

Учредитель: Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Редакторы:

доц. М.И.Саидкаримова

Тех. редактор:

И.М.Нигматуллаев

Регистр № 4715

При использовании материалов журнала «Экономика Нового Узбекистана» необходимо сделать на него ссылку

Подписано к печати: 30.03.2026

Формат 70x108 1/8. Усл. печ. л. 18,0 Тираж 50 экз. Заказ №__3__

Цена договорная

Отпечатано в типографии ООО «KLASSIC PRINT» г. Ташкент, ул Чилонзор 19, 28 дом.

Founder: The National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Editors:

I.M.Nigmatullayev

Technical editor:

I.M.Nigmatullayev

Registration № 4715

When copying the entire journal material, it should be indicated that material was taken from the journal: “The economy of New Uzbekistan”.

Signed for printing: 30.03.2026

Format 70x108 1/8. The number of printed pages accepted 18,0. Circulation 50 copies.

The order № 3

Cost agreed.

Printed at the Tashkent ООО «KLASSIC PRINT» MCHJ. Press. Tashkent, Chilanazar street 19, 28.

МИРЗО УЛУГБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ “ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИ” ЖУРНАЛИГА МАҚОЛА РАСМИЙЛАШТИРИШ ТАЛАБЛАРИ

Журнал таҳририяти 7 бетдан кам бўлмаган ҳажмдаги мақолани қабул қилади. Мақола матни Microsoft Word дастурида 14 шрифт ўлчамида, 1.5 интервалда, юқоридан ва пастдан 2 см, ўнгдан 2 см, чапдан 2.5 см жой қолдирилиб, таҳририятга топширилиши лозим. Мақолада чизма, графиклар, жадваллар ва расмлар келтирилиши мумкин. Журнал бир йилда 6 марта нашр этилади.

Мақола таркиби:

- юқорида чап томонда УДК кўрсатилади;
- муаллиф исм-шарифи ўзбек, рус ва инглиз тилларида қисқартирилмаган ҳолда ўнг томонга ёзилади;
- шаҳар ва ташкилот номи;
- мақола номи ўзбек, рус ва инглиз тилларида берилади;
- мақола номидан сўнг ўзбек, рус ва инглиз тилларида аннотация ва калит сўзлар ёзилади.
- матн сўнгида фойдаланилган адабиётлар рўйхати берилади.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЬИ В ЖУРНАЛ “ЭКОНОМИКА НОВОГО УЗБЕКИСТАНА” НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА УЗБЕКИСТАНА ИМЕНИ МИРЗО УЛУГБЕКА

Редакция журнала принимает статьи объемом не менее 5 страниц, набранных в редакторе Microsoft Word в виде компьютерного файла. Шрифт - Times New Roman – 14, междустрочный интервал 1.5, все поля страницы сверху и снизу – 2 см, справа – 2 см, слева – 2.5 см. В статью можно добавлять графические материалы – рисунки, таблицы и т.д.

Структура статьи:

- в верхнем левом углу указывается УДК;
- имя и фамилия автора без сокращений на узбекском, русском и английском языках по правому краю;
- название города, организации;
- название научной статьи на узбекском, русском и английском языках;
- после названия статьи - аннотация, ключевые слова на трех языках;
- список источников и литературы размещается в конце текста.

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

3

ISBN 978-9943-5256-3-4

Qog‘oz bichimi 60x84 1/16. Times New Roman
garniturasida terildi.

Ofset uslubida oq qog‘ozda chop etildi.

Nashriyot hisob tabog‘i 18, Adadi 25. Buyurtma № 3

Bahosi kelishuv asosida

OOO «KLASSIC PRINT» MCHJ MChJ

bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Toshkent shahar Chilonzor tumani,

Chilonzor ko‘chasi 19, 28-uy